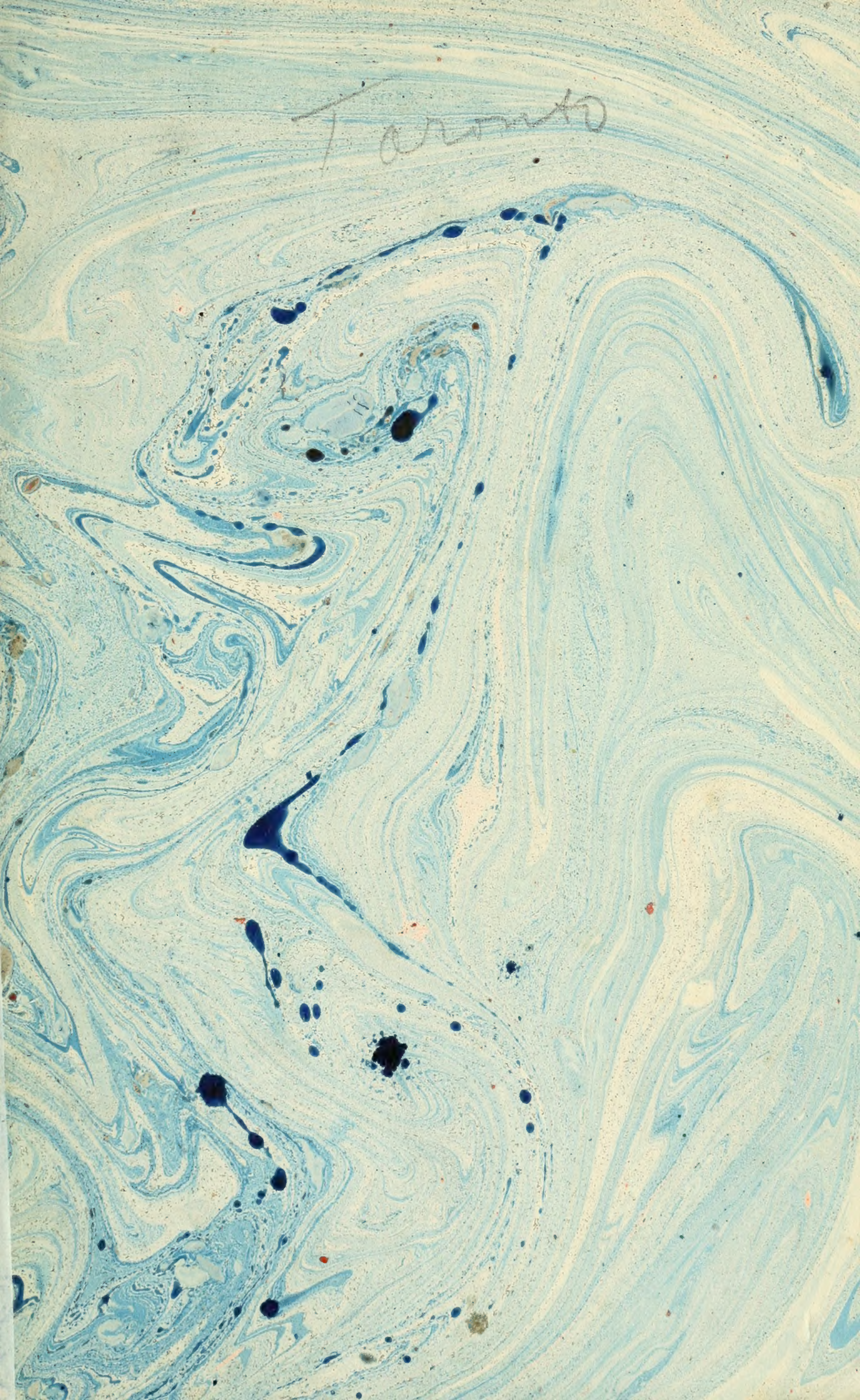

3 1761 05215840 9

Toronto

DVĚ KNIHY ČESKÝCH DĚJIN.

KUS STŘEDOVĚKÉ HISTORIE NAŠEHO KRAJE.

NAPSAL

JOSEF ŠUSTA.

KNIHA PRVNÍ:

POSLEDNÍ PŘEMYSLOVCI A JEJICH DĚDICTVÍ.

KNIHA DRUHÁ:

POČÁTKY LUCEMBURSKÉ.

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

1917.

POSLEDNÍ PŘEMYSLOVCI A JEJICH DĚDICTVÍ

1300—1308.

NAPSAL

JOSEF ŠUSTA.

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

1917.

TISKEM ALOISA WIESNERA V PRAZE,
KNIHTISKAŘE ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ A C. K. ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLY TECHNICKÉ V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Vlastním jádrem práce, jejíž první knihu tuto předkládáme, jest podrobné vylíčení dějin českých v letech 1300—1320. Takový výsek poměrně krátkého období z dlouhého pásma dějin národních mívá příchuť jakési náhodné libovůle, nejde-li o prostou studii, určenou odborníkům; a kniha naše hledá opravdu i jiných čtenářů. Proto jest zajisté třeba ospravedlniti aspoň několika slovy úvodními volbu a těsné ohraničení látky.

První léta čtrnáctého věku poutají k sobě mocně zájem náš především proto, že jsou takřka předělem obou rodů panovnických, které určovaly ve středověku osudy státu českého, ten i onen svým způsobem. Přemyslovci, vzešlí přirozeně ze slovanského prostředí země, vytvořili stát český; oni zabezpečili jeho svéráznou platnost a moc vůči sousední cizině, dbali však zároveň i toho, aby se jejich národ pevně vtiskl do velikého společenstva křesťanstva západního. U Lucemburků, jejich dědiců, bylo jinak. Je sem zavál náhodný náraz okamžiku a šlo naopak o to, zda se nová dynastie, vyspělá v daleké cizině, dosti bezpečně vkoření do země české. A nebylo to věru snadné. Zrak prvních Lucemburků byl jakoby neodolatelnou silou mimovolného stesku znova a znova stáčen zpět k románskému západu a osudová tragika dějin českých nadto chtěla tomu, že právě ve chvíli, kdy kouzlo této nostalgie přece ochablo a nová dynastie v Čechách poctivě domácněla, prudký var hnutí husitského ji národu znova odcizil. Tento soumrak rodu lucemburského leží ovšem daleko mimo dosah naší knihy; ona vede čtenáře jen až k těm letům, v nichž se ustálil ráz vlády prvního panovníka této řady, krále Jana, tak, že bylo zjevno, kolik z velikého dědictví moci přemyslovské v jeho rukou vskutku utkvělo.

Podkladem práce jest tedy doba velmi pohnutá, ale nad jiné vhodná za stanoviště k dalekým výhledům vpřed i nazpět. Neboť jako ze strmé výšiny lze odtud oceniti i staletý výkon státotvorného úsilí Přemyslovců i předpoklady, na nichž pak spočinula doba předhusitská. Rod porýnských hrabat nevystřídal ovšem starou, domácí dynastii v Čechách bezprostředně; vraždu olomouckou dělí od příchodu mladičkého krále Jana několik divoce zvířených let, v nichž také potomstvo Rudolfa Habsburského a Menharta Tyrolského se snažilo zasednouti na osiřelém trůně českém, a rušné události právě tohoto pětiletí se vtiskly v paměť našeho lidu nad jiné důrazněji. Vědecká revise všeho toho jest tedy úkol jistě vděčný a to tím spíše, že poskytuje převýhodného východiska i k poznání řádu ústavních a společenských. Odkrývajíť vysoko vzduté vlny tehdejšího života v Čechách pozornému oku nejednu dříve ztajenou spodinu vnitřního vývoje a prozrazují zejména jasně jeho dvojí význačný rys: oligarchické snahy panstva zemského, srůstajícího v pevnou skupinu stavovskou, a smělé náběhy německého patriciátu, který se tlačil žádostně po bok panstvu a rovněž hořel touhou po moci.

Výbojné sklony té i oné skupiny, urozené i plebejské, nezrodilo ovšem teprve bouřlivé mezivládí; zrályť již v době přemyslovské a mohutněly ve stínu moci královské tím více, čím výše ona vyrůstala na výsluní evropského významu. Pravá však síla zbujnělého podrostu se ukázala teprve, když náhle se skácel pyšný kmen a nový stromek královský, z ciziny přesazený, nemohl hned vyplniti jícen veliké vývratě. To byl okamžik, kdy zápasu jednotlivých skupin o podíl na moci ve státě přibylo prudkosti nebývalé, kdy i postavení panovníkovo vůči nim se valně pozměnilo a kdy všecek pořádek zemský nabýval nových základů.

V souvěké Evropě se setkáváme ovšem i jinde s podobnými přesuny, a jejich výsledek, dualistický stát stavovský, dělící moc veřejnou mezi panovníka a obec zemskou, pevněji spiatou, jest pro pozdní středověk stejně význačný, jako jest význačný pro středověk raný drsnější stát feudální. Ústavní vývoj český ukazuje ve směru tom vskutku tolik rysů obecných a typických, že bylo možná hleděti naň prostě jako na věc zákonité nutnosti a přezírati dosah dynastických převratů v jeho průběhu; bylo s vážné strany dokonce vysloveno mínění, že ani vymření Přemyslovců nelze přiznati valné ceny při periodisaci českých dějin.

Než zdá se přece, že takové podceňování osudných nahodilostí politického života a takové zanedbávání jejich těsné souvislosti s vývojem institucionálním nám vskutku zavírá bránu ke mnohým důležitým poznatkům. Jak daleko od sebe se na příklad rozběhly, a to v směr zcela protivný, ústavní řády monarchie francouzské a státu českého v pozdním středověku i v době nové. A přece se jevila ještě na počátku 14. věku tolikerá shoda jejich vývojových směrnic a knize naší bude nejednou se toho dotknouti. Opravdu určovala odchylné osudy obou států, přitisknutých se západu i východu na širokou oblast jazyka německého, valnou měrou jenom náhoda, že totiž ve Francii rod Kapetův mohl bez přerušení rozvíjeti silnou tradici dynastickou a sbírati v jednotné řečiště národní sílu, kdežto v Čechách náhlou záhubou domácího rodu byl kořen monarchického cítění předčasně v hloubi zraněn a síly stavovské tím účinněji uvolněny.

Snaha po obecném a co možná výstižném ocenění těchto složek a sil, které v prvních letech 14. věku tak mocně působily na další budoucnost našeho národa, způsobila, že se práce naše po mnohých stránkách vymkla těsným poutům vlastního thematu. Zejména dvě prvních kapitol přináší řadu obšírných úvah o hospodářských, společenských i ústavních předpokladech doby posledních Přemyslovců a zabíhajíc namnoze hluboko nazpět do starší minulosti, tvoří jaksi úvod k událostem následujícím. Úvod ten ruší snad poněkud souměrnost celku a bude na obtíž čtenáři, zlákanému jen barvitostí dějinných příběhů, vskutku však jest nezbytný. Neboť jen důkladná retrospektiva rázu obecného dává účelný podklad osobitému pochopení významných změn, které přinesl počátek 14. věku.

Retrospektiva ta nemohla se ovšem vyhnouti mnohým sporným otázkám zásadním, vskutku však nešlo nikterak o to, aby snad přinášela soustavný nástin starších dějin českých, právních i společenských, který by pojednával o všech kusech s žádoucí úměrností a v obvyklém postupu. Takového cíle byl autor věru dalek a podává v úvodních těch kapitolách spíše jen volně spiatou kytici rozličných postřehů a vývodů, jež jsou podle jeho soudu zvláště důležity k pochopení toho, co následuje.

Ale celku práce se tím vším dostalo poněkud obojetného rázu: jest někde monografií, jinde však nikoliv, a věc ta působila i na její úpravu a zejména na doložení vědecké. Odborník pozná bez obtíží

v kolika důležitých kusech jsou naše výwody podmíněny prací badatelů starších nebo novějších, ač vznikaly téměř všude za přímého studia pramenů původních; přesné súčtování závislostí těch a rovněž i hromadné vypočítávání dokladů pramenných bylo by však zatížilo knihu mnohem více, než se zdálo účelným, hledělo-li se k tomu, že není psána jen pro odborníky. Proto uskrovnili jsme počet poznámek a vůbec učený aparát co nejvíce, v naději, ze bude možná zdůvodniti jinde, a to soustavně a odborněji, aspoň některá tvrzení, odchylná od názorů obecně platných.

Při práci své požíval autor účinné pomoci a přátelských pokynů některých badatelů, jimž tuto dík svůj vyslovuje; zejména pak jest zavázán díkem svému obětavému mistru a učiteli Jaroslavu Gollovi a milému příteli Josefu Pekařovi. V otázkách jazykových cenné opory mu poskytli zejména Dr. Oldřich Hujer a Dr. Miloš Weingart.

V PRAZE, v prosinci 1916.

Josef Šusta.

I.

Groše pražské.

Již záhy ve středověku, sotvaže křesťanské počítání let vrostlo pevně do vědomí obecného, vítávalo jakési slavnostní napětí první rok nového století, jasného výrazu se pocitu tomu však dostalo teprve roku 1300, když Bonifác VIII. velikým jubileem důrazně připomněl lidstvu sekulární okamžik. Po celý rok se tehdy stékaly do Říma z nejvzdálenějších krajů davy, dychtivé neobyčejných milostí duchovních, a po prvé po plném tisíciletí se opět tísnil v kruhu zvětralých hradeb Aurelianových zároveň veškeren orbis latinus. S houfy tažného ptactva srovnával básník poutníky, kteří si odnášeli z věčného města dojmy vskutku silné, šířice daleko široko vypravování o nepřetržitém vlnění lidu na mostě Andělském, v ulicích i basilikách římských. Mnohý z nich si povšiml únavy kleriků postavených u hrobů apoštolských, kteří nestačili od rána do večera hrnouti s misek obětních drobné denáry a bílé turnosy do vaků, putujících pak den co den do sklepů toskánské banky rodu Spini. Jiným utkvěly v paměti turnaje, které v samém předdvoří sv. Petra s hlučnou nešetrností k svatému místu strojil nepot papežův, Loffrido Gaetani, mladík, jemuž sňatek s pověstnou falckrabinkou Pitiglianskou dal hotové království před branami Říma a v jehož službách guelfská milice touže dobou tak hrozně pustošila jižní Toskánu.

Triumf moci papežské, která po dlouhých a krvavých bojích právě dokončeného století vítězně zastínila všecku církev a křesťanstvo západní, se zrcadlil v nádheře a sebevědomém postoji papežově, když, žehnaje z loggie lateránské skloněným

hlavám tisíců, zářil drahokamy jako východní sultán a s novou tiarou o třech zlatých kruzích na hlavě se jevil pánem knížat i králů. Než přes veškeru slávu jubilea vanula z Říma přece nálada spíše ponurá a předtucha nových, osudných zmatků. Hlavně vznešenější poutníci, jako byl bohatý opat břevnovský, pan Bavor, přinášeli z pohostinných klášterů italských divné zprávy o tom, jak v Římě a vůbec po Vlaších šeptají, někde však i nahlas tvrdí, že papež, velebný stařec hrozného pohledu, není leč bídný simoniak a vetřelec, který ďábelskou lstí přiměl svatého předchůdce k neplatné abdikaci, aby ho pak kdesi v horách tajně umořil v žaláři. Třebas se jeho obrazy stkvěly na pilířích kostelův a stříbrné sochy s jeho podobou na oltářích, jest Bonifác prostý rouhač, nevěrec a posel Antikristův, který dotud zplodil jen zlé války na zemi i na moři a vzbudí ještě hroznější. Neboť již po druhé uvítal posly nového krále římského, Albrechta, s posměchem a urážkou, dokládaje před tváří všeho dvora, že mu Albrecht není než věrolomným vévodou, který zabil svého pána, Adolfa Nasovského. Do nejdelší smrti se mu prý nedostane papežského potvrzení, nezřekne-li se všech nároků císařských na střední Italii, kde papež sám mínil založiti dědičné panství svých nepotů.

Obě hlavy křesťanstva, papež i král římský, stály tak ve stínu hrozných žalob, obviňujíce se navzájem z usurpace a vraždy předchůdcovy, takže se v nejednu mysl tiskla obava, zda již v nejbližších dnech nevzplanou znova úporné boje, veškeré křesťanstvo ve zmatek vrhající, v jakých před padesáti lety utonula vláda posledního korunovaného císaře, Fridricha Štaufského.

Do zemí českých zmatené vypravování poutníků přinášelo zprávy ty ovšem jen jako náhodný ohlas věcí vzdálených, o nichž nikdo nemohl tušiti, že se v několika málo letech prudce a přímo dotknou samého království, a že právě společné nepřátelství proti králi českému přivede v svorný soulad papeže Bonifáce s králem Albrechtem. Toho nemohl předvídati v Čechách roku 1300 opravdu nikdo a nadto dojmy, přinášené z daleké ciziny, ustupovaly nepochybně v zápětí věcem mnohem bližším. Neboť také na domácí půdě se nové století přihlásilo událostmi, jež byly s to, aby zvířily všecek život v zemi. Hned z jara se totiž vědělo o chystaném druhém sňatku královĕ s mladičkou kněžicí polskou a velikém tažení, v jehož čele Václav II. sám chtěl vytrhnouti

do Hnězdna, aby si na hrobě sv. Vojtěcha vstavil na hlavu druhou korunu královskou. A ještě se vojsko nezačalo ani polem sbírati, an zemi vzrušil jiný úmysl neklidného panovníka, novota, jež se mocně dotkla všech, bohatých i chudých. Na dvoře královském v Praze se vyskytlo několik Vlachů, lidí zřejmě velmožných. Měli dlouhá jednání v komoře, objížděli mincovny po zemi, zakoupili se v Praze i v Brně, a v brzku se zvědělo, že cizinci přišli zaraziti novou minci, jaké tu dotud nebylo. Minci nejen plného zrna a nezvykle těžkou, nýbrž takovou, aby byla věčná. Ve všech zemích královských, jak v Čechách a na Moravě, tak i v Krakovsku a v ostatních údělech polských, kde vládl Václav II., měla rovnou měrou platiti a to nejen po krátkou lhůtu několika měsíců, jako mince dotavadní, nýbrž trvale. Nové groše bude každému volno po léta chovati v truhlách a přicházeti s nimi na všechny trhy, a nebude nutno znova a znova je měnit se škodou za denárky novějšího ražení.

Tomu, kdo pohlíží na tuto událost s výše složité budovy novodobého života hospodářského, není ovšem snadno vystihnouti dosah i smělost rozhodnutí Václavova a pochopiti obecné napětí, které vítalo první bílé groše, když se v červenci roku 1300 vskutku rozběhly z mincovny pražské po zemích českých. Novota se nám jeví čímsi samozřejmým anebo leda věcí podružnou, u níž jen odborníku numismatikovi jest déle se zastaviti. A přece šlo tehdy o veliký převrat hospodářský a neobyčejně plodné zakončení dlouhého vývoje, který prozíravá odvaha vynikajícího krále směle urychlila.

Zaražení mince grošové Václavem II. bylo činem opravdu sekulárním, kterým se nové století v našich dějinách začínalo význačně a působivě a který říši českou posouval mocně do popředí v kruhu sousedních zemí. Ale chceme-li skutečnost tu řádně osvětliti a spolu se i poněkud sblížiti s ovzduším českým za vlády posledních Přemyslovců, jest nám podstoupiti nejprve trochu úvah předběžných; zejména jest třeba uvědomiti si jasně dosah působnosti peněz a drahého kovu v tehdejším životě naší vlasti a dotknouti se i jiných otázek obecných, s tím souvislých.

Jest známo, že století třinácté, které vláda Václava II. uzavírá, zemím českým přineslo obecný a pronikavý posun všech řádů životních. Jeho podstatným rysem byl přechod od hospodářství naturálního k hospodářství peněžnímu. Peníz, dotud jen

vzácný host, zobecněl tehdy i v Čechách zcela jako všemocný prostředkovatel nejrozmanitějších vztahů a vzájemných závislostí hospodářských, pronikaje vítězně do nejodlehlejších koutů kraje a do všech oblastí životních. Jaké účinky mělo vítězství to na ústroj společnosti národní a na moc státní? Máme je vítati jako veskrze kladný úspěch kulturní či mělo také stránky stinné, osudné?

Německý učenec Jiří Simmel v znamenité knize věnované filosofickému ocenění peněz vytýká důrazně, že peníz bývá téměř všude neodolatelným průkopníkem svobody, třebas byl tak často proklínán jakožto výraz lidských nerovností. Nebýváť pokrok sebeurčení jednotlivců v rámci družného života vždy podmíněn hned dokonalým setřesením dotavadních závazků; prostá změna jejich přináší mnohdy také podstatné uvolnění, když na místo výkonů, poutajících služebného člověka nerozlučně k určitému řádu životnímu a takřka pohlcujících jeho osobnost, nastupuje závislost, která žádá snad stejné nebo i větší námahy, ale nechává podřízenému přes to více svépráví a volnosti při volbě prostředků.

A takovou změnu přináší peníz, an zužuje vzájemný poměr pána a poddaného v prosté dávání a braní nějakého počtu mincí. Plat je sice také projevem závislosti, ale pouto skuté z drahého kovu jest přece daleko ohebnější jakéhokoliv pouta jiného. Kdo může osobní služby nebo přírodní dávky, k nimž jest vázán, změnit reluicí v pouhý úrok, stává se nepochybně více pánem své bytosti, než jím byl dotud, neboť jeho závazek se pak jeví mimoděk spíše reálným břemenem produkce než osobním poutem. Obecné užívání peněz v životě hospodářském uvádí člověka sice do větší závislosti na trhu a vůbec na směnném řádu společnosti, ale odosobňuje jaksi jeho povinnosti a mění je v méně ponižující. A také pán, který přijímá peníz místo robot, služeb, desátků a jiných naturálních podílů na cizí práci, cítí uvolnění; neboť žádný jiný majetek a důchod neponechává vlastníkovi tolik svobody. Jen drahý kov skrývá v sobě možnost, užíti zisků panování nad jinými kdykoliv a kdekoliv, a teprve peněžní hospodářství dovoluje, aby majetek a vlastník žili daleko od sebe, každý podle svých zvláštních zákonů a zvyků; žádá sice často většího napětí pracovního i duševního, ale uvolňuje osobnosti. V jeho rámci nabývá jednotlivec nepochybně

větší možnosti, aby si volil vlastní tempo pracovní a není aspoň denním životem tak pevně připoután k určitým osobám, v jejichž područí se náhodou zrodil. Peníz jest mocný klín, trhající mnohé laskavé a vlídné poměry patriarchální, jejichž půvab a kouzlo ostatně vídávají zřejměji oči panstva než oči poddaných, ale klín ten razí zpravidla bezpečně cestu demokratickému sebeurčení porobených.

Potud Jiří Simmel, a tážeme se mimoděk, lze-li pravdivost jeho obecné úvahy doložiti také vývojem národní společnosti české v 13. věku, kdy se i u nás peníz ujal vlády v hospodářském životě.

Kdybychom setrvali při názoru na dějiny české, jemuž se dostalo klassického vyjádření v díle Palackého, musili bychom to ovšem popříti. Palacký posuzoval dobu posledních Přemyslovců vůbec se zřejmým příměskem trpkosti. A ta byla zaviněna nejen žalem nad tehdejším vzrůstem německého živlu v Čechách, nýbrž také domněnkou, že v 13. věku i obecná svoboda lidu našeho utrpěla osudnou pohromu. Palacký uznával sice, že vznikem měst a skvělých hradů veškeren život v zemi zbohatěl, věřil však, že zároveň podle cizích vzorů původní demokratický ústroj našeho národa ustoupil tuhému kastovnictví „feudálnímu", které vedlo znenáhla ale jistě k uplné porobě lidu venkovského, dotud svobodného. Vlivem germánské panovačnosti pohynula prý tehdy v Čechách vrozená laskavá povaha slovanských řádů a veškeré další zlo i osudné sklony našich dějin měly v tomto převratu svůj kořen.

Odborné badání otřáslo ovšem již nejedním základním kamenem tohoto názoru. Nevěříme v idyllu původního mírumilovného a rabů neznajícího Slovanstva tak pevně, jako v ni věřila generace vyrostlá za červánků liberalismu, kdy v pravěku byl vůbec spatřován zlatý věk demokratické rovnosti lidstva, ještě nezkaženého šlechtickými předsudky a výsadami. Víme dobře, že již původní ústroj slovanský znal tuhé rozdíly svobody i nesvobody a že nadto dávno před 13. věkem cizí zřízení společenská měla značný vliv na vývoj státního života u nás. Než přes to přese všechno některé základní rysy nazírání Palackého na dobu posledních Přemyslovců utkvěly tak pevně v našem písemnictví, že brání spravedlivému a správnému ocenění velikého věku, který zajisté přinesl mnohou pronikavou

změnu společenského bytu v zemích českých, ale nezpůsobil zde nikterak vzrůst nesvobody, nýbrž naopak umožnil rychlý vznos tříd nejtíže porobených. Že tomu tak vskutku bylo a že i v Čechách peníz byl nejmocnějším prostředkem postupu k větší svobodě a podstatnému uvolnění všech z tradicionální svázanosti vzájemné, toho důkaz bude především úlohou následujících stránek, které nás snad zavlekou na daleké stezky pobočné, ale přivedou tím bezpečněji k důležitým předpokladům celého thematu.

* * *

Ustrojení společenské, jaké nám v zemích českých ukazuje pozdější středověk počínaje od století třináctého, má vskutku mnoho rysů, jež se mocně protiví našemu požadavku lidských práv a rovnosti občanů ve státě. Základní jeho myšlenku postihl velmi názorně Petr Chelčický ve spisku „O trojím lidu". Veliký písmák jihočeský tu zdvihá zásadní odpor proti skutečnosti, že obec křesťanská, stmelená v jedno krví Kristovou, opravdu jest roztržena v tré, protože dva stavy vyšší počtu jen skrovného, kněží a bojovníci, se stavějí mimo ostatní lid, ba nad něj, jakoby zvláštní národ vyšší. Vozí se prý na chudých bratřích a tisknou je tak, jako by všichni nebyli údové jednoho a téhož těla, nýbrž jako by klerikové a ozbrojenci byli „lepší v těle Kristově", od ostatních hotovou hrází oddělení.

Selský utopista s duší zvířenou biblickým přesvědčením, že doba milosti, zjednaná výkupným dílem Spasitelovým, žádá naprosto jiných řádů životních než předchozí tvrdé doby zákona, odsuzoval trpce takové panování mocí a porobení jedněch druhými, hledaje nápravy zázrakem vzájemné lásky křesťanské, jež by trojí lid svedla vskutku v jedno bez násilí. Jeho volání nemohlo míti ovšem valného účinku, neboť naráželo na nejsilnější nosný pilíř celého tehdejšího ústrojí hospodářského i státního. Zatracuje veškeré panování vyšších stavů nad nižším lidem, Chelčický vskutku se srážel beznadějně se zákony historického vývoje, proti němuž již před tím nejedna středověká sekta marně stavěla doslovné plnění příkazů evangelia. Hlasy takové zanikaly v neúprosném ovzduší dějinné skutečnosti a ještě dlouhá století potom tvořilo rozdělení na trojí lid základ křesťanské společnosti, uznávaný církvemi a mnohokrát zdůvodněný učeně

scholastickou sociologií. Staré německé pořekadlo vidělo v něm prostě věc nezvratně nutnou a přirozenou, kladouc poddanský „Nährstand" do područí vyšším stavům „Lehr-" a „Wehrstandu" a podobná hesla by bylo možno shledati i u nás.

Se stanoviska čistě hospodářského lze schema ovšem ještě zjednodušiti a mluviti o dvojím lidu, neboť vskutku obě vyšší skupiny, z nichž jedna panovala mečem, druhá duchem, splývaly po mnohých stránkách v jednu jedinou, trčící nad ostatním národem jako bohatě učleněná stavba nad bezbarvým podkladem, v šero povinností a dávek stlačeným. Tak můžeme společnost pozdějšího středověku prostě děliti na třídu vyrábějící hmotné statky v potu tváře a na třídu druhou, daleko méně četnou, jež žije z přebytků výroby té, jsouc opřena o právní základ panování velmi různotvarého a v drobné částečky roztříštěného. Vyšší vrstva není ovšem nikterak kastou jednotvárnou; vidíme v ní naopak stupně velmi příkré. Všemocný kníže duchovní k ní přísluší stejně jako skromný střídník, živořící z několika desátkových grošů při pokoutní kapli; feudální magnát, pán dvaceti rozsáhlých dominií, i vladyka, který zove svým zbožím dva nebo tři poddanské lány a chodívá v lýčenných škorních. Ale přes to všichni, malí i velcí, tvoří vespolek vyšší lid, svedený v jedno tím, že nekoná „opus servile", maje určitý, třeba sebe menší, podíl na panství nad druhým, plebejským národem, mozolícím se na poli a v šachtách hor, tísnícím se v kupeckém kotci nebo v tmavé dílně řemeslnické a poutaným rozličnými odstíny práva poddanského, zásadně odděleného od zemského práva svobodných „dobrých lidí" a kanonického práva kleriků. Všichni, kdo k tomuto právu náleží, ať žijí v pohodlných domech městských nebo ve veských chatrčích, jsou „jednoho řádu chlapského", jak důrazně vytýkal český právník 14. věku, a jen obojí vyšší lid jest národem v pravém, politickém smyslu. Jen jeho přesuny a spory tvoří, aspoň zpravidla, dynamiku národních dějin a neviditelná, ač všem známá hráz jej dělí od lidu nižšího, jeho živitele. Ten pak je v dějinách dlouho němým a trpným předpokladem a pouze občas obživne bezvýslednými výbuchy nespokojenosti.

Tato hráz rozdělná nebyla ovšem zcela bez průchodních branek, a nejednomu šťastnému jednotlivci se zdařilo buď ve službách církve buď ve službách meče nebo i jinak proniknouti

z oblasti poddanské do oblasti panování a zvolati pak stejně jásavě jako slavný Walter z Vogelweide „Ich habe mein Lehen, hörs alle Welt, ich hab mein Lehen". Také bohatnoucí města se podrobovala takřka od samého vzniku svého platnému řádu tomu jen zpola a nevolky: již ve středověku se v nich leckdy útočilo i zásadně na tvrdé dvojvrství společenské. A nadto téměř všude, kde silnější zvniternění křesťanského vědomí vítězilo a bible se ocitala v rukách laiků, slovo evangelia rozněcovalo tu prudší tam nesmělejší odpor proti kompromisu, který v této základní otázce společenského ústroje hierarchie uzavírala s mocnými světa.

Ale vyšší stavy snadno odbyly města skoro všude čočovicí několika zvláštních výsad a ojedinělé vlny heretických vznětů a protestů, v jejichž dlouhé řadě hlas Petra Chelčického svou hlubokou důsledností zvláště vyniká, nebyly nikterak s to, aby popovalily pevné budovy stavovské. Naopak; každý útok způsobil jen to, že vyšší třídy s rostoucí bdělostí a zřejmějším uvědoměním zpevňovaly hráze své urozenosti, až konečně osvícenství 18. věku do ní učinilo rozhodný a široký průlom novým ideálem všemohoucího státu, založeného na panství jednoho a téhož zákona nade všemi.

Teprve když se toto hledisko obecné rovnosti znenáhla vzmohlo jakožto samozřejmý požadavek společenské spravedlnosti a svobodomyslné proudy začaly i jinak prudce otřásati starou stavbou historického státu, došlo k naprosté změně názoru. Tu se pojednou dotavadní „feudální" řád, vsunující patrimoniální moc pánovu mezi poddaného i stát, jevil čímsi zcela nepřirozeným a zlořádem, kterého stará doba původní svobody kmenové zajisté neznala, nýbrž který vznikl patrně až někdy velmi pozdě sobectvím a úchvaty šlechtickými.

Tak hleděli na poddanství lidu obecného osvícenci i ctitelé nauk Rousseauových a přesvědčení to rychle se ujímající bylo zcela pochopitelné; neboť člověk od jakživa tak rád klade na počátek všeho vývoje stav, po němž vskutku touží, a vidí v přítomných překážkách svých snah jen zjevy úpadkové. Luther, zahajuje svůj boj proti moci papežské, zdůrazňoval to, že Řím vlastně sotva po čtyři sta let panuje v obci křesťanské, která před tím byla prý prosta jakékoli hierarchické nadvlády. A podobně v době, která zjišťovala základní práva

lidská, uvěřila také většina vzdělanců, že obecně odsuzované nerovnosti stavovské nejsou odvěkého původu, nýbrž že jsou zlo, zahnízděné v lidstvu teprve poměrně nedávno za plného světla dějinného. Obecným podkladem společnosti v dávné minulosti se jim jevil naopak úplně svobodný a sebevědomý sedlák celolánník, hájící vlasti vlastní zmozolenou rukou a sebevědomě si vedoucí na sněmích zemských, pravzor svobodomyslného občana a gardisty národního, který teprve později poklesl v náhodnou závislost a pak i trvalou porobu tím, že nečetná vrstva šlechtická se zmocnila lenním systémem nebo jinými prostředky veškeré moci veřejné a proměnila zlatou dobu obecné svobody v železný věk stavovských výsad a rozdílů.

S tímto názorem setkáváme se i u starších dějepisců osvícenských, jako byl na příklad anglický Robertson, i u duchů již mocně dotčených pozdějším romantismem a liberalismem, jako byl náš Palacký a jeho družina. Proto ti všichni pokládali dobu, v níž se zásady lenního nebo stavovského ústroje oku dějepiscovu poprvé objevují v jasně vyhraněných tvarech, a u nás jest to právě věk třináctý, za dobu nejtěžšího hříchu proti svatým právům svobody. Vynášeli nad ní přísný soud, jsouce silni věrou v samozřejmost původní selské demokracie, kterážto víra byla ovšem opírána důvody přerozličnými: v Němcích tendenčním obrazem života starých Germánů, kterým kdysi Tacitus nastavoval vyčítavé zrcadlo svým servilním souvěkovcům v Římě, kdežto u nás rukopis zelenohorský a herderovská fikce původní mírumilovnosti slovanské působily týmž směrem; ale všude základním východiskem vývoje národního se jevil svobodný zemědělec, vedle něhož znevolněný rab byl pouhou bezvýznamnou výjimkou.

Teprve na sklonku 19. věku spolu s poklesáním důvěry v neklamnost hesel liberalistických se přihlásila reakce proti názorům těm a naznačili jsme již, že ve dnešním ovzduší vědeckém není už namnoze takové pevné víry v původní svobodu nižších vrstev národních, ač neustaly ovšem ani dnes rázné pokusy o to, aby její oprávněnost aspoň z části byla zachráněna a nově doložena.

V těsném rámci naší knihy, kde podobné úvahy jsou pouze stručnou částí úvodní, nelze ovšem řešiti těžkých těch otázek do dna a dotýkati se snad záhad původního ustrojení slovanské společnosti v době pravěké nebo v těch temných dobách, kdy

jednota státu českého teprve vyrůstala z kmenových zápasů a křesťanství si v něm pracně razilo cestu. O to opravdu nejde; nám postačí, dotkneme-li se, byť jen letmo, té periody našich dějin, jež bezprostředně předcházela před velikými posuny společenskými v 13. věku, otázkou, zda doba ta opravdu ukazuje národ český v jasu obecné svobody, ještě nedotčené tvrdým rozrůzněním „feudálním", v němž Palacký spatřoval především rub kulturního úspěchu následujících časů.

A tu postihneme snadno, že, ačkoliv společenský řád doby knížecí ještě nezná jednoduchého ucelení pozdějších velikých skupin stavovských, jevě se mnohem pestřejším a neuklidněným, přece jeho tvrdost vůči nižším vrstvám nebyla o nic menší, než jakou prozrazuje řád „trojího lidu" v pozdním středověku. Obraz, který prameny české 11. a 12. věku odhalují oku nepředpojatému, má tolik těžkých stínů, že jen jejich poctivým přiznáním dospějeme k správnému ocenění pokroku, který přinesla doba posledních Přemyslovců a uznáme, že pevnější vyhranění stavovských vrstev v národě nebylo nikterak původem poroby, nýbrž zjevem provázejícím mocný proces emancipační.

Kronika Kosmova vypravuje, jak se roku 1091 s nespokojeným kněžicem Břetislavem do uherského vyhnanství vybralo přes dva tisíce bojovníků českých „sebravše veškeren svůj majetek, jak dobytek tak nevolníky". S mladým Přemyslovcem tu osud svůj nespíná tedy jen obvyklá skupina dvorských „druhů", nýbrž i veliké množství svobodných bojovníků, a pohnuté dějiny sporů o stolec vévodský v Čechách nám ukazují drahně podobných episod, kde se značné skupiny ozbrojené srážejí kolem některého z nápadníků, chtíce jemu vymoci knížectví a sobě „chleba". Žádoucím pak chlebem pro bojovníky tak snadno pohyblivé a patrně ještě málo srostlé s půdou zajisté nebyl prostý a mozolný byt selský, kde se muž svobodný vrací z boje přímo k pluhu, aby sám zemi potem rosil. Vidíme naopak, že vedle dobytka tvořil otrok životní předpoklad, o který se český „miles" doby Kosmovy opíral a z nejedné jiné narážky souvěké jest zjevné, že také u nás v době, kdy první jasnější světlo dějinné padá na zemi českou, meč a rádlo se asi jen zřídka střídalo v téže ruce. V ozbrojené „militia plebis" našich starých kronik, která tak často táhne s knížaty do bojů vnitřních i zevních a navštěvuje jejich hlučné roky soudní, někdy prý dokonce až počtem

tří tisíců hlav, která vstupuje jakožto „vojíni druhého řádu“ do družin mocnějších „hrabat“ anebo jiných „primatů“ a tvoří s nimi „národ“ svobodných Čechů, nelze tedy nikterak spatřovati pilné rolníky, jen vyjimkou zbraně se chápoucí a ostatek na zděděném lánu se lopotící, kteří naplňují zemi svou selskou svobodou, nikomu nepoddáni, ale také nikoho neznevolňujíce.

Zpupnost dvořanů je stihala ovšem druhdy přezdívkou venkovských sprosťáků a kníže, který se z nedůvěry k velmožům jimi soustavně otáčel, jako Soběslav II., vysloužil si snadno posměšný název „princeps rusticorum“. Ale ze slov kronikáře Jarlocha o tom vysvítá jasně, že tu promluvila především žárlivost odstrčených primatů, a jistě význačná jest i zmínka, že aspoň část těchto „pauperes populi“ Soběslava koňmo provázela „podle toho, jak to připouštělo bohatství jednoho každého z nich.“ Nešlo tu tedy o selské zemědělce, nýbrž spíše o jakýsi svobodný proletariát válečnický, v službách knížecích hledající štěstí i ochrany, a ovšem i o muže, kteří, podobně jako drobní vladykové pozdějších věků, byli vskutku nebohatí, ale vládli přece některým poddaným a stáli tak hospodářsky na šíjích druhého, nižšího lidu, skloněného k neslavné, všední robotě proto, aby se vyšší vrstva mohla bíti v poli a účastniti se života veřejného.

Vyšší vrstva ta, tvořící veliké pokrevenstvo svobodných Čechů, lišila se nepochybně valně od pozdější vyhraněné šlechty stavovské a nebyla snad ani nepodobna válečným obcím souvěké říše kyjevské, jež nám živě líčí letopis Nestorův; ale v poměru k nižšímu lidu byla svérázná společnost ta, oživující v jakémsi válečnickém synoikismu především důležitá hradiště zemská a živená z valné části samým knížetem prostředkem „župních“ přídělů, již opravdovou aristokracií.

Hluboká průrva, dělící svět plnoprávných válečníků, spjatých navzájem ušlechtilými svazky lenní družnosti, od světa nesvobodných, zela dávno před 13. věkem v společenském bytu našeho národa, a její překročení nebývalo zajisté ani tehdy snadné. Knížecí přízeň povznášela sice nejednou jednotlivce původně nesvobodné do kruhu vlivných „proselitů“ a zbrojná čeládka velmožů, „druhové“ a „štítníci“, dosahovala nepochybně i u nás podobných výhod, jako ministerialita v zemích sousedních. Ale v právním názoru a zvláště na soudě se velmi

přesně rozlišoval ten, kdo se zrodil nesvobodným „druhem", od toho, kdo byl svobodný, „ingenuus", a tím i „nobilis." Skutečný život postupem doby ovšem vše zmirňoval a rozmnožoval možnost přechodů. Zejména rušných okamžiků, jako bylo tažení na Milán roku 1158 nebo útok Soběslavův na Rakousy roku 1176, užívali mnozí k tomu, aby z kruhu hanobící práce unikali do řady bojovníků, v takové chvíli snáze přístupné, ale posměch, s nímž kronikář mluví o chlapských rukou, spíše k rádlu než meči vhodných, nám ukazuje, jak nezvyklé bylo takové prolamování tradicionálního řádu. Když kníže za zvláštní zásluhy sprostil muže, jako byl podle pověsti záchrance Jaromírův Dovora, příhany nevolnosti a vsunul jej do řady ve svobodě urozených, bylo nutno věc tak vzácnou provolati po trzích, stejně jako se to dálo v podobných případech i u západních sousedů.

Společenské dvouvrství, s nímž se potkáváme v pozdějším středověku, nepřišlo k nám tedy s novými „feudálními" řády a s vlivem německým, nýbrž bývalo v Čechách již v dobách mnohem starších, jevíc se tu namnoze podstatně tvrdším nežli pozdější poddanství. V případu kněžice Břetislava jmenují se otroci odcházejících bojovníků jedním dechem s dobytkem a vlastně za ním, takže mimoděk si vzpomeneme na hrozný výrok Benjamina z Tudely, arabského geografa 12. věku. Ten praví, že židovští otrokáři zovou Čechy svým Kanaanem, protože odtud mohou stejně volně vyvážeti lidské zboží jako z krajů ruských a téměř každý prý v zemi jest ochoten za vzácné cizí tovary prodávat svou čeleď do ciziny.

Vývoz poklesal valně ve 12. století nenáhlým pokrokem zemědělství, zvyšujícím cenu pracovních rukou, ale téměř po celé století vidíme ještě jeho sledy a listiny nám zachovaly nejeden doklad dokonalého porobení nevolné čeládky, převáděné v četných houfcích z místa na místo sloužit novým pánům. Bylo tu ovšem vedle dokonalé poroby i mnoho mírnějších odstínů osobní závislosti, které povznášely plebejce až do oblasti jakési polosvobody a poměrné nezávislosti hospodářské, ale právní záruky výhod těch byly většinou jen vratké a poměry nižšího lidu se jeví vůbec tak svérázné a pestré, že nelze v dobách těch ještě naprosto mluviti o jakémkoliv normálním právu poddanském.

Čechy 12. věku byly již země nepochybně bohatá, živící četný národ, ale ráz kraje byl ještě dalek bezpečné ustálenosti pozdější zemědělské kultury. Nejen pomezí nýbrž i nitrozemí kryje množství nekonečných hvozdů a močálovitých povodí, oblast lovců, kočovných svinařů, brtníků, smolařů a rybářů většinou nesvobodných a dělících se o výtěžky urvané divoké přírodě s knížetem a těmi, jimž je kníže přikázal nebo daroval. Les ustupuje sice na mnohých místech novým vesničkám úročných hostivců a jiných polosvobodných zemědělců, ale ustupuje jim jen zvolna a jaksi nesměle, neboť kníže, daruje-li větší kusy lesa klášterům a komukoliv jinému, zakazuje často výslovně jeho mýcení a přeje si, aby jen po divoku ho bylo užíváno.[1]) Všude pak na půdě staršího osídlení setkáváme se s nejrozličnějšími skupinami lidu poddaného, až pro jejich odstíny a určení souvěké listiny stěží nalezají dostatek vhodných označení. Mnozí, zejména ti, kdož se sebevědomě zvali ,,dědici", měli jakousi právní záruku svých dědinek, jsouce snad vázáni jen k určitým dávkám svým pánům a knížeti,[2]) ale také oni bývají darováni a prodáváni, ovšem spolu s půdou svou a ne bez ní, jako se dělo s jinými paroby, kterých žilo zejména na velkých dvorcích villikačních vévod a velmožů duchovních i světských někdy velmi mnoho. Hledáme-li v listinách souvěkých, vidíme, že nevolníci ti mívají v nich přesně rozrůzněné určení, od čeládky domácí a prostého oráče nebo pastuchy až k zbrojným pacholkům strážním i zvoníkům, a zvláště veliký počet nesvobodných řemeslníků všelikého druhu, výslovně vypočítávaných při jednotlivých darováních, zaslouží tu pozornosti.

Podrobná specialisace ta, po dnešním názoru někdy až malicherná, ale pro naturální soběstačnost jednotlivých villikací velmi význačná, prozrazuje, jak pevně býval každý z poddaných těch

---

[1]) Jest známo, že teprve Přemysl I. Otakar po zápase s biskupem Ondřejem přiznal duchovenstvu českému ,,liberum usum silvarum suarum".

[2]) Slovo ,,dědic" (haeres) netkvělo ovšem, rovně jako tolik jiných odborných označení soudobých, jen na tomto jediném pojmu; hojně se ho užívalo ve smyslu širším i pro muže plnoprávné, ale právě v rámci života poddanského dosáhlo spíše než kde jinde rázu technického, ježto vytýkalo zcela mimořádnou právní způsobilost některých nesvobodných. Pro poznání poměrů těch jest zvláště cenná listina z roku 1185 o směně pozemků záběhlických, učiněné dvěma zvoníky kostela vyšehradského a dosvědčené okolním obyvatelstvem.

přissát k určitému kruhu činnosti, těsně vymezenému a jeho osobnost zcela pohlcujícímu. Oko naše, zvyklé soustavnému členění společnosti v širší třídy právní, snaží se marně seřaditi v přehledný pořad tyto rozličné odstíny znevolnění a polosvobody. Námaha jest patrně bezúspěšná, neboť rozmanitost primitivní společnosti se prostě vymyká jakémukoliv třídění obecnějšímu; všechno jest tu ještě příliš podmíněno místními i osobními předpoklady a poměr téměř každého jednotlivce jest sui generis. Neboť poddaní se dělí především podle toho, co umějí anebo jakému bezprostřednímu cíli slouží,[1]) výkon zatlačuje do pozadí osobnost a jeho rozmanitost nepřipouští, aby se v tom pestrém chaosu snadno tvořily větší skupiny se shodně vymezeným právem třídním.

Takové pevné připoutání k určité, třebas někdy i málo namáhavé funkci v tuhém rámci primitivního hospodářství přinášelo věru nemalou míru nesvobody a téměř úplný nedostatek volnějšího sebeurčení. Jednotlivec, nemající ještě dostatečné opory v třídním právu, jest takřka bezmocným kaménkem v mosaice poddanského světa a vydán libovůli pánově. A při tom nesmíme zapomínati, že i na ty, kteří jakožto dědicové nebo úročníci jiného druhu požívali poměrně větší volnosti hospodářské, nedoléhaly pouze závazky k vrchnosti bezprostřední, často jen dočasné, nýbrž také zlá a náhle stupňovaná břemena, ukládaná mocí veřejnou. Namnoze ten i onen útisk splýval v jedno způsobem, jehož význačné rysy můžeme pro nedostatek pramenů jen nedokonale vytušiti, ale který prozrazuje, že původně kníže byl asi v nemalé míře jaksi spoluvlastníkem bohatství téměř všeho kraje.

Dobyvše svého panství nad kmeny českými většinou s mečem v ruce, Přemyslovci vládli tvrdě své zemi. Hrabská soustava francká byla jim při tom bezpochyby v leccems vzorem, ale tak, že stát český přes to jevil ve svém zřízení mnohou národní svéráznost, jej odlišující od západních sousedů. Dotkneme se věcí těch ještě v kapitole následující; zde postačí, uvědomíme-li si, že v 11. a 12. věku lze u nás mluviti vskutku o jakémsi patriarchálním despotismu, při němž ovšem vedle vůle a často

[1]) Proto tak často na příklad poddaný darovaný kostelu na spásu duše slove prostě „dušníkem“ (proanimatus, animator), a jeho postavení nebylo jinak karakterisováno.

i zvůle panovníkovy a jeho dvorské družiny platila občas i nálada ozbrojeného národa, shromažďovaného na tažení vojenském nebo na velikých zapovědných rocích soudních.

Ve známé apostrofě Libušině o rozdílu ženské a mužské vlády Kosmas zvěčnil tíhu té „poroby, v kterou byl všecek národ tištěn" silnou rukou knížete, vymáhajícího si nejednou i prostou mocí, co se mu právě uzdá. Obraz ten jest z části sice načrtnut barvami odjinud vypůjčenými a snad příliš ostrými, ale, chceme-li si správně představiti první staletí našich dějin, nesmíme ho nikdy zcela s mysli pouštěti.

Kníže jest vskutku pánem, jehož milost si jednotlivé kraje vykupují těžkými tributy míru. Projížděje zemí vymáhá pro sebe a svou družinu výživné dávky a služby nemalé, brzy rozlišované rozličnými jmeny „nářezu", „noclehu", „pojízdy", nebo „tenetného", brzy shrnováné prostě význačnou přezdívkou „ohavných daní" a ovšem druhdy i měněné v peněžitou úplatu několika denárků. Chystá-li se válka, jest lidu nadto sháněti zásoby na tažení stejně, jako když kníže ohlásí slavné kolloquium, obecný „rokoš", kde hostí všechny urozené a bojovníky. Záseky, ochrana stezek a bran zemských, úprava knížecích hradišť, vše to žádá rovněž značných robot zemských a tíha břemen těch nedoléhá ovšem tou měrou na vyšší národ svobodných a zbraní vládnoucích, jako na nižší lid. Všichni slouží sice knížeti, ale kdo slouží se zbraní, jest prost služeb jiných, a pozdější rozlišení svobodného dominikálu od zdaňovaného rustikálu hlásilo se v podstatě zajisté již v těch dávných dobách. Zvůli knížecí neunikají ani svobodní, kteří často obratem ruky pociťují zle nemilost a úchvaty panovníkovy, ale to jsou přece spíše výjimky neklidných dob; pravidelná břemena veřejná nese především nesvobodný, i jinak státní moci utištěný.[1]) Neboť

[1]) Prameny neprozrazují ovšem dosti zřetelně, na kolik se při vymáhání všech těchto břemen rozlišovalo mezi nevolným lidem osedlým na „dědinách" svobodných rodů a mezi lidem knížeti přímo poddaným; než nesmíme zapomenouti, že patrně dlouho valná část země příslušela vskutku knížeti, který jen dočasným přídělem lidí a dávek, nesloužících přímo mensální potřebě dvorské, odměňuje a živí jak duchovenstvo tak velkou obec svých bojovníků, žárlivě závodících navzájem o tento „chléb" knížecí. Teprve při postupném uvolňování svazků, poutajících bojovnou obec zemskou ke knížeti, zmenšuje se a tříští tato rozsáhlá oblast vlastního panování knížecího darováním a jiným zcizováním a roste počet zboží a

vládnutí bylo tehdy vůbec drsné a bezohledné řemeslo a mnohé z toho, co pozdější doba znala jen jakožto obecně užitečný úkon moci státní, bylo původně spíše jen holým prostředkem panování a často i bezohledného útisku slabších.

Tak zejména soudnictví, nejsilnější nástroj moci knížecí v míru a vlastní jádro provinciálního života veřejného. Pokuty soudní, rozličné dávky plynoucí z t. zv. svodu, nároku, osady, z půhonů a jiných processualních výkonů jsou namnoze metla lidu, soudům podléhajícího, a nelítostně vykořisťovaný zdroj důchodu těch, v jejichž ruku „iudiciaria potestas" byla položena.

Neboť moc veřejná nezůstává jen při osobě panovníkově; kníže se dělí o ni s mnohočlenným zástupem „hrabat" a jiných bojovných mužů, takže panování nad krajem se drobí na pestrou směs služebných lén a podružných pravomocí. „Satrapové" ti, ať větším ať menším kruhem moci ověnění, užívají pak svého nadpráví začasté tak, že sám panovník o jejich normálním působení mluvíval jakožto o násilí a tyranii, slušející spíše prý pohanům než křesťanům. V immunitních listinách se setkáváme nejednou s narážkami, prozrazujícími, že návštěva komorníků soudem pohánějících a pokuty vymáhajících v obviněné vesnici se tehdy valně nelišila od nepřátelského nájezdu. Chatrče bývaly při tom až ničeny a lid zle ožebračován, a kníže poznamenává k tomu s resignací jen, že prý ovšem „bez škody a pohromy majetku vymáhání taková nesnadno mohou býti podnikána".[1]) Soudní útisk splýval tak začasté s ostatními „ohavnými daněmi", že nám není podivno, slyšíme-li, jak lid „nemoha již snésti násilí

zbožíček, která, podobně jako anglosaský „bócland", nejsou již „folcland", nýbrž trvalé, vlastnictví dědické určitých rodin nebo ústavů duchovních, ochranou zvláštního práva zabezpečené. Ale i taková zboží nesou dále aspoň některá břemena veřejná pokud jich nejsou sprošťována výslovnou exempcí, cenu slědiny podstatně zvyšující.

[1]) Tak se praví na příklad v listině markrabí moravského Přemysla pro kostel olomucký z roku 1234. Označení pokut soudních jakožto „vendiciones hominum" prozrazuje, že v starší době vinníci, neschopní vykoupení, bývali patrně do otroctví prodáváni, jako o tom máme i přímé zprávy. Úřední stíhání zločinu se tu jeví vůbec jakožto „gravamen et preda violenta, que solet exerceri", a pochopíme, proč vrchnostem světským i duchovním, jakmile se jen poněkud vyprostily z područí moci knížecí a dosáhly značnějších dědin, záleželo především na tom, aby výsadou immunitní zabezpečily své vesnice a dvorce před vstupem komorníků a půhončích soudů provinciálních.

kastelánu knížecích", dokonce prchá ze svých sídlišť, což při poměrně řídké zalidněnosti a neustáleném ještě zemědělství mnohých krajů nebývalo snad ani nesnadné. V carství moskevském podobná přebíhavost utiskovaného lidu byla ještě na počátku 17. věku věcí pravšední a v starších dobách se s ní potkáváme i jinde jakožto s význačným rysem primitivních poměrů.

Obrázky ty nám tedy osvětlují nemilosrdně rub dějin našich doby knížecí. Svéráznou statností vynucují ozbrojení Češi, sbírajíce se kolem vévod z krve sv. Václava, svému národnímu státu stále pevnější místo v rámci středověkého imperia. Dosahují toho podivuhodnou silou a tuhostí i za nepřízně císařů a jiných mocných sousedů německých i přes ustavičné dynastické zmatky v zemi, ale vnitřní ústroj národní společnosti české trvá po mnohých stránkách velmi dlouho v neklidném varu a tone ve vášnivých násilnostech, jak knížat vzájemně se sesazujících, oslepujících a hubících, tak jejich bojovného lidu, o němž pokračovatel Kosmův s povzdechem praví, že jest vůbec neschopen v klidu a míru žíti. Pozorné oko vidí sice, jak v prostředí tom vzdělanost přes to značně pokračuje a přináší jeho postupné zjemnění, ale ještě na sklonku 12. věku byla to společnost jistě málo něžná, jen zlehka přikrytá pláštíkem křesťanských příkazů a zejména daleká demokratické rovnosti. Stejně jako v pozdějším středověku krčí se tu v jařmu národa plnoprávného, vládnoucího zbraní nebo svátostní mocí, četný lid poddaný nejrůznějších odstínů, plný pohanských pověr a plachosti. V sousední Míšni se dostalo nižšímu lidu tomu potupného názvu „smerdů" a to ne od německých dobyvatelův, nýbrž patrně od sourodých županů a vičazů, bývalé vládnoucí vrstvy srbské, které noví němečtí páni země ponechali aspoň část starých práv, užívajíce obratně původního dvouvrství slovanského k správě kraje. U nás o podobné přezdívce sice nevíme, ale ve věci samé nebylo patrně rozdílu.

Doba knížecí nebyla tedy nic demokratičtější pozdějši doby „trojího lidu", v jednom směru však se v ní průrva, dělící obojí vrstvu, jeví našemu oku aspoň zdánlivě méně hlubokou. Vládnoucí a ovládaní mluví téměř veskrze ještě týmž jazykem slovanským a nejsou ani místně od sebe ještě tak odlišeni a roztrženi jako ve vlastní době stavovské; prosté poměry životní srážejí obojí společnost těsně k sobě a nedopouštějí

v ledačem tak jasného odlišování jednotlivých kruhů právních, jaké vyznačuje středověk pozdní. Na pohnutých rocích knížecích se jedná o důležitých věcech veřejných pod širým nebem v shluku mocných „primatů“ s četnými bojovníky druhého řádu, a v životě všedním pán i rab dýchají rovněž ještě týž vzduch v společném rámci dřevěných hradisek a dvorců, takže v zevním pozorovateli toto těsné soužití snadno vzbudí mylný dojem laskavější nerozrůzněnosti společenské. Vskutku však šlo jen o primitivní neústrojnost, při níž řetěz spojující pána a nevolníka bývá tak krátký, že oba jsou jaksi jen líc a rub téže mince. Neboť právě to jest význačný rys naturálního hospodářství, že naprosto pevný svazek pojí poddaného, který prací získává vše k životu nezbytné, k pánovi, který s družinou vyjídá zásoby svých dvorců, jsa stále odkázán na bezprostřední výkony služebníků zabavených ať v agrární ať v průmyslové činnosti. Teprve kde se peníz neslyšně mezi ně vsouvá, bývá možný větší odstup té i oné vrstvy, který pak přináší oběma větší svobodu a svéprávnost.

A této úlohy peníz v 12. věku u nás ještě většinou nehrál. Život ovšem ani tehdy neprobíhal zcela beze styků směnných a tržních. Potřeba soli a rychle se šířící záliba v cizích, umělých tovarech vsouvala zemi českou ode dávna do sítě evropského obchodu. V pevných hradištích, která bývala hromadným sídlištěm svobodné obce bojovníků a útočištěm celému kraji ve chvíli nebezpečí, dochází stejně jako v četných vsích trhových občasné k čilé výměně rozličného zboží; na některých místech pozorujeme i větší hromadění výrobního ruchu a zvláště, kde cizí kupci a osady židovské rozvíjely svou činnost pod ochranou tržního míru a knížecích výsad, živil se také nejeden polosvobodný domácí řemeslníček na vlastní vrub prodejem svých tovarů. Ale tyto průlomy v tradicionální budově hospodářského života nesahají až ke dnu, nýbrž postihují jaksi jen jeho povrch. Směna jest výjimkou, vlastní výroba a spotřeba v tomtéž soběstačném rámci zůstává pravidlem a peníz, ražený knížetem v tržních osadách spíše z důvodů fiskálních než z opravdové potřeby hospodářské, hraje sice důležitou úlohu při tributech, pokutách, darech, almužnách a jiných výjimečných událostech, ale nehodí se neustáleností svou ani k trvalejší thesauraci. Jest spíše jen měřítkem a význačnou ozdobou než nosným pilířem směnného ruchu, spíše vzácným zbožím, které občas jest nutno získati, aby

se ho k určitým výkonům užilo, než obecným uchovavatelem hodnot.

Jak podstatně jinými se nám jeví proti tomuto stavu hospodářské a společenské poměry na sklonku 13. věku, v době Václava II.!

Hvozdy uvnitř země zřídly neobyčejně rychle a hotová horečka kolonisační rozhlodává na všech stranách i široký pás lesa pomezního, kterým bylo před tím obchodníkům putovat na mnohých místech plných osm dní a někdy i více. Místo malých osad rolnických,[1]) přeletavých žďárů a táborů brtnických vznikají všude veliké vsi s pravidelnými lány; zemědělská výroba země jimi vzrostla neobyčejně rychle, ale současně se po všech koutech jejích bělají nová střediska družného života, města, většinou ještě neveliká, často zemědělským rázem svým ode vsí nevalně odlišená, ale přece zvláště důležitá jako ohniska ruchu řemeslného a obchodního, na nový základ postaveného a novým právem městským lépe chráněného. Vedle nich rychle zakrňují hlučná kdysi hradiska provinciální, pokud nebyla sama v města přetvořena. Města, někdy již pevně hrazená a s rostoucím počtem domů kamenných, jsou vskutku projevem pokročilejší dělby práce národní, a jim po boku vyrůstají na skalách tvrdé hrady jakožto symbol odstupu nejvyšší, vládnoucí třídy od ostatní společnosti národní. Jest zjevné, že starší kultura, dřevěná a takřka z lůna domácích hvozdů vyrostlá, se rychle mění působivějšími zášlehy vzdělanosti, postupující od teplého, bezlesého jihu do severních oblastí s novým evangeliem kamenného a zděného přepychu. A současně se ovšem i původní čistě slovanský ráz země nápadně zpestřuje prudkým přílivem cizích hostí, nové nároky ssebou přinášejících.

Tak se pohnul mocně veškeren život v zemi, bohatěl a široká vlna novoty šla krajem, zanechávajíc po sobě stopy nesmazatelné. Jejich přesné vymezení a vytčení by bylo ovšem snazší, kdyby se nám stav doby předchozí jevil v jasnějším světle a nebyl

[1]) Jak malé bývaly starší vesničky, prozrazuje na příklad listina vyšehradská z r. 1130, připomínající osady oráčské o dvojím nebo nejvýš trojím popluží, a také zakladatel kláštera tepelského, Hroznata, to potvrzuje r. 1198 ustanovením, podle něhož se jeho ministeriálům mělo dostati za jedno popluží odstupného dvou hřiven, za „villa integra" pak po pěti hřivnách.

tak zahalen temnou rouškou nepaměti, jejíž cípy jen tu a tam odkrývají skoupé narážky pramenů. Ale přes to poznáváme aspoň některé rysy změny té zcela nepochybně, a z nich nejdůležitější jest pevné vyhranění tříd společenských. Neklidná pestrost, unikající namnoze přesnému vymezení, ustupuje znenáhla jiným poměrům, v nichž obecné schema vítězí nad místní i osobní zvláštností a jednotlivec se stává více než před tím především členem určité skupiny, spiaté zájmem společným; staré výsady krevní pošlosti při tom sice nemizejí, ale jejich síla slábne ve mnohých případech nemálo vlivem hospodářského vývoje, který dopouští na příklad, aby nesvobodný ministeriál, stane-li se dědičným pánem zemského statečku, vrůstal plnoprávně do tvořící se drobné šlechty.

Angličtí badatelé, promlouvajíce o podobných zjevech svého kraje, rádi užívají geometrického obrazu: společnost starší prý měla členění spíše vertikální, vyrůstajíc v hrotitou pyramidu nepřehledného množství svislic rozličné výše a vrcholící v prvních lennících královských; pozdější doba naproti tomu projevila větší sklon k členění horizontálnímu, spojujíc jednotlivé třídy pevněji v široké stupně společné úrovně, takže se národní společnost zemi obývající rozestupuje určitěji do několika málo táborů, pevně ohrazených novým právem třídním, z nichž každá může nyní samostatněji a bohatěji rozvíjeti svou svéráznost. Tak teprve vzniká vskutku stavovsky učleněný národ, význačný pro dějiny evropské až do 18. věku, v němž rozdíly jednotlivých tříd se sice vtírají v oko pozorovatelovo zřejměji, ale jehož vývoj neznamenal nikterak krok nazpět, posuzujeme-li věc s hlediska svých kulturních a právních ideálů.

Promluvíme na jiném místě o změněném postavení vyšších stavů, které také v Čechách na rozhraní 12. a 13. věku nalezly v zemském právu svobodných a církevním právu kleriků mocnou osu krystalisační a oporu proti libovůli vládcově. Zde nám jde o vrstvu nižšího lidu, postiženou krušnějším údělem životním, o stav poddanský. Nesmíme ovšem podléhati představě, jíž jsme se nahoře již dotkli, že by původem vrstvy té byli především dědiníci, nedávno ještě plně svobodní a teprve na konci doby knížecí v podanství uvázlí. Byly nepochybně i takové případy, neboť každý přerod společenský mívá své oběti, ale domněnka, že by ozbrojená „militia plebis", oživující knížecí tábory 11. a 12. věku,

byla většinou poklesla do poroby svých nečetných šťastnějších druhů, měnících se v novou šlechtu, není nikterak odůvodněna. Z větší části jest asi dlužno hledat potomstvo bojovníků těch v kruhu drobných vládyků pozdějších,[1]) v němž se ovšem, jak víme, zachytil také nejeden z původně nesvobodných družiníků panských. Poddanský však lid ve vesnicích a městech pozdějšího středověku, pokud nebyl původu cizího, německého, z větší části zajisté souvisel přímo s nevolníky a polosvobodnými zemědělci doby knížecí, a pro ty hluboká změna řádů hospodářských a společenských, v 13. věku jasně se ohlašující, znamenala vskutku zlepšení a zajištění.

Neboť veškeren vývoj nižších vrstev těch byl nepochybně mocně podporován právě odstupem třídy nad nimi vládnoucí z dotavadního těsného společenstva životního, když na místo otrockých, podrobně specialisovaných služeb a naturálních dávek nastoupily platy peněžité. Vracíme se tak k thesi Simmelově a vidíme, že i u nás bylo úspěchem svobody, když peníz se stával širokým mostem, spojujícím vyšší i nižší lid a zjednodušujícím staré závislosti, když nahradil většinu starých pout svým stříbrným řetězem, který sice někdy řinčel velmi vtíravě a tížil rovněž dosti, ale dával té i oné straně přece větší volnost pohybu a samostatného vzrůstu. Reluice nejrozmanitějších závazků nevolnických a poddanských v peněžité platy jest základní rys hospodářského převratu, který našim krajům přineslo 13. století, a byl to zajisté převrat ohromného dosahu.

S úžasnou rychlostí mizejí tu především nejtěžší zjevy nesvobody. Poddanství jest sice i pak životním údělem pracujícího lidu, ale po prvních desítiletích 13. věku se v Čechách již nesetkáváme s otrokem, jehož lidská osobnost by byla úplně pohlcena služebnou funkcí. Otrocké trhy, které i církev po staletí trpívala v podhradích, zmizely a s nimi ovšem také čilý dotud styk obchodní s evropským východem. Ani zemědělská ani řemeslná „familia" otrocká již neoživuje falce knížecí a dvorce velmožů, které vůbec dohrály slavnou úlohu. Neboť pán s vybranou družinou zbrojnou nalézá nové sídlo, ať již v těsném hradě nebo v dřevěné tvrzce, a veliké dvorce se scvrkají na pouhá sídla

[1]) Jak veliký býval vskutku počet vládyků těch v době předhusitské, ukázal pracemi svými zejména A. Sedláček, který také pěkně dovodil, proč počet ten rychle klesal v 15. a 16. věku.

panských šafářů a sběrny úroků poddanských; řemesla na nich kdysi kvetoucí se stávají výsadou měst a veškeren venkov nabývá v společenském ohledu nových, svérázných rysů tímto rozkladem starého villikačního pořádku.

Především tu vidíme vůbec patrné zjednodušení. Místo pestré směsi rozličných parobků, dušníků, hostivců, úročníků, dědiců a jiných skupin nevolnických hlásí se nám mnohem jednotnější stav vesničanů, v latinských písemnostech prostě označovaný jakožto „rustici“, „homines“ nebo „pauperes“. Má sice škálu majetkových odstínů od chudičkého podsedka až k sebevědomému vlastníku zakoupeného dvoulánu, ale všechny spojuje zpravidla týž závazek poddanský, aspoň v hlavních zásadách shodný, jehož nejdůležitější podstatou jest placení pevně stanoveného úroku, občasných berní a peněz soudních.

Přelom minulosti nebyl ovšem nikde tak dokonalý, aby osobní služby a dávky naturální byly penízem ve všem vytlačeny. To se nestalo ani v dalším vývoji a po staletí ještě nosil sedláček do panského dvorce o svátcích sýr, vejce a slepice, odváděl osepní oves a vykonával při orbě, žni a senoseči na panském po několik dní povinnost robotnou, stejně jako řezník v městečku odevzdával vrchnosti ročně několik kamenů loje, kramář libru pepře a podobně. Ale vše to bývala zpravidla jen malá, podružná břemena vedle hlavní povinnosti úročné a již z listin 13. věku vidíme, že také tyto zbytky naturálních vztahů namnoze propadaly zpeněžení. Brzy ta brzy ona vesnice se vykupuje z robot a drobných dávek zvýšením úroku o několik denárků a zcela význačným svědectvím naprosté změny poměrů venkovských jsou zprávy prozrazující, jak záhy některé vrchnosti zvykaly platit i prostou práci nádenickou na svých poplužích nebo na svých vinicích penězi. Aspoň smlouvy o minci královské z doby Václava II. prozrazují vědomou péči mincéřů o to, aby v době žní a vinobraní mzda taková byla vyplácena jen raženým kovem a ne jinak.

Peníz, slouže pánovi i venkovanu, učinil jejich vzájemný poměr rychle mnohem schematičtějším a tím i po právní stránce zajištěnějším, než jaký býval před tím, a vítězství obecnějšího pravidla při úpravě venkovských poměrů v 13. věku se nejeví ničím tak důrazně, jako rychlým zobecněním systému lánového, který se v západní Evropě již od dob starověkých byl zponenáhla vytvářel, ale k nám přišel jakožto věc hotová.

Pojem lánu sám jest význačný. Záleží především v tom, že se podkladem k vyměření břemen panských v té oné vsi nebo i ve větší skupině osad činí pevná jednotka, jakási normální usedlost selská, určená počtem měřic, korců nebo jiter půdy orné.[1]) Počet ten sám o sobě nebyl ovšem nikterak ustálený a ve vší zemi jednostejný, rovně jako bývaly přerozličné korce a jiné míry polní; slyšíme o malých lánech pouze s 30—36 měřicemi role vedle častěji se vyskytujících skupin lánů o kopě jiter nebo 64 korcích výsevku, a nechybí také lány velmi veliké se 72—93 měřicemi. Někdy se určuje rozsah lánu počtem 12 prutů po 5 jitrech role nebo podobně, slyšíme mluviti o zvláštních lánech pražských, chrudimských, čáslavských, norimberských, pasovských a tak dále. Jest tu tedy mnoho odstínů, ale princip lánový zůstává vždy stejný, záleže především v tom, že dávky a jiné povinnosti poddaného nejsou již určeny jeho individualním poměrem k pánovi, nýbrž obecně stanoveny měrou břemen, jež ve vsi, o niž jde, zásadně připadají na jednotku úroční. V důsledku toho, ať se počet rolí jednotlivého rolníka náhodou rovnal skutečně lánu, nebo ať měřil asi jen jeho polovinu, třetinu anebo naopak dosahoval i půldruha lánu, bylo vždy zcela jasno, jak veliký připadá na usedlost úrok a k tomu úměrné dávky ostatní, shrnované v jedno význačným jménem dávek urbariálních, kteréžto jméno vzniklo ze staroněmeckého slova „Urbor", užívaného od dávna pro zisky peněžní z určitých práv.

V listinách a soupisech vrchnostenských, urbářích a registrech výběrčích, čteme pak ovšem nejčastěji jen, že ves má takový nebo jiný počet lánů, ale tu není třeba míti za to, že by se každá vesnice taková vskutku byla dělila na tolikéž usedlostí rozsahem přibližně stejných. Tak bývalo namnoze jen v osadách vznikajících rázem na nové kolonisační půdě, kde zakladatel přiměřoval „provázkem rozdělným" předem určenému počtu osad-

[1]) Že při výměře šlo především jen o půdu ornou — věc, kterou dobře vystihl již J. Pekař úvahou o lánu v „Knize o Kosti" —, dosvědčuje také listina (Reg. II., no. 2486), kterou královna Kunhuta daruje klášteru jindřichovskému „mansum, qui vulgariter lan dicitur, et insuper quatuor virgas pro supplemento locorum inarabilium in predicto manso incidencium computatas et eidem adiunctas". Jinde zase (ib. no. 1941) se praví, že lán smluvený „continere debet tantum de terra, quod in eo seminari possint 60 strichones seminum universorum." Všechno ostatní, co není půda orná, tvoří jen „attinentie" lánu.

níků stejnoměrné pruhy půdy. Ale systém lánový se šířil i jinde a zvláště tam, kde naň převáděli starší osady, nenastala asi téměř nikdy podobná rovnoměrnost usedlostí. Z narážek listin vidíme jasně, že tu zpravidla stačilo, když se hrubým odhadem nebo skutečným měřením zjistilo, kolika místním lánovým jednotkám se rovná orná půda osady a kolik tedy užitku z ní vrchnosti přísluší podle normy na lán smluvené. Osadníci pak zachovali při tom často bez valné změny svá dotavadní „popluží" a „země" v nepravidelné směsi promísené, jen bylo u každého odhadnouti, jaký zlomek lánové jednotky asi značí jeho podíl. Pouze tím vysvětlujeme, že vrchnost častěji, poznávajíc po letech, „že v míře chyba se stala", napravovala původní příliš nízký odhad novým přeměřením orné půdy celé vesnice. Zpravidla ovšem ukázala taková „nova mensuratio", že ve vsi se „nalezlo" vskutku více lánů, než za kolik se dotavad platilo. Někdy však došlo také ke zmenšení počtu toho, jako se stalo roku 1293 ve Chvalšinách na Zlatokorunsku, kde opat sedlákům svým přiznává, že souhrn jejich usedlostí nemá nadále platiti klášteru více „než břemena 27 lánů".

Tak se nám jeví soustava lánová, aspoň u starých osad do ní dodatečně uvedených, namnoze pouhou pomyslnou sítí shora vloženou na rozmanitost místních poměrů, ale i v těch případech byl její význam převeliký, neboť vedla nejjednodušší cestou k rovnoměrnému a spravedlivému rozdělení břemen poddanských, stavíc jednoho každého na pevnou půdu společné normy úměrně jeho silám. A tím se stal systém lánový také předpokladem bezpečnějšího práva třídního, neboť právo takové může vzniknouti jen tam, kde se vyskytá větší počet zásadně shodných případů a kde se projevuje snaha rovně je řešiti; a že se vskutku snaha taková řádem lánovým uplatňovala, ukazuje dobře na příklad listina biskupa olomouckého z roku 1301, kterou svým poddaným ve Staré Vsi dává přídavek půdy orné s podmínkou, aby si jej rozdělili spravedlivě podle svých lánů a dílců podsedčích[1]) a aby ovšem pak všichni rovnoměrně za přírustek ten biskupství některé služby společné konali. Zajímavé jest pak i ustanovení konečné, podle něhož nemá žádný lán na dělení přírustku zúčastněný, i kdyby během doby přešel

[1]) Doslovně „equa lanse, ita videlicet, quod uni laneario sicut alteri et similiter uni curticulario sicut alteri cedat pars sua". C. dipl. Mor. V., no. 118.

v držení urozených manu biskupových, ze služeb těch se vyvlékati, a to proto, aby druhým snad břemena nepřirostlo.

Řád lánový znamenal tedy snahu po zásadní úměrnosti a tím veliký krok z osudného kruhu prosté libovůle, která většinou vyznačovala dobu předchozí. A také jméno samo prozrazovalo, jakým pokrokem v stupnici sociální byl rolníkovi. Neznamenalť slovo lán, jak některé listiny naše 13. věku dobře ukazují, původně nic jiného, než německé „lehen", tedy „léno", a skutečnost, že se výrazu toho vůbec užilo, naznačuje, jak blízko se novou úpravou tou rolník přiblížil branám svobodného světa, schopného lenní závislosti. Slyšíme-li roku 1281 v moravské listině, že pán „investuje" svého poddaného dvěma lány a že klade při tom zákupné právo purkrechtní, jaké vyznačovalo většinu lánových vesnic, na roveň právu lennímu,[1]) nesmíme ovšem případu tomu hned připisovati obecnou platnost, neboť jde tu o osobního sluhu pánova, odměněného snad za službu se zbraní konanou, ale přes to jest taková rovnice význačná pro souvěké myšlení.

Systém lánový, jehož rozšíření jest nejdůležitější zjev agrárních dějin 13. věku, byl velikým krokem k emancipaci venkovského člověka hlavně také tím, že býval zpravidla spojen s důslednou úpravou jeho právního poměru k vrchnosti kollektivní smlouvou, dávající skupině poddaných pevnou záruku proti náladovým útiskům a zároveň zabezpečující jim dědické držení půdy.

Jest obecně známo, že se tak dálo tak zvanými lokačními smlouvami. Páni půdy smlouvami těmi nevysazovali jen místa nově zakládaná cizími osadníky za podmínek pevně stanovených a zpravidla i listinným handfeštem dosvědčených na právo „emphiteutické", zvané také „německým" nebo „purkrechtním"; uzavírali smlouvy takové často také se svými starými poddanými a to zpravidla tehdy, když přikročili k převodu jejich dotavadních služeb a závazků v dávky peněžité. Reluice a získání právní záruky šly tu ruku v ruce zvláště tam, kde docházelo zároveň k t. zv. zakoupení poddaných. Tu peníz konal zvláště účinně své uvolňovací dílo. Zaplacením t. zv. podací, zvaného po latinsku „arrha", německy „anleit", jehož výše na lán předem

---

[1]) „Duobus laneis cum suis attinentiis investisse iure feudali seu etiam emphiteotico, quod in vulgari burchrecht nuncupatur". C. dipl. Mor. IV., no. 183.

určená ovšem nebývala všude stejná, stává se rolník právním vlastníkem svého statku a pán se vzdává práva, libovolně jej s něho sehnati. Pouze vykoupiti ho může, ale nikoliv prostým vrácením summy zákupné, nýbrž trhem, v němž poddaný má podstatný vliv na určení ceny. Tak slyšíme roku 1297, že klášterníci žďárští, chystajíce se ve vsi Blučině postaviti nový dvorec farní na lánu purkrechtním kteréhosi z poddaných klášterních, jsou předem rozhodnuti, že právo sedlákovi odkoupí, ale táží se, co třeba učiniti, „kdyby vlastník lánu za purkrecht svůj příliš vysokou cenu žádal". Jiné vrchnosti snad nebyly vždy tak úzkostlivé a dovedly užiti tvrději své přesily, ale pro obecný názor právní na právo zákupné jest takový případ jistě význačný.

A stejně drahocenným právním ziskem jako zaručené vlastnictví dědické byla i neproměnnost a zásadně věčná platnost úroku a jiných dávek, stanovených úmluvou lánovou. Ve chvíli smlouvy bylo to ovšem především pánovou výhodou. Plat úročný, věc hlavní, býval totiž z míry značný, vyjímaje řídké případy, kde pán, přijímaje podací nepoměrně veliké, nízkým důchodem ročním se spokojoval. Povinnost platiti z lánu až i hřivnu stříbra ročně v jediném nebo dvojím termínu byla v 13. věku jistě krutým zatížením poddanského statku, spojujíc se zároveň s některými dávkami a pracemi rázu naturálního a se závazkem dávati výběrčímu úroku „výmazné" a pohoštění a nad to hrozíc i těžkým penale, kdyby sedláček úroku v čas nesehnal. Někde se stanoví pokuta až dvou hřiven na pouhé omeškání platu o několik dní, takže systém ten zřejmě vnášel do poměrů poddanských přesnost dotud nezvyklou a pánovi velmi výhodnou. Ale klesající hodnota peněz a s ní stoupající cena plodů práce rolníkovy zmírňovala již v nejbližších desítiletích podstatně tíživost úroků selských a dobrodiní pevně stanovené výše dávek urbariálních se stávalo pak co rok zřejmějším.

Při tom jest ovšem třeba míti na paměti, že úrok nebyl jediné břímě rolníkovo. Vskutku poměr poddanský, tak jak se nám jeví v zemích českých na sklonku 13. věku, dával pánovi půdy ještě dlouhou řadu jiných výhod. Stručně a dobře je shrnuje listina, kterou roku 1273 kostel olomucký z odkazových peněz zemřelého kanovníka kupuje v jakési vsi úrok z osmi lánů „se všemi příslušnostmi lánovými, totiž se soudy a berní". Právo soudní a právo bráti od poddaného vedle pravidelných dávek

urbariálních ještě občasné daně zvláštní, jest podstatnou částí vrchnostenského panování i v těch vesnicích, jež požívají nejlepšího práva zákupného, a tu nesmíme při slově „daň" ovšem mysliti na berni královskou ukládanou celé zemi. Jde tu spíše o mimořádný příspěvek, který vrchnost na své vlastní potřeby může občas vymáhati na svých poddaných a jehož uložení zásadně bývalo v její vůli.

Ale také v tomto bodu řád zvykový poskytoval poddanému aspoň někde ochranu, obmezuje právo vrchnosti k takovým nepravidelným „subsidiím" na chvíle vyjimečných nákladů válečných nebo rodinných zcela podle analogie lenního práva, kde pán měl také možnost žádati „pomoci" svých manů, ale ne příliš často. Že vskutku nárok na neobmezené právo vrchnosti v této věci již v 13. století u nás býval výslovně odsuzován, ukazuje zajímavé rozhodnutí biskupa olomuckého Dětřicha z roku 1299. Biskupská vesnice Slavonín byla tehdy svěřena v léno jakémus manovi, který sedláky příliš často utahoval mimořádnými příspěvky a vůči naříkajícím se chvástal, že „může přece daň nebo berni jim ukládati, kdykoliv se mu zlíbí". Sedláci se s tím však nespokojili; šli s nářkem přímo k biskupovi a ten velmi rázně odsoudil jednání svého mana jako „málo spravedlivé" a smluvil s poddanými, že za určité zvýšení ročního úroku budou nadále vůbec sproštěni jakýchkoliv berní mimořádných. Vskutku slyšíme i na jiných zbožích o podobném pravidelném kontingentování mimořádných daní vrchnostenských anebo dochází aspoň k přesnému určení výše, jakou daň taková nemá překročiti.

Jiný prostředek, jímž si poddaní hned ve smlouvách lokačních zajišťovali větší bezpečnost před nemilým útiskem vrchnostenským, byla ustanovení, že berně panská nebude vybírána v té neb oné vsi nikdy jindy anebo větší měrou, než v nejbližším městečku pánově, o němž venkovští poddaní patrně soudili, že by se dovedlo spíše postaviti přílišnému utahování. Tak vytýká sice opat břevnovský roku 1296 při lokaci kterési vsi své právo, ukládati „daně, sbírky a pomoci kdykoliv a za jakoukoliv záminkou by se uzdálo, a žádati i služby formanské, kdykoliv by jí třeba bylo", ale hned na to si váže ruce ustanovením, že se tak nemá díti nikdy větší měrou, než jaká i městu Broumovu bude uložena. Jinde podobnou zárukou bylo ustanovení, že berně panská smí býti vypsána jen současně a stejně všem vsím a městečkům pánovým. Tak

sliboval na příklad biskup pražský Tobiáš v nejedné své lokační listině a dával tím poddaným vskutku cennou záruku, neboť bylo zjevné, že se při převelikém počtu osad biskupských nerozhodne tak lehce k vypsání daně všechny postihující a že učiní tak jen z opravdové nutnosti. A ustanovení toho druhu nadto přispívala zajisté i k tomu, že u poddaných jimi rostlo mimoděk vědomí o společném zájmu třídním a urychlovalo se stmelení rozličných živlů v jednotný pojem selského stavu.

Vedle dávek urbariálních a mimořádných berní měl pán ze vsi poddanské, jak jsme již naznačili, ještě jiné zisky tradicí ustálené. Takovým ziskem bývalo hoštění při osobní návštěvě, mnohdy rovněž přesně smluvené a několika denáry splatné, dále právo na odúmrť tam, kde by nebylo přímých dědiců gruntu poddanského, a pak hlavně soud. Na sklonku 13. věku většina vrchností má již plnou nebo aspoň nižší moc soudní nad poddanými, dosaženou ať pouhou zvykovou usurpací, ať výslovným privilegiem královským, a vidíme, že často i drobný farář, vládnoucí několika lány svého záduší, má nad nimi právo soudu. S hlediska vývoje společenského bylo toto drobení práva, původně zástupcům královým příslušejícího, jistě pokrokem, neboť soudní svrchovanost v rukou bezohledných beneficiárů královských bývala, jak víme, obávanou strastí nižšího lidu a pochopíme, proč nejprve poddaní církevní a cizí kolonisti a po nich i lid ostatních vrchností se snaží všemožně uniknouti zpod jha obecné poruky, „osady" a vůbec soudní příslušnosti provinciální do bezpečnějšího útulku patrimoniální justice svých pánů, zvláště bylo-li to spojeno zároveň i s osvobozením od ostatních „ošklivých" robot zemských a nevítaným orgánům hradským přístup na půdu z jejich moci vyňatou vůbec zakázán.[1])

Zřízení rychty a ustanovení, jakého se má přidržeti práva, bývalo význačnou částí smluv lokačních, v nichž někdy osadníkům výslovně zaručována i ochrana proti libovůli soudcově zcela podobně, jako jsme poznali při mimořádných berních. Tak

---

[1]) Dobrý příklad, v němž se jasně zračí přímá souvislost vynětí osad z moci úřadů veřejných s jejím převedením na nový řád lánový, dává listina Přemysla I. pro klášter břevnovský z roku 1224, v níž se tré kdysi mensálních vesnic eximuje z příslušnosti provinciální „ne a beneficiariis et a villicis nostris diversimode et intolerabiliter de cetero ledantur," a zároveň vesnice ty s novými jmény převádějí na sousední místa.

slibuje litoměřický probošt Herbort roku 1269 při vysazování nové rychty vesnické, že pokuty, které rychtář jeho tu bude vymáhati, nepřekročí nikdy „míru zadostiučinění obvyklou v ostatních osadách okolních, právem německým obdařených," kterýmžto postupem bylo zajisté účinně podporováno tvoření obecných norem životního řádu veškerého stavu selského. Pokuty soudní činily ovšem i pak důležitý důchod, o který se vrchnost dělívala podle zvykového klíče se svým rychtářem, a vedle nich soud dával pánovi druhdy i jiné, pravidelnější důchody. Tak vykupovala se ta ona obec ročním penízem z povinnosti, přicházeti pravidelně k hlavním, „zahájeným" rokům soudním celého panství, při nichž pán nebo jeho plnomocník soudili nejtěžší případy a které bývaly dvakrát nebo třikrát v roce.

Vidíme tedy, že placení řady ročních důchodů řádných a mimořádných jest hlavní podstatou nového poddanského poměru v 13. věku, a souhrn důchodů, které vrchnost brala z vesnice na novém právu vysazené, býval velmi značný, takže nejeden poddaný jistě klesal pod jeho tíží, zvláště uvážíme-li, že i berně královská občas přitížila a mimo vše to i církev přistupovala k lidu poddanému se svým desátkem a jinými břemeny. Proto v řeči vyšších stavů venkované ti sluli právem „pauperes" a kvota, kterou přispívali k výživě „vyššího lidu" byla nepochybně v každém směru značná. Než přes to přese vše jeví se společenské i hospodářské postavení jejich neskonale pevnějším a svobodnějším nežli postavení rozličných tříd nevolných v době předchozí. Sedlák i podsedek soustavy lánové jest proti holé libovůli podstatně chráněn již hotovým právem vlastním, jeho styk s pánem se zúžil na určité a takřka neproměnné závazky a jeho sebeurčení vzrostlo tím více, čím více ubylo osobního doteku vrchnosti a její družiny.

Teprve nyní, když veliká část poddaných nabývá právně zaručeného držení svých gruntů, srůstá zemědělec pevně s půdou své osady, jeho byt jest položen na bezpečnější podklad a tím dána i možnost rychlého vzrůstu svérázné, v pravdě vesnické kultury, pevně vkořeněné v rodnou zemi a nepřebíhavé. Obecnému názoru jevívá se toto klidné ovzduší vesnické sice věcí jaksi od pravěku samozřejmou, ale neprávem. Mělť svůj dlouhý vývoj, rychleji pokračující namnoze teprve pozdě v době historické, a vítězství řádu lánového bylo jeho důležitou kapitolou.

Za vzorem a vlivem měst, o němž se obšírněji ještě zmíníme, hlásí se pak, třeba zprvu jen nesměle, leckde ve stínu místní rychty již i první počátky vesnické samosprávy konšelské; někde ves odvádí pánovi kollektivně souhrn svého úroku, jehož repartice se pak stává její vlastní věcí, a slyšíme dokonce i o případech, kde pán skupině vesnic sousedních dává společné užívání lesa s nižší honitbou.[1]) Sedláci bohatnou druhdy tak, že mohou, ovšem se souhlasem vrchnosti, činiti kostelům drobné fundace a pochopíme, proč se následující, čtrnácté století stalo dobou, v níž vzrostlé sebevědomí selské vystoupilo i s hlasitou kritikou poddanských poměrů, která na konec tak význačně zbarvila ovzduší husitské.

Při tom nesmíme ovšem nikdy zapomínati, že vlídná perspektiva ta jest pouhým akkordem základním, který provází bez ustání mnoho rušivých tonů vedlejších, jako byly surovosti četných válek a zmatků vnitřních, srážející se hlavně na bedra poddaných, nebo zvyku nedbající útisk některých vrchností, a třeba míti rovněž na mysli, že vítězství právně zaručené držby selské podle „německého" práva na počátku 14. věku v celé zemi ještě nebylo nikterak dokonáno, nýbrž teprve na postupu. Vsi položené na plné právo zákupné jsou dlouho jen jaksi smetánkou obecného stavu rolnického, ale jejich počet roste takřka co den a ustanovení o berni královské z počátku 14. věku ukazují, že systém lánový byl v zemi již takřka pravidlem a staré počítání prostě podle popluží jen výjimkou. Veliký převrat agrární, opírající se především o reluici služeb a dávek naturálních v platy peněžité, byl v době té skutečností aspoň v podstatných rysech hotovou, která vytvořila obraz venkova na dlouhou řadu věků trvalý a vynesla nejnižší vrstvě obyvatelstva zřejmé zlepšení, provázené konečným přissátím k rodné hroudě a důkladnějším ovládnutím jejího bohatství plodnou prací.

Zajímavým doplňkem a takřka protikladem tohoto pevného zakotvení poddaných v rámci vesnického mikrokosmu jest trvající a spíše ještě vzrostlá pohyblivost vyšší, vládnoucí vrstvy.

---

[1]) Takový případ byla na příklad známá souhrnná lokace skupiny vesnic královnou Eliškou na Volyňsku roku 1315, kde vzniklo v rámci vrchnostenském cosi velmi podobného domnělé staroněmecké „Markgenossenschaft".

V neklidné době knížecí sotva bývala převážná většina svobodných bojovníků zcela pevně a nadobro srostlá s půdou toho onoho kraje. Přemnohým z nich byla tehdy hlavním podkladem bytí veliká nebo drobná léna služebná, přízní knížecí rázem získávaná, ale častými převraty a boji vnitřními snadno ztrácená, čímž klidné splývání jednotlivých rodů s místním ovzduším nebylo nikterak usnadňováno. Darování klášterům a kostelům z doby té prozrazují zřejmě, že ani dědiny předních velmožů ještě netvořívaly zboží souvislá, veliká. Jde při nich téměř všude jen o vesnice a zlomky jejich, roztroušené po rozličných koncích země a v dědinu získané patrně většinou darem knížecím. Roztříštěnost taková za naturálního ústroje nebyla ovšem s nevýhodou; usnadňovala přechodný pobyt v rozličných koutech kraje i cestování, a udělováním podružných lén bylo možno sebe menších dědinek kdekoliv dobře užíti k zesílení bojovné klientely, která jest v primitivní době jedinou pravou oporou moci. Poměry ty byly na sklonku 13. věku sice již podstatně jiné, než ani tehdy ještě nepřipoutala půda vyšší, bojovnou vrstvu k sobě tak pevně jako sedláka a právě vítězství soustavy lánové mělo na tom nepochybně značný podíl.

Kdo sleduje šlechtu naši v pozdějším středověku a probírá se přívalem listin trhových, zachovaných po rozličných archivech, bývá překvapen nápadnou pohyblivostí svobodných statků, jak se jeví již ve 13. věku a v stoletích následujících nemizí. Veliké i drobné vrchnosti kupují ustavičně, prodávají a směňují nemovitosti jednotlivými lány počínaje až k velikým dominiím. Mnohé zboží se ocítá takřka v každém desítiletí v jiných rukou, zůstávajíc druhdy třebas jen po několik měsíců v držení téhož vlastníka, a sestavujeme-li seznamy těchto častých trhů a směn, zdá se nám někdy, jakoby šlo o velikou hru společenskou. Není snad pána z pramenů nám jen poněkud známého, který by nebyl aspoň některá zboží za svého života měnil, a trhy takové připomínají svou jednotvárností téměř dnešní převody cenných papírů. Srovnání jest snad poněkud upřílišené, ale ne zcela bezdůvodné, a užasná pohyblivost immobilií v pozdním středověku jest vskutku význačnou stránkou právních poměrů tehdejších.

Její příčiny jsou na snadě. Hlavní jest, že vrchnost zřídka kdy bývá k statku poutána silnějším svazkem osobního zájmu tak, aby v něm zcela kotvila. Nechybějí ovšem ani takové případy:

vládyka jednodvorec, vládnoucí několika úročnými sedláčky, seděl často přepevně v rodném koutě, a byly tu i rody velmožů, které po dlouhé generace zachovávaly táž dominia, soustavně je scelujíce. Ale u většiny „dobrých lidí" nebyl poměr k půdě tak prostý, hlavně proto, že jeden a týž zeman míval na rozličných místech rozličná zboží. Listiny nám ukazují, že i poměrně chudí vládykové mívali majetek svůj tak roztroušen po několika vesničkách navzájem dosti vzdálených, páni větší pak, i sám král a biskup, vládli statky rozloženými kdekoliv po Čechách nebo i Moravě, majíce při tom však namnoze s jinými pány v bizarním kondominiu podíly na rozličných městečkách, hradech a tvrzích, často pouhé čtvrtiny nebo šestiny. Dělby dědické, dary církvi, výsluhy manské, odprodávání a koupě jednotlivých lánů způsobily, že majetek šlechtický vůbec jen zřídka tvoříval logicky učleněný celek[1]; zpravidla býval to náhodný a nestálý agregát větších nebo menších panství a jejich zlomků a ani církevní zboží dlouho nebyla jiná; drobné a nahodilé donace způsobovaly, že původní majetek duchovní tvořil rovněž tříšť statečků a práv jen z části souvislou. Proto, kdybychom mohli nakresliti výstižnou mapu českých dominií na počátku 14. věku, vznikl by nám neobyčejně složitý a chaotický obraz, v němž se rozsáhlé i zcela miniaturní útvary navzájem proplétaly v divném neladu a jemuž jen veliká zboží některá, vzniklá rychlou kolonisací na půdě bývalého hvozdu pomezního, dávala rámec poněkud pevnější.

Sklon k soustavnému scelování hlásil se nepochybně záhy hlavně u bohatých klášterů a předních velmožů, ale rozhodných úspěchů došel teprve vývojem pozdějším, v němž války husitské svým neslýchaným převratem všech poměrů vlastnických v zemi měly hlavní úlohu a který teprve v 17. století dospěl k svému konci, ovšem namnoze za cenu téměř

[1]) Někdy dělby našemu oku podivně spletité měly ovšem dobrý důvod v obecných poměrech souvěkých. Tak se dělí na příklad bratři rožmberští v druhé polovici 14. věku o svá ohromná dominia tak, aby každému zůstal podíl jak na statcích pohraničných, tak na zbožích ležících spíše ve střední části země, patrně hlavně proto, aby jeden každý z nich mohl při častých jízdách z oblasti jihočeské do Prahy nalézati vhodné zastávky a noclehy na vlastní půdě. Páni méně zámožní si ovšem vymiňovali takové noclehování druhdy u klášterů při darováních jim činěných.

úplného vyssátí drobného majetku vladyckého. Středověku vlastnímu však bylo toto trvalé ovládání ucelených zboží deskových poměrně malým počtem rodů šlechtických ještě věcí neznámou a právě neustálená pohyblivost zemských statků a jejich vlastníků vyznačuje dobu tu právě tak jako skutečnost, že hluboko do 14. věku většina lidí urozených až i několikráte v životě měnila svá jména a predikáty, zovouc se brzy po tom brzy po onom statku podle toho, jak kterého zboží nabývala anebo je ztrácela a prodávala.

A všechna neustálenost ta měla nejpodstatnější příčinu patrně jen v tom, že vlastník půdy v pozdějším středověku se zbožím svým ještě nebýval dostatečně spojen produktivním zájmem. Dominikál, „dědina poplužní" vzdělávaná na jeho vlastní vrub[1]), se menšila na prospěch rustikálu, „dědiny kmecí" rozdělené poddaným, z níž šly jen platy pevné a neproměnné, bez ohledu na to, zda hospodářství rozkvétalo či chátralo.

Zmínili jsme se již o tom, jak zmizely dvorce otrocké, kdysi důležitá střediska primitivního zemědělství i průmyslu; od té chvíle, co pán zmenšiv svou osobní čeleď na několik sluhů a ozbrojenců nalézá v blízkém trhu městském pohodlné ukojení všech kulturních potřeb a v peněžitých dávkách poddanských pružnější základ moci, může do vůle unikati těžkopádnému ovzduší naturálního bytu, uvolniti se z dotavadního těsného soužití s nevolnickou chasou a uzavříti na novém zděném hradě nebo aspoň v dřevěné tvrzi, která měla rovněž ráz podstatně různý od původních sídel slovanských. Pokud staré dvorce velmožův vůbec změnu přežily a neutonuly úplně v poplatném rustikálu, zůstává v nich namnoze jen „colonus", šafář, s několika pacholky pečující o dvě nebo tři „aratury" panské, popluží ve vlastní režii zůstavená, a i tyto dvorce[2]) bývaly vlastníkem dávány v dočasný nájem podnikavým měšťanům, o čemž mnohá smlouva nájemná ve formulářích zachovaná podává zprávu.

[1]) V pramenech našich se takové půdě panské někdy dává také, ovšem nezcela případně, jméno „allodium".

[2]) V některých listinách, na příklad v listině kláštera vilémovského z roku 1279 (Reg. II., no. 1167), se označují dvorce takové případně jakožto „curiae, quarum terras *solebamus* excolere propriis laboribus et impensis".

Vládnoucí vrstva se tak odcizila v 13. věku ještě dokonaleji než před tím zemědělské výrobě a když se po staletích, na začátku nové doby, jala k ní vraceti, měníc zboží úročná rozšiřováním poplužních dvorců ve skutečné velkostatky, nebyl návrat ten již možný bez těžkých otřesů společenských a zjevných nespravedlností, shrnovaných v Němcích pověstným názvem „Bauernlegen" a u nás označovaných jakožto „svádění" půdy rustikální pod panský pluh.

V středověkém šlechtici doby posledních Přemyslovců nesmíme tedy viděti velkostatkáře podle našeho a také jeho styk s poddanými býval, aspoň u větších vrchností, nevalný, neboť mezi vrchnost a sedláka se vsunul lokátor, který změniv ves v lánový systém v ní pak nejčastěji rychtářem zůstával, a na větších zbožích i purkrabí, jemuž pán správu statku zpravidla zcela svěřoval. Ti vybírají úrok a pokuty, z nichž jim samým smluvená kvota v odměnu zůstává, a soudí zpravidla poddané tak samostatně, že pán ani při ročních soudech zahájených vždy nezasedá na stolci soudním. Mělť systém lánový, usnadňující takové uvolnění vrchnosti od půdy, zároveň tu výhodu, že poskytoval snadný přehled o výnosu rustikálních důchodů bez denního zasahování osobního; ze stručného záznamu urbariálního bylo zjevné, mnoho-li má rychtář nebo jiný vojt vlastníkovi odvésti, a stačilo, učinil-li pán občas s těmito svými plnomocníky počet z toho, co přijali na mimořádných důchodech a co vynaložili na správní potřeby statku. Takové kladení počtu při pololetních terminech úročních bývalo u vrchností, které měly několik statků, někdy jediný takřka jejich styk s dominiem, a prameny nám ukazují, že bývaly i případy, kdy pán brával od svých rychtářů nebo od purkrabího již předem zálohy na důchod příští lhůty.

Můžeme tedy právem tvrditi, že se půda stala valnou měrou vyšší třídě především jen podkladem renty, jejíž výše rok po roce jen nepatrně kolísala, pročež bývalo i určení trhové ceny kteréhokoliv statku velmi snadné. Stačilo znásobiti desíti, dvanácti nebo až i čtrnácti důchod urbariálně zjištěný a tím byl kupní odhad zpravidla dostatečně proveden, neboť vývoj vedl k tomu, že ráz správy a panských práv míval na většině dominií zcela podobný ráz a nový vlastník vcházel do obecně známých poměrů. Jak schematicky se dály trhy o nemovitosti a hledíce

namnoze jen k rentě ze zboží plynoucí, nikoliv k jeho individuálním vlastnostem, již na počátku 14. věku, ukazují nám přemnohé smlouvy, výslovně vytýkající[1]) jen lánový důchod anebo ustanovující, kdyby se platy plynoucí z koupeného nebo směněného statku vskutku nesrovnávaly se sumou kupní, že má býti prostě přidán nebo přikoupen úměrný počet vesnic a lánů úročných „podle odhadu lidí urozených". Při darech, zástavách nebo při zajišťováni věna a obvěnění na nemovitostech vidíme skoro vždy totéž; jde tu zpravidla jen o bezpečné platy úroční úměrné vloženému kapitálu, a ostatní vlastnosti koupeného nebo zastaveného statku jsou jaksi lhostejné. Roku 1303 na příklad dává král Václav II. jednomu svému žoldnéři výslužným ves Hluk na Ostravsku, v níž byl dvorec s dvojím poplužím a kmecího důchodu na 24 hřiven ročně. Darování je však s podmínkou, chtěl-li by král na ves zase sáhnouti, že může tak učiniti, dá-li držiteli jejímu kdekoliv jinde podobné zboží anebo „peníz, který se rovná dvojímu popluží a řečenému úroku". Tu jde o stateček nepatrný, ale i při velikých nebylo jinak. Týž král Václav II., umlouvaje s markrabětem míšenským směnu některých hradů a měst, zavazuje se za zboží v Míšni postoupiti mu ve východních Čechách několik jmenovaných statků, o nichž lze prý míti za to, že zabezpečují roční důchod 4500 hřiven pražských; kdyby však toho vskutku nedosahovaly nebo naopak důchod z nich plynoucí byl podstatně větší, mají býti zboží ta podle rozhodnutí několika pánů prostě buď zvětšena nebo zmenšena o několik vesnic.

Vidíme z toho, jak vládnoucí společnost na svá dominia hledí s význačnou lhostejností jako na pouhé podklady renty peněžité, které lze libovolně trhati a tříštiti a to nejen ve smyslu geografickém, nýbrž i jinak. Jak často slyšíme, že ve vesnici jedna vrchnost má holý úrok poddanský, kdežto druhé náleží soudní zisky anebo jiná práva vrchnostná, čímž vznikávají právní poměry nadmíru složité.[1]) A také dlouholeté kondominium ně-

---

[1]) Tak listina, kterou Bernard z Cimburka roku 1308 prodává za 84 hřiven „decem laneos, hoc est sex marcas redditus annuatim" (Reg. II., no. 2179). Zde se tedy hřivna důchodu lánového klade na roveň čtrnácti hřivnám jistinným.

[2]) Pěkný doklad takového velmi zmotaného spoluvlastnictví dává, na příklad, listina z roku 1306, urovnávající spor kláštera želivského s kou-

kolika bratří nebo strýců na tomtéž zboží, s nímž se stále setkáváme, bývalo umožněno jen tím, že osobní vztah ani toho ani onoho pána k statku nebyl těsný.

V 12. století se prodávali a darovali lidé, jejichž cena tkvěla v osobních dovednostech, na sklonku 13. století se zpravidla prodávají jen lány, jednotky zaručující pravidelný peníz roční, jež se tak stávají takřka běžnou měnou bohatých. Touha po získání co možno největšího počtu úroků poddanských jest pak hlavní vzpruhou společenského zápasu vyšší vrstvy. Jako soudobí mnohoobročníci duchovní kumulují beneficia při nejrůznějších kostelích bez ohledu na to, mohou-li o ně opravdu pečovati, stejně mocní laikové hromadí koupí, výprosem, směnou, sňatky a jakkoliv jinak rozsáhlá dominia, jejich zlomky nebo i jednotlivé lány v kterýchkoliv koutech země. Pán tak roztříštěného zboží sice namnoze nebýval s to, aby posvětil vlastnický poměr ke každému získanému statku intimním vztahem osobním, než na tom ani nezáleželo; panství poskytuje pravidelný důchod a o ten jde. Na některém zboží ovšem vlastník sídlí s oblibou, zove se po něm, přijímá tu půhony a užívá dávek naturálních z něho plynoucích k své výživě, ale v zápětí je přes to mnohdy prodává nebo směňuje a přijímá obratem ruky jiné příjmení po nově získaném hradu nebo městečku, takže tato ustavičná změna jmen působívá badání genealogickému vážné trampoty.

Tak se nám jeví vládnoucí vrstva duchovní i šlechtická, Chelčického dvojí lid vyšší, na počátku 14. věku především dokonalým stavem obročnickým, který se hospodářské výroby jen pramálo účastní, zakládaje svůj blahobyt spíše na pevně stanoveném podílu z ní, převahou v penězích splatném. Jde tu tedy o zcela jiný poměr k půdě než bývá u novodobého velkostatkáře, ale také od novodobého rentiera dělí společnost tu ovšem hluboká propast obecného nazírání soudobého na peníz a vůbec na bohatství movité. Neboť ani na to nesmíme zapomínati.

Rozšířením trhů městských stával se drahý kov v pozdějším středověku sice stále mocnějším klíčem ke všem požitkům život-

---

nickým o čtyři moravské vesnice. Nebo roku 1272 Bruno Olomucký, dávaje manům svým v léno 30 lánů ve vsi Bělé, ustanovuje ,,cum plures sint mansi preter vestros in eadem villa, quod iudex dicte ville principaliter vester sit et ad vos tamquam ad dominos suos respectum habeat'' (Reg. II., no. 784).

ním, ale feudální svět, ač se po něm shání co nejdychtivěji, zdráhá se přece bez výhrady legitimovati jeho hospodářskou sílu. Vyšším vrstvám se jeví bohatství movité dlouho především jen výdejnou hodnotou nikoliv také jistinou, která by směla bez jakékoliv zástěrky, volně a bez hříchu zase nové peníze ploditi.

Bylo v tom jaksi pudové gesto obranné starých hledisek proti novým silám, život si podmaňujícím. Stejně jako se snažil pozdější středověk přesnějším vytčením podmínek urozenosti dědičné vztýčiti umělou hráz proti hrozivé záplavě plebejců přelévající se přes odvěké rozdíly svobody a nesvobody, podobně stavěla táž doba mimoděk řadu překážek v cestu vítěznému postupu kapitalismu. Příliš zásadní a blouznivě naprostý odpor, s jakým vystoupil, na příklad, sv. František Assiský na počátku 13. věku proti zánovní všemoci rostoucího bohatství v městech italských, nemohl míti ovšem valných účinků obecných, ale jest význačný, protože v téže době vidíme, jak také jinak tradicionální názor životní se bránil vtíravé moci té. Teprve tehdy scholastika, rozumářská sice, ale souvěké cítění dobře vystihující, rozvádí s náležitým důrazem a zdůvodňuje staré tvrzení, že ,,peníz sám peníze ploditi nemůže", vedouc církev k tomu, aby provedla důsledněji než před tím zákazy, stigmatisující veškeré braní úroku z prostých půjček jakožto hříšnou lichvu. A tak smí po dlouhou dobu drahý kov sám o sobě býti zdrojem trvalých příjmů jen v rukou židovského lichváře nebo obchodníka, svědomí zjevně zatěžujícího.

Řádnému křesťanu a zejména muži svobodného rodu lze jej učiniti podkladem spolehlivého blahobytu jen, koupí-li zaň důchod, opřený o některou nemovitost. Proto listiny nám ukazují tak nápadný chvat, s jakým se na příklad ústavy duchovní, kláštery, špitály nebo kapituly, obdrževše závětním odkazem několik hřiven stříbra, hned ohlížejí, jak by je proměnily v pevnou rentu koupí několika lánů veských nebo aspoň úročného platu plynoucího z domu a kotce městského. I obecně užitečná zařízení technická, jako na příklad mosty, byla jen tehdy pokládána za zabezpečená, byl-li k jejich udržování předem určen úrok z některé vesnice, a proto pochopíme, že jednotlivci lepšího rodu se dostává pevného postavení společenského jen, má-li rovněž důchod opřený o vlastnictví nemovité a s ním spojené panování nad poddanými.

Tkáč, to jest bezzemek, který těká a při půhonu soudním nemůže býti pohnán ve vlastní tvrzi nebo aspoň dvorci, nýbrž jen trhem veřejným, pociťoval mnoho nevýhod právního názoru, uznávajícího jen v „domovitém člověku" muže plné ceny a náležité záruky právní. Proto naznačuje na příklad kniha Rožmberská, že zemané téměř všech statků prodejem nebo odstupem zbavení, rádi zachovávali třebas sebe menší kus „dědiny k dědině", jen aby nebyli poháněni tkáčem. A jen takový, nemovitostí opřený důchod se stával branou, kterou i plebejec může proniknouti do kruhu „vyššího lidu", ať již majetku toho nabývá výsluhou jakožto jízdný pacholek, jemuž pán za dlouholeté služby dal několik úročných lánů, nebo jakožto zbohatlý kupec, který zisky obchodní a úvěrní obracel v nákup statků zemských a jehož potomci se pak nejednou měnili veskrze ve vládyky. A to byl vskutku zjev zcela obecný. Belgický badatel H. Pirenne v duchaplné studii ukázal pěkně, jak vývoj spekulativního kapitalismu městského byl po dlouhá staletí mocně zadržován touto znova a znova se opakující feudalisací patriciátu, nejprve plně vytěžujícího obchodní podnikavostí a úvěrem hospodářskou sílu peněz, ale pak výsadami nemovité držby zlákaného a obchod se vzdávajícího.

To vše se nám sice ještě vrátí v dalším vypravování, ale bylo již zde třeba dotknouti se věcí těch, neměla-li naše úvaha sváděti k představám zcela nesprávným. Movité bohatství bylo zajisté již v pozdějším středověku účinnou zbraní nižšího lidu v boji s řády feudálními o právo jednotlivce nadaného, třebas neurozeného, ale mluvíce o peněžním hospodářství doby té, nesmíme přes to zapomínati ani na četné překážky, které souvěký názor světový dlouho ještě stavěl v cestu jeho volnému působení v životě společenském, ani na množství podstatných rysů, které si doba ta zachovala z předchozího, převahou naturálního bytu hospodářského. Peníz jest teprve na postupu, probíjeje se namáhavě stěnou tradicionálních předsudků, a vyšší společnost svobodná pohlíží ještě se zřejmým pohrdáním na ty, kdož vládnou jen drahým kovem, netušíc ani, jak hluboce jest její vlastní život již proniknut i určován silou tou a že jen díky jí mohla její zjemnělejší, rytířská vzdělanost tak rychle nabýti sverázných rysů.

Neboť jako na úročicím venkově teprve potom vzniká typický, zvolna se obohacující život selský, podobně se vyvíjí teprve

v nových hradech a tvrzkách význačně šlechtické ovzduší. U nás, v zemích českých, ovšem z valné části prostou recepcí cizích vzorů, jež vedla, jak známo, za posledních Přemyslovců k dočasnému zněmčení našeho panstva, kterýžto význačný zjev byl patrně velikou měrou podmíněn změněnými předpoklady hospodářského života.

Již v době knížecí nechybělo sice styků mezi zeměmi českými a sousední cizinou ani mocných vlivů kulturních, z venčí působících na národní život; ale vlivy ty působily dlouho jen znenáhla a proto se vžívaly jaksi neslyšně do původního slovanského prostředí země. Dokud vyšší společnost laická trvala v denním styku s ostatním lidem, nemohla se zajisté mechanicky připodobniti mravům cizím, které nadto nejčastěji poznávala jen na náhodných válečných taženích za hranice. Teprve když hospodářským převratem velmož ba i vládyka český se stal vskutku obročníkem, otevřel se mu širý svět zcela jinak, než před tím. Návštěva ciziny v míru přestává býti výsadou duchovních; pánové, jako Jan z Michalovic nebo Plichta ze Žerotína, mohou se svobodně, jen úročnými penězi svých poddaných jsouce obtíženi, rozjížděti do světa za koleckým dobrodružstvím. Se zřejmou žíznivostí zmocňuje se teprve tehdy vyšší společnost česká zjemnělých potřeb a zvyků západního rytířstva a neassimiluje je již zvolna, nýbrž prostě přijímá s cizí řečí i cizí kroj, erby, hesla i jména, jen aby setřásla co nejrychleji stopy dotavadního starosvětského ovzduší. Byl to sice zjev jen dočasný, ale přes to značného dosahu a stejně významný, jako rychlá změna, kterou současně prožívaly vesnice naše, rovněž cizími německými řády dotčené.

Jednoho ovšem nesmíme při tom zapomínati, totiž, že nutnou podmínkou těch i oněch změn byl vznik nového prostředí kulturního v městských obcích, bez něhož převrat obecný by nebyl možný. Teprve města položila základ pravidelnému oběhu peněz tím, že vyssála z venkova odbornou práci řemeslnou a umožnila venkovanu na svých trzích snazší získání stříbra na platy úroční a jiné, jimiž byl podmíněn jeho nový vztah k vrchnosti.

Vznik měst byl předpokladem nové dělby práce národní a emancipačních účinků jejích ve vší společnosti. Ale ještě více. Rozšíření systému lánového po vsích se dálo téměř veskrze přímou pomocí měšťanů i městských zřízení, takže by valně chyboval,

kdo by snad při líčení poměrů těch vytýkal jednostranně rozdílnost městského a vesnického ovzduší, klada obec městskou a osadu selskou v odpor proti sobě a nevytýkaje také to, co je k sobě těsně poutalo.

Jest obecně známo, že i při přeměně starších osad na nové, „německé" právo i při zakládání nových vsí na právě tom úlohu rozhodnou hráli lokátoři, na jejichž součinnosti podstatně závisel zdar podniku. Lokátor bývá tu zpravidla nezbytným prostředníkem mezi poddaným a vrchností, zůstávaje pak namnoze i trvale rychtářem v jedné nebo několika vesnicích; a on umožňuje vznik nebo proměnu osad nejen svou zkušeností odbornou a přívodem kolonistů, nýbrž nejčastěji také tím, že lokaci na počátku financuje. Jinak většina vrchností by byla asi stěží sama bývala s to, aby dala sobě a svým zbožím výhody nového řádu, anebo aspoň by to nebyla dokázala tak rychle, jako se stalo podporou zámožných podnikatelů. A ve většině lokátorů těch poznáváme měšťany, hlásící se k té oné, nově vzniklé nebo starší obci městské.[1])

Než nejde jen o takové čistě osobní svazky mezi venkovem a městy. Sotva vzniklé obce městské jsou hned od počátku také ve věcech zásadních nezbytným vzorem nových vesnic. Ne nadarmo bylo současníky právo zákupné nazváno také právem „purkrechtním", to jest městským, neboť vesnice na něm vysazená není v podstatě než zdrobnělou kopií města, ovšem kopií podstatně zjednodušenou a na agrární výrobu obmezenou. Nesmímeť zapomínati, že také život městský byl z veliké části opřen o činnost zemědělskou. Nepochybně upřílišené jest sice tvrzení Juritschovo a některých jiných badatelův, jakoby ráz většiny měst českých v době předhusitské byl býval takřka veskrze rolnický a průmyslná i obchodní činnost jejich celkem bezvýznamná, ale sotva lze pochybovati o tom, že rázné pokroky v zemědělství, které přineslo 13. století, souvisely těsně s jejich vznikem.

---

[1]) Domovská obec městská bývala někde patrně i oporou lokátorovi vůči vrchnosti. Tak lze aspoň vyložiti případ z roku 1315, kdy klášter plasský, koupiv Žihlice, tamnímu rychtáři Ondřeji, synu plzeňského konšela Jimrama, potvrzuje jeho smluvná práva před konšely plzeňskými a s jejich svědectvím (Reg. III., no. 279—280).

Systém lánový a zákupný byl v nich nejdříve uplatněn; osady městské byly první, kde pán dával pojednou značné kusy půdy v dědičné držení osadníků, zavazujících se k pevně stanovenému a poměrně velikému úroku peněžitému, ovšem za cenu pevné smlouvy lokační a bezpečného řádu rychetního. Slyšíme-li na příklad, že Chrudim dostává přídělem 100 lánů orné půdy, Nymburk 116, nebo Nová Plzeň dokonce 168 a dovídáme-li se, že panovník znova a znova přiráží skupiny sousedních vesniček k městům, jen aby zvětšil jejich polní obůr[1]), nelze pochybovati o tom, že založení města především směřovalo k lepšímu zužitkování úrodné půdy, ač ovšem vedle toho slibovalo i mnohé zisky jiné. Soustavná kolonisace veská se pojí k tomu teprve podružně a znamená jen jakousi další extensi typu ,,purkrechtního", což listiny lokační někdy výslovně přiznávají, jako na příklad listina kláštera vilémovského z roku 1279, v níž se praví, že nové vesnice ,,se přidrží jak v soudním řádu, tak ve vyměření lánů vzoru městské obce čáslavské".[2])

A nejen se pak zovou rozličné druhy lánů podle význačných měst domácích i cizích, ale také o rychtě vesnické a řádu soudním, pro ni závazném, slyšíme, že má býti řád pí-

[1]) O takové rozšíření svého agrárního základu pečovala, jak se zdá, města česká za posledních Přemyslovců velmi pilně; znova a znova slyšíme o přirážení sousedních vsí k obůru měst královských. Ale často nešlo jen o takové rozšíření vlastní městské půdy lánové; města se snaží záhy získati také vesnice, jimž by vládla jakožto pán gruntovní. Tak vidíme, jak na příklad Olomouc získala od krále nejdříve ves Holice a pak i nevzdělaný dotud, houštinou porostlý kout sousední, zavazujíc se, že tam zřídí novou vesnici, zvanou ,,Au", jež bude z lánu platiti totéž, co lány holické. (C. d. Mor. V., no. 195.) A několik let potom, roku 1314, získalo město od krále Jana právo založiti na ladech u řeky další ves, zvanou Novou vsí, nad níž by Olomouckým náleželo společné panství, a vidíme, jak hned téhož roku obec svěřuje provedení lokace o rozsahu 24 lánů opravdu dvěma svým členům, kteří pak v Nové vsi měli míti dědičně podružnou rychtu vesskou.

[2]) ,,Tam in iudiciorum forma quam in laneorum mensura habebunt modum municipii Chaslaviensis" (Reg. II., no. 1167). Někde ovšem obojí nevycházelo z téhož pramene. Tak při veliké lokaci královny Elišky na Volyňsku roku 1315 lány byly vyměřeny ,,sub Melnicensi mensura distributionis funiculo", kdežto v jiném se měly nové osady říditi právem města Písku. Míra mělnická tu byla vzata patrně proto, že byla vůbec obvyklá na věnných statcích královniných.

secký, chrudimský, hlubčický, litoměřický nebo dokonce i magdeburský a norimberský. Německé přísloví, „Stadtluft macht frei“, platilo, třebas zmenšenou měrou, i pro venkov, jemuž se novými řády dostává aspoň několika doušků volnějšího vzduchu městského.

Ale vztah nové vesnice k sousednímu městu nebo městečku nebýval jen prostě imitativní; mezi nimi vzniká často zcela ústrojné spojení a podřaděnost právní. Jak často se dovídáme na příklad, že rychtář vesnický má hleděti k sousední rychtě městské téhož pána jako k vyšší instanci a u ní hledati buď rozhodnutí vážnějších pří nebo aspoň právního poučení! Tak určuje biskup olomucký roku 1290, že čtrnácte vesnic, ležících vůkol Kroměříže, má ve přích hrdelních „in civitate iura sua requirere“, a týž biskup nařizuje roku 1299 jiné osadě, aby v těžkých případech, v nichž by místní rychtář a obec „sami práva nalézti nedovedli“, hledali pomoci v městě Pustiměři a jednali „podle toho, jak je poučí přísežní nebo konšelé tamní“.

Když královna česká Eliška roku 1312 převedla některé své obce ve dnešním obvodu smíchovském na právo německé a systém lánový, staré obyvatelstvo tam však veskrze nechávajíc, dala jim svobodu užívati rychetního práva magdeburského a nařídila, aby poučení o něm kdykoliv hledali u Menší obce pražské, takže vidíme jasně, jak v právním ohledu nový řád zákupný namnoze znamenal pevné přičlenění venkova k určitým městům.[1])

Nebývalo to ovšem ani pro rychtáře městské bez užitku, neboť pokuty se pak dělily určitým podílem mezi pána a rychtu městskou, a proto se hned při zakládání nových měst často určovalo předem, které vsi sousední budou vyšším soudem hleděti k nové stolici, jako to učinil biskup Bruno při založení městečka Brunšova, kde jmenuje čtyři vesnice, z nichž má soud jíti do nového městyse, půjde-li o zabití, násilí, krádeže a „vůbec

[1]) Při tom postup býval patrně dvojí: buď stačil dotaz veského soudu k rychtě městské o právní poučení, anebo ujal se rychtář městský pře sám a zajížděl k rozsouzení rovnou do vesnice. Dobře to vytýká dotčená již listina pro Kroměříž, v níž se také připomíná, že venkované z těžkých zločinů „per sententiam in civitate seu extra civitatem“ usvědčení, mají podstoupiti trest, jakého žádá právo a spravedlnost (Cod. dipl. Mor. IV., no. 291).

případy, ve kterých vesnice bývají některému městu přikázány, ježto se po vsích o zranění a což vyššího jest, souditi nemá".

Neboť přirozeně, nebylo radno přenášeti na rychty vesnické veškeru vyšší jurisdikci dosaženou vynětím poddaných z příslušnosti zemských soudů beneficiárních. Proto se stává v tom případě město aspoň z části jaksi dědicem soudní svrchovanosti provinciální a jeho založení se jeví někde takřka podmínkou nové právní a hospodářské úpravy okolního venkova. Tak nalézáme v privilegiu Václava II. pro klášter zabrdovický z roku 1298, kterým král dovoluje klášteru, aby proměnil ves Klobouky v městečko tržní a tam zřídil soud pro devět vesnic, na právo německé převáděných. Král vyjímaje osady ty z moci beneficiářů moravských praví, že prý nebude již třeba, aby vraždy nebo krádeže v nich spáchané šly k soudu provinciálnímu; půjdou prostě do města, leda by vinníkem byl snad šlechtic svobodný, který rychtou městskou pohnán býti nemůže. U jiných osob má však rychtář nového městečka veškeru moc souditi „jak právo zemské a zvyk toho žádá."[1])

Proto pochopíme, proč tak často založení města a současná úprava lánových vsí v okolním kraji jsou vskutku jen vzájemně se doplňující stránky jednoho a téhož velikého podniku kolonisačního. Vzniká tak rázem zboží, tvořící skutečnou „provincia," to jest útvar, který stejně jako starší okršlek veřejnoprávní může dostáti všem úkolům právního života. Nejznámější příklad toho druhu jest založení Poličky s kruhem osad na ploše měřící 800 lánů orné půdy, kde městský vojt, spravující rychtu a vesnice k ní připojené, nebyl již ani podřízen vladaři sousední villikace královské, nýbrž přímo panovníkovi. A případ ten není nikterak ojedinělý, ani nebyl zvláštností pomezní oblasti, kde ovšem množství panenské půdy umožňovalo nejsnáze podniky rozsahu tak neobyčejného. Se zjevy podobnými setkáváme se

---

[1]) „Pena et correctione debita, sicut ius terre et consuetudo obtinet, puniantur". Jen kdyby žalujícímu soud byl odepřen a věc zjevná byla, „tunc ad beneficiarios terre ipsius, ad quos prius dictorum hominum pertinebat iudicium, ea vice pro iusticia recurratur." Právo klobúcké má býti totéž, jako v královském městečku Měníně, „nec ad significandum amplius beneficiariis quibuscumque furta, homicidia et vulnera seu quoslibet alios excessus, qui in loco et villis predictis ac eorum territoriis per quoscumque maleficos committentur, de cetero teneantur" (C. d. Mor. V., no. 95).

i ve vnitrozemí, jako na příklad v Příbrami, kde roku 1290 biskup Tobiáš dává najednou témuž podnikateli v lokaci městečko s paterem vesnic k němu hledících. V distriktu landškrounském, v kraji kolem Jevíčka, na panství hranickém, v Ústí nad Orlicí, v Moravské Třebové a i jinde vyskytují se rovněž podobné „provinciae", vzniklé souběžnou kolonisací městskou a vesnickou.

Oba útvary tedy, město i ves, ať jsou jakýchkoliv rozdílů, vznikem svým se jeví dětmi téhož ducha, jehož základním rysem jest úprava poměru mezi pánem a poddaným pevnou smlouvou, zaručující vlastníkovi půdy bezpečnou rentu a poddanému bezpečné právo, chráněné trvalou výsadou proti feudální libovůli. Nová vesnice jest útvar k obrazu města stvořený, ale ovšem značně zjednodušený, především tím, že nemá řemeslné výroby a tržního práva, jsouc ve věcech těch zpravidla uvedena v přirozenou závislost na nejbližším městě, s nímž nový řád ji těsně spínal jak hospodářsky, tak začasté i právně. V dalším vývoji poměru toho města projevují ovšem po mnohých stránkách sklon zajistiti si největší míru výhod tímto důsledným rozdělením práce.

Zostřování práva mílového v řemeslech i krčmářství, tuhé poutání okolních vesnic k týdennímu trhu[1]) a podobné vázanosti ukazují, že města jsou odhodlána užíti vůči venkovu dosti bezohledně své předností staršího a silnějšího bratra, který dovedl i proti vrchnosti bohatěji rozvíjet své svobody a dosahovati koupí rychty anebo jiných práv mnohem větší samosprávy než vesnice, kterážto, nemajíc tak řízné zbraně jako mělo město v rychle rostoucím bohatství, zůstává namnoze trvale zakleta v kruh svobod, prvním náběhem získaných a jen velmi zvolna dále rozvíjených koupí odúmrtě nebo podobně.

A tak se v dalším průběhu dějinném město i vesnice od sebe rozcházejí tím více, čím svérázněji se rozvíjela i venkovská i městská vzdělanost. Rostoucí nedůvěra ba i nechuť vzájemná se přihlašuje velmi záhy, ale přes to přese všechno historik nemůže neviděti ve vzniku měst i nových vsí lánových dvě od sebe nerozlučné stránky jednoho a téhož processu spo-

[1]) Zajímavý a poměrně raný doklad snahy té dává nám výsadní listina Přemysla II. pro Most z roku 1273 (Cod. jur. municip. II., no. 21), ukládající sedlákům okolních vesnic povinnost, aby nejdříve vykládali opce lé dva dny obilí na trhu v Mostě, než je jinam k prodeji rozvezou.

lečenského, kterým nižší lid chlapského urození, ač nesetřásl ještě nikterak nadpráví vládnoucí vrstvy feudálně-klerikální, přece se pomocí vítězného postupu peníze v hospodářském životě domáhá aspoň větší míry sebeurčení a namnoze i blahobytu.

* * *

Vytkli jsme tak některé význačné rysy hlubokých změn hospodářských i společenských, které 13. století přineslo zemím českým; bylo by však nesprávné, kdybychom hned nepřipomenuli, že změny podobné v pozdějším středověku bylo pozorovati ve vší střední Evropě, někde dříve, někde později.

V Čechách se ta změna začala o něco později nežli v zemích západních, ale udála se tu tak rychle, že to vzbuzuje podiv. Doba dvojí generace stačila, aby se její důsledky jevily již po všech stránkách, takže na příklad v zemi, ve které na počátku 13. věku sotva bylo skutečné obce městské, v polovici téhož století nebylo kraje, v němž by se nehlásila města vzkvétající a tvořící takřka hotovou síť, po celém království rozloženou. Konventy žebravých mnichů, františkánů a dominikánů, vyrostlé od počátku v městském ovzduší a je všude vyhledávající, byly v době té dosti význačným měřítkem postupu urbanisace; kdo si povšimne, jak rychle se nové ty řehole rozšířily v zemích českých, nepotlačí otázku, proč asi vítězství změněných řádů společenských u nás bylo tak překotné a čím bylo umožněno.

Odpověď zní zpravidla, že to byl příliv cizinců, houfná invase německých kolonistů městských i vesnických, kteří s sebou přinesli již hotové, nové zásady právního a společenského bytu, dokonalejší techniku hospodářskou a větší potřebu svobod osobních. Nikoliv vývojem přirozeným, nýbrž chvatnou recepcí cizích řádů, přinášených německými osadníky, byla po názoru tom pozměněna tvářnost zemí českých v době posledních Přemyslovců s tak neobyčejnou rychlostí a při tom tak hluboce.

Tento výklad chová jistě mnoho pravdy, třebas snad nepronikal až ke kořenu věci a nepodával vysvětlení úplného. Proud cizích přistěhovalců a jejich vliv v zemích českých byl v 13. věku nepochybně mocný a pokusy některých novějších badatelů o zlehčení jeho zavádějí rozhodně na scestí. Stejně jako do sousedních Uher nebo Krakovska přicházeli za posledních

Přemyslovců také do Čech osadníci „z nejrozmanitějších oblastí a se všech stran světa", jak to vytkl v kterési listině o své říši Bela IV., a sama jména jednotlivých měšťanů nám prozrazují, že proud nevycházel jen z blízkých Bavor, Durynk nebo Míšně, nýbrž až ze Sas a od dalekého Rýna; z Kolína, z Hildesheimu, z Tournay, z Antverp pocházejí jednotliví kolonisté, náhodou v listinách jmenovaní, kteří s sebou přinášeli nejen pokročilejší dovednost, nýbrž i zcela nový názor životní.

Jest známo, že emigraci provázívá zřejmé zesílení ekonomického racionalismu: kolonista zanechává ve staré vlasti složité poměry historickým vývojem zauzlené, snaže se nový život budovati na jasných základech, vytvořených ne tradicí, nýbrž rozumovou úvahou. Lánový systém s řádem zákupným byl zřejmý projev tohoto sklonu a ovšem zároveň také projev většího sebevědomí i vůle k zajištěnému právu třídnímu, jež provázely německého osadníka, jak to velmi výstižně vytkl hned v prvních létech 13. věku moravský markrabě Jindřich Vladislav, dávaje řádu johannitů na vůli, osazovati své statky lidem odkudkoliv přivolaným. Markrabě tu zaručuje, že osadníci „vocati iure Theotonicorum" nebudou vůbec utištěni břemeny zemskými, jimž nižší lid domácí podléhal, nýbrž že budou požívati „ve všem, podle toho, jak se s nimi smluví, bezpečné svobody i práva nepromĕnného, jaké Němci mívají".

Slova ta tlumočí totéž přesvědčení, že cizího osadníka nemohou údové moci veřejné libovolně tisknout a vykořisťovati, jaké se ozývalo již v 12. věku ve slovech Soběslava II. připomínajícího o německých hostech v osadě pražské: „Věztež, že Němci svobodní lidé jsou".[1]) A pochopíme rovněž, proč Přemysl I. roku 1226, chtěje mnišky doksanské a jejich zboží účinně chrániti, aby je nevyssávali páni, vládnoucí soudem provinciálním, prostě jim dovolil, aby vesnici svou „opevnily právem německým", jakožto nejlepší zbraní proti podobným útiskům. Rychlý příliv

---

[1]) Nesmíme ovšem slov: „noveritis, quod Teutonici liberi homines sunt," vykládati s Lippertem tak, jako by tím vévoda byl přiznával cizincům rovnou míru svobody a urozenosti s plnoprávnými Čechy, a tvrditi, že teprve v 14. věku šlechta česká zásadně se ohradila vyšším sebevědomím vůči německým měšťanům. Svoboda, kterou mínil vévoda, nechovala naprosto takového kladu, jsouc spíše jen rázu negativního jakožto svoboda od břemen, které zvyk ukládal domácímu chlapstvu.

německých hostí a jimi přinášených řádů byl vskutku hlavní příčina toho, že se právní poměry veškerého nižšího lidu v zemích našich tak podstatně změnily „Bohemici iuris condicione mutata", jak praví Přemysl II. v jedné listině. Nové právo městské i vesnické v Čechách i na Moravě jest vskutku především právem německým, „ius theutonicum"[1]), a věc ta jest nepochybná, ale sama o sobě přece jen nedává dostatečné odpovědi na otázku, proč se cizinecký proud právě do Čech přelil silou tak důraznou a proč právě zde působil o tolik rychleji a účinněji, než na příklad v zálabských krajích severního Německa, kde se zejména vývoj městského života dlouho nemohl vyrovnati husté síti měst českých.

Vlna německého vystěhovalectva beroucí se z původní oblasti národní k východu, byla ovšem zjev, jehož působení lze postihovati téměř všude na široké frontě, sáhající od moře baltského až do Sedmihrad, a právem anonymní horlivec český v 14. století připomíná, že Němci jsou jediný národ, který se neobmezuje na svou vlast, nýbrž ke všem sousedům proniká v menších nebo větších skupinách. Pamfletista ten, zapomínaje zcela, jak velikou oblast si Němci na své zpětné pouti k východu podmanili s mečem v rukou, ironicky je nazývá plemenem nevolnickým, které prý lstivě své služby nabízejíc a „služebný lid všem sousedům opatřujíc" po veškerém světě se rozlézá a vetřevši se někam, ovšem pak obchodem a obratností v zápětí i moc na sebe strhuje. Jest význačné, ale velmi pochopitelné, že právě v Čechách mohl vzniknouti takový názor o expansi německé. Rod Přemyslovský vytvořením skutečného státu mnohým bojem zoceleného, dovedl zde zabrániti tomu, aby Němec nepronikal na půdu českou se zbraní v ruce, jako do Míšně nebo Branibor, a aby také tu neprojevoval velkopansky své tradicionální opovržení plemenem slovanským. Německá vlna u nás narazila na útvar z míry pevný a nemohouc jej rozdrtiti, přelévala se jen drobnými a nesmělými potůčky přes hraniční hory do země, tvoříc tu dlouho nevelké ostrůvky svým vlastním životem žijící v slovanském prostředí. Od počátku 13. věku nabývá však tato pénétration pacifique německého živlu do Čech rázem větší prudkosti a zároveň i obec-

[1]) Druhdy se v listinách potkáváme i s jinými hesly; tak děje se lokace v severovýchodní Moravě někde „more Francorum" (C. dipl. Mor. V., 14).

nější působivosti než v kterékoliv jiné zemi sousední, a jde právě o vysvětlení tohoto náhlého zrychlení jejího tempa. Vysvětlení to, tuším, lze nalézti jen, oceníme-li po zásluze význam kovového bohatství, které v 13. století posunulo země české neočekávaně do popředí evropského zájmu a zároveň podstatně usnadnilo veliký převrat společenský, jak jsme v předchozí úvaze načrtli.

Vítězství peněžního hospodářství nad vázaným bytem primitivnějším žádá všude především dostatečné zásoby drahého kovu, který jest jaksi krví, živící nový, směnný ruch. Ale právě o drahý kov byla v západní Evropě po drahná staletí citelná nouze. Historikové někteří vysvětlují záhubu říše západořímské a úpadek umělého vládního stroje antického imperia výslovně úbytkem stříbra a zlata, po staletí odtékajícího na východ passivní bilancí obchodní ze západních provincií. Nedostatek oběžného kovu způsobil prý tu návrat k poměrům naturálním a zeslabil tím odpor proti přívalu germánskému, jemuž lépe odolávala říše východní, hospodářství peněžní a tím jak města tak stálé vojsko déle udrževší. Theorie ty jsou snad upřílišené, ale ji to jest, že až do 12. věku západní a střední Evropa neměla dostatečných zdrojů a zásob stříbra, kterýžto nedostatek vskutku zdržoval osudně tok hospodářského vývoje. Neboť když potřeba peněz přes to trvající jen poněkud vzrostla, bylo nutno sáhati na konec v době brakteatů k ražení téměř bezcenných plíšků, chovajících sotva sledy stříbra.

Podstatnou změnu poměrů těch přinášel od sklonku 12. věku jednak zpětný příliv stříbra z oblasti východní, který způsobilo ovládnutí bohatých krajů levantských Benátčany, Janovany, Marseillskými a křižáckými výpravami, jednak četné objevy nových dolů, provázené zdokonalením hornické techniky, které rychle saturovaly stříbrem západní i střední Evropu. Země, v nichž se požehnání hor tehdy větší měrou otevřelo, octly se pak přirozeně na výsluní hospodářského ruchu; a Čechy byly z nich.

Těžení drahých kovů bylo tu sice ode dávna domovem, ale teprve za posledních Přemyslovců v 13. věku nabylo míry netušené. Skoro současně s Míšní stávají se Čechy tehdy soudobému světu po výtce zemí stříbra a z části i zlata, a zejména od doby Václava I., když rudné bohatství Jihlavy a sousední vysočiny českomoravské bylo dokonale poznáno, vyrůstají země naše v klassický kraj středověkého hornictví vůbec. Zde se zdokonalují methody vý-

těžné a vytváří po prvé ve střední Evropě skutečně kapitalistická organisace těžařská t. zv. kverků, nutná k nákladnějším investicím důlním, zde dozrává nejprve důsledná svoboda kutací, a horní právo středoevropské dosahuje zde, v Čechách, vůbec první ucelené kodifikace v právě jihlavském. Odtud pak proudil drahý kov do vyprahlých žil zemí sousedních, až na sklonku století se chvílemi zdálo, jako by celá země byla zachvácena horečkou stříbra, podobně jako v 19. věku některé kraje zámořské. Tlupy podnikavých horníků do země zevšad proudících rozrývají veškeru oblast mezi středním Labem a Jihlavou. Zejména v Kolíně, Čáslavi, Chrudimi, Německém Brodě, Šlapanicích, Bělé, Voděradech, Žďáru, Přibyslavi a na mnohých jiných místech vznikají o překot důležitá střediska důlní, vedoucí mezi sebou namnoze prudké spory ,,o vlastnictví a hranice hor mezi řečenými městy objevovaných", jak praví listina souvěká.

Ale ruch hornický se neobmezuje nikterak jen na tuto vysočinu. Slyšíme o pokusech důlních v okolí Brna, které předem na králi vymáhá výsadu kutací v kruhu šesti mil od hradeb městských; slyšíme o olověných dolech na Opavsku a v severní Moravě vůbec, kde si biskup olomúcký ve smlouvách se svými many vyhrazuje možný zisk z nově nalezených hor. V západních Čechách, ve Stříbře, jmenují se doly již roku 1188, a obce hornické, jako Plánice, Hory Kašperské a jiné táhnou se pomezím šumavským až do Loketska, kde páni z Rizmburka mají doly na stříbro a cín ve Slavkově i jinde, závodíce zároveň ve vlastním Rudohoří v hledání jich s klášterem oseckým a pány ze Žeberka i Šumburka. V Krupé u Bíliny kvetou doly již v 13. věku stejně jako v Jílovém a jiných místech v povodí vltavském a v listinách se stále setkáváme i s domácím ,,aurum rivale", rýžovaným v přítocích vltavských, na Sušicku, Strakonicku i na zboží tepelském tak horlivě, že potulní rýžovci se mnohdy jeví hotovou metlou ostatnímu obyvatelstvu.[1])

A tak se stává již v první polovici 13. věku české stříbro, zlato i cín hledaným zbožím, jehož cena se sleduje i v tehdejším ohnisku západoevropského obchodu, v nizozemském Brügge;

[1]) Proto asi byl nucen plebán Jindřich, přijímaje roku 1290 na Sušicku prekaristicky jakési zbožíčko klášterní, výslovně slibovati, že nedopustí ,,aurifossores in sepedicta curia negotiari vel fodere" (Reg. II., no. 1506).

do nejvzdálenějších zemí pronikají přemrštěné zprávy o stříbrném bohatství krajů tam za Šumavou, lákajíce k nám nové a nové horníky.

Svého vrcholu dosáhla tato horečka kutací ovšem až objevem zvláště mohutných couků rudných v Hoře Kutné. Již za Přemysla II. se tam sice dolovalo, ale zpočátku patrně s nevalným úspěchem, neboť na místech dnešní Staré hory nevzniklo hned ani město, nýbrž jen obec hornická, z níž klášter sedlecký bral od počátku některé užitky. Teprve na začátku devadesátých let, za vlády Václava II., byla jižně od původní osady objevena ložiska tak úžasné vydatnosti, že předčila nade vše, co se dotud v střední Evropě v oboru tom vyskytlo. Václav II., vzdávaje pohnutými slovy Bohu dík za to, že právě jeho vládě dal do vínku dar tak vzácný, vytýká doslovně, že od staletí nebylo slechu, aby se kde na kousku země tak nepatrném, jako jest Hora Kutná, tolik bohatství skrývalo, a rychle kolující zprávy o objevu působily patrně ve vší souvěké Evropě dojmem nevšedním. Ze všech krajů sbíhá se tehdy lid lačný rychlého zbohatnutí k Hoře, která podle slov opata zbraslavského přímo „přitahovala k sobě ohromné zástupy z cizích národů jako hotový jícen lakomstva a propast hříchu".

Zbožný opat tu ovšem nepřipoměl, že jeho vlastní řád jakožto podílník z propasti té mnohonásob zisky čerpal, a že jeho zbožňovaný král Václav II. svou Horu nadšeně velebil jako místo spásy, kterým „nejen království české ale vskutku i veškeren okršlek zemský jest oblažován". I na slovo skoupý kronikář rakouský, Jindřich z Heimburka, zaznamenal v letopise svém, jinak jen nejznamenitější události registrujícím, k roku 1294, že tehdy „sběh se začal ke Kutné"[1]) a brzy si vypravovali až na Rýně, že král český jest nepřemožitelný, maje v Hoře přes šedesát tisíc havéřů, kteří mu ve dne v noci z dolů stříbro vynášejí.[2])

---

[1]) Rukopis má ovšem doslova „cepit esse concursus in Gurim" (F. R. B. III., 321), a proto vydavatelé měli za to, že jde o jakési srocení a vzpouru v Kouřimi. Než rukopis nám jedině zachovaný jest velmi vadný opis 16. věku a místo nabývá pravého smyslu jen, čteme-li „Guttin".

[2]) Tak jest nepochybně rozuměti slovům větší kroniky kolmarské a nikoliv, jak opětovné se stalo, jakoby roku 1304 ve vojsku krále českého 60 tisíc havéřů bylo bojovalo.

Přímo nad šachtami, v samém poli důlním, vyrůstalo s horečným chvatem neladné a ledabyle improvisované město, v němž, jak se později stařičký farář ze sousedního Malína rozpomínal, bylo třeba „pro nespočetnost lidstva z rozličných království sem se sbíhajícího" na kvap stavěti dřevěné kaple, krčmy a lázně. Babylonskou věží, hlaholící nejrůznějšími jazyky připadala Hora tehdejšímu veršovci štýrskému, který tvrdil, že tam bylo na 100 tisíc havéřů z Míšně, Pliseňska, Pomořan, Uher i Polska se seběhších. Při menší volnosti středověké byl zajisté tento „concursus" do zemí českých za ziskem důlním zjevem stejně nevšedního rázu, jako novodobé chvatné sbíhání dobrodružného lidstva k ložiskům stříbra nebo zlata v dalekém zámoří náhle rozhlášeným, a není pochybnosti, že úžasnou úrodou hor se státu Přemyslovců dostalo postavení zcela vyjimečného v kruhu zemí středoevropských.

Nebcť zjev nebyl jen krátkého trvání. Vyvrcholil sice na sklonku století Horou Kutnou, ale již Jihlava před tím a jiné doly české zažily asi podobné, třebas ne tak vzrušující chvíle velikých úspěchů, o nichž jsou nám svědectvím zprávy cizích kronikářů, na příklad annalisty kolmarského, vytýkajícího úžasné bohatství, jež prý již Václavovi I. a Přemyslovi II. z dolů plynulo. Čechy byly po celý 13. věk zemí stříbra, a s pyšným sebevědomím vytýkal Václav II. ve svém Horním právě, že právě ve chvíli, kdy „téměř ve všech královstvích bohatství stříbrných a zlatých dolů vyschlo, jediné Čechy veškeren svět svým stříbrem a zlatem zúrodnily a zavlažily". Byli si tedy v Čechách tehdy dobře vědomi toho, jaký význam mělo požehnání domácích hor pro všecko křesťanstvo, a také kdo uvažuje o společenských dějinách našich v době té, nesmí zapomínati této stránky, která sama o sobě byla s to, aby mocně urychlila hospodářský vývoj země a vtiskla mu ráz hotového přelomu.

Podivuhodný postup německého živlu směrem k východu, vyvrcholený v 13. věku, postup, jehož hrdinou byl německý sedlák i měšťan, bývá často srovnáván s dravým proudem osadnické okupace, který v 19. století tak rychle otevřel bílému plemeni širé plochy Severní Ameriky, zalidniv zemědělskými osadami a městy takřka přes noc vyrůstajícími ohromný kraj mezi horstvem alleghanským a Tichým Oceánem. Souhlasíme-li s tím srovnáním, nezbude nám, leč přiřknouti zemím českým v cel-

kovém rámci německého výboje hospodářského postavení podobné, jaké měla za oceánem v rámci Spojených států Kalifornie, předstihující svým kovovým bohatstvím mnohé bližší a snáze přístupné končiny a lákající mocně nejrozmanitější lid, a to nejen lid hornický, nýbrž i jiné podnikavé živly. Podobně i v Čechách od počátku 13. věku neočekávané poklady hor způsobily, že proud německé kolonisace širokým tokem k východu se obracející do našich zemí zašlehl účinněji než do krajů sousedních.

Stříbro tu pomohlo překonávati s vyjimečnou hbitostí veškeré překážky, jež se kulturnímu vývoji stavěly v cestu. Nebylo již třeba, aby byly cizí tovary a vzácné plodiny získávány jen bojem a vývozem otrocké krve, koní, koží a jiných surovin. Země může cizině bohatě platiti výtěžkem svých dolů, dosahujíc přes to sama takového nasycení domácího oběhu drahým kovem, jakého vyžaduje vstup do skutečného hospodářství peněžního, a sacra argenti fames jí nadto zajišťuje rychlý příliv pilných a zkušených rukou z ciziny, které nejúčinněji pomáhají bořiti v nové vlasti budovu tradicionálních řádů společenských a budovati novou, bohatější.

Neboť zkušenost učí, že podobný rychlý rozmach a převrat hospodářský, jaký vyznačoval dobu posledních Přemyslovců, nebývá možný bez součinnosti jednotlivců, vynikajících spekulačními schopnostmi a „gründerskou" odvahou. U feudální a válečné společnosti, jež až do té doby jedině řídila život národní, lze ztěžka předpokládati dostatek schopností takových. Bývá ovšem zvykem vytýkati zvláště zásluhy duchovních řádů některých a klášterů vůbec o kolonisaci kraje a zdvižení zemědělského ruchu ve vší střední Evropě, badání podrobné však redukovalo značně toto obecné tvrzení a ukázalo, že podnikavosti klášterů netřeba přeceňovati. U nás není sice pochybnosti o tom, že stejně cizí řády rytířské, jako cisterčští nebo premonstráté dali mnohý raný podnět ke vzniku nových osad a přivábili i cizí lid do země, ale při změnách, o nichž jsme mluvili, šlo také o věci rozsahu daleko většího.

Proměna starých hradišť zemských a větších osad tržních ve skutečné obce městské, na novém základě právním postavené, nalézala snad tu onde vhodnou osu krystalisační v předchozích výsadách starých kupeckých družstev cizineckých, ale případy ty jsou jen nepatrným zlomkem v rámci soustavného zakládání

osad městských, vznikajících na ráz a s užitím značných investic. Znenáhlé množení rolnických osad a pozvolná kolonisace staršího typu byla věcí zcela jiného ducha, než překotné zabírání kraje velikými podniky zúrodňovacími, kdy kusy hvozdu, jež mají v několika krátkých létech padnouti v oběť pluhu, se odhadují předem na sta lánů a kdy slyšíme o záborech rysů vskutku velikých.

Neboť připomíná to opravdu postup takřka americký, stanoví-li biskup olomucký na příklad, že v určité oblasti lesní, jedinému podnikateli k „extirpaci" svěřené, má na každých 100 lánech vyklučené role vzniknouti kostel, jehož podací zůstane dočasně lokátorovi. A také proměna starších osad v nový systém lánový i mnohé jiné stránky převratu směřujícího k urychlenému využití hospodářských možností kraje, dotud valnou měrou ladem ležících, prozrazuje vtíravou činnost ducha komerciálně prozíravého, který jen zřídka vznikal ve vyšší, feudální vrstvě půdou vládnoucí, nýbrž téměř všude se rodil se vzrůstem měšťanského kapitalismu.

Z tohoto prostředí, novým hospodářským rationalismem mocně dotčeného vycházely patrně hlavní nárazy a vlastní iniciativa. Jediné obratný podnikatel, který měl praktickou zkušenost i styky, umožňující přívod spolehlivého lidu z cizí oblasti, a především také nutný kapitál movitý, se mohl se zdarem podjímati úkolů tak nesnadných. Neboť zejména značný základ peněžitý byl naprostou podmínkou. Slyšíme-li, na příklad, že při přeložení Staré Chrudimě na místo nové, kde měla vzniknouti větší osada městská o 100 lánech úročné půdy, bylo třeba jen na podacím do dvou let složiti vrchnosti značný peníz 1000 hřiven stříbra, pochopíme, že lokátor, který podle slov listiny přijal „váhu této úpravy a zřízení toho na svá bedra", nemohl býti ledakdos.

V kolika případech bývalo zajisté třeba, aby pomáhal podstatně osadníkům půjčkou hned při prvním zákupu i po dobu prvních těžkých let lhůtních, kdy mladá kolonie si vytvářela svůj fundus instructus a zápasila s panenskou půdou. Podnikatel takový zajisté mnohdy slibem budoucích zisků pohnul vrchnost k pokusu, ruče za zdar svým jměním; vidímeť, že bývá nucen začasté stavěti jí i zámožné jistce z kruhu svých přátel, a slyšíme, jak si na příklad klášter želivský vymiňuje, aby lokátor

ze svého doplatil veškeren klášteru ucházející úrok z lánů, jejichž zdárného osazení by nedocílil do pěti let. A listiny nám ukazují řadu lokací, které neměly vskutku takového úspěchu a znova s nezdarem se potkaly.

Risiko podnikatelské bývalo tedy opravdu asi jen zřídka nepatrné, žádajíc značné hotovosti, a to nejen při lokacích, nýbrž i při jiných podnicích souběžných, jako bylo třebas opevnění městečka a vystavení tvrzky obranné v něm, jaké na příklad v Kladské Bystřici na svůj účet převzal měšťan Jakub Rucker. A sledujeme-li pozorně kusé zprávy, jež se nám v listinných památkách o ruchu tom zachovaly, vidíme, že mnozí lokátoři se patrně nespokojovali s jediným podnikem toho druhu, uvádějíce na rozličných místech v oběh svůj peníz i zkušenost a tím prozrazujíce nepochybně svůj sklon k řemeslnému gründerství.

Kdyby listiny naše byly četnější a také hovornější, mohli bychom zajisté vypočísti znamenitý počet rodin měšťanských, u nichž to kumulace dědičných rychet přímo dosvědčuje, ale stačí i výslovné ustanovení některých pozdějších smluv lokačních, jež čelí tomuto zjevu, jenž se patrně vrchnostem jevíval druhdy nevýhodným proto, že rychty se tak dostávaly do rukou osob příliš mocných a nezávislých. Proto se setkáváme i s klausulemi, že nový rychtář má v místě jím založeném opravdu sídliti, anebo, že nesmí přikoupením lánů svůj majetek v ní rozšířiti nad určitou mez.

Než obmezení takové nebývalo nikterak obecné a zvláště nikoliv v době prvního rozmachu kolonisačního, rozvířeného nemalým množstvím podnikavých jednotlivců, z nichž některým kapitál a rozhled ovšem stačil jenom na skromnější úkoly, kdežto jiní necouvali před řadou nákladných a nesnadných pokusů.

V proudu cizinců po zemích českých v 13. věku dlužno vůbec dobře rozeznávati dvojí vrstvu. Jedna, tvořící hlavní počet příchozích, nemá ovšem jiné touhy, než usaditi se v nové vlasti na bezpečném smluvním právě a zde vzdělávati lán půdy nebo rozvíjet vedle toho rozšafně práci řemeslnou v těsném, dřevěném domku uvnitř narychlo sdělaných hradeb městských. Zabezpečení skromného živobytí, poctivá „Nahrung“, jak znělo německé heslo, jest jí cílem a proto se lid ten vžívá klidně v rámec poddanského poměru k vrchnosti a jen znenáhla nabývá ve větších městech výraznějšího sebevědomí

stavovského zvolna se tvořícími bratrstvy cechovními, jež bývaly mnohde dosti dlouho zakazovány a pak z pravidla trpěny jen pod dozorem vrchnosti a rady městské. Od lidu toho se však lišila podstatně skupina méně uklidněných příchozích, které nepřivedl do země cíl tak skromný, nýbrž palčivější touha po rychlém zbohatnutí a skutečné moci. Tato menšina výbojným duchem zisku zvířená, stává se podkladem ctižádostivého patriciátu, označovaného v pramenech často jakožto „cives potiores" nebo „potenciores"; ona strhuje od počátku na sebe vládu ve větších městech i v rychtách venkovských a jeví se hlavním poháněčem hospodářského přerodu. Bohatství v jejich rukou se stává účinnou pákou, která na mnohých místech dokonce prolamuje vysokou hráz, dělící nižší lid pracovný od vyššího národa, a hýbá směle vším životem v zemi. A není pochybnosti, že příliv právě této podnikavé vrstvy z ciziny často velmi daleké byl valně podněcován stříbrným bohatstvím Čech, touhou zachytiti mocně vytrysklý pramen drahého kovu u samého zdroje.

Bylo to zcela přirozené. Doly, s žárlivým chvatem na všech koncích země otevírané, nevolaly sem jen skutečné havéře a taviče s horninou se mozolící, nýbrž i mnoho jiného lidu za nimi se táhnoucího, a zejména obratné kupce, kteří jako kverkové vedou pak náklad na hory, strhují na sebe výnosný obchod s vytěženým kovem a ujímají se i nájmů mincoven i urbury knížecí a jiných podobných podniků. Staré, spíše řemeslné havéřství ustupovalo řádu kapitalistickému a to tím rychleji, oč větších investic žádalo dolování do velikých hloubek pronikající a překonávající zejména vodu důlní jen nákladnými pokroky technickými.[1]) Chudý knap mohl sice i pak ještě zbohatnouti šťastným nájmem podružné jámy nebo lénšaftu, ale hlavní couky na poli důlním utkvěly v rukách bohatých kverků, dědících nebo kupujících jednotlivé podíly horní (kuksy). Ti tvoří složitě ustrojená těžařstva, jejichž členové namnoze ani v důlních střediskách nesídlí, nýbrž v městech jiných, ale dávajíce peníz na zařízení důlu a mzdu havířskou, mají vedle urbury královské hlavní zisk z prodeje vytěžené rudy.

---

[1]) O těchto novotách technických, nutných hlavně při štolách „que difficilibus expensis et laboribus excolluntur", mluví Václav II. v Horním právě, zmiňuje se výslovně o umělých zařízeních „cum rotis aliisque studiosis instrumentis", které prý „quotidie per modernos subtilius emendantur."

A také další zpracování rudy nabývalo snadno rázu kapitalistického podnikání zámožných kupců a hutníků[1]), takže převaha obchodnictva nad vlastními havíři tu byla od počátku nepochybná. Převaha ta se projevuje namnoze i v tom, jak rychle se na mnohých místech obec horní mění v pravou obec městskou, zjednávající si výsady, které, jako ukazuje slavný handfešt jihlavský z roku 1249, účinně pomáhaly při tvoření společné základny lepšího práva městského v Čechách vůbec, takže jeden z prvních znalců práva toho (Tomaschek) mohl výslovně tvrditi, že právo v praxi měst českých v 13. a 14. věku platné, vyjímaje některá města severočeská, většinou se opírá o právo jihlavské.

Jako mocný kvas pronikali spekulanti ti pak celou zemi. Stříbro a kovy vůbec je sem sice přilákaly především, ale bystré oko jejich poznalo rychle i jiné poklady, které bylo lze vytěžiti z úrodného a dosti zaostalého kraje intensivnější a uměleji seřízenou prací. Bohaté požehnání hor nesmělo jen zhola odtékati ze země passivní billancí obchodní, nýbrž mělo býti zde z valné části pevně upoutáno a mělo zúrodniti veškeren život. Úvahy ty nevznikaly sice zajisté hned jasným učleněním příčin a účinků, nýbrž spíše z podvědomého instinktu a praktických příležitostí v hlavách, jejichž nositelem byla patrně nejedna rázovitá a zajímavá postava hospodářského dobyvatele, jaké ruch podobný rodívá. Suché a náhodné zmínky listin nám dávají ovšem sotva tušení o tom, jak hluboko do osudů vlasti naší zasáhl na příklad valně zbohatlý pražský měšťan Eberhard mincmistr a urburéř Václava, o němž víme, že utvořil z přátel svých družstvo k založení nového města pražského, založeného u sv. Havla, pravidelně a s nevšední „magnificencí", jak přiznává později sám Přemysl II. Značnými statky zemskými jej vyznamenal Václav I.; nejbohatší pán český, Smil z Lichtenburka, jemuž Eberhard pomáhal při zakládání horní osady v Brodě Německém, jej neváhá zváti svým milým kmotrem, a s jakým respektem o něm mluvil ještě po smrti jeho Přemysl II.!

A Ebrlin ten nebyl jediný z bohatých kverků a nájemců urbury, o nichž víme určitě, že jmění v obchodu stříbrném zí-

[1]) Vedle družstevních podnikatelstev, ne nepodobných dnešním společnostem akciovým, hráli ovšem v menších místech horních úlohu i podnikatelé jednotliví, na vlastní vrub důly i hutě zřizující. Tak vytýká na příklad pražský měšťan Konrád roku 1311, že založil na biskupově půdě v Příbrami huť „suis sumptibus et expensis".

skané neváhali vkládati do lokačních podniků. Jeho souvěkovcem jest na příklad Jindřich, rovněž pražský měšťan a nájemce mince královské, s nímž se potkáváme jako s lokátorem v Humpolci, kde převzal od kapituly vyšehradské komplex lesů, aby tam hned skupinu osad založil, stavě kapitole jistcem za včasné dokonání podniku svého bratra Albrechta a ještě jiného měšťana pražského.

Souvislost rozvoje našich měst s hornictvím a mincovnictvím se prozrazuje i jinak. První německý měšťan pražský nám jménem známý jest „monetarius" Dreiloth roku 1207 jmenovaný a v Brně rovněž prvním jest mincéř Bruno, který v domě svém mohl hostiti i markraběte i samého krále Václava I. Jeho vedením patrně koupilo roku 1239 měšťanstvo brněnské „horu stříbrnou" na zboží kláštera doubravnického a jevilo i později horlivý zájem o podniky důlní. Mincéřem byl také olomoucký vojt městský Fridrich, a podrobným probádáním všech zachovaných listin, které jsou ovšem jen pranepatrným zlomkem skutečně uzavřených smluv, by bylo snad možno zjistiti i více podobných případů, dosvědčujících, jak těsné bývalo spojení důlních podniků s prvními předáky nového měšťanstva. V jejich rukách pak zisky hornické obratem se měnily v produktivní kapitál, jenž probouzel rušnější život hospodářský v zemi vůbec a přiváděl cizí lid i řády nové. Byli mezi nimi jistě i šťastní selfmademani, kteří podle slov Horního práva krále Václava II. dnes neměli, kam by položili hlavu a zítra byli již vlastníky podílů ceněných na tisíce hřiven. Ale vedle toho nelze pochybovati, že rychlé zisky, které slibovala bohatá země stříbra, přilákaly do Čech také nejednu osobu, již před tím zámožnou. Slyšíme-li na příklad, že tři přední měšťané brněnští roku 1285 dávají souhlas k prodeji rodinné nemovitosti, ležící v patricijské čtvrti v Políně nad Rýnem,[1]) lze míti za to, že již jejich otec, Konstantin, nepřišel do Moravy s prázdným měšcem.

---

[1]) Zajímavé listině, již o tom vydala 11. dubna 1285 obec brněnská spolu s opatem zabrdovickým (C. dipl. Mor. XV., no. 16) nesmíme ovšem rozuměti tak, jako činí Bretholz (Gesch. d. Stadt Brünn 75), který maje za to, že jde o prodej domu v Brně samém, marně tam hledá zmíněnou farnost sv. Brigitty a nemůže pochopiti, proč zpráva o trhu do Kolína nad Rýnem byla posílána. Vskutku jde o dům ležící v Mühlengasse ve staré čtvrti kolínské, který Blizza, ovdovělá matka brněnských měšťanů, prodala

A rovněž jest jasné, že vkládání movitého bohatství, ať z ciziny přinešeného ať teprve v zemi samé získaného do lokací a jiných podniků podobného rázu bylo neobyčejně výnosné, dávajíc hojnou odměnu podnikavosti a tím umožňujíc i její další kroky.

Lokátor se stává z pravidla rychtářem, šultysem nebo vojtem ne-li dědičným, což jest velmi časté,[1]) tedy aspoň doživotním, v místě jím založeném nebo v nový řád úročný převedeném; béře jakožto zástupce vrchnosti jednu nebo dvě třetiny pokut a jiných peněz soudních, ale stává se zároveň vlastníkem jednoho, dvou nebo až pěti lánů zcela svobodných, v odměnu mu určených, a mnoha jiných výhod. Někdy jest to právo podací nebo i úrok z každého šestého, nově osazeného lánu, mlýn, kotce masné a tržní, právo na krčmu nebo lázeň a valchu a vůbec řada koncessí, jejichž užívání zaručuje novému rychtáři hospodářský primát i v městě i na vesnici, odhodlá-li se v místě samém zůstati nebo usaditi tam některého svého synka. Jinak však bývá mu možno zpeněžiti práva ta prodejem a záhy pozorujeme, že ceny takových dědičných rychet bývaly značné, i byla-li vrchnost sama kupcem. Tak byl klášter břevnovský již roku 1266 nucen, když odkupoval vojtovi broumovskému Wicherovi holou rychtu, vyplatiti za ni 220 hřiven stříbra, sumu tehdy zajisté převelikou.

Takové znamenité zúročení a rychlé zisky lákaly ovšem kapitál i podnikavost obchodní měrou stupňovanou a vysvětlují nám dostatečně překotnou takřka činnost kolonisační, která v 13. století zeměmi českými pronikala a jejich vnitřní ustrojenost měnila. Stříbro z dolů zemských na světlo boží vynášené bylo hlavní vzpruhou rychlého vývoje, který, jak jsme již nahoře viděli, měl zároveň velmi mocné důsledky společenské jak v nižší, tak vyšší vrstvě národní a obohatil podstatně veškeren život

---

Konradu Hartvuestovi. Tento kolínský a nikoliv brněnský měšťan si pak zajistil nesporné vlastnictví tím, že žádal na brněnském potomstvu Blizzině výslovný souhlas, pověřený obcí brněnskou a duchovní autoritou opatovou.

[1]) Že by bylo vskutku možno kolonisaci německou v Čechách děliti podle dědičného nebo jen dočasného práva rychetného ve dvojí oblast zeměpisně rozdílnou, se mi nezdá nikterak tak bezpečně dokázáno, jak se často tvrdívá.

v kraji. Obecný blahobyt všech vzrůstá, ale ovšem zvláště znamenitá část zisku se hromadí trvale v rukou jednotlivců, jejichž přičiněním se ruch především rozvířil, a z kruhu toho vyrůstá patriciát městský, nová a důležitá třída společenská, hluboko zasahující do osudů státu českého.

A není jistě nemístné, povšimneme-li si tu hned poněkud lépe vývoje stavu toho, který ovšem byl proti třídám ostatním jen velmi neurčitě ohraničen a jistě znova a znova se doplňoval zvlášť nadanými a šťastnými jednotlivci z kruhu nižšího měšťanstva.[1])

Toto měšťanstvo ostatní tvoří většinou společnost pevně přissátou k lánům nebo živnostem a trvale spiatou se svými městy a městečky. U patriciátu toho však namnoze není; tomu jest z pravidla celá země okrškem hospodářské činnosti. Bohatý měšťan poděluje nejednou syny své dvojí nebo až trojí rychtou, od rozličných vrchností získanou, mívá domy i statky v několika městech, najímá clo, minci nebo jiná práva daleko od svého hlavního sídla, lokuje v rozličných krajích, jest kverkem, který má kuksy při podnicích důlních v Čechách i na Moravě, a proto patriciát ten neutkvíval, zejména v menších městech, příliš pevně. Působil v nich často jen přechodně a stékal se mimoděk do několika větších středisek, zejména do měst pražských.[2])

[1]) Nepozorujeme vskutku, že by patriciát u nás byl tvoříval společenstva rodová, vůči ostatnímu měšťanstvu tak se uzavírající, jako t. zv. ,,Geschlechter" některých měst v říši. Nebylo to ani možné v zemi, kde tolikerý cizí živel se mísil. Hranice mezi městským velmožem a prostšími ,,cives" nebyla u nás tedy asi nikdy pevně stanovena, ale skutečnost její uznávaly přes to v leccems i řády právní. Tak stanoví právo brněnské z roku 1243, že poliček lze splatiti pokutou 1½ hřivny, ale jen, není-li uražený ,,de honestioribus unus". ,,Honestiores", to jest patriciát, se tedy těší zvýšené ochraně právní a z nich od počátku byli mužové, kteří si nadto vymáhali zvláštní svobody osobní, jako na příklad pražský měšťan a mincmistr Reinard, o němž Václav I. roku 1234 praví, že nabyl zvláštních výsad dědičných ,,extra ordinem suorum concivium".

[2]) Zjev ten upomíná v mnohém na dnešní pohyby rodin židovských, tvořících v našem životě podobný kvas jako německý měšťan v slovanském ovzduší středověkém a postupně se sunoucích z venkovského městečka nebo nájemného dvorce do Prahy nebo Brna a na konec pak ve Vídni zakotvujících. Analogické posuny lze asi v 13. a 14. věku sledovati v rodinných jménech známých boháčů pražských, Rokycanerů, Benessoverů, Znaimerů a jiných. Názviska ta ovšem neznamenala vždy původ z takového města venkovského; často stačil zajisté i přechodný pobyt v něm a proto z nich nesmíme snad dovozovati českou pošlost jmenovaných.

Praha se jevila ovšem již v době pradávné podivuhodnou měrou hlavním těžiskem země. Ve středověku jest vskutku málo příkladů, aby veliké území, jako jsou Čechy, mělo středisko veškeren národní život tak pevně k sobě poutající, k němuž by se od hranic cesty obchodní soustředně sbíhaly a jehož držení by znamenalo opravdu panství nad krajem. Patrně mělo hradiště pražské, které již Kosmovi jest „metropolis", stěžejný význam obchodní hned před scelením země a usnadnilo tím Přemyslovcům valně státotvorný úkol. Jakožto sídlo biskupské vzrostlo pak významem ještě více a měníc se v město zachovalo přítažlivost tu i pro nový patriciát německý, který se zde kupí nepoměrně více a trvaleji než v ostatních nových městech;[1]) a uvidíme, jak pozoruhodné následky to mělo i při prvních rušnějších projevech politických městského stavu u nás.

Na Moravě nevzrostlo naproti tomu středisko tak uznané; zde Jihlava, Brno, Znojmo, Opava a Olomouc se jeví takřka rovnocennými centry, a zdá se, jako by vůbec Moravu od Čech podstatně byla odlišovala i jinak menší soustřednost veřejného života a pevnější setrvačnost bývalých údělných oblastí. Než nesmíme si při tom věc představovati tak, jako by mezi patriciátem měst českých a moravských byl býval hluboký předěl; toho nebylo. Peníz boháčů pražských jest stejně cenný na Moravě jako v Čechách a vidíme na příklad, že syn známého urburéře Eberharda, Ekhart, má současně majetek v Praze, v Brodě Německém i v Brně, jsa dočasně i v Hoře Kutné konšelem, kdežto jeho bratr Jaroš vyniká mezi měšťany jihlavskými[2]) a dva bratří jiní sedí v Kolíně na Labi. Vidíme tu jasně, jak hospodářská podnikavost jediné rodiny se projevovala v nejrůznějších koutech zemí českých a při tom dlužno míti na paměti, že zprávy naše o ní jsou naprosto náhodné a jistě kusé.

Tato větší pohyblivost, odlišující městské velmože od chudší vrstvy, byla vskutku nezbytným předpokladem hospodářského

[1]) Teprve na počátku 14. věku soupeřila ve směru tom s Prahou jaksi Hora Kutná, ale nesmíme zapomínati, že patriciové pražští bývali jakožto vlastníci důlních podílů namnoze členy horní obce kutnohorské a že proto přední členové rodů pražských, na příklad někteří Pušovci, hráli zároveň vedoucí úlohu i v Hoře. Obojí město trvalo v době té patrně v jakémsi těsném soužití, společností kapitálu utvořeném.

[2]) Také jiné rodiny pražské mívaly v Jihlavě podíly; tak na příklad známý rod, zvaný od Kamene.

podnikání patriciátu, které zachovává trvale rysy spekulačního a obchodnického ducha. Patricij má ovšem valnou část majetku svého pevně upoutánu v městě, Bývala to skupina městišť a domů, pronajímaných buď na kratší lhůty, buď vysazených na dědičný úrok, nebo kotce, hospody, mlýny městské, lázně a jiné drobné podniky, které zámožní vlastníci menšímu lidu popouštějí za plat nebo někdy i za závazek určitého výkonu. Tak na příklad Velfovec Menhart dovolil krejčíkovi jakémusi, z Bavor příchozímu a na jeho městišti usedlému, aby tam zůstal doživotně, jsa zavázán šíti zdarma šaty chase Menhartově. Většinou však bohatý měšťan nedává majetku svému veskrze utkvívati tak na pevno, nýbrž i když ho již neobrací k podnikům lokačním na venkově, hledá jím jinak vyšších zisků. Především v obchodu.

V 13. věku byla již ta tam doba, kdy cizí, v zemi neosedlý kupec veškeré vzácné zboží vozíval do Čech. Naopak, již roku 1249 se obchodníci z Čech jmenují mezi těmi, o nichž arcibiskup kolínský, patrně na prospěch svého skladu v Kolíně, stanoví, že nemají je se zbožím pouštěti přes Rýn, leda by šlo o zbožnou pouť. Brzy na to však „mercatores“ pražští pronikají přece do Flander, ovšem, jak se zdá, především po Labi přes Hamburk, na kteréžto cestě jim páni kraje, jako na příklad vévodové lüneburští, poskytovali podstatných výhod; a současně vidíme, jak zajíždějí osobně i na jih až do Benátek, kam obchodu českému patrně doba Přemysla II. byla otevřela cestu, která mu pak ani za habsburského panství nad zeměmi alpskými již nebyla zavřena. Rostoucí obchodní zájem patriciátu pražského v tom i onom směru pak prozrazují nejjasněji obtíže, které se z kruhu toho hned v prvních letech 14. věku kladou soutěži cizích „hostí“ do Čech zajíždějících, a zejména přísná ustanovení proti těm domácím importérům, kdož by se dali cizí firmou za komissionáře užívati a umožňovali příležitostná zasílání zboží, přímo neobjednaného. V řádech těch z roku 1304 se jeví Praha velmi význačně jakožto přirozený zástupce všeho obchodnictva nejen českého, nýbrž i moravského, mluvíc takřka jeho jménem. Šlo pak při importech těch ovšem především o dvojí, totiž o jemná sukna nizozemská i o levantské zboží, a překvapující schopnost mladé obce kupecké v Čechách, jevící se v samostatném vyhledávání zboží u pramene, souvisela zajisté s tím, že patriciátu

českých měst výnosný vývoz domácího stříbra, zlata a cínu naopak otevíral rychle cestu do ciziny.

Vývoz ten narážel ovšem zpravidla asi na značné překážky se strany urbury královské, jež spěla k tomu, aby veškeré stříbro království opouštělo jen jakožto mince ražená, zůstavující část zisku v rukou královských, ale obchod dovedl právě ve středověku každý zákaz podobný hravě obcházeti. Stříbro tedy také touto cestou přispívalo k rychlejší komercialisaci hospodářského života v zemích českých a jest známou zkušeností obchodních dějin, že právě obchod drahým kovem zesiluje téměř všude odvážné sklony zúčastněných a mocně otevírá dveře i úvěru a lichvě.[1])

Vskutku, probírajíce se listinami, vzniklými v městech našich a zejména v Praze na sklonku 13. a počátku 14. věku, spatřujeme značný rozkvět úvěru vůbec, takže se nám patriciát pražský jeví společností nikterak necouvající před lichvou nejrozličnější. A nejde jen o úvěr obchodní, jako když třeba grosista pražský menšímu krajeři z Vysokého Mýta kredituje na delší lhůtu a značný úrok několik postavu sukna tournayského, nebo o úvěr hypotékární, zatěžující postupně mnohé domy městské několikerou pohledávkou, před soudem konšelským zjišťovanou.[2]) Vlastní lichvu přináší styk patriciátu se světem feudálním, a vidíme, jak se kupci pražští záhy stávají věřitely šlechticů i vysokých pánů duchovních v sumách tak vysokých, že to nelze vysvětliti snad neplacením dodávek obchodních. Listiny nám ukazují mnohokráte kanovníky, zastavující svá obročí měšťanům, slyšíme o tom, jak věřitelé ti vymáhají pro neplacení proti nim i exkommunikace, vidíme, že v dnech tísně i bohaté kláštery vyhledávají úvěr měšťanský a slyšíme, jak na příklad i biskup pražský, Řehoř z Valdeku, žádá pražských patriciů Volflina a Znojmera o prolongaci dluhu 1000 hřiven, aby nebyl nucen postaviti jim ležákem některého svého rytíře.

---

[1]) Význačným příkladem toho jest třeba vývoj jihoněmeckých firem obchodních na sklonku 15. věku, s Fuggery v čele měnících se v hotové banky úvěrní právě vlivem účasti na podnicích důlních a na obchodu s kovy.

[2]) Velmi poučné příklady takového úvěru hypotékárního dávají na příklad Reg. II. no. 2003 nebo listiny č. 50 a 52 ve formuláři Svatopavelském.

A totéž platí zvýšenou měrou i o světském panstvu. Zejména řada zajímavých úpisů, zachovaných ve formuláři svatopavelském, ukazuje nám pány mnohonásob jakožto dlužníky pražských měšťanů obnosy dosti znamenitými, a to nejen šlechtice z okolí pražského, nýbrž i zemany z dalekých krajů, na příklad pány moravské a many olomúcké, kteří se svolením biskupovým zatěžují v Praze dluhem svá služební léna.

Ráz úvěru tehdejšího býval ovšem ten, že nevystupoval téměř nikdy zcela bez zástěrky. Církevní zákaz holého půjčování na zisk a snaha nejeviti se v tom prostě soutěžníkem židů ze zákazu toho vyňatých,[1]) působil, že vážený měšťan podle obecného zvyku doby skrývá lichevné úroky rozpačitými frásemi o „damnum emergens", zvaném v němčině kruhů těch z pravidla slovem „verbeit", neb že odívá půjčku vůbec v nevinný šat pouhého obchodu. Drahé yperské sukno tvořilo z pravidla záslonu, jíž se lichva kryla tak, že valuta bývala, aspoň podle slov zápisu, dána dlužníkovi v tolika a tolika postavech sukna, jejichž cenu měl po smluvené lhůtě složiti. Ve mnoha případech však vidíme jasně, že nešlo o koupi skutečnou, nýbrž jen o maskování půjčky, a zcela nepochybně přiznává praxi tu obvyklá klausule, stanovící, že nezaplatí-li dlužník včas, věřitel nabývá práva na jeho řád a nebezpečí pohledávku svou hraditi buď půjčkou u židů nebo „pannos emendi et iterum vendendi super damnum debitoris".

Proto při všech úvěrních transakcích v tehdejší Praze, také obecní správou prováděných, při nichž se mluví o yperském nebo gentském sukně, dlužno býti pamětlivu té skutečnosti, že zpravidla tu jde jen o zakrytí úvěru. Panské dluhy u měšťanů učiněné pak bývaly bezpečny buď osobou dlužníkovou a závazkem ležení, nebo zajištěny na některém zboží nemovitém, a není pochybnosti,

---

[1]) Není tu místa na vývody o postavení židů v rámci tehdejšího života městského, lze však mimochodem vytknouti, že jich tu nebýval na sklonku 13. věku patrně ještě počet příliš veliký. Jinak by nebyl asi Václav II. roku 1294 v listině, kterouž jako vzácnou milost povoluje Oldřichovi z Hradce chovati na svém zboží osm rodin židovských, výslovně podotýkal, že si je má opatřiti z ciziny a že je nesmí vzít snad z královských měst českých. Listina ta jest i jinak velmi důležitá pro tehdejší dějiny našeho židovstva, které ostatně nevynikají valným bohatstvím pramenů a opírají se především o známé ochranné listiny Přemysla II., z nichž důležitější, datovaná dotud zpravidla k 29. březnu 1253, vskutku jest o celé desítiletí mladší.

že cestou tou nejeden statek zemský přešel do rukou měšťanských.

Rozsah, v jakém patricijské rodiny pražské pěstovaly úvěr takový, nepochybně velmi výnosný, ač jistě ne prostý těžkých svízelů s mocnými dlužníky,[1]) rostl pak, jak se zdá, na sklonku 13. věku zvláště ve stínu skvělého dvora Václava II., pány k přepychu svádějícího, znamenitě a způsobil, že se některé pražské domy obchodní již valně nelišily od souvěkých firem vlašských, berouce na sebe ráz hotových bank. Slyšíme-li na příklad, že na počátku 14. věku král český deponuje svému německému spojenci, v říši žoldnéře proň verbujícímu, 4000 hřiven u Velfovice Mikuláše, nebo že biskup pražský poukazuje svému plnomocníkovi do ciziny peníze devisou koupenou u pražského obchodníka, poznáváme nepochybně komerciální vyspělost společnosti té.

Ale všestranná podnikavost zámožnějšího měšťanstva neobmezovala se za posledních Přemyslovců na tyto obvyklé způsoby obchodních a úvěrních zisků, nýbrž přelévala se zajímavým způsobem do kraje. Zmínili jsme se nahoře o tom, jak značnou měrou se odcizily vrchnosti menší i větší vlastnímu zemědělství, takže i nevelike dvorce poplužní na účet pánův osévané, se mnohému staly břemenem. Tu měšťan najímá dvorce ty na lhůty delší nebo kratší, provádí na nich nutné opravy stavební a jeví se tak oku našemu ve světle zcela podobném, jako dnešní židovští nájemci panských dvorů, kteří rovněž, ač se vlastní bytostí svou k městskému lidu počítají a zbohatnuvše snadno do města vrací, přece nalézají v zemědělské výrobě vhodné pole pro své výtěžné sklony. Hlavně duchovenstvo rádo pronajímalo v 13. a 14. věku měšťanům pozemky svého obročí podrobnými smlouvami nájemnými, přesně určujícími plat nájemný, záruky jeho i v jakém stavu jest třeba statek vrátiti; ale bývalo i světských pánů dosti, kteří tak činili, jako na příklad pan Sezema z Landštejna, který pronajímá kolem roku 1300 své zboží Karrenberk, na Vožicku ležící, i s tvrzí na tři léta měšťanům pražským. Vidíme

[1]) Privilegia měst mívají důrazná ustanovení o tom, jak jest si vésti neuspokojenému věřiteli měšťanu vůči dlužníku zemanovi a kdy smí jej a jeho čeleď v městě staviti. Dluhy pánův vznikaly nejednou ostatně také tím, že přijíždějíce do měst, brali hospodu u měšťanů, kteří ovšem k zajištění svému žádali druhdy předem zástavy, vracené teprve při odjezdu.

dokonce, že se k větším nájmům takovým častěji několik měšťanů spojovalo v družstva dočasná, kteroužto cestou bylo asi možno i vznešenějším členům obce městské účastniti se podniku pouhým vkladem peněžitým, kdežto jiní členové konsorcia bděli nad hospodářstvím vlastním.[1])

Podstatně větších hotovostí než takové drobné podniky agrární žádaly ovšem nájmy celých villikací královských, cel, urbury, mincoven a jiné podobné obchody, jichž se patriciát měst českých rovněž horlivě chápal a které více než vše ostatní ukazovaly, jakou mocí v životě veřejném se stává měšťanstvo právě svou schopností, zvětšovati moc movitého kapitálu účelným sdružováním.

Než o stránce té promluvíme podrobněji na jiném místě, až bude řeč o komorní správě Václava II. Zde stačí, uvědomíme-li si dosti důrazně široký kruh činnosti a význačné sklony společnosti patricijské, odlišující ji dostatečně od prostých řemeslníků, kupečků a poloselských sousedů, tvořících jinak podstatu obyvatelstva měst, v nichž menšina bohatých rychtou a schůzkami konšelskými mocně vládne a chudší často dosti proti právu tiskne z vlády své stranicky kořistíc. A bohatý měšťan se nedělil od chudšího jen podnikavými sklony hospodářskými a životní náladou, nýbrž jistě i zevním zjevem. To, co slyšíme o krvavých sporech předních rodů měšťanských, někdy v hotovou drobnou válku vyrůstajících a zejména Prahou občas mocně otřásajících, nám neukazuje patriciát naprosto jakožto hlouček skromně stranou se krčící a zbrani nezvyklý, nýbrž jako společnost prudkou a v rytířské zbroji si libující. Než takový byl asi vůbec souvěký typus zámožného obchodníka, v němž neusnul ještě dobrodruh, odvážně se deroucí do neuklidněných oblastí a v tvrdé době tvrdě si vedoucí. W. Sombart ukázal velmi případně, jak dlouhá byla cesta, než v západní Evropě vývoj dospěl k tomu, aby z ozbrojeného kupce polo hrdiny, polo piráta se stal krotký a rozšafný buržoa, dýšící ukázněnými ctnostmi měšťáckými.[2])

---

[1]) Většina družstev takových se jeví ovšem jen spolkem několika příbuzných. Smlouvy bývaly uzavírány před soudem městským, někdy však také před radou konšelskou.

[2]) Jiné vývody Sombartovy, zejména tvrzení, že většina velikých bohatstev měšťanských vznikla prostě hromaděním renty pozemkové v městech, jeví se ovšem právě českým vývojem zcela pochybené. Jmění

U nás bylo nejinak v ovzduší, v němž, jak památky mnohonásob ukazují, soudní souboj ještě dlouho nevymizel, proskripce a vytlačení soupeřských skupin z města byly věcí všední a v němž hazardní hra kvetla zvláště tam, kde, jako v horních městech, zvuk stříbra naplňoval všechen život.

Na tyto stránky tedy nesmíme zapomínati, chceme-li se vžíti do prostředí smělých a vypočítavých mužů, kteří u nás v 13. věku vývoj hospodářský především v před sunuli podnikavostí svou, zosobňujíce v něm mladou moc movitého kapitálu. Hotovosti, které tvořily jejich výstroj, byly ovšem u srovnání se dneškem neveliké, ale středověk žil vůbec v rozměrech daleko skrovnějších, na něž nelze klásti našeho měřítka. A nesmíme rovněž zapomínati na mocné překážky, které se stavěly v cestu přímočarému vzrůstu městského kapitalismu. Zmínili jsme se již nahoře o tom, že mladá moc ta měla největšího nepřítele v touze zbohatlé vrstvy měšťácké po pevném zakotvení ve vznešeném přístavu velkopanského obročnictví. Druhá nebo třetí generace úspěšných obchodníků a podnikatelů hledá, jak by mohla zaměniti zbraň volného peníze za důchod k nemovitostem připoutaný, a v patriciátu mladých českých měst namnoze hlásí se feudalisace ta takřka u samé kolébky, převádějíc z jeho řad znenáhla mnohou ráznou osobnost do kruhu současně se vyhraňující nižší šlechty.

Hned nejedna rychta dědičná chovala v sobě nebezpečí to, zavazujíc svého držitele, aby v případě válečné potřeby vrchnosti sloužil „in equis et armis", tedy po rytířsku a jako služebný man. Tak roku 1252 kapitula vyšehradská, odměňujíc svého lokátora, pražského měšťana Jindřicha, na Humpolecku rychtou a svobodným vlastnictvím každého sedmého a osmého lánu ve vsích jím osazených, činí podmínkou, aby přijal lány ty „nomine feodi ab ipsa eccesia" a složil jí sám nebo z dědiců jeho ten, jemuž statky ty odkáže, přísahu „tamquam fassallus".[1]) Podobný zne-

obchodně a spekulačně získané se tu mění v rentu pozemkovou, jak ještě uvidíme, a nikoliv naopak.

[1]) Již roku 1229 dala táž kapitula jakémusi Jindřichovi Saskému „iure feodali" statek Zděnice u Prachatic. Jindřich jí učinili za to „homagium" a slíbil platiti ze statku ročně úrok 1½ hřivny, zavázav se naďto k založení dvou vesnic na svěřené půdě, jejichž osadníci měli po desítileté lhůtě platiti po solidu pasovském a míti táž práva, jako poddaní pro-

náhlý přesun do světa služební šlechty nám ukazuje i příklad bohatého rychtáře německobrodského Wernera, který roku 1265 od Smila z Lichtemburka přijímá v léno vesnici s podmínkou, že bude pánovi ve válce pomáhat ve zbroji sám s jedním lehkooděncem. A že poměr ten vskutku byl velmi blízký lénu ušlechtilému, ukazuje skutečnost, že syn Smilův, Heiman, prodávaje Wernerovi druhou vesnici zove jej „svým milým a věrným kmotrem".[1]) Proto se nesmíme diviti, když v patriciátu, takto do kruhu služební šlechty vstupujícím, záhy se projevovaly rysy drsnosti čistě feudální a jakákoliv měšťácká zakřiknutost vůči velkým pánům mizela.

Pěkným příkladem toho jest kroužek lokátorských vojtů na panství kláštera břevnovského v Broumově. Dědičnou rychtu městskou v Broumově měli dva bratři, Lev a Dizman, mladíci velmi neklidní. Roku 1300, spolčivše se s vesnickými šultysy, ottendorfským Waltrem a martinsdorfským Kunclínem, vyloupili násilně kostel v Polici. Byli za to opatem uvězněni, prchli však a jali se zboží broumovské drze pustošiti loupežemi a nočními přepady, obrali klášterního notáře Jana, když se vracel do Prahy s vybraným podzimním úrokem, a učinili konečně i zapálením broumovské tvrze škodu prý přes 2000 hřiven. Trvalo dlouho, než je bratr opatův Vyšemír v hotové polní bitvě porazil a zajaté se slávou vítěznou vlekl přivázané k ohonům koní přes tržiště broumovské. A jest zajímavé, že opat provinilcům těm neodňal rychtu broumovskou, k níž náleželo vyšším soudem sedm vesnic

boštovi v Prachaticích. Jest tu tedy rovněž lokátor manem kapituly a jeho označení jakožto Sasíka činí pravděpodobným, že to byl Němec rázu městských podnikatelů.

[1]) Jiný podobný případ vidíme na Moravě, kde se vyskytá mezi many biskupa Brunona olomucký měšťan Dětřich a po něm jeho syn Meingot, držící v léno vísku jednu a dvorec. Také královna Kunhuta, vládnouc na Opavsku, dala měšťanu Guntrovi ves v léno dědičné se závazkem služby „cum uno dextrario fallerato in suis expensis in Opaviensi provincia". Kdyby tažení šlo za hranice kraje, „utpote contra Moravos vel Polonos", má sloužiti za žold a, nemohl-li by sám, má postaviti za sebe „duos probos servos, unum in dextrario et alterum cum balista." Také Gotfried, šultys kláštera břevnovského v Haidvolksdorfu, který, ztrativ listinu o své původní smlouvě, roku 1296 dal si ji znovu klášterem sepsat, měl povinnost „in equis et armis servire, si ipsum super hoc haberemus requisitum; ideo pro huiusmodi servitii absolutione nostram tenetur annis singulis gratiam invenire" (Reg. II., no. 1730).

a která se cenila na 400 hřiven, pouhým rozhodnutím vlastním, nýbrž, že odnětí to a proskripci vinníků dal vykonati řádným postupem před soudem konšelským za spoluúčasti všech šultysů klášterního zboží. A podobně stalo se spoluvinným dvěma rychtářům vesnickým, jejichž rychta ceněna jedna na 130, druhá na 100 hřiven.

Příklad ten ukazuje jasně, jak rychtáři městští i vesničtí z městského stavu vyšlí tvoří rychle jakousi služebnou šlechtu, zbrani zvyklou a zámožnou, která se při soudních rocích proti jednotlivým členům kruhu takřka v lenní dvůr ustavuje a rychty své vysoko cení. A to bylo v zapadlém kraji horském, nezámožném.[1])

Jinou a daleko důležitější stezkou, převádějící patriciát z oblasti života městského na vyšší jeviště, byla koupě svobodných statků v zemi. Od polovice 13. věku v řadě privilegií městských důležitou věcí bývají ustanovení o zbožích, která netvoří část městského gruntu a často leží v kraji zcela jiném, ale jsou vlastnictvím zámožných měšťanů. Patriciát rád ukládal obchodní a jiné zisky své v takovou koupi zemanských statků a záhy vidíme, že nešlo jen o malé dvorce nebo skupinky lánů úročních; celé vesnice a nemalá zboží se tak ocitají v rukou osob měšťanských, plného práva svobodných Čechů v zemi nemajících ale výsadami svobody městské opatřených, a milostí královskou noví vlastníci dosahují pak záhy i toho, že poddaní na jejich statcích sedící se vyprošťují z příslušnosti provinciální a přicházejí pod městský soud svých pánův, třebas i značně odlehlý. Jest obecně známo, na příklad, že v 14. věku na tři míle kolem Prahy veškeren téměř majetek nemovitý, pokud nebyl v rukou církevních nebo netvořil zbytek starých služebních lén dvorských

---

[1]) Jiný, třebas méně hlučný, ale rovněž význačný případ sebevědomého si počínání bývalého lokátora vytýká listina kláštera hradištského na Moravě z roku 1271 (Reg. II., no. 756). Gisilbert, rychtář v Hlušovicích, měl k rychtě vsi jím osazené tré svobodných lánů, než jen na doživotí a se závazkem „cum equo falerato ad expeditionem de eisdem laneis d. abbati servire". Přes to připsal před městským soudem v Opavě rychtu v dědictví svému synovi a opat byl nucen soudit se o to s ním před týmž soudem, na jehož ochranu lokátor, patrně sám k Opavě jakožto měšťan se táhnoucí, spoléhal. Také doksanský klášter byl již roku 1234 nucen k samému králi se utíkati o pomoc proti jakémusi Němci Otovi, který mu chtěl podobně odcizit tři lány na Loketsku.

beneficiárů, uvázl v rukou měšťanských.[1]) Tu vidíme význačný zjev, že měšťan vysazuje sám své vesnice na právo německé a svěřuje provedení úkolu podřízenému lokátorovi, jemuž dává rychetní právo nižší, sobě zachovávaje hrdelní právo, pobyt v pevné tvrzi a vrchní „dominium". Slyšíme také, jak pražský kupec v záruku za několik set hřiven dává skupinu svých vesnic, vidíme jej jako patrona farních kostelů na venkově a jako donátora znamenitých fundací církevních, jejichž řada se začíná hned roku 1239 klášterem hospitalitek herburských v Brně, založeným Oldřichem Schwarzem, a špitálem krátce před tím tamtéž nadaným měšťanem Rudgerem.[2]) Jest známa vyčítavá apostrofa Dalimilova k pánům zemským, kladoucí jim za vinu, že měšťákům prodávají zboží i pevné hrady, takže tito povýšenci, kteří prý nejprve poníženě „pánkajíce" do země byli přišli, nyní nad urozené vyrůstají.

Jak zajímavá osobnost v ohledu tom jest na příklad kutnohorský Pertold Pirkner, o němž kronikář zbraslavský píše, že jej hornické podniky tak „vynesly do výše nad hranice měšťanského stavu", že si mohl postaviti pevný hrádek „spíše z všetečné dychtivosti než ze skutečné potřeby"! V těchto stručných slovech byla důležitá stránka věci velmi přiléhavě vystižena. Všetečnou dychtivostí jevil se oku středověkého mnicha tento sklon rychle zbohatlého patriciáta, postaviti se po bok vyšší šlechtě a hleděti jí přímo do očí; vskutku byl to jen přirozený důsledek poměrů, v nichž peníz byl již mocným pánem života hospodářského, ale nebyl ještě plně oceněn, neměl-li oporu v majetku nemovitém a panováním s ním spojeném.

S resignací přiznával nedlouho potom slavný otec humanismu Petrarka v jednom listu, že „zlato i z otroků knížata a z knížat otroky činí, bojovným strachu a ustrašeným bojovnosti

---

[1]) Ovšem ne vždy cestou práva; tak vytýká již Václav I. roku 1253 v listině pro špitál křižovnický, že „Champnosius civis Pragensis" se proti právu zmocnil vsi Kralup „quando fuit subcamerarius matris nostrae, reginae Constantiae". Vidíme tedy, jak již v první polovici 13. věku pražský měšťan, jemuž královna svěřila asi správu svých statků a pokladny, dovedl vlivu svého zneužíti k množení vlastní moci.

[2]) Že i měšťané menších měst venkovských bývali s to, vůči církvi štědře si vésti, ukazuje na příklad špitál, který roku 1289 v Klatovech založil Konrád z Pomuku, nebo dotace, kterou křižovníkům učinili ve třech vesnicích roku 1297 kouřimský rychtář Adloth a jiný tamní měšťan Rudger.

dodává, bezbranné vyzbrojuje a obrněnce svléká". Kdo viděl mocné pány zemské, jak váznou v lichevné síti pražských kupců a jak jejich vesnice i tvrze přecházejí v majetek čilých Němečků, rozhorlil se ovšem snadno nad tím nezvyklým zjevem stejně jako Dalimil nebo jako autor prudkého útoku literárního, známého jako „De Theutunicis bonum dictamen": tento metá oheň a síru proti tomu „chytrému a lstivému plemeni", které prý do země vešlo jako lid služebný a nyní „pomocí bídného peníze" moc na sebe strhuje, aby „jako liška se vkrádajíc, jako lev vládlo, nebude-li jako pes vyhnáno". V tom právě tkvěl kritický bod, že pouhý peníz, ač působil již nezdolatelnou mocí, vskutku v názoru obecném byl jen „podlým penízem", takže každý šťastný vítěz v závodění hospodářském se nemohl spokojiti jen movitým bohatstvím, nýbrž přirozeně byl tlačen k tomu, aby zakotvil v prostředí zemanském, o panství nad půdou se opírajícím. Feudální svět silou svých starších tradic se však bránil přílivu tomu, uzavíral se před ním konečně důslednou pýchou urozenosti vědoměji než před tím, a v střetnutí těchto dvou sklonů tkví důležitá dějinná složka periody, které kniha naše jest věnována.

Německý badatel Jul. Lippert pokusil se o to, aby ukázal, jak mnoho z patricijských rodin německých v Čechách v 14. věku bylo vskutku přijato do ustavující se šlechtické obce zemské; ve vývodech jeho, ač po stránce průkazné nejsou ve všech podrobnostech bez vady a o kusý výběr pramenů se opírají, jest nepochybně mnoho pravdy, ale vlastní nálada rozhodné kritické chvíle v nich vystižena není.

Na sklonku doby přemyslovské nejde ť ještě tolik o to, zda ta nebo ona rodina původu měšťanského se neslyšně vsune do kruhu prostého zemanstva a s ním splyne. To nebylo tak nesnadné, neboť nižší šlechta se teprve tvořila z živlů rozličných a měla i potomky nesvobodných ministeriálů ve svých řadách, takže nebylo ještě ani nápadné, když se na příklad skupina vážených měšťanů mísila i na soudech provinciálních ve společnost zemanskou a jednání dosvědčovala.[1]) Ale ctižádost nejvyšší vrstvy

[1]) Tak spatřujeme některé měšťany brněnské jakožto svědky při jednání soudu zemského roku 1262 a měšťany olomucké rovněž tak roku 1287. Roku 1282 se soudí dokonce zemanka jakás s klášterem hradištským před beneficiáry olomuckými, jsouc zastoupena „per advocatum meum, Ternardum civem Olomucensem". Ve sporech o právo vlastnické nebo

patriciátu, hlavně v Praze a v Hoře Kutné se hromadícího, vzrůstala a naplňovala se již duchem v pravdě seigneuriálním tou měrou, že přicházela znenáhla v přímý dotek s kruhem nejvyšší, panské feudality. Bohatství movité, v zemi stříbra tak úžasně rychle podnikavou rukou sbírané, se sráželo s nejznamenitějšími zástupci panování nad půdou, jakmile se vzrostlé sebevědomí cizího organisatora nového ústroje hospodářského plně přihlásilo k svému právu.

Původní německé osady v hradištích doby knížecí usazené sebevědomí takového jistě ještě neznaly. To byly spíše uzavřené faktorie cizinců rozličného původu,[1]) malé ostrůvky v slovanském moři pod ochranou privilegia bohatnoucí, ale většinou jen s váhou v ruce se stýkající s domácím lidem. Patriciát 13. věku však nespěje jen k takovým ziskům a nestojí již v zátiší tržního dvorce týnského, nýbrž uprostřed zvířených vln života země, kterou chce hospodářsky ovládnouti. Převahou, k níž v městech dospěl národ německý, třída obchodnická se stává jednolitější; rostoucími úspěchy probouzí se v ní mnohem prudčeji nežli před tím tradicionální panovačnost německá vůči domácímu lidu, jako by šlo o to, aby výboj hospodářský dohonil, co nezmohl výboj vojenský, uvázlý na úbočích pomezních hor českých.[2])

---

o hranice svobodných statků byli měšťané nuceni vésti pře před soudem zemským, jemuž ovšem osobně nepodléhali. Tak vidíme na příklad, jak se pražský boháč, Konrad od Kamene, roku 1297 s kapitolou pražskou soudil dokonce o pouhý nájem vesnice před soudem zemským (Loserth, St. Pauler Formular no. 92). Proto pochopíme, proč mohl biskup pražský Jan r. 1312, měně starý zákaz svěřování statků duchovních v delší užívání „laicis potentibus", určiti přesněji tyto „mocné laiky" jakožto „vladicones et de civibus, qui non fuerit facilis ad conveniendum".

[1]) Zejména podíl „Románů" na původních osadách těch byl patrně daleko větší než později. Ukazují to velmi případně poměry brněnské, kde v první polovici 13. věku farní kostel sv. Petra sloužil lidu slovanskému, kostel sv. Jakuba hostím německým a zvláštní kaple sv. Mikuláše Románům. Jinde slyšíme o skupinách kupců uherských a ruských, významných patrně hlavně, dokud otrokářský obchod kvetl, a jest zřejmé, že teprve veliký převrat hospodářský 13. věku setřel původní pestrost tu a dal německému živlu v tvořících se městech skutečnou převahu, která je později vyznačuje.

[2]) To ovšem nevadilo měšťanům těm aby nedávali svým dětem záhy jména česká, jako ukazuje třebas jméno Jaroslav u synka slavného Eberharda a mnoho jiných příkladů. Bylo správně připomenuto, že podnes Němci v cizině, na Rusi nebo jinde, rádi dávají potomkům svým jména

Z těchto složek vyrůstá napětí, které poměry české na počátku 14. věku činí ne nepodobnými zjevům, jaké se na sklonku 19. věku odehrály v rámci burských republik jihoafrických, do nichž rovněž neočekávaně bohaté nálezy zlata a démantů svedly úžasně rychle příval anglických podnikatelů, dělníků a dobrodruhů. Tkví ještě v paměti nás všech, jak tito uitlandři měli zprvu zájem jen o hospodářské otázky, vládu nad krajem nechávajíce v rukou boerského zemanstva, které dovedlo před tím tak udatně odraziti nárok anglické nadvlády. Příchozí spekulant, strojník a obchodník, vládnoucí movitým kapitálem a pokročilejší technikou, podrobuje se zdánlivě tomu, spokojuje se s ochranou vyjimečného postavení, sotva však jeho důlní podniky zmohutněly a kolem nich vyrostla znamenitá střediska městského života, nežádá již jen stále větších výsad hospodářských, nýbrž probouzí náhle své aspirace politické, a jsa si vědom opory velikého imperia mateřského, spěje k úplnému ovládnutí kraje a odtištění domácího živlu od moci. Německý patricij v Jihlavě nebo v Praze na počátku 14. století měl namnoze zcela podobné postavení jako anglický podnikatel a obchodník v Johannesburce, jen chybělo mu pozadí pevné opory říše, tehdy bojem s papežstvím i rozvojem moci knížecí v hloubi otřesené a patrně již neschopné rozpětí vědomého cíle. Proto osud království českého se utvářel zcela jinak než osud boerských republik; zemanstvo nepodlehlo a zachovalo prvenství ve státu českém, ale zápas podobný tu byl vskutku a uvidíme, jak vyvrcholil v zajímavé episodě roku 1309.

Než tím vbíháme již příliš hluboko do vlastního thematu ještě než jsme objasnili ostatní dějinné předpoklady vývoje, a proto se vraťme k původnímu východisku.

Dříve však jest ještě třeba vážně zdůrazniti význačnou okolnost, podstatně odlišující středověké poměry české od novodobých, podivně vzdálených analogií, k nimž jsme se zatoulali.

---

v kraji obvyklá, třebas Saša nebo Věra, ale při tom se těsněji nesbližují s domácím prostředím a neodkládají vědomí své povýšenosti nad ním. U německého patriciátu v Čechách sklon ten ovšem podporovaly patrně i sňatky s Češkami dobrého původu, o nichž máme nejednu zprávu i z menších měst; tak vidíme na příklad, že měšťan bydžovský zvaný Hartman de Nordhausen měl za manželku Libuši, která byla patrně původu zemanského, neboť ji městská kniha důsledně zove „domina".

Hospodářský přerod zemí českých v 13. století připomíná zajisté silně svou horečnou rychlostí nedávná kolonisační úsilí zámořská, byl však přece podstatně jiný, protože jen menší jeho část se odehrála na panenské půdě hvozdů dotud rádlem netknutých; podstatnější částí byla proměna starších osad v systém lánový nebo města, a proměna ta byla možná jen proto, že domácí živel byl patrně již dosti vyspělý, aby mohl rychle pochopit výhodu nových řádů z ciziny přinášených, z nich hbitě těžiti a přizpůsobit je svému vlastnímu svérázu. Počet nových osadníků z Němec přiváděných do zemí našich byl snad opravdu dosti značný, ale větší díl práce skutečné zůstal nepochybně domácímu lidu.

Silná schopnost akkomodační byla, jak se zdá, od počátku význačný úděl našeho kmene, jeho předností i jeho kletbou. Zjednala mu zvláštní místo v řadě národů slovanských a umožnila, aby byl tuhou, ač ne vždy štěstím podporovanou stráží na místě ohroženém. Žádný z kmenů slovanských nezdomácněl tak rychle a dokonale v oblasti latinské vzdělanosti a v rámci středověké říše římské, žádný nepřijímal s opravdovostí tak vášnivou nové myšlenky v lůně západního světa se rodící, aby se jimi zdokonalil a přerodil. Receptivní vášeň tu projevilo, jak známo, v nejvznešenějším smyslu husitství, aspoň pokud uvádělo opravdově v život myšlenky Wiklifovy, ale tutéž schopnost pružné recepce ukazuje již i hospodářský převrat 13. věku.

Jak rychle pochopili panovníci i velmožové čeští výhody, kterých jim poskytovalo peněžní hospodářství a důslednější užití úrodné půdy pomocí cizích osadníků a nová úprava i dělba práce výrobní! S jakou horlivostí závodili v zakládání měst a nových vesnic, v klučení hvozdů a v zavádění zákupného práva na svých statcích! První ovšem razily snad cesty některé živly cizí, totiž klášterníci, členové duchovních řádů rytířských nebo vysocí hodnostáři církevní z ciziny povolaní, jako byl Bruno Olomoucký, veliký kolonisátor severní Moravy. Ale přes to většina těch, které na sklonku 13. věku spatřujeme jakožto majetníky zabezpečených rent gruntovních, pány měst a větších nebo menších zboží podle nového řádu ustrojených, byla českého původu a úspěch jejich svědčí o obratné bystrosti, s jakou veškeré zemanstvo české podalo ruku cizím lokátorům.

A rovněž jest pozoruhodné, jak rychle i poddaný živel český zdomácněl v nových poměrech, jak obratem ruky se dovedl přidržeti vzoru, kterým mu byly osady cizích kolonistů, přinášejících do země právo městské a purkrechtní. Touto schopností akkomodační byl nepochybně v značné míře zachráněn slovanský ráz mnohých krajů českých před rozsáhlejším přílivem cizích příchozích a příliv ten na počátku 14. věku vůbec zastaven, neboť jen proto, že český živel tak snadno přijal nový řád a právem svým německému osadníkovi se zpodobil, přestali cizí sedláci brzy hráti úlohu privilegovaného stavu a splývali zponáhla aspoň tam, kde neseděli zcela hustě, s domácím lidem, právem jim se vyrovnávajícím. Odchylný vývoj německých kolonií v Uhrách nebo v zemích polských ukazuje nám postup zcela jiný tam, kde domácí obyvatelstvo nebylo s to, aby si tak obratně osvojilo cizí řády.

Převrat se ovšem neodehrál ani u nás bez bolesti. Na začátku bylo českému nevolníkovi zajisté velmi těžké místo obvyklých dávek naturálních a služeb rabských v souhrnu svém často dosti lehkých sháněti o každém terminu úročném pro pána třebas půl hřivny stříbra nebo i více. K tomu bylo třeba nabýti nemalé obratnosti trhové, jakési komercialisace všeho názoru životního, která nebývá věcí zcela lehkou. Bylo třeba zejména více a důsledněji pracovati, schráněti a samostatněji si vésti. Mnohé skupiny domácích rolníků vskutku toho nedovedly a byly schnány s rodné půdy, aby bylo místo pro cizí, výkonnější osadníky hlavně tam, kde šlo o zřízení městské osady. Městečka a veliké vsi lánové vznikaly často na troskách starších chatrčí, bezohledným vírem novoty odvanutých; dvojí rozličné jméno, původní české a nové německé, s nímž se u nás tak často setkáváme, bývá stopou těchto přesunů, při nichž slabší ustupoval silnějšímu.

Vláda peníze, prostá vší sentimentality, žádala svých obětí stejně, jako jich žádá i dnes ještě řád kapitalistický tam, kde se střetne se starosvětskými a trochu zaostalými poměry. Prameny nám zachovaly hlavně z doby Přemysla II. Otakara ohlas nářků na to. Mnozí poddaní, kteří ve starém řádu měli jakousi větší právní bezpečnost, zejména úročníci zvaní obecně „dědici", se někdy i s úspěchem ohražovali proti proměně v řád lánový. Tak žaluje roku 1295 probošt ode Všech svatých na hradě Pražském, že nemůže „ad majorem censum locare" některé své

vesnice v kraji Plzeňském pro odpor jejich obyvatel, kteří tvrdí, že jsou „heredes“, což prý po česku „dědic“ se zove. Proto, nemoha z nich míti bezpečné vyšší renty peněžité, prodal je raději klášteru plasskému, který, maje je blíže, snáze mohl jejich starodávných dávek užívati. Ale to byly přece jen asi výjimky. Zpravidla nový systém lánový, tvořící z pestré směsi nevolníků jednotnější stav selský, znamenal po překonání nemilých strastí přechodných společenský vzestup a český člověk to dovedl v čas pochopit.[1])

A vskutku nejen se dovedl v kruhu vesnickém postaviti rychle po bok německému přistěhovalci, nýbrž ani při městských obcích nebyla od počátku ryzost cizineckého rázu nových osad naprostá. Také tu rychlý vývoj byl možný jen tím, že podnikaví lokátoři, sbírajíce obec, se neobmezovali na přistěhovalé krajany, nýbrž sáhali do zásoby země samé, v níž řemeslný vývoj dvorců panských, hradišť a vsí tržních vychoval zajisté mnohého pracovníka schopného vžíti se rychle do nového rámce, sehnati sumu nutnou k zákupu a hledati si živobytí pod ochranou nových svobod městských. Zprávy listin o tom, jak města přijímají do svého svazku poddané sousedních velmožů a i královská ustanovení, věc tu fedrující, ukazují bezpečně národně smíšený ráz měst českých již v 13. století. Jinak nebylo také ani možné, aby města tak rychle vyssála řemeslnou výrobu venkova a monopolisovala ji právem mílovým, leč přitáhla-li z venkova do svých valů živly řemeslné. Vyšší vrstva patricijská, „cives potiores et honestiores“, kteří vedli správu města a spolu s rychtářem mu vládli, byli ovšem patrně skoro všichni Němci, dlouho cizineckým duchem proniknutí a jen k vyšší, feudální vrstvě domácí blíže se tisknoucí. Ale dosti rychle i tu se potkáváme s případy, že člověk měšťanský, patrně českého původu, se pouštěl i do věcí žádajících ducha vědomé podnikavosti. Takový byl na příklad rychtář Přemysl, jenž přijal od biskupa Tobiáše lokaci Příbramě a několika vesnic sousedních, nebo lokátor Utěch, který se již roku 1254 vsunul na Broumovsku do kruhu německých vojtů kláštera břevnovského.

---

[1]) Výchovnou a přípravnou školou šíření práva německého ovšem byly i exempce z řádů provinciálních, poskytované, ač nepochybně ještě zřídka, hned v 12. věku některým předním ústavům duchovním.

Než to byly vskutku asi jen řídké vyjimky a jest známo, jak význačně německý ráz má ještě v 14. věku většina měst českých; tudíž právem asi mohl k roku 1334 kronikář zbraslavský napsati známá slova, že německá řeč „téměř ve všech městech a u dvora jest běžnější než čeština". Ale Petr Zbraslavský měl tu ovšem na mysli patrně jen vládnoucí vrstvu v městech a jeho postřeh nemění ničeho na skutečnosti, že český lid při velké proměně poměrů hospodářských, kterou 13. věk přinesl, nehrál jen trpnou úlohu.

A jiná ještě okolnost nad míru zajímavá se vtírá oku našemu, dobu tu pozorujícímu, totiž obratná ráznost, s jakou domácí dynastie česká dovedla na venek užíti důsledků neobyčejně rychlého rozkvětu hospodářského svých zemí. Jevilo se to zejména v změněném poměru jejím k říši.

Dějiny doby přemyslovské nám ukazují takřka nepřetržitý vzrůst moci a významu národa českého ve velikém společenstvu západního křesťanstva. Nepříznivé okamžiky stáčely sice stezku vývoje toho druhdy v údolí a tarasily ji, ale v celku spěla stále výš a výše. Zárukou postupu toho pak bylo především, že země česká zůstávala jednotným celkem velikého rozsahu, podrobeným moci jediného panovníka a nerozhlodaným, kdežto v sousedství dělby rodové a řády lenní vedly téměř všude k mnohonásobnému tříštění velikých útvarů, jakými byla na příklad stará kmenová vévodství bavorské a francké. Podporovaly to ovšem přirozené podmínky zeměpisné, jak dobře pochopil již Kosmas vytýkaje, že Čechy jsou vlastně jednotný úval, do něhož hory pomezní nedovolují přístupu žádné vodě cizí; ale přes to i jemu se jevila trvalá jednota českého státu „věcí podivuhodnou" a proto ji zjasnil bájí o letorostech lísky vetknuté v zem Přemyslem Oráčem, který prý poslům užaslým nad oschnutím podružných větví věštil, že z jeho rodu se sice zrodí mnoho pánů, ale vždy jen jeden bude vládnout zemi.

A vskutku vděčí asi dějiny české za svůj pozoruhodný vznos politický především ráznosti své první, národní dynastie. Tvrdou rukou skuli Přemyslovci veliký čtverhran země české v jadrný celek, nalezli v hradu Pražském vhodné těžiště a v sv. Václavu velebného světce, který se stal mocným tmelem a symbolem jednoty národní, takže právem mohl pokračovatel Kosmův zváti národ svůj „velikou rodinou sv. Václava." Důrazným ší-

řením křesťanství a včasným přijetím některých zásad státní správy francké vykonali Přemyslovci v Čechách v podstatě sami totéž, co v Míšni nebo Branibořích provedla teprve ruka cizího dobyvatelem a tím, že získali v Moravě pobočnou zemi, vhodnou k podružným údělům, usnadnili i trvalou celistvost Čech samých. Proto mohli zjednávat svému panství postupně postavení stále výhodnějšího v kruhu středověké říše římské, do něhož silná ruka Karla Velikého a jeho nástupců kdysi vtiskla kmeny české jako podružný a poplatný článek, a v němž velela setrvat příliš v před posunutá poloha země české, neměl-li se národ úplně vyčerpati zoufalým bojem proti přesile.

Přemyslovci byli patrně vedeni zcela správným instinktem, když se spokojili v rámci říše s jakousi polosuverenitou a snažili nutné zlo učiniti zdrojem výhod. Vidíme, že sice neopustili nikdy půdu své původní, v národu kotvící svrchovanosti a nestali se nikdy pouhými stvůrami moci císařské, ale získali jakožto knížata říšská dědičné důstojnosti své přece, smíme-li tak říci, snáze bezpečný kurs ve společnosti západoevropské, než kdyby se byli tomu důsledně bránili. Příslušenství to, ač žádalo dosti značných obětí a nebylo bez hrozivých okamžiků, poskytlo slovanskému živlu v Čechách jaksi bezpečnější přístřešek, než byl trvalý otevřený boj, a právě okolnost, že Čechy samy od sklonku 10. století zůstávají takřka bez výjimky v moci jediné ruky, umožnila rychlý vzestup mezinárodní přes tuto zásadní závislost na říši.

Jsa tak pánem kusu půdy rozsáhlého a žádnými državami cizí moci neprostoupeného, jaký se téměř ve vší říši římské v jediné ruce nezachoval, mohl se vévoda český z poplatného nohsleda státi předním vévodou říšským, z passivního poddaného skutečným členem vybraného kruhu světských paladinů římského imperia. V dobách, pak, kdy se v sousedství ze zmatené směsi práv vévodských a hrabských, z rozličných vojtství a jiných útržků moci veřejné teprve zvolna rodí větší panství rodu wittelsbašského, babenberského nebo wettinského, a kdy se také na východě moc polského rodu Piasťova tříští v nepevné úděly, uplatňovala se pevně scelená moc česká hlavně imposantní silou vojenskou, kterou vytýkají i tak vzdálení pozorovatelé, jako arabský Masudi. Když český kníže udeřil v bubny a přirazil se svým četným a obávaným lidem do tábora císařského, byla to vždy věc znamenitého

dosahu a císařové byli volky nevolky nuceni skutečnosti té přiznávati stále větší míru uznání. Koruna královská, udělená nejprve Vratislavovi v době zápasů o investituru, byla nejpádnějším projevem tohoto poměru, ale její osudy byly ovšem zároveň dokladem nechuti, s jakou králové římští svému slovanskému lenníkovi dávali tak vyjimečné postavení. Neboť jakmile tomu poměry jen poněkud přály, odjímali mu zlatý vínek se zjevným chvatem, a zejména za Fridricha Barbarossy se nepochybně projevila vědomá touha vrchního lenního pána po trvalém rozbití velikého vévodství, tak nepohodlně lemujícího východní hranici německou. Ale pevný krystal státu českého překonal i toto nebezpečí, kníže český přemohl šťastně i odstředivé snahy biskupů pražských, a v zápětí hra se rázem obrací v opak.

Od sklonku 12. věku pán Čech jest nepochybným a dědičným králem, kterému již není třeba brániti se proti pokusům o rozdrobení rodové državy se strany vládců německých. Ale na tom nezůstává! Naopak. Vidíme, že Přemyslovci v 13. věku rostoucí mocí svou takřka ohrožují rovnováhu v říši. Zcela správně to vytkl Palacký, právě k roku 1198, že „spojení Čech s říší německou, nedávno ještě tak obtížné, protože téměř jen na samých povinnostech zaležené, stalo se nyní náhle studnicí nejednoho prospěchu a znamenitých práv". Jsa zárukami, jako byla bulla sicilská z roku 1212, chráněn před zasahováním ruky císařské do své původní moci, král český sám jakožto volitel římský, jako říšský číšník a vůbec „úd říše co nejvznešenější"[1]) hluboko zasahoval do osudů sousední oblasti německé. Nejen, že podstatně pomáhá rozhodovati o tom, kdo bude její hlavou, nýbrž stává se v druhé polovici 13. věku dočasně i pánem velikých kusů jazykové oblasti německé, jak v dědictví babenberském v zemích alpských, tak i v pohraniční oblasti bavorské i na severu hor Krušných, v Chebsku, Pliseňku, Osterlandu a Míšni; moc česká zasáhá tu do věcí říšských tak důrazně, že se králům římským od té chvíle poměr k ní stává skoro podobně důležitým, jako býval před tím poměr k papežství, až Karlem IV. otázka byla aspoň na čas rozřešena spojením římské i české koruny na jediné hlavě — řešení, které ovšem již doba přemyslovská připravovala.

[1]) I Otakaru Štýrskému, tak nenávistnému k moci přemyslovské, jest český král „der hôhist amtman, der dem rîch waer undertân".

Než zastavmež se vůbec na okamžik u postavení, jehož se dostalo posledním Přemyslovcům v tehdejší Evropě.

V následujících oddílech bude nám několikráte dotknouti se shod, jaké se jevily ve vývoji vnitřních řádů mezi státem českým doby té a souvěkou Francií, a shody ty lze aspoň po některé stránce postihnouti i v zevních osudech obojího království a zejména v poměru jak k říši německé tak i ke kurii papežské. Pozorovateli dnešnímu se takové srovnání evropské velmoci s drobným národem našim zdá ovšem poněkud nevhodné, v 13. věku však nepoměr ten ještě nebyl nikterak vtíravý, neboť budoucnost kryla ještě řadu nešťastných náhod, jež zadržely český stát na cestě k skutečné velikosti.

Královská moc jak Přemyslovců tak panovníků francouzských vyrostla vskutku jaksi po boku středověkého imperia, ve státu českém ovšem pod jeho svrchovaností, kterouž Kapetovci, opření o přímou tradici karolinskou, mohli důsledněji odmítati. Než také oni v době, kdy císařství zářilo v plném lesku úspěchů, byli nuceni skutečnou moc svou teprve znenáhla vytvářet získáváním velikých lén a dlouhým zápasem s krály britskými o pás krajů západních. Pravé „regnum Franciae" bylo dlouho stát neveliký, který jen s námahou si razil cestu k moři, a v týchž letech téměř, kdy Přemysl I. Otakar bullou sicilskou získal svému království znamenité záruky právní a uznání opravdové státovosti, zajistilo teprve vítězství u Bouvines také Kapetovcům trvalou převahu ve Francii severní, a spojení se zájmem papežským jim otevřelo cestu do oblasti středozemské.

A také další vývoj byl souběžný. Ve shodě s kurií se zmocňuje Přemysl II. zemí alpských a dotýká se ve Furlansku až „svaté" půdy italské, rozpínaje moc svou do vzdálené Litvy v téže chvíli, co poboční větev domu francouzského, nabyvši říšského území v Provenci i Piemontu, proniká ve službách papežových do Neapolska a král francouzský sám přistupuje krokem sice pomalým ale úspěšně k ovládnutí rozličných částí království Arelatského i západního Porýnska. Jako dva kmeny silné mladým rozpětím tísnily tehdy obě dynastie s východu i se západu a ohlodávaly říši, jež se pádem Štaufů byla změnila v pouhou federaci velikých i drobných dynastů a knížat duchovních, pečujících volbou králů římských více o zachování odvěké formy, než o ustavení opravdové vlády vrchní v říši. Což divu, že jak na dvoře pražském tak i v Pa-

říži se probouzí téměř zároveň touha po dovršení a zajištění dotavadních úspěchů korunou císařskou, jejíž vskutku mezinárodní ráz byl nedávnou volbou anglického prince a krále daleké Kastilie zřejmě vytčen.

Roku 1273, skoro v tomže okamžiku, co Přemysl II. k ní obrací zrak svůj anebo hledí aspoň nové volbě jiného nápadníka zabrániti, sune také obratný Karel z Anjou kandidaturu svého synovce, francouzského krále Filipa III., v Němcích neskrytě do popředí. Jako český tak i francouzský král počítali tehdy i s rozervaností prostředí německého i s podporou kurie, ovšem zatím beze zdaru. Neboť nedbaje jejich předchozích služeb a oddanosti papež Řehoř X. nezabránil odporu, který se v kruhu knížat německých náhle zdvihl proti tomu, aby se Slovan nebo Francouz stal hlavou říše; a odpor ten vynesl do výše Rudolfa Habsburského jakožto panovníka, jemuž od počátku kynul úkol, čeliti postupu kapetovských usurpací na západě a zlomiti příliš vzrostlou moc krále českého.

Jest pak obecně známo, že král Rudolf, ač kotvil minulostí svou v západním pomezí říšském, se obrátil především k druhému úkolu, a spojiv v táboře svém všechny žárlivé sousedy i vnitřní nepřátele Přemyslovy, vskutku dosáhl cíle. Ovšem jen z části a vlastně jen dočasně. Přemysl zahynul sice v boji a rod Rudolfův ovládl dědictví babenberské, ale vlastní základna státu českého zůstala neotřesena. Ani Moravu se nepodařilo římskému králi odtrhnouti od Čech a také snaha po uskrovnění vyjimečného postavení, jehož se stát český v rámci říšském domohl, neměla výsledků trvalých. Rudolf sám, chtěje dosáhnouti římské koruny pro svého syna, viděl se nucena českému zeti obnovit důstojnost kurfiřtskou a dbáti jeho přátelství. Mladý Václav II. obracel pak ctižádost svou sice jen z části týmž směrem jako kdysi otec, bera se většinou jinou cestou k cíli, ale i on dosahuje konečně moci, kterou souvěkovci právem směli zváti přední v křesťanstvu a s níž se mohl postaviti jako rovnocenný spojenec po bok králi frncouzskému i proti císaři i proti papeži římskému.

Poznáme vše to podrobněji v kapitolách následujících, ale již zde obecným pohledem na rychlý a nezdolný vzrůst státní síly české v 13. věku vkrádá se nám mimoděk otázka, jaké byly vlastní jeho příčiny. Že netkvěly jen v osobních schopnostech zajímavých panovníkův, jimiž se končí rod Přemyslův, jest zřejmé.

Rozvrat veřejných řádů říšských byl vzrůstu moci české ovšem stejně mocnou podporou, jako příznivý jí byl i vývoj dynastických poměrů v Čechách samých, kde vymření vedlejších větví vládnoucího rodu učinilo konec bojům o trůn. Ale nebylo to zajisté vše; také jiné příčiny měly svůj podíl na smělém rozběhu posledních Přemyslovců k moci vskutku evropské.

Byly to zejména obecné předpoklady hospodářské. V 11. a 12. věku síla státu českého se projevovala na venek především pozoruhodnými ale přece jaksi jen chvilkovými výpady velikých a udatných houfů vojenských. Rozsáhlá a úrodná země česká živila houfy ty, ale dokud trvala v prostém ústroji hospodářství naturálního, mohla jen ruka vskutku silného knížete sebrati je občas v jedno, a nemohlo se tak díti příliš často, sice se hlásíval v zápětí odpor starších bojovníků, toužících, jak se zdá, spíše po krátkých, kořistných nájezdech do Polska než po slavných ale nevděčných výpravách, s vysokou politikou knížecí spiatých, jako byla tažení na Milán a do Říma nebo jízda do Uher roku 1164.

Zcela jinak bylo, když v 13. věku král český se stal pánem kraje, z něhož se do sousedství nevyvážejí jen koně nebo otroci, nýbrž odkud se roztéká mocný proud stříbra, a když přírodní bohatství veliké země bylo nejen probuzeno, ale zároveň i mobilisováno novými městy a kolonisací o ně se opírající. Tu béře na sebe moc Přemyslovců ráz zcela nový. Nepůsobí již jen občasnými nárazy drsného vojenského lidu, nýbrž projevuje se vytrvaleji bohatstvím, které zvyšuje rychle převahu královu nad sousedy.

Nyní teprve se jeví pravý dosah toho, že v rukou české dynastie tak veliká država byla scelena, a zejména požehnání dolů začíná obetkávati Přemyslovce, počínaje králem Václavem I., hotovou zlatozáří, zrcadlící se zejména v naivním nadsazování soudobých kronikářů, z nichž daleko nejstřízlivějším jest elsaský autor „Descriptio Theutoniae"; ten tvrdí již někdy kolem roku 1240, že král český má dvakráte tolik důchodů jako nejbohatší knížata v říši, kurfiřt kolínský a braniborský, pětkrát tolik jako kurfiřt falcký, dvanáctkrát jako mohučský a patnáctkrát jako trevírský.

Nyní teprve může český panovník zasahovati do říšských dějin pádnou zbraní, kterou se mu stal peníz, kupovati si rostoucí vliv na všech stranách a platiti zejména také houfy námezdníků do služeb jeho stejně ochotně se hlásících, jako se k jeho dvoru

nyní tlačili něměčtí minnesängri, své publicistické služby nabízejíce.[1]) Kdo sleduje zejména dějiny politických úspěchů Přemysla II. a Václava II., nesmí této stránky nikdy pouštěti s očí a zapomenout na údiv, s jakým na příklad mnich fürstenfeldský vypravuje, jak ve Štrubině se setkal s vozem přivážejícím vévodovi bavorskému od Přemysla II. žoldem nádobu se sedmi měřicemi stříbra, podotýkaje, že kdyby na vlastní oči nebyl viděl hromadu peněz, jinému by neuvěřil.

U souvěkovců Přemysl II. vzbuzuje vážnost především jakožto král, který podle slov kolmarského letopisce ,,věže zlatem i stříbrem naplnil" a který, jak tvrdil mnich erfurtský již roku 1260, ,,otevíraje brány svého bohatství žold a dary tak štědře mohl dávati svým vojínům, že nemalé množství rytířstva německého na sebe přitáhl." Bylo by možno sestaviti řadu jiných výroků souvěkých o tom, jak ochotně se brávali tehdy němečtí páni do služeb českých a v zrcadle nejednoho kronikáře říšského se jeví zápas Rudolfův s Přemyslem namnoze zápasem tuhé odhodlanosti nebohatého ale ukázněného hrdiny německého s bohatým měšcem českým, v kterémžto boji ovšem penězi koupená cháska podléhá.

Proto stavějí souvěcí straníci habsburští tak rádi Rudolfa v prosté šeré kytlici proti Přemyslovci v zlatém hávu se pyšnícímu, proto jest jim Rudolf především ,,rex pauper", který, silen jsa jen říšským právem, se pouští v nerovný boj s mocí českého mamonu. A zdá se, že Rudolf sám si druhdy zahrával s tímto obrazem, jakousi oporu a sympatii mu zjednávajícím, jak o tom svědčí na příklad jeho bonmot z doby, kdy začínal právě veliký zápas s králem českým, že prý vůbec nepotřebuje pokladníka pro patero stříbrňáčků, které má svého jmění. Vskutku dovedl i on i syn jeho Albrecht sbírati značné sumy peněžité pro své podniky; nepodceňovali nikterak jejich sílu a užívali jí hojně pro své smělé cíle v říšské politice. Ale neměli ve věci té základnu tak pevnou,

---

[1]) Téměř souběžný, ovšem skromnější, byl také rychlý vznos významu Míšně v říši. Rozkvět dolů freiberských činí v 13. věku rovněž příslovečným bohatství markrabat tamních, jako byl Jindřich ,,der Erlauchte", vrstevník Přemysla II., dvorskou nádherou i podporou lichotivých pěvců s ním závodící. Bohatství usnadňuje Wettincům postup do Durynska, ale způsobuje ovšem také, že zbohatlá Míšeň, rovně jako Čechy, na sklonku století se stává svůdným jablkem, po němž tolik římských králů žádostivě vztahovalo ruku.

jakou Přemyslovcům poskytovaly země české, zejména po neobyčejném rozkvětu dolů kutnohorských. Skutečnost, že Habsburkové byli nuceni k získání potřebného peníze síly své zástavami a jinak přes příliš napínat, přispěla valnou měrou k tomu, že ani Rudolf ani Albrecht nedosáhli mnohého ze svých původních cílů. Neboť jak důležitým činitelem v říšské politice doby té vskutku býval peníz, ukazuje nejlépe žalostná postava vskutku chudého krále římského, Adolfa Nasovského, jehož nedostatek nutil k tomu, jakmile se rozešel se svým bohatým příznivcem, králem českým Václavem II., aby tajně se prodával hned jinému bohatému panovníkovi, králi francouzskému.

Vznos královské moci české v 13. věku, tvořící jeden z hlavních rysů souvěkých dějin evropských a jevící takřka přídech poněkud ukvapené dychtivosti, souvisel tedy velmi těsně s tehdejším hospodářským rozvojem zemí českých, byl jím přímo podmíněn a poháněn. Probuzené bohatství země způsobilo tu rychlou změnu úloh. Pohraničný hvozd český chránil kdysi slovanské společnosti v Čechách před zavalením mocnými sousedy, byl takřka symbolem obrany té; v 13. věku kolonisace požehnáním hor českých urychlená proráží však jeho stěnu téměř na všech stranách, a vskutku obratem ruky ho již nebylo třeba; stával se spíše překážkou královské moci české, opačným proudem do oblasti německé se přelévající, a proto mohl beze škody mizeti.

* * *

Tolik asi postačí zatím k ujasnění dosahu hlubokých změn hospodářských, jejichž stín i jas leží na době posledních Přemyslovců. Po celá dlouhá desítiletí pozdější setkáváme se ovšem dále s opožděnými případy, kdy vesnice, dotud na tradicionálním právě „českém" sedící, získávají právo zákupné a kdy řád lánový v nich zatlačuje starší počítání podle potahů poplužných. Zakládání nových osad na půdě lesní pokračuje bez přerušení a zvolna se snad tu i tam do země ještě trousí i hloučky cizích přistěhovalců. Ale všechno to jsou přece již jen dozvuky veliké doby. V 14. věku u nás již nevznikají nová města, a můžeme právem tvrditi, že celkové nazírání na život hospodářský na sklonku vlády Václava II. dosáhlo téměř všech podstatných rysů, jaké zachovalo pak po celý pozdější středověk. Přechod od naturální směny k peněžné,

jehož hlavní podmínku jsme poznali v dostatečné saturaci země drahým kovem a v přílivu podnikavých živlů, byl tehdy věcí hotovou a stříbro již nepochybně osou, kolem níž krouží veškeren ruch společenský.

Jde však o to, v jaké formě drahý kov projevoval tuto svou všemocnou vládu, v jakém rouše vstupoval do vln směnného života. Teprve tou otázkou se vskutku vracíme k bodu, od něhož jsme vyšli, totiž k českým poměrům mincovním 13. věku, a čeká tu na nás opravdové překvapení, totiž poznání, že přes rychlý vývoj, kterým právě peníz byl posunut do popředí, poměry mincovní dlouho zůstávají k nevíře zaostalé a daleko za skutečnou potřebou života. Ovšem nejen u nás, nýbrž ve vší střední Evropě, a k tomu jest třeba několik slov na vysvětlenou.

Úloha, raženému kovu ve středověku po dlouhá staletí přisuzovaná, příčí se naprosto dnešním zvykům a názorům. Podle těch peníz má býti účelným nástrojem tržních styků, usnadňujícím každou směnu, ale zároveň i vhodným prostředkem trvalé akkumulace majetku. V ranném středověku však vidíme takřka opak; svou krátkou platností a pochybnou hodnotou peníz není tu jen naprosto nevhodným předmětem thesaurace; není ani usnadňovatelem směny, nýbrž ji často spíše stěžuje. Stal se namnoze svízelným zařízením, zdražujícím jen a znesnadňujícím veškeren ruch tržní, jehož pravým účelem jest hlavně nepřímé zdanění všech movitých převodů.

Souviselo to s obecnými poměry evropského západu, jaké nastaly poklesnutím světa starověkého. Antika zanechala po sobě veliké bohatství účelných zařízení kulturních, ale mnohé články dědictví toho přesahovaly, aspoň jistou měrou, skutečné potřeby primitivnějšího života, v troskách říše římské se rozvíjejícího. Články ty tedy zůstávaly dlouho pouhým mrtvým inventářem, dokud je intensivnější ruch a postupný vývoj pozdějších století neprobudil zase k životu skutečnému. Dějiny náboženské a literární nám ukazují mnoho takových statků, živořících dlouho jen jako zvykem posvěcená ale neplodná jistina, kterou teprve vyspělejší sklonek středověku lépe pochopil a dodatečně s novou vášní si osvojil. Problém renaissance i reformace má v tom společný kořen, z něhož v nerozlučné vzájemnosti vyrostl, v životě hospodářském pak měl podobné osudy peníz.

Prostý a jednoduchým koloběhem statků spoutaný život, jaký nastal v západní Evropě po zániku měst a hlavně po rozkladu říše Karlovy, ho hrubě nepotřeboval; ale z doby předchozí potrval zvyk, v peněžních jednotkách platiti anebo aspoň určovati pokuty nebo jiné veřejné dávky, a zejména zachovali panovníci jakožto cennou část své moci výhradné právo ražení mince. Razí ji tedy jakožto malé, stříbrné denárky s nejrůznějšími, více nebo méně dokonalými značkami, za antickými vzory valně pokulhávajícími, a žádají, aby poddaní jí užívali, třebas že jich skutečný zájem k tomu valně nevedl; a tak se to, co vyrostlo kdysi z přirozené potřeby městských obcí starověkých, stává neplodným závazkem, často dosti tíživým. Peníz v agrárním prostředí ranného středověku nebyl již vskutku ústřední studnou, do níž se všechny hodnoty přirozeně stékají a z jejíž hloubi je lze stejně snadno vybaviti; stal se prostě zvláštním druhem zboží, jež bývalo třeba jen k určitým účelům a k výplnění jistých zvykových závazků občas získat směnou v mincovně, a jehož výroba byla monopolem panovníkovým.

A panovník dbal především toho, aby z tohoto monopolu vytěžil co nejvíce. Nutí poddané rozličnými předpisy k tomu, aby od jeho mincéřů peníz kupovali, a to nejen k placení daní a pokut, nýbrž aby ho užívali ve vzájemných stycích tržních i tam, kde bylo možno bez něho se obejíti. Chtěje míti častý zisk z prodeje raženého kovu, dbá zároveň o to, aby týž peníz příliš dlouho nekroužil v obecném oběhu. Proto ruší často jeho platnost, nahražuje jeho ráz novým, a tak dochází k tomu, že mince byla v leckterém kraji i několikráte v roce měněna a obyvatelstvo nuceno zásobu denárků s určitou ztrátou znova a znova vyměňovati za nový peníz pohrůžkou, že mince prošlé jakožto neplatné propadají zabrání. Tento způsob daně, našem unazírání tak protimyslný, byl možný právě jen v rámci patriarchálního hospodářství, kde tržní ruch byl nepatrný a život tkvěl pevně ve zvykových kolejích pravidelných vztahů sousedských, kde bohatství hledalo jen z malé části své těžisko v ražených mincích, uchylujíc se při thesauraci spíše k hromadění klenotů a prostého kovu.

Peníz se tehdy vůbec daleko nerozbíhal. Býval ražen zpravidla před většími trhy v tržních osadách, sloužil krátkou chvíli v těsném rámci tom se scházejícímu lidu a jeho celá činnost byla jaksi sváteční, místně obmezená. Byl tak spíše, podobně

jako clo, nutným břemenem trhování, prostředkem, kterým panovník měl podíl na všech koupích a prodejích, a proto se nedivíme, slyšíme-li, že ta ona skupina poddaných výkupem dosahuje práva, neužívati při svých obchodech vůbec peněz a že se zavazuje raději k pravidelnému poplatku ročnímu, jen aby ušla nemilé „renovatio monetae".

Neboť kov neražený, na váhu braný, byl pohodlnějším a bezpečnějším platidlem nežli peníz, pokud vůbec nestačila prostá směna věcí anebo pokud obchod nevytvořil rozličné konvencionální surogáty měny, jako byly u nás v 12. století látky (panni) nebo na trzích polských kožky z hlavičky vzácné veverky šedivé, dovážené ze Sibiře a z krajů černomořských, kterých tamní obchodnictvo užívalo k tomu, aby obcházelo špatnou měnu stříbrnou zcela podobně, jako Vlaši od 12. století počínaje na velikých trzích západních vytvořili směnku a prosté clearingové řízení jen proto, aby ušli svízelnému užívání stále měněných peněz místních. Neboť nevýhody měny denárové nespočívaly jen v její nestálosti a v sužování ustavičnou renovací; snaha po zvýšení mincovního zisku vedla i k tomu, že knížata postupně minci zhoršují jak ve váze tak v zrnu, kazíce ji tak, že se při některé směně odvolaných denárů za nové ztrácela až čtvrtina stříbrné hodnoty. Proto bývalo tu i tam zhoršování aspoň na oko zmirňováno hotovou soustavou znenáhlých poklesů a tím, že mincovna při postupném vydávání denárků téhož typu měsíc po měsíci ubírala jejich zrnu, takže při vyhlášení nového typu skok mezi posledními exempláry starého ražení a prvními ražení nového nebyl tak značný.

Postupné horšení, jež dosáhlo svého vrcholu na sklonku 12. věku, nebylo ovšem jen výsledkem knížecí dychtivosti po snadném zisku. Nepochybně přispěl také nedostatek ražebného kovu k tomu, že měděný náčist nabyl často mnohonásobné převahy nad stříbrným obsahem. Neboť oživováním hospodářského života množily se znenáhla trhy, při nichž bylo třeba mince, a zvýšené potřebě té nestačily zásoby stříbra, dokud v 13. věku větší množství drahého kovu do západoevropského oběhu nepřišlo; a zdá se také, že rostoucí potřebě peněz nestačila loudavou výrobou svou ani stará technika mincéřská. Proto vidíme, že od sklonku 12. věku ve střední Evropě skoro všude denár, zachovávající zhrublý ráz oboustranné mince antické, ustupuje

brakteátu, tenounkému plecháčku, jen po jedné straně raženému a zřídka nápisem, nejčastěji jen chvatně zhotoveným emblemem opatřenému, který výrazněji nežli jakákoliv památka jiná ukazuje zvláštnosti čistě středověkého mincovnictví. Je tak křehký, že stěží vydrží oběh několika měsíců, a je zpravidla tak nedbale ražen, jak toho žádalo nutné zmenšení ustavičných ražebných nákladů; je lehký a tenký, aby budil zdání velikosti, ale vskutku spotřeboval jen tolik kovu, kolik zásoba dovolovala. Arcibiskup magdeburský Konrad dobře karakterisoval roku 1276 měnu souvěkou jako lupénky tak lehké, že i nejněžnější vánek prý je odvane. Brakteát jest vrcholem zrůdného vývoje, který prodělala mince, stavši se přežitkem z dob intensivnějšího hospodářství, a byl vlastně jen pošklebkem pravému penízi, stejně jako byly fantastické figury na něm vyražené zpravidla již jen smutnou karikaturou značek starověkých.

Tyto poměry mincovnictví středoevropského byly v Čechách obecné rovně jako v zemích sousedních. Z dob 10—12. věku máme dlouhou řadu denárů nejrůznějších typů a jejich mnohost dokazuje, jak často bývala i tu mince měněna. V 13. věku pak vládne také v Čechách němá mince miskovitých brakteatů s nejmožnějšími hrubými obrazci, často zcela pitvornými, jimž nedbalý chvat vtiskl své stopy. A také listiny naše přinášejí doklady toho, jak nemilým zatížením veškerých trhů tu býval peníz; kláštery si vymáhají výsadu, aby jejich poddaní trhujíce, aspoň v klášterních městečkách nebyli nuceni pokaždé nevolky měniti zásobu starých peněz za nové.[1]) Slyšíme, že židé jsou nuceni jednotlivým mincovnám týdně určité množství peněz odkupovat, a jako zvláštní milost odpouští král některé židovské osadě na dobu roku břímě to. Slyšíme, jak se proti krámcům mincoven královských obrací nenávist obecná jakožto střediskům zlého vyděračství.

V zemi bylo namnoze přesvědčení, že mincéři na vlastní vrub minci zhoršují více, než panovník nařizoval, a často bylo třeba chrániti jich před násilnými projevy místní nespokojenosti i před žalobami pánů zemských, kteří bývali až příliš rychle od-

[1]) Tak dostal klášter vilémovský roku 1276 výsadu, „ut tempore nove monete in suis forensibus opidis homines ipsius monasterii per regios monetarios cambire denarios non cogantur inviti“ (R. II., no. 1009).

hodláni samovolně soudit mincíře minci domněle ve svůj prospěch padělajícího, takže nebývalo vždy bezpečným řemeslem zaměstnání zřízence, který chodil s novými penězi po tržních místech jednotlivých baronů, aby zde vnucoval své zboží, málo důvěry vzbuzující. Mnohé zprávy svědčí i o tom, že vskutku oběh falešné měny v zemi býval značný, takže bylo častěji nutno i upálením hroziti penězokazům a jmenovati zvláštní pravomocí vyznamenané stihatele jejich.

V zemi bylo nadto mnoho mincoven, hlavně ovšem na důležitějších zemských stezkách položených, a změna mince se vždy nedála ve všech současně, nýbrž patrně podle rozličných terminů hlavníc trhů; proto mince, dnes ještě v Plzni platná, již neplatila v Mostě, a podobně. Cizí obchodníci vymáhali si tudíž, že stálejší typy některých zemí sousedních, zejména oblíbená mince řezenská nebo na sklonku 13. věku i vídeňské denáry, měly otevřený trh v některých krajích českých, ale to byla jen výjimka a na sklonku 13. věku zmatený stav ten se stával zjevně nesnesitelným. V zemi vznikla četná města, návštěva trhu stává se i venkovanům věcí všední a tu teprve počíná se rychle všecek absurdní systém mincovní jeviti v pravdě tíživým a všude se hlásí nutnost, jeho nedostatky vyrovnávati stůj co stůj.

Především nebyl přes veškeré zákazy královské v trhovém styku peníz stále ještě platidlem prostě počítaným, nýbrž zbožím, které se béře jen na váhu a skutečně přijímá bez ohledu na počet kusů jen na hřivny, věrdunky, loty a kventlíky. To však mělo také stránky velmi zlé. Sedláček, který v mincovně vyměnil váček právě odvolaných plíšků za nové, přesvědčoval se podle slov kronikářových v zápětí u kupce, který penízky ty jen na váhu bral, nejednou, že jeho hotovost se směnou vskutku scvrkla na polovic tím, že nový penízek denárový váhou sotva převyšoval obolus (brakteat v půli rozlomený). Nutnost užívati váhy při platech měla nadto i tu nevýhodu, že venkovský prosťáček býval vydán na pospas podvodnému vážení. Z listin se dovídáme, že při prodeji nemovitostí se stalo „právem zemským", aby kupující ke každé hřivně peněz přidal jeden lot, tedy $^1/_{16}$, „pro purificando argento",[1]) kteréžto placení t. zv. „náčistu" prozrazovalo, že pro-

[1]) Pěkně o tom poučuje zejména listina vyšehradská z roku 1279 (Reg. II. no. 1189).

dávač hodnotil jen stříbrný obsah mince a že patrně bývalo vskutku obecně zvykem, jak praví výslovně kronikář zbraslavský „ražené denárky lámati a ne bez škody je v pouhé stříbro přelévat."

Peníz byl vlastníkovi tedy namnoze jaksi jen pouhou dočasnou formou stříbra zdraženého a pokaženého mincováním, bez nepochybně bezpečné hodnoty platební, a nadto způsobovala nestejná cena denáru často buď dlužníkovi buď věřiteli citelnou škodu při splnění závazků úvěrních nebo i jiných smluv.

Jaký div tedy, že se při množení tržních převodů stále hojněji užívalo kovu neraženého, ať již stříbra čistého nebo „argentum usuale", legovaného tu po českém onde po míšenském (freiberském) způsobu, že se platy vymiňovaly v denárech, ale jen pokud obsahují stříbro, anebo že se kupní cena určovala schválně v „aurum bonum de rivulis", aby se obešla mince stříbrná. Proto vedle ražených peněz kolují i stříbrné cány, značkou tavířovou označené jakožto kov čistý nebo smíšený. Zákazy proti tomu všemu byly patrně bezmocné a zdá se, že zvyk si vymohl právo, aspoň při prodeji nemovitostí, kde šlo o vyšší sumy, beztrestně užívati kovu neraženého. Neboť tvrzení, s nímž se setkáváme v některých knihách, že prý předpisy královské zakazovaly komukoliv míti přes 20 hřiven neraženého stříbra, zakládá se jen na pochybné interpretaci pramenů, a ve smlouvách královských s mincmistry bývá kladen důraz jen na to, aby žádné pokuty, trhy věcí movitých a vyplácení mzdy dělníkům, jak v dolech tak při žni a na vinicích, se nedály bez ražených peněz. Jak se zdá důchodem mince královské bývalo dokonce, že za plat dovolovala jednotlivým pánům, aby měli váhu na stříbro a zlato,[1]) stejně jako bylo některým zlatníkům, zejména v Praze, výslovně přiznáno právo, zkoušeti čistotu stříbra a označovati ji. Privilegium pro Kroměříž z r. 1290 ukazuje, že i města venkovská mívala možnost, koupiti si „cameram pro argenti examinatione". Vlastní zčišťování ovšem mělo se dáti jen v mincovnách, které tím zachovávaly kontrolu nade vším drahým kovem v zemi obíhajícím

Nepohodlné poměry ty volaly tím hlasitěji po nápravě, čím živěji se na konci 13. věku utvářilo směnné hospodářství a čím více

---

[1]) Případný obrázek k tomu nalézáme ve větším letopise žďárském, kde roku 1250 velmož svému zeti, dav čeledí přinésti dvojí váhu, odvažuje deset hřiven zlata a 104 hřivny stříbra.

se vyšší třídy měnily ve stav obročníků, o důchody peněžité se opírajících. Tu se celé společnosti jevila bezpečná konsolidace měny věcí ohromného významu. Nelze ovšem neviděti, že již od polovice 13. věku se hlásil v Čechách opravdový sklon k nápravě, především zlepšením zrna královských brakteatů. Ještě na konci 12. století nedostatek zásoby stříbra vedl k tomu, že v Čechách, stejně jako v zemích sousedních, došlo až i k užívání t. zv. platýrované mince, kde podstatu denáru tvořila vlastně měď pouze tenkou šupinkou stříbrnou přebitá.[1] Tu důlní úroda, brzy potom země české vyznačující, umožnila rychlou nápravu aspoň v tomto směru. Brakteaty české hned od doby Václava I. se liší od mincí zemí sousedních bohatstvím svého stříbrného zrna, jež zřídka klesá pod 900/1000, takže v ohledu tom před nimi ustupují daleko do pozadí všechny mince zemí sousedních i mince rakouské a štýrské ražené za vlády Otakarovy. Ve smlouvách králových s mincmistry o stříži a zrnu máme doklady, že nová mince neměla býti aspoň v zrnu horší nýbrž naopak lepší mince odvolané, a v prvních letech Václava II. došlo dokonce, jak se zdá, k pokusu o nápravu měny a zatlačení neraženého kovu z trhu tím, že brakteaty měly býti raženy z ryzího, vůbec nenačistěného stříbra. Aspoň naznačuje to jedna smlouva o minci a v nálezech se vyskytují vskutku plíšky, v nichž příměsek klesá pod 3 %, což lze při stavu tehdejší techniky zčisťovací míti téměř bezpečně za příměsek jen bezděčný.

Ale pokusy neměly zdaru, dokud potrval starý způsob ustavičného odvolávání peněz a dokud vládl brakteat nejisté stříže, při všech větších trzích jen na váhu přijímaný. Kronika zbraslavská vyličuje velmi názorně v 66. kapitole škody systému toho a vytýká panegyricky zásluhu Václava II., že přinesl konečně rozhodnou odpomoc zaražením „věčné" mince, jež byla zcela jinak schopna novému ruchu hospodářskému vyhovět než křehké plíšky dotavadní.[2]

[1]) Tenkráte také dovolil papež Coelestin III. (1191—1198) kostelu vyšehradskému, aby, hledě k „vilitas monetae" v Čechách panující, kurii místo 12 hřiven denárů dával jen 5 hřiven stříbra neraženého a privilej Přemysla I. pro církev českou z roku 1221 ukazuje, jak na počátku 13. věku komorníci za půhon vymáhali rovněž „propter vilitatem monetae" místo patnácti denárů dvakráte tolik.

[2]) Zaražení grošů pražských Václavem II. bylo po stránce numismatické dobře oceněno a vyloženo zejména soustavným dílem Smolíkovým

Vhodné vzory reformy takové bylo lze nalézti v cizině, ale ovšem nikoliv v sousední cizině německé, nýbrž ve vzdálených a pokročilejších krajích evropského jihu a západu. Myšlenka zaraziti novou minci pevnou a cennější, jež by se lépe hodila k placení větších sum a kolujíc trvale zatlačila neražený kov i směnu naturální, přišla, jak se zdá, z východu, kde se v byzantské oblasti opravdové peněžní hospodářství a městský život udržely takřka v nepřerušené souvislosti od dob antických. Od roku 1194 razí Benátky podle vzoru byzantského vedle drobných denárů již větší peníze, „denarii grossi", a před rokem 1230 byl v soupeřské

„Pražské groše a jejich díly", i drobnějšími články téhož autora. Výstižnému pochopení po stránce hospodářské však překážkou jest zejména nedostatečné probadání mincovnictví českého v 13. věku. I v té věci dálo se ovšem mnoho pilné práce a zvláště veliké dílo E. Fialovo o českých denárech jest vskutku bohatým svodem vědění; přesnému poznání mincovních poměrů za posledních Přemyslovců přes to nedospějeme, pokud potrvá dosavadní přílišná důvěra v spolehlivost některých pramenů.

Hlavním pramenem naším jsou totiž smlouvy královské s družstvy mincmistrovskými a některé jiné listiny k mincovnám hledící, veskrze do dob Přemysla II. a Václava II. náležité. Nejsou zachovány v originálech, nýbrž jen ve formulářích, a badání přezíralo namnoze skutečnost, že sbírky ty, zejména t. zv. formulář Zděnka z Třebíče, jsou valně nespolehlivé a pokažené co do jmen i čísel. Proto stojí mnohý výpočet o ně opřený vskutku na písku. Než k tomu přistupuje i jiná svízel. Smlouvy jsou nedatované a vskutku lze je vročiti jen zcela přibližně, takže u mnohých jest pochybné, platí-li pro dobu Přemysla II. nebo pro samý sklonek století. Vydavatelé jejich však. a zejména H. Jireček, opatřili listiny na základě zcela vratkých dohadů příliš určitými daty let 1253. 1267, 1286 a tak podobně, čímž zmátli badání odborné stejně jako zase učiniti jinde ne zcela správnou interpunkcí svých textů. Numismatikové. zcela spoléhajíce na letopočty ty a na jména i čísla v listinách dochovaná, dospěli namnoze k soudům velmi pochybné bezpečnosti, takže nezbude, než mnohý z nich podrobiti důkladné zkoušce, která snad ochudí vědění naše o mnohou domněle zjištěnou podrobnost, ale opírajíc se o správnější pochopení obecných poměrů hospodářských, ukáže zajisté mnohou věc zase v novém světle. Při tom bude ovšem také třeba nezapomínati toho, že smlouvy středověké mlčívají o věcech zvykem samozřejmých, vytýkajíce jen to, co bylo třeba zvláště vytknouti, a rovněž nesmíme, užívajíce čísel v listinách uváděných, zapomínati ani toho, že namnoze nehledí jen k nájmu mince, nýbrž kumulativně i k rychtám měst horních a k nájmu urbury. Úkolem práce naší není ovšem naprosto taková revise podrobná, nýbrž jen snaha, vytknouti některé, dotud poněkud opomíjené momenty vývojové; skutečně odborné badání vynese pak skizze naší nepochybně mnohou opravu a podstatný doplněk.

Pise peníz ten ražen rovněž a uveden v pevný poměr k dotavadnímu systému měnnému tím, že se rovnal 12 denárům neboli jednomu solidu.

Jest známo, že se v starším středověku razily jen denárky a větších jednotek se dosahovalo jejich početním spojováním v zvyková množství. Tak nejoblíbenějším bylo, počítat na hřivny o 240 denárech, jež se pak dělily na 20 solidů o 12 denárech. Při tom však solidus takový až do 13. věku nikdy ražen nebýval, zůstávaje pouhou jednotkou početní, až v pisánském groši byl opravdu také v stříbrné hodnotě ztělesněn. A způsob ten rozšířil se rychle i do blízkého sousedství, neboť větší peníz patrně vyhovoval velmi množícímu se počtu větších platů, při nichž přílišné množství denárků bylo jen na obtíž. V polovici třicátých let 13. věku pak se potkáváme s grošem již i ve Florencii a v jiných italských městech, a brzy všecek poloostrov italský přivyká této solidnější a trvalejší měně grošové, která svůj vjezd na sever Alp pak slavila roku 1266, kdy Ludvík IX. francouzský v Toursu začal raziti slavný „grossus turonensis“, rovný dvanácti „turonenses parvi“. Do sklonku 13. věku však vítězný postup nové měny již dále nepokračoval, a zejména nepronikl do oblasti německé. Na jižním pomezí jejím se sice rozšířila nehluboko do jižních Tyrol, kdežto na západě v obchodu porýnském se kolem roku 1276 stával „gros tournois“ oblíbenou mincí cizí, podobně jako u nás denár řezenský, takže některá knížata lotrinská a nizozemská francouzskou minci tu i podvodně padělávala, ale jinak až do roku 1300 všude v Německu vycházejí z mincoven stále jen brakteaty nebo výjimkou ještě i nečetné oboustranné denárky staršího typu, a nebyl to tedy vliv německý, nýbrž přímý vliv románský a především vzor mocného krále francouzského, který pohnul Václava II. k tomu, aby zavedl ve svých zemích nejen pevnou a trvalou měnu grošovou, nýbrž aby upravil veškeré mincovnictví na základě zcela novém zrušením mincoven místních a soustředěním vší ražby v Praze.

Rozhodnutí vyšlo patrně ze správného poznání, že rozvíjející se směnný ruch v zemi opatření takového naléhavě žádá. Máme toho doklad v kapitole třetí knihy Horního práva Václava II., nadepsané „De emptione et venditione“, v níž se pěkně a geneticky, ovšem pomocí hesel z práva římského, vykládá o vývoji trhovém od prosté směny až k pravidelnému užívání peněz. Bylo tedy na dvoře Václava II. dobré pochopení nutností hospodářských a stří-

brné bohatství Čech umožňovalo tu rovněž spíše než kdekoliv jinde provedení veliké reformy mincovní. Ale přes to přese vše nesmíme si zaražení nového systému peněžního představovati věcí lehkou.

Šlo vskutku o neobyčejně vážný převrat, neboť přechodem k trvalé, „věčné" minci plnovážné vzdával se král důležité složky důchodu plynoucí z každoročních renovací měny a bylo mu nadto odkoupiti mnoho práv a odškodniti řadu osob novým systémem zasažených. Abychom pochopili plný dosah věci, jest třeba dotknouti se některých technických podrobností mincovní organisace v 13. věku v Čechách obvyklé, pokud nám ji ovšem hrstka, náhodou zachovaných, listin odhaluje.

Středověk, hlavně středověk raný, vytvářel pro každé umělejší podnikání podrobnou a našemu oku často až bizzarní specialisaci výkonu, děle složitější práci nejraději tak, aby řadě osob z ní vznikaly hotové úřady a obročí, honorované ovšem ne pevným platem, nýbrž určitým podílem ze zisku. A stával-li se podíl takový pak z míry výnosným, nebýval zpravidla zkracován, nýbrž vrchní pán hojil se tím, že úřad nebo funkci draze prodával nebo uděloval v léno. Tím vznikaly poměry velmi složité, jimiž většina veřejných výkonů nabývá rázu nádoby, z níž současně celá řada osob v oddělených trubičkách vzácný nápoj ssaje. V mincovnictví českém před reformou grošovou nebylo jinak.

Mince královská se razila ve mnohých městech i tržních místech a práce ta poutala k sobě přerozličné osoby. Především jest tu třeba rozeznávati stránku technickou od stránky komerciální, což se v odborné literatuře dotud dosti přesně nedálo hlavně proto, že souvěká nomenklatura středověká nakládala se slovy „moneta", „monetarius", „fabrica" a „magister monete" stejně málo přesně a výrazně, jako s jinými titulaturami. Tavení starého i nového stříbra, načišťování jeho, lití cánů, vytepání plechů, hotovení střížků, ražení vlastní a zkoušení peněz na váze byly výkony řemeslné, jež mohly konati jen odborníci v dílně k tomu vhodné. Právo k zřízení dílny takové a jejímu vedení udílel král český v 13. věku buď v dědictví, buď pronajímal na čas anebo i prodával na doživotí některému zámožnějšímu měšťanu, někdy i několika měšťanům; ti pak podle vzoru německých „Hausgenossen" společně mincovnu spravují, a jejich právem jest přijímati v odměnu zvykem určený počet denárů z každé nově ražené hřivny.

Dědičné vlastnictví mincovny v jejich rukou jevívalo se pak zvláště bezpečným, měli-li je výslovně zaručeno i pro ten případ, že by král dílnu přeložil do jiného místa, což se patrně vskutku stávalo a bývalo v odborné hantýrce označováno jako „forum monetae transferre".

Zcela jinou věcí však než dílna mincéřská jest „cambium", krámec peněžnický, v němž obchodní obrat se soustředí. Zde se tedy starý nebo cizí peníz mění na nový a vůbec děje styk s trhovci všelikého druhu. Tento krámec mohl trvati buď ve vlastní režii královské komory a byl spravován jejím prokurátorem, nebo — a tak se to dálo asi nejčastěji, — býval svěřován rozličným nájemcům. V staré době, dokud nebylo u nás ještě měšťanstva, často knížatům sloužili v mincovnictví židé, ale rozvoj německého patriciátu rovně jako při jiných obchodech je i v tom zatlačil rychle do pozadí. V druhé polovici 13. století převládl zvyk, že král pronajímal na dobu roku všecek mincovní obchod v zemích svých, odděleně však v Čechách a na Moravě, konsorciu zámožných obchodníků, kteří se tím stávají vespolek „magistri monetae".

Těm král dává často zároveň v nájem i rychty důlních měst, správu královské urbury a s ní spojené výhodné právo ke koupi všeho stříbra z dolů vytěženého, které mělo z hutí tavičských jen do rukou těchto urburéřů královských přecházeti. Nemělo stříbro z dolů přicházeti volně do obchodu, nýbrž teprve, až by bylo prošlo mincí a dalo králi zisk ražebný. Toto družstvo mincmistrů, v jehož čele stojí zpravidla některý slovutný měšťan pražský, jako byl třeba pověstný Eberhard, jeho syn Ekhard nebo známý Klaric, uzavírá s králem přesnou smlouvu, t. zv. „locatio monetae", o tom, v jakém zrnu a stříži nové mince budou raženy a jak má býti chráněn prospěch králův i nájemcův proti rozličným škůdcům. Nájem, placený v několika lhůtách, neznamenal však, že by jím král se snad vzdával veškerého dalšího zisku. Koruna pronajímala jen správu mince a co s tím souviselo, hlavně tedy právo participovati určitou částkou na výtěžku, kdežto větší kvota zůstávala králi i potom a mincmistři ji měli jen řádně schráněti a zúčtovati, stejně jako se i pokuty z přestupků mincovních dělívaly nad polovic mezi krále a mincmistry.

Konsortium se pak ujímá obchodů při rozličných mincovnách v kraji tak, že sami členové jeho s titulem mincmistrů nebo jejich

agenti, zvaní „kampsory" a „prokuratory", vládnou směnnými krámci; v těch přijímají nový, urburou dodávaný kov i starou minci, prodávajíce za ni mince nové, které podle jejich příkazů a pod jejich dozorem vyrábějí zmínění dědiční nebo dočasní mincéři. Vzájemný poměr těchto i oněch pak nebýval, jak se zdá, všude a vždy valně přátelský, takže mincmistři si vymáhali ve smlouvách až i ustanovení, že mincéři do dílny nesmějí choditi se zbraní pro možné spory a výtržnosti. Docházelo patrně nejednou k neshodám o podíl na zisku z nové mince a z výměny staré, kterýžto se týdně dělíval tak, že určitá kvota ponechávána králi, určitá mincmistrům a určitý podíl majiteli dílny mincéřské. Aby zisk byl správně rozdělován a podíl královský nezkracován, měl panovník k tomu při každé mincovně svého dozorce, zvaného notářem mince nebo provisorem mincovním. Tomu bylo státi při každé affusi t. j. lití cánů v mincovně, aby zjistil, zda se opravdu podle smlouvy zachovává zrno střížků a zda se větším náčistem snad zisk nájemcův úskočně nezvětšuje; on psal účet o tom, kolik nové mince bylo vydáno, a přijímal kvotu královskou i podíl, který komoře připadal na pokutách ze soudnictví mincovního. Odměňován byl týdně při každém účtování pevně stanoveným počtem denárů a mincmistři mu dávali zpravidla nadto jakožto „poctu" o vánocích soukennou sukni nebo jiný oděv. Provisor ten býval ostatně zároveň často i notářem berně a pokladníkem královským pro určitý kraj a vykonával pak za komoru podle jejích příkazů rozličné platy, vypláceje zejména i obročí, jimiž král tu onu mincovnu trvale zatížil ve prospěch některých kostelů nebo svých dvorských milců. Úřad nebýval sice dědičný, ale zpravidla doživotní, a býval buď prodáván nebo dáván odměnou a darem rozličným sluhům královým. Podle zvyku doby pak vlastní titulár často nepobýval ani trvale v místě svého úřadu, nýbrž dlel u dvora, dávaje se zastupovati jinou osobou podružnou.

Tak byla tedy každá mincovna organism valně spletitý, složený z osob vzájemně se střehoucích a jevila se významným střediskem hospodářské správy knížecí. Zde chová se i normální míra a váha, děje se směna rýžovného zlata za stříbro, odtud se dozírá na trh, aby neobcházel minci a netrpěl penězokazi, kterýchž nebývalo patrně aspoň v některých dobách málo.

Uvědomíme-li si ustrojení to, uznáme, jak nesnadné bylo rázem je měniti a rušiti zavřením četných mincoven a soustředěním

veškeré ražby v jediném místě i zavedením těžkého peníze, jenž by koloval trvale a odstranil hlavní obchody krámců mincovních, veškerou zásobu raženého kovu každoročně a druhdy i častěji v roce znova přesévajících. Nájem s konsorciem bylo ovšem možná zrušiti, jak uplynul, ale práva dědičných a doživotních majitelů dílen, provisorů a ostatního personálu bylo nutno vykoupiti a zároveň bylo i k získání dostatečné zásoby nové, solidní mince třeba předem sebrati takové množství drahého kovu, že věc nabývala povahy podniku pro dobu tu neobyčejně smělého, který mohly šťastně a na ráz vykonati pouze ruce velmi obratné a značným kapitálem vládnoucí.

Přirozeně tedy že Václavu II. nebylo snadno a nezdálo se snad ani radno uložiti podnik ten domácímu patriciátu, který dotud z mince královské bával zisky tak znamenité; bylo mu jíti pro pomoc do ciziny. Z Italie, kde řádná měna grošová žila téměř již celé století, přivolána byla pomoc taková a že se o ni král český právě do Florencie obrátil, pochopí snadno, kdo jen poněkud zná postavení tohoto města v souvěkém životě hospodářském. Povolání tří Florenčanů k zaražení groše v Čechách bývalo dotud zpravidla ovšem vykládáno tak, jakoby příchozí byli jen obratní pregéři, řemeslníci, kteří měli bezvadně zaříditi novou výrobu těžších peněz v Čechách. Než představa ta jest zcela omylná. Florenčané, kteří na počátku r. 1300 v Čechách vystupují a s nimiž se i na sklonku vlády Václava II. znovu setkáme ve vysokých úřadech zemských, nebyli nikterak mincéři řemeslného cechu; družstvo zkušených kapitalistů to bylo, králem přivolané k provedení podniku, na který zkušenosti domácího obchodnictva nestačily již proto, že se podobný pokus do té doby nikde v Němcích skutkem nestal. Věc se sběhla asi zcela podobným postupem, jako když dnes k veliké operaci finanční na Rus nebo do některého z balkánských států vláda přibírá osvědčené a přední zástupce západoevropské haute finance. Tři Vlaši roku 1300 jmenovaní měli v Čechách patrně postavení téhož rázu, třebas že chudičké a zcela náhodné zminky několika listin nás poučují jen velmi nedokonale o jejich působení.

Florencie tehdejší byla místo, v němž veliký kapitalism jihoevropský a nejvyšší umění úvěrní mělo vlastně kolébku. Novější badání Dorenovo, Davidsohnovo a jiných ukázalo jasně, jak výjimečné postavení v hospodářských dějinách středověkých měla

krásná metropole na Arnu. Zde nabylo jemné textilnictví, o dovoz anglické vlny opřené, již v 13. věku rázu smělého podnikání ve velkém a uvádělo patriciát florentský v obchodní styk se vším světem západním, zatím co současně těsné spojení toskánských guelfů s kurií římskou urychlilo vývoj úvěrnictví florentského neobyčejnou měrou. Na sklonku století, v době Dantově, Florencie jest městem bankéřů, vládnoucích mocí peněžní tak, že se mohou zpupně srovnávati s římskými senátory starověkými a plniti duše své důvěrou, jakoby se od břehů Arna mělo světu vládnouti podobně, jako se vládlo kdysi od břehů Tiberu. Dcerkou a dědičkou Říma zve Giovanni Villani roku 1300 své rodné město a již před tím troufala si guelfská pýcha stavěti bohatě zlacené lilie florentské proti oškubanému orlu imperia jako symbol nové moci, která penízem a důvtipem dobývá světa. Solí země nazýval jeden papež tehdy Florenčany, kdežto jiný je zase srovnával s antickými Athenčíky; takový podiv vzbuzovaly rychlé úspěchy, za něž město vděčilo podnikavosti svých členů, neúnavně výbojný zrak do dalekých krajin obracejících a před žádnou novotou, ani před zákazy církevními, necouvajících. Také florentský bankéř, ať pocházel ze staré krve patricijské nebo byl parvenu z „gente nuova", býval na smrtelné posteli ovšem středověkým člověkem, zkroušeně se kaje z lichvy, jež mu byla vlastním živlem a zavazuje dědice své k nápravě, ale i tu nejednou se snažil samého Boha obratně ošiditi, a v rušném ovzduší tom se cítíme vskutku již takřka na prahu nové doby.

Většina bohatších domů obchodních ve Florencii zesilovala moc svou sdružujíc se ve společenstva o několika účastnících jistou dobu platná, do nichž podílníci přinášeli i obchodní rutinu i značné kapitálové vklady. Tyto „societates" florentské vládly pak často penízem vskutku velikým a vystupovaly nejen jako vývozci a dovozci průmyslní a jako věřitelé mocných tohoto světa, nýbrž přijímaly s oblibou nájem dolů i mincoven také za Alpami a vcházely tak nejednou v těsný styk s finanční správou rozličných států, stávajíce se předůležitými rádci komorními. Tak vidíme, že florentští kapitalisté již kolem r. 1270 jsou na dvoře biskupa tridentského a berou od něho v léno minci v celém biskupství. Později táž společnost najímá také minci sousední od Menharta Korutansko-Tyrolského a razí tu nové peníze podle vzoru veronského; najímá doly, solivárny i cla a přivádí vévody korutanské

k tomu, že ukládají své hotovosti jako deposita v bankách florentských.

Nejvíce pozornosti k sobě však připoutalo působení Florenčíků v souvěké Francii. Na předělu 13. a 14. věku spatřujeme na dvoře Filipa IV. Francouzského jen málo tak vlivných a mocných mužů, jako byli florentští bratří Musciato a Albizzo de' Francesi. Od r. 1295 se stávají obchodníci ti takřka finančními ministry královými a jako dovední strůjci tíživé fiskální politiky připoutali k sobě nenávist veškerého národa, který v měšťanských cizincích viděl hříšné vyssavače stejně jako viděly pozdější generace francouzské ve vlašských „partisanech" 16. a 17. věku rakovinu národního státu. Florenčtí bratří dráždili ovšem prostředí francouzské mocně vtíravým sebevědomím pravých povýšenců a také tím, že strhovali na sebe značný vliv v diplomatické i vojenské službě, zvláště kde šlo o působení penězi. Roku 1297 Ser Musciato kupoval do služby francouzské krále římského Adolfa za 80 tisíc liber grošů túrských. Všichni, kdož byli ve Francii nespokojeni s vládou Filipa Sličného, žehrali i na tyto jeho vlašské favority a také zhoršení mince královské, kterým si pomáhal Filip IV. z tísně, bylo jim kladeno za vinu, ale jistě neprávem. Novější badání ukázalo naopak, že právě tito Florenčané měli zásluhu o zlepšení zrna grošů francouzských, a že byvše pověřeni stahováním špatné mince předchozí, dali podnět i k ražení prvních „florins d'or" francouzských.

V následujících kapitolách udá se nám častěji sledovati jak se brával právě Václav II. ve věcech státních touže cestou jako jeno francouzský souvěkovec Filip IV., a není vyloučeno, že vešel i v osobní styk s vlašskými úvěrními umělci dvora francouzského. Aspoň když roku 1298 pobýval na říšském sněmu v Norimberku, byli tam i bratři Musciato a Albizzo jakožto zástupci krále francouzského a vysloužili si tehdy u nového krále Albrechta hrad Staggia u Poggibonsi jako léno říšské. A hned v roce následujícím vidíme, že se král český rozhoduje, získati podobnou zkušenou a zámožnou „societas" florentskou pro veliké dílo mincovní reformy v Čechách.

Než to jsou pouhé pravděpodobnosti; jisté však jest, že se Václav II. přistupuje k věci té, naprosto neobmezil na pohodlné přejímání prostředků, které mu nejbližší sousedství takřka mimoděk přinášelo, nýbrž že šel proudu obecného pokroku směle

vstříc i přes oblast dělící Čechy od stkvělejší vzdělanosti italské. Povzbuzovatelem mu byl nepochybně také mistr Gozzo z Orvieta, jeho učený a důvěrný rádce právní: ten spíše než kdo jiný mohl mysl královu naplniti přesvědčením o požehnání, plynoucím z trvalé úpravy měny, po níž volal rozvíjející se ruch směnný v Čechách a kterou Gozzo ovšem dobře poznal v rodném kraji. Než o osobnosti jeho i o podílu, který při podobných novotách pravděpodobně vůbec připadal králi samému a jeho jiným rádcům, promluvíme zvláště. Zde nám jde zatím o věc samu, o provedení reformy mincovní pomocí florentských kapitalistů-odborníků.

Vlaši, které v Praze v sekulárním roce spatřujeme jakožto strůjce nové měny grošové, tvořili vskutku, jak prameny výslovně prozrazují, obvyklou „societas", obchodní družstvo toskánské, které získal do služeb českého krále slibem značného výdělku snad ve Florencii samé na sklonku roku 1299 Petr z Aspeltu, biskup basilejský a kancléř Václavův. Aspoň víme, že pan Petr v listopadu roku toho v Italii krátce prodléval a že záhy po jeho návratu do Čech, na začátku roku 1300, Vlaši ve službách královým tu již vystupují.

Byli tři ti společníci, a opat zbraslavský Petr Žitavský se o nich zmiňuje, jak prý to byli „mužové důmyslní se zkušeností odbornou tak znamenitou, že mohli s užitkem říditi veliký podnik."

Jejich jména byla Rinieri, Appardo a Cino; Florenčané byli všichni a jen neprávem Petr Zbraslavský označuje Cina jakožto Lombarda,[1]) ale pouze u druhého z nich známe rodovou příslušnost. Podle pozdějšího zápisu, vydaného Davidsohnem,[2]) byl Appardus rytíř a syn pana Taddea ze slavného rodu Donati. A již

---

[1]) Není ovšem vyloučeno, že užil slova „Lombardus" nikoliv ve smyslu zeměpisném, nýbrž jakožto označení odborného pro úvěrníka, který otevřeně, „po lombardsku", lichvu provádí, stejně jako lichváři podobní bývali neprávem zváni také „caorsiny", třebas nepocházeli z jihofrancouzského Cahorsu nýbrž z Asti a jiných měst lombardských. Že se tak častěji dálo, ukázal svými pracemi dobře A. Schulte a v případě tom by bylo lze míti za to, že Cino se družil k ostatním společníkům jako nerovný druh se zvláštním obchodním úkolem. Než spíše tu jde asi o omyl. Že vskutku Cino byl Florenčan, vysvítá z listin roku 1305, jichž se později dotkneme.

[2]) Forschungen zur Gesch. von Florenz III., 121. V „Geschichte der Stadt Brünn" 77 zmiňuje se Bretholz o pečeti Apardově, na níž spatrujeme rytířský štít s břevnem, ale její nápis valně jest poškozen.

z toho lze soudit, že ani jeho společníci nebyli lidé všedního původu, jen řemeslní mincéři, jakých by byl ovšem ani opat zbraslavský jménem neuváděl a kteří by nebyli mohli zajisté ani později dosahnouti úřadů zemských, jakých se jim dostalo. Duší společnosti byl, jak se zdá, Rinieri, který se stal, aspoň podle jednoho zápisu ve formuláři svatopavelském, záhy po příchodu členem komory královské, což bylo ostatně zcela přirozené při těsné souvislosti chystané reformy mincovní s veškerým finančním hospodářstvím královským Že pak florentští společníci hned po příchodu počítali s delším působením na půdě zemí českých, ukazuje skutečnost, že již v dubnu 1300 Rinieri kupuje od brněnského měšťana Heiniga veliký mlýn před branami brněnskými na Švarcavě ležící s poddanskými grunty k němu příslušnými, Dorneck zvanými, a že král společnosti v Brně zároveň opatřil dům, který dotud náležel bývalému mincmistrovi Ekhardovi s jinými dvěma mlýny a valchou na Svitavě.[1])

Již tehdy se začala patrně činnost jak v Čechách tak v markrabství, která žádala nepochybně nemalých prací přípravných rázu technického, obchodního i právního, ale hned několik měsíců potom se projevila prvními bílými grošíky, jež začaly v červenci 1300 opouštěti mincovnu pražskou, florenckými společníky nově zřízenou

V komorní mincovně vzniká od té chvíle ražebné středisko pro celou říši českou: ani Morava, ani Krakovsko nezachovaly mincoven samostatných, nýbrž veškeren starý peníz měl se patrně stékati do Prahy a zde nabývati nového, jednotného tvaru, ježto Václav II. podle souvěkého svědectví prý chtěl, „aby lid, který společně má jediného krále a v jediném jest pojat království, v jediné měně také měl vzájemné společenstvo“. Úplné tedy zlomení soustavy předchozí a vytkli jsme již, jak ještě větší novotou byl slib královský, že nová mince, jednou byvši vydána, měla bez odvolání až do opotřebování v oběhu tržním setrvati a zůstati tak nejen pevným a nezměrným měřítkem všech hodnot,

---

[1]) Tuto usedlost daroval Václav II. společnosti ovšem teprve 28. dubna 1301, ježto však šlo o dům bývalého mincmistra a značnou sílu vodní, lze míti za to, že je král již před tím pro společnost zakoupil a teprve dodatečně jí dal v plné vlastnictví. Zmíněné mlýny a valchu získali Florenčané, jak se zdá, k účelům, jež sotva souvisely s mincí; spíše šlo o jiné souběžné podniky, textilní, o čemž ještě bude řeč jinde.

nýbrž také vhodným prostředkem k hromadění nemovitých hotovostí, jakému dotud sloužily spíše klenoty nebo kov neražený. Proto bylo přirozené, že nemohla zachovati tvar křehkých brakteatů ani drobných denárků, pro větší sumy nevhodných. Těžkého peníze bylo třeba, pravého „denarius grossus", jehož utváření mohla býti také věnována zcela jiná péče, nežli ražbě plecháčků krátkému oběhu postačujících.

Zcela jiné pochopení úkolu peníze a vůbec hospodářských potřeb, pochopení nám již neskonale bližší, prozrazují tedy proslulé „groše pražské", srovnáme-li je s chatrnou měnou doby dotavadní. Pro kulturní proudy, okolí Václava II. ovládající, jest pak zajímavo, povšimnouti si, jak grošíky ty s uměleckého hlediska spojovaly jednoduchou eleganci francouzských vzorů s vlivy italskými. Základní předlohou byl jim ovšem francouzský groš turský. Stejně jako u něho nalézáme na líci mince české dvojí obvodek perlovitý, v jehož vnitřním kruhu jest jméno královo „Vencezlaus Secundus", ve vnějším pak prostý titul „dei gratia rex Boemie". Obvodky ty však nejsou jako u turnosů ovinuty kolem znamení kříže, nýbrž lemují korunu královskou, symbol Václavu II. patrně zvláště drahý. A na rubu, kde u turnosů byla allegorická figura města Toursu, tyčí se lev s vyceněnou tlamou a hřívou, utvořenou trojí řadou měsíčků, v zajetí jednoduchého nadpisu „grossi Pragenses".

To tedy nebylo otrocké padělání francouzské mince, jaké v následující době rozkvetlo v západních Němcích, nýbrž sebevědomé vytčení Prahy jakožto střediska veliké říše a jediné mincovny české.

Groš pražský nebyl ovšem vybíjen, jak se často tvrdilo, z čistého, 16tilotového stříbra, nýbrž s $^1/_{16}$ příměsku; ale byl i tak velmi krásného zrna. Vážil 3.5—3.7 gramů a přímé souvislosti s měnou denárovou se dosahovalo tím, že vedle groše jako drobná mince byly vybjíeny malé denáry s podpisem „parvi Pragenses," vypadající takřka jako miniatura groše, ale o něco horšího zrna, patrně proto, aby nebylo třeba raziti je příliš malé. Těch šlo početně i stříbrnou hodnotou dvanácte na groš, takže se groš, stejně jako to bývalo i v italských městech, vsunoval do staršího systému početního jakožto vskutku ražený solid krátký, kterých 20 tvořilo talent neboli početní hřivnu. Ovšem se zavedením grošů přestávalo zpravidla vůbec počítati na malé talenty; život ho-

spodářský volil raději větší jednotky, buď kopu o 60 groších, rovnou třem talentům, nebo rozličné hřivny, 48—64 grošů zahrnující a rozličně označované. Jejich různost byla založena buď ve zvycích místních, jako bylo při lehké hornické hřivně o 48 groších, nebo ve vztahu k sousední měně, jako bylo asi u moravské hřivny těžké o 64 groších, jež se rovnala dvěma librám vídeňským. Velmi oblíbena byla také hřivna o 56 groších, zvaná někdy královskou.

Čechy měly tedy novou měnu, kterou daleko předběhly země sousední, a dosáhly pokročilých vzorů jiho- a západoevropských, měnu, která nebyla již překážkou a nenáviděným břemenem, tržních styků, nýbrž usnadňovala je mocně a plně odpovídala změně veškerého hospodářského života, kterou přinesl 13. věk. Byl to skutečně pamětihodný čin králův, ,,zaražení" nové měny, a byl i souvěkovci jako věc opravdu veliká oceněn i uvítán. Snad zpočátku zpráva o chystané novotě způsobila v mnohém směru obavy; aspoň zdá se, že obavy takové prozrazuje na příklad nezvyklá klausule úpisu dlužního pánů z Lipé a Lichtemburka pražskému měšťanu Jakubu Velfovici na 122 hřiven stříbra z roku 1300, ustanovující, že suma dlužná má býti splacena v ryzím stříbře ,,ať se poměry v zemi jakkoliv změní". Jest také pravděpodobno, že Václav II. se neodhodlal k zrušení mincovních výtěžků starého rázu bez náhrady, jež by komoru jeho plně zabezpečovala před škodou. Při všech téměř pozdějších ,,zaraženích" věčné mince v zemích sousedních podle českého vzoru se aspoň setkáváme s rozličnými ,,münzgeldy" a novými daněmi nepřímými, k nimž se země a města zavázaly v náhradu tradicionálního zneužívání regálu mincovního knížetem, a není vyloučeno, že na příklad nová úprava pražského ungeltu na počátku 14. věku byla v souvislosti s mincovní úpravou. Ovšem na druhé straně nelze pochybovati o tom, že ani ražení groše pro komoru nebylo bez značného zisku; svědčí o tom některá pozdější ustanovení Václava II., jako to, že dává kupcům řezenským právo obchodovati v Čechách s podmínkou, že nevyvezou ze země stříbro stržené za zboží leda v groších pražských. Jisto jest však, že král k nové měně nesáhl prostě ze zištných úmyslů, nýbrž, jak uznává kronikář, ,,aby obecné dobro více rozšířil" a že dobrodiní bylo vskutku rychle pochopeno; stačí čísti o tom nadšené verše Petra Žitavského, jimiž vyličuje, jak ,,srdce učinila veselými takřka většině

tato mince, takže mnozí nové grošíky uctívají jako svaté". A také mimočeské letopisy ukazují, jak hlubokým dojmem působila reforma ta v zemích sousedních; do nich si těžká mince česká tak rychle razila cestu, že na dlouhou dobu zachovala úkol zvláště ceněné měny obchodní v krajích, které jen zvolna mohly následovati zaražením podobné měny trvalé za bohatým královstvím českým. Groš pražský vskutku vykonal v střední Evropě podobné dílo hospodářského průkopnictví, jako turnosy v Evropě západní, a dílo to zůstalo trvale spojeno s památkou předposledního Přemyslovce.

II.

Král a panstvo české.

Zaražení měny grošové v Čechách roku 1300 se nám ukázalo dílem ducha prozíravého a nevšední odvahy. Což divu, že se obracíme od úhledného stříbrňáku přímo k osobě krále, jehož jméno grošíky nesly, s otázkou, byl-li to panovník opravdu veliký a zajímavý, nebo jen všední zjev na trůně.[1]) Odpověď, kterou literatura historická na otázku tu většinou dávala, není valně příznivá. Veliký náš historiograf, Palacký, mluvě o Václavovi II., vytýká sice mocné postavení koruny české v jeho době, ale má za to, že ,,kdyby Václav II. zdědil byl jen trochu oné síly ducha, podnikavosti, chrabrosti a ctižádosti, kterou vynikal otec jeho, byl by mohl v okolnostech a náhodách nad míru příznivých, i po celá tisíciletí zřídka se opakujících, zříditi na východu Evropy říši nejmohutnější a povýšiti rod svůj mezi nejslavnější v dějinách světa". Přízeň poměrů nesla tedy Václava podle toho do výše, nikoliv vlastní síla ducha, a podobné, nevalně příznivé úsudky o králi byly pak častěji opakovány a někdy i nadsazovány tak, že ukvapeným soudcům předposlední Přemyslovec se jevil dokonce bezmocnou loutkou v rukách rádců, tělesně a duševně zakrnělým nedochůdčetem. Ozvaly se sice hlasy oceňující jeho osobnost lépe, ale jen mimochodem a jaksi nesměle, obmezujíce se spíše na záporné tvrzení, že král nebyl snad tak bezvýznamný a nezajímavý, jak se za to mělo. A vše to souviselo s těžkým

---

[1]) Některých otázek, o nichž v následující části promlouváme, dotkli jsme se obšírněji v článku ,,Skládal Václav II. básně milostné?", který vyšel r. 1915 v Českém Časopise Historickém.

stínem, který na Václava vrhl několika pohrdavými slovy slavný souvěký autor „Božské komoedie“. Veliký Florenčan, položiv zásvětnou pout svou právě do jubilejního roku na rozhraní dvou věků, nemohl se sice s králem Václavem ještě přímo setkati v říši stínů, ale umístiv tam Přemysla II. do kroužku panovníků, v postranním údolí očistce zádumčivě rozsazených, šlehl po synovi jeho aspoň škodolibou poznámkou, kladoucí Václava jakožto nečinného a bojácného rozkošníka hluboko pod hrdinného otce. Měl Dante pravdu?

Roku 1300 byl Václav II. král vskutku ještě mladý, čítaje jedva třicet roků, ale souvěkovcům zdál se asi mnohem starším proto, že vládl již téměř plná dvě desítiletí. A nebylo při něm ani mladické svěžesti ani jaré útočnosti zevnější. Byl vskutku dokonale nepodobný otci, který si podle slov kronisty salcburského světem razil dráhu „pod znamením lva a bleskurychlými údery lví odvážnost napodobuje“.

V těžké zbroji válečné vidělo Václava II. jen málo souvěkovců. Necválal téměř nikdy s družinou na odvážné výpravy jízdní do Bavor, Uher nebo vzdálených Prus. Němečtí kapitáni a biskupové nebo spřízněni vévodové slezští veleli zpravidla jeho vojskům, a až do roku 1300 vypravil se král sám jen jedinkrát válečně za hranice své říše. To bylo roku 1292, kdy vstupuje právě do věku mužného, táhl osobně do Polska, aby dosáhl ostruh rytířských.

Neúmorná pohyblivost otcova mu byla tedy cizí. Pobýval nejraději v Čechách, v okolí pražském, a jen když vysoká politika toho zcela naléhavě žádala, vypravoval se za mnoho let jednou ke schůzce s některým ze sousedních panovníků do Vídně, do míšenského Grünhainu nebo do Norimberka, ale nikdy dál. I na Moravě si prý naříkali, že král příliš zřídka navštěvuje markrabství, a podle slov kroniky štýrské rádcové zrazovali Václava II. s toho, aby se neucházel o korunu uherskou, ukazujíce mu, že není zvyklý, jak v Uhrách králi jest třeba, život trávit věčně na koni a projížděti s Kumány o závod širým krajem.

Zdá se ovšem, že především chatrná přirozenost nedovolovala králi takové námahy a vedla jej spíše k životu sedavému. Nezachovala se nám sice podrobnější zpráva o tom, jakého byl vzhledu, jen Florenčan jakýs, který psal kolem roku 1333 komentář k Božské komoedii Dantově a o sobě tvrdí, že Václava II.

vlastníma očima spatřil, naznačuje, že byl podivuhodné, něžné krásy; jisté však jest, že nebyl pevného zdraví a to již jako hoch. Když se čeští páni s Otou Braniborským smlouvali o jeho vydání z poručenství, měli obavu, že hošík, který se jim jevil „z míry slabým", nebude dlouhého života; rozpakovali se proto dáti za něho žádaný výkup. A také později vědělo intimní okolí královo, že přes horoucí zbožnost a odříkavé sklony Václav byl nucen u papeže Bonifáce VIII. vyprošovati si povolení, aby směl tajně požívati v dlouhé době postní aspoň někdy masa. Neboť, jak papež v dispensační listině píše, byl přirozenosti chatrné, těla zjevně slaboučkého a churavého žaludku, tak, že nemohl ryb vůbec požívati a těžkých jídel postních nesnášel.[1] Neobyčejná sklonnost k hromadnému pojídání nezralých plodu, kterou kronikář zbraslavský vytýká jakožto věc pro krále i v dospělém věku význačnou, prozrazuje rovněž jakousi chorobnou disposici základní, a také leccos jiného svědčí o vrozené nervové rozechvělosti mladého krále.

Tak nepřemožitelný odpor proti kočkám a děs při jejich mňoukání, nebo panická hrůza před bouřkou, která Václava II. již jako hocha přivedla k tomu, že se s prvním hrozivým mrakem utíkával do jakési schráně oltářní, ostatky svatých nesoucí, v níž setrval, dokud bouře nedozněla, dávaje si předčítati písmo svaté.

Snad možno tu tušiti stopy dědičného zatížení, význačného pro staré, vznešené rody, dědictví po Václavu I., který trpěl rovněž nepřemožitelnou idiosynkrasií proti zvuku zvonů a nemohl prý spát, cítil-li blíže lože zlato. Možná, že Václav II. připomínal i v lecčems jiném tohoto svého děda, o němž víme, že si k stáru liboval v samotářství, unikaje s nečetnou družinou několika všemocných favoritů z hluku panstva, podle starého zvyku kolem osoby královské se kupícího, na osamělé, nové hrady.

---

[1]) Doslovně praví papež: „Dinoscitur fore nature debilis et pati defectum vigoris proprii corporis et piscium esum abhoreat et alia cibaria quadragesimalia sue complexioni seu dispositioni bene non competant." (Reg. II., no. 1747.) Patrně nesloužilo ani umění souvěkých lékařů, jemuž Václav II. od mládí propadl, valně k tomu, aby churavý mladík zesílil. Prozrazuje to vypravování mnicha fürstenfeldského, i pro tehdejší poměry dvora pražského význačné, jak byl mladý král při obavě z otravy věšen nohama vzhůru v audienční síni.

Václav II. ovšem samotářem nebyl a miloval ruch skvělého dvora, ale nebýval svým poddaným rovněž vládcem snadno přístupným. Čeští vládykové, zvyklí z dob Přemysla II. viděti nejlepší záruku práva v panovníku, který projíždí bez únavy svými zeměmi a vyslýchá pilně při slavných rocích soudních i méně důležité nářky, želeli toho trpce, že jeho syn neměl trpělivosti takové a sklonu k dlouhým audiencím. Jejich zklamání se zjevně ozývá z veršů Dalimilových, vytýkajících mladému králi, že často, sotva vyslechnuv prosebníka, ,,pryč pojdieše a pánu některému súd rukú poručieše". Takové gesto královské, odkazující záležitost odborné úvaze rádců, bylo v očích lidu svědectvím lenosti královy, který prý příliš zapomínal toho, že ,,kniežecí úřad jest na súdě seděti, sirotčiu žalobu slyšeti".

Uvidíme později ještě, jakou měrou souvisela taková nechuť králova k tradicionálnímu řádu, žádajícímu na panovníkovi, aby kraloval takřka před očima všeho národa, s celým rázem vlády Václavovy a s novotami, jím do správy zemské uvedenými. Jisté však jest, že nechuť ta Václava vyznačovala a že se snažil, i rozličnými vývody ji přikrašlovati a ospravedlňovati.

Tak dovozuje v druhé kapitole první knihy svého ,,Horního práva", že se ,,dobrým vládcům sluší ve všem jednání dbáti náležité míry, aby jejich vážnost nebyla zlehčena příliš ochotným stykem s poddanými, ježto se z takového důvěrného stýkání snadno neváznost k hodnosti rodívá". Na jiném místě téhož práva horního, které se jeví v lečcem vůbec sebráním osobních názorů a konfessí králových, ujišťuje Václav II., že jest vždy ochoten přijímati v slyšení své konšely horské. ,,Ale nechť nám nezazlívají, pakli se jim někdy, jsouce mimo vlastní vůli rozličnými a důležitými zaležitostmi zabaveni, ihned věnovati nemůžeme; tu ať moudře uváží, že také podle řádu práva se sluší, aby každý patřičného vyřízení své věci dle pořadu některý čas vyčkával".

To zní zřejmě jako obrana proti nářkům na nesnadnou přístupnost a není pochybnosti, že Václavovi samému výmluvy takové někdy nestačily, že si činíval trpké výčitky pro útěk od osobního styku s národem. Nejlépe to dosvědčuje zajímavé vypravování 83. kapitoly kroniky zbraslavské, kde se líčí, podle důvěrné zprávy nevlastní sestry Václavovy, jak král sebe sama tajně potrestal za to, že v Brně netrpělivě odbyl zemánka, žádajícího spravedl-

nosti. Jsa v zápětí po činu v ústraní ložnice zmučen výčitkami, pocítil tak prudce hříšnost své náladovosti, že uchopil žhavý uhlík a jím pětkráte bolestně se popálil na chodidle, opakuje důrazně slova: „Kdo jsi vlastně? Člověk ženou narozený, krátkého života, pouhý popel a hlína, a jak máš žádati u Boha milosti, když tvrdými slovy odháníš slabého, který u tebe hledá ochrany?"

Myšlenka, že král jest člověk jako druzí, jen vyššími povinnostmi vyznamenaný, tiskla Václava II., jak se zdá, vůbec mocně, srážejíc se s přirozeným sklonem ke vznešené výlučnosti a panovnickému sebevědomí. V nedatované listině pro kterousi obec židovskou na příklad rozhovořil se král se scholastickým důvtipem o původu nesvobody lidí, podle „ius naturae" sobě rovných, a o nutnosti základních rozdílů stavovských, ale zdůraznil zároveň hned své přesvědčení o tom, jak přes to, kdo má dar panování, nesmí zapomínati, že jest především člověkem, jako druzí. Jest to ovšem pouhá arenga v kanceláři vzniklá, ale není jistě bez významu, ježto, jak ještě uvidíme, právě Václav II. takovým učeným vývodům svých listin věnoval značnou péči osobní.

Z vnitřních bojů, jaké prozrazuje brněnská episoda, dýše takřka chorobná rozechvělost duševní, s níž souhlasí i některé trpké výroky královy o tom, jak těžce nese břímě vlády. Tvrdíval častěji, kdyby syn byl již dospělý, nebo kdyby znal osobu jinou, třebas pouhého podkoního, jemuž by mohl svěřiti s bezpečností vládu, korunu prý by složil rád a vyhledal s důchodem jediného tisíce hřiven příšeří klidného, polokláštерního útulku. Jindy říkal, že by byl raději pastuchou než králem, a znělo to jako světobol blaseované duše, od útlého dětství panováním přesycené, ale zároveň ovšem i jako asketické pohrdání leskem světa, vyrostlé na půdě vroucího cítění náboženského.

Že cítění to u Václava II. bylo neobyčejně důrazné, jest obecně známo. Oddanost církvi a duchovnímu ovzduší byla rys, který současníkům při Václavu II. nejvíce bil do očí a který pověst nesla až k vzdáleným letopiscům, za Rýn a k moři baltskému. Německý veršovec, který kolem roku 1303 v dlouhé básni o křížové výpravě lantkrabí Ludvíka oslavoval také poslední Přemyslovce, vyličuje velmi výrazně lásku Václavovu k duchovenstvu a zejména k mnichům.

„In hitziger liebe ger
gotes dienst vor ziuhet er;
allen orden geistlich
in grôzer dêmuot neigt er sich,
nâch der himmelminne gebote
hât er liep si in gote“.

A věru na dvoře českém se tehdy hemžilo kleriky a hlavně šedí mniši cisterčští tu měli veliké slovo. Král počítal se takřka k jejich řeholi a zvláště rád uchyloval se s vybraným průvodem do jejich nového kláštera na Zbraslav.

Jeho poměr k Zbraslavi byl vůbec význačný. Již Přemysl II. si oblíbil místo, které prostě odňal biskupovi, aby tam zařídil lovecký zámek po vodě snadno přístupný jak z Prahy tak i z lovecké oblasti berounské Byl to opevněný letohrádek s vinicí, jejíž révy dal král z Rakous přivésti, a kde pobýval rád s nečetnou družinou, vyjížděje odtud do blízkých lesů. Václav II. vrátil Zbraslav zpět církvi, ač ne bez těžkého boje; miloval i on místo to, a vlastně se ho nevzdal ani potom. Neboť učinil si jedním z úkolů životních, vystavěti na Zbraslavi nejnádhernější konvent cistercský s velikým kostelem, v němž chtěl míti hrobku, a znova a znova přicházel dozírat na stavbu, jež měla býti chloubou jeho vlády. Tak byl mu vznikající klášter jakýmsi Marly nebo chceme-li Karlštejnem, místem oddechu v důvěrném kroužku. Ovzduší šedé řehole mu zde patrně bylo zvláště milé, ale také jinde, v ruchu skvělého dvora, vedl si prý někdy spíše jako mnich, než jako panovník rytířský.

On, který tak nerad vysedával na soudě, dovedl vyklečeti v kapli dlouhé hodiny a poslouchati mši po mši zároveň u několika oltářů sloužené, až jeho družina při tom zmírala netrpělivostí a páni marně čekali v radě. V chóru kněžském vyzpíval celé hodinky, s odborným zájmem určoval podrobnosti bohoslužebné a zvláště miloval dlouhé rozhovory o nejsubtilnějších otázkách theologických s učenými kleriky, kteří oživovali jeho dvůr. V nich naučil se nazpaměť takřka celému písmu, takže svými otázkami uváděl často i zkušené bohoslovce do rozpaků. Okázalá pokora přede vším, co souviselo se svátostí, znamenala jeho cestu a v Praze se vypravovalo mnoho o tom, jak v návalech pokání hned od mládí dovedl trýznit tělo žíněnou košilí, bičováním a jiným strá-

dáním. Potřeba pokořiti ob čas pyšné sebevědomí před bližním vedla ho k tomu, že nezanedbal o zeleném čtvrtku nikdy umývání nohou chudým, a německý veršovec, o němž byla již řeč, klade stejně důraz na to, že úspěchy vládě Václavově přineslo především boží požehnání za křesťanskou „demuot" královu, jako souvěký komentátor Dantův, jemuž byl Václav II. především „re mansueto et umile".

Jiní souvěkovci ovšem posuzovali tyto stránky bytosti Václavovy s menší úctou. „Mnišský král", „rex monachorum et clericorum", zněl posměšek bezbožných, ale vskutku označení nevyčerpávalo nikterak všech stránek královské osobnosti. Kronikář zbraslavský přiznává, že Václav býval „otcem a oddaným patronem všech mnichů", ale klade zároveň váhu na to, že byl i „milicie secularis instaurator strenuus" a sráží svůj úsudek o bytosti královč v tvrzení, že „hned mnichem, hned rytířem" býval, kterýžto úsudek pak jinde obrazněji opakuje slovy, že Václav II. měl na štítě lva, znamení Samsona, hrozného nepřátelům, v duši však orla vzhůru k Bohu letícího.

A vskutku mnohé svědčí o tom, že pokorný sluha Páně, který se druhdy jevil takřka klášterníkem, jindy býval panovníkem mocného sebevědomí a horoucí ctižádosti, s duší naplněnou sžíravou potřebou lesku zevního a slavné moci. Zářivá památka otcova mu nedala patrně žíti v klidu prostřednosti, a všecek průběh jeho vlády ukazuje, jak velice mu křivdil Dante tvrzením „che mai valor non conobbe, nè volle".

Václav II. nebyl ovšem bojovníkem a hrdinou jako otec, jehož slávu v očích souvěkovců vzrušená tragika rekovné smrti na bojišti neobyčejně povznesla. Byl osobně opravdu „rex pacificus", který se proto zdál pochmurnému soudci zásvětí v daleké Toskáně zbabělcem a který snad i jinak nemíval odvahy, tváří v tvář čeliti prudkému soupeři, jako se to ukázalo při některých schůzích osobních s Albrechtem Habsburským, kde Václav II. prý plaše ustupoval před bouřlivým vystoupením švakrovým. Opravdu však duše jeho vřela smělými plány a touhou po věcech neobyčejných, k jejichž provedení spěl s pevnou tuhostí a chytrostí, ať již šlo o revindikaci ztracených zemí alpských, nebo o rovnocennou náhradu v Míšni a v Polsku, o změnu vnitřních řádů země nebo cokoliv jiného. Václav nechtěl býti jen tím, čím se zrodil, prostým králem zemí českých; nejmocnějším vládcem

v střední Evropě se mínil státi a uvidíme ještě, že necouvl před nejsmělejší sázkou vedoucí k tomu cíli.

Nádhera dvorská mu byla zajisté při tom z prostředků, jimiž vědomě zesiloval vážnost svou v cizině, a proto jí věnoval náklad, který budil daleko široko úžas obecný. Až na Rýně se mluvilo o jeho korunovaci roku 1297 a kronikáři, kteří jinak o českých událostech téměř ničeho nevěděli, se dotýkají slavnosti té líčením, podle něhož prý nádherou jí nedostihl vůbec žádný panovník od nejdávnějších věků, ani Šalamoun a ani biblický král Asverus.

Korunovace, k níž se po léta dály přípravy, byla asi opravdu cosi zcela vyjimečného a popisy kronikáře zbraslavského nebo Otakara Štýrského jsou nám jen chudým odleskem přepychu, kterým Václav II., obraceje hrot moci své proti králi římskému Adolfovi, se snažil oslniti pozvaná říšská knížata a zdůrazniti pověstné bohatství české „stříbrné" země. V Praze při několikadenních turnajích a rejích shromážděných cizinců z kašen teklo víno a král, jediného dne na Zbraslavi pasovav 240 pánů na rytíře, obětoval i zdraví a život své choti, která byla právě slehla, jen aby slavnost byla bezpříkladná. A že i neobyčejný přepych, s nímž Václav II. vystupoval při svých řídkých vyjižďkách za hranice země, ať to bylo roku 1296 při schůzce s Adolfem Nasovským nebo 1298 při návštěvě říšského sněmu v Norimberce, míval politické pozadí, přiznává výslovně jeho životopisec, pravě, že král se snažil, „aby svojí velebností všem, kdož se tu sešli, do mysli vtiskl paměť svého jména".

Ale vedle cílů státnických projevovala se v nádherymilovnosti té zajisté i vrozená potřeba a čistě osobní sklon, který Václav II. nezdědil jen po otci nýbrž i po temperamentní matce Kunhutě, zadlužující se ještě ve vdovství nákladnými choutkami, jako byla koupě dvou živých lvů z Benátek.[1]) Lesk zlata a drahokamů lákal patrně také Václava II. neodolatelně, tak že mu nestačilo zboží klenotné z Vlach přinášené; při dvoře jeho nalezáme klenotníka Jana přivolaného z dalekého Řecka, jemuž král daroval tvrz Spitihněv a dvě vsi, a podobně značným důchodem po-

[1]) O zaplacení lvů těch bylo pak hotové jednání diplomatické, ježto věřitel, který královnu marně upomínal kterýmsi členem řádu minoritského, konečně se dovolal pomocí dožete Jakuba Contariniho.

daroval i druhého zlatníka, který zvláště uměle vyřezával pečeti královské, nebo dovedného mistra zbrojíře, povolaného z Vídně do Prahy, jemuž král přikázal roční plat desíti hřiven z důchodů mince pražské, podotýkaje výslovně, že tak činí, aby se Praha naplnila množstvím dovedných umělců.

Divem nádhery se stala zejména dvorská kaple Všech Svatých, o níž kronikář praví, že žádný ze souvěkých knížat neměl podobné; Václav II. učinil ji hlučným střediskem bohoslužby a dočasnou soupeřkou biskupova dómu kathedrálního tím, že k ní přenesl proboštství a kapitulu Mělnickou se všemi prebendami a paramenty, a zřídil při ní mimo to nové děkanství a několik kanonikátů. Pro oltáře kaple té pak sháněl u biskupů z nejrůznějších zemí odpustky a neváhal posílati až do vzdálených krajů, na příklad do Anglie, poselstva, jen aby rozmnožil sbírku svých ostatků o kusy vzácné, jako byly kostečky sv. Tomáše Becketa.

Bylo již častěji připomínáno, že těmito a jinými ještě sklony předposlední Přemyslovec byl takřka předchůdcem svého vnuka Karla IV., jemuž ovšem osud dopřál nabýti širšího obzoru dlouhým pobytem v ohniscích západní vzdělanosti a dovolil také, aby po sobě zůstavil trvalejší pomníky, než Václav II., v mladém věku smrtí zkosený. Vskutku u obou asi byl přirozený sklon k nádheře zbarven vážnou snahou po uměleckém povznesení ovzduší českého. S jakou pýchou a porozuměním odměňuje na příklad Václav II. svého stavitele, jehož jméno[1]) nám bohužel známo není! Král vytýká tu nadšeně, že mistr „zkušeností umění stavebnického (artis architectonicae) nemá v zemích českých sobě rovného, vynikaje přirozeným jakýmsi nadáním nade všechny ostatní umělce", a ze slov králových dýše přímo osobní zájem pro technickou dovednost, ač šlo snad jen o budovatele dřevěných staveb, jako byly veliké dvorany pro mnoho set účastníků dvorských slavností.

Jak se umělecký zájem králův ztělesnil v trvalejších stavbách monumentálních, ovšem nevíme. Současné prameny jsou příliš skoupé se svými zprávami v tomto směru; stavby zbraslavské, jež byly Václavovi asi totéž, co jeho vnukovi Karlštejn, zahynuly úplně v dobách husitských, a velký požár na hradě Pražském na konci

---

[1]) V listiné (Reg. II., no. 2370) slove ovšem Robertem, ale jména toho se nelze bezpečně přidržeti, neboť listina jest zachována jen ve formuláři Zděnka z Třebíče, který téměř důsledně jména osobní svévolně měnil.

vlády Václavovy, přispěl zajisté rovněž k tomu, že se nám nezachovalo téměř stopy po stavbách posledních Přemyslovců vůbec. Zdá se, že jediné zříceniny nádherného kostela a konventu zlatokorunského jsou s to, poskytnouti aspoň jakousi představu o rázu uměleckých snah v záři vlády Václavovy v Čechách rozkvétajících. Tolik však lze říci s jistotou, že mnišské a asketické nálady královy naprosto nenaplňovaly jeho bytost tak, aby v ní nebylo svěžího a vášnivého pochopení pro nádheru a jas vezdejšího světa.

Klerikové a mniši měli ovšem mocný vliv na dvoře pražském, ale byli to, aspoň z veliké části, mužové světa znalí a v umění státnickém sběhlí, kteří v přísežné radě králi pomáhali vládnouti. Na druhé straně vidíme, že Václav II. pobýval rád i v ovzduší zcela jiného rázu, v kroužku básníků milostných a jiných literátů. Z kroniky zbraslavské, která se snaží mladého krále opřísti takřka svatozáří jen v zbožnosti tonoucího panovníka a staví jej v tom s průhlednou tendencí za vzor nástupcům, se toho sice nedovídáme, ale jiné prameny to jasně prozrazují. Minnesang a německé verše vůbec zaznívaly na dvoře českém ovšem již za dob otce a děda Václavova. Reimarem Zwetrem začíná dlouhá řada cizích veršovců, kteří se horlivě tlačili k bohatým králům Václavovi I. a Přemyslovi II., sloužíce jim publicisticky a zvyšujíce jejich lesk dedikacemi i oslavnými slokami. Václav II. mohl tedy navázati na pevnou tradici, stávaje se rovněž mecenášem takových dvorských pěvců. Zdá se však, že jeho poměr k nim byl vřelejší; dvorská poesie mu nebyla pouze nutnou okrasou královské magnificence, nýbrž opravdovou potřebou a půdou, na níž sám učinil několik krůčků. Aspoň ho na začátku 14. věku minnesängři němečtí počítali s chloubou do svého cechu a ve veliké sbírce písní, která tehdy vznikla v oblasti horního Rýna, dostalo se čestného místa trojí písni milostné, kterou prý skládal „Kůnig Wenzel von Behein". A není příčiny, proč bychom pochybovali o tom, že Václav II. byl vskutku skladatelem těchto tří svěžích a dovedně složených básní; složil jimi patrně v jinošském věku svůj hold modě, svádějící k podobnému veršování i jiné vládnoucí hlavy v sousedství českém, jako byl na příklad Jindřich, vévoda vratislavský, Jindřich, markrabí míšenský nebo Ota se šípem, markrabí braniborský.

Ke vzniku veršů těch snad přispěla ovšem i pomocná ruka zkušeného odborníka, jaká dilettisujícím panovníkům zpravidla

pomáhá přes úskalí formy a o niž u dvora pražského nebylo nouze. Neboť ve světě většinou chudých a často i velmi dotěrných pěvců se rychle rozneslo, že mladý král má štědrou ruku, která podle slov Otakara Štýrského mnohého z nich pak vskutku obohatila „unde von armuot schied". Někteří z nich se ocitli Václavovi II. zvláště blízko; tak rozvláčný epik Oldřich z Eschenbachu, rodák ze severních Čech, kdesi od Litoměřic, autor německé Alexandreidy, který směl ve svém „Wilhelm von Wenden" odíti ve fantastické roucho básnické allegorie některé momenty ze života králova a jeho choti, Guty, vystupující v básni s průhledným názvem „královny Bene", anebo míšenský lyrik Jindřich, známý jménem Frauenlob, o němž se dovídáme, že více než druzí želel předčasného skonu Václavova, ztráceje v něm pána zvláště laskavého.

Doznívajícímu básnictví dvorskému v Němcích stal se dvůr posledních Přemyslovců vůbec střediskem nad jiné lákavým, kde nejen král sám, nýbrž i mnozí z dvořanů si objednávali oslavné verše a odměňovali štědře obratná věnování básnická; a proto se nesmíme divit, když se v jedné listině Václavově potkáváme s narážkami na pověsti o Dětřichovi Berúnském, dosvědčujícími, jak oblíbeným kořením zábavy na dvoře pražském bývaly tehdy asi sujety staré německé epiky.

Listina ta jest vůbec velmi cenným dokumentem k poznání duševního ovzduší okolí Václavova. Pochází ze sbírky Jindřicha, královského protonotáře, a jest to žertovný dekret, kterým Václav II. poškádlil svého komorního písaře, Jana Westfalského, jehož obratnost v přijímání drobných úplatků od rozličných dodavatelů již před tím zesměšňoval v jiném žertovném privilegiu. Král dává tu svému Němečkovi v náhradu za dlužný obnos, který Jan patrně trochu příliš horlivě na komoře vymáhal, desátek ze snědených mís a hrnců a nařizuje nadto, aby se mu v Čechách od hrnčířů a škopkařů dostávalo božské pocty, jaká prý se vzdávala Priapovi v staré Helladě nebo bohu hnoje, Sterceniovi, v starém Římě.

Z posměšků těch vyznívá humor literárně zabarvený a svědčící o značné míře klassické erudice, jakou tehdy nalézáme především v ovzduší škol rhetorských a diktatorských, rozkvetlých v Praze na sklonku 13. věku zejména zásluhou Vlachů, Jindřicha z Isernie a jeho krajana, královského protonotáře Jindřicha.

A v souvislosti té jest nám zvláště cenná zpráva kroniky zbraslavské, jak těsné styky prý míval Václav II. s družinou literátů, kupící se v jeho kanceláři, dávaje si od nich zvláště předčítati umělá diktamina, jež tvořila důležitou větev tehdejší publicistiky a krásného písemnictví latinského. Král sám prý tu posuzoval odbornicky slovesné výkony svých notářů a dával podněty k hotovým turnajům slohovým.

Tak vidíme, jak kolem Václava II. vzniká zajímavé prostředí literární, v němž německý verš se střídá se snahou po klassickém vědění i latinské eleganci a které druhdy působí na nás takřka jako anticipace učených kanceláří a k nim se družících kotterií humanistických pozdějšího 14. a 15. věku; zmínka o Priapovi pak prozrazuje, že prostředí to nebylo nikterak mnišsky zakřiknuté a prosté vší bujnosti, nýbrž že milovalo i dosti obhroublé žerty, takže v něm asi byly i dobře známou četbou hrozně lascivní listy družstva Venušina, zachované v jednom vídeňském formuláři, vzniklém snad přímo ve stínu dvora pražského..

A tím se dotýkáme stránky, která pro pochopení osobnosti Václavovy není rovněž bez významu, totiž jeho života erotického. Uvidíme ještě později, že když zemřel v poměrně tak mladém věku, šly světem pověsti, jakoby příčinou smrtelné choroby jeho byla přílišná vášnivost v požitcích lásky. To mínil zajisté i Dante, přísně vytýkaje Václavovi „lussuria e'l viver molle", a jiní souvěkovci vykřikovali to na plno. Není vyloučeno, že pověsti ty byly stejně přemrštěné a nadsazené jako mnoho jiného, co se o Čechách tehdy v cizině vypravovalo. Ale sotva lze věřiti, že byly úplně bez podkladu a není pochybnosti o tom, že Václav II. ve věcech lásky nebýval zcela odříkavým. Kronikář srovnává jej jednou s králem Davidem a patrně podléhal pokušení rovně snadno jako biblický patriarcha, zvláště když po smrti první choti od roku 1297 byl dlouho mladým vdovcem a jeho dvůr neměl paní. Z té doby pocházeli asi jeho levobočkové a tehdy v jeho okolí patrně vskutku hrály úlohu ženy, jako byla paní Anežka, o jejíž dvornosti štýrský veršovec mluví se zřejmým zájmem a nadšením, kresle její obraz jako vzor maitressy královské, nejen tělem nýbrž i dary ducha panovníka ovládající.

Nevystačíme tedy u Václava II. prostě s představou pobožnůstkářského askety, který žíněné košile kajícnické neodkládá a požitkům rozkoše uměním zjemnělé se vyhýbá. Vášnivý sklon

pro obojí vřel v jeho nitru a sváděl tu patrně těžké boje, vedoucí krále k tomu, že již ve věku 21 let mluví o nutnosti vykupovati zbožnými činy „hříchy mládí našeho"; ale jest možno tázati se, zda protichůdné nálady žízně po světských požitcích a zkroušené kajícnosti se v duši králově srážely jen ve zmatených, neklidně se střídajících vlnách, nebo zda nebyly aspoň z části nutným a vzájemně se doplňujícím projevem téhož základního cítění nervově rozechvělé ale i zjemnělé bytosti.

Hltavě hřešit, v zápětí pak padat na kolena a ponižovat se před svátostní mocí kněžskou, to bylo ve středověku vůbec zjevem častým, ale při Václavu II. cítění náboženské při vší zevní okázalosti vyvěralo patrně z hlubších zdrojů a mnohé svědčí o tom, že ani jeho pobožnost nebyla pouhé chvění před trestem věčným, ani jeho horlivost kultuelní pouhý zvykový čin hříšníka, který se před výčitkami utíká pod plášťík církve a knězi pasivně důvěřuje.

Zmínili jsme se již o Václavově dokonalé znalosti písma svatého a jeho o zájmu pro theologické záhady, kterým vzbudil roku 1298 v Norimberce neobyčejný podiv i u arcibiskupa trevirského Boemunda. Stejně jako dovedl kněžím s odbornou znalostí předpisovati každodenně způsob obětních modliteb, snažil se jim vyrovnati i bohoslovným věděním. Ještě na smrtelném loži, krátce před skonem, rozhovořil se prý o možnostech spásy tak výmluvně, že žár jeho „ignitum eloquium" zachvacoval posluchače a sděloval se jim. Vše to ukazuje, že jeho religiosita nevyrůstala jen z výčitek zatíženého svědomí, nýbrž měla původ také v kladných potřebách vzdělaného ducha.

Křesťanská vniternost a přirozená touha člověka po bohatším životě vezdejším soupeřily sice po celý středověk prudce, ale přece se navzájem podmiňovaly ve svém vývoji. Křesťanství bylo v hlavních kusech svých dědictvím pozdní antiky a jeho plné uchopení vyžadovalo značné úrovně kulturní. Bylo třeba, aby původní barbarská prostota, vyznačující raný středověk, byla setřena a profánní vzdělanost zjemněna, než mohlo hlubší a důslednější přemítání o záhadách víry pronikati také do kruhu laiků, dotud namnoze prostě a trpně věřících v magický účinek svátosti, knězem podávané. Teprve zvýšení úrovně vzdělanosti, které přinesla doba vyznačená rytířstvím, gotikou a minnesangem, vzbudilo potřebu opravdové assimilace křesťanských hledisek tam, kde

dotud vládla jen zevní síla řádů poenitenciálních. A tu rostoucí zájem theologický není namnoze úspěchem církve; probouzí naopak nebezpečnou vlnu kacířstva, a i tam, kde důvěra v hierarchii zůstává neotřesena, bývá projevem ducha samostatného, jehož zesílená vnímavost a probuzená zvídavost se nespokojuje s pouhou důvěrou v kněze, nýbrž chce dosáhnouti vyššího stupně duchovního života, jaký dotud byl takřka výhradou kleriků. Theologisující laikové se jaksi nevědomky tlačí na přehradu, oddělující od nich v společném „corpus christianum" pomazané Páně, a v dobách těch ani přemíru zevního pobožnůstkářství, s jakou se na příklad u Václava II. setkáváme, nesmíme bráti za doklad ducha nábožensky trpného a neplodného. Var náboženské potřeby probouzel v zanícených duších v pozdějším středověku skoro obecně silné kouzlo mystiky kultuelní, vrcholící zejména v přečastém přistupování ke stolu Páně, a bylo by nesprávné všechny, kdož jí podléhali, považovati za bezduché pověrčivce. Století třinácté jest nejen doba sv. Františka z Assisi, nýbrž také doba asketů knížecích, sv. Alžběty a sv. Ludvíka. Otec poručníka Václavova, Ota III. Braniborský, proslul rovněž zbožnou trýzní a býval při tom skvělý, vynikající kníže.

Hlubší citění a nové, čistě náladové prvky pronikaly tehdy vítězně do výkonů náboženských, přijímaných dotud laiky namnoze jen jakožto záruky a tuhé symboly věroučných pravd. Kristus se stává člověku lidsky bližším svým utrpením, přestává býti jen dogmatickým schematem a od 12. věku počínaje nové cítění to jest zvlášť výrazně vyznačováno šířícím se kultem mariánským, který teprve ve 14. století vniká také do obecného lidu, byv před tím obmezen spíše na vzácnější duchy.

U Václava II. kult Bohorodičky byl z nejsilnějších stránek bytí duchovního. Vším životem ho provázejí hodinky mariánské a mše k poctě Panny; zvlášť vyprosil si sepsání krásné legendy o Marii a žákovi na Jindřichu Poustevníkovi a o erotické téměř vášnivosti jeho poměru k Madonně, prozrazované často „yperbolice excessivis eloquiis", svědčí zejména známé vypravování 58. kapitoly kroniky zbraslavské, kde král při pohledu na líbezné údolí Vltavské se Zbraslavě k zděšení svých duchovních průvodců propukl ve slova téměř blasfemická, pravě, že Kristovi samému by nebyl ten krásný kout země daroval, jen Bohorodičce že tak učinil. Opatrný opat Konrád uhladil vše ovšem v zápětí

učeným citátem ze sv. Bernarda, pravícím, že co dáváš Matce, platí také Synovi, ale právě tento kontrast mezi duchovním diplomatem a zaníceným králem, schopným tak vřele vnímati krásu přírodní a zároveň tak citově řešiti svůj poměr k božstvu, nám ukazuje Václava jakožto ducha jemně ostruněného, jehož nesmíme měřiti měrou zvykového kajícníka, kněžským okolím znevolněného. A v citové vášnivosti té jeví se nám také pevné, třebas snad zcela podvědomé podněty, spojující vezdejší sklony královy se spiritualní náladou jeho.

Mezi mystickou zaníceností náboženskou a profánní erotikou bývají vůbec vztahy velmi těsné a to zvláště u nervově rozechvělých osob, které se nedovedou dosti klidně rozvíjet. V pozdějším středověku vztahy ty však měly namnoze význam obecnější. Tu vidíme jasně, jak živel erotický, minnesangem obohacený a sublimovaný, proniká také do náboženské sféry. Šalamounova Píseň písní a kult Bohorodičky klenou namnoze most přes propast, zející mezi neodolatelně pokračujícím zjemněním vezdejších sklonů a zásvětnými příkazy evangelia, a také jinak vidíme, že básnická fantasie dovedla aspoň s částečným zdarem hledati smír mezi vítězící „Frau Welt“ a křesťanskou odříkavostí v ideálu pravého rytířství. Tak se potkáváme v německé poesii epické hlavně u některých epigonů Wolframa z Eschenbachu s nerozlučným splýváním dvorského přepychu s mnišským asketismem a s bezmeznou oddaností církvi, a pročítáme-li únavné verše „Mladšího“ Titurela nebo bavorského Lohengrina z konce 13. věku, které byly jistě i na dvoře pražském dobře známy, ocitáme se přímo v ovzduší, v němž se kontrasty, význačné pro Václava II., aspoň z části smiřují.

Táž touha po stupňovaném lesku, po dvorské nádheře a vzácných věcech bují i v básních těch při popisech sídla sv. Grálu a kde jinde se dá. Hrdinové jsou tu skvělí páni, kteří vzdychají láskou, ale zároveň se horlivě modlí k Bohorodičce, jsou neúnavni v přijímání svátosti, postí se krutě a zakládají kláštery, myslí a cítí často zcela mnišsky, ale jsou plni žhavé touhy po slávě. Než také sklon k učenosti theologické a shon po zdánlivé hloubce úvah jsou význačné pro tuto epigonskou epiku, jež mohla na fantasii Václavovu dosti mocně působiti; rovněž souvěká lyrika německá, kvetoucí u jeho dvora, ukazuje podobnou souběžnost náboženské horlivosti s čistě profánními přízvuky.

Bylo již řečeno, že pěvcem Václavu II. zvláště milým byl Jindřich Frauenlob. Básník, jehož náhrobek později věnčívaly dívky v dómu mohučském, nabyl líbezného příjmení zejména nadšenými písněmi ke chvále matky Boží a ve verších jeho leichů se setkáváme zároveň se značnou dávkou nábožných úvah a symbolických výkladů na slova bible. Ale hloubání o základech božské přirozenosti tu sousedí někdy dosti bezprostředně s verši světské milosti a ovšem také s drobty erudice klassické a přírodovědecké, s hebrejskou mystikou i pověstmi z družiny Artušovy. Celek básnického díla Frauenlobova jeví vůbec již mnoho odborné pedanterie knižní, a proto Jindřich se klade na začátek t. zv. učeného meistersangu, kde původní, zpívaná poesie dvorská se stává znenáhla literaturou v našem smyslu, nabývajíc knižního rázu a honosíc se odbornými znalostmi všeho druhu. Než i v tom byl Frauenlob věrnou ukázkou duševního prostředí, obklopujícího Václava II., v němž vskutku odborně učené snahy hrály značnou úlohu, takže i jim třeba několik slov věnovati.

Náhodné zmínky pramenů, z nichž jako z pestrých kaménků rozmetané mosaiky můžeme jen zcela kuse sestaviti bledý obraz bytosti Václavovy, nedovolují nám ovšem, abychom rozeznávali určité fase v jeho vývoji duševním. Ale dá se z nich aspoň vytušiti, že vlastní mládí s přirozenou svěžestí, jakou prozrazují verše králi přičítané, Václava II. asi velmi rychle opustilo. Ve 14 letech byl ženat, v 17 letech byl otcem a tíha vlády nad mocně rostoucí říší zesilovala patrně jeho sklon k obřadné důstojnosti; uzavřenost sedavého života mu dávala předčasně přídech stáří, který opat Ota s takovou pochvalou vytýká. Ale neúnavně mladým zůstával král svou žízní intelektualní, svou všestrannou zvídavostí a touhou obohatiti ducha v každém směru. I v tom byl ovšem dítětem doby.

Zabloudíme-li okem do spleti skulptur zdobících gotická průčelí kathedrál nebo do vědeckých encyklopaedií, v nichž scholastika 13. věku se snažila shrnouti veškeré vědění, potkáváme se všude s mocně vypiatou touhou po mnohosti poznání a jakousi nevyběravou lačností probuzeného zájmu o divné zázraky, které chová širý svět. Není to ještě soustavné dolování za induktivně dokazatelnou pravdou a jejími zákonitostmi, nýbrž spíše horečné shrnování a třídění vědních pokladů lidstva, rozkošnické probírání jejich bohatství, které vyznačuje scholastiku vrcholné

doby, ještě nerozhlodanou blížící se skepsí scottistů a terministů 14. věku. S duchem této scholastiky a jeho synthetickou všestranností se potkáváme patrně u Václava II.

Kronikář zbraslavský nám vylíčil velmi živě, s jakým zájmem král dovedl sledovati subtilní výývody nejrozmanitějších učenců, které kolem sebe shromažďoval v jakousi dvorskou akademii, dávaje jim rozličná themata, aby je objasňovali scholastickou disputací. S každým prý tu dovedl promluviti odborně „in terminis suae facultatis", míse se sám někdy do debaty s důvody tak svéráznými, že „i nejzkušenější druhdy svými jemnými námitkami zabavil". Rozpravy ty se dály ovšem po latině, kterou Václav II. podle svědectví kronikářova ovládal tak, že „proti bezpečným pravidlům umění gramatického jen velmi zřídka se prohřešoval", ač se mu vlastního školského vzdělání nikdy nedostalo.

Bylo v tom vskutku cosi neobyčejného. Neboť král sám ani čísti ani psáti nedovedl: neklidné mládí, přerušené hroznou smrtí otcovou právě v sedmém roce věku princova, mu nedalo k tomu času, aby si osvojil umění, které ovšem v laické společnosti soudobé vůbec bylo ještě nevalně rozšířeno a jehož panovník, mající hojnost předčítatelů a písařů, mohl snadno postrádati. Než snad právě proto, že mu kniha a věci učené nebyly v útlých letech zhnuseny školskou pedanterií, zajímal se o ně Václav II. dospívaje, a to vášnivě, jsa v tom ovšem podporován pamětí přímo zázračnou. I velmi dlouhé výývody, jednou předčítané, dovedl prý hravě opakovati a soustavným výcvikem paměti dosáhl toho, že „co jednou slyšel, již nedovedl neznati".

Všestranná touha po vědění spolu s čistě náboženskou horlivostí zajisté přispěla k tomu, že Václav tak těsně srostl se společností duchovní. V jeho době především klerik byl stále ještě hlavním nositelem veškeré theoretické učenosti. Kromě jiných příčin také proto, že povahám, ke knižnímu životu sklonným, církevní obročí bylo takřka jediným bezpečným přístavem. Kathedrální kostel pražský, při němž právě v době Václavově kvetlo „studium" i v cizině vysoko ceněné a z daleka navštěvované, byl místem, kde král zaopatřil mnohému ze svých učených chráněnců nejpohodlnější útulek, a nebyl to zajisté jednostranně bohoslovný zájem, který mu vnukl smělou myšlenku, zříditi v Praze skutečné vysoké učení, všemi právy akademickými opatřené, jakého střední

Evropa tehdy vůbec ještě neměla. Myšlenku tu provésti se králi ovšem nezdařilo, ale jest velmi význačná pro obor jeho zájmů. Snaha po hlubším poučení a po poznání cizích věcí prozrazuje se u Václava II. i jinak mnohými podrobnostmi znova a znova. Ať volá k theologickým debatám rozkolnické kněze řecké i slovanské, nebo ať hostí zbloudilé mladíky tatarské dlouho na svém dvoře a vyptává se jich na zázraky dalekých zemí, vždy jest to týž rys neunavné potřeby ducha po vzácném vědění roztouženého.

Viděli jsme již nahoře, jak zřejmě se v kanceláři Václava II. prozrazuje značná míra klassické erudice, kterou sám král byl nepochybně dotčen. Znělo to jako předzvěst humanistického údivu nad starou slávou Říma, když vypravováním obratného kanonisty, který znal dobře věčné město i Italii, dal se pohnouti k tomu, aby nabídl ruku dcerky své římskému velmožovi z rodu Orsini. Episoda měla ovšem i politické pozadí, ale pramen, který nás o ní zpravuje, prozrazuje nepochybně, jak mocně při tom na Václava působila „magnificence prokonsulů římských" a kouzlo rodu, s antickým dávnověkem přímo souvisícího. A zároveň vidíme, jak mocnou úctou byl naplněn král k římskému právu, takže se rozhodl přímo z Říma si vyžádati slavného odborníka, který by na české půdě soustavností práva toho zlepšil řády veřejné.

Promluvíme o tomto neobyčejném povolání Gozziově do Čech a jeho působení podrobněji v jiné souvislosti: zde slouží nám jen jakožto doklad, jak vysoko cenil Václav II. theoretickou vědu právní, ovanutou leskem římského starověku, která si jeho ducha vedle scholastické theologie, jak se zdá, nejmocněji byla podmanila. Řada učených kanonistů a jiných doktorů práv hrála již před tím úlohu v radě královské, ale styk s orvietským mistrem patrně rozšířil obzor Václavův a ještě zesílil jeho zájem o právní systematiku. Dokladem toho jsou nám již listiny, vycházející z kanceláře královské a vyznačené stále zřetelnějším přídechem právnického ducha, ale především slavné právo horní, v němž vskutku lze viděti neobyčejně zajímavý plod společné práce hloubavého krále s vlašským učencem.

Jest to památka zcela svérázná a vynikající. Přední novodobý znalec otázek těch, Zycha, přiznává výslovně, že dílo nevzniklo z věcných potřeb českého hornictví, dobře opatřeného zvykovým

právem jihlavským, nýbrž z osobní lásky královy k soustavné jurisprudenci, a že nese i zjevné stopy původu toho. Vskutku nenalezneme asi vůbec v středověké literatuře díla právnického, v němž panovník by tak často a slovy takřka náladovými sunul do popředí své osobní cítění, a kde by se tak výrazně prozrazoval rozjímavý sklon ducha vycvičeného scholastikou k jasnému členění úvah, ale přes to odbíhajícího co krok s jakousi dilettantskou zálibou na pobočné pěšinky. Ať čteme význačná slova úvodní, vytýkající, že třeba nejprve duši modlitbou povznésti, aby jazyk k učenosti se rozvázal, nebo úvahy o užívání rozumu, o Seneku se opírající, podrážděné invektivy proti Jihlavským nebo sebevědomé pohledy zpět na rychlý vznos království z úpadku po smrti Otakarově, filosofické vývody o úkolech králových i o původu společenských řádů nebo jiné podobné vložky obecného rázu, všude zasvitne přímý reflex myslivé osobnosti královy, která se v díle jasně zrcadlí a projevuje.

A k této zálibě v umělých vývodech právních, někdy až sofisticky zahrocených, připojme rysy, které nám prozrazuje skutečný postup Václavův v zevní i vnitřní politice, postup zchytralý a někdy až k perfidnosti lstivý, ale vždy k nezvyklým, velikým cílům se obracející: tu se nám zjasňuje bytost Václavova měrou nemalou. Z pološera skoupých a schematických zpráv kronikářských vystupuje postava panovníka vskutku zajímavého: přirozená nestatečnost tělesná mu zatarasila sice cestu k rytířskému heroismu, ale dovedl užíti jiných prostředků, aby si přes to razil dráhu k neobyčejným úspěchům. V jeho jemných rukou diplomatická intrika a právnický důvod se stávají zbraní nebezpečnou, stejně jako jí byly v rukou kleriků, snažících se podobně ovládnout drsný svět silou slova a systematikou práva kanonického.

Podobnost taková nebyla ve středověku nic nepřirozeného: doba ta spojovala symbolikou korunovačních obřadů a rouch důstojnost kněžskou i královskou, biblický Melchisedech, „rex et sacerdos“ byl jí ideálem, jemuž se Václav II. patrně dosti přibližoval. Neboť také knižním zájmem svým srůstal král ten mimoděk s ovzduším kleriků, třebas že mocná ctižádost a citové potřeby mysli poněkud nervosně rozechvělé nedopouštěly, aby v něm zcela utonul. Pružná obrazotvornost, podněcovaná právě klidným životem v dvorském závětří a zesilovaná stykem s muži přerůzných povah, vzbuzovala v jeho nadané duši sžíravou

touhu setřásti se sebe pouta dosavadních tradic a pokusiti se o věci zcela neobyčejné, z nichž jednu jsme již poznali v zaražení měny grošové. Na dvoře pražském byly tehdy Alexandreidy asi nikoli nahodile čtení velmi oblíbené: vypravování o tom, jak mladý král makedonský s ctižádostivou úzkostí hledí na úspěchy svého otce a činí je měřítkem svých vlastních nadějí, nalézalo jistě ozvěnu v duši Václavově, jemuž veliký stín Přemyslův stál stále před očima, dokud si nemohl říci, že vlastní úspěch není menší úspěchu otcova. Uvidíme ještě později, jaké prostředky jej vedly na dráze k tomu cíli; zde nám stačí, pochopíme-li, že neobyčejně vypiatá intelektualita především působila, že současníci, třebas mu ve všem neporozuměli, obraceli k němu zraky s obdivem, vidouce v něm panovníka, zřejmě odlišného od obvyklého typu vládců.

Nelze ovšem tvrditi, že by byl v době své Václav II. býval zjevem zcela ojedinělým. Podobnou pozornost, jako on, budil na příklad o něco málo později i král neapolský Robert, velebený Petrarkou jako „panovník filosof" a označovaný Dantem s pohrdavou ironií jakožto „král kazatel," protože neváhal svůj theologický zájem projevovati s kazatelny i v uštěpačné Florencii. Také tento král, který naukové úsilí zvěčnil v dlouhé řadě traktátů, dovedl slučovati lstivost právníka a diplomata s vroucností zaníceného bohoslovce a subtilním uměním odborného scholastika. Ale Robert vyrostl v Italii, v ovzduší neskonale zjemnělejším a silněji provátém vzdělaností knižní nežli bylo ovzduší české, takže jeho bytost sotva má tolik záhadného půvabu, jako postava předposledního Přemyslovce, obestřeného smutným nádechem hlodavé choroby a předčasného skonu uprostřed rozhodného náběhu životního.

A tak přísný soud Palackého, upírající Václavovi II. veškeru sílu ducha a ctižádost, jistě není spravedlivý. Než soud ten obsahuje zároveň také klad, hodný rovněž kritické úvahy, totiž tvrzení, že poměry, v nichž bylo Václavovi vládnouti, byly vyjimečně příznivé slavnému a úspěšnému panování. Palacký upřel tu zrak svůj patrně na některé zevní předpoklady rychlého vzrůstu moci české, jako byly sváry Piastovců, říšské spory v Němcích nebo vymření rodu Arpadova, jež razily králi českému cestu ke koruně polské a uherské i k rostoucímu vlivu v oblasti německé. Než nesmíme zapomínati, že výhodných příležitostí těch bylo

lze užíti jen tomu, kdo k nim přistupoval s pevnou mocí vlastní. A tu jest obecně známo, že zřídka kdy se mladičký panovník ujímal dědictví tak nesnadného jako Václav II., který byl nucen nejdříve rozervané země české takřka od kořene opravovati, nežli se mohl odvážiti většího rozpětí na venek.

Viděli jsme sice v první kapitole, jak celkový vývoj hospodářský v 13. věku rychle sunul země české do popředí a množil jejich bohatství, ale právě ve chvíli, kdy se Václav vracel do vlasti ze zajetí braniborského, byl stav zemí těch takřka zoufalý pohubením, vylidněním a rozervaností širých krajů.

Vyskytli se sice dějepisci novodobí, na př. Fr. Gräbner, kteří vyslovili pochybnost o tom, zda údaje kronik domácích o bídě té nejsou ze zášti proti braniborské správě značně přemrštěny, ale jistě neprávem. Stačí všimnouti si toho, že i vzdálené prameny, které věcem českým jinak nevěnovaly zvláštní pozornosti, o zhoubě výslovně mluví a dojemně ji líčí, jako na příklad durynský Sifrid z Balnhusenu, podle něhož ještě za života Přemyslova kterýsi zbožný klášterník ve snách viděl, jak se na Čechy žene dravá řeka, plná ledu, a hlas s nebe volá „Dies tribulationis, dies miseriae“. Sifrid vyličuje, jak se prý pak po tři léta houfy vyhladovělého lidu z Čech neustále trousily do Durynska a Míšně a i hlouběji do Němec, hledajíce obživy a hynouce vysílením po cestách a po náměstích nehostinných měst. Na 630 tisíc čítá jiný kronikář porýnský těch, kdo prý tehdy v Čechách bídně zhynuli, a vytýká při tom zcela podobné, příšerné případy hladného lidojedství, jako souvěký annalista pražský. Tak píše o hrozných věcech těch i bavorský pokračovatel Martin Polona a také nejedna listina trhová o prodeji zboží duchovních z doby 1279—1282 nám zachovala zprávy o strašných útrapách těchto smutných let „obecného sváru a boje v zemi“, kdy se zmatek a zápas všech proti všem rozmohl tak, že i bohatí klášterníci třeli bídu a šťastná byla vesnice, jíž bylo lze „inkastellací“ zděného kostelíku nabýti pevnějšího utulku před zdivočilými tlupami domácích i cizích kořistníků.

Není listin, které by tehdejší stav země případněji označovaly, nad dopisy biskupa Tobiáše o opevnění kostela a hřbitova v Kojetíně, nebo nad smlouvu, kterou roku 1281 uzavřely kláštery plasský a zderazský o kostel v Potvorově, kde se poddaným obou klášterů vykazují předem oddělená místa v kapli i ve zvonici

kostelní pro případ nepřátelského útoku. Slyšíme zevšad vzdechy o metle boží, jež prý zemi takřka vylidňuje, i o obecném rozvášnění, které jí zmítá jako nemilosrdná vichřice. Sám Václav II., v „Horním právu" uvažuje obšírně o užitku, který jednotlivci přináší příslušnost k spořádanému státu, a o povinnostech z toho plynoucích, vzpomíná dojemnými slovy hrozného rozdílu mezi skvělou dobou moci Přemyslovy a lety následujícími, kdy se prý po veškerém světě o Čechách mluvilo jako o zemi ztracené a všemi bědami zbičované.

Takové poměry vítaly tedy mladičkého Václava při návratu do Čech a zlé rány mu bylo hojiti dříve, nežli se království mohlo zase přihlásiti jako mocný člen mezi státy středoevropské. Úrodné a rychle se rozvíjející zemi nechybělo ovšem silných schopností obrodných, ale velmi nesnadné bylo dosíci opravdového uklidnění rozvířené společnosti národní. Neboť je podstatně stěžovala nesnáz, která nebyla rázu jen okamžitého, nýbrž působila trvale, ohrožujíc monarchický řád a ústrojí země, totiž vzrostlá moc panstva.

Dějin českých na předělu 13. a 14. věku nepochopí plně, kdo si neuvědomí, že byly zároveň důležitou kapitolou v zápase, který s korunou o moc ve státě po drahnou dobu sváděl stále pevněji se vyhraňující stav panský. Šlo vskutku o to, kdo v Čechách podrží trvale vrch, zda dynastie nebo hlouček velmožných rodů deroucích se k oligarchickému postavení s takovým úsilím, že se otázka „kdo s koho" jevila mnohdy takřka páteří vnitřních dějin českých v pozdějším středověku. Přemysl II. zahynul opravdu jakožto oběť tohoto boje ústavního, Václav II. pak, od počátku prudce zmítaný jeho vlnami, byl rovněž nucen naň obraceti nemalé úsilí a to jen s dočasným úspěchem. Neboť hned po jeho smrti se obnovuje příliv žádostivosti magnátské se zdvojenou silou a stáčí osu dějin českých v směr zcela jiný, než jaký měla za doby Václavovy. Proto, chceme-li správně poznati podstatu vnitřní politiky tohoto krále a oceniti její obtíže, jest třeba, abychom si nejdříve poněkud ujasnili, co bylo vlastně panstvo české v 13. věku a jakou mocí vládlo. To se bohužel neobejde bez podrobné úvahy odvádějící nás znova dosti daleko zpět do minulosti, která nám však ukáže zároveň cestu k některým, jinak těžko přístupným končinám našeho thematu.

* * *

V druhé polovici 13. věku panstvo české tvořilo již nepochybně svéráznou skupinu společenskou, složenou z nevelikého počtu rodin, vysoko se povznášejících nad úroveň ostatního národa[1]) a vyznačených zvláště pozoruhodnou soudržností plemennou. Jednoduchá znamení erbovní, ať to byla ostrev, růže, lekno nebo jiný emblem podobný, víží k sobě hotové řetězy jinak samostatných odnoží rodových, původ od společného předka jim připomínajíce, a zvláště v pohnutých okamžicích dějinných se osvědčovala tato rodová pospolitost Vítkovců, Ronovců a jiných panských „generationes" druhdy dosti účinně.

Při tom však není nikterak zřejmé, že by se byla zásadní povýšenost pánů nad ostatním svobodným národem opírala o přesné vědomí krve zvlášť urozené a od pradávna pečlivě střežené před příměskem nerovnorodým. Zdá se spíše, že tomu tak nebylo. Aspoň nesáhaly genealogické vzpomínky ani nejpřednějších rozrodů dále než do 12. věku, a jistě také panstvo české nepožívalo zvláštního práva osobního, jaké měla vysoká šlechta rodová zemí sousedních. Společenství jednoho a téhož práva zemského objímalo ve věcech trestních i občanských všechny zemany,[2]) ať byli zváni pány nebo jen vládyky. Jen v jeho rámci dostávalo se pánům některých výsad a ještě na počátku 15 věku narážela jejich snaha, děliti se od ostatní obce zemské a stanouti zřejmě vedle ní, na odpor, vytýkající důrazně společné zemanství šlechty vyšší i nižší.

Z čeho tedy vyrostlo význačné postavení této nevalně početné skupiny rodin panských, nebyla-li aspoň z největší části potomstvem pradávné šlechty kmenové, zakládající zvláštní urozenost svou na odvěké přednosti krve? Jsme ve věci té vskutku odkázáni na pouhé dohady.

---

[1]) Tvrzení některých badatelů německých, že se odlišné postavení pánů ustálilo až v 14. věku a zejména domněnka Werunského, jakoby teprve dědičné kmetovství při soudě zemském bylo bývalo hlavním zdrojem jejich povýšenosti nad ostatním zemanstvem, se nesrovnává nikterak s prameny 13. věku, v nichž se panstvo jeví již zřejmě stavem zvláštním, třebas snad ještě ne úzkostlivě a formálně uzavřeným.

[2]) Zcela nesprávně, aspoň pro dobu, o niž nám jde, bývá mnohdy název zeman stotožňován s pojmem šlechtice drobného, vládyky. Opravdu z Dalimila a jiných pramenů souvěkých vyplývá, že zeman znamenal prostě totéž, co po latině „terrigena", totiž jakéhokoliv svobodného a příhaně chlapství nepodléhajícího obyvatele země.

Cizí kronikáři, jako byl Otakar Štýrský, mluvíce o pánech českých a ceníce vysoko jejich vliv ve státě, zovou je někdy prostě „die lantherren"; raději je však označují výraznějším slovem „die beheimischen suppan". A to nejen kronikáři, píšící po německu; i latinské letopisy rakouské mluví o „suppani Bohemiae". Bavorskému mnichovi jest na příklad Záviš z Falkenštejna „suppanus quidam", a také prameny dokumentární, listiny císařské a papežské, obracejíce se k velmožům českým, neopomíjejí toho výrazu. Ještě roku 1310 král římský Jindřich VII. píše „urozeným županům a obyvatelům království českého".

V domácích zápisech našich slova župan se ovšem neužívá tak zhusta, jak bychom očekávali podle jeho pronikání do ciziny. Po prvé se s ním setkáváme v listině vévodské roku 1187 a v 13. věku sotva několikráte se nám mihnou v letopisech a listinných projevech panovníků českých zmínky jako „s radou věrných županů našich", „kněžstvo a župané", „župané nebo urození naši". Daleko častěji se v pramenech našich v podobné souvislosti užívá latinských výrazů „domini terrae" a „potentes" nebo označení „barones regni", které ostatně i v cizině platilo za úplně souznačné se slovem župan.[1])

Z toho však nelze nikterak dokazovati, že by se byl název „župan" v Čechách až pozdě ujal a jen nevalného rozšíření došel.[2]) Prameny naše psané až do konce 13. věku veskrze latinsky, vplétají do vět svých česká označení vůbec jen výjimkou, a když se na začátku 14. století vlastní písemnictví české rozvíjelo památkami,

---

[1]) Tak Jan z Viktrinku, mluvě o velmožích českých, praví výslovně „barones terre, quos subpanos vocant". A že i rovnice „domini terre vel suppani" v Čechách na konci 13. věku obecně platila, ukazuje na příklad listina biskupa Tobiáše z roku 1289 (vydání Novákovo č. 164).

[2]) Nejdůrazněji to tvrdil A. Sedláček v pozoruhodné práci o vzniku šlechty české (Věstník sp. nauk 1890, 235), kde vyslovil přesvědčení, že na počátku 12. věku u nás jak slovo tak pojem „župan" patrně ještě vůbec nebyly známy, protože se v kronice Kosmově nevyskytují. Než tu dlužno si vzpomenouti, s jakým úsilím se Kosmas vůbec vyhýbal podobným barbarismům, sáhaje raději po málo případných slovech klassických, jako jest „satrapa" nebo „tribunus", a užívaje ovšem nejčastěji obecného označení „comites" nebo „primates". A že i jeho pozdějším pokračovatelům a prostým annalistům 13. věku, literární umělosti a klasického přídechu již tolik nedbajícím, slovo „supanus" jen tu onde proklouzlo, svědčí přece spíše o obecném rozšíření terminu toho nežli o opaku, neboť víme, že jim nikterak nechybělo souznačných označení latinských.

jako Alexandreida nebo kronika Dalimilova, bylo nepochybně slovo župan již valně zatlačeno prostším názvem „pán", s nímž se v pramenech po prvé setkáváme kolem roku 1280, ale které patrně již před tím v obecné mluvě bylo.

Jazykozpytci vedou ovšem dotud nerozřešený spor o to, je-li název „pán" pouhá zkrácenina slova župan, jak dovozuje zejména polský badatel Brückner a po něm mnozí jiní, čili nic. Než jisté jest, že se v druhé polovici 13. věku v Čechách toho i onoho výrazu užívalo pro jedinou skupinu společenskou a to jest podstatné důležitosti. Dávať nám slovo „župan" jaksi klíč k tomu, abychom mohli aspoň poněkud proniknouti k záhadným původům moci panské, ač ovšem ne bez obtíží, neboť klíč ten otevírá jen vrátka zcela nevlídná, za nimiž číhá hned celý roj dohadů o tom, co byl prvotní a vlastní význam slov „župan" a „župa". A otázka ta jest, jak známo, z nejsvízelnějších sporných kusů starších právních dějin slovanských.

V mezích naší povšechné úvahy jest ovšem možno pominouti vůbec spor o původní význam slova „župa" a spokojiti se jen s dohadem toho, co se jím v Čechách v 12. a 13. věku zpravidla rozumělo.[1]) A tu jest pravdě nejvíce podobno, že terminem tím byly zahrnovány přerozličné významnější úřady, důchody a vůbec užitky z moci veřejné, byly-li panovníkem uděleny „v župu", to jest přikázány buď v odměnu nebo jako služebná obročí, zaručující určitý důchod a pravomoc veřejnou.

Neboť slibuje-li král některému městu výslovně, že nedopustí, aby bylo „suppae nomine" kterémukoliv velmoži postoupeno, zastaveno anebo prodáno, můžeme se snadno dohádati, že takové udělení „v župu" znamenalo zcizení přímého panství královského ne nepodobné zástavě, ale přece od ní poněkud odlišné. Roku 1283 vytýká známý velmož pan Dětřich Spatzman, ze vznešeného plemene Buziců, zvláště listinou, že přijal sice jakési statky v Boru od krále „nomine suppae", ale ohražuje se proti tomu, aby mu toto „přijetí z rukou královských" bylo snad ke škodě,

---

[1]) Rovněž není snad třeba zde výslovně vypočítávati dlouhou řadu prací, u nás o otázce té napsaných, z nichž našim vývodům asi nejblíže stojí článek Pekařův, otištěný roku 1906 v Sborníku Gollově, o který se opřel zejména také R. Koss, jednaje ve své studii „Zur Kritik der ältesten böhmisch-mährischen Landesprivilegien" dosti obšírně o županech a právu župním.

kdyby chtěl důkaz vésti, že statky ty mu náležejí jakožto dědina, a vyhražuje si výslovně právo nastoupiti důkaz ten i tehdy, kdyby mu král nařídil, statky zmíněné ,,spolu s župou vrátiti.“

Statky v župu propůjčené jsou tu tedy zřejmě položeny v protiklad proti svobodnému dědictví, majíce ráz dočasného údělu. A z podobných zmínek jiných vyplývá dosti zřejmě, že se v 13. věku českým rčením ,,dáti úřad, statek nebo důchod některý komukoliv v župu“ v podstatě mínilo totéž, co latinským obratem ,,in beneficium conferre“ nebo ,,ratione beneficii dare“. Můžeme tedy slovo župa aspoň v době ,o níž nám jde, ztotožniti prostě se slovem ,,beneficium“, a tím se nám ovšem i název ,,župan“ objevuje souznačným s tituly ,,beneficiarius“ ,,beneficus“ nebo ,,inbeneficiatus“, s nimiž se v pramenech našich dosti často setkáváme.

Než co jest beneficium? Vyslovení jména vybaví v mysli každého, kdo se obíral středověkem, vzpomínku na obročí duchovní nebo na léno, neboť slovem tím latina středověká nejčastěji vyjadřovala ten i onen pojem. Nelze-li tedy županstvo doby přemyslovské snad přivésti v souvislost s lenním zřízením nebo dokonce s obroční soustavou duchovní?

Jest známo, že dokonalý feudalism, jaký v západní Evropě a z části i v Německu vyspěl v přesně učleněnou soustavu vyšších a nižších lén, býval u nás zřízením cizím. Panovník a velmoži sice je tu onde uměle zaváděli, ale s úspěchem mnohem menším než na příklad právo městské nebo zákupné řády na vesnicích. Přes to však by bylo zcela nesprávné, kdybychom měli za to, že v národním ovzduší našem nebylo vůbec základních myšlenek a podmínek, z nichž soustava lenní vyrůstala. Naopak; prameny ukazují jasně, že i v Čechách se vyskytaly záhy aspoň náběhy k opravdovému feudalismu, které ovšem byly zadrženy svérázným vývojem práva zemského, takže nevyspěly v urovnanou soustavu.

Vyplývá to ostatně i z obecné zkušenosti, podle níž více nebo méně vyhraněné zřízení lenní bývá téměř všude nutnou průpravou k pokročilejšímu ústroji stavovskému, zvláště jde-li o větší útvary státní, které jinak snadno podléhají úplnému rozkladu. Neboť nejen novodobý stát byrokratický, ani stát stavovský, s jakým se setkáváme v pozdním středověku, nebyl možný bez vážných předpokladů kulturní vyspělosti, jako jest mocný oběh peněz anebo aspoň občasný, písemný styk instanční a odborně vzdělané

úřednictvo ústřední. Kde úroveň obecná toho ještě neposkytovala, docházelo všude k nepravidelnému drobení moci veřejné a jejímu utkvívání v rukou soukromých, jaké vyznačuje poměry feudální, při nichž ještě nikdo nevidí zlořádu v tom, když panovník jednotlivé kusy své vládní moci spolu s důchody z nich plynoucími jednotlivcům dává na čas nebo trvale a třeba i v dědictví, vymiňuje si za to jen zvláštní věrnost a některé služby.

Čechy byly od té chvíle, co došlo ke stmelení všech území kmenových v jedno, stát vskutku veliký a v naturálním prostředí, jaké u nás ještě ve 12. věku převládalo, nemohl kníže svých přerozmanitých statků, práv, robot, dávek i pokut, po celé zemi roztroušených, pokud je nestačil stráviti sám se svou družinou při obvyklé jízdě krajem, užíti jinak, než přiděloval-li je „ad victum", k výživě, těm, kdož mu pomáhali rozlehlé území vojensky ovládati a soudní mocí v míru udržovati. Vymiňoval si při tom ovšem zpravidla větší nebo menší kvoty z tributů, pokut a cel pro svůj „fiscus" nebo pro některý kostel, podílem takovým ověněný, ale ostatek důchodu tvořil „chléb" toho, kdo byl kusem moci panovnické pověřen, a jevil se jaksi jeho, třebas dočasným, vlastnictvím.[1])

Tak bývaly patrně knížetem rozdělovány dvorské úřady i moc v krajích „primatům" a „hrabatům" v odměnu jejich zásluh i k zajištění jejich další věrnosti, a také, aby mohli vyživiti své družiny, o něž se branná moc knížecí především opírala. Dovídáme se, jak panovník po vítězném boji „vybrané válečníky, v zápase osvědčené, znamenitými obročími obohacuje", a sliby, k tomu hledící, bývaly patrně mocnou vzpruhou oddanosti; jednou

---

[1]) Zcela případně to vystihl ještě na samém sklonku 13. věku pan Oldřich z Hradce, užívaje v listině z roku 1298 slov „nos, qui de gratia serenissimi regis Bohemie in Lucensi provincia bonorum et hominum possessores seu gubernatores existimus per tempora vite nostre" (C. dipl. Mor. V., č. 83). A že tato „possessio provinciae Lucensis" — jest to území spravované s hradu Lukova u Holešova ležícího — nebyla snad prostou zástavou komorního zboží, nýbrž vskutku funkcí práva veřejného, dosvědčuje sám obsah listiny, projevující souhlas s darováním statku, který učinil klášteru vizovickému svobodný zeman, Petr ze Stopné. Jest také význačné, že pan Oldřich svolení to dává „de consilio fidelium nostrorum aliorumque nobilium", rozlišuje tak svou vlastní družinu od zemanů ostatních, vůči nimž byl v podkrají lukovském patrně jen beneficiárním pánem a zástupcem moci královské.

líčí Kosmas dokonce velmi názorně případ, kde kníže, sváděje svého družinníka k vraždě, dává mu na vybranou hrabství žatecké nebo litoměřické nebo výnosnou hodnost při dvoře. Zpravidla býval asi hned nastupující kníže, zvláště domohl-li se stolce bojem, obklopen skupinou silnějších nebo drobných stoupenců, kteří složili své naděje v jeho vítězství. Kroniky nám ukazují nejednu příhodu toho rázu a dobře vylíčil ještě i Jarloch Milevský k roku 1197 přívržence Přemyslovy, jak táhnou k Praze „připraveni jsouce buď zemříti, nebo zjednati sobě chleba a pánu svému knížectví".

Neklidná obec svobodných bojovníků českých bývala nepochybně velmi často roztržena na takové tábory, navzájem z beneficií se vytlačující, ježto jednotliví členové rodu Přemyslova se netajili, jak kronikář k roku 1091 výslovně píše, s přesvědčením, že synek knížecí bez četných stoupenců jest bídný jako voják beze zbroje. Jindy zase slyšíme, že panovník, jsa v tísni, prodával rozličné hodnosti dvorské a provinciální i za peníze, což se názoru souvěkému ovšem jevilo — namnoze podle analogie církevní — nevhodnou simonií.

Delegace moci panovnické, vyrostlé na takovém pozadí, neměly ovšem rázu úřednického ve smyslu pozdějším; byla to opravdu služební léna, poskytující velmi samostatný podíl na panování, který zajisté nebýval někdy ani vytvářen skutečnou potřebou celku státního, nýbrž spíše přistřižen podle nároků a osobní moci lenníkovy. Jest vůbec nesprávné, spatřuje-li kdo v dvorských úřadech doby té podle analogie státu pozdějšího cosi jako odborná ministerstva a v úřadech provinciálních místní orgány, jim podléhající. Poměry v státu představovském jsou zcela jiného rázu. Tu vládne každý beneficiár svým úřadem se samostatností daleko větší, jsa k panovníkovi poután především jen slibem věrnosti a válečné pomoci. Proto pochopíme, proč panovník český v 12. věku mluvívá s takovou resignací, jako o věci, do níž nemůže zasáhati, o kruté vládě a útiscích svých zástupců v krajích a že není s to zjednati nápravy jinak, než když zasadní exempcí vyjme statky duchovní nebo jiné, kterých chce chrániti před dalším útiskem, vůbec z příslušnosti svých služebníků a vyhradí si jejich osobní nápravu.

Vedle této moci vládní, na služebná léna rozdrobené a osobní vládě knížecí unikající, zbývala panovníkovi ovšem nemalá oblast

přímého panování, mnoho statků mensálních a důchodů, pro něž středověká němčina měla význačný název „unbestiftet"; ale i ty se mnohdy, zvláště v okamžicích tísně, podstatně zmenšovaly přídělem jednotlivým stoupencům nebo milcům.[1])

Představíme-li si tedy poměry ty, uznáme, že panovník český mluvívá právem o „beneficiarii a nobis infeudati" a pochopíme, proč pro takové podíly na moci vládní také u nás zdomácněl název „beneficium", obvyklý v zemích sousedních jak pro léno světské, tak i pro duchovní obročí. Když pak šlo o vyjádření věci po česku, tu sáhlo se patrně po slově „župa", třebas snad jeho původní smysl býval jiný; a tak župany po výtce se stávají v mluvě obecné ti, kdož dosahují předních lén služebních a odměnných v zemi.[2]) Proto právem v listině 1187 názvem tím jsou zahrnuti rozmanití hodnostáři dvorští i provinciální, a označuje-li se na příklad v 13. věku pan Boček, jeden z předků rodu kunštátského, jednou jako „purcravius de Znaym" a hned na to zase jako „suppanus de Znaym", neznamená to, že by snad županství bylo totožné s úřadem purkrabským, jak bývalo někdy tvrzeno; slovo „župan" tu vyjadřuje jen skutečnost, že Boček byl členem kruhu beneficiárů znojemských, kdežto titul purkrabský vyznačuje jeho postavení v kruhu tom již poněkud přesněji.

Beneficia panovníkem rozdávaná bývala ovšem druhu přerozličného. Vláda knížecí se vyznačovala v jednotlivých krajích českých asi rysy dosti shodnými, tím spíše, ježto nevznikla bez důrazného působení cizích vzorů, hlavně hrabské soustavy francké, ale přes to nesmíme zapomínati toho, jak cizí byla starší době vůbec pravidelná schematičnost, kterou oko naše, vychované souměrnostmi novodobého státu, hledá mimoděk všude i v minulosti. Mluvíme-li tedy vůbec o správním rozdělení země české v době

[1]) Mnohdy se přiházel ovšem i opak. Tak víme na příklad z listiny Přemysla I. pro klášter kladrubský z roku 1222, že ves Uherce po smrti beneficiárního držitele byla králem obrácena „ad usus nostre regalis mense", a příkladů takových by bylo možno více nalézti.

[2]) V dalším vývoji pak název utkvíval ovšem snadno i na synech bývalých županů a jiných potomcích jejich, byť i sami žup větších právě neměli, a měnil se tak v titul rodinný, zcela podobně jako se stalo v zemích sousedních s názvem hraběcím, kterýžto rovněž původem svým byl označení úřední, ale již ve 12. věku se stával třídním znakem všech členů těch rodin, v nichž důstojnost hraběcí se častěji vyskytala.

knížecí, ač slovo samo má přídech anachronismu, jest třeba, abychom s mysli pustili úplně představu pevného a soustavně učleněného celku byrokratického, v němž každá provincie jest jen typickou a od dávných dob pevnou jednotkou, spravovanou zcela podobně jako jednotky druhé a opatřenou týmiž úředníky.

Takové jednoty v době starší jistě nebylo. Jen znenáhla, podléhaje svérázu bývalých území kmeňových a jiným náhodnostem vývoje, drobil se souhrn zeměpanské moci v pestrou směsici beneficií větší nebo menší stálosti. Prameny naše nám ovšem asi nikdy nedovolí postihnouti podrobností vývoje toho, v němž zásadní rysy snadno mizely ve spleti osobitých změn místních; avšak jeho podstata tkvěla nepochybně v tom, že některá léna služební, původně velmi rozsáhlá, se postupně tříští v několik beneficií menších a souběžných nejen proto, že kníže z provincie vylamuje jednotlivé menší kruhy jurisdikční stavbou nových hradišť,[1]) nýbrž i tím, že rozmnožuje vůbec počet svých županů. Tak býval snad kdysi v hradišti, tvořícím ohnisko veřejné moci v tom onom kraji, vládou pověřen především jediný „hrabě", na sklonku 12. věku vidíme však, že se tu o ni dělívá hotová skupina beneficiářů provinciálních, komorníků, soudců, kastelánů, cudařů, villiků, officialů a jinými jmény vyznačených županů, z nichž každý má zvláště své statky služebné[2]) a béře, patrně podle tradicionálního klíče, určitou kvotu z pokut soudních, tributů, cel a jiných příslušností beneficia, jichž ovšem určitým podílem požíval i fiscus knížete samého a desátkem nebo jiným zlomkem také kostely nebo kláštery, často velmi vzdálené.

Každý z těchto beneficiářů a podílníků má tu své ministeriály, zvané rozličnými jmény komorníků, druhů, pohončích, obúzníků, vladařů, kteří hájí jeho zájmu a mají rovněž drobná léna služebná. „Hradníky" nebo „kastelány" zvala je souvěká mluva všechny,

---

[1]) Poměr těchto „castella" nebo „munita oppida" k hlavním „civitates" jest dosti jasně naznačen u Kosmy ve vypravování let 1099 a 1114 a dobrou analogii dávají k tomu i souvěké zprávy o míšenských „burgwardech", tvořících vedle hradišť hlavních podružná sídla vlády v kraji. Veliká beneficia dvorská pak se tříštila namnoze rovněž tím, že vedle číšníka vystupuje podčeší, vedle maršálka maršálek mladší a podobně.

[2]) Z listin 13. věku vidím jasně, že rozliční beneficiáři mívali často v jedné a téže vsi zcela drobné dílce (terrae), což asi nejlépe lze vysvětliti štěpením původně jednotného léna služebního na několikeré.

pány i sluhy,[1]) a patříme-li na mnohohlavou tu společnost, hlásí se nám mimoděk srovnání s kollegiátním kostelem středověkým, kde si sbor kanovníků, původně společně chlebících, podobně rozdělil důchody pravidelné a příjmy denní na pevná obročí, a funkce své specialisoval jmény děkana, probošta, scholastika, ministra, oficiála a jinak, nepřestávaje při tom na venek býti kapitulou, svazkem jednotně působícím a obklopeným rovněž rojem stříduíků, altaristů, žáků, zvoníků a jiné přiživné chasy. Pojem beneficia jakožto obročí zajišťujícího tradicionální důchod a zlomek moci jest v obojím případu stejný a podobnost v 12. věku vzrůstala zajisté i tím, že poměr nemalé části duchovních vůči knížeti nebýval valně jiný než světských županů. Hierarchie tehdy u nás nečinila ještě nikterak tělesa svéprávného, obdařeného nedotknutelností statků a přesně odděleného od řádů laických; byloť to v době, kdy i v západní Evropě ještě trval boj rozvířený požadavky reformy klunijské a kdy na příklad i obřady při korunovacích nebo pasování rytířském, vytvářejíce se zjevně podle vzoru ordinace kněžské, ukazovaly, jak těsně splývá vyšší společnost laická s duchovní. A jako tehdy císař moc svou v říši opíral především o duchovní lenníky a jimi mocně vládl, podobně kníže český vidí ve svých vyšších duchovních, většinou ještě ženatých, jimž zpravidla sám obročí udílí a výživu poskytuje, své služebníky rovně, jako ve světských županech. Vyhání je nejednou a zbavuje beneficií stejně jako nevěrná „hrabata", právem spolií zmocňuje se jejich pozůstalosti; „clerus et suppani" vystupují ruku v ruce na dvoře vévodském i při

[1]) Také s názvem „urbani" se tu setkáváme vedle obvyklejšího „castrenses", „qui castri tenent beneficia" nebo „castellani", kterýmžto názvem ovšem býval druhdy označován zvláště i vrchní hradník, zvaný jindy „prefektem", „rektorem" nebo „purkrabím". Nomenklatura listin středověkých hledící k jednotlivým stupňům úředním jest, jak známo, vůbec nadmíru kolísavá a nepřesná; neváhá užívati jednoho a téhož jména pro rozličné hodnosti a jmenuje naopak touž hodnost několika jmény, jak ukazuje na příklad mnohoznačnost slov „komorník", „vojt", „villicus", „provincia" a jiných. Také název „cudarius" měl patrně význam širší i užší a nebýval vždy souznačný se slovem „iudex", jak ukazují na příklad Reg. II., no. 1248, 1268. Nedostatečné přihlížení k této středověké vratkosti, promítajíc naši potřebu výrazu přesného a omyl vylučujícího do doby, která potřeby té patrně ještě neměla, zavedlo již nejednoho badatele při rozlišování rozličných kompetencí středověkých úřadů k planým domněnkám.

velikých kolloquiích národních, a užívání jednoho a téhož slova, „beneficia", pro duchovní a světské léno nebylo zajisté tak nevhodné, jak se zdálo době pozdější, zvyklé úplnému vyproštění církve z objetí státních řádů.[1])

A jako se v duchovní společnosti záhy šířilo hromadění několikerého obročí v jediné ruce, dálo se podobně i u světských beneficiárů českých. Zastoupení ministeriály umožňovalo, že velmož měl současně několikerou „dignitas", třebas vedle hradského beneficia některé léno lovčí, přinášejíce značný podíl na dávkách povinných knížeti za extensivní užívání lesa, jako to měl na příklad roku 1183 jmenovaný „Milgost comes, beneficium habens in Bouses et summus venator silvarum in Netholicz". Lenní soustavu i všude jinde vyznačovala takováto kumulace beneficií nejrozličnějšího rázu, rozsahu a původu, mechanicky hromaděných a zajišťujících držiteli jejich možnost výživy tím četnější družiny a odvislých manů.

Než právě proto, že župa byla především zajištěním určitých důchodů a moci, nikoliv úřadem ve smyslu novodobém, porozumíme, že i bratří vládnoucího knížete se spokojovali někdy s beneficiemi dvorskými, jako učinili bratří Spytihněva II., z nichž jeden byl nejvyšším lovčím, druhý správcem kuchyně vévodské. Dvorské úřady takové stály pak nejvýše v řadě výnosných obročí župních, při čemž se některé ovšem takřka nelišily od pouhých placených sinekur; tak bral na příklad polský kněžic, investovaný hodností mečníka knížete českého, za hodnost tu prostě z tributu polského roční podíl 100 hřiven stříbra a 10 hřiven zlata.[2]) Většina však županů dvorských neměla jen podobné „výživné" platy, vesnice a dvorce, pevně přidělené „ratione beneficii", nýbrž i výnosnou pravomoc soudní, k určitým místům a případům hledící.

Poměry 12. a 13. věku byly ve směru tom jistě mnohem složitější a pestřeji ustrojeny, než-li poměry pozdějšího vyhraně-

---

[1]) Jest význačné, že v Uhrách i biskupové ještě v 13. věku bývali výslovně počítáni mezi „jobbagiones", to jest župany.

[2]) Z Kosmy se dovídáme rovněž, že podobné „komorní leníky" Přemyslovci mívali i v říši. Tak dával král Vratislav ročně „pro beneficio" mocnému falckrabímu Rapotovi 150 hřiven stříbra a biskup Jaromír současně platil Kampoldovi, hradníku řezenskému, 30 hřiven za závazek manských služeb.

ného státu stavovského doby lucemburské, hovějíce více náhodným odchylkám a dočasným novotvarům. Neboť vedle beneficií delší tradicí posvěcených a tvořících jaksi kostru normální vlády v zemi, mohl se tehdy státi ad hoc župou jakýkoliv jiný zlomek důchodu nebo pravomoci panovníkovy, ať to byl třeba jenom nepatrný kus mensálního statku knížecího nebo podíl na cle kterémsi „v župu" udělený, a nepochybně lze do téhož rámce vměstnati i veliké úděly, jichž se dostávalo členům rodu knížecího na Moravě, někdy však i v Čechách, a vůbec jakékoliv jiné podobné přikazování celých provincií v podružnou vládu, při němž se nový lenník vsouval mezi knížete a dosavadní drobnější beneficiáry.[1])

Neboť že i tu slova „župa" někdy bývalo užito, ukazuje případ kraje vítorazského, který byl dán celý vévodou Fridrichem roku 1185 mocnému ministeriálovi rakouskému Heřmanovi z Kuenringu a to výslovně „v župu"; neboť ještě v polovici 13. století potomek Heřmanův, pan Jindřich z Kuenringu, českým právem kraj vítorazský držící, sluje v listinách „suppanus de Witra" a vystupuje i mezi velmoži rakouskými častěji s význačným označením „Heinrich der Suppan". Bral-li tedy mocný pán cizí z rukou českého knížete jmenované panství tímto způsobem, nemůžeme pochybovati, že pojem župy měl opravdu mnoho příbuznosti s lénem,[2]) a patrně týmž postupem měli od knížete českého na sklonku 12. věku i bavorští dynasté z Luku kraj sušický anebo později purkrabí norimberský Loketsko a lantkrabí leuchtenberský Plzeňsko. Ještě v druhé polovici 13. věku nemělo asi jiného rázu ani vznikání podružných vévodství v rámci království českého, jako byl úděl levobočka Mikuláše v Opavsku nebo státeček, který měl dostati roku 1289 vévoda Fridrich Míšenský ve východních Čechách náhradou za kraje postoupené v Míšni.

Vidíme tedy, že řád župní záležel v podobném drobení moci veřejné, jaké v západní a střední Evropě ukazuje raný feudalism,

---

[1]) Při tom však nebylo nutné, aby je poškozoval. Pěkný příklad takového poměru, ovšem z oblasti polské, uvádí Koss l. c. 139. Jde o listinu, kterou kníže dává svému palatinovi v úděl rozsáhlé území „salvo tamen iure aliorum supariorum nostrorum, qui in prenominatis castellaniis aliquas habent supas vel officia, quibus per hoc ratione huiusdem donationis in proventibus suorum officiorum nolumus aliquod prejudicium generari."

[2]) Vévoda Fridrich praví ostatně výslovně, že Hadmarovi kraj „iure beneficii concessimus et sine contradictione infeudavimus."

a županstvo 12. věku jeví se nám především souhrnem těch, kdož vládnouce většími lény služebnými se dělí s knížetem o vládu. Opírajíce se o klientelu živenou úděly „druhého řádu", mívali ovšem veliký vliv v bězích zemských, za slabých knížat a za bojů o stolec často i vliv rozhodný, takže o mnohém Přemyslovci mohl kronikář právem zapsati, že „nežil svou vůlí, nýbrž vůlí svých hrabat", anebo, že za něho „držitelé znamenitých beneficií vše v zemi po své vůli vedli." Ale i za silných vládců býval vliv těchto „optimates et proceres" nepochybně značný. Císařové římští, mísíce se jakožto rozhodčí do rodových sporů knížat českých, nevolali ke svým dvorským rokům jen Přemyslovce, nýbrž spolu s nimi druhdy i župany české, jako učinil na příklad Barborossa při známém jednání v Řezně v letech 1179 a 1182. Ale přes to přese vše byl veliký rozdíl mezi panstvem českým, jaké se nám jeví na sklonku 13. věku, a těmito župany doby knížecí.

Především není to ještě šlechta podle stavovského pojetí doby pozdější, nýbrž společnost velmi různorodá. Slyšíme o některých knížatech, že se zálibou dávali důležité úřady ministeriálům nízkého urození nebo jiným povýšencům, „proselitům" a „neofytům", o nichž Kosmas v předmluvě ke třetí knize výsměšně praví, že nemají vůči pánovi než tupé a ponížené přitakání. Jaké moci došli na počátku 12. věku na příklad Vacek „zrozený pod žernovem osličím" nebo pokřtěný žid Jakub! Jindy bývali do země voláni cizinci, patrně především protože podle slov, jež kronikář klade do úst Neklanovi, „s mužem cizím domácí lid tak snadno spiknutí hledati nemůže." Názoru obecnému bývala většina případů těch ovšem pohoršující vyjimkou a knížeti zpravidla nezbývalo než podělovati župami vynikající bojovníky ze starých, svobodných rodů, v zemi ode dávna úcty požívajících a vládnoucích vedle služebných lén také některou mocí dědičnou, takže nejeden župan mohl o sobě sebevědomě říci, podobně jako to učinil roku 1197 známý Hroznata, že jest „dei gratia de primatum Boemie clariori stemate descendens." Ale jest význačné, že ani tak slavné rody panské, jako Vítkovci nebo Ronovci, na počátku 14. století počátky své moci nekladli do dávné nepaměti, nýbrž že je spojovali s vítěznými bitvami 12. věku, v nichž podle Dalimila „růže vzhůru vznide" anebo ostrev do popředí se posunula.

Župané doby knížecí nebyli ještě veskrze dědičnou skupinou, pevně zakotvenou spolehlivým právem třídním, a právě časté

boje o trůn a častá nejistota všech věcí veřejných, jež zvyšovaly politický význam jednotlivých velmožů, způsobovaly ovzduší, v němž nemohla tak snadno vznikati zabezpečená a po řadu generací v popředí se udržující šlechta rodová, jakou se jeví panstvo české za posledních Přemyslovců. Neboť zápas o stolec knížecí býval také bojem o veliká i drobná beneficia v zemi, v němž se rychlé vznesy jednotlivců snadno střídaly se stejně rychlým pádem. Drsný a proměnlivý způsob vlády knížecí nechránil ani nejmocnější skupiny rodové před úplným zmarem, při němž se neztrácela jen služební léna, ale propadal i dědičný statek. Katastrofa Vršovců jest jen zvláště křiklavým vyvrcholením tohoto náladového despotismu knížecího, který také jindy nutil valné skupiny v nemilost upadlých županů k útěku do Němec, Polska nebo Uher. Slyšíme, jak kníže Spitihněv dal zatknouti na tři sta nejznamenitějších bojovníků po celé Moravě a jejich jměním podělil své věrné, a dovídáme se také, že podobné houfce „hodností zbavených" předáků bývaly především podněcovateli nových převratů a nebezpečným kvasem v zemi; spiknutím a úklady proti životu vévodovu mstívá se odstrčený nebo ze země vyhoštěný župan nejednou a poměr mezi knížetem a předními velmoži býval i toho rázu, že kníže v záruku věrnosti bral v rukojmí syny jejich a dovedl se proti nim po případě opříti účinně o mladší, změny žádostivé pokolení, nebo o množství chudších bojovníků svobodných, oživujících bouřlivě obecné roky knížecí, jako činil Soběslav II. Ten prý se na tažení válečném nikdy necítil bezpečným mezi „primaty", neměl-li vůkol sebe dostatek bojovníků nižších, což nám mimoděk připomíná podobnou snahu souvěkých Štaufů, opříti moc svou proti méně spolehlivým dynastům o říšskou ministerialitu.

Tito drobní „milites" čeští 12. věku se kupívali sice ostatně zpravidla pod korouhvemi větších županů, od nichž přijímali podružná léna, ale dovedli si vésti mnohdy i velmi samostatně, jak názorně líčí kronikář Jarloch k roku 1198, kdy na tažení pomocného vojska českého do říše u Vircpurka nespokojení „militares viri" většinou prostě opustili přední župany a vrátili se do vlasti na svůj vrub, nevzavše odpuštění.

Drsná doba knížecí, tak častými dynastickými převraty rozvířená, měla tedy svou velmožnou vrstvu župánskou, ale nebyla to nikterak ještě ustálená vyšší šlechta rodová, zvláštním stavov-

ským sebevědomím spiatá, což ostatně souhlasilo zcela přirozeně s obecnou náladou a význačnými rysy doby. Neboť stejně jako jsme viděli při nižším, nesvobodném lidu, schází ještě schopnost, přemáhati konkretní rozmanitost a pestrou nevyhraněnost společenských zjevů jednoduchým a právně pevným schematem třídních předělů a řádů stavovských.

Než jak tedy vzniklo z původního županstva, bujícího neklidně ve stínu moci knížecí, panstvo pozdější, pevně vrostlé v půdu a sebevědomě vytyčující vedle panovníka svá práva rodová? Věc souvisela nepochybně s obecnou proměnou řádů zemských, kterou přinesl pozdější středověk.

Vytkli jsme již, kolik shodných rysů měl župní ústroj český s raným feudalismem západoevropským, ale přese všechny podobnosti ty bral se další vývoj v Čechách přece cestou zcela svéráznou. Kdo překročil západní hranice země a poohlédl se třeba jen v Chebsku, viděl, že tam myšlenka lenní proniká veškeren život mnohem důsledněji a obecněji než u nás. V krajích německých a ještě větší měrou ovšem dále na západ od Rýna vyvinul se znenáhla souhrn norem, odívajících nejrůznější případy beneficiárních závislostí v jakýsi stejnokroj obecného práva lenního a srážejících rozličně navrstvené stupně vyšších a nižších lén v hotovou soustavu. Soustava ta roztrhala sice stát někde, jako se stalo v Němcích nebo v Italii, v kusy samostatným životem žijící, ale jinde, kde jí čelila trvaleji moc dynastická, jako tomu bylo v Anglii nebo ve Francii, stala se, aspoň na některou dobu, takřka ústrojnou zásadou nového státního pořádku, vyrůstajícího nad spleť primitivních poměrů, určovaných osobní náladou. Heslo „nulle terre sans seigneur“ znamenalo tu vskutku spíše vítězství jednotného řádu nad chaotickou náhodností, než rozrušení jednoty; lenní svazek tu pomáhal k organickému učlenění celku.

Takové soustavné vyhraněnosti řády beneficiární v Čechách nikdy nedosáhly a není nesnadno dohádati se příčiny toho. Z hlavních opor při vznikání soustavného řádu lenního v západní Evropě byla rychle se ujímající obecná dědičnost lén. Ani té v Čechách nescházelo docela. Zmínili jsme se na příklad již o kraji vitorazském, jenž zůstal po sto let jakožto česká župa v rukou Kuenringů, než byl při pádu Přemysla II. Otakara od Čech odtržen, a slyšíme i o jiných případech dědičného udělování beneficia. Tak víme, že byl třeba úřad lovčí v kraji zbečenském dědičně

v jednom a tomž rodu. Ale obecným pravidlem se dědičnost župních beneficií u nás nikdy nestala; kníže je rozdává buď na doživotí[1]) nebo jen do vůle své a právě to byla asi hlavní příčina, proč se župní řady u nás nestaly tak jako lenní právo v zemích sousedních principem pronikajícím veškeré vzájemné vztahy vrstvy panující, nýbrž zůstaly obmezeny na oblast poměrně těsnou.

Ježto držení důchodů a práv v župu nemívalo záruky bezpečné trvalosti, snažili se patrně župané nabývati aspoň některých částí svých beneficií „k dědině", tedy ne již jakožto statků služebných, nýbrž v plný allod. A tak dochází štědrostí knížat,[2]) jejich občasnou tísní peněžitou, anebo i prostou usurpací velmožů k soustavnému rozchvacování beneficiární půdy a výsostných práv. Viděli jsme, jak se pan Dětřich Spatzman přel s králem o to, zda zboží, jež má, jest „župa" nebo „dědina" a v starší době bylo zajisté mnoho případů podobného zcizení statků a důchodů původně knížecích. Jen tak si vysvětlíme na příklad, že mocný „hrabě" Hroznata na sklonku 12. věku mohl darovati klášteru tepelskému důležité clo v „bráně zemské" a že ze služebných statků hradišť kdysi důležitých zbývaly v 13. století jen ubohé trosky, jako při hradišti prácheňském, kde zbyla pouze jedna ves a několik starobylých dávek medu a drůbeže, které na konec páni Bavorové Strakoničtí také získali v dědictví.[3]) Přízni panovníkově se těšící župané a menší lenníci užívali zajisté každé příležitosti, aby ze služebných lén ulamovali kus po kuse, třebas to byly mnohdy jen malé statečky

---

[1]) Že i nejdůležitější župy bývaly na doživotí dávány, ukazuje na příklad zmínka Vincenciova, že hrabě Velislav hradnictví vyšehradské „usque ad finem vite sue obtinuit." Ze samého sklonku 13. věku ještě známe případ již uvedený, kdy Oldřich z Hradce dostal od krále výslovně do smrti své správu podkrají lukovského.

[2]) Zejména z první polovice 13. věku máme toho i listinné doklady, na příklad zprávy o rozdání četných „terrae" beneficiárních markrabětem moravským Přemyslem roku 1239. Docházelo nejednou i k tuhým sporům županů o podobná darování starší, jako byl roku 1207 zmatek mezi hrabětem Slavkem a Vítkovcem Jindřichem o ves Tynčany. Proto si dávali obdarovaní nově získanou dědinu někdy výslovně knížetem potvrdit proti budoucím „machinamenta quorumlibet beneficia castrorum possidentium".

[3]) Poněkud více zbylo ovšem jinde, na příklad při župě kadaňské, k níž podle listiny z roku 1325 náleželo tré vesnic, kus neosazené půdy hraničné a jakési platy v Kadani.

po rozličných krajích roztroušené, jakými bohabojní velmožové své kostely a kláštery v 12. věku tak rádi obvěňují.

Půdy a dávek, jež mohl kníže český rozdávati v župu, bylo původně ovšem velmi mnoho a v mnohých krajích míval statek knížecí patrně dlouho vrch, ale úděly poskytované z toho kostelům a kusy přecházející v trvalé vlastnictví beneficiárů zmenšovaly oblast tu postupně tak, že to, co na konec zbývalo, nebylo již dosti silnou kostrou pro vzrůst jednotného ústroje lenního, veškerou společnost pronikajícího. Církev se vymkla obecně z bezprostřední moci knížecí a svobodná dědina světská zvítězila nad župou, která původně uváděla ve zvláštní závislost na knížeti velikou část obce svobodných bojovníků. A tak v 13. století slovo „beneficium" se u nás stává takřka souznačným se služebnými obročími při soudech zemských, které se allodifikaci lépe ubránily, než většina jiných starých lén služebních.

Tato skutečnost, že se lenní zřízení v Čechách vlastní silou plně nerozvinulo, jsouc utištěno svobodným statkem zemským, měla vůbec vážné důsledky pro další vývoj řádů českých. Zeslabila sice nebezpečí, že by se země mohla rozpadnouti v pouhý svazek baronií a zásada obecného poddanství státního všech svobodných tím získala trvalosti, ale jinak sotva lze popříti, že setřásání tolika zvláštních závazků služebných bylo pro moc panovníkovu ztrátou podstatnou, tím spíše, že současně působnost moci té byla i jinak obmezována, totiž pevnějším utvářením práv a svobod zemských, které se staly bezpečným podkladem stavovského sebevědomí vznikající šlechty a zejména panstva.

Vzrůst svobod těch byl ovšem tak znenáhlý, že není venkoncem snadno jíti v jeho stopách. Takřka jen tušiti jej lze spíše než přímo poznávati. Ale kdo čte pozorně prameny souvěké, tomu sotva ujde, jak krok za krokem, zejména od doby Vladislava II., od polovice 12. věku, život vyšších vrstev našich ztrácí vůbec drsnost a tuhou upoutanost původní. Nová laická i duchovní vzdělanost, pramenící zvláště z oblasti románské, hlásí se i u našich dveří stále mocněji se svými požadavky rytířského zušlechtění a větší dokonalosti křesťanské, se svými časovými hesly klunijskými, které nevytýkaly jen rozdíl klerika a laika, nýbrž hlásaly také důrazně veliká slova „iustitia" a „pax." Křížové výpravy a jízdy znamenitých houfců českých až do Italie rozšiřují obzor a posilují sebevědomí jednotlivců, takže nebylo nikterak

s podivem, když se v pokolení následujícím mocně ozvalo volání po větších svobodách a lepším zabezpečení práva v zemi vůbec.

I doba předchozí nepostrádala ovšem řádů zvykových a měla přirozené vědomí toho, co jest s právem a co bezprávím, ale tyto záruky a ohrady práva byly patrně často příliš nízké pro silné vášně, zvůli a náladu panujících, na níž bezpečí osob i majetku až příliš záviselo. S rostoucí vzdělaností a sebevědomím roste však obecná touha po upevnění ochranných hrází těch tak, aby poutaly činy panujících vskutku těsněji a vzrůstá i potřeba přesnějšího rozlišení jednotlivých skupin společenských, zabezpečujících se pevnou ochranou svobod a zvláštního práva třídního. V první kapitole jsme viděli, jak v 13. věku hospodářské převraty způsobily jasnější uvrstvení a aspoň částečné zlepšení právního stavu nejnižších, porobených tříd, a téměř současně dosáhl i vyšší, svobodný národ na knížeti podobných záruk lepšího bezpečí osob i statků a větší svéprávnosti.

Jest známo, že se to tehdy nejdůsledněji podařilo především duchovenstvu. Dlouhým úsilím, patrným zvláště ve sporu biskupa Ondřeje s Přemyslem I. Otakarem, nabývají také v Čechách veškeří klerikové zaručených výhod zvláštního stavu, chráněného proti komukoliv jinému silou právě se ustalujícího práva kanonického, a dosahují v 13. věku namnoze i pro své poddané milostí panovníkovou dokonalého vyprouštění ze soudní pravomoci županské. Duchovenstvo vítězilo ovšem snáze, opírajíc se o rostoucí moc hierarchie vůbec, která teprve tehdy, po částečném aspoň vítězství idejí Řehoře VII., srůstá pevně v jediný útvar universalní, Římem ovládaný, a vymáhá všem svým příslušníkům důsledně vyjimečné postavení v řádu společenském. Než také jiné vrstvy obyvatelstva, nechráněné tonsurou, dosahují v Čechách od konce 12. věku pevnějších záruk právních proti zneužívání moci veřejné a tím i trvalých výhod jiných. Jest to zemanstvo, souhrn plnoprávných obyvatel země, společný kruh, v němž se v dalším vývoji sice od sebe rozrůznila rodová šlechta vyšší a nižší, páni a vladykové, který však zásadně měl i v pozdějším středověku rovné svobody.

Svobody ty, shrnované nejčastěji jménem práva zemského, — „ius terrae", ale druhdy i „ius nobilium"[1]) — tvoří na sklonku

---

[1]) Tak čteme v moravské listině z roku 1296 (Cod. dipl. Mor. V., č. 44), jak se dva mocní páni zaručují klášteru oslavanskému tříletou

13. věku již zcela pevnou soustavu práva zvykového, obhajujícího každého zemana a nepřímo i jeho poddané před jakýmkoliv nešlušným útiskem. Vlastní vývoj tohoto práva zemského, kterým moc panovničí byla svedena v užší a přesněji stanovené řečiště, jest ovšem dosud jen málo znám, ježto se nedál s pomocí cizích činitelů, jako bylo u duchovních, a není zde ani místa, o něm podrobněji uvažovati. Svobody jím zaručené vyrostly nepochybně především ze starších, obecných zvyků a názorů, ale z části vznikly přece i z nových ústupků, vynucených na panovníkovi silnějšími potřebami země kulturně pokračující, takže se jenom neprávem později hledělo na právo zemské jako na stav v státu českém platný hned od těch dob, co podle slov Dalimilových „Přemysl s Libuší vše právo zemské zamyslí."

Nebylo tomu u nás zajisté jinak, než v ostatním světě souvěkém. I jinde byly počátky svobod stavovských sice cosi vlastně nového, výsledek vzepření proti dotavadním poměrům, ale obecný názor je rychle přioděl úctyhodným pláštíkem domnělé starobylosti a svatozáří pradávného, dobrého práva. Neboť středověký člověk hleděl na právo nejraději jako na samozřejmý a odvěký řád mravní, vykládaje většinu jeho přirozených nedostatků, jakmile si je uvědomoval, za pouhé jeho pokažení dočasnou nedbalostí. Proto pojem „reformace" hraje v době té tak velikou úlohu a legislace béře na sebe tak ráda tvářnost prostého návratu k domnělým původním starým obyčejům „antiquae consuetudinis" nebo se opírá aspoň o slavná jména domnělých dávných zákonodárců, ať to byl Karel Veliký, anglosaský Eadward nebo v Rakousích svatý vládce Leopold. Vskutku však právo zemské, vítající nás na počátku 13. věku, nebylo téměř nikde prostou kodifikací starých řádů, nýbrž především projevem nových potřeb a sil společenských.

Týž duch, s jakým se setkáváme roku 1214 v anglické Magna charta, ve zlaté bulle Ondřeje II. Uherského z roku 1222 nebo o něco později v podobných listinách polských Piastovců, vane nám i z t. zv. iura Conradi, vzniklých na rozhraní 12. a 13. věku a tvořících úhelný kámen pro veškeren další vývoj práva zem-

---

správou statků koupených od jakéhosi zemana, slibujíce je „secundum ius nobilium tueri".

ského v zemích českých.[1]) Tato statuta „knížete Konrada Oty" prozrazují řadou článků, že byla především rozhodným úspěchem vzepření svobodných Čechů proti dotavadní nejistotě poměrů veřejných, ať již nejistotu tu zaviňovala sama ruka panovníkova, sáhající na statky svobodných, nebo svévůle mocných županů v soudech provinciálních. Přinášejí posílenou bezpečnost statků, zmírnění tuhého řádu odúmrtního dědickým právem dcer a sourozenců, záruky proti náladovému řízení soudnímu i mnohým jiným útiskům a byly nepochybně rovněž „forma securitatis ad observandum pacem et libertates," jako slavná listina slibů, k níž Jan Bezzemek roku 1215 na louce Runnymede přitiskl svou pečeť.

Konrad Ota, dávaje v Sadské r. 1189 svým Čechům a Moravanům statuta ta, činil tak snad s nechutí poněkud menší než anglický král, ale rovněž sotva zcela by předchozího nátlaku a jeho nástupcové, zejména Přemysl I. Otakar, bývali nuceni, ovšem v rozsahu postupně rozšiřovaném, stvrzovati jednotlivým provinciím práva ta znova, stejně jako to v Anglii několikráte učinil s „velikou chartou" syn Bezzemkův, Jindřich III. A z tohoto jádra pak vyrůstá rychle souhrn zásad poutajících panovníkovi ruce daleko pevněji než doba předchozí. Tak, nechce-li slouti tyranem, nesmí již sáhnouti na statek zemanův, aniž smí jej prohlásiti psancem leda „secundum terrae consuetudinem, hoc est post ternae citationis edictum", nesmí se ani opravdu odumřelého zboží zmocniti bez výslovného rozhodnutí soudu veřejného a vůbec nesmí si vésti podle svého ani ve mnoha jiných případech, v nichž jeho předkům kdysi jen okamžitá nálada byla

[1]) Věcné důvody, jimiž někteří badatelé, zejména Jar. Čelakovský, hleděli dovésti, že práva Konradova nebyla vydána pro Čechy, nýbrž jen pro Moravu, jsou sotva dostatečné, opírajíce se příliš o právní předpoklady doby mnohem pozdější. Správnějším se jeví zajisté opačné mínění Kalouskovo a Demelovo, jež lze opříti i jinými důvody, kterých tu však není vhodno rozvádět. Starou domněnku, jakoby původcem práv těch nebyl kníže Konrad Ota nýbrž Konrad, syn Břetislava I., obnovil sice nedávno ještě Koss (l. c. 124), ale naprostou lichost její prohlédne asi každý, kdo poněkud bedlivěji uváží třeba jen ustanovení statutů o nerušeném držení statků zemských od dob Konradových, které jistě nemohlo hledět ke sklonku 11. věku. A rovněž lze sotva přijmouti ve všem tvrzení Kossovo o vlivu německých vzorů na jednotlivé články řádů Konradových; spíše by bylo možno mluviti o obecném vlivu cizího ovzduší na náladu, která vůbec vedla ke vzniku kodifikace té.

zákonem. Složitý formalism půhonů a jiných obšírných zvyků processualních, dobře shrnutý v knize starého pána z Rožmberka a jevící se našemu oku tak podivným, utužil se rychle právě touto snahou po ochraně obviněného proti náhlé libovůli mocnějších, dodávaje slabšímu času i právních prostředků k odporu.

Proto v 13. věku již není možno u nás mluviti o patriarchálním despotismu. Korunou trvale ozdobený panovník český vyrostl sice znamenitě do výše jak v očích ciziny, tak před tváří svého vlastního národa; s upevňujícím se blahobytem v zemi sílí i jeho sebevědomí, ale jeho moc vůči svobodným Čechům a Moravanům není již bez výslovných hranic, zvykem se stále více upevňujících. Roku 1278 koupil míšeňský pán, Rulko z Biberstein, od Přemysla II., shánějícího tehdy peníze na poslední výpravu, hrad Friedland, a vstupuje v poddanský svazek království českého, zavazoval se, že bude plniti všechny povinnosti z toho plynoucí, ale jen v té míře, jak to prý činí ostatní zemané čeští „podle zvyku tohoto království". Zvyk zemský se stává v 13. století pevnou normou a proto můžeme za posledních Přemyslovců mluviti již i o stavovských svobodách v zemích českých.

Ovšem že ještě nikterak ve smyslu, ve kterém slovo to zdomácnělo na sklonku středověku. Bylo to jistě nesprávné, kladli-li starší badatelé již do 13. věku na příklad vyvinutá zřízení sněmovní, majíce za to, že již tehdy hotová obec stavovská, jakožto pevný útvar vedle panovníka stojící, se účastnila vlády a dokonce snad pravidelně berně mu povolovala. K tomu vskutku bylo ještě velmi daleko, a uvidíme později, jak jen katastrofální poruchy veřejného řádu v zemi vedly k některým prvním náběhům v tomto směru. Ale že jinak svobody zemanské tehdy nebyly již prostě jen obranného rázu, ukazuje nám nejlépe vývoj soudů provinciálních.

Soudy ty stěhovaly se ze starých hradisek do nových měst, poněvadž tržním ruchem svým byla k soudním půhonům a proklamaci vhodnější, a zůstávaly při tom ohniskem veřejného života v kraji, takže podle nich právo zemské bývá také zváno „ius provinciale," ale podstata jejich se pozměnila valně. Z tvrdého prostředku panování nad zemí mění se soud provinciální již ve 13. věku stále zřejměji v ústav zaručující především dokonalou bezpečnost práva svobodných a sloužící zřetelnosti jejich nemovitého zboží. Řídí jej sice stále skupiny beneficiářů, uváděných

panovníkem na delší nebo kratší dobu v držení hradských lén, ale župané ti jsou vázáni pevněji než kdysi nejen pořadem práva, nýbrž i přímou součinností kraje. Ve všech větších věcech a sporech rozhodují o tom, co jest právem, vskutku zemané, scházející se několikráte v roce k soudu provinciálnímu podobně jako k několikadennímu výročnímu trhu,[1]) a dobře to vystihl Václav II. v listině vydané r. 1292 Brnu, kde mluví o takových rocích soudních jakožto o schůzích, k nimž prý se „urození scházívají k projednání svých záležitostí". Tím se vskutku zřejmě přiznává, že původně nejmocnější bašta knížecího panování se změnila vlastně v zařízení ovládané obcí zemanskou. A čteme-li pozorně listiny 13. věku, vidíme, jak vskutku beneficiárové soudů provinciálních se znenáhla mění spíše v jakýsi stálý výbor soudní, působící v obdobích mezi jeho jednotlivými roky především v zájmu svobodného obyvatelstva.

Neboť nepřijímají jen pokuty, neopatřují jen půhony a nestíhají jen škůdce míru, nýbrž jsou zároveň v provincii soudní jakousi zárukou pořádku vlastnického, dosvědčujíce svými pečetmi trhy a směny nemovité, jako se to později dálo deskami, vykonávajíce na požádanou limitační ochozy a přijímajíce právní prohlášení nejrůznějšího druhu. Tak slouží kraji a nevládnou mu pouze, a proto můžeme mluviti o stavovském opanování soudů provinciálních, které ve 13. věku bylo zajisté největším úspěchem zemanstva a základem, na němž se sebevědomí vznikající vrstvy šlechtické mocně vzpřímilo. Král je ovšem v názoru obecném i dále nejvyšším zdrojem práva, může mocným slovem svým a immunitním privilejem vyjmouti celé skupiny obyvatelstva a statků z příslušnosti soudu i jeho beneficiářů a činí tak na žádost duchovních i světských pánů patrně tím ochotněji, čím více soudy provinciální přestávají býti oporou jeho moci, takže exempcemi unikalo nižší soudnictví nad poddanými znenáhla vůbec soudům těm a zbývalo jim jen souzení svobodných. Král

---

[1]) Že obojí druhdy bývalo vskutku spojováno, dosvědčuje listina beneficiárů znojemských z roku 1278, v níž se jmenují zemané „qui ad forum in Znoym convenerunt et ad iudicium provinciale" (C. d. Mor. IV., no. 151). Byloť zajisté o trhu snáze než kdy jindy sebrati dostatek urozených, žádoucí k plnosti soudu a řešení otázek, které podle mínění doby žádaly „nobilium terre copiam in generali colloquio astantium", jak to vytýká listina rovněž znojemská z roku 1279 (Reg. II., no. 1177).

může také rozkazem svým zastaviti řádný běh jakékoliv pře, může jmenovati zvláštní rozsudí a vyhraditi si osobní rozhodnutí. On soudí důležitější věci vskutku často sám na dvoře a při jízdě zemí svolává občas pro větší nebo menší počet provincií zvláštní, slavnostní roky soudní „super decidendis quaestionibus, causis et litigiis omnimodis"; ale i při rocích takových, zvaných po latinsku „placitum" nebo „curia sive colloquium generale", nalézá král právo v souhlasu a podle výpovědi shromážděných zemanů; s nimi se tu dohoduje namnoze i o nových ustanoveních, dotavadní právo platně doplňujících a odívaných většinou rovněž v roucho soudních nálezů.

Naznačili jsme již, že roky takové nelze ztotožňovati s pozdějšími sněmy vyvinuté soustavy stavovské. Účast na nich jest stále ještě spíše nepohodlnou povinností poddanskou,[1]) než cenným právem, ale jednání při nich bylo zajisté již podstatně jiného rázu, než jaké znaly staré tumultuarní tábory doby knížecí, jsouc daleko více provanuto duchem práva formálního.

V tomto jednotném právě zemském, jemuž každý plnoprávný Čech byl „nobilis", nabyla tedy v pozdějším středověku jak vyšší tak nižší šlechta naše společného přístřešku a nám jde nyní především o to, abychom vystihli, jaký vliv měl jeho vývoj zvláště na poměry těch velmožů, jimž kníže český zpravidla svěřoval větší beneficia a pro něž se ustálil název županů.

Vliv ten byl nepochybně veliký. Rostoucí svobody zemanské a bezpečnější řády právní v zemi zúžovaly sice v mnohém zvůli mocných kastelánů, soudců a villiků knížecích, a podstatné kusy t. zv. práv Konrádových obracely svůj hrot spíše proti nim, než proti knížeti samému, ale naopak nesmíme zapomínati toho, že většina županů vládla jen dočasně jménem knížecím a že i oni druhou částí své bytosti příslušeli k svobodným obyvatelům země, majíce vedle lén služebních i dědické statky a snažíce se podle sil počet jejich množiti. V Anglii za boje o velikou chartu dovedl velmožný baronát obratně získati proti koruně i nižší rytířstvo, užíti jeho stížností a přes to podržeti potom z vítězství sám lví

[1]) Tak tomu bývalo i v sousedství, na příklad v Rakousích, kde se šlechta v 13. věku domáhá toho, aby zápovědní „taidinky" nebyly časté a aby je kníže jen do několika větších měst svolával a řádně, aspoň šest neděl napřed, ohlašoval.

podíl. U nás byl asi při vzniku práv Konradových podíl nespokojenosti drobných bojovníků, již za Soběslava II. v před se sunoucích, ještě hlučnější, výsledek však byl vlastně týž. Z nových záruk právních měli velmožové znamenitý zisk, neboť právě v kruhu předních županů, v němž se skvělost moci tak snadno obracela v potupný útěk a ztrátu všeho, bylo patrně více než kde jinde oceněno čelné ustanovení nového práva zemského, podle něhož „všechny dědiny, které by mužové urození, jak větší tak menší moci, drželi od dob vévody Konrada bez nářku, právem a klidně, jim mají dále bezpečně náležeti". Bylť ustanovení to zajisté hotovým mezníkem, zarážejícím dotavadní neklidné přesuny nemovitých statků v kruhu svobodných bojovníků i velmožů, jež nejvíce vadily bezpečné ustálenosti vyšších vrstev a vzniku pevné, rodové šlechty.

Proto pochopíme, proč právě v županstvu v druhé polovici 12. věku nalézáme praotce mnohých později čelných rodů panských, na příklad Vítkovců, u nichž paměť potomků se pak zvláště zastavovala, a kteří, jak se zdá, opravdu položili základ k moci svých rodů. Teprve bezpečněji nalezené právo zemské umožnilo proměnu županstva, vratké šlechty služební, v rodový stav panský; přihlédneme-li však k věci pozorněji, postihneme snadno, že předpoklad ten ovšem nebyl jedině rozhodný. K vysvětlení vzniku panstva jako zvláštní vyhraněné skupiny v zemanstvu požívajícím vůbec výhod práva zemského, dlužno si povšimnouti i jiných podstatných okolností. Jsou to především některé význačné rysy nemovitého majetku v rukou pánů nahromaděného.

Na sklonku 13. věku mají rody panské v dědičném vlastnictví rozsáhlá panství, v jejichž středu stává hrad nebo aspoň městečko hrazené a obklopené věncem úročných vesnic i poplužních dvorců. V rukou jediného pána bývá někdy i několik takových panství, ale rovněž často několik bratří nebo strýců drží zboží svá po dlouhou dobu v rodinném nedílu, chráníce se tak před odúmrtí královskou, jež hrozila vždy, kdykoliv by oddělený člen zemřel bez potomků. A pozoruhodné jest, že největší a nejscelenější zboží panská neležela ve středu země anebo aspoň nikoliv v oblasti staršího osídlení. Tam má až do husitských dob především církev rozsáhlý majetek, sebraný z knížecích i soukromých donací, koupí a směnami horlivě scelovaný. Velcí páni světští mívají sice rovněž v oblasti té zboží, ale převahou jen neveliká a roztroušená, která

až v 15. věku saekularisací církevních statků a soukupem majetků vládyckých rychleji vzrůstala. V dobách předchozích vskutku veliká panství světská, jak v Čechách tak na Moravě, ležela spíše na půdě nového osídlení, kde dříve v době knížecí bývaly ještě lesy. Zvláště v Čechách tvořila hlavní latifundia panská hotový věnec kolem hranic zemských, dosti široký, a sledujeme-li pozorněji podíl jednotlivých rodů na této půdě, objevíme i jiné, zajímavé zjevy.

Vidíme totiž především, že jednotlivá plemena panská na sklonku 13. věku mívají sice hlavní těžiště moci v některém koutě pomezního kraje — tak Vítkovci a Bavorové na jihu českém, Markvartici a Ronovci pak na severu země, rozličné větve Drslaviců v Klatovsku, rodiny Janoviců v horním Poohří, Hrabišici v severozápadním pomezí, Divišovici a Benešovici v Posázaví a tak dále — ale téměř žádný z rozrodů těch nemá dominií jen v takovém místním kruhu; téměř každý mívá značná zboží i na protilehlých stranách pomezí a někdy až na kolonisační půdě moravské.

Tak vidíme na příklad, že páni z Rizmburka, jejichž hlavní moc tkvěla pod Rudohořím, mají lesní zboží i v horním Posázaví a na jižních hranicích moravských. Páni z Potštejna zakládají stejnojmenné hrady i v Plzeňsku i na severovýchodním pomezí českém; Ronovci mají statky v severním cípu Čech i na vysočině českomoravské a hlouběji v Moravě samé, rovně jako některé větve Divišoviců, zejména Šternberkové. Také z Janoviců někteří, jako Jan z Polné a jeho bratří, mají vedle statků v Poohří lesní zboží na Polensku, Litomyšlsku a Pardubsku; páni z Rožmberka a z Hradce nabývají rozsáhlých újezdů ve vzdáleném Opavsku, kdež se vedle nich objevují ovšem i páni Bavorové Strakoničtí, sousedící s nimi v Pošumaví, i Benešovici, jejich sousedé na Sedlčansku. Sledujeme-li pak některé případy ty podrobněji, zvláště, kde jde o pozdní kolonisaci dlouho opomíjených oblastí, jako bylo Opavsko, neubráníme se přesvědčení, že většina rozsáhlých zboží panských měla svůj původ ve výprosech újezdů lesních na knížeti ve chvíli, kdy ruchem kolonisačním tvářnost země se vůbec rychle měnila, tedy především v době Přemysla I. Otakara a Václava I. Jednotliví župané z družiny, která se právě tehdy těšila královĕ přízni, užívali patrně vší příležitosti, aby si zajistili kde jaký volný podíl na hvozdu královském v pomezí nebo i více ve vnitrozemí, a v pře-

kotném závodění vzájemném nedbali příliš toho, v kterém koutu země nový úděl ležel.

Zda byla darování taková knížetem činěna zpravidla bez podmínky, prostě v dědictví, anebo jinak, ovšem nevíme. Snad pojil se někdy k větším výprosům závazek ke zvláštní službě a jejich vlastníci tím vstupovali v užší, takřka manský poměr ke králi. Některé zmínky aspoň tomu opravdu nasvědčují. Tak při své známé srážce s rodem Vítkovců roku 1277 Přemysl II. vytýkal, že páni ti nejsou k němu vázáni jen obecným závazkem poddanským jako druzí zemané, nýbrž nadto „fidelitatis homagio astricti", což by nasvědčovalo zvláštnímu závazku lennímu. Také pan Vilém z Hustopeče praví výslovně, že od krále Václava I. obdržel „v odplatu svých zásluh" veliký kus lesa „titulo feodali". Než to byly snad výjimky anebo závazky, na něž se v Čechách rádo zapomínalo, neboť svobodné vlastnictví dědické tu vůbec vytlačovalo statek lenní.[1]) Vskutku však patrně většina rozsáhlých dominií panských vyrostla na půdě původně knížecí a proto lze míti za to, že podstatnou složku vznikajícího stavu panského tvořili ti z županů, družinníků a milců královských, kteří dovedli dříve než ostatní postihnouti směr hospodářského vývoje 13. věku.

Neboť nestačilo jen uloviti v čas slušné sousto z velikého koláče knížecí půdy, dotud jen na divoko užívané, nýbrž trvalý zisk spadl do klína pouze tomu, kdo si dovedl hbitě zjednati i kapitál a vhodné lokátory k rychlému užití dosažené koncese a neprodal snad holý výpros jiným, podnikavějším.[2]) Hospodářský převrat, který změnil v podivuhodné rychlosti podstatu celého národního života, měl zajisté okamžiky, kdy ti, kdož měli příležitost, aby

---

[1]) Snad míval výprosný statek z počátku i jiná břemena, podobně jako v Uhrách, kde „terra a rege deservita" podléhala odúmrti větší měrou než pravá „terra hereditaria" a směla býti dlouho jen se svolením královským prodávána. Trvalých stop to však u nás jistě nezanechalo, ač na sklonku 13. věku by bylo lze některé zmínky pramenů vyložit tak, jakoby páni zemští byli platili obecně za přímé many královy. Aspoň slibuje na příklad vévoda opolský Kazimír, vstupuje roku 1289 v lenní závazek ke králi Václavu II., že mu bude sloužiti ve všem „tamquam vester vasallus quilibet sive baro regni vestri nec non ad omnia et singula, que iura feodi exigunt et requirunt" (Cod. jur. boh. I., no. 80).

[2]) Že i to se dálo, ukazuje třeba případ Petra, „rektora provincie bítovské," který, vyslouživ si u Přemysla I. lesní újezd lovětínský na Jihlavce, prodal jej klášterníkům louckým.

ve větší míře z něho těžili, rychle nabývali trvalého prvenství před ostatními. Zvláště podařilo-li se jim dokonce přitisknouti se k samému zdroji nového blahobytu a státi se pány důlního bohatství, jako učinil na příklad v polovici 13. věku pan Smil z Lichtemburka a někteří jiní Ronovci na vysočině českomoravské, pan Boreš z Rizmburka v Horách Krušných, nebo panští majitelé zlatých rýžovišť v rozličných koutech země. To byly ovšem výjimky; většinou se bylo županům spokojiti se zisky plynoucími z probuzeného ruchu kolonisačního, který rázem dodal nové ceny lesní půdě, dotud opomíjené.[1])

Ke vzniku nových, výnosných dominií nestačila pak jen půda a kapitál; bylo třeba také svobod a výsad právních, bez nichž nebylo snadno dosíci lepších osadníků a zvláště nikoliv zámožnějších Němců. Viděli jsme, jak městečko s týdenním trhem a rychtou bývalo přirozeným středem a takřka podmínkou řádnému vzniku četnějších lánových vesnic, vysazených na peněžitý úrok; ale jen královská milost umožňovala zpravidla zřízení takové osady s právem, „jako se ho obce královy drží", osady vyňaté z moci krajských beneficiárů. Zkáza, které u nás propadly skoro veškeré starší písemnosti světských vrchností a snad i ta okolnost, že patrně mnohá milost královská byla jen ústně učiněna, způsobily, že se zachovalo jenom nemnoho privilejí podobných, jako jest list Václava II. z roku 1293, povolující panu Bavorovi ze Strakonic v Horažďovicích zřízení rychty, na provinciálním soudu nezávislé a přičleněné co do pořadu odvolacího k samému soudu podkomořskému, stejně jako to měla vlastní města královská. Nepochybně však většina panských městeček vznikala podobným vyprosem, kterým župan nabýval vhodného podkladu k pevnému vybudování samostatného soudnictví patrimoniálního, jehož se podle vzoru duchovenstva i světské vrchnosti v 13. věku vůbec domáhaly.

Pěkným dokladem toho jest nám listina z roku 1265, v níž Přemysl II. uděluje statkům Herborta z Fulštejna na Opavsku stejné výsady, jaké prý kdysi udělil tamním statkům svého maršálka pana Voka z Rožmberka, totiž „aby poddaní jeho nebyli vláčeni k soudům provinciálním a sudí provinciální, komorník,

---

[1]) Zvýšená cena ta se jeví také rostoucí přesností hraničních limitací sousedících újezdů lesních, jakou mívají listiny 13. věku a kterou mnohý klášter se snažil vsouvat také do starších listin darovacích smělými interpolacemi.

cúdař a jiní beneficiárové aby neměli žádné moci souditi je anebo jimi pod záminkou soudu jakkolivěk vládnouti". Pan Herbort sám a jeho dědicové nabývají práva na svých zbožích rozsuzovati veškeré spory a sousedé, jeho poddané žalujíce, mohou se jen tehdy obraceti k soudu provinciálnímu, kdyby on jim odepřel učiniti po právu; ale i tehdy připadají pokuty soudní jen jemu samému a nikoliv beneficiárům.[1])

Tak vznikaly šířením práva purkrechtního vedle církevních immunit hojné immunity panské jako hotové státečky ve státě, v nichž lid poddaný, podléhaje jasnějšímu právu rychetnímu, byl chráněn před útisky beneficiárů krajských, a jest význačné, že název „provincia", platný pro okršlek soudu knížecího, platí záhy i pro ně. Tak mluví pan Idík Švábenický o svém lesním zboží na Úpě, totiž pozdějším panství trutnovském, jakožto o „provincii úpské", kde podobně, jako to činila stará knížata, i on daruje desátek ze soudních pokut klášteru zderazskému.

Znenáhlý vývoj věcí těch působil ovšem, že poměry soudní byly u nás asi hodně dlouho svrchovaně pestré a složité, když vrchnosti nesoustavně a téměř náhodně, někde jen na polo, vyvlékaly své poddané z dosahu úřadů hradských. Jistě se teprve v průběhu 14. věku vybranil poměr beneficiárních a vrchnostenských jurisdikcí s větší stejnoměrností, podobně jako se stalo roku 1311 v Dolních Bavořích, když vévoda Ota zvláštním handfeštem stanovil obecně právo všech pánů zemských na nižší justici v jejich „Hofmarken". Ale již patrně za Přemysla II. Otakara soudní svrchovanost aspoň větších pánů zemských nad poddanými zobecněla tou měrou, že král, urovnávaje spor o příslušnost panských lidí v královských městech osazených, ale starého svazku poddanského nesproštěných, obecně ustanovil, aby pokuty na ně vynesené soudem městským připadly jejich pánům „stejně jako kdyby jimi samými nebo jejich rychtáři byli odsouzeni".

Kdo tedy z mocnějších v zemi dovedli rušné doby velikého převratu a dočasné přízně královy nejlépe užíti k vytvoření větších,

---

[1]) Jinde ovšem bývaly takové exempce jen částečné, jak ukazuje na příklad listina Přemysla I. z roku 1225, kterou král, směňuje s bratry Petrem a Benedou zboží jakési, sprošťuje je pouze „ab omni servitute que narez et nocleh vulgariter dicitur". Ale zpravidla ovšem asi i tu následovalo později rozšíření výsad v plnou immunitu, jako toho u duchovních statků máme zřejmé doklady.

scelených panství, zaručujících znamenitý trvalý důchod v penězích a panování, nabývali již tím nepochybně význačného postavení proti ostatním vlastníkům drobných nebo příliš roztříštěných zboží. A zvláště, směli-li ve středu panství svého postaviti tvrdý, v kameni zdělaný hrad a ozdobiti jej zvučným, nejraději německým jménem!

Jest známo, že se ve středověku válečné prostředky útočné opožďovaly za vývojem techniky obranné; proto, kdo vládl třeba s malým hloučkem místu dobře opevněnému, stával se mimoděk podstatným činitelem v životě veřejném a snadno i metlou kraje okolního. Nešlo ovšem o drobné, ze dřeva sroubené tvrzky, chránící před loupeží, jimiž kraj byl poset, nýbrž o místa odolávající vskutku i delšímu obléhání. Stará hradiště provinciální, tvořící kdysi hlavní body obranné osnovy v zemi, ustupují v 13. věku novým útvarům, a to jsou jednak hrazená města, jednak hrady. Hrady byly menší sice, ale za to novou gotickou technikou pevně ztuženy a právě pro svůj neveliký rozsah snáze nalézaly místa i přírodou zvláště silná. Kdo má města a hrady, jest vskutku pánem kraje, a pochopíme, že touhou velmožů se stalo, vedle městečka, vsí lánových a soudní pravomoci míti také skutečný hrad, k jehož postavení bylo zásadně třeba svolení panovníkova, ač ovšem v dobách neklidu bývaly hrady i svévolně zdvihány. Pýchu nad takovou zvláště cennou oporou vlastní moci nám dokazuje obliba, s níž od polovice 13. věku panstvo naše, ovšem podle cizích vzorů, spojuje jména svá s názvy nových hradů a tím konečně dosahuje znenáhla i větší stálosti vzájemného označování.

Do té doby nebývalo ve věci té ani v právních listinách dbáno jakéhokoliv pravidla, zajišťujícího nepochybné určení osoby. Středověk, a na to se tak rádo zapomíná v pracích z dějin právních, dlouho neměl vůbec potřeby podobné přesnosti v titulech, jaká nám jest vrozena. Užívá bez rozpaků téhož slova pro dvě zcela různé věci a naopak dvojího označení pro pojem jediný. A zejména v označování osob nebýval nikterak důsledný. Velmož vystupuje jakožto svědek v listinách téhož panovníka jednou jen s křestním jménem, podruhé bývá trochu bezpečněji označen přidáním jména svého otce nebo bratra,[1]) jindy zase zmínkou

[1]) Patronimická označení, jako Pomněn Jarohněvič, Předbor Čenakovič (ale také Valter Pernoltovič nebo Zdivoj Rainartič) vyskytují se

o své úřední hodnosti v knížecí službě, ale tu často opět bez přesnosti; tak na příklad jednou jakožto „dapifer", podruhé správněji jakožto „subdapifer", jednou zcela obecně jako „supanus", podruhé s přesnějším vymezením své funkce. Jindy zase slouží jeho identifikaci některé vesnice, jež mu náležejí, ale ve všem tom není pravidelnosti.

Tuto nedbalost v označování a titulaturách, což úspěchům genealogického badání bývá zlou brzdou, z novodobých badatelů nejlépe osvětlil Dungern ve svých pracích o německém „Herrenstandu", správně ji vysvětluje tím, že dlouho šlo v listinách panovnických většinou jen o neveliký počet osob obecně známých. Nedbalost ta nemizí u nás sice ještě ani v 14. století, ale mírní se zřejmě již za posledních Přemyslovců, aspoň pokud šlo o velmožné pány, a tu, jak pozorujeme, zejména vlastnictví skutečného hradu platilo za tak silnou karakteristiku osobní, že zatlačovalo zvolna ostatní způsoby označování a rovnalo cestu k trvalým predikátům rodovým. Vlastnictví hradu patrně přinášelo hlavně v první době sebevědomí zvláště význačné, jaké na příklad přímo čiší z listiny pana Idíka Úpského, který sám sebe roku 1260 zve „tam de Usow quam de Swabenicz castrorum dictus dominus".

Současné vlastnictví několika hradů v jediné ruce tehdy nebývalo ovšem zjev příliš rozšířený; většina pánů vládla sotva jediným anebo měla vedle bratří a strýců jen částečný podíl na rodném hradě, často po generace zachovávaný, který ostatně také zajišťoval podílníkům význačné postavení mezi ostatní vyšší společností. V některých territoriích dolnorýnských v pozdějším středověku mívali jen skuteční vlastníci hradů právo, vystupovati na sněmích stavovských vedle knížete jako praví „domini terrae", a podobné vysoké cenění hradu nebylo ani u nás neznámé, třebas že nedospělo tak výslovné právní vyhraněnosti.

Býval i u nás pevný hrad zvláště v nových panstvích, vzniklých soustavnou kolonisací, mnohdy i jádrem trvalé branné orga-

---

nejčastěji v listinách Přemysla I.; později mizí nápadně. V téže době vidíme také, že rostoucí potřeba označování přesnějšího vedla dočasně k hojnému vzpomínání tělesných vlastností jednotlivých velmožů při jejich vypočítávání v dlouhých seznamech svědeckých, čímž vznikala jména jako Hroznata Kadeřavý, Hroznata Holý a Hroznata Bradatý, kteří všichni tři v družině Přemyslově současně se vyskytují.

nisace, která zboží panskému dávala ještě více ráz malého státečku a nelišila se valně od nižších řádů manských zemí sousedních.

Již ve 12. věku mocní župané vystupovali s četnými družinami, v nichž vedle nesvobodných ministeriálů, štítníků a jiných zbrojných pacholků, bývali i svobodní „milites secundi ordinis", dobrovolně následující korouhve mocného župana, jak nám to třeba Jarloch výslovně vypráví o milevském hraběti Jiříkovi. Bojovníci ti pak dostávali od pána výslužná zbožíčka v léno nebo i k plné dědině a jednotliví velmožové vyprošovali si patrně proto na knížeti nejednou dosti nepatrné úlomky beneficiarních statků, aby jimi mohli poděliti družinu, jako to učinil na příklad roku 1227 Kojata Hrabišic, který svým 23 „servientes" a „clientes" rozdal závětně řadu zbožíček. Vznik velikých dominií a kolonisační ruch s tím spojený dával však magnátům ještě hojnější příležitosti, obklopovati se množstvím osvědčených bojovníků a nabývati zároveň trvale nebo aspoň dočasně mocného vlivu v neklidném prostředí, z něhož znenáhla vyrůstala nižší šlechta vládycká.

Prostředí to bylo ovšem dlouho nadmíru různorodé a nevyhraněné,[1]) neboť i nesvobodná ministerialita trvala v zemích českých po celé 13. století. Roku 1249 velmožové, králevice Přemysla se přidržující, hájili hradu pražského „se svými ministeriály" a názvem „druhů" označují právní prameny tyto služebné lidi, od plnoprávných je lišíce, až do doby, kdy dokonalé rozdělení společnosti národní na stavovské skupiny zatlačilo úplně starší názory o svobodě a nesvobodě. Nesvobodní ministeriálové byli také četní „milites", o nichž mluví roku 1197 Hroznata ověňuje klášter tepelský, stejně jako „servientes", jimž roku 1271 pan

[1]) Název v něm nejčastěji a zcela nerozlišně užívaný byl ‚miles", kteréžto slovo dlouho nechovalo v sobě vůbec žádného přesného kladu stavovského, neboť vidíme, že současně jím býval označován i nesvobodný klient i velcí páni. Tak jmenuje Přemysl II. roku 1256 svého velmožného komorníka, pána Strakonického, prostě „fidelis noster, miles Bavarus" a ještě roku 1306 zval se velmožný pan Vítek ze Švabenic sám „miles de Swabenicz sive Hermanicz", ač v téže listině a v jiných soudobých mluví sám o četných „milites et servientes nostri." Někdy snad slovem „miles" měl býti vytčen rytíř pasovaný, kteréžto hodnost, podobně jako ordinace kněžská, vskutku asi mocně přispěla k splývání ministeriality se svobodnými bojovníky v jednotný sbor šlechtický.

Hartlib z Myslibořic závětně odkazoval peníze, zbroj a koně, dávaje jim svobodu, aby mohli, nehodlají-li dále sloužiti jeho vdově, jíti do vojenských služeb kohokoliv jiného. Vedle takových zbrojných pacholků v nesvobodě zrozených dávali se však tehdy do služby velmožů i „vládykové mající jinde své dědiny vlastní", jak praví výrazné listina Václava II. pro Dětřicha z Třebelovic z roku 1299, tedy svobodní, kteří sloužili za smluvený žold ať již v družině pánově nebo jakožto „custodes" jeho tvrzí na smlouvu dočasnou podobnou, jako byla na příklad zajímavá smlouva, uzavřená roku 1296 mezi klášterem břevnovským a jeho purkrabím v Broumově. A obojího vojenského lidu, jak ministeriálů tak drobných vládyk, poutal k sobě pán rozsáhlých zboží začasté počet nemalý, dávaje jim za služebne léno vesnice nebo jiná zbožíčka a označuje svůj poměr k nim výslovně jako poměr seniora k manům.

Neboť výslovné zmínky o takové „infeudaci" nenalézáme jen u velmožů cizích, v zemích českých prodlévajících, jako byl rakouský hrabě Konrad z Hardeggu, který, dostav od Přemysla I. v dědictví ves Žarošice, dal ji v podružné léno svému rytíři Bertherovi; s touže věcí se potkáváme obecně i u českých pánů. Tak vidíme na příklad v listinách pánů z Lichtemburka nemalý počet „milites", jimž pán dával dědičně v léno drobná zboží, ponechávaje však sobě nad nimi vrchní vládu a zejména „soud všech sporů větších i menších". A také tu šlo ovšem o živly rozličného původu. Roku 1265 na příklad dal Smil z Lichtemburka v dědičné léno rychtáři Vernerovi v Brodě Německém vesnici s podmínkou, aby mu Verner i jeho dědicové z ní konali osobní službu v plné zbroji s jedním lehkooděncem, takže se tu stává zámožný měšťák lenníkem panským; současně však svoluje Smil k tomu, aby jeho kastelán na Lichtemburce, „nobilis vir Bohuslaus", daroval klášteru ždárskému ves, kterou drží „iure feudi ex parte uxoris nostrae". Podobně dává roku 1287 Jan z Michalovic svolení k tomu, aby na klášter marienthalský plným právem přešlo zboží, které dva jeho klienti „in feodo habuerunt". Jinde se ovšem nevzdával pán svých vrchních práv lenních tak lehce. Když na příklad Heřman, „miles" pana Bohuše z Ryzmburka, prodal klášteru oseckému důchod půltřetí hřivny na svém lenním statečku, žádal pán výslovně, aby si za sumu kupní opatřil nový, rovnocenny statek a v léno jej poddal, nechtěje

býti zkrácen o práva, jež mu prý náleží „tamquam feudi domino".[1])

A zvláště hojné zprávy máme o manské klientele rožmberské v lesní oblasti pošumavské, kde, jak se zdá, dlouho celé kraje bývaly osídleny panskými many, takže pan Petr z Rožmberka roku 1318 může mluviti o „právu manském, kterým urození mužové této oblasti od starodávna předkům našim a nám jsou zavázáni". Vskutku v listinách děda tohoto pána i v listinách jeho otce se setkáváme s řadou „milites", kterým pan Vok a Jindřich dávají v odměnu za služby vojenské nebo z pouhé milosti vesnice, nedávno vyklučené v pomezních hvozdu, s podmínkou, že je mohou buď jako dočasnou zástavu míti až do splacení dluhu, plnou svobodu zachovávajíce, buď vzíti je „in feudum" se závazkem trvalé služby vojenské. Podle jmen uvedených bývali to bojovníci německého i českého původu a k roku 1259 se dovídáme, jak biskup pasovský nesl těžce, že někteří z jeho manů se dávali získat do služeb páně Vokových, čímž nepochybně bavorské zvyky do jižních Čech snadno pronikaly; ale listiny rožmberské ukazují naproti tomu rovněž, proč se soustavný řád lenní, jaký v sousedních krajích německých byl pravidlem, dlouho neudržel ani v rámci takových velikých dominií panských. V závěti páně Vokově z roku 1262 totiž shledáváme, že pán z milosti mění některým svým klientům služebná léna v dědičné, svobodné „proprietates", a zjev ten zajisté nebyl ojedinělý. Rychlý vývoj zemského práva, poskytujícího dostatečnou bezpečnost i nevelikým statkům, působil patrně, že u nás ani zcela slabý svobodník nebýval nucen, utíkati se trvale do přístřešku lenní ochrany velmožů, a unikal z ní, jak jen mohl, do plné svobody zemanské. Postupem tím bojovná klientela, vyrostlá vůkol velmožů, přispívala v průběhu další doby spíše k rozmnožení drobné šlechty vládycké a důsledný feudalism nepotrval u nás leda výjimkou, takže se tu opakovalo v malém podobné vítězství svobodného vlastnictví, jaké jsme poznali ve větším měřítku při župním řádu zemském.

---

[1]) Někdy dával pán ovšem družinníkovi svému odbytné v penězích, ponechávaje mu na vůli, aby se jinde zakoupil, jako učinil na příklad roku 1268 „Alexius miles viri nobilis d. Ulrici de Dorrenhols, burgravii Znoimensis", který z vysloužených 90 hřiven si koupil od kláštera doživotní držení veliké vsi.

Než to platí obecně teprve pro 14. věk, kdežto na sklonku 13. věku kvete ve stínu velmožných rodů panských nepochybně ještě mnoho družin, pravým poutem lenní závislosti připiatých k majetníkům velikých kolonisačních dominií; a vojenskou sílu, kterou tehdy mnohý magnát český vládl, nám dobře ukazuje rozhodčí výrok Václava II. v zášti mezi biskupem olomouckým a panem Fridrichem ze Šumburka. Výrok ten stanoví, že kdykoliv biskup o to požádá, má pan Fridrich v náhradu za některé škody biskupství učiněné postaviti na čtrnácte dní do vojenské služby biskupovy družinu padesáti plně oděných rytířů, což na sklonku 13. věku znamenalo vskutku znamenitý sbor válečný, a to tím více, protože vývoj souvěké techniky válečné a zejména zdražení plné výzbroje rytířské, způsobily, že bývalá obecná bojovnost svobodných mužů valem ustupovala jakémus význačnému odbornictví, v němž zkušení turnajníci panští a jejich družiny zaujímaly místo vůdčí.

Kroniky i listiny dávají nám dosti jasný obraz o tom, jak mnoho se lišila od výprav doby knížecí obvyklá mobilisace válečná 13. věku, při níž se zpravidla jen neveliké, ale nákladně vyzbrojené čety, stojící pod praporci velkých pánů, dostavovaly na místa hlavní schůzky, ohlášená panovníkem za východisko tažení, ať to byla Láva v Rakousích nebo některé místo při bavorském nebo slezském pomezí. Vidíme, jak každá družina panská se tam zvlášť ubírá, cestou obvykle zle navštěvujíc domácí kraj, a vše to sunulo vznikající stav panský mocně do popředí a zvyšovalo jeho váhu.

Můžeme tedy, shrneme-li veškeré tyto podrobnosti, míti právem za to, že při vývoji stavu, který v 13. věku býval v zemích našich zván županským nebo raději již prostě panským, podstatnou úlohu měli právě ti, kdož, opírajíce se o přízeň knížecí, dovedli v průběhu 13. století včas a obratně kořistiti z velikého rozmachu hospodářského, utvořivše si z rozsáhlých a poměrně scelených zboží dědičných osobitý a trvalý podklad moci. Upevňující se právo zemské jim pak zajišťuje podklad ten i při ztrátě přízně knížecí, takže zachovávají „ratione patrimonii“ mocné postavení v životě národním, nemají-li právě podílu na vládě v zemi „ratione beneficii“. Ale jejich touhou ovšem zůstává přes to i pak, aby udrželi také tento podíl měrou co největší a zůstali župany v původním smyslu slova; neboť i nejmocnějšímu vlastníku rozsáhlých dědin a tvrdých hradů znamenalo držení dvorského nebo provinciálního beneficia neobyčejný přírůstek moci a vlivu.

Zmínili jsme se již o sebevědomí, s jakým pan Idík ze Švabenic roku 1260 ve svém titulu vypočítával hrady své, ale týž velmož neopomíjí zároveň výslovnou zmínku, že jest „in dignitate camere Wetoviensis constitutus", to jest komorníkem při královském soudě provinciálním v Bítově. A po celé 13. století setkáváme se s případy, že i u pánů nepochybně velmožných pojmenování podle služební župy vítězí nad označením podle rodových statků; tak Ronovec Jindřich, praotec pánů z Lipé, se zove pravidelně Jindřichom Žitavským, jsa v Žitavě královským kastelánem, a z podobného důvodu se zove i známý pan Boček z Kunštatu často Bočkem ze Znojma. Ještě v době Václava II., na samém sklonku století, slavný pan Dobeš z rodu Benešoviců sluje v listinách zpravidla Dobešem z Bechyně podle královského hradu jemu svěřeného, a jeho spojenec Purkart, z rodu Janoviců, bývá z téže příčiny označován prostě Purkartem Zvíkovským. Beneficium tedy zde a v jiných podobných případech má stále ještě větší význam než moc dědičná, a tak pochopíme, proč se zejména v cizině označení velmožů českých jakožto „županů" tak dlouho udržovalo. Patrně i za posledních Přemyslovců mívala většina „baronů" skutečně vedle svých dědičných zboží větší nebo menší župy královské. Přímo to naznačuje Václav II. v listině z roku 1291, kterou zakazuje pánům, aby s družinami svými do pole se berouce, statků biskupství pražského plenem neobtěžovali; kdo se proti tomu prohřeší, ztratí prý „ipso facto" své beneficium, a jen ti z pánů, kteří by neměli „úřadu nebo župy", propadnou trestu tříměsíčního žaláře.

Velmožové čeští, stejně jako v starší době knížecí, závodili patrně i tehdy ještě stále horlivě o získání beneficií králem rozdávaných, a pochopíme snadno proč. Úřady ty, třebas jejich bezprostřední požitky značně byly zchudly vzrůstem zemského práva, množením immunit duchovních i světských a zcizením mnohých částí služebného statku, zajišťovaly přece i tak značný podíl na moci veřejné, zvláště šlo-li o župní držení silných hradů královských. A stejně jako ve 12. věku, nebylo ani v době pozdější vyloučeno, že by z beneficia se nemohlo státi dědické vlastnictví darováním nebo jinak. Takové zcizování služebných lén bylo patrně po celé 13. století stále ještě tužbou mnohých a jak doklady svědčí, vskutku se s úspěchem potkávalo.

Tak vidíme na příklad, že páni z Rizmburka bývali na hradě jména toho kdysi jen královskými kastelány, až pak přešel v jejich

plný majetek; a není vyloučeno, že i řada jiných větších hradů s německými jmény, které na sklonku 13. věku nalézáme v rukou rodin panských, bývala kdysi zbožím královskym.[1]) Neboť jak snadno delším držením beneficiárním vznikaly u potomků původních županů nároky vlastnické, prozrazuje na příklad pan Jindřich z Lipé, táhna se roku 1310 k Žitavě jako k vlastnictví svých předků, ač vskutku jeho děd a prastrýc tam bývali než královskými kastelány. Tu se ukazovalo jasne, jakou nevýhodou bylo pro korunu, že župní soustava u nás nevyspěla v přesně stanovený řád lenní po způsobu západním.

Ale i tam, kde nebylo naděje na trvalé získání služebního léna, jevilo se jeho držení i nejmenčnějším pánům věcí velkých výhod, ježto úřady župní, nebyly-li zcela zvláštního rázu, stejně jako v době předchozí svého titulára nikterak nepoútaly k trvalé residenci osobní. Listiny soudní ukazují jasně, jak i v 13. věku, každý beneficiár má svého villika nebo komorníka, který za jeho nepřítomnosti úřad vede,[2]) stejně jako mnohý purkrabí královský mívá zástupce, správu svěřeného hradu obstarávajícího. Slyšíme na příklad, jak se královský kastelán výslovně zavazuje, že jeho zástupce bude vázán bez prodlení vydati králi hrad, kdyby on sám měl snad upadnouti v zajetí.[3]) A vskutku jen tak byla možna

---

[1]) Lze tak souditi na příklad i u Hradce Jindřichova, důležitého místa na pomezí, z toho, že je Přemysl II. revindikoval podobně, jako učinil s Poděbrady i jinými pevnými místy, o nichž níže bude zmínka, a která v první polovici 13. věku patrně byla koruně zcizena župními držiteli.

[2]) Zastupování to vytýká výslovně Václav I. roku 1236, nařizuje šetření immunity olomuckých kanovníků tamními beneficiáry slovy: „si desunt domini, ipsorum milites exequantur“. Někde se zovou zástupci ti ještě „ministeriales“, jako na příklad v listině olomucké z roku 1275 (Reg. II., no. 987), kdežto hned na to tíž slují „villici“ anebo, jde-li o zástupce villika královského, „subvillici“ (ib. no. 1028). Zde lze mimochodem připomenouti, že máme-li vskutku zpráv podobných zachováno z Moravy více než z Čech, věc nesouvisí nikterak, jak bývalo tvrzeno, s odchylnou organisací řádů soudních v markrabství, nýbrž se skutečností, že Morava má vůbec v mnohém směru více pramenů dokumentárních než kraje české, kde zejména bouře husitské zásobu nejstarších listin důkladněji ztenčily. Proto jest velmi pochybné i tvrzení, tak často opakované, že ve vývoji městských řádů severní Morava Čechy předstihla, ježto se opírá jen o lepší zachování listinného materiálu v markrabství.

[3]) Takové zajímavé reversy moravského podkomořího Albrechta nebo pana Habarta z Fulštejna jsou v Reg. II., no. 2261, 2262.

obvyklá kumulace vysokých úřadů v jediné ruce, když třeba pan Purkart, dvorní maršálek Přemysla II., kterýžto úřad dvorský měl značnou pravomoc i důchody, byl zároveň purkrabím na Zvíkově, ale nepobýval vůbec v Čechách, nýbrž kapitánoval kdesi v zemích alpských. Pan Hartlib z Dubna byl roku 1281 zároveň komorníkem znojemským i bítovským, Jan z Meziříčí současně komorníkem olomouckým a purkrabím brněnským, Dětřich Spatzman podkomořím královským a zároveň purkrabím v Mostu, Veikart z Trnavy purkrabím znojemským i vranovským a zároveň zástupcem královým ve Vídni a případů podobných by bylo možno vypočítati více.[1]) Zdá se dokonce, že některé dvorské úřady bývaly téměř vždy spojovány s panstvím nad některým hradem královským v kraji, takže podkomoří moravský na příklad vládl z pravidla hradem Veveří. Někdy se ovšem zdá naopak, že o touž župu současně se dělili dva páni a jest nepochybné, že si mocní baroni nejednou, ovšem se svolením královským, navzájem beneficia směňovali, takže mnohý z nich jich vystřídal dosti rychle několik, ač střídání to nemělo rázu jakéhokoliv pravidelného „cursus honorum".

Úřad ať při dvoře nebo v kraji dával tedy svému majetníku ještě i v 13. věku především některé důchody a poměrně samostatný podíl na moci veřejné, a neukládal mu osobní povinnosti úřednické v duchu pozdější správy. To ovšem neznamená, že by župané a vůbec velmožové čeští byli tehdy bývali prosti skutečných závazků služebných vůči svému králi. Jsouť vázáni účastniti se na jeho slovo se svou brannou mocí válečných výprav; i návštěva pravidelných a zápovědných sněmů dvorských jest jejich povinností a vůbec patřil občasný, delší nebo kratší pobyt při dvoře nepochybně k zvykovým závazkům panstva. Neboť s pomocí svého dvora panuje král a „curia regis" i za posledních Přemyslovců jest stále ještě vlastně jediný, všestranný orgán správy zemské.

Dvůr ten byl ovšem shlukem osob velmi rozmanitého a neustáleného rázu; značnou úlohu tu hrají i klerikové a to nejen ti, kdož, jako kancléř a protonotáři, mají obročí dvorská, určitými úkoly a právy vyznačená nýbrž i jiní, zvláště tonsurovaní vel-

[1]) Někdy bývaly v rukou jedné a téže osoby úřady české i moravské; tak byl roku 1287 Jaroslav ze Šternberka v Čechách číšníkem a na Moravě purkrabím bítovským.

moži, biskupové a opati velikých klášterů. Jejich služeb užívá král často velmi důrazně v oborech přerozličných, hlavní však podstatu dvora tvoří houfec baronů světských, jejich synků a klientů, provázejících krále jak na tažení válečném tak při jízdě zemí.

Kdo z nich mají právě starodávné úřady dvorské, vyšší i nižší, stojí ovšem v popředí ostatních, ale nesmíme zapomínati, že úřady ty, stejně jako v době knížecí, nemají ještě naprosto rázu ani našich odborných ministerstev ani rázu úřadů zemských ve smyslu pozdějšího vyhraněného státu stavovského; jsou to stále ještě spíše služebná léna se svéráznou pravomocí, která se vymyká pravidelnému zasahování a rozhodování královu a jejíž rozsah titulár žárlivě střeží. Vlastní vláda panovníkova hledí většinou k věcem, ležícím mimo tuto oblast beneficiárních přídělu, jaksi nad nimi nebo vedle nich, a při jejím vyřizování král nevázal se zpravidla ještě pevnými příkazy resortními. Užívá sice v té oné věci pomoci některého dvořana častěji než pomoci jiných, ale není tím poután a přikazuje obratem ruky týž výkon vládní jinému členu své „curia“.

Ostatně se také příchodem a odchodem baronů složení dvora královského ustavičně měnívalo stejně, jako je měnila okamžitá náklonnost panovníkova pro tu onu skupinu panstva. Nebývá to ani výběr osob pevně stanovený, s nimiž král na soudě dvorském zasedaje nalézá rozsudky místního nebo i obecného dosahu a hned ten hned onen župan dvorský jde jménem královým vykonati na příklad žádaný ochoz nemovitosti nebo fungovati v jiné věci jakožto „executor a rege deputatus“. Vidíme, jak třeba zvíkovský purkrabí na místě královĕ určuje dominikánům v Budějovicích nové městiště pro klášter, kdežto jinde vystupuje zase stolník králův jako „regis nuncius ad cives“; svoláním a řízením slavných soudů generálních v tom onom kraji, k nimž se král nemůže sám vybrati, nebo vyžádanou ochranou některého kostela a kláštera bývají pověřeni majetníci kteréhokoliv sousedního beneficia, stejně jako si volí král k trvalejšímu zastoupení, kde jde na příklad o kapitanát v zemi vzdálené, jako bylo Štýrsko nebo Korutany, důvěrníka ze svého okolí bez ohledu na to, zda má vysoký dvorský úřad čili nic. Tím nabývají ovšem někteří dvořané dočasně mocného vlivu nad ostatními, stávajíce se pravou rukou královou a jeho oblíbenci; a ti pak hromadí zpravidla ve

svých rukou v odměnu[1]) řádu výnosných hodností dvorských i žup v kraji, zaručujících jim důchody a moc, ale jejich vliv na vlastní vládu královskou není organicky spiat s těmi úřady, nýbrž s osobní důvěrou, které u krále požívají.

Dotkneme se později rozličných náběhů, jimiž se snažili poslední Přemyslovci aspoň v některém směru zdokonaliti a novým duchem naplniti svou vládu, ale v podstatě byl to přece ještě feudální ráz, který ji i za nich vyznačoval a který obratným velmožům znova a znova umožňoval trvalé zcizování všemožných kusů moci veřejné. A skutečnost byla tím vážnější, že nešlo již, jako v 12. století, o župany v pravdě služební, vydané přízni knížecí na milost a nemilost, nýbrž o magnáty daleko samostatnější, vládnoucí dědičně tvrdými hrady i pravidelným důchodem z městeček i vsí lánových, chráněné při tom právem zemským proti násilnému zdolání a otočené skupinami oddaných leníků podružných.

Opírajíce se tak o dvojí kořen své moci, o vzrostlá dominia rodová i o beneficia z rukou královských vymáhaná, dosahují čeští župané, „die behemschen suppan“, v 13. věku znenáhla postavení vskutku velmožného. Jak mocným pánem se nám jeví v prvních letech vlády Přemysla II. na příklad pan Smil z Lichtemburka! Jeho rozsáhlá zboží dědičná na vysočině českomoravské s Německým Brodem uprostřed jsou bohata stříbrnými doly a i když byl královský regál horní v celé zemi důsledně proveden, zachovává si pan Smil a jeho synové ve své oblasti přece jakási pseudoregální práva na nově objevených horách, odlišná od odškodného, na něž měl podle svobody hor právo vlastník půdy. Jako pravý panovník dává roku 1257 tento pán cisterciáckým klášterům v Sedlci, Hradišti a Žďáru desátek z důchodu důlního „kdekoliv by v částech panství našeho úroda hor stříbrných byla“, zejména v Brodě, Bělé, Šlapanicích a Přibyslavi. Vidíme, jak uděluje Německému Brodu soustavný řád práva podle vzoru řádu, který panovník krátce před tím byl učinil Jihlavě, jak osvobozuje město a duchovní od svých cel a mýt, maje vůkol sebe

[1]) Odměnný ráz žup i v té době dobře vystihuje na příklad Přemysl II. v listině z roku 1256 (Reg. II., no. 95), v níž mluví o hodnosti a služebných statcích nejvyššího komorníka „quos tunc temporis fideli nostro, militi Bavaro, ob sue probitatis merita in beneficium contuleramus“.

opravdový knížecí dvůr odvislých klientů, dvorských hodnostářů, notářů a vlastních kaplanů. A podobné zjevy vidíme v polovici 13. věku i u jiných rodů panských, sledujeme-li na příklad zprávy o panu Bočkovi z Kunštatu a jeho bratřích, nebo o mocném Borešovi z Rizmburka, jenž byl za Václava I. jako „veliký komoří" takřka majordomem dvora královského. Za Přemysla II., aspoň v prvních letech, zdá se, že podobné postavení měl Bavor ze Strakonic, mocný zvláště v Pootaví ale i jinde, který založil rytířskému řádu svatomářskému trojí komendu, dubskou, strakonickou i manětínskou a získal pro syna svého ruku poboční dcery královy. V plemeni Vítkovců se pak v téže době potkáváme rovněž s postavami, jako byl nejvyšší maršálek Vok z Rožmberka nebo pan Vítek z Hradce, oba důvěrní služebníci mladého krále, ale zároveň význační rozmnožovatelé trvalé moci svého rodu, kteří vystupují vždy s četnou družinou, s vlastním truchsasem, číšníkem, maršálkem, dispensatorem, kaplany i písaři a jinými služebníky, ustanovenými podle vzoru knížecího. Páni ti závodí s králem v zakládání nebo aspoň ověnění velikých klášterů a kostelů, a právě kronika, vzniklá kolem roku 1300 v takovém panském klášteře, totiž větší letopis žďárský psaný Jindřichem z Heimburka, uvádí nás nejlépe do tohoto ovzduší pevněji se vyhraňující šlechty baronské, od ostatních vrstev národních již zřejmě se odlišující.

Z letopisu toho lze pak zvláště dobře postihnouti také, jak mocně asi na vznikající solidaritu stavovskou působilo mnohonásobné vzájemné sešvakřování bohatnoucích rodů českých i moravských, jež bylo s to učiniti z panstva vskutku jakousi velikou rodinu. Při tom nesmíme však zapomínati ani na to, že současně tytéž rody hledaly a nalézaly nevěsty i ženichy také v kruhu vysoké šlechty cizí v sousedních krajích německých, čímž rovněž vyrůstaly nad úroveň ostatního národa.[1])

Toto konnubium s cizinou bylo, jak se zdá, pro změněné postavení županstva českého v 13. věku vůbec význačné, stejně jako není naprosto náhodné, že právě v době Václava I. německý mrav začíná ve vyšší společnotsi české tak překotně vítěziti. Již

[1]) Snad právě proto byly vznešené Němky nevěstami v Čechách tak hledanými, jakou se jeví podle letopisu žďárského třebas paní Sybilla, v průvodu švábské manželky Václava I. do Čech zavítavší, která byla nejprve chotí pana Bohuše, pak pana Přibyslava a, po druhé ovdověvši, konečně manželkou známého Ronovce, Jindřicha Žitavského.

dávno před tím bývalo u dvora knížat a králů českých sice nemálo němectví, přinášeného cizími kněžnami, duchovenstvem i rozličnými dobrodruhy rytířskými, ale kruh, v němž vliv cizí vskutku důrazně působil, byl zajisté poměrně jen neveliký. Zmínili jsme se již dříve o tom, jak naturální poměry vedly i nejmocnější župany k těsnému soužití s ostatním národem a slovanský ráz všeho prostředí českého dlouho znesnadňoval denní styk se sousední cizinou, stejně jako mu bránil hvozd pohraniční. Nyní však řídne a padá hvozd ten, páni čeští nabývají systémem lánovým a peněžním hospodářstvím vůbec větší volnosti, rozkvět země činí je rázem zámožnými a tu vidíme, že sousední svět německý neváhá jim vyjíti mnohem hbitěji vstříc, nežli činil dotud. Stejně jako bohatství krále českého rovnalo cestu jeho rostoucímu vlivu v říši a lákalo ke dvoru pražskému od polovice 13. věku více než kdy před tím německé dobrodruhy i pěvce, podobně se vzrostlou mocí a bohatstvím panstva českého se dostavuje sblížení i se strany německých velmožů a ochota, přijmouti nejvyšší vrstvu národa českého za rovnoprávného člena vyšší šlechty středoevropské, ovšem za cenu, že se zvyky a namnoze i jazykem přizpůsobí prostředí cizímu.

K roku 1252 vypravuje Dalimil výslovně o tom, jak páni čeští tehdy dostávali erby od krále římského, a jest známý jeho nářek na jejich snahu vystupovati pak bohatě na kolbištích za hranicemi a v dvornosti se vyrovnati cizině. A zjev ještě důležitější jest, že i vysoká šlechta říšská a nejmocnější rody ministeriálské, v její kruh přijaté, počínají vstupovati v příbuzenské svazky s českými župany.

Stačí několik příkladů. Tak jest známo, že Vítkovci, kteří ovšem záhy nabyli i v Bavorsku lén pasovských a jiných, vstupovali častěji v příbuzenské svazky s rodinami dynastů německých, jako byli páni ze Schaunberga, z jejichž rodu byla na příklad Hedviga, manželka pana Voka z Rožmberka, nebo hrabata z Hardeggu, z kteréhož rodu pocházela Marie, manželka pana Vítka z Hradce Jindřichova, jehož vnučky se pak zase provdaly za hraběte Bernada ze Schaunberga do Bavor a za Menharta Liznického do Míšně. Sňatky takovými dostává se Vítkovcům dokonce cti, že Albrecht Habsburský je mohl zváti svými „consanguinei carissimi“, a že Přemysl II. směl uděliti panu Vokovi hrabství Raabs v léno s výslovným odůvodněním jeho urozenosti, že prý „pocházeje od předků svobodných a urozených jest schopen dosahovati hrab-

ských a i vyšších hodností".[1]) Kdo ví, jak se v 13. věku ještě v německé oblasti dbalo na přednost „freiherrlich" urozených rodů, a jak jen několika málo nejbohatším rodům ministeriálským se podařilo vstoupiti do tohoto kruhu vysoké šlechty, ocení význam výroku takového i cenu konnubia s rody dynastů jihoněmeckých pro vážnost panstva českého.

A Vítkovci nebyli jediný panský rod český, který vidíme v podobném poměru k cizím hodnostem, vyhraženým svobodným. Dříve než dal panu Vokovi zmíněné léno, udělil Přemysl II. podobně rakouské hrabství Bernegg panu Bočkovi z Kunštatu, a hledě k sňatkům s urozenými německými sousedy, vidíme, že i páni z Rizmburka jsou sešvakřeni s říšskou šlechtou durynskou i míšenskou, pan Čeč z Budějovic s rakouskými Kuenringy, páni z Michalovic s pány z Wallsse, kteréžto oba rody byly sice ministeriálského původu, ale na sklonku 13. věku byly již přijaty do řad šlechty vysoké. Vidíme, že i moravský pán, Gerhard z Obřan měl v manželství dcerku z rodu mocných rakouských pánů z Feldsberka, a kdyby listiny naše přinášely více zpráv o ženách urozených, vzrostla by asi ještě řada dokladů této velmi důležité skutečnosti, že přední české rodiny panské byly v 13. století přijímány na roveň vysokou šlechtou německou, s níž tehdy vstupovaly i jinak v těsné styky pohraniční.

Bylo by zajímavo styky ty sledovati soustavně, ač ovšem prameny naše jen v neveliké míře je prozrazují. Tak obrátíme-li zrak k české hranici jižní, není pochybnosti, že vstupu Přemysla II.

---

[1]) „Maxime nobilitatem suam attendentes, quia a progenitoribus suis liberis atque nobilibus vitam ducens, comtitas vel majores dignitates, si sibi collate fuerint, tenere poterit et habere" (Reg. II., no. 262). Bývá ovšem tvrzeno, že Vítkovci pošli z rodu německého, ale vedle jiných důvodů, proti domněnce té právem uvedených, lze vytknouti i výrok Přemysla II. v známém dopise Rudolfovi z 31. října 1277, kde král tvrdí, že také „prosapia" Vítkovců vždy byla poddána králům českým a od poddanství toho nikdy se nemohla děliti, což souhlasí zcela s označením „nobilis homo de Boemia", které roku 1221 biskup pasovský dával Vítkovi Prčickému. A také kdyby byli Vítkovci bývali potomky německých dynastu z oblasti bavorské do Čech se přesunuvších, nebyl by měl Přemysl II. zajisté příčinu, aby tak výmluvně omlouval udělení rakouského hrabství panu Vokovi. Jen proto patrně, že Vok byl původem Čech a uznání parity předního panstva našeho s německými dynasty ještě bylo věcí pochybnou, měl král nutným, aby tak učinil.

Otakara do zemí babenberských rovnaly cestu styky Vítkovců s tamními pány, a že zvláštní uznání, jehož se Vokovi z Rožmberka dostalo, bylo za to odměnou. Odchovancem styků takových s šlechtickým prostředím bavorským byl ovšem také Záviš z Falkenštejna, pocházející z německé matky a sklonku vlády Přemyslovy tak osudný. Na hranicích severních pak by bylo důležito sledovati, jak i tu častý styk pánů českých se sousedy německými otvíral české expansi cestu do Míšně, Plíseňska a Chebska. V listinách severočeských pánů v druhé polovici 13. věku setkáváme se znova a znova zejména s urozenými Míšňany, jako byli páni z Koldic, s vojty Plavenskými, s pány z Donína, Bergau-Löbdaburgu, purkrabími liznickými a i jinými velmoži, za lesem hraničním sedícími.

Tak vstupuje na příklad mocný Boreš z Rizmburka v tak těsný poměr příbuzenský s durynským rodem pánů ze Schönburka, že členové větve rodu toho do Čech přesídlené zde zejména jakožto strýcové a poručníci osiřelých synů Borešových v prvních letech Václava II. hráli zajímavou úlohu a pod jménem pánů ze Šumburka zcela zdomácněli.[1])

Nebyli to ovšem jediní páni z říše, kteří tehdy do bohaté země české zavítali a zde pak setrvali. Stejně jako kolonisty a podnikavé měšťany, lákaly Čechy tehdy také mnohé jiné synky urozených rodů, aby zde hledali štěstí. Známá jest tu postava Ojíře z Friedberka, milce Václava I., a rovněž o strakonických pánech Bavorech lze míti za to, že vskutku z Bavor do Čech přišli a z rodu vysokého byli, ježto jeden z nich v době Václava I. mluví o sobě jakožto o knížeti (princeps). Jiný příklad zdomácnění cizího rodu v panském prostředí českém ukazuje listina, v níž Přemysl II. roku 1265 dává rozličné výsady Herbordovi z Fulnštejna, jenž se zakoupil v severní Moravě — jak král praví „in terminis regni nostri et sub jurisdictione nostra“ — a tím se stal českým

---

[1]) Také při postupu panství českého do Míšně vystupují čtyři bratří Šumburští několikráte v popředí jako jistci Václava II. a prostředníci jeho smluv s Wettinci, takže jim král na příklad roku 1294 svěřuje „custodiam“ panství, koupených od Fridricha Drážďanského (Reg. II., no. 6162). Také s vojty Plavenskými z vznešeného rodu purkrabí míšenských vstoupil Boreš z Rizmburka v svazek příbuzenský tím, že jeho dcerka Kateřina se stala chotí Jindřicha II. Plavenského († 1302), jenž dostal přezdívku „der Böhme“. Rizmburkové měli ostatně za hranicemi v Míšni statky podobně jako Vítkovci v Bavořích.

poddaným. Pan Herbort byl sice původem svým jen ministeriál severoněmecký, jehož si biskup Bruno jakožto truchsasa přivedl odtud do lenního svazku biskupství olomuckého, ale jeho potomstvu, ač je bylo třeba nejprve vykoupiti ze svazku ministeriality kláštera Möllenbecku v Mindensku, se podařilo rychle se vsunouti mezi vyšší šlechtu moravskou. A podobně cizího původu byl asi i hrabě Franco, který v polovici 13. věku měl na Ostravsku rozsáhlá zboží lenní,[1]) stejně jako víme určitě o moravském pánu, Janovi z Klimberka (Klingenberg), že byl původem Šváb. A také u některých jiných, v Čechách osedlých pánů, kteří na sklonku 13. věku hráli v zemi úlohu, bude genealog asi na rozpacích, lze-li je míti původem za Čechy nebo za cizince. Tak důležitý pán severočeský, Albrecht ze Žeberka, jeden z předků pozdějších Egerberků, s nímž se ještě několikráte setkáme, má bratra, rovněž Albrechta, purkrabím v míšenském Lizníku a vystupuje tak často v společnosti vojtů plavenských a s jinou šlechtou míšenskou, že vzniká podezření, zda, podobně jako páni ze Šumberka, také on nepochází z říše.

V souvěkém Polsku družiny jednotlivých knížat z rodu Piastova se hemžily německými rytíři, z nichž mnozí pak v zemi trvale zůstávali. Germanisace Slezska byla tím značně urychlena. V Čechách zjev ten nedosáhl nikdy míry tak značné, ale zajisté nechyběl úplně, a při vzniku stavu panského nelze jej nikterak úplně stranou ponechati.

Monografické probadání veškeré látky listinné s kritickou přesností, jaká se stala od některé doby i v genealogickém badání obvyklá, by snad vneslo vůbec více světla do otázek těch. Nám zde však stačí prostá skutečnost, že na rozličných místech pomezí českého došlo v 13. věku k těsnému styku panstva českého s německou šlechtou vyšší, k vzájemnému přelévání obojího prostředí přes hranice země a že stykem tím nepochybně vzrostlo i sebevědomí pánů českých a upevnilo se jejich stavovská solidarita.

Německé názvy nových hradů našich, někdy zcela pitvorné, jako na příklad Smilenburg, nejsou tedy jen svědectvím rychlého

---

[1]) Snad byl synem hraběte Arnolda z Hucheswagen, který za Přemysla I. a Václava I. vystupuje v listinách moravských a vysloužil si patrně značné újezdy, jež jeho potomci pak z části vzali v léno od biskupů olomuckých.

ustupování od dotavadní tradice, nýbrž zároveň dokladem snahy vzmáhajícího se panstva, vytknouti co nejdůrazněji svou povýšenost nad ostatním národem a zejména nad vrstvou, z níž se současně tvořila drobná šlechta vládycká. V přesnějším užívání názvů „pán" a „vládyka" zračí se již na sklonku doby Přemyslovské zřejmě dvojí tábor stavovský, do něhož se ozbrojená společnost trvale rozcházela a jehož bašty se proti sobě stále jasněji tyčily.

Vytkli jsme sice již nahoře, že se odlišení pánů od ostatního zemanstva u nás až do 15. věku v životě právním zásadně nejevilo tak dokonalým, aby bylo ve všem jasné a nesporné. Jedno právo zemské zůstává společnou základnou všech „nobiles et ingenui"[1]) a před krále smí se stížností přímo předstoupiti vládyka jednodvorec stejně jako magnát největší, vskutku však týž podstatný rozdíl, jaký uvnitř hradeb městských odlišoval zbohatlý patriciát od drobných měšťanů, jevil se záhy také v zemské obci svobodných. Moc opravdová byla v praxi vždy silnější zásadní normy a proto v rámci téhož práva zemanského vyrůstá skupina panská stále pozoruhodněji do výše, zahrnujíc ty, kdo uměli a mohli osobnost svou včas vsunouti v popředí života veřejného tak, aby měla individuální váhu a nezanikala v houfci ostatních. V Anglii, kde vývoj obce šlechtické v 12. a 13. věku dlouho zcela podobně kolísal, stala se posléze hlavním znakem rozlišujícím „barones majores" od ostatního svobodného národa okolnost, že lordy volá král k rokům svým jednoho každého zvláštním listem, kdežto ostatní obec svobodných k účasti na jednání veřejném byla zvána jen kolektivně, mandátem šerifovi hrabskému zaslaným. A podobně i u nás k pevnějšímu rozrůznění obojího táboru šlechtického nepřispívala jen skutečnost, že mnoho vládyk se ocitá smlouvou, služebným lénem nebo i jinak v závislosti na mocných pánech, nýbrž také znenáhlé rozrůznění veřejného působiště. Zemanstvo drobné nalézá hlavní pole činnosti v provinciálních soudech a sněmících, kdežto vyšší život veřejný se stává takřka výhradou

[1]) Při řízení trestním se ovšem již ve 13. věku činíval výslovný rozdíl mezi „barones" a prostými „milites" nebo „servi baronum", to jest ministeriály. Velmož může býti usvědčen jen přísahou sedmi sobě rovných, čímž stavovská odlišnost pánů byla zřejmě vytčena. Dosvědčuje to určitě na příklad známý statut Přemysla II. o padělatelích mince a přechovavatelích psanců.

„baronů králových", pánů, vládnoucích vzrostlou mocí dědičnou i úřední, a novým mravem dvorským lépe schopných, králi se přiblížit.

Veliké roky zemské, na nichž se do tisíců bojovné chasy tísnívalo, aby tu hlučně projevili svůj souhlas nebo odpor proti úmyslům knížecím, mizely rychle, jakmile moc vévod českých, trvale ozdobená korunou královskou, ustupovala z tábora pod širým nebem rozbíjeného do těsnějšího prostředí dvora zjemnělého po západním vzoru. V 13. věku roky ty upadají zcela v zapomenutí a mluví-li se v listinách panovníků i tehdy ještě o souhlasu, který vyslovili „fere omnes Bohemi", nejde tu již o valnou obec svobodných válečníků, nýbrž jen o houfec pánů, kteří nyní národ zastupují[1]) a s nimiž se panovník dohodne o důležitých věcech náhodných i zásadních, jejich radu ve statutech svých výslovně vytýkaje. Nedošlo k tomu zajisté nijakým aktem konstitutivním, nýbrž prostě neslyšným, třeba velmi složitým vývojem, který byl však mocnější jakéhokoliv ustanovení zásadního a jehož důsledky jak pro zevní tak pro vnitřní dějiny národa našeho byly předůležité.

* * *

Rostoucí moc panstva provázela tedy korunu českou nerozlučně jako stín, který houstl a se prodlužoval tím více, čím výše ona vyrůstala ve vážnost zemí sousedících. Přízeň dvorská učinila z českých županů opravdové „domini terrae", zemské pány, sebevědomě opřené o rozsáhlé dědiny; služba královská je udržovala především v popředí života veřejného, ale víme, že dějiny uznávají v takových případech jen zřídka trvalého poměru oddané vděčnosti. Každá dospívající síla má své vlastní zákony vzrůstu, starších závazků nedbající. Jak bez ohledu se obrátila na příklad v 11. věku hierarchie, vzpružená reformou klunijskou, proti císařům římským, ač právě nadšená snaha a podpora císařů těch

[1]) Výrazně to vyjadřuje již papežská listina o smíru krále s biskupem Ondřejem z roku 1221, žádající, aby smír ten odpřisáhli a rukojmím zabezpečili vedle Přemysla I. i „majores barones regni pro se ac pro suis". Souviselo to patrně s tím, že již roku 1217 jednatele králem do Říma vyslaného pověřili zvláštním listem komoří Slávek, Beneš kastelán budyšínský, maršálek Jindřich, stolník Hrděbor „et universi suppani per regnum Boemie constituti", kterým pak papež milostivým listem odpověděl.

oprávné straně v církvi urovnala cestu k vítězství! A podobně, moc pánů českých ve stínu rodu Přemyslova vzrostlá stává se v 13. století zřejměji a zřejměji koruně hrozivým nebezpečím anebo aspoň povážlivou soutěží. Jednotliví členové obce panské bývali sice přečasto panovníkovi služebníky oddanými a plnými ryzí loyality, tvořící přirozenou podstatu mravního závazku válečníka k svému vůdci, šlechtice k svému králi; avšak povšechné, třebas na venek utajené nálady a sklony celku byly podstatně jiné a monarchickému ustrojení země zjevně nepříznivé.

Tkvělo to jaksi v nutnosti vývoje. Jak krátký krok dělil některá dominia panská, v zemích českých vzrostlá, v 13. věku od hotových státečků, naplněných odstředivou touhou po všemožném uvolnění svazků těla státního, a jak snadno se mohl nadto panovník ocitnouti v područí velmožů, sáhajících dotěrně po komorním zboží i veřejných právech, od té chvíle, co nesměl tak násilně jako kdysi osekávati příliš bujné výhonky županského sebevědomí! Nejednomu z pánů českých ve směru tom byl asi ideálem panovníka vévoda vratislavský, slibující svým družiníkům, že si chce po celý život vésti „mit leibe und mit guote nach ihrem muote“, a Dalimil vytkl nepochybně dobře sklon mnohých z nich pravě, že chtěli s králem „jako s dítětem hráti a od něho dědiny jako hlívy od pně bráti“. Co bývalo kdys darem štědré ruky a milosti knížecí, měnilo se takřka v nárok, a oligarchické sklony panstva vyhraňovaly se tím zřejměji, čím více se upevňovalo jejich postavení vůči nižším vrstvám národa.

Než třeba přiznati, že zjev ten nebyl jen v českém prostředí doma. V tolika souvěkých státech jiných vnitřní dějiny ukazují v téže době význačný vzrůst a ustavení dědičného baronátu, který se pak domáhá co největšího podílu na moci státní, dbaje zároveň s netajeným sobectvím svých zvláštních prospěchů a stávaje se hlavní překážkou účelnější úpravy řádů státních, k níž spěl nejeden panovník ať již z upřímné prozíravosti nebo z vědomí, že tím dynastickou moc upevňuje. Panstvo se při tom ovšem nejednou odívá v hesla obecná, jako byla ochrana starého práva a národních řádů proti novotám cizích rádců, přivádí na svou stranu chvílemi i nižší šlechtu, již jindy zle tiskne; mluví důrazně o své oddané věrnosti a bývá druhdy naplněno i skutečně přesvědčením, že bojuje za celou zemi dobrý boj proti nebezpečné zvůli špatně zpraveného krále, svobody zemské ohrožující. Až do doby,

kdy veliká, demokratická vlna v 18. a 19. roku poutem společného zájmu upřímněji k sobě spiala vysokou šlechtu a dynastie,[1]) ukazují dějiny evropské všemožné odstíny téhož zápasu o stát mezi monarchickým a oligarchickým hlediskem, brzo sem brzo tam se klonícího a často samými základy státu otřásajícího. Dějinné osudy jednotlivých říší souvisely namnoze těsně s jeho průběhem a šlo zejména o to, jak rychle která dynastie postihla nebezpečí a zda nalezla v čas účinné zbraně a spojence k zápasu.

Neboť ani těch ovšem králové čeští nikterak nepostrádali. Viděli jsme sice, jak v Čechách vývoj práva zemského otupil ostří původní moci knížecí, vskutku však v téže době, v níž se svémoc panovnická tu ocitá sevřena v mezích těsnějších než před tím, vyrůstají dynastii Přemyslovců nové a cenné opory, kterých jest nutno pilně si povšimnouti.

Byla to jednak skutečnost, že zmenšením počtu mužských členů vládnoucího rodu spory o trůn v 13. věku u nás mizejí a tím i ubývá velmožům vítané příležitosti zeslabovati jimi panovníky. Ale ještě většího dosahu byly jiné zjevy soudobé.

Václav II., jehož duch právnickým vzděláním dotčený miloval přesné distinkce, dělil výslovně souhrn své moci ve dvé: na „dominium generale" a „dominium speciale". Názvem obecného panování shrnoval patrně veškerá práva vůči svobodným zemanům, mocným i drobným, a vůči jejich poddaným, plynoucí z obecné podstaty moci královské a obmezená „zvykem zemským". Dominium speciale naproti tomu tvořilo jakýsi jiný, užší kruh, v němž se moc královská jevila zásadně s větší plností. Rozdíl nám osvětluje nejlépe souvěké bernictví. Na sklonku 13. věku může český král žádati v zemi své obecné berně z každého poddanského lánu, popluží, mlýnu, domu nebo krámu městského. Ale tuto „collecta generalis" král podle mínění obecného nesmí vymáhati, kdykoliv se mu zlíbí. Jen v určitých chvílích smí tak

---

[1]) U nás mělo již husitství aspoň dočasně podobné účinky. Vidímeť, že ve chvíli, kdy radikální sklony se jaly otřásat vším řádem v zemi, panstvo, za Václava IV. koruně tak málo příchylné, zaleknuto přivinulo se těsně k Zikmundovi a to namnoze i páni podobojí. Strach před hnutím nižšího lidu a obecným převratem tu působil na bývalé jednotníky panské zcela podobně, jako ve Francii rok 1789 na bývalé malcontenty z kruhu vysoké šlechty, tak že si uvědomují rychle základní spiatost svého a dynastického zájmu.

učiniti a ukládá-li zemi přes to berni obecnou jindy, jedná proti zvykovému právu a stává se tím „rex iniquus", král nespravedlivě si vedoucí. Naproti tomu žádný názor právní mu nebránil, aby podle vůle své a kdykoliv neuvaloval berně zvláštní nejen na poddané svých korunních zboží a na města královská, nýbrž také na zboží duchovní, zejména na bohaté kláštery, neboť veškeré tyto skupiny podléhají jeho „zvláštnímu panství", k němuž se ovšem ostatně počítají také některé regály, jako byla urbura, mince, regál židovský a některé jiné dávky podružné.

Z toho vidíme, že dominium speciale nastává tam, kde normální moc královská jest zesílena určitým vztahem zvláštním, kde tedy král jest spolu buď gruntovní vrchností a vlastníkem nebo aspoň ochranným vojtem. Svazek všech těchto zvláštních práv tvoří svéráznou oblast, na niž pozdější středověk hleděl okem zcela jiným než na souhrn moci plynoucí z obecného panování; bývala pak druhdy jakožto oblast práva dvorského kladena výslovně v protivu proti oblasti zemského práva. Názory vyslovované později o jejím vzniku bývaly ovšem valně nesprávné; tak převraceli páni čeští, stojíce na vrcholu svých úchvatů v době Václava IV., vývoj skutečný v naprostý opak, tvrdili-li ústy pana Ondřeje z Dubé, že král byl právem dvorským od pánů nadán „ku polepšenie svého dóstojenstvie" a že panství „upřiemo na královu stolici hlediecí" vzniklo jen jakožto ústupek učiněný kdysi obcí zemskou panovníkovi. Ale stejně nesprávný jest předpoklad, s nímž se namnoze setkáváme v novějších spisech o právních dějinách našich zemí, promítá-li se totiž takřka do nejstarších dob souběžnost zvláštního práva zemského a dvorského. Byly tu sice od dávných dob jakési zárodky, tak na příklad rozlišování důchodů v župu rozdávaných od důchodů mensálních, ale skutečný vznik pevnějšího kruhu „zvláštního panování" přinesly teprve veliké převraty hospodářské i společenské 13. věku.

Obrat, který v zemích českých způsobilo vítězství peněžního ruchu a rychlý příток cizích živlů, nepovznesl jen šlechtu, nýbrž postavil také důchody panovníkovy na novou základnu. Viděli jsme krále, jak rozdávali štědře svá lesní zboží, ale přes to zbyla i pak veliká, k lánové kolonisaci vhodná plocha v jejich vlastních rukou, bohatství ceny dříve netušené. Také na ní vyrůstají nová, pevně scelená zboží komorní, význam starých statků mensálních se rovněž zvětšuje intensivnějším těžením zemědělským i vznikem

nových hradů, chránících tyto „villikace“, v rozličných částech země rozložené, a hlavně rychle se množící města horní i královská zabezpečují moc knížecí ve mnohém směru.

Panovník nebéře z nich jen pravidelné úroky roční, nýbrž i vysoké sumy občasné za podací, za prodej nebo nájem rychet, ungeltů, kaufhausů nebo jiných podobných svobod a města se mu stávají vůbec novou, hlubokou mošnou, do níž lze sáhati půjčkami i mimořádnou berní. Zesilujíce ostatně veškeren ruch tržní v zemi, stupňují také v nebývalé míře výnos mnohých starších regálů. Zejména mince a urbura horní se stává, jak jsme již v první kapitole vytkli, teprve v 13. století v očích souvěkovců takřka nevyčerpatelným dolem důchodů krále českého.

Tak vyrostla v krátké době Přemyslovcům cenná oblast moci komorní, vyňatá většinou německým cizineckým právem z rámce beneficiární soustavy a podléhající přímo osobní vládě králově. Nebyla ovšem ani ona trvale chráněna před zcizováním a drobením; darem, zástavou nebo udělením v léno získávají milci královi a jiní vlivní páni znova a znova celá zboží komorní, ale to, co zbývalo v rukou královských, tvořilo přes to na dlouho pozoruhodný podklad vlády bezprostřední a právem zemským neomezované, který opatrným hospodářstvím mohl býti kdykoliv podstatně zdokonalován.

A na tom nebylo dosti. Vytkli jsme již, že také zboží duchovní bylo počítáno k zvláštnímu dominiu panovníkovu, a věci té jest třeba věnovati poněkud více místa. Víme, že v době Přemysla I. Otakara církev i v zemích českých dosáhla výsad velikých, které v západním křesťanstvu již o něco dříve byly obecným nárokem hierarchie Římem vedené a v jedno stmelené. Klerikové také u nás tehdy se nejen od laiků přesně odlišují mocí svátostní, nýbrž zvláště svým právem kanonickým jsou zásadně chráněni před útisky jakéhokoliv světského panování; vedle státu, ztrácejícího dosavadní přídech theokratický, staví se církev, stírajíc rázněji než dotud národní zvláštnosti, jako útvar zásadně neodvislý. Přes to však setrvává i v následujících dobách duchovenstvo zemí českých, zejména pokud jde o temporalie, ve značné závislosti na králi, takže dokonce se mohl ujmouti názor, jakoby zboží duchovní vůbec bylo počítati k statkum komorním, na nichž král daleko vyšší práva má než na jiných statcích zemanských. Jednotlivosti vývoje toho nám nejsou dosti jasné, sotva však

lze pochybovati o tom, že tak účinné panství královské nad stavem duchovním v zemích českých, přes veškeré hrozby dekretů papežských spíše se utužující, než polevující, souviselo podstatně s poměrem bohatého duchovenstva, najmě klášterního, k vznikajícímu stavu panskému, kterýžto poměr pro naši úvahu jest zvláště důležitý.

Plně mu porozuměti lze ovšem jen, uvědomíme-li si postavení, které v době tehdejší klerus český měl v rámci ostatní společnosti, a zejména, jak značný byl jeho podíl na národních statcích. Církev tu sice nebyla snad tak bohatá a mocná jako na příklad v sousedních Uhrách, ale přece plynuly do jejích rukou příjmy velmi značné a oblast jejího panování byla nemalá.

Již desátek církví všude vymáhaný, ať šlo o staré desátky biskupské nebo o důležitější desátky farní, byl zdroj důchodu neobyčejně všestranný, dotýkaje se nejen úrody polní, nýbrž i přírustků dobytka a všemožných výnosu jiných. Slyšíme i o desátcích z platů úročních i rychetních a od dávných dob měly jednotlivé kapituly i kostely nadto valné podíly na knížecích clech, soudních pokutách a jiných beneficiích veřejných. Církvi plynou značné příjmy také přímo ze spiritualií rozličnými poplatky za administraci svátostí, koledou a ofěrou k čemuž se v 13. století druží i výnosy z odpustků, jednotlivým kostelům i oltářům o překot získávaných.[1]) Vše to však převyšují daleko důchody z vlastního majetku nemovitého, který býval nejrozmanitějšího rázu, od několika políček, tvořících podružné „věno“ filiální kaple, až

---

[1]) Bývaly to ovšem zpravidla jen čtyřicetidenní odpustky, udělované kterýmkoliv, třeba i sebe vzdálenějším biskupem. Proto hromadil nejeden kostel nebo klášter, zvláště pustil-li se, jako učinil roku 1292 klášter vyšebrodský, do staveb, „quae propter operis celeb ritatem, qua inchoatae sunt, non valent sine aminiculo Christi fidelium consumari“, takové výsady odpustkové hned po tuctech, a mnohým biskupům při kurii papežské, ale i jiným, se stávalo vydávání listin odpustkových druhdy výhodným zdrojem příjmů postranních. A odpustky ty pak nebývaly vnucovány jen návštěvníkům kostela jimi nadaného, nýbrž šířeny i po kraji „per questuarios“; proto docházelo záhy k pohoršlivému soutěžení rozličných ústavů duchovních v tomto směru a k vzájemnému se vytlačování z přízně věřících, takže biskup pražský Tobiáš na příklad roku 1287 dočasně zakázal šíření jakýchkoliv indulgencií ve své dioecesi, dokud prý nebude z odpustků pražskému kostelu přiznaných dostaven nový „ambitus“ kathedrály.

k úžasným dominiím duchovním o mnoha tuctech vesnic. Generace za generací množila vlastnictví mrtvé ruky ve směru tom tak, že v 13. věku již zajisté zabíralo aspoň třetinu země, stále ještě vzrůstajíc rozmanitým postupem.

Veliké donace knížat a velmožů v době té byly ovšem zjevem již poněkud vzácnějším než kdysi, ale církev zvětšovala svůj majetek dále a co nejsoustavněji. Listiny nám ukazují, jak nejedno zboží šlechtické se rychle tenčilo vstupováním členů rodu do klášteru a řádů rytířských nebo prekaristickými smlouvami, jimiž drobní vládykové přijímali od kostelů na dožití důchod nebo ves některou, odkazujíce jim za to předem své vlastní dědiny. Klášterv a špitály podstupují za tím účelem často stejně složité operace rentové a úvěrní, jako dnešní pojišťovny, obchodujíce vedle toho neúnavně nejen se zbožím vesnickým, nýbrž i v městech s domy, městišti, mlýny a jezy.

Na trhu nemovitostí v době té se jeví církevní ústavy vůbec kupcem nejdůležitějším. Souviselo to především se skutečností, že aspoň část duchovních nestačila spotřebovati svých obročí; byli ovšem i klerikové, kteří se mocně zadlužovali u židů i u křesťanů,[1]) ale mnozí kapitulárové a jiní kněží dožívají se nemalých úspor, které pak kapitalisují koupí lánů vesnických nebo domů městských, po smrti je namnoze kostelům svým odkazujíce. A právě tyto závěti duchovních nám ukazují, jak značné bývaly přírůstky, které téměř každý rok přinášel církvi jak na bohatství movitém, v sakristiích se hromadícím, tak na nemovitostech. Neboť zmínili jsme se již nahoře o tom, že kde odkazem kostelu se dostává peněz hotových, úřady duchovní chvátávají, aby legát proměnily co nejrychleji koupí některého statku v založenou rentu.

---

[1]) Zvláště zlá léta po pádu Přemysla II. vedla k těžkému zadlužení českého kleru, takže na příklad biskup Tobiáš, maje se vypraviti roku 1287 k metropolitní synodě do Vircpurka a nenalézaje již jinde úvěru, vzal na lichvářský úrok a na zástavu vzácného kalicha 120 hřiven u židů pražských. Týž, jednaje s arcibiskupem mohučským o slevu dlužných a interdiktem vymáhaných peněz prokuračních, vytýkal tehdy obecnou zadluženost svého duchovenstva a dovolával se právní zásady: „Inanis est actio, quam excudit inopia debitoris". To byla ovšem léta obecného rozvratu země, ale i jindy slyšíme, že i znamenité kláštery bývaly dlužníky židů; tak měl klášter kladrubský roku 1302 veský úrok dvaceti hřiven zastaven „in Judaeis sub usuris intoleralibus".

A zvláště bohatství předních ústavů duchovních vzrůstalo obratnou politikou hospodářskou svých správců, účastí na ruchu kolonisačním, závazným příkupem lenníkův i přízní mocných namnoze stále ještě postupem tak zrychleným, jaký nám na příklad ukazuje životní dílo Brunona Olomuckého, biskupa, který neúnavnou pílí dovedl ze statků svého stolce v severní Moravě v druhé polovici 13 věku utvořiti opravdový státeček. A podobných rozmnožovatelů církevních temporalií znají zejména dějiny velikých klášterů v zemích našich mnoho, mužů, kteří dovedli konventy své učiniti vrchností celých okresů a souvislých újezdů lesních, rámcem stezek obchodních ohraničených, pány četných rent a jiných důchodů v městech a věřiteli velmožů i samého panovníka.

Ze vší země plyne tedy rozličným stroužkami důchod vskutku ohromný a stále ještě rostoucí do rukou kleriků, z kteréhožto důchodu v 13. věku ještě jen poměrně malá část unikala do ciziny desátky křížovými a servitiemi papežskými anebo platy prokuračními, vymáhanými občas apoštolskými legáty. Větší část bohatství církve české dělí se, ovšem velmi nerovnoměrně, mezi domácí duchovenstvo, tvořící společnost věru velmi pestrou a důležitou složku národního života, svět zcela svérázný a plný prudkých protiv.

Jak složitý a podivuhodný organism jest na příklad každý větší kostel kolegiální, zabezpečující život legii tonsurovaných hlav, nejrůznějšího rázu! Jsou tu kanovníci s několikerým obročím, které kostel jen zřídka vídá, a kteří nemívají vyšších svěcení, dvořané a členové kanceláře nebo učenci prodlévající na cizích universitách; někdy i cizinci, jako byli na příklad za krále Přemysla II. litoměřický kanovník Jan z Aschaffenburku a Štěpán Carusii z Říma, za Václava II. pak pražský kanovník Diviš z Yper, o němž k roku 1290 slyšíme, že plná čtyři léta kapitola o něm neměla zprávu, živ-li vůbec, a který přes to teprve roku 1305 byl zbaven své hodnosti proto, že se již vůbec v Praze neukázal. Jiní kanovníci sídlí sice doma a dělí se o hodnosti kapitulní, zvláště o bohatě dotované, bývají však zároveň i arcijáhny některého, třeba vzdáleného kraje v zemi, z něhož beřou slušné platy visitační, anebo mají bohaté fary, spravované střídníky. Kapitulárové ti žijí často v prudkých sporech s proboštem nebo i se samým biskupem a počítají se k vládnoucí vrstvě ve státě. Skutečná bohoslužba v kathedrálním chrámě živí pak houf vikářů a altaristů, obklopený

množstvím scholárů, zvoníků, strážců kostelních a jiných drobných příživníků.

Při slavných příležitostech se duchovní národ ten jeví zvlášť četný a rojí se takřka kolem svého svatého úlu; tak se postaral na příklad biskup Bruno o to, aby jeho anniversaria v Olomouci každoročně bylo činně účastno aspoň na 200 vysvěcených kněží, tedy hotový sněm kleriků. Ale i v normálních dnech bývalo velmi rušno v ovzduší velikých kostelů kolegiátních. Každý člen duchovní společnosti zde se hromadící tu má svůj přesně vyměřený úkol a také přesně stanovené obročí, jeden každý oltář mívá své vlastní statky, jejichž úrok živí altaristu, ale také každá svíčka, jež se rozsvítí, každý denár almužny, padající do rukou žebráka nebo scholára, každý oběd a snídaně v pamětní dny kanovníkům a vikářům podávaná, mají své fundační zajištění na některém třebas velmi vzdáleném, nemovitém majetku, a tak se jeví veliký kostel s hospodářské stránky neobyčejně složitým svazkem věčných rent a práv z nejrůznějších koutů země k němu se stékajících; avšak veškerý zmatek jest tu právě tím vyloučen, že sebe menší obročí má pevné určení a každá sebe užší trubka, přivádějící zvenčí pravidelné důchody, ústí do konvičky předem přikázané.

Jiný, ač neméně různotvarý, obraz poskytuje místní správa církevní, jejíž schema, v zásadě prosté, bylo neskonale zpestřeno náhodnou rozmanitostí místního vývoje, poměrem filiálních kostelů k mateřským, inkorporováním far ke klášterům a valně rozšířeným mnohoobročnictvím, které nutilo k soustavné nepřítomnosti titulářů a vedlo namnoze k tomu, že jedna a táž osoba duchovní měla někdy zcela podivnou směs podílů a zlomků rozličných obročí. Vidíme farní kostely vládnoucí mnoha lány, dvorci a mlýny v rozličných vesnicích, desátkem z širokého okolí a starými právy, které faráře činí velmožným pánem s vlastní jurisdikcí nad hloučkem sedláčků a faru takovou ovšem velmi hledanou kořistí pro neúnavné „lovce beneficií", takže pochopíme, proč o ně bývaly sváděny spory tak dlouhé, tuhé a často až krvavé.

Svět duchovní vřel vůbec neustále drobným bojem vnitřním, vedeným s význačným úsilím zejména o rozličné statky vezdejší, při němž nedávno kodifikované právo kanonické, v církvi vůbec rychle šířící byrokratickou psavost a přesný formalism, umožňovalo nekonečné průtahy. Slyšíme o dlouhých sporech o beneficia

i příslušnost desátkovou, o exkomunikacích pro neplacení kanonických prokurací, kathedratika anebo jiných platů vybíraných biskupovými decimatory, s nimiž bohatší kostely se ovšem naopak mnohdy hned na řadu let napřed dohodují o sumárním odbytném; v městech soudí se plebáni navzájem o právo zřizovati školu nebo o hranice čtvrtí, a spory nad jiné trpké zaviňuje pak zejména soupeření duchovenstva řádového s klerem světským.

Bývaly to ovšem především nové konventy mnichů žebravých v městech zřizované, které se svou kazatelskou horlivostí a obratnou čilostí stávaly duchovenstvu farnímu takřka zlým svědomím anebo aspoň nepohodlným soutěžníkem, až to vedlo i ke krvavým výtržnostem.[1]) Ale také mocné kláštery starších řádů, postavené většinou mimo hradby nových měst, hotová opevněná hradiště, z nichž opat a mniši někdy zcela feudálně vládli ohromným majetkem nemovitým, nebývaly vždy s okolním klerem v dobré shodě. Vidíme na příklad, jak opat pomucký denuncuje okolní faráře, že obchodují simonicky se sv. křižmem a vynucují neoprávněné desátky odpíráním svátostí; opat připojuje k tomu ovšem i stížnost, že brání věřícím v návštěvě kláštera a zakazují pohřbívání svých ovecek na tamním hřbitově. Faráři zase naopak viní klášterníky z propagace shovívavější a pohodlnější nábožnosti, než byly staré řády poenitenciární, tvrdíce že dopřávají pohřbu výslovně kletbou stiženým a že zkracují bohoslužbu neslušně, hovějíce nové náladě doby, která prý již nemiluje poctivé důkladnosti dob minulých.[2]) Starší spíše formalistní nábožnost se tu patrně srážela s novější, více o kázání a cit opřenou, ale zájem hmotný ovšem stupňoval druhdy srážky ty tak, že docházelo mezi obojím klerem až ke skutečným bitvám o mrtvoly, podobným známé, krvavé rvačce o mrtvolu Bely IV., svedené r. 1270 mezi františkány a kapitolou budínskou, při níž byly kostel a sama královská mrtvola krví zality. S pochopitelnou žárlivostí patřil

[1]) Jak rychle i u nás vypuklo soupeření mezi novými řády žebravými a duchovenstvem starším, dosvědčuje list Řehoře IX., kterým papež kárá olomuckého biskupa za to, že výslovně zakazoval svým dioecesánům uctívání stigmat sv. Františka a vinil minority, že, vsouvajíce rány svého zakladatele takřka na místo ran Kristových, matou křesťanský lid.

[2]) Zajímavé poznámky k tomu všemu a zejména o tom, jak prý „gaudent brevitate moderni“, má známý list Brunona Olomuckého papeži Řehořovi X. z roku 1273.

klerus světský na to, jak kláštery, obratně svádějíce dobročinnost bohatých do svého širokého řečiště, při tom si vykupují zvláštní ochranu papežskou i vynětí z řádů diocesánních a mohutnějí tak, že mnohý zastiňoval důchody svými i přední kapituly a jeho opat právem se řadil mezi první velmože zemské. Bouře husitské způsobily, že nezbylo téměř stopy po bohatství, v konventech těch již na sklonku 13. věku se hromadícím, ale jaký býval přepych některých, toho svědectvím jsou nám na příklad seznamy vzácných skvostů, drahých rouch, knih a jiných cenných věcí, které tehdy opatřil klášteru břevnovskému jediný opat, Bavor. Rub blahobytu vyššího duchovenstva tohoto ovšem byla i spousta tonsurovaného proletariátu, mezi nímž byli i zjevní zloději, podvodníci a mnozí jiní, kdož podle slov nejlépe zpraveného souvěkovce „nechtějíce nádeničiti a řemesel neznajíce, pod ochranu výsad duchovních se utíkali."

Než to byly výjimky. Jakožto stav jest za posledních Přemyslovců různotvará společnost duchovní, vládnoucí tak velikou částí země, stále ještě na postupu a v rámci života národního činitelem nesmírně důležitým, který s ostatním obyvatelstvem země jest ovšem spiat mnohými vztahy přátelskými i nepřátelskými. Nám jde zde především jen o její poměr k panovníkovi a k světskému panstvu.

Poměr ten nebyl v pravdě nikterak jednoduchý. Od dávných dob bývali velmožové v zemích českých horlivými množiteli kultu a slávy církevní; ještě v 13. věku rozličné rodiny panské dotují nové kostely a kaple na svých zbožích, zakládají i kláštery nákladem nemalým, zvláště kláštery oblíbené tehdy řehole cisterciácké, z nichž řada, jako Osek, Hradiště Mnichovo, Vyšší Brod, Vilémov, Žďár, Oslavany, Vyzovice, svůj počátek vzala štědrostí právě těch rodů, které kolonisační ruch posunul do popředí. Synové a dcery panské vstupují do řad kleru i do klášterů, velmožové, kladouce hojný peníz na oltáře, vkupují se do fraternit řeholních a mnohé okolnosti svědčí o tom, že kouzlo ovzduší církevního nepřestávalo nikterak působiti na bojovnou společnost světskou.

Ale jsou tu i jiné zjevy: právě štědrost dárců budívala nespokojenost jejich příbuzných, závodění dvořanů světských a kleriků o veliké výprosy knížecí půdy lesní kalilo vzájemný

poměr duchovenstva a pevněji se vytvářející šlechty,[1]) v níž znova a znova procitá prudká touha po bohatém zboží kostelů, žárlivost na rostoucí moc kněžstva v zemi a sklony, jež dioecesánní synoda z roku 1267 tepala slovy, že prý mnohým pánům „krádež zboží církevního jest pouhou chytrostí, oloupení a násilí proti kněžím poctivou udatností."

Světská společnost se opravdu u nás, rovněž jako jinde, jen těžko loučila s dobou, kdy kostel býval vlastnictvím zakladatele, který podle vůle dosazoval a vyháněl sluhy Páně, děle se s nimi často „more leonino" o desátek a dary světci kýmkoliv činěné. Zásady klunijské, vyprošťující veškeren klerus a jmění církevní z těsného soužití s mocí světskou a ponechávající laikům v patronátu jen skoupý stín bývalých práv, vítězily tu rychleji v theorii než v životě skutečném. Ještě na počátku 14. věku prohlašovali prý velmožové někteří biskupovi Janovi z Dražic, že raději zpět k pohanství dávných předků se vrátí, než by se podrobili ve všem požadavkům práva církevního, a vskutku vidíme nejednou, jak i v té době stále ještě patroni násilím vypuzují faráře z obročí, a zápisy urbariální nám ukazují zjevně, že ve mnohých zapomenutých koutech země vrchnosti svému kleru farnímu ponechávají než třetinu desátku, zbytek činíce svým vlastním důchodem. Patronát spojený s právem podacím jest věcí cennou, jejíž požitky se dědí a dělí mezi členy rodiny a prodávají za sumy dosti značné. Ale daleko tíživější bývaly duchovenstvu jiné zjevy, prosté i této zástěrky právní, jež svědčily o tom, jak nedostatečnou ochranu církevnímu zboží dávaly sebe těžší censury a pohrůžky práva kanonického.

Slyšíme znova a znova nářky na to, jak kostely i kláštery trpí „zlobou mocných sousedů". Kdykoliv páni s družinami táhnou do boje, upadají v plen zejména církevní vesnice, neboť tu zvůli nehrozila tolik tvrdá odplata. Proto letopisci duchovní oplakávají namnoze tak trpce každou výzvu a hotovost zemskou i když vedla k vítězství. Ale i v míru obtěžují baroni kláštery požadováním nákladného pohostinství,[2]) zasáhají do honitby

---

[1]) Závodění to osvětluje dobře na příklad spor o les Borek mezi klášterem želivským a syny Wolframovými, za Václava I. roku 1233 vedený.

[2]) Někdy bývalo ovšem pohostinství takové smluvně sjednáno; tak slevil pan Jindřich z Rožmberka roku 1285 klášteru zderazskému

jejich, ubírají klášterní pastvy pro své hřebčince a vydírají rozličné jiné ústupky.

Tak se setkáváme velmi často se zjevem, že duchovenstvo volky nevolky postupuje kusy lesa svého sousedním velmožům na doživotí nebo aspoň na řadu let, aby tito jich mohli užíti k lokačním ziskům zakládáním nových vsí, a klášter tak přijde o zákup a dočasný úrok.[1]) Marně hrozil biskup těžkými pokutami duchovním, kteří k tomu svolují; blízká moc bývá silnější než vzdálený představený a předpis kanonický. A kde věc nešla po dobrém, nastupovalo často prosté násilí. Zvláště cítili-li se synové zkráceni přílišnou štědrostí otcovou vůči církvi, namáhal se mnohý klášter marně, aby dosáhl vskutku slíbeného legátu a rovněž vedlo nejednou společné vlastnictví jedné a téže vsi, zbožnými odkazy vzniklé, k sporům mezi duchovními a světskými podílníky. Proto býval zvláště v dobách neklidných statek církevní tak zhusta vydán na pospas závistivé žádostivosti sousedů a panských lapků, kteří z pevných kostelů si činí hrady, stavějí tvrze na půdě církevní a zabírají násilnou rukou mnohdy celá zboží klášterní.

Duchovenstvo se proti tomu neobmezovalo jenom na volání po ochraně církevního práva; nedbajíc samo svého „privilegium fori", hledá spravedlnosti právem zemským a chodí s žalobou i k soudům provinciálním. Ale ty mu bývaly asi jen zřídka půdou příznivou. Naopak, znova a znova slyšíme nářky na to, jak mocní beneficiáři krajští sami obracejí ostří své moci právě proti poddaným duchovních, tisknouce je proti všemu právu pokutami a sužujíce přes oprávněnou míru „ohavnými robotami". Roku 1226 vyjímá Přemysl I. některé osady duchovní z pravomoci místních úřadů s výslovným odůvodněním, že mnišky,

---

40 hřiven s tržního peníze za městečko Neveklov, když klášter vzal na se závazek, opatřit jej s družinou až o dvacetipěti členech třikráte do roka při jízdě do Prahy na Neveklově noclehem i stravou (Reg. II., no. 1341).

[1]) Již z roku 1222 máme takovou smlouvu barona Ratimíra s klášterem plasským. Mnohdy nelze vskutku ani rozhodnouti, zda také donace velmožných pánů, zdánlivě štědré, ale spojené s prekaristickým užíváním do života a značným přídavkem kostelní půdy, duchovním ústavům byly vůbec ziskem. Jistě tu šlo zpravidla jen o zisk v nejisté budoucnosti kynoucí, kdežto výhody okamžité bývaly pánů světských, kteří si patrně tak nejednou z tísně pomáhali. Rázu takového byla, jak se zdá, na příklad již veliká donace Hroznaty Kadeřavého, učiněná řádu svatomářskému roku 1189.

jejich vlastnice, nedovedouce se brániti, jsou v šanc vydány „kousavé hltavosti“ kteréhokoliv župana.

Klerus měl ovšem dosti účinnou zbraň vlastní v exkomunikaci nebo v odepření svátosti i pohřbu křesťanského, a vidíme, jak mnohý mocný škůdce kleru na smrtelné posteli se kaje, jsa ochoten k nápravě svých úchvatů. Tak žádá roku 1281 umírající pan Albrecht ze Šternberka klášterníků hradištských, které před tím zle stiskl, o smírné poselství, ale jest význačné, že se mniši ani tehdy neodvážili do doupěte lvího, dokud se syn umírajícího nedostavil sám jakožto rukojmí do Olomouce. Ostatně nebývalo ani duchovenstvo v těchto věcech dosti solidární; zmínili jsme se již o nářcích na žebravé mnichy, že neprávem poskytují nejhorším škůdcům jiných kostelů absoluci a řádný pohřeb.

Vskutku v drsném ovzduší jen silná ruka, zbraní vládnoucí, mohla ochrániti včas před škodou, a postavení duchovenstva v ohledu tom bylo velmi svízelné. Stávalo se sice, že čeládka, vedená některým srdnatým konvršem, se zbraní v ruce čelila plenníkům, jako na příklad v Kladrubech roku 1279. Při lokacích nových vesnic opatřovali si i duchovní zpravidla ozbrojené nápravníky, a nejvýznačnější pokus o opatření vlastní moci branné bylo zřízení manské, které zavedl biskup Bruno ze Schauenberku podle vzoru arcibiskupství magdeburského na statcích biskupství olomuckého, přivolávaje namnoze osvědčené bojovníky až ze své severoněmecké vlasti a zakládaje horlivě i pevné hrady s nemalým nákladem. Biskupství mělo se tak trvale opírati o brannou výzvu četných lenníků rytířských a náběhy k podobné organisaci manské nalezáme nejen na Moravě u kláštera hradištského nebo třebíčského, nýbrž i v Čechách, kde vidíme na příklad bojovného biskupa Tobiáše, an vede válku obklopen jsa četnými klienty, nesoucími na štítě jeho znak, ovinutou střelu, nebo kde slyšíme, jak na statcích kláštera tepelského a plasského opati dávají zemanům kusy půdy v léno s výslovnou podmínkou, že mají klášteru sloužiti vojensky jakožto ministeriálové a nad to i v běhu právním býti klášteru pomocí před soudy zemskými.[1])

---

[1]) Tak slibuje roku 1301 Heliáš z Tuchoměřic, bera od kláštera plasského na doživotí statećek, že bude klášteru sloužiti „sicut alter ministerialis fideliter sive coram iudicio terre verbum eorum promovendo et suorum hominum, quam in aliis servitiis, in quibus requisitus fuerit, et

Ale zřízení takové naráželo na značné obtíže pro přirozenou nebojovnost duchovních, mezi nimiž byli i jednotlivci tak úzkostliví jako pražský děkan Vít, který se bál, že uškodí své duši rmutem světským, bude-li se třeba jen soudů nad svými poddanými osobně účastniti; a také roztříštěnost mnohých držav a důchodů duchovních po rozličných provinciích země vadila soustavnému lennictví, které nadto mívalo i nebezpečné stránky; zbrojní ministeriálové tak snadno přerůstali svým duchovním pánům přes hlavu, i když sami nebyli ani rodu urozeného. Již v první kapitole jsme viděli, jak špatné zkušenosti nabyl na příklad klášter břevnovský r. 1300 u svých zpupných rychtářů vesnických v Broumovsku, a proto nezbývalo zpravidla, než hledati opory u vlastního patrona nebo jiného mocného pána sousedního a uznávati jej vojtem ochranným.

Ale málokterý velmož přijímal takovou „advocatii“ nezištně a nevymíniv si výslovně cenných požitků, jako to učinil na příklad pan z Rožmberka, který, odevzdávaje klášteru drkolenskému některé statky, vymiňoval si sice, že mají podléhati „moci i svrchovanosti“ jeho i jeho dědiců, ale sliboval[1] výslovně, že tuto „gubernamen et tutela“ nad nimi bude vykonávati zcela zadarmo; jinde žádal vojt za ochranu svou zpravidla nemalých dávek. Tak béře pan Albrecht z Dubé od nebohatého kláštera chotěšovského ročně sedm hřiven, které mu později byly směněny za doživotní vlastnictví kterési vesnice, a podobných případů by bylo možno uvésti do vůle.

Právě z ohledu na zisky ty páni druhdy vnucují přímo své vojtství klášterům pohrůžkami, jaké jasně prosvitají i z listiny bohatých pánů z Lichtemburka, kteří roku 1288 klášteru vilémovskému slibují, že, dostanou-li na doživotí dvě vsi, nebudou nikterak „násilně ohrožovati klášter na statcích a osobách, nýbrž naopak ochraňovati“. Sami dědicové zakladatelů, připiatí k jednotlivým kostelům a klášterům poutem přirozené piety, nebývali začasté lepší cizích sousedů. Tak žaloval klášter zderazský až do Říma na to, jak jest vykořisťován pány ze Švábenic, ač se Švábeničtí počítali za jeho fundátory a měli v něm hrobku rodinnou. Proto pochopíme, že se kostely často raději vykupovaly z takové

---

eorum homines pro posse suarum virium ab infestationibus omnibus protegendo in propriis sumptibus et expensis“ (Reg. II., no 1881).

ochrany, jako učinil roku 1291 klášter doksanský, vyprostiv některé vsi své za cenu 24 hřiven z „ius patronatus vel advocatiae“ mocného souseda.

Roku 1269 dává Přemysl II. Otakar Waldsasům výslovně výsadu, že žádný z baronů českých nesmí klášteru vnucovati své vojtství, nýbrž že opat má právo, uzná-li to nutným, svobodně učiniti si kohokoliv „ochranným patronem“.

Tento vývoj vzájemného poměru mezi panstvem a bohatými domy duchovními stal se, jak později ještě zase a zase poznáme, velmi důležitou stránkou vnitřních dějin českých. Žárlivost na rostoucí bohatství církevní a žádostivá touha po podílu na něm zdvihá se ustavičně jako napiatý luk proti vyššímu kleru a zejména proti klášterům, tisknouc je rovnou k tomu, aby bez příliš úzkostlivého zření k svým zásadním výsadám a bez ohledu na oběti s tím spojené se přivinuly k panovníkovi, jehož silná ruka chránila před úchvaty bezpečněji než universální moc práva kanonického.

Proto biskup Tobiáš, dovolávaje se královské pomoci proti panským opovědníkům, přiznával výslovně, že „jen krále a nikoho jiného po Bohu v temporáliích svých a biskupství svého pánem a ochráncem neuznává“. Šlo ovšem především o to, aby ochrana králova byla bezprostřední a nezůstávala snad věcí beneficiárů královských, jejichž rukám naopak klerus stále více touží uniknouti dokonalým vynětím z moci soudů provinciálních a útěkem do přímého područí soudní stolice krále samého. A panovník hoví přání tomu immunitními výsadami tím ochotněji, čím více jeho sama ohrožuje rostoucí moc županská a čím více soudy provinciální přestávají býti pravým nástrojem jeho panování.

I jinde, v zemích sousedních, jak ukázalo badání novější, immunity duchovní nebyly veskrze na újmu vlastní moci panovnické, nýbrž jejich hrot, aspoň z počátku, se obracel především proti úchvatům úřednické feudality. Při velikém rozsahu statku církevního bylo vládnoucí dynastii nadto takřka životním příkazem, aby jí aspoň tato oblast zcela neunikla do ovzduší opevněného výhradami zemského práva a zůstala přístupna jejich bezprostřednímu vlivu.

Takovým postupem se ocitá v 13. století naše vyšší duchovenstvo na dráze zcela protichůdné vývoji světského panstva. Preláti a opatové vystupují na dvoře královském sice často se

sebevědomím pravých velmožů, ale králi z rozkvětu jejich moci nehrozí nebezpečí, nýbrž naopak spíše zisk. Jako císařům římským v 10.—11. věku bývali říšští biskupové a opati hlavní oporou proti nespolehlivým vasalům světským a ústroj říše tak dlouho byl pevný, dokud se opíral o mocné lenníky duchovní, podobně i v Čechách v 13. věku vzrostlá zboží církevní se stávají posledním Přemyslovcům zálohou, kterou pevně poutají k sobě v ochranu proti světskému panstvu.

Není ovšem zcela jasné, zda názor, že král jest ,,dominus in temporalibus" již v 13. věku platil zásadně pro všechna zboží církevní, nebo jen pro tu část, která neměla svých zvláštních vojtů a patronů, a zda se snad u klášterů neuplatňoval dříve než u kleru světského, ale jisté jest, že hledisko to bylo na postupu a že král český do církevních věcí zasahoval často daleko hlouběji, než to připouštěla theorie kanonická. Vidíme na příklad, jak rozhoduje autoritativně ve při o podací právo mezi samým biskupem pražským a klášterem waldsaským, jak deleguje zvláštní mocné soudce k rozhodování sporů o hranice duchovních zboží nebo vysílá své dvořany k provedení obšírných šetření revindikačních, když nedbalostí některého kapitulára byly zmenšeny statky jeho obročí. Zlomky nejstaršího urbáře biskupství pražského z posledních let 13. věku se jeví v pravdě také jen takovým protokolem o revisi, kterou vykonal královský komorník o stavu zboží biskupových. Prodeje a koupě nemovitostí klášterních bývají neplatné, staly-li se ,,favore d. regis super hoc prius non obtento", a často bývá svolení královského hledáno i k pouhým emfiteutickým lokacím nebo delším pronájmům klášterní půdy. Bylo to stejně projevem péče o integritu půdy té jako důkazem královského vrchního vlastnictví, když Václav II. na příklad prohlásil neplatnými všechny prodeje vesnic kláštera zderazského, učiněné bez vůle královské od smrti Přemysla II., a stanovil, že pán, vladyka nebo měšťan, který by podobně zboží klášterního nabyl, prostě je ztrácí i s penízem trhovým.

Král chrání tedy zboží mrtvé ruky proti vynuceným trhům i proti nespolehlivosti samých obročníků s pilnou bedlivostí, ale doprovodem této péče jeho jsou ovšem i těžké oběti, které zároveň sám zboží tomu ukládá přímo i nepřímo, hledě na ně vskutku často podobně, jako na pravé zboží komorní. Vliv, který má král ve věcech církevních, mu umožňuje především aby svým slu-

žebníkům a členům kanceláře platil mnohdy prostě výsluhou duchovních obročí. Tak slyšíme, že přikazuje svému kaplanovi dvorskému důchod komorní, ale jen na tak dlouho „dokud bychom jej neopatřili obročím církevním kdekoliv v Čechách nebo na Moravě, jež by mu postačovalo.“ Proto bývali právě členové rady královské tak znamenitými mnohoobročníky.[1]) Než král neváhá i jinak sáhati na statky církevní, kde toho žádá jeho vlastní zájem.

Tolikrát slyšíme na příklad, že při zakládání nebo rozšiřování měst královských panovník prostě užil půdy sousedních vesnic biskupských nebo klášterních; hned roku 1226 tak učinil Přemysl I. při založení městském ve Znojmě a řada dalších případů takových z doby jeho nástupců jest velmi dlouhá. Král slibuje při tom sice poškozenému ústavu duchovnímu zpravidla náhradu, ale zřídka ji vskutku dává anebo teprve až na smrtelné posteli. Dálo se tak i v případech, kde šlo jen o osobní libůstku, jako bylo zřízení loveckého hrádku na Zbraslavi prostou usurpací biskupské půdy králem; a jest zajímavé, že již Václav I. zásadně hájil práva, směňovati jakékoliv zboží církevní, pravě v listině z roku 1248, že jest dovoleno „kterémukoliv katolickému knížeti nemovitosti církevní směňovati za jiné podobné nebo lepší.“

Než to vše byly jen náhodné a chvilkové zisky. Výhody jiné, které koruna ze svého ochranného panování nad temporaliemi církevními pravidelně čerpala, byly daleko podstatnější. Roku 1294 daroval Václav II. klášteru slezskému v Kamenici zboží Mittelwalde, ale s výslovnou podmínkou, že tím nepřestane příslušnost jeho ke království, nýbrž že klášter má dávati dále komoře české ze vsí těch „všechny dávky, jež podle zvyku všechny kláštery tohoto království nám přinášejí“. Jaká „servitia“ to bývala, dovídáme se pak z jiných zmínek. Slyšímeť o mimořádných dávkách sedláků klášterních na výživu dvora, když králi se zlíbí s družinou svou některý čas na zboží klášterním návštěvou pobýti; v lesích klášterních bývá mu vyhrazena vyšší honitba, kláštery v bezprostředním okolí pražském, zvláště strahovský a břevnovský,

[1]) Nebývalo to u nás asi jiné než v Anglii, kde znamenitá skupina beneficií, tomu účelu sloužících, slula výslovně „capella dominica“ a kde v 13. věku bývalo řádem výslovně uznaným, že kaplané dvorští i členové kanceláře královské neměli bráti platu, leda by obročí duchovní, jim králem opatřené, nedosahovalo ročního výnosu 40 liber.

slouží dvoru k ubytování vznešených hostí a nad to vymáhal na nich i nejvyšší purkrabí, aby svými penězi opravovaly mosty vedoucí k hradu pražskému. Když roku 1253 král Václav I. z obavy před vpádem Uhrů a Rusínů zásoboval na kvap hrady své a ze jména hrad pražský, tu předepsal vydatné dávky obilí, vína, uzeniny, soli a jiných potřeb nejen svým villikacím a městům královským, nýbrž i všem klášterům pražské dioecese. A břemenem těžším jiných byly i daně peněžité. Křížové desátky, papežem čas od času duchovenstvu ukládané, plynuly větší polovicí do pokladnice královské a ještě častější byly berně přímo králem požadované.

Duchovenstvo platívalo ze svých lánů poddanských stejně jako páni a vladykové, kdykoliv byla vypsána berně obecná vší zemi, ale mimo to ukládal mu král, a to zejména bohatým klášterům, nejednou berně zvláštní, nejsa v tom nikterak vázán právem zemským. A k těmto „collectae speciales" se družívaly mnohdy i vynucované půjčky [1]) anebo jiné dosti pochybné převody finanční; tak prodal Přemysl II. cisterciákům sedleckým les jakýsi, ale vzav peníze, podržel jej dále a po několika letech prodal jim týž les znova za nemalý peníz 150 hřiven.

Takový tedy býval vzájemný poměr koruny a vyššího duchovenstva, poměr, který církvi české ukládal věru oběti těžké a na něž ona druhdy i trpké nářky vedla, které však zpravidla nesla ochotně nejen proto, že náhradou jí bývala příležitostná štědrost králův, nýbrž především z toho důvodu, že vědomí sdruženého zájmu a obava před úchvaty společného soupeře, panstva, tiskla k sobě pevně tu i onu stranu. Veškeré duchovenstvo nebývalo ovšem rovnou měrou proniknuto vědomím tím; vždyť bylo v něm hojně synků panských se svými rody těsně spiatých a feudální sklony neodkládajících, takže zpravidla více než na biskupa a vůbec na klerus světský mohl se král bezpečiti na kláštery a zejména na ty, v nichž cizí živel převládal. Než o tom a o ohlasu národních protiv v duchovenstvu vůbec promluvíme jinde. Zde nám stačí

---

[1]) Již roku 1215 slyšíme o Přemyslu I., že si půjčil od klášterníků milevských 60 hřiven, ovšem na zástavu některých mensálních statků, a i jeho syna, Václava I., vidíme, an podobně roku 1239 na jízdu ke dvoru císařskému vymáhá na klášteře kladrubském půjčku 200 hřiven, kterou jim pak oplatil vsí, odňatou jinému ústavu duchovnímu, totiž bohaté královské kapli plzeňské.

skutečnost, že vyšší klerus v zemích českých, kdysi rázem svým županům tak blízký, v 13. věku se bral většinou zcela jinou cestou než velmožové světští. Ač se zásadně i on domohl znamenitých svobod a kanonické nezávislosti, setrval mocnou oporou panovníkovi a snášel, že se na rostoucí zboží jeho hledělo takřka jako na součást komory královské a přirozenou zálohu pro potřeby vládcovy.

Nová města, hrady a villikace komorní, rozličné regály a vláda nad duchovenstvem byly tedy zbraně, které především umožňovaly posledním Přemyslovcům, aby přes neodolatelný vývoj práva zemského a pevnou konsolidaci panstva se nestali hříčkou v rukách několika velmožných rodů. Z tolika rozličných složek vyrostlé dominium speciale jim zajišťovalo bezpečné jádro moci a zejména značné výnosy peněžní, pravidelné i mimořádné; ono především činilo panovníka českého králem „zlatým", který mohl, kdykoliv potřeba kázala, v cizině kupovat vojenskou podporu i proti vlastním poddaným.

Jak neskonalá složitost a mnohostranost zjevů dějinných jeví se oku pozorovatelovu, sledujícímu vývoj ten! V 11. a 12. věku otřásaly nejednou úchvaty bojovných primatů a županů stolcem knížecím a uváděly zemi ve zmatek; otřesům těm však čelil drsný despotism a bezohledné srážení i nejvyšších hlav. Veliké hospodářské i společenské přesuny následující doby způsobily, že neklidné velmožstvo se pevněji vkořenilo v půdu, nabylo větší stavovské konsolidace a v zemském právě lepšího bezpečí proti náladovým převratům knížecí přízně; tak vyzbrojeno jest s to, aby mnohem účinněji než před tím s panovníkem závodilo o moc ve státě. Ale také panovník, dosažením dědičné koruny povznesený, nabyl týmiž přesuny hospodářskými nových sil k obraně pevnějšího řádu státního, k němuž jej tiskla nejen ctižádost dynastická, nýbrž také přirozená potřeba dokonalejšího pořádku v životě veřejném, s rostoucí vzdělaností stále důrazněji se ozývající.

Ta i ona strana zesílila tedy valně a proto starý zápas mezi oligarchickým a monarchickým principem neochabuje, nýbrž stává se na nové základně ještě prudším a závažnějším. Skutečnost tu třeba míti dobře v patrnosti, chceme-li porozuměti vnitřním jest událostem doby Václava II. a oceniti pravdivě výkon mladého krále. Než nestačí tu jen zásdní pochopení věci; zápas mezi panstvem a korunou v novém ovzduší nezačal se teprve na sklonku

13. věku. Již generace předchozí jej vedla novými zbraněmi a postavení Václava II. bylo přímo podmíněno některými událostmi, jež se ve směru tom sběhly za vlády jeho otce i děda a kterých se zde jest rovněž třeba dotknouti, aniž bychom ovšem snad mínili rekapitulovati tu dějiny vlády Václava I. a Přemysla II. Otakara. Jde jen o některé okamžiky a význačné zjevy z doby jejich panování, které jsou nezbytným předpokladem poměrů, na samém sklonku 13. věku trvajících.

* * *

Kusé výpisky z lakonických letopisů pražských a některých jiných pamětí souvěkých, které na počátku doby lucemburské byly slátány v t. zv. druhé pokračování kroniky Kosmovy, jsou takřka jediným historiografickým pramenem domácím pro dobu Václava I. Proto víme vskutku jen málo o důležité vládě jednookého krále. Ale i ze skoupých narážek lze dobře uhodnouti základní motivy prudké srážky mezi sebevědomým Přemyslovcem a jeho pány, která v letech 1247—1249 vyvrcholila v opravdový „boj obecný".

Václav byl prvý panovník český, ozářený od dětství leskem koruny královské, a spolu první, kdo mohl na venek uplatniti neočekávaně rychlý rozkvět své země. To vrhalo stín i na věci vnitřní. Opřen o „ohromná bohatství", která mu podle porýnského kronikáře horníci z lůna země vynášeli a patrně dotčen i touhou, co nejvíce se vyrovnati cizím králům, Václav I. si oblíbil v Čechách dotud nevídaný způsob vlády takřka kabinetní. V nečetné družině jeho důvěrníků stávali se někteří favorité, zahrnovaní štědrostí královskou, jako pan Boreš z Rizmburka a Havel z Jablonné nebo z Německa přivolaný pan Ojíř z Friedberka, rádci takřka všemohoucími; jen s nimi prodléval král nejraději na nových hradech, zřízených po západním způsobu pevně, ale těsněji, unikaje tak odvěkému soužití s nepohodlným houfem ostatního županstva. To se pak ovšem cítilo odtištěným od oprávněného vlivu, vinilo krále, že žije jen svému pohodlí a žárlilo prudce na jeho milce i na lesklou cizí chasu, již zvuk českého stříbra lákal k dvoru pražskému. Německé verše králova oblíbeného poety, Reimara Zwettra, zachovaly nám dosti výstižný obraz dusné nálady nespokojenosti tehdy v panstvu doutnající. Šachovnicí jeví se vtipnému „minne-

sängrovi" Čechy tehdejší, ale běhouni i věže stojí proti králi, v nových zálibách svých ještě příliš osamělému, takže německý pěvec míval prý pocit, jako by byl v nebi, kde však jen Bůh ho ctí a svatí se naň mračí.

Skutečný výbuch nálady té způsobil ovšem doutnák přiložený z venčí, když Václav I. v památném boji mezi Římem a Štaufy roku 1247 rozhodně přešel na stranu papežovu a znamením kříže se ozdobiv, hodlal táhnouti do Němec. Tu dovedla protivná strana císařská, která měla i ve vysokém kleru českém ještě stoupence, využíti proti němu nespokojenosti panstva českého [1]) i předčasné ctižádosti mladičkého královice Přemysla. Václav byl odbojem županů kolem „mladšího krále" seskupených takřka vší moci zbaven, dočasně i z království vypuzen a pak donucen rozděliti se o vládu v zemi se synem. Páni tedy triumfovali, ale jen na krátko. Václav I., vzchopiv se znova, zůstal konečně přece vítězem a jest zajímavé, s jakou pomocí se mu to podařilo. K vítězství u Mostu mu pomohli jednak žoldnéři v Němcích, v Rakousích i v Uhrách najatí, jednak papeži věrná část duchovenstva v čele s biskupem cizincem Brunonem Olomouckým a vlivnými kláštery, a konečně nové měšťanstvo. Pražané roku 1249 otevřeli znenadání své brány „starému králi", který z obce jejich učinil opravdové město a jehož socha právem zdobila později staroměstský rynek, jihlavští horníci pak donutili svými podkopy posádku Přemyslovu v hradě pražském ke kapitulaci. Pomocí těchto hlavních sloupů svého „dominium speciale" přemohl Václav pány zemské, pokořil ctižádostivého syna a potrestal na hrdle jeho hlavní svůdce.

A jest třeba povšimnouti si tu také, jak Václav užil vítězství. Neodměňuje jen duchovní stranníky své, jako byl biskup Bruno, štědře dary a výsadami; veliký handfešt, kterým na sklonku roku 1249 hned po vítězství potvrdil jihlavským práva horní, byl zároveň první společná „magna charta" městského stavu v zemích

[1]) Ovšem několik let před tím, roku 1240, přála prý opačně „major pars baronum Boemie" spíše kurii, když Václav I. „baronibus minime requisitis" stranu papežskou opustil a s císařem se smířil. Tehdy radil neunavný agitator protištaufský, Albert Behaim, papeži, aby dopisy hleděl zachovati přední barony české a opříti se o ně proti králi. Jest tedy zjevné, že snaha panstva českého po podílu na zahraniční politice, která vedla roku 1247 k zjevné vzpouře, již dávno před tím i cizím pozorovatelům nebyla skryta.

českých, chránící královská města výslovně před zpupností a násilím baronů. A pokořené panstvo bylo patrně nad to donuceno přiznati vítěznému králi i jiné výhody. K roku 1250 zaznamenal letopisec pražský, že král tehdy vybíral „berni po veškerém království svém, žádaje jí z každého popluží.“ Důraz, s nímž to vytýká pramen jinak slova skoupě vážící a věcí podobných hrubě si nehledící, dosvědčuje, že šlo o věc vskutku nebývalou, o cosi v podstatě jiného, než bývaly dávné tributy míru a jiné podobné, většinou již na dobro uvázlé v rukou mocných beneficiářů anebo exempcemi odstraněné.

Snad byly již před tím náběhy k takovému novému, mimořádnému zdanění veškerého království podle vzoru „auxilií“, jež i v sousedních zemích lenníci čas od času dávali svým seniorům,[1]) ale opravdu obecná a v penězích splatná „collecta generalis per totam terram“, jako se uvádí roku 1250 a s níž se pak v druhé polovici 13. věku několikráte setkáváme, nebyla ani možná, dokud nový systém lánový nezvítězil aspoň ve větší části země. Neboť její podstata tkvěla v předpokladu značného zobecnění oběhu peněžního a zároveň přibližně stejných jednotek úročných. Král totiž žádá obecnou berní z každého poddanského lánu, popluží nebo většího mlýna po věrdunku, z každé chalupy podsedčí, menšího mlýna nebo od řemeslníčka z venkovského města po lotu stříbra. Půda, osévaná pány a vůbec zemany svobodnými na vlastní účet, dominikál, zůstává sice daně prosta, neboť za ni koná vlastník králi osobně službu mečem nebo radou, ale každá vrchnost jest povinna berníkům královským přiznati počet svých rustikálních lánů a na poddaných vymoci daň jemu úměrnou. Některé vrchnosti, zejména duchovní, dosahovaly později ovšem slevy daně té nebo se dohodovaly s komorou o sumární výkup, ale to byly jen výjimky. Jádrem věci zůstávalo, že král vymáhal berní generální na vší zemi asi čtvrtinu pravidelné roční renty, kterou vrchnosti po novém řádu od poddaných braly, a skutečnost, že Václav I. mohl roku 1250 s požadavkem takovým vystoupiti, svědčí o úspěchu, kterého docílil svým předchozím vítězstvím

---

[1]) Bylo by ovšem také možno míti za to, že tu působil vzor daní říšských, jež císař Fridrich II. nedlouho před tím zaváděl v Němcích a jejichž vzory dlužno hledati zase v sicilském království Fridrichově. Ostatně i „bede“ rozličných territorií německých jeví značné podobnosti s berní českou, řešení těchto nesnadných otázek však leží mimo rámec práce naší.

nad rebelií panskou. V sousedním Slezsku na příklad teprve vévoda Bolek Svídnický na samém sklonku 13. věku mohl šlechtě svého údělu uložiti břímě podobné. V Čechách Václav I. již o půl století dříve ukázal svým nástupcům prostředek, kterým bylo možno občas těžiti z rozkvetlého bohatství veškerého království, jinak koruně vzrůstem stavovských svobod většinou unikajícího.

První bouřlivá srážka koruny se skupinou panskou pevněji se ustavivší skončila tedy vítězstvím královým, provázeným nad to v zápětí slavným úspěchem zahraničním, získáním dědictví babenberského. Ale na podzim roku 1253 umírá náhle Václav I. a na trůn vstupuje mladičký jeho syn, který nedávno ještě byl pouhým nástrojem v rukou mocných županů, jevě se vůči nim, jak prozrazují zejména pozdější spory o lesní půdu v severní Moravě,[1]) pánem velmi štědrým. Páni se bezpečili tedy jistě příznivou změnou, ale nedošli jí, neboť právě vláda Přemysla II. se stala dobou přetěžké zkoušky jejich nadějím.

Vystihnouti poměr slavného krále k českému panstvu není jistě snadné, neboť pozdější žaloby Dalimilovy přespříliš ustálily obraz panovníka, podporujícího jednostranně cizí, německé živly v zemi a domácí šlechtu nevlídně odstrkujícího. Obraz ten však, vzniklý strannickou retrospektivou básníka, promítajícího konflikty a nálady své vlastní doby do národní minulosti vůbec, není nikterak spolehlivý.

Přemysl II. neměl ani sklonů otcových k samotářské uzavřenosti v těsném kruhu několika milců, ani se neobklopoval tou měrou učenou společností tonsurovaných a z ciziny přivolaných rádců, jakou poznáme na dvoře jeho syna. Souvěké prameny nám ukazují rytířského krále naopak ustavičně v tak četné družině českých bojovníků a velmožů, že podle slov letopiscových „rytířů denně ho provázejících ani spočísti možná nebylo“. S nimi koná Přemysl II. neunavně jízdy po rozsáhlých zemích svých a daleké výpravy, na nichž čeští bojovníci zpěvem „Hospodine pomiluj ny“ plaší koně uherské; béře je v potaz i v tak význačně dynastických otázkách, jako bylo ucházení se o korunu římskou, a řady svědků v jeho listinách nám jej ukazují neustále obklopena

[1]) Dotýká se jich zejména biskup Bruno ve své závěti, ale o tehdejší štědrosti Přemyslově vůči pánům moravským máme i jiná svědectví, na příklad darování župních statků v dědinu Pardušovi z Horké, komorníku olomuckému, nebo důkazy přízně učiněné komorníkovi Benešovi.

členy téměř všech významnějších rodů panských z Čech i z Moravy.

Jako vládce nad zeměmi alpskými míval při sobě ovšem často i tamní hrabata a ministeriály, než nelze říci, že by byl kterémukoliv z nich uděloval beneficia v zemích českých. Naopak, právě rakouští a štýrští páni nesli těžce, že moc v jejich zemích král svěřoval od počátku s oblibou českým magnátům, jako byl Boček z Kunštátu a jeho bratr Smil, Vok z Rožmberka nebo Vítek z Hradce, Beneš a jeho bratr Milota z Dědic, Jaroš z Poděhus, Purkart z Janovic, Veikart z Trnavy, Oldřich z Drnholce a jiní, kteří, zachovávajíce výnosné župy v Čechách, vládli jakožto kapitáni nebo důvěrníci královi v dědictví babenberském a sponheimském. Rakouský veršovec Seifrid Helbling žaluje trpce na tuto invasi českého panstva do alpských krajů, která prý rakouské pány naučila nejen dennímu užívání pozdravu „Dobro utro", „Vítej páne", „Bohpomozi", nýbrž i hnusným nadávkám, jako „Kurvy syne". A ani německý mrav, vzmáhající se při dvoře pražském, nevedl zajisté nikterak k odcizení krále panstvu českému, jak by se podle Dalimila zdálo.

Vždyť v čele panské oposice v Čechách, která tak podstatně přispěla k pádu velikého krále, stály právě rody německtvím dokonale proniknuté a se sousední šlechtou říšskou sešvakřené, jako byli Vítkovci, Rizmburkové a jiní. Snaha Václava I., žíti podle vzoru dvorů cizích, budila před tím v kruhu panstva českého ovšem odpor, ale patrně proto, že vyjadřovala výlučnou povýšenost několika nad ostatní společností národní. Přemysl II. naproti tomu byl naplněn touhou, aby rozšířil rytířskou „hövescheit" co nejšíře, spěje vědomě k tomu, aby drsná zaostalost jeho země ustoupila co nejrychleji jemnějšímu dvořanství, pronikajícímu k nám ze západu německým prostředím. Zbraslavský kronikář hodnotí jeho životní dílo především tvrzením, že prý „v zemi nový řád zarazil a obhroublost národa českého, který do té doby prostě živořil v hovadském mravu, aspoň poněkud zjemnil podle předpisů vzdělanosti". Král podle tohoto svědka nemálo pečoval i o dvorskou výchovu dětí svých baronů; jsa sám důsledně zdvořilý, odvykal je slovům hrubým a v turnajích pěstil jejich dvornou křepkost, až prý dosáhl vskutku toho, že „všichni začali ve vzájemném obcování uctivě si vésti, čehož až do té doby zřejmě nedovedli, zmítajíce se v síti své prostoty."

Netřeba pochybovati, že úspěch ten byl valně usnadněn také společenskými převraty, které jsme načrtli v první kapitole, a které uvolnily vyšší třídu z příliš těsného soužití s nižším lidem; přes to však jeví se památným a nevšedním zanícené úsilí královo o to, aby jeho lid dohonil ostatní Evropu, a na pozadí tom se odráží svérázně veškera vláda Přemyslova, tak často nespravedlivě posuzovaná. Nešlo o bezduché němčení, za nicotným leskem zevním se ženoucí, nýbrž o snahy hlubší. Král, jemuž i nepřátelsky zaujatí svědci přiznávají, že byl „moudrý, výmluvností učence a filosofy překonávaje", a že „kdykoliv chtěl, nad zvyklost jiných knížat vládl slovem co nejúčinněji", netrpěl ve svém okolí dvorských básníků a učenců jen proto, že mu lichotili a sloužili politickým cílům, nýbrž protože v dvorské družině své viděl vůbec pochodeň nové, slavné doby své země.[1]) Přemysl II. se necítil tedy jen pánem, nýbrž i pěstitelem své šlechty a jeho poměr k ní nebyl zajisté instinktivně nepřátelský a odmítavý. Neodděloval se od ní, užíval hojně jejích služeb, které štědře odměňoval, viděl ve své „curia" velikou rodinu, žádající pečlivé výchovy, ale dovedl také rázně čeliti jakýmkoliv úchvatům panským, které by ohrožovaly podklad jeho moci a slávy. Tím přistupujeme ovšem k rubu poutavého obrazu.

Dalimil a pozdější kronikáři, viníce Přemysla II. z nepřátelství k pánům českým, dokládají to především tvrzením, že prý jim pobral mnoho statků. Než vskutku byly to asi prostě revindikace, jež měly ochrániti královo obecné i komorní dominium před hrozícím okleštěním trvalým. Neboť jmenují-li se mezi pobranými statky na předním místě Kladsko, Žitava, Poděbrady, Jičín nebo Louny, není pochybnosti o tom, že šlo o výkup královských zboží, udělených pánům v župu nebo daných v zástavu buď již v době Václava I. nebo v prvních letech Přemyslových, kdy mladý král ještě neměl dosti vyhraněného vědomí o cílech

---

[1]) O zájmech, které se v družině Přemyslově aspoň chvílemi hlásily, svědčí význačně list kteréhos dvořana, žádajícího Brunona Olomuckého, předního rádce králova, aby mu poslal básnické skládání, „jehož část mi Vaše Milost přednášela, když jsme se brali pláněmi polskými." Znamenitý rozkvět kathedrálního učení na hradě pražském v době Přemyslově dosvědčují ostatně také známé vzpomínky Engelberta Admontského a zjevem rovněž význačným jest, že literáti z daleké ciziny, jako byl Jindřich Isernský, na vlastní pěst do Prahy se vypravili, bezpečíce se patrně, že tam naleznou vhodnou půdu a pochopení svého slohového umění.

své vnitřní politiky. A není vyloučeno, že i u jiných míst, které se rovněž vytýkají, jako byly Budějovice a Hluboká, ležící na místě tak význačném a odňaté mocnému, s rakouskými Kuenringy sešvakřenému panu Čéčovi, nebo Hradec Jindřichův a Ústí nad Lužnicí, odňaté Vitkovcům, nebylo jinak, ; i to byly možná statky původně královské a jen delším vlastnictvím v ruce rodů panských nabývaly rázu dědin soukromých.

Král dbal patrně v pozdějších letech své vlády stále přesněji toho, aby služebným lénům a zástavám nebyl ztracen ráz dočasnosti do vůle panovníkovy a činil tak rovnou měrou v Čechách, jako dbal v zemích kdysi babenberských památnými svody zápisů urbariálních o přesnou inventarisaci a zabezpečení vévodského zboží a důchodu. Taková soustavná snaha se ovšem srážela tu i tam se základním sklonem panstva k trvalému zcizování žup i zástav, takže postižení ji cítili druhdy jako úkor právu „per potentiam, sine causa et contra iustitiam." Tak to aspoň označoval později pan Smil z Lichtemburka, jemuž byla odňata Žitava a jiné statky. Ale že se revindikace ty vskutku nedály vždy bez pořadu právního a bez náhrady, ukazuje na příklad výkup Tachova, který král odňal panu Albrechtovi ze Žeberka vyplativ mu některý peníz. Albrecht se ovšem po smrti králové táhl k Tachovu znova, tvrdě, že hrad a zboží nebylo vůbec župou, nýbrž jeho svobodným dědictvím, a že Přemysl tedy neměl práva nutiti ho k přijetí výkupu; ale nedovedl toho právem a případ pouze ukazuje, jak nejasné a sporné bývalo vlastnictví mnohého dominia panského.

A nad to ovšem byly asi i případy, kde potřeba ucelení zboží komorního vedla krále k tomu, že vědomě nedbal příliš přesně práva, zvláště šlo-li o nutné rozšíření obecně důležitých měst. Tu necouval, jak se zdá, před skutečným vyvlastněním nejen zboží církevního, nýbrž i statečků světských sousedů. Vzrůst Budějovic na příklad vyžádal si takového znásilnění vladyky Slavomíra z Němčic, a podobné případy, byť i nebyly četné a velikého dosahu, zvyšovaly nespokojenost, zvířenou v panstvu prostou skutečností revindikačních sklonů králových tím spíše, že také jiné stránky hospodářských snah Přemyslových byly s to, vzbuditi a živiti jejich neklid.

Viděli jsme, jak se hrozivý koruně vzrůst moci panské namnoze opíral o veliká zboží, vyrostlá z výprosných újezdů lesních. Nej-

účinnější obranou proti tomu jevilo se tedy obmezení výprosů takových a důsledné využití zbývající plochy hraničných hvozdů rychlou kolonisací na vlastní účet koruny, a bylo již často, naposledy v pracích A. Zychových, dobře vylíčeno, jak váznou rukou se právě Přemysl II. chopil toho úkolu. Osazení Poličska jest klasický příklad, jak uměl v zapomenutých koutech pomezí pomocí podnikavých lokátorů jedinou ranou vytvořiti hotové provincie nově osazené zákupnými vesnicemi, soustavně přiřaděnými k některému novému středisku městskému, jimiž dominium korunní nabývalo podstatného zvětšení. Věci ty jsou obecně známé a podobně by bylo rovněž zbytečno vylíčovati zde péči, s níž Přemysl II. dbal toho, aby jeho města, jejichž počet znamenitě rozmnožil, nebyla jen uměle opevněna nákladnými hradbami, valy a parkány, nýbrž aby rostla významem v zemi a lidnatostí. Máme dlouhou řadu dokladů toho, jak zejména nutil zemany k snadnému udělování výhostů poddaným do měst tíhnoucím a jak i jinak města všemožně fedroval. Ráznou politikou hospodářskou zasedal král tak jaksi sám ke zbytkům koláče, o nějž se mocné rody s ním dříve dělily, a také městský kapitál, k lokaci nutný, i zdatné osadnictvo, jehož jistě nikdy nebyl přebytek, byly odváděny valem do širokého řečiště jeho podniků. Silná soutěž ta pak se stávala panstvu také tím nadmíru nepohodlnou, že Přemysl II. současně neopomíjel užívati i sil duchovenstva v tomto směru. Neboť vůči oddaným klášterům nebyl s lesní půdou naprosto skoupý, věda dobře, že ji klade do spolehlivých rukou a získává tím koruně jen oporu hlavně tam, kde sám nestačil dosti rychle čeliti přílišnému vzrůstu a scelování velikých dominií některých rodů šlechtických.

Dobře to ukazují jeho opatření v jižním cípu země. Tam si rozličné větve rodu Vítkoviců budovaly v povodí horní Vltavy, Malše, Lužnice a Nežárky úsilovným zabíráním jinak dosti nevlídného kraje hotový státeček. Zaujetím Budějovic, Hluboké Ústí i Jindřichova Hradce a, jak se zdá, i jiných míst menších, jako byly Protivín, Veselí a Lomnice, snažil se král rozrážeti souvislost zboží těch, ale hlavní klín do postavení nepřátelského vrazil zároveň i založením kláštera zlatokorunského, jehož věnem staly se nejen župní vesnice netolické, ke královským zbožím se připínající, nýbrž především ohromný lesní újezd v přímém sousedství Krumlova. Bohatý konvent, vyrůstající tu na horní

Vltavě se svým stem vesnic, byl od počátku Vítkovcům trnem v oku a jest zajímavo sledovati úsilí, s nímž se páni ti pak po staletí snažili všemožným způsobem otupiti jeho ostrost a ovládnouti Zlatou Korunu.

Prameny listinné nám ukazují vůbec, jak případně si Přemysl II. hleděl získati v bohatém duchovenstvu podporu proti úchvatům světských velmožů. Znova a znova obecnými konstitucemi zakazuje jim a jejich vojenským družinám zneužívání pohostinství a pícování na církevních statcích, zbavuje kláštery nepohodlných, přemocných vojtů a sune i jinak štít své ochrany mezi ně a násilnické sousedy. Byla to ovšem jen jedna stránka jeho obecné péče o mír v zemi, proti zvůli mocných se obracející, která se vůbec jevila i pozdějším a vzdáleným pozorovatelům zvláště význačným rysem jeho vlády. „Nullus turbatur, nullus penitus spoliatur, mala corrigit arbiter equus," veršoval opat zbraslavský, připomínaje tyto snahy Přemyslovy a ocitaje se tím nevědomky úplně v souhlase se souvěkým opatem Heřmanem Altajšským, pochvalujícím si rovněž, že král „tvrdou přísností krotil pány, kteří před tím byli zvyklí nájezdům a loupežím, chráně bez rozdílu slabého jako silného."

Četné variace téže písně i u jiných letopisců se vyskytující nehledí ovšem jen k Čechám, nýbrž k veškerému rozsáhlému kruhu moci Přemyslovy a zejména k pacifikaci rozervaných zemí alpských, kde pak se ovšem záhy ozvala i ozvěna protivná, obviňující krále, že prý pány zemské bez důvodu tyranskou přísností hubí a vraždí. Ale není pochybnosti, a domácí prameny to potvrzují, že i v zemích českých si král vedl stejně „contra potentum maliciam," a že jeho snahy se také tu neobmezovaly na stavení hrubých násilností nebo boření hradů, zdvižených bez královského dovolení, nýbrž že splývaly s důslednou péči o to, aby v žádném směru moc panstva nepřesahovala rámec koruně žádoucí a aby všechna práva obecného i zvláštního dominia královského zůstávala nedotčena, a kde přece poklesla, byla znova zdvižena.

Poznáváme soustavné snažení to, když náhodná zmínka pozdější nám dává na příklad zprávu o tom, jak mocnému Smilovi z Lichtemburka král nedovoluje obezděním zpevniti horní městečko Brod Německý a zříditi tam sklad kupecký na úkor sousedních měst královských a zejména Jihlavy. Důsledné provedení regálu horního a s ním spojené zemské svobody kutací bylo nepochybně

rovněž teprve dílo Přemyslovo, obrácené zejména proti panstvu. Neboť jím byla přesně vytčena práva vrchností, na jejichž půdě doly vznikaly, a obmezena na t. zv. ackerteil, panské lány a určitý podíl na kvotě urburní, ale jinak důrazně zajištěna obecná svoboda hor ve veškeré zemi. To bylo vskutku přehluboké zasažení moci královské do práv vlastnických, ale zároveň i mocný prostředek k rychlému povzbuzení kutací podnikavosti na všech stranách, jež obohacujíc zejména měšťanské živly, zvyšovala zároveň neobyčejně rychle příjmy urbury královské. A důchody ty pak ovšem umožňovaly králi zase najímání cizího žoldnéřstva, kterým se, aspoň podle německých letopisců, Přemysl II. prý uměl měrou mnohem větší obklopovati než kterýkoliv jiný panovník souvěký na oporu proti komukoliv, i stavbu pevných hradů, při nichž si Přemysl mnohde, jako na příklad v Kladsku nebo na Loketsku, zřizoval podobnou obrannou organisaci manskou, jakou si s jeho vůlí současně snažil biskup Bruno zabezpečiti Olomucko.[1])

Bylo by zajisté možno snésti ještě mnoho jiných podrobností a dohadů o tom, jak na příklad při odúmrtích právě Přemysl II, vůči svému zemanstvu v leccems méně ochotně a ústupně si vedl než jeho předchůdci, leč to, co jsme tu uvedli, stačí zajisté k přesvědčení, že snahy královy byly s to vzbuditi mnohou nespokojenost a v nejednom velmoži touhu po svržení vlády tak pevné. Jde však ještě o něco jiného, totiž o otázku, zda vláda Přemyslova neprojevila vedle místních opatření, zájem panovníkův zajišťujících, také zásadní sklony novotářské, směřující k institucionálním změnám veškerého řádu a panování v zemi, jimiž by moc královská nabývala silnějšího upevnění. Odpověděti na otázku tu jest vskutku velmi nesnadné pro nedostatek výstižných badání monografických.

Ocenění dějin Přemysla II. jakožto významné kapitoly našeho vývoje vnitřního jest vskutku bolestný dluh vědy velikému králi, což platí ostatně i vůbec o době posledních Přemyslovců, pravé

---

[1]) Přemysl II. tu patrně nápodobil i systém souvěkých německých „Burglehen" (feudum castrense), o něž se později také jeho soupeř, Rudolf Habsburský, rád opíral, a ve směru tom jest význačná i zpráva Františka Pražského o desíti purkrabích pražských „quibus rex ita bene duxerat providendum, quod quilibet eorum circa minus poterat habere triginta armatos pro predicti castri defensione vel causa alterius imminentis necessitatis."

popelce v souhrnu naší dějepisné práce. Zevní politika Přemysla II. byla nejednou předmětem píle i cizích badatelů, z nichž většině bohužel nenávistný a veskrze zkreslený obraz Lorenzův utkvěl příliš hluboko v mysli; ale vnitřní činnost králova, hlavně pokud se obracela k zemím českým, nebyla dotud nikde podrobněji hodnocena. V nedávných letech rozvinul se sice čilý spor odborný o tom, zda a jakou měrou Přemysl II., upravuje poměry zemí alpských, tam zaváděl správní a soudní zařízení vyrostlá v ovzduší českém. Rozprava byla však vedena na základě poněkud vratkém, protože české poměry právní třináctého věku a novoty v nich Přemyslem II. zavedené nejsou dosud vůbec přesně poznány, takže se tvrzení o nich tou i onou stranou pronášená namnoze mohou opírati jen o představy příliš povšechné a dosti nerozlišující mezi ovzduším doby přemyslovské a podstatně změněnými řády věků lucemburských. Podrobnější studium věcí těch, jež by si všímalo co nejpečlivěji jednotlivostí, ale zároveň nikdy nezapomínalo osudné nepřesnosti nomenklatury středověké, tak často ztěžující bezpečné určení právních kompetencí, posune zajisté a doplní mnohý z následujících výwodů, ale thema naše nedovoluje, abychom se zcela vyhnuli této nejisté půdě.

Význačný rys odlišuje nejpodstatněji nazírání na stát středověku obvyklé od pozdějších hledisek: člověk středověký zpravidla nečinil úkolem správy státní předběžnou péči o vezdejší pokrok a zdokonalování společnosti státem spiaté; očekával od státu spíše jen zabezpečení míru a ochranu právního řádu tradicí posvěceného. Doba ta neměřila ještě dosti právo positivní právem ideálním a nežádala na moci státní, aby měnila řády právní podle potřeb účelnosti a směrných idejí, v životě mravním postupně vítězících. Naopak; právo positivní se cítění středověkému jevilo věcí pevnou a jaksi samozřejmou, od nepaměti jakožto „dobré" a „staré" právo nad vůli vládnoucích povznesenou; a proto podstatou panování mu byla hlavně jen činnost krotící, trestání rušitelů klidu a bránění zřejmému bezpráví, jak to pěkně vyslovil opat zbraslavský Ota v 35. kapitole svého díla, kde odůvodňuje nutnost nepřetržitého pořadu panovníků tvrzením, že jen jejich moc drží na uzdě zločinné pudy lidské, neboť „jakýmkoliv násilníkům brání v nedovolených počinech, a jednoho každého poddaného zachovávajíc při jeho náležitých právech, o spásu všech se stará." Křesťanské cítění

kladlo sice panovníkovi na srdce také kladnou péči o uskutečnění mravních ideálů, ale cíl ten se obracel spíše k posmrtné spáse svěřeného stádce a bylo lze ho dosahovati především účinnou obranou církve. Vlastní právní řád státu i společnosti mohl býti podle středověkého nazírání ovšem nedbalostí doby pokažen a správnými nálezy pak znova očišťován, ale účelná legislace, k nové úpravě jeho vědomě směřující, se vlastně příčí duchu doby.

Proto středověký zákonodárce zpravidla prostě kodifikuje to, co neslyšný vývoj skutečný přinesl; a i tam, kde vyhovuje vědomě novým požadavkům, zachovává aspoň zdání, jakoby šlo jen o „legis emendatio," opravu a utvrzení starého, dobrého práva, o jeho „nalézání", to jest vybavování z obecného vědomí. Přes to se vyskytli i ve středověku vskutku zástupci názoru opáčného, uznávajícího také právo obecné za výsledek vědomé vůle vládnoucích[1]) a byli i vládci, kteří cítili potřebu smělejší rukou zasáhati do právního ústrojí svého státu. A postavy takové působily zpravidla zvláštním kouzlem na souvěkovce, vtiskujíce se hluboko do paměti i pozdějším pokolením.

Viděli jsme, jak se Přemysl II. cítil povolaným vychovatelem své šlechty k jemnějšímu mravu a slušné dvornosti, která byla podkladem nové, gotické kultury západoevropské, a řada jiných stop, chatrnými prameny ovšem jen kuse zachovaných, nás vede k přesvědčení, že nehleděl vůbec na úkol svůj prostě jako na károu ochranu zvykového pořádku. Roku 1268 na příklad nařizuje, aby k hubení dravé zvěře byly zřizovány po vší zemi soustavně vlčí jámy, a současně se pokusil i o to, aby jednotné, královským znamením opatřené míry a váhy v říši jeho nabyly

---

[1]) To třeba vytknouti proti zajímavým a cenným vývodům Fr. Kernovým, jimiž byl obecný názor středověku na právo zákonodárné poprvé jasně ač snad poněkud jednostranně osvětlen. Tak lze povšimnouti si zejména význačného výroku, který Kosmas k roku 1040 klade do úst císaři Jindřichovi III., odpovídajícímu Čechům, když se odvolávali na stará a proto nezadatelná práva svá, těmito slovy: „Regibus hic mos est semper aliquid novi legi addere anteriori, neque enim omnis lex est constituta tempore in uno, sed per successores regum crevit series legum." Ovšem že tu Kosmas sám v zápětí oslabuje poněkud vývody ty sarkastickou poznámkou, že král proto není zákonem vázán, ježto má železnou ruku a zákon voskový nos, ruce té snadno povolující. Tím se nárok Jindřichův sune zřejmě spíše do oblasti násilného nepráví než skutečného práva legislativního.

platnosti výhradné, pokus to velmi pozoruhodný, o němž letopisec právem poznamenal, že nic podobného před tím nebývalo. Vskutku „královský" korec a loket nezvítězily nad pestrostí místních měr, ale zůstaly výmluvným svědectvím ducha zcela nového, snažícího se obecným opatřením pořádati shora život hospodářský. A duch ten jevil se i řadou jiných statutů, které král, ovšem „s radou svých baronů," nalézal a prohlašoval, ať to byly nové „constitutiones de tabernis" nebo zásadní ustanovení o stihání psanců, o minci, o škodách činěných při zemské hotovosti vojenské a o jiných jednotlivostech. Ze všech mluví snaha, kterou Přemysl II. ve význačné arenze takového nálezu sám karakterisoval jakožto touhu, vládnouti „rationis liberamine, non casibus," tedy účelným opatřením, vzniklým z předběžné úvahy rozumové a nejen pod tlakem okamžité náhody.

Již tento sklon a jím vzniklá řada drobnějších novot správních by nepochybně postačily na vysvětlenou, proč zbraslavský opat oslavuje Přemysla II., že v Čechách „leges condidit"; ale zdá se, že král ten vskutku ještě mnohem hlouběji zasáhl do obecného vývoje právního našich zemí, necouvaje ani před většími a soustavnějšími pracemi zákonodárnými.

Letopis t. zv. Beneše Minority vypravuje k roku 1271, že král, tehdy po celý půst v hradu pražském setrvávaje, z práv magdeburských a jiných práv cizích se svými důvěrníky vybíral, co by se hodilo k utvoření a upevnění práv království, neužitečné a špatné řády odmítaje a bezcenná práva zvyková lepšími nahrazuje, což prý však způsobilo zjevnou nelibost jeho baronů.[1])

Zpráva jest nesmírně zajímavá přes to, že není ani tak jasná ani tak úplná, jak bychom si přáli. Pramen, jenž nám ji zachoval, jest sice zmatená slátanina letopisná 15. věku a rok 1271 asi stejně pochybný, jako řada jiných jejích dat; ale odmítnouti zprávu

---

[1]) Doslovně: „Eodem anno rex Otagarus per totam quadragesimam Pragam in castellum se recepit et de iure Magdeburgensium et aliarum terrarum et regionum meliora, quae sibi et suis fidelibus videbatur exigere et ius formare et confirmare in regno suo, iura vilia et inutilia amputando consuetudines malas in melius commutando, quod suis displicuit baronibus". Jest ovšem patrné, že tento text, jen v druhotném opise wolfenbüttelském zachovaný, jest vadný, ale porušení způsobil snad hned původní kompilátor 15. věku, který vůbec rád chvatně zkracoval a nedbale opisoval své předlohy.

přece nelze, neboť kompilátor ten vskutku, jak se zdá, nic nevymýšlel, nýbrž skládal mosaiku svých výpisků z rozličných záznamů starších a právě pro 13. věk má mnoho výpisků z pramenů souvěkých, dnes ztracených, jež by zasloužily zvláštního ocenění.[1]) Proto neprávem někteří badatelé, kterýmž bylo nepohodlno přiznati, že doba Přemyslova jest skutečně pravým mezníkem ve vývoji vnitřního ústrojí našich zemí,[2]) podceňovali význam zápisu toho.

Lze míti za to, že králi tu asi nešlo o prostý svod práva zvykového, zabezpečující výsostné nároky panovnické, ale jinak hrubě neměnící řádů platných, jakým byl na příklad „Landrecht" rakouský, vydaný Přemyslem II. někdy roku 1266 s užitím starších pokusů podobných, nýbrž že šlo o důraznější zákonodárství, vnášející do právní oblasti české vědomé napodobení účelných zařízení cizích.

Formální ospravedlnění, kterým středověk zakrýval s oblibou novotářské činy, tu ovšem bylo také a zápis letopisný vytýká výslovně, že šlo především jen o odstranění škodlivých nedbalostí a zlořádů; ve skutečnosti však byl pokus Přemyslův nepochybně výronem téže touhy rychle se vyrovnati cizině, jaká vedla krále při snahách o výchovu šlechty české k jemnějším mravům dvorským. Kusá zpráva nás sice nepoučuje ani o tom, zda chystané

---

[1]) Kompilátor měl patrně v ruce, podobně jako Neplach, poněkud úplnější výpisky z annalů pražských, než jaké nalézáme u t. zv. druhého pokračovatele Kosmova, a užíval mimo to i souvěkých zápisů z kteréhosi českého kláštera minoritského, velmi důležitých pro dějiny počátků řádové provincie české i polské.

[2]) Posléze byl to zejména Werunský ve své polemice proti pracím Stiebrovým (Mitt. d. Inst. 29), v níž sice vytkl nejeden platný důvod proti domnělému pronikání českých řádů do zemí rakouských za Přemysla II., kde však zcela neprávem popírá anebo aspoň valně zmenšuje význam vlády velikého panovníka pro právní vývoj zemí českých. Neboť třebas uvěříme, že úprava poměrů rakouských i českých k jménu Přemyslovu se poutající byla zjevem prostě souběžným a podmíněným odchylnými předpoklady právními toho i onoho kraje, nemůžeme popříti, že by z landfrídních řádů, úpravy čtvrtních soudů zemských a jiných činů Přemyslových v dědictví babenberském nemluvil týž duch rázného sebevědomí vládního a vůle k pořádku předcházející, s jakým se potkáváme i v českých konstitucích téhož krále. Nutnost čeliti tu i onde úchvatům a vzrůstu moci panské, vedla Přemysla II. patrně k mnohým analogickým opatřením jak v zemích českých, tak i v državách alpských.

statuty vešly plně v život nebo zda zmíněná nechuť pánů k nim byla dosti silná, aby tomu zabránila, ale pokus sám o sobě význačně dokazuje, že za vlády Přemyslovy došlo vskutku v právních řádech zemí českých ke mnohým podstatným změnám, a to změnám, jimiž se poměr mezi korunou a panstvem, o který nám zde především jde, asi nemalou měrou posouval ve prospěch moci panovníkovy.

Některé ze změn těch ovšem snad ani nepřežily velikého krále a zanikly hned ve víru událostí, jeho záhubou způsobených, jiné však zůstaly trvalou složkou dalšího vývoje právního a mezi nimi místo nejpřednější přísluší patrně nové úpravě vrchního soudu královského v Čechách. Pozdější vývoj soudu zemského sváděl dějepisce ovšem k představě, jakoby nad jiné důležitá instituce ta, která zřejmě teprve za Přemysla II. nabyla pevnějších tvarů, hned od počátku bývala měla přídech stavovský, sloužíc spíše panstvu než moci korunní, a jsouc jaksi původní přirozeností svou protikladem soudnictví dvorskému. Názor ten není zajisté zcela případný a tarasí zejména značně cestu poznání důležitých převratů, pro veškeren vývoj monarchického práva u nás osudných, které přinesl pád Přemyslův a vůbec sklonek třináctého věku. Jest to věc vskutku zásadní důležitosti a proto snad nebude se škodou, obrátíme-li pro jasnější osvětlení její na chvíli zrak do ciziny a několika slovy se dotkneme zřízení, jehož základy byly patrně dosti podobné počátkům našeho soudu zemského, ale další vývoj ovšem, z příčin, které rovněž poznáme, se bral zcela jinou cestou. Máme tu na mysli nejvyšší soud zemský království francouzského, parlament pařížský.[1])

Základy k silné moci panovnické ve Francii byly v 13. věku položeny především tím, že si Kapetovci dovedli v čas vytvořiti některé orgány vlády ústřední, které, nepodléhajíce tolik neklidnému prostředí dvorskému a poměrně rychle se ustalujíce,

[1]) Zcela podobně by bylo možno hledati analogie také v Anglii, neboť i tam se vývoj zemského soudu (common pleas) vedle soudu dvorského (kings' bench) a soudu komorního (exchequer) odehrál v 13. věku postupem celkem podobným a zejména utkvění zemského soudu ve Westminstru připomíná v leccems stabilisaci vrchního soudu beneficiárního v Praze. Než poměry anglické mají přece mnoho insulárních zvláštností, takže přiměr k Francii jest pohodlnější a to tím spíše, že i na poli vývoje politického souběžnosti českých a francouzských dějin práci naší jest se nejednou dotknouti.

byly zárodkem pozdější byrokratické správy státní, Francii vyznačující nad jiné státy. Původně vládne král francouzský stejně jako panovníci čeští a jiní vládcové středověcí prostě pomocí své družiny, v níž vysocí hodnostáři dvorští mají sice určité pravomoci zvláštní, stejně jako v Čechách velcí beneficiárové, ale vlastní vláda králova jeví se při tom většinou jako nahodilá porada se střídavým počtem velmožů a s nezávazným přidělováním jednotlivých výkonů dnes tomu, zítra onomu důvěrníkovi. „Curia regis," s králem zemí projíždějící tu četněji onde slaběji navštěvovaná, jest jaksi jednotnou nádržkou, do níž panovník sahá, sestavuje-li si z jejích členů dvorský soud nebo kollegium poradní, okamžité potřebě odpovídající, a pouze kancelář, většinou z duchovních složená, je od počátku jaksi úředně ustálena. A tu bylo vskutku podstatnou novotou, když král skupinu rádců pověřil trvaleji určitou funkcí, přikazuje jí samostatné vyřizování některých záležitostí korunních a zároveň pevné sídlo.

Od potulného dvora královského odlučují se tak podružné sbory kuriálů, na panovníkovi sice úplně závislé, jím na čas jmenované, které však záhy rozhodují v mezích vytčených i bez jeho osobní součinnosti a jsou v hlavním městě, v Paříži, pevně zakotveny. Říšský soudní dvůr, roku 1239 poprvé „parlamentum" jmenovaný, a o něco později vznikající dvůr účetní, „camera compotorum," byly takové první osobité kruhy, od staré „curia regis" v 13 století odštěpené, a jejich ustavení se dokonalo hlavně za vlády souvěkovce Přemysla II., svatého krále Ludvíka IX.

Nesmíme si však hned, a hlavně nikoliv při parlamentu, věc představovati příliš odborně byrokratickou; toho se parlamentu pařížskému dostává až vývojem pozdějším, počínajícím se hlavně od doby Filipa Sličného, za něhož teprve povýšenecký živel učených právníků a diplomatů znenáhla zaplavoval dvůr francouzský. Teprve ve 14. věku ovládla parlament „noblesse de robe," nová šlechta taláru, od vlastní feudality odlišná a proti ní moci královské účinně pomáhající. V době Ludvíka Svatého byl parlament veskrze složen z lidí urozených, majících léna od krále, užíval písařů a pomocníků rodu měšťanského jen v podružné úloze, scházel se třikráte nebo čtyřikráte v roce k několikanedělnímu zasedání a to někdy i za osobní přítomnosti královy; v mezidobích zůstává v Paříži jen několik členů soudu žaloby přijímajících a registra zápisná opatrujících.

V tomto okamžiku vývoje svého parlament pařížský se tedy nelišil od našeho soudu zemského tak valně jako později a právě srovnání vývoje obojí instituce jest tím zajímavé, že se v něm vůbec jasně zrcadlí zcela odlišný osud té i oné monarchie, francouzské, v níž koruně se podařilo, ač ovšem nikoliv bez ústupků a nebezpečných otřesů, udržeti pomocí právnicky vzdělané buržoasie feudalitu ve stínu své moci, a české, kde panstvo dovedlo z rukou koruny vytisknouti soud zemský a učiniti jej nástrojem svých zájmů.[1]) Jsou to jakoby dva chodci rozbíhající se od sebe do vzdálených krajů, ale bývaly chvíle, kdy východisko obou bylo téměř společné.

Není ovšem naprosto třeba domnívati se, že by Přemysl II., upravuje soud zemský v Praze, byl vědomě nápodobil o něco starší zařízení pařížské. Toho jistě nebylo; podobné potřeby a předpoklady vedly prostě tu i tam k vzniku ústavů v jádře dosti podobných, ale ovšem hned od počátku přece v mnohém odlišných.

Vznik pravidelného soudu zemského v Praze souvisel patrně přímo s vývojem soudů provinciálních a s přírůstkem exempcí z jejich příslušnosti. Zmínili jsme se již několikráte o tom, jak

---

[1]) Odchylný vývoj působilo ovšem mimo to ještě mnoho jiných, podstatných zjevů, tak zejména různý úkol, připadající v životě státním stavovským sborům sněmovním, které ve Francii, aspoň pokud šlo o celek království, zůstaly výjimečnou událostí pohnutých okamžiků dějinných, kdežto u nás vyrostly v pravidelnou a důležitou instituci státní, třebas že snad teprve později, než se často za to má. Věci té se dotkneme ještě jinde, zde však lze snad jaksi mimochodem podotknouti, že také pozdější sněmy stavovské vyrostly z téhož společného kořene jako soudy zemské, z ,,curia regis''; připínaly se jen spíše než k její všední činnosti k znamenitým chvilkám, kdy hlučnou návštěvou šlechty dvůr královský se stával ,,magnum concilium'' a obvyklý ,,consensus fidelium'' s rozhodnutím panovníkovým byl projevován slavnostněji než jindy. Při tom však nesmíme zapomínati, že i jednání sněmovní zachovávalo dlouho zevní ráz soudního nalézání práva — v Anglii ještě v 16. věku třetí čtení ,,billu'' se zove ,,judicium'' — a proto hranice mezi soudy a sněmy zemskými nebývala vždy zcela zřejmá, ač šlo od počátku o dvojí instituci, různým směrem se beroucí. Tak jest ,,curia regis'' jaksi základní buňkou, z níž v pozdějším středověku vyrůstají jak byrokratická kollegia, moc panovníkovu podpírající, tak sněmovní zřízení stavovská, sloužící oligarchickým sklonům šlechty, a proto v mínění obecném dvůr králův i přes rozrůznění to dlouho zůstává jaksi ideální jednotou všech zařízení státních.

v 13. věku soudy ty znenáhla unikaly dosahu přímé moci královské, přestávajíce býti jejím projevem a měníce se spíše v nástroj moci panské a v záruku zemského práva svobodných. Ale právě proto tím ochotněji vyprošťoval panovník jednotlivá zboží duchovní i světská z jejich kárné moci, přijímaje je pod svou bezprostřední ochranu, a zvláště za Přemysla II. přibývá valem immunit takových, které neposkytovaly vrchnostem již jen požitek pokut splatných jejich poddanými podle rozsudků soudů provinciálních, nýbrž přinášely dokonalé vynětí. Jejich rostoucí počet vedl nutně k hromadění pří a právních jednání při dvoře královském tou měrou, že starý postup, při němž panovník nebo jím pověřený zástupce s radou kurie velmožů kdekoliv žádané právo nalézal, brzy nedostačoval, zvláště, když Přemysl II. jakožto vévoda rakouský a štýrský prodléval hojně mimo země české a nad to i jinými dlouhými výpravami byl zabavován. Starý patriarchální pořádek tu vskutku nepostačoval a proto přesunuje král valnou část svých právních úkolů, aspoň v Čechách, na nový soud, který v pravdě jest nástupcem starého soudu dvorského, ale nebloudí s králem již po širých krajích, nýbrž, podobně jako francouzský parlament v Paříži, schází se pravidelně v Praze i když krále tu není, a tvoří si zde rychle pevný řád i kancelář.

Zván byl zpravidla soudem beneficiárů pražských, ježto v jeho čele stanuli někteří z dvorských županů, které král pověřoval předsednictvím soudu, totiž nejvyšší komorník a dotavadní sudí dvorský, vedle nichž býval z počátku nejčastěji některý z kanovníků kostela pražského nebo vyšehradského pověřen správou soudní kanceláře jakožto „notarius terrae.“ Po bok beneficiárům těm, kterým připadaly značné peníze pokutní a které obklopoval ovšem i personál nižších i vyšších půhončích a písařů, stavěl král pak některý počet jiných pánů, aby jako kmeti zemští spolu s předsedy soudu pravidelně právo nalézali, a mimo ně se ovšem, stejně jako tomu bývalo u starších soudů dvorských, jednání rovněž účastnila brzy větší, brzy menší „curia“ královských baronů. Snad byly učiněny náběhy k takové delegaci několika beneficiárů, určených na místě panovníkově k přijímání pří, již v první polovici 13. věku, ale k dokonalému vyhranění soudu vedly nepochybně teprve změněné poměry za Přemysla II. a vědomá snaha králova po pevnějším řádu zemském.

Osobní, dvorský soud panovníkův zařažením tohoto pravidelného soudu beneficiárního v Praze nebyl ovšem nikterak odstraněn; kteroukoliv při může král vyhraditi i pak svému vlastnímu rozhodnutí a to nejen na Moravě, kde prozatím, jak se zdá, nedošlo k podobné pevné delegaci soudní moci královské,[1]) nýbrž i v Čechách samých. Také tu nalezá panovník stále ještě ve mnohé při právo osobně, ať již v obvyklých audiencích s užší radou svých dvořanů, nebo při slavnostnějších zápovědných rocích dvorských s četnějšími barony, branými vždy v potaz, šlo-li o věci obecně důležité. Obvyklému běhu práva v Čechách se však stává soud nejvyšších beneficiářů pražských, v pravidelných obdobích zasedající, zřízením předůležitým a bylo nepochybnou zásluhou zákonodárství Přemyslova, že došlo záhy i k zásadnímu určení, které významnější pře a viny svobodných zemanů smějí býti souzeny jen jím a nikoliv již soudy provinciálními.[2]) Při rostoucím počtu trhů a sporů o nemovitosti, které s sebou přinášel rychlý hospodářský vývoj země, a hledě také k tomu, že veliká část šlechticů měla zboží svá roztroušena po rozličných krajích, byla taková centralisace důležitějších jednání právních na jediném místě zajisté účelná a všem vítaná.

Nový zemský soud pražský vystřebal tak již v 13. věku značnou část příslušnosti starých soudů provinciálních, a není třeba pochybovati o tom, že jeho rychle zakotvená pravomoc neznamenala zatím nikterak pokrok moci panské. Neboť soud ten stál daleko těsněji na dosah osobní moci královy než soudy

[1]) Na Moravě za Přemysla II. vskutku nedošlo k takové trvalé delegaci, jak dosvědčují listiny, podle nichž rozliční župané jakožto „iudices delegati et constituti" jménem panovníkovým řídí brzy v Brně, brzy i v Olomouci nebo i ve Znojmě „iudicium seu curiam generalem super decidendis questionibus causis et litigiis Moravorum". Souviselo to patrně s tužším životem partikulárním v bývalých údělech knížecích a s menší soudržností obecnou, Moravě vůbec vlastní. Ale již za Václava II. i tu došlo patrně aspoň k náběhům za vzorem českým; aspoň čteme r. 1303 o zápisech učiněných „in tabulas publicas Olomucensis cude, ad quam universe provincie Moravie se reclinant" (C. d. Mor. V., no 158). Proto asi a nejen s hlediska církevního se jevila Olomouc souvěkému kronikáři zbraslavskému jakožto „totius Moravie metropolis". Jinak bral se ovšem i pak vývoj další na Moravě cestou poněkud jinou než v Čechách.

[2]) Tak jest bezpečně doloženo, že již za Přemysla II. ve sporech o statky ceněné nad 10 hřiven půhon šel k soudu zemskému do Prahy, kdežto o hodnoty menší bylo lze příti se před soudy provinciálními.

venkovské, a stavovského rázu, jakého nabyl pozdějším vývojem, nebylo při něm z počátku valně pozorovati. Doba ještě vůbec neznala rozdílu později tak význačného mezi dvorskými a zemskými hodnostáři, takže za Přemysla II. na příklad pan Čéč, nejvyšší soudce zemský, býval s význačnou neustáleností označován brzy jakožto „summus judex terrae Bohemiae“, a „iudex totius regni“, brzy však i jako „iudex aulae regiae“. Beneficiáři pražští bývali zpravidla i tehdy zajisté župané z mocných rodů, ale sedíce na soudu, působili především jako služebníci královi a nikoliv jako zástupci zemské obce panské. Proto také sluly jejich první knihy zápisné, z nichž pak se vyvinuly slavné desky zemské, původně právem „registry královskými“ nebo „registry dvora královského“, a zdá se, že veškeré zřízení soudu zemského vůbec valně se lišilo od starých útvarů předchozích, nesouc na sobě pečeť novotářských snah krále, tak bedlivě si všímajícího cizích vzorů.

V historické literatuře bylo vskutku již nejednou vysloveno domnění, že se při zřízení soudu zemského za Přemysla II. uplatnil knižní vliv saského Zrcadla právního, ale ještě větší měrou působil tu asi praktický vzor rychetních soudů městských; domněnka ta aspoň má mnohou oporu. Čtyři lavice soudní a dvanácte přísudních kmetů zemských, označovaných často výslovně jménem „konšelů zemských“, připomínají přímo městský soud zahájený, který podobně jako soud zemský zpravidla čtyřikráte do roka zasedával. Proto mimoděk tu vzpomínáme i na uvedenou již zprávu letopiscovu, že Přemysl, chtěje zlepšiti právní řády zemské, vybíral vhodná ustanovení zejména z práv magdeburských; a také účelné zařízení desk zemských pro rozsudky nebo trhy vykonané před beneficiáry pražskými a vůbec pro prohlášení právní před nimi učiněná, nalezlo nejsnáze vzory v tehdejších soudních knihách pokročilejších měst říšských, takže, upravila-li záhy po smrti Přemyslově obec Starého města pražského svou novou knihu soudní výslovně podle těchto „register královských,“ přejímala asi vskutku věc vyrostlou na vlastní půdě práva městského.[1])

---

[1]) Při tom nesmíme ovšem zapomínati, že vedle formálního vzoru knih městských důležitým předpokladem vzniku desk byl patrně dávný zvyk, podle něhož zemané si zajišťovali stará nebo nově nabytá práva svědectvím listin, které na žádost strany vydávali beneficiárové na soudě sedící nebo i sám král, třebas ani nebyl předcházel výslovný rozsudek soudní. Tak vidíme na příklad, že ještě roku 1275 synové z dvojího lože Sulislava

Oku zakalenému pozdějším vývojem stavovským v Čechách připadá ovšem těžko pochopitelným, že by vlivy z ovzduší městského byly stály u kolébky vznešeného zemského soudu, ale v době Přemysla II. jest vůbec třeba hodnotiti postavení měst, tehdy ještě postupujících s nezlomenou podnikavostí do popředí veškerého života v zemi, zcela jinak, než v době pozdější, kdy stavovské snahy panstva došly plnějšího uspokojení. Prostý měšťánek krčil se ovšem i tehdy plaše vedle svobodných zemanů, ale s jednotlivými patricii a „cives potiores" se setkáváme, jak již nahoře bylo vytčeno, nejednou jakožto účastníky a svědky královských soudů, a věcí zvláště význačnou pro poměry v zemi za posledních Přemyslovců jeví se i činnost konšelů městských v obecném řízení infamačním, bezpečnost země zaručujícím.

Přemyslovi se se v literatuře historické nejednou přičítalo zavedení krajských poprávců, pověřených stiháním škůdců zemských a vůbec péčí o mír a dobré řády v rozsáhlých obvodech tak zvaných „krajů", jež prý byly králem nově zřízeny k lepší správě země a shrnovaly vždy několik starších provincií.[1]) Než

---

z Trnovan, dohodnuvše se o rozděl dědictví, přistoupili před krále s žádostí. aby jej zabezpečil svou listinou, která tedy měla podobnou funkci právní jako pozdější zápisy deskové. Jindy král prohlašuje zase, že „in nostra presentia constitutus N. manifeste nobis declaravit, quod uxori sue dedit atque tradidit jure dotalicii quod morgengab dicitur villam etc." (Reg. II., no. 2379). Listina pečetěná byla však nákladnější než prosté protokolování v registru zápisném, které v městech se vyvinuvši, snadno pak i u dvora královského a u zemského soudu zatlačovalo listiny, ač po některou dobu obojí trvalo vedle sebe; neboť máme doklady toho, že smlouva byla souběžně zabezpečena i pergamenem i zápisem do „registrum regiae curiae", jak ukazuje na příklad rozhodnutí učiněné r. 1279 ve sporu mezi proboštem a kapitulou vyšehradskou (Reg. II., no. 1182).

[1]) Mínění toho hájili v novější době zejména B. Rieger a M. Stieber, proti jejichž vývodům vyslovil Werunský některé závažné námitky, aniž však otázku docela objasnil. Zde jí nelze rovněž plně rozvinouti, ale nebude zajisté se škodou, připomeneme-li, že „consules terrae" ve známé listině landfrídní, kladené do let 1300—1301 (vskutku uvidíme, že jest asi spíše z roku 1305) nejsou nikterak poprávcové krajští, nýbrž kmeti soudu zemského, a že listiny naše, v nichž se v době přemyslovské vyskytá název „justiciarius regionis" (zejména Reg. II., no. 2306, 2431—2432), nejsou vskutku českého původu, nýbrž že přešly jen do formulářů našich z cizích sbírek. Také tvrzení, že zřízení poprávců krajských bylo do Polska z Čech uvedeno Václavem II., nemá opory pramenů souvěkých. Slova „poprava" a „poprávce" jsou ovšem mnohem starší než zřízení krajské

sotva právem. Krajské zřízení to, o němž máme určité zprávy až ze 14. věku, jest spíše výsledkem změn, které přinesla teprve doba lucemburská; v druhé polovici 13. věku, užíval král, jak se zdá, k popravě jednotlivých částí země, pokud jí nepostačovala činnost starých beneficiárů provinciálních, především svých vladařů a subsidiérně někde i rychtářů a konšelů městských.

Vystihnouti postavení villiků neboli vladařů královských v životě tehdejším jest ovšem velmi nesnadné. Vadí tu jednak neurčitost souvěké nomenklatury, užívající téhož slova „villicus" pro nejrůznější kategorie zplnomocněnců, a pak patrně i to, že skutečné poměry místní správy bývaly velmi pestré a unikaly

---

a bývalo jich od dávna užíváno vůbec pro činnost kárnou a pro rozličné okresy jurisdikční. Hlavní změny, které doba Přemysla II. dala vývoji právního života českého a které nezanikly s velikým králem, hleděly, jak se zdá, především k soudnictví, kde bylo zvláště třeba staré a exempcemi rozhlodané zřízení v mnohém upravovati a kde vznik stálého soudu zemského i převádění některých soudů provinciálních do nových středisek městských způsobily podstatné změny. Zřízení krajské, s jakým se setkáváme v 14. věku, však nesouvisí s organisací soudní, k níž vůbec těsně nepřiléhalo, tolik jako s péčí landfrídní, s bernictvím a jinými novými potřebami státního života, a vyvinulo se patrně spíše znenáhlou stabilisací dočasných a zprvu jen místních opatření mimořádných, asi podobně jako ve Francii v době nové se znenáhla z opatření takových vyvinuly generalitní okršky intendantské vedle starých obvodů správy provinciální. Vskutku nemělo zřízení krajské u nás ještě ani v 14. věku rysů pevně ustálených; kraje se měnily znova a znova počtem i rozsahem a také značná moc, kterou zřízení to kladlo do rukou panských poprávců, svědčí tomu, že zobecnělo nejspíše teprve asi v dobách Jana Lucemburského. V době posledních Přemyslovců lze hledati ve směru tom spíše jen místní, nesouvislé náběhy, jako bylo na příklad, když Václav II. roku 1291 pověřil pány Bohuslava a Racka z Boru, Dětřicha purkrabího na Přimdě a Bohuše z Klenova, aby jakožto „iudices et arbitri" v dohodě se čtyřmi pány bavorskými, jmenovanými falckrabím Ludvíkem, pečovali o mír a právo na rozhraní šumavském. Kdyby ústav poprávců krajských tehdy již býval obecný v zemi, nebylo by patrně bývalo třeba takové delegace mimořádné. Instituce poprávců shoduje se velmi dobře se vzrostlou mocí panské oligarchie ve státu, jakou přinesla doba po smrti Václava II., a proto netřeba ji nikterak klásti na vrub Přemyslu II., stejně jako není dokladu toho, že by týž král byl v soudě nejvyššího purkrabí pražského stvořil nový orgán udržovatele míru zemského. Neboť právě falsum rožmberské z roku 1333, jež bylo uváděno na oporu tvrzení toho, vzniklo v zcela změněném ovzduší doby Janovy a jest dokladem úspěchů panských, které nesmíme prostě promítat do 13. věku.

vskutku ještě jednotvárnému schematu správnímu. Než zdá se, že nejčastěji královský villicus býval úředník ne nepodobného rázu, jaký měli v souvěké Francii královští prévoti, mužové rozličného původu, pověření ochranou zájmu moci královské v jednotlivých částech země, jimž panovník dával zpravidla své komorní statky a často i jiné regály v nájem. Jisto jest aspoň, že i u nás býval takový pronájem domén korunních vladařům věcí obvyklou a smlouvy o tom zachované ukazují jasně, že nájemce bral na sebe tím i rozličné funkce veřejné, jako byla vrchní rychta nad královskými poddanými ve vsích a někdy i městech obvodu jeho přidělených, anebo ochranné vojtství nad okolním zbožím duchovním.

Nájemce villikace se tak stával, zcela podobně jako francouzský prévot, i ve mnoha jiných věcech výkoným orgánem vůle královy a proto býval někdy označován také jakožto „advocatus," „procurator," nebo „iudex provincialis," po německu pak nejčastěji jako „lantrichter", při čemž jeho „iudicium provinciale" nebo-li „lantgericht" znamenalo ovšem něco naprosto jiného než starý obvod provinciálního soudu beneficiárního.[1]) Byla to patrně vláda nad skupinou zboží a práv královských rozličného rozsahu a slyšíme ovšem i, že některé statky komorní, jako na příklad Polička, si vymáhaly výsadu, aby nebyly vůbec podřizovány takovým provinciálním vojtům, nýbrž, aby místní rychtář městský přímo králi podléhal, což patrně platilo i o většině větších měst královských a odlišovalo je od t. zv. měst villikačních.

---

[1]) Jak těsně se namnoze dvojí pravomoc ta navzájem prostupovala, dobře dokládá smlouva mezi Jindřichem Korutanským a Fridrichem Rakouským ze 14. srpna 1308, v níž Jindřich vévodovi zastavuje „lantgericht" znojemský „als ein lantrichter daz hat inne gehabt von alter gewonheit, mit statgericht, mit zöllen, mit mauten und mit allem dem recht und nutze und darzu gehort, gestift und ungestift", ale vyjímá z toho výslovně „die edelen lüt, di in dem lantgerichte sitzend und pfaffen und geistlicher lüt gut, di sullen bei dem rechte beliben, alz es herchomen ist". Také v listině Václava II. pro Dětřicha z Třebelovic z roku 1299 (Reg. II., no. 1841) jest jasně odlišena oblast staré soudní pravomoci beneficiárů provinciálních od kárné a exekuční moci královského villika, která patrně v mnohém byla podobného rázu, jako činnost rozličných „Amtsmannů", „Lantrichterů" a „Pflegrů" v souvěkých Bavořích nebo Míšni a jiných territoriích německých, ustanovovaných zeměpány ne již pořadem práva lenního, nýbrž nájmem nebo prostě „amtsrechtlich".

Tito vladaři, kteří, jak ještě později uvidíme, aspoň na sklonku 13. století pocházívali namnoze z řad bohatého patriciátu městského, byli tedy patrně pravou rukou královou při správě jednotlivých končin země a vykonavateli jeho vůle, zejména pokud šlo o nepochybné prerogativy korunní. Vedle toho však pozorujeme, že král k infamaci psanců a třebas i urozených škůdců země, kteří měli býti pohnáni před soud a rozsudkem kmetů zemských zbaveni ochrany práva, neváhal užívati také pomoci konšelů městských.

Vysvítá to jasně z konstituce Přemyslovy o psancích,[1]) podle níž „civitatum consules" mají králi „profitendo criminare" jména urozených přechovavačů a podporovatelů psanců a zbujníků, aby byli souzeni a králem na hrdle a statcích trestáni. Někteří badatelé, věci té si povšimnuvše, měli za to, jako posléze M. Stieber, že vskutku tu nelze mysliti na městské konšely, nýbrž vykládali konstituci tak, že slovem „consules civitatum" prý byli míněni krajští popravcové, čímž by ovšem jejich existence již v době přemyslovské byla doložena. Než výklad ten byl zajisté zaviněn aspoň z části nesprávnou interpunkcí Jirečkova vydání konstituce,[2]) vzbuzující domnění, jako by konšelům městským Přemyslem II. tu bylo přiznáváno také právo souditi obviněné pány, kdežto správně čtená věta práva toho jim nikterak nedává, mluvíc jen o jejich infamační činnosti. A že ta vskutku byla i o něco později obvyklá, naznačuje veliké privilegium Václava II. pro města česká z 24. května 1285, v němž se klade důraz na to, aby o jménech všech psanců soudu zemskému propadlých, chlapských i urozených, byly činěny zápisy rychtářem a konšely všech měst královských. Rychty městské nemohly ovšem souditi svobodných zemanů pro porušení míru a jiné veřejně trestné činy, ale stávaly se jaksi povolaným žalobcem, který dával králi, podobně jako v dávných dobách činili arcikněží, zprávu o páchaných zločinech, vedl evidenci psanců i jejich pomahačů a tím vykonával aspoň

[1]) Konstituce ta (Jireček, Cod. jur. Boh. I., no. 52) bývá kladena do let 1265—1266, ale bez podstatného důvodu: neboť vojenskou hotovost, o níž se v ní mluví, netřeba nikterak ztotožňovati s tehdejším tažením do Bavor, a stejně by bylo možno mysliti na některé pozdější tažení do Uher na počátku let sedmdesátých.

[2]) Tím, že klade zbytečnou čárku mezi slova „aliquod opponetur" a „per civitatum consules".

některou část činnosti, v 14. věku krajským poprávcům příslušející.

Města, jež byla po celé zemi rozeseta a toužila po bezpečném míru, hrála důležitou úlohu v obecném životě právním také jakožto sídla mnohých soudů provinciálních a vůbec střediska, v nichž se trhem pohánělo a vyhlášky odúmrtí dály; mohla tedy pravidelnou notifikací zřejmých zločinů účinně čeliti strannické netečnosti nižších beneficiárů a nedostatku jiných místních orgánů kárné moci královské. Neboť nedostatek ten byl vůbec význačnou stránkou státu středověkého, v němž většina úřadů brala na sebe příliš rychle ráz služebních lén a tím degenerovala. Souvěcí králové francouzští pomáhali si tím, že vysílali do jednotlivých okršků říše k hájení zájmů královských často vedle zmíněných již prévotů ještě mimořádné plnomocníky, t. zv. bailli a senešaly, kteří z počátku nesměli ani žen s sebou bráti a neměli míti statků ve svěřeném kraji, ač ovšem později rovněž valně změnili svůj ráz a pak velmi upomínají na naše poprávce krajské doby lucemburské; u posledních Přemyslovců toho nenalézáme, vidíme však, jak platné služby jim konal zejména městský patriciát, pomáhaje koruně proti feudálnímu panstvu asi podobně, jak činívali druhdy nesvobodní ministeriálové soupeříce s urozenými župany.

Vedle nových, hrdých hradů komorních a oddaných klášterů stávají se tak v druhé polovici 13. věku rychle bohatnoucí města, bezpečným poutem vlastního zájmu ke koruně připoutaná, královské moci nejen znamenitým zdrojem příjmu a po případě i úvěru[1]) ve chvílích potřeb, nýbrž vskutku i opěrnými body neobyčejného významu. Přemysl II. byl král rytířský, který zajisté nikdy nepomýšlel na to, aby snad překlenul hlubokou propast, dělící svobodného bojovníka od obyčejného měšťana, anebo aby městům poskytoval příliš hlučného podílu na politickém životě, ale dovedl vsunouti tuto novou sílu účelně do rámce státního života své říše, neváhaje i mocné pány trestati příkladně za činy, jako bylo třebas zabití dvou měšťanů stříbrských anebo jiná podobná zbůjnictva vůči královským městům.

[1]) Rozšíření výsad některých měst Přemyslem II., tak na příklad Jihlavy a Brna, prozrazuje dosti jasně, že předcházely půjčky, městy těmi králi učiněné.

Z kusých zpráv pramenů, jimiž právě doba Přemyslova jest bohužel macešsky opatřena, a z náhodných narážek jejich vyrůstá nám tedy poněkud mlhavý sice, ale jistě podivuhodný obraz krále, který netvořil jen netrpělivou rukou překotně velikou říši v srdci Evropy, nýbrž dovedl i vnitřní ústroj rodného království podstatně obohacovat novými rysy. A pochopíme snadno, že tento panovník, bohatýrsky žijící v čele svých velmožů, užívající pilně jejich služeb a štědře je odměňující, ale zároveň nepomíjející žádného i sebe neobvyklejšího prostředku, vhodného k tomu, aby krotil jejich zbůjnost a feudální sklony, měl po celý život mezi vysokou šlechtou českou mnoho oddaných a věrných služebníků, s nadšením sledujících rozkvět jeho slávy a velkoleposti, ale pochopíme rovněž, že i u nás stejně jako v zemích alpských právě za jeho vlády v panstvu čím dále tím více vřela pod zevní rouškou poslušenství touha po převratu a svržení otěží příliš tuhých. Ne bez důvodu poznamenal letopisec výslovně, že zejména právní novoty králem vymýšlené jeho baronům se valně nelíbily[1]) a postupem let jistě vzrůstal stále počet těch, kteří jen s pocitem ponížení a křivdy snášeli vládu silné ruky, opírající se tak zřejmě o popy a městské chlapstvo. Náladu tu pak vyznačovaly nejlépe přemrštěné pověsti, rozlétající se až k Rýnu a pomlouvající krále, že prý pány české buď zrádně a násilně hubí, nebo ze země vypuzuje.

S tragickou takřka nutností, urychlenou překotným vývojem hospodářským, sráží se tu v rámci slavně rozkvétajícího „stříbrného" království českého dvojí síla královského a šlechtického sebevědomí a k výbuchu nastřádaného napětí došlo ihned, jakmile zevní poměry, do té chvíle Přemyslu II. tak příznivé, se náhle změnily v opak a jakmile nový král římský, Rudolf, mohl s úspěchem vystoupiti proti králi českému, opuštěnému i kurií římskou i většinou dotavadních spojenců z episkopátu bavorského.

Říše Přemyslova, ještě nehotová, zeměpisným útvarem k soustavné obraně málo vhodná a předchozím bojem s Uhry poněkud vysílená, byla tak náhle se všech stran ohrožena žárlivostí sou-

---

[1]) Úsudek panstva o králi zněl tu nepochybně asi podobně jako nevlídná slova, jimiž anglický letopisec karakterisoval svého krále Jindřicha II., pravě o něm, že „nullo quaestu satiatus, abolitis legibus antiquis, singulis annis novas leges, quas assissas vocavit, edidit". A právě assisy Jindřichovy se v tak mnohém podobají konstitucím Přemysla II.

sedů, za léta nahromaděnou. A okamžiku toho neužili jen nespokojení páni štýrští a rakouští k odboji proti českému panství, nýbrž i mocná skupina velmožů českých se ve chvíli nejosudnější obrátila proti svému panovníkovi a tím uspíšila podstatně jeho zkázu.

Nejčastěji se mluvívá ovšem o tomto povstání z roku 1276 jako o vzpouře Vítkovců, ale šlo patrně o hnutí větších rysů. Mocný pan Boreš z Rizmburka byl již před tím pro zrádné pikle a spojení s Rudolfem stíhán, a odporu otevřeného proti králi účastnili se po boku Vítkovců i páni ze tak vzdálených končin země, jako Albrecht ze Žeberka nebo Jindřich z Lichtemburka. Byla to revolta mocné skupiny panské, neváhající se družiti k cizím nepřátelům Přemyslovým a obhajující patrně počínání své obvyklým ve středověku právem odporu proti panovníkovi, jenž, prohřešuje se proti tradicionálnímu řádu své země, jevil se tyranem.

Doba, která obmezovala závazek poddanské věrnosti význačnou podmínkou „rex eris, si recte egeris," nepočítala podobné pozdvižení, mělo-li jen stín právního odůvodnění, nikterak za zradu, jakou se jeví očím našim. Jistě však pozdvižení to bylo vážné a jen nebezpečný vzrůst jeho té přiměl roku 1276 krále českého k tak neočekávanému ústupu před Rudolfem. Přemysl obětoval s rychlou rozhodností raději země alpské, jen aby mohl co nejspíše v Čechách zlomiti hrot panskému odboji. Poznalť asi v čas, že se tu neprojevila jen okamžitá nálada nespokojenosti ojedinělých velmožů, nýbrž sklony hlubší, ohrožující celistvost českého státu. Ukazuje to jasně polemika, jež se roku 1277 rozpředla mezi ním a králem Rudolfem o postavení Vítkovců a o právo Přemyslovo je trestati.

Mocné plémě, v němž společným názvem „Vitconides" byli tehdy zahrnuti páni z Krumlova, Rožmberka, Landštejna, Hradce, Ústí, Stráže a snad i některé jiné, menší větve bočné, dalo Přemyslovi na počátku vlády oddané pomocníky, jako byl pan Vok z Rožmberka nebo Vítek z Hradce, ale pronikání královo do oblasti jejich zájmů, o němž jsme nahoře mluvili, zkalilo poměr ten patrně tak dokonale, že v pozdějších letech Vítkovců v okolí královė téměř nepostihujeme. Než na tom nebylo dosti. Nespokojených magnátů zmocnila se zřejmě touha, utvořiti si podle vzoru vysoké šlechty říšské na pomezí jihočeském státeček, ke koruně české

jen volným poutem připiatý, a dosáhnouti takřka říšské bezprostřednosti.

Myšlenka ta vznikala u Vítkovců zcela přirozeně. Měli za lesem v Pasovsku a sousedních hrabstvích několik lén a statků zpupných a byli sešvakřeni s rody tamních dynastů; vlastním otcem myšlenky byl asi mladý Záviš, v bavorském ovzduší úplně zdomácnělý a po tamní tvrzi Falkenštejnu se zovoucí. Ale můžeme míti s dobrým důvodem za to, že plány podobné nebyly příliš daleky ani severočeských magnátů, v podobných poměrech na hranicích země vévodících, jako byl Boreš Rizmburský, sešvakřený s durynskými pány ze Šumburka a Plavna, nebo Albrecht ze Žeberka, příbuzensky spojený s jinými míšenskými rody. Vytvoření velikých dominií panských právě v oblasti pohraniční a urychlené pronikání jejich majetníků do ovzduší zahraniční feudality německé vedlo k důsledkům takovým tím snáze, čím více se prohlubovala nechuť velmožů českých k rázné vládě Přemysla II.

Král postihnuv správně nebezpečí, přijal i pokořující podmínky Rudolfovy, jen aby mohl udupati požár doma hrozící. V té náladě uklouzly mu asi známé hrozby o „pavlace na Petříně“, které mu Dalimil tak trpce vyčítá, a ve chvíli té si uvědomoval nepochybně ještě jasněji než před tím, jakou oporou mu jsou pevná města, vzdávaje na příklad městu Ústí nad Labem pohnutě dík za spolehlivé služby měšťanů, právě osvědčené „v této době vzpoury, v níž pro trvalou věrnost nám zachovanou byli zmítáni mocnou bouří a mnoho vytrpěli.“ Trestá přísně pány odbojné, zvláště pana Boreše, jehož některé statky právě městům byly rozdány, a snaží se pak hlavně Vítkovce zúplna pokořiti. Ale ti se brání dále, činíce nárok na to, aby s nimi bylo jednáno jako s kterýmkoli zahraničním spojencem Rudolfovým, a nalézají v tom podporu římského krále, pochopujícího dobře, že podstata moci Přemyslovské může býti nejdokonaleji podlomena právě vzrůstem odstředivých sklonů panských v Čechách samých.

Tím nabývá podružná a místní otázka hloubi sporu zásadního a v památném listu ze dne 31. října 1277 Přemysl dobře vytkl, že mu za nic nelze přistoupiti na to, aby byli Vítkovci kladeni na roveň ostatním pomocníkům habsburským. Zdůrazňuje rozhořčeně, že tu přece jde o dávné poddané a lenníky koruny české, kteří rovně jako jejich předkové nijakou výsadou od přirozených závazků ke králům českým nemohou býti odtrhování. S krásným

pathosem hlásá tu král své rozhodnutí, hájiti do poslední síly zásady, že tělo království českého má zůstati nedotčeno jakýmkoliv odštěpováním, a že všichni údové jeho se všemi odvěkými právy zeměpanskými mají býti koruně zachováni. Jasné vědomí, že by sebe menší porušení zásady té, způsobené zvůlí pomezních velmožů, znamenalo zkázu království a jeho hanebné ohlodání, bylo z hlavních důvodů, jež vedly Přemysla II. k tomu, že neváhal znova se měřiti s králem římským na poli Moravském.

* * *

Slavný král zahynul tedy vskutku jako oběť feudálních sklonů českého panstva, toužícího prolomiti tvrdé hlati velikého krystalu českého království, a v první chvíli se zdálo opravdu, že žalostný pád Přemyslův znamená i úplnou porážku myšlenek jím hájených. Ve chvíli, kdy na Moravě vítězný Rudolf, navazuje jaksi na dávné snahy Barbarossovy, pomýšlí na trvalé zabrání markrabství, snaží se zlákati tamní města výsadami měst říšských a obsazuje nejdůležitější beneficia zemská pány z Rakous i knížaty říšskými, bylo jako by i v Čechách nastával úplný soumrak státní moci a jednoty. Nesvorná vláda poručenská nebyla s to, aby nabyla obecného uznání, a panstvo, nedbajíc v ničem platného řádu, mstí se bouřlivě za újmu let předchozích. Rozchvacuje bezohledně panství komorní i statky župní, hubí zboží duchovní, přepadá kláštery a města, mění kostely v hrady a uvádí zemi ve svorném závodění s cizími žoldnéři, vládou poručnickou přivedenými, vůbec ve stav bídy, jehož jsme se již nahoře dotkli a který současníci právem jmenovali „obecnou válkou a zvířením veškeré země.“ Václav II., vzpomínaje později ve svém Horním právě hrůz těch, v duchaplné úvaze jich užil jakožto dokladu, že druhdy smrť jediné osoby působí zlo a úpadek tisícům, a vskutku se zdálo, jakoby s Přemyslem padalo také staleté dílo jeho rodu.

A přece unikl stát český vírům bouře té bez podstatných ztrát, ač ovšem nikoliv beze změn, jaké způsobuje skoro každé bezvládí déle trvající. Moc minulosti, spojující zemi v celek a posvěcená pamětí slavných světců národních, se projevila silnější než jakékoliv síly odstředivé, a posléze vychází soudržnost státu českého z hrozivé krise spíše utužena než otřesena; neboť se ukazuje, že není to jen ruka králova a zájem dynastický, který

dědictví sv. Václava sjednocuje, nýbrž že k témuž cíli směřují i složky jiné. Právě v okamžiku nejvyššího rozvratu české panstvo, spojujíc se samovolně v jednotu k uklidnění země, přejímá řadu úkolů dosud dynastii vyhražených, vrácí zemi mladého krále a jeví se poprvé stavem, stát i na venek zastupujícím; tím uvědomuje si nové povinnosti vůči celku národnímu, ale získává ovšem kladnou prací tou i nárok na nová práva stavovská.

Nezpůsobila to patrně tolik úvaha zásadní, jako spíše okamžitá únava a přirozený pud jakýsi; valně věc usnadnily nepochybně i vzájemné žárlivosti panstva, rozděleného od počátku na několik koterií, závistivě se navzájem střehoucích a ochotných podporovati moc ústřední, šlo-li o to, aby soupeřná skupina škodu utrpěla. Proto poručnická vláda Oty Braniborského, hájíc s malou ovšem obratností a ne bez zištných sklonů dědictví královského, neměla proti sobě nikdy svorného šiku pánů, nýbrž nalézala mezi nimi záhy četu hotovou postaviti se do stínu moci korunní a obrátiti proti soupeřům ostří zákonného pořádku. U mnohých z nich působil však jistě také upřímný žal nad bědným stavem země, přesvědčení o společné škodě všech a nezištná snaha „nebezpečím království čeliti všemožně, aby jen země dosáhla zase požehnání klidu“, jak výslovně to přiznává pramen souvěký. Rozličné motivy ty vedly k právnímu sjednání pánů s vládou poručenskou na podzim roku 1280 a k slavnostním závazkům velikého roku pacifikačního v květnu 1281, kde se obec panská zavazuje přísahou k obnovení míru obecného, k vrácení úchvatů učiněných na zboží korunním i duchovním, k zrušení svévolně zdvižených hradů, a hrozí přísnými tresty všem, kdož by se k usnesení tomu nepřidali a ruku k přísaze nezdvihli.

Není pochyby, že nálezy ty se nestaly s vůlí všech baronů zemských, nýbrž byly „nalezeny“ především stranou markraběte Oty, ale skupina ta vzrostla záhy tak, že vedena jsouc biskupem Tobiášem, může právem mluviti jménem celé země, setřásti nepohodlné poručnictví braniborské a přivésti si z ciziny mladého krále.

To všechno bylo pro další ústavní vývoj český významu velmi podstatného. Události se odehrávaly v hladovějící zemi asi v divokém neladu a pod tlakem okamžité tísně, takže z účastníků sotva kdo byl s to, uvědomiti si plně jejich trvalý dosah, ale budoucnosti zůstalo věcí nezapomenutelnou, že zde panstvo poprvé

přerůstá přes tradicionální postavení, odsuzující je k tomu, aby bylo buď poslušným nástrojem panovníkovým nebo aby jen místními úchvaty a lstným vzdorem moc svou zvětšovalo. Aniž je panovník svolal k dvorskému roku, srážejí se župané v jedno a jednají jménem státu, projevujíce tím, že cílem jejich není jeho rozrušení a feudální svéprávnost, nýbrž spíše ovládnutí státního celku. A tím pak roste nemálo jejich stavovské sebevědomí a nabývá zbarvení zcela nového.

Starší projevy sebevědomí toho byly spíše negativní: šlechta spěla k zajištění svých svobod soukromých setřásáním břemen státních a dosahováním právních záruk proti zvůli panovníkově; nyní se ujímá o své újmě platně pacifikace země, vyprošťuje stroj státní z úskalí, na němž uvázl, a projevuje přísežný souhlas s revindikací rozchvácených částí „zvláštního domihia" královského. Byly to zřejmé důkazy snahy o stát, svědčící o tom, že panstvo české již uzrává k většímu a bezpečnějšímu podílu na ústřední moci, než jaký mu byl dotud právem přiznáván. A podílu toho se mu dostává hned plnou měrou.

Vykoupivši po dlouhém smlouvání mladého krále z cizích rukou, vládnoucí skupina panských pacifikatorů zachovává i pak skutečnou vládu v zemi; rozděluje si vysoká beneficia, jež dotud král rozdával, svolává roky dvorské, soudí královým jménem a co mělo ve vývoji tom význam největší, v rukou panských mezivládců dílo státních úprav krále Přemysla II. nezaniklo úplně, nýbrž bylo jen svedeno v jiné řečiště.

Jde tu především o soustředění právní péče v zemi, o královský soud pražský. Instituce, která vznikla jako projev snahy panovníkovy o účinnější dozor na důležité právní běhy v celém království, nezaniká a nezanikají ani její desky zápisní. Právě z let zmatků máme určité zprávy o tom, jak se do „register" těch na žádost stran dále dějí zápisy i výmazy, a soud beneficiářů pražských zachovává rovněž nepochybně svou pravidelnost a pravomoc pro celé království. Ale patrně právě v době tak hluboko rozvířené a kladnou součinnost panstva při vládě posilující, v době po smrti Přemyslově, základní ráz vrchního soudu pražského se začal posunovati týmž směrem, jakým se již dávno před tím braly soudy provinciální. Panstvo se ho zmocňuje, vtiská mu ráz zařízení, sloužícího především zájmům svobodné obce zemanské, a činí jej znenáhla tím, čím později se jevil, totiž stavovským soudem

zemským a baštou panstva i proti koruně i proti nižšímu zemanstvu.

Pozemštění to odpovídalo ostatně sklonům pro středověk obecně význačným, že se totiž téměř každá instituce, jakmile se jen poněkud odpoutala od osoby panovníkovy a nabyla vlastního života, ocitala ve službách některé mocné skupiny. O sto let později, za Václava IV., opakoval se týž proces s manským soudem dvorským, vzniklým v 14. století, při němž stavovský vliv rovněž nabyl konečně takové výše, že panovník byl nucen opouštěti i tuto posici a zachraňovati zbytek své osobní jurisdikce přikazováním pří hofmistrovi nebo jiným radům, čímž, jak známo, byl položen základ k pozdějšímu soudu komornímu. Do toho bylo na sklonku 13. věku ovšem ještě daleko; tehdy šlo teprve o to, aby se stavové zmocnili soudu beneficiárů pražských, věc to pro celé právní dějiny naše neobyčejné důležitosti, jejíž postup přesně sledovati nám chatrnost pramenů sice nedovoluje, ale jejíž účinnost ještě jinde poznáme.

Pád velikého krále byl tedy výhrou panstva českého. Umožnil mu vybouřiti se z plných plic a vyrovnati mnohý starý účet, ale obrátil také zrak pánů k novým cílům zákonité spoluvlády v zemi a naplnil stavovské vědomí šlechty cennějším obsahem.

Vznik dualismu, kterým byla na sklonku středověku veřejná moc tolika evropských států a území roztržena na oblast panovnickou a oblast obce zemské, zastoupené pravidelným sněmem stavovským, zlákal v posledních letech badatele, zvláště v Němcích, k pilným úvahám a dohadům. Z úvah těch, ač valně neshodných, vysvítá, že podstatným krokem vývoje toho byl právě vznik přesvědčení, že určité skupině společenské přísluší representace celé země vedle panovníka a druhdy i proti němu. Skupina ta arci neupouští od svých zájmů třídních a snaží se je dále pěstovati, zesiluje však své postavení mravně nemálo myšlenkou, že jest zvláště povolána, aby chránila odvěká práva a dobro obecné. V Čechách kolem roku 1281 lze zajisté postřehnouti vzrůst takového cítění v panstvu a skutečnost ta se stala dalšímu vývoji stavovské ústavy naší složkou předůležitou. Přes to nesmíme ovšem nikterak zapomínati, že panstvo české ani tehdy, když bylo uvedlo mladého krále na trůn otcovský, nebylo ještě veskrze svorný sbor, pevně stmelený společným zájmem třídním a vyšším vědomím obecných úkolů. Naopak; tábor velmožů rozpadá se i pak stále ještě na

nepřátelské skupiny, vzájemně se s úpornou žárlivostí střehoucí a stále hotové, rváti se navzájem o vliv ve státu, o beneficia dvorská a o hrady, odkud se zemi vládlo. Proti skupině pacifikatorů, vedené biskupem Tobiášem a Purkartem z Janovic, stojí zejména mocná koterie, v níž mají hlavní slovo Vítkovci s nadaným panem Závišem v čele a která jen vyčkává vhodného okamžiku, aby stranu protivnou od veškeré moci odtiskla, což se jí roku 1284 pomocí královny Kunhuty, milenky Závišovy, vskutku povedlo. Ale ne přece tak, aby protivníci byli úplně zlomeni a nemohli doufati v nový obrat štěstí. A tak vlastně zápas ani potom neutichl úplně; jeho mraky dále visely nad nebohou zemí, dodávajíce takřka celému prvnímu desítiletí vlády Václavovy neklidný a záhadný ráz vnitřního napětí a drobných bojů, který nám ukazují zejména nově objevené listiny formuláře biskupa Tobiáše a jehož zmatené rysy lze tak těžko svésti v jednotný obraz.

V tomto sváru stran o moc na půdě bojem i hladem hrozně zhubené, cizinci pokořené a vyssáté, se počíná tedy vláda Václava II. Po dlouhém a nedůstojném vláčení cizinou ocitl se sotva dvanáctiletý král jako jablko sporu mezi svými pány, pouhé dítě, nervosní a churavé, odcizené rodnému ovzduší a kolísající mezi žíznivou touhou po bujném životě a předčasnými náladami asketickými, roztoužené dvorskými písněmi lásky a zároveň se chvějící před výčitkami přísného zpovědníka Alberta. Bylo zcela přirozené, že divnými osudy zmítaný hoch hledal zkušené ruky vůdčí, jíž by se mohl svěřiti, a oporou takovou se objevil pan Záviš.

Při dvorské výchově vznešených mladíků k rytířství bylo v době té zvykem, že jinoch se přissál pevně k některému osvědčenému kavalíru, který jej uváděl do života dvorského a byl ochranou jeho dospívání. „Meinzoge“ mu říkávali Němci. Mezi oběma vzniká pak zpravidla trvalé pouto přátelství. Záviš byl Václavovi vskutku takovým úvodčím do života na trůně. Bystrý a bezohledný Vítkovec stal se dokonce i otčímem mladičkého krále a usiluje nad to s horlivostí zdánlivě nezištnou o obnovení královské moci v Čechách i na Moravě, ovládl aspoň na chvíli situaci. Rychle se probouzející ctižádostivost Václavovu živil smělými plány o částečném aspoň znovunabytí otcovského dědictví v zemích alpských a úspěchy, jako bylo utišení Moravy roku 1286, zkolíbal mladíka dočasně opravdu v domnění, že je na postupu

k bezpečné a slavné vládě. Mužná osobnost Závišova poutala jej k sobě vůbec patrně tak silným kouzlem, že lehce uvěříme slovům opata zbraslavského, jimiž nám s jemným pochopením psychologickým líčí, jak těžký boj Václav prožil, než uvěřil, že s důvěrou svou kráčí na kraji propasti.

Bylo třeba dlouhého našeptávání stranníků z tábora biskupova, ale také plného vlivu mladé manželky, habsburské Guty, a tchána Rudolfa, který nepřestával obratně zasáhati do věcí českých, aby mladý král prohlédl, že otčím se svými pomocníky opravdu zneužívá moci, snaže se z těla království vykrojiti na hranicích československých a na Moravě státeček takřka samostatný, že potutelným smlouváním s okolními panovníky kříží plány koruně užitečné a snad jemu samému i záhubu chystá. S hrůzou si uvědomil Václav, že jest jediným mužem svého rodu, jehož smrt by snad mohla otevříti cestu k českému trůnu ctižádostivému bratranci vratislavskému, s nímž právě vstupoval v zápas o Krakov a s nímž Falkenštejn měl stejně podezřelé styky, jako se svým novým svakem, s králem uherským.

Nikdo nám již nepoví, kolik bylo vskutku viny na panu Závišovi a kolik jí přibájili jeho domácí i zahraniční nepřátelé, Václav v ni však uvěřil plně a zklamání i strach, který jím zachvěl, zanechaly v jeho duši hlubokou rýhu, dovršující trpké dojmy dětských let. Zesílily však také jeho nedůvěru k českým velmožům vůbec, zjitřily vzpomínku na nevěru, jejíž obětí se stal veliký jeho otec, a probudily úsilovnou snahu, uniknouti přílišné závislosti na nespolehlivých pánech těch, také navzájem neustále se zrazujících a stranické tábory opouštějících.

Nebezpečí, kterým jejich veliká moc byla koruně, ukázalo se mladému králi nejzřejměji, když po náhlém zatčení Závišově strana zrádcova neváhala se zbraní v ruce svému králi čeliti tak prudce, že byl na konec nucen vyžebrávati pomoci u habsburského tchána a opírati se úplně o strany Závišovi protivné, vedené Benešovici a Purkartem z Janovic. V tomto novém boji vnitřním let 1289—1290, který znova hrozně zhubil jedva se zotavující zemi, cítil Václav II., jak koruna se chvěje na jeho hlavě zbujnou svévolí vzbouřenců spojených s cizími nepřáteli, a prožíval tak před dvacátým svým rokem to, co jeho otec poznal až na sklonku věku; a jen sběh šťastných náhod, náhlá smrt uherského krále

i vratislavského vévody, ho vyprostila z tísně tak, že se mohl odvážiti nešťastnému otčímovi hlavu sraziti.

V těchto letech zklamání a těžké zkoušky ztvrdla duše královského mladíka, ale zároveň vyvinuly se rychle i veliké schopnosti rozumové v ní dřímající. Naučil se nedůvěřovati, ale naučil se také vésti si opatrně a spolu i bezohledně, jak ukázala jeho mistrná přetvářka při zajetí Závišově nebo pozdější obraty v říšské politice, jimiž setřásl se sebe přátelský závazek, poutající jej k rodu habsburského tchána. Naučil se i klikatou cestou hledat úspěchu, po němž vší duší toužil. Neboť Václav, jak jsme již na začátku kapitoly vytkli, nebyl pokorný a s málem spokojený panovník. Chtěl býti velikým králem a touha po moci vskutku evropské vřela v jeho duši stejně jako v duši Přemyslově.

Příklad otcův, který, jak píše v Horním právě, ,,každým hnutím svým zářil tak, že žádný ze souvěkých knížat celého světa slavnými výkony rovnati se mu nemohl,“ byl mu pobídkou k cílům nevšedním a především také k tomu, aby, jak praví jinde, ,,stát svůj a celé království šťastnou vládou znova zvelebil, jak v duchovních, tak i ve vezdejších věcech.“ Ale viděl dobře, že se mu nelze bráti k cílům těm stejnou drahou, jakou se hnal za úspěchem otec. Nebyl skvělým rytířem, jenž by, stana v čele ozbrojené společnosti velmožů, strhoval je s sebou k odvážným bojům v cizině a obratem ruky zase doma krotil jejich dravé sklony železnou rukou a s otevřeným hledím. Příroda mu odepřela zářivého vystoupení, ale nad to osud Otakarův stál tu jako výstražné znamení. Bylo třeba spíše hledati cesty, na níž by se uplatnily jemné dary vysoce vypiaté intelektuality.

Poprava před Hlubokou na podzim roku 1290 byla tedy jaksi zakončení úvodní kapitoly vlády Václavovy, projevujíc již zřejmě snahu královu vyprostiti se z přílišné závislosti na panstvu a povznésti korunu nad jejich zápasy. Ota Zbraslavský nám zachoval ve svém vypravování snad trochu zmateném, ale podstatné rysy znamenitě vystihujícím, velmi názorný obraz o tom, jak se Václav II. po krisi způsobené zradou Falkenštejnovou jal úsilovně přemýšleti o věcech budoucích a zejména, jak by sebe vychoval na velikého panovníka. Syn krále římského, mladý švakr Rudolf, který na jaře 1290 mu přišel do Čech s vojskem na pomoc, učinil na něho hluboký dojem svou zdatností a dvorským mravem. Václav pocítil náhle, jak, vyrůstaje ve zmatcích rodného

kraje, zůstal pozadu za ideálem mladého knížete, platným tam na západě v rytířském Porýnsku. Takovým jako mladý Habsburk, jejž si otec vychovával nástupcem na trůně římském, chtěl se státi sám, a i když Rudolf v Praze náhle zemřel, zůstal jeho obraz tak pevně vtištěn v duši Václavovu, že jednoho ze švábských pánů z průvodu Rudolfova, templářského rytíře Bertolda z Gepzensteinu, uprosil, aby u něho zůstal a jej v dvorském mravu a pravém životě panovnickém vyučil tou měrou, až by se stal podobným zesnulému příteli.

Ale nešlo jen o zevní eleganci a dvorský mrav; kronikář nám vyličuje výstižně, jak Václav II. začal tehdy vůbec ostřeji hleděti kolem sebe, podrobuje prý zralé úvaze i stav království i svůj poměr k velmožům českým: „nobilium suorum merita revolvens in animo“ praví doslovně. Tu nestačily rady dvorného templáře. Po několikerých schůzkách s tchánem Rudolfem, králem římským, jenž se byl dávno vzdal původních myšlenek o dokonalém pokoření moci přemyslovské a hledal horlivě smíru zájmů českého zetě se zájmy svého vlastního rodu, rozhodl se Václav nově upraviti veškeren řád dvora svého a vlády s účinnou pomocí starší, zkušené a mocné ruky. Neměl to však býti již nikdo z kruhu domácích velmožů, sobeckými zájmy a řevnivostmi naplněných. Vždyť na těch právě se chtěl osamostatniti a tu jen cizina mu mohla býti pomocí.

V italských městech, kde zuřil boj stran, brávali si podestou pány z dalekého kraje cizího k urovnání sporů; „paciarius“ se jim říkalo a takového potřeboval i mladý král český. Proto prostřednictvím cisterciáckého opata Dětřicha Waldsaského vyprosil si k úkolu tomu biskupa bamberského Arnolda. Biskup, který byl z předních rádců krále Rudolfa, vzal na sebe vskutku úkol, aby, jak kronikář praví, „s jeho radou král mohl zříditi moudře poměry dvora svého a se slušnou obezřelostí záležitosti celého království napraviti.“ Na podzim roku 1290 vidíme Arnolda v Čechách s četnou družinou německých válečníků, která dodávala náležitého důrazu jeho poslání a byla s to, aby po případě zlomila odpor panstva. Tím nastala nová doba, jež na venek se jeví výbojem Krakovska a ve vnitřních poměrech přinesla rychlé zesílení královské moci v každém směru.

V čem záležely podstatné rysy nového režimu vlády Václavovy? Kronikář mluví o tom příliš obecně, jako o věci souvěkovcům

dobře známé. Proto nám nezbývá, než dobývati obrazu rys po ryse z nahodilých zmínek, a to není věc snadná. Obecné panování královo se ovšem nemohlo zásadně měniti, tak totiž, že by se proti dotavadnímu zvyku odstrkovalo panstvo, které se právě v posledních letech takového vlivu domohlo. Země byla zvyklá viděti soudy, hrady královské a dvorské úřady se samostatnou pravomocí v rukou velmožných beneficiářů a ani Václavovi II. nebylo radno ustupovati od tohoto tradicionálního způsobu vlády. Vidíme, že i on rozdává v župu členům mocných rodů obvyklá léna služební, přikazuje někdy dokonce i na doživotí celé provincie osobám knížecím, jako byl levoboček jeho otce Mikuláš, jemuž se dostalo Opavska, nebo wettinský vévoda Fridrich, který výměnou za některé kraje míšenské měl vzíti podobný úděl ve východních Čechách. Ba Václav udílí léna taková i pánům českým. Tak jsme se již na jiném místě dotkli toho, že právě za Václava II. na příklad Oldřich z Hradce vystupuje jakožto doživotní „possessor seu gubernator" celého podkrají hledícího k moravskému hradu Lukovu u Holešova a vládne trvale tamním „lantgerichtem" jakož i jinými statky od krále v župu přijatými, jak o tom hned ještě bude řeč.

V podstatě beneficiární správy země se Václav II. tedy neuchýlil od předchozích zvyklostí, ale byl pilen toho, aby ze šlechty české správně volil živly spolehlivé, užívaje při tom rady bamberského biskupa. Kronikář Ota praví výslovně, že „podle rady páně Arnoldovy" vybral si ty, které zvlášť věrnými poznal, aby jim svěřil své zastoupení, „vices suas in regni negotiis," klada do jejich rukou soudy, hrady i hodnosti dvorské. Hledisko pak, které při volbě rozhodovalo, uhodneme snadno, povšimneme-li si vztahů, které v letech následujících po roce 1290 mladý král zachovával vůči soupeřícím skupinám pánů. Tu vidíme, že zjevnou snahou mu bylo, neučiniti vládu v zemi výsadou jediné skupiny panské, stranickým zájmem stmelené, jež by tak držela moc královskou takřka v zajetí svého vlivu, nýbrž že si vedl zcela jinak.

V těžké krisi let 1289—1290 opíral se král o skupinu vedenou bojovným biskupem Tobiášem, jeho strýcem panem Dobešem z Bechyně a panem Purkartem Zvíkovským, jejichž pomocí potlačil nebezpečné vzbouření Vítkovců. I bylo ovšem nutno odměniti stranu tu podílem na konfiskovaných statcích, úřady dvor-

skými i jinak. Pan Dobeš na příklad, zachovávaje purkrabství bechyňské a hrad Hlubokou, byl maršálkem, ale zároveň obdržel v župu i veliké zboží komorní, Poličku. To ukazuje zajímavá listina, kterou sliboval německým kolonistům tamním, přijímaje od nich jako „rector et capitaneus" přísahu věrnosti, že zachová jejich práva. Přední účastníky odboje Závišova, pokud včas se nepoddali, stihly tehdy naopak těžké tresty, a nejvíce kompromitovaní byli dokonce nuceni prchnouti do Polska. Ale záhy dovedl mladý král přes to znova navazovati přátelské styky také s touto frakcí a smiřovat se i s rodem, který byl hlavní oporou Falkenštejnovou, s Vítkovci. Vidíme, že aspoň někteří z bratří Závišových, Vok a Hynek, zachovávají své statky rodové, zejména Krumlov; jiný Vítkovec, pan Smil z Nových Hradů, vyznamenav se v tažení do Němec roku 1298, dostává od krále důležité purkrabství znojemské a zejména zmíněný již pan Oldřich z Hradce vstoupil záhy dokonce v zjevně přátelské styky s dvorem.

Byl to pán bezdětný, který si patrně v době, kdy Vítkovci měli vrch, získal povolení, že mohl závětí učiniti pořízení o svých statcích. Toho přiměli rádcové královi roku 1294 k tomu, že odkázal pro případ, zemře-li vskutku bezdětek, svá rozsáhlá zboží, zejména Hradec a Strmilov, koruně, ale za to přijal od krále vedle menších ústupků, hledících třebas k právu na silniční clo v Hradci nebo jiným věcem podobným, v doživotní majetek velmi cenná beneficia na Moravě. Stal se zástavním pánem města Uherského Brodu, purkrabím na moravském Broumově a pánem provinciálního soudu tamtéž, gubernátorem již nahoře jmenovaného podkrají, spravovaného z hradu Lukova, a pánem cla v Uničově a Lipníku. Stal se tedy doživotním županem, užívajícím důležitých výsostných práv zemských a to s výslovnou podmínkou, že nebude nucen za državy ty při výpravách vojenských králových žádných povinností na sebe bráti. Smlouva byla pro Oldřicha patrně tak výhodná, že král, jak se z listu jeho zpovědníka dovídáme, některou dobu váhal ji vůbec ratifikovati, ale konečně tak přece učinil.

Poškozeným jevil se při tom ovšem jiný Vítkovec, Jindřich z Rožmberka, jemuž Oldřich byl před tím dědictví své sliboval, ale i ten pán byl v následující době králem získán, stav se nejvyšším komořím v Čechách a dosáhnuv později i zvláštní milosti, že směl poděditi rozsáhlé statky pánů krumlovských, k nimž se jinak král jakožto k odúmrti mohl právem táhnouti. Proto

pochopíme, proč i pan Jindřich v posledních letech Václavových patří mezi přední stoupence královy v panstvu a proč vůbec odstředivé a odbojné snahy veškerého rodu Vítkovců úplně upadají v zapomenutí. Václav je získal včasnými ústupky, a jednání to jest nám zjevným dokladem snahy, neopírati se pouze o určitou stranu šlechtickou, nýbrž získáváním vlivných pánů z kteréhokoliv tábora rozrušiti vůbec stranická družstva, vzniklá v letech zmatků, a povznésti se nad ně.

Obratná volba velmožů, pověřovaných úřady zemskými, byla tedy zárukou, že proti panovníku nevznikne tak snadno mocný šik oposice panské. Stejně důležitým předpokladem obnovení moci královské byla však aspoň částečná revindikace kusů dominia komorního, zcizených v časech bouřlivých a v době prvních let panování Václavova, kdy vlivní páni dovedli uzavírati s korunou tak výhodné směny, jako byla třebas směna uzavřená r. 1283 Janem z Michalovic, který za své nároky na některé vsi jičínské dostal od mladého krále hrady Velešín, Ostrý a Děčín, slíbiv jen rozdíl ceny vyrovnati splátkou 800 hřiven. Kronikář zbraslavský vytýká výslovně, s jakou bedlivostí se král po reorganisaci dvora roku 1290 „ztraceného znova domáhal, rozdané zase získával a vraceje koruně s největším úsilím to, co cizí ruce rozchvátily, dobré správy si hleděl“.

Václav II. byl tedy nucen bráti se touže cestou jako otec, ale zdá se, že zachovával při tom přece poněkud jiný způsob. Jak dovedl na příklad obratně a při tom bez zbytečné násilnosti vyrovnávati účet s mocnými pány, ukazuje nám případ pana Albrechta ze Žeberka. Pán ten, maje hlavní statky v severozápadních Čechách pod horami Krušnými, pocházel snad původem z ciziny a byl z nespokojenců, kteří vzbouřením byli přispěli k pádu Otakarovu. Příčinou bylo patrně, že král jej donutil k vydání některých statků, pochybným právem vlastněných, zejména Tachova. V době zmatků po roce 1278 Albrecht se zmocnil Tachova znova a snažil si ho trvale uhájiti. Kdysi stoupenec Závišův, přešel v čas k straně vítězné a dostal výnosné purkrabství kadaňské. A přes to ho král, obnoviv právní spor o Tachov, donutil k tomu, aby se nejen zřekl všech nároků na sporné zboží, nýbrž i jiné těžké závazky na sebe vzal. Přísahou na sv. ostatky ve Zbraslavi slíbil pan ze Žeberka, že do pěti let, kdyby si toho král přál, opustí vůbec země Václavovy, prodav komoře všechny statky za cenu

určenou výrokem čtyř pánů českých, a že se již více nezakoupí ani ve Slezsku ani v Míšni; kdežkoliv by se však v cizině usadil, zůstane aspoň po patnácte let leníkem krále českého, a ponechá-li jej král v Čechách, tu bez dovolení jeho nepostaví na zbožích svých ani hradu ani tvrze. Smlouva nám ukazuje jasně, jak Václav uměl houževnatě obnovovati a uplatniti nároky na zboží koruně zcizené, i bylo-li v rukou člena skupiny, která s králem byla zvítězila, a jak důvtipně se při tom opatřoval proti možným následkům nespokojenosti postižených. Albrechta vskutku nedonutil k emigraci a pan ze Žeberka hrál v dějinách země ještě dlouho úlohu nemalou, ale Damoklův meč nuceného výkupu, visící nad jeho hlavou, vedl jej zajisté k dobré vůli s dvorem.

Příležitostí k soustavné revindikaci zcizených práv byla Václavovi patrně i korunovace roku 1297; aspoň vydal tehda konstituci stanovící lhůtu a zvláštní rok dvorský, kde měly býti předloženy všechny listiny donační a jiná privilegia milostná, vydaná v letech předchozích, aby byly revidována a s velikou pečetí obnovena. Náhodné zmínky listin neprozrazují nám ovšem všech prostředkův, jichž král ve směru tom užíval, ale výsledek se nám jeví jasně.

Václav II. setrval tedy v zásadě při způsobu vlády v zemi obvyklém a ponechávajícím značnou část moci v rukou velmožů, ale dovedl otupiti jeho hroty tím, že beze zřetele k nedávné řevnivosti a stranickým spolkům vybíral z veškeré obce panské a vyznamenával spolehlivé jednotlivce, kterým nesvěřoval jen úřady dvorské, nýbrž které činil vskutku oporou své moci i vlády.

Takovým vskutku vlivným rádcem a pomocníkem královým zůstal, jak se zdá, až do konce vlády Václavovy pan Dobeš z rodu Benešoviců, původně nejvyšší komoří a později maršálek dvorský, který maje vedle jiných beneficií, o nichž jsme se již zmínili, svěřeno purkrabství bechyňské, býval zpravidla zván pánem z Bechyně. Následující generace vzpomínala na něho jako na „Velikého Dobeše" a vliv jeho, opřený až do roku 1297 strýcem biskupem, byl značný. Na sklonku vlády Václavovy platili, jak se zdá, u dvora dosti také pan Jindřich z Rožmberka a pan Tas z Vizmburka, který osvědčiv se jako kapitán v Polsku, převzal roku 1303 řízení komory královské. Ale nade všechny vynikal vlivem svým u Václava II. pan Hynek z Dubé, který, postoupiv panu Jindřichovi nejvyšší komornictví, byl nejvyšším purkrabím

na hradě pražském, užívaje spolu důchodů purkrabství domažlického a jiných beneficií.

Pan Heinman, jak ho Němci zvali, byl jistě hlava nad jiné bystrá, pravý dvořan, jehož opat zbraslavský stručně karakterisoval, že jest ,,mužem účinných řečí a lstivých skutků". Seznáme ráz jeho postavení v radě královské ještě podrobněji; zde jest třeba jen vytknouti, že pan z Dubé nestál u dvora osamocen. Z mocného rodu Ronovců, k nimž náležel, seskupil kolem sebe zejména některé mladší členy, kteří dovedli obratně jísti dvorský chléb a nalézati milost před očima královýma, třebas že je dlouhý pobyt u nákladného dvora druhdy nutil k tomu, aby se velmi zadlužovali u patricijských lichvářů pražských, jak nám o tom zachované dlužní úpisy svědectví dávají. Takový byl zejména mladý pan Jindřich z Lipé nebo jeho přítel Raimund z Lichtemburka, kterého jako dokonalého rytíře oslavoval dvorský básník Jindřich z Freiberka v předmluvě ke svému Tristanu, a jehož Václav II. již roku 1298, bera se na delší dobu ze země, jmenoval svým osobním zástupcem na Moravě. Setkáme se ještě častěji s těmito oběma chráněnci pana Hynka z Dubé, k jehož kruhu náležel, jak se zdá, také pan Beneš z Vartemberka, s Ronovci sešvakřený, se svým synem Janem, určený Václavem II. k důležitým posílkám diplomatickým do Branibor i jinam a pověřený dočasně také purkrabstvím kladským. K vrcholu dvorské společnosti náleželi zajisté i mužové dvou nemanželských dcer Přemysla II., pánové Bavor ze Strakonic a Weikart z Polné, z nichž jeden obdržel po panu Purkartovi důležité purkrabství zvíkovské, kdežto druhý velel v Brně.

A vůbec byl počet pánů českých, dvůr královský na delší dobu vyhledávajících, za Václava II. zajisté značný, ježto král uměl pány své patrně také zlatou otěží k sobě poutat. Neboť, že nebyl vůči dvořanům skoupý, potvrzuje kronikář, výslovně vytýkaje, že Václav ,,rozdávaje štědře dary pánům svým, všechny si získával laskavostí vskutku královskou". Stkvělý dvůr, který kolem něho vznikal, konal zajisté ve směru tom i politickým zájmům královým služby cenné, sváděje šlechtu v dosah dvorského vlivu. Na slavných rocích generálních zasedá tu Václav stejně jako jeho otec mezi četnými barony českými a moravskými, soudí s nimi věci důležité a užívá jejich ručení i při smlouvách se sousedními zeměmi. Jeho ,,curia" nebyla tedy méně hlučná

otcovy, ale přes to přese všechno se vládlo za Václava přece zcela jinak než za Přemysla II.

Dotkli jsme se již přirozeného sklonu králova, poněkud se vyhýbati styku s národem, kterým se lišil od otce. Než šlo i o jiné. Za něho vedle panstva domácího dosahují rozhodujícího vlivu na vládu v zemi také živly, které dotud v Čechách v okolí panovníkově tou měrou do popředí nevystupovaly, a chceme-li nabýti správného názoru o podstatě novot, které dobu Václavovu od roku 1290 počínaje vyznačují, nezbývá než seznámiti se poněkud i s nimi.

Králem mnichů a kněží byl Václav mnohým pozorovatelům v době své dospělosti; nadbytek duchovního živlu dodával okolí jeho patrně zcela zvláštního zabarvení, nápadného i době, která kněžím vůbec tolik přála, a příchylnost k duchovnímu světu tkvěla zajisté v hloubi samé bytosti královy, jemuž řeholník a kněz nebyl jen pomazaným Páně, nýbrž také hlavním zástupcem knižné osvěty a učeného vědění, po němž zvídavost králova tak toužila. A také důstojná obřadnost, církevníkům vlastní, souhlasila s přirozeným sklonem Václavovým, působiti velebnou nádherou. Ale bylo tu ještě více. Chytrý kněz, zvyklý vládnouti zbraní ducha a psaného práva, se jevil nebojovnému, na bystrý vtip se bezpečícímu králi pomocníkem bližším než kdokoliv jiný, zvláště šlo-li o protějšek domácí feudalitě panské a byl-li to vážený kněz cizinec, vzbuzující obecně úctu a nedotčený řevnivostmi vyšší společnosti české.

Viděli jsme, jak Václav II. opřel svá snažení o novou úpravu vlády povoláním biskupa bamberského, velikého pána, říšského knížete, pocházejícího ze vzácného rodu hrabat Solmsů. Biskup Arnold na dvoře pražském nepobyl ovšem hrubě dlouho. Na jaře 1291 vedl ještě osobně vojsko Václavovo k výboji Krakovska, ale pak došlo k roztržce mezi ním a králem, jež vedla k odchodu biskupovu z Čech a ke sporu o náhradu vysokých nákladů, které si biskup počítal a k jejichž záruce prý měl zastaven kraj loketský. Štýrský rýmovník dával vinu na roztržce té dvorské pletce, způsobené žárlivostí panů českých a jiných rádců králových, ale sotva lze pochybovati o tom, že byly i příčiny politické. Zemřelť tehdy král Rudolf, a Václav II., ztrácející v něm takřka kurátora svých počátků vládních, obrátil v zápětí vliv svůj v říši přímo proti jeho dědicům, zapomínaje rázem, jakou pomocí mu

v nedávné době bylo přátelské spojení s Habsburky. Biskup Arnold, jejich horlivý stoupenec, odcházel tedy snad naplněn i proto nevůlí proti nevděčnému králi. Ale odchod jeho neznamenal nikterak, že by cizí vlivy duchovní u Václava II. ustoupily do pozadí. Na jeho místo u dvora českého sunou se dva jiní tonsurovaní páni němečtí, totiž králův zpovědník Heřman a probošt Bernard z Kamence, jež kronikář štýrský přímo obviňuje, že spolu s pány českými se přičinili o pád Arnoldův.

Zpovědník býval ovšem u zbožného krále vždy osobou značného vlivu, ale Heřman byl nad to znamenitého původu a značné ctižádostivosti. Papežem legitimovaný levoboček vznešeného pána říšského, Gottfrieda hraběte Hohenlohe, byl členem a prebendářem mocného řádu rytířů německých a v území řádovém dosáhl později biskupství chelmského a na krátkou dobu i marienwerderského, nepřestávaje přes to i pak prodlévati u dvora českého. Tak zůstal důvěrným rádcem Václavovým téměř až do smrti královy, maje podstatný vliv nejen na jeho duchovní život, nýbrž i na volbu družiny a účastně se velmi horlivě nejrozličnějších i světských záležitostí. Již roku 1287 byl poslán s důležitým diplomatickým poselstvím do říše a v následujících letech vystupuje přečasto jakožto přední „consiliarius" králův. Máme zachovány zlomky jeho korrespondence s jinými královskými rádci, svědčící o tom, jak horlivě zpovědník zasáhal do důležitých otázek správních a finančních jakožto odborný člen rady královské, nezapomínaje však při tom nikterak ani zájmů svého řádu.

Zmíněné listy ovšem ukazují zároveň, že vliv jeho, ač silný, nebyl naprosto tak všemohoucí, aby králem nadobro vládl. Ale vliv ten byl jistě veliké váhy již svým dlouhým trváním, kterým zpovědník nabýval zřejmé výhody nad jinými rádci, jen dočasně v okolí Václavově působícími. Takovým byl na příklad na počátku let devadesátých pan probošt Bernard z Kamence. Duchovní ten, rovněž pošlý z hraběcího rodu Vestů, osedlého v Budyšínsku, šel jako mnozí jiní mladší synkové urozených rodin německých záhy do dvorských služeb slezských Piastovců, a zajistiv se proboštstvím při biskupství míšenském, byl posléze kancléřem Václavova soupeře, Jindřicha IV. Vratislavského. Ze služeb těch přijal jej po náhlé smrti vévodově Václav II. na podzim roku 1290, právě v téže chvíli, kdy Arnold Bamberský zde poměry nově upravil a kdy česká moc začínala s vážným postupem do krajin polských,

při kteréž věci zkušená rada Bernardova byla ovšem vítána. Ve službách českých zůstal pak duchovní velmož ten až do roku 1293, kdy se stal biskupem v Míšni, ale i potom do své smrti roku 1296 býval Bernard častým hostem v okolí Václavově, takže jeho podíl na české politice, pronikající tehdy úspěšně do krajů míšeňských, nebyl jistě nikterak nepatrný. A zajímavé jest, že hned potom, co zemřel, objevuje se ve službách dvora pražského na čelném místě jiný duchovní diplomat německý, pan Petr z Aspeltu.

U něho jest ovšem třeba zastaviti se poněkud déle, neboť tu jde o osobnost pro celých dvacet let dějin českých na sklonku 13. a počátku 14. věku neobyčejně důležitou. A také jinak veškeren život Aspeltův jest velmi význačný pro kulturní prostředí pozdějšího středověku a pěkným dokladem, jak již toho času obratný plebejec mohl překonávati přehrady feudálního světa a dospěti k nejvyšším metám.

Petr byl, jak se zdá, synek měšťanské rodiny zdomácnělé v Trevíru, ale původně pocházející z lucemburské vesnice Aspeltu. Studoval v Italii i v Paříži a byl z tuhých i nadaných snaživců, kteří pod ochranným pláštěm církve hledali moc a bohatství, ale, nepocházejíce z rodiny urozené, měli nesnadné počátky, takže teprve v pokročilém věku cíle dosahovali. Petr blížil se již padesátce stále jako všední klerik-kapitulár porýnský, když ho štěstí našlo; stalť se tehdy, někdy roku 1286, osobním lékařem Rudolfovým, a postavení to mu umožnilo, aby s úsilím, s nímž se u souvěkých dvořanů ovšem často setkáváme, hromadil dychtivě výnosná obročí při rozličných kostelech kathedrálních v Porýnsku a i jinde, sváděje s jinými uchazeči tuhé boje o tučná sousta, jako bylo zejména proboštství trevírské, kde ho kapitula přes papežskou provisi a královskou protekci důsledně odmítala, protože nebyl šlechtického urození. Petr vedl boje ty s obratností i úsilím, neváhaje i osobně vymáhati v Římě klatby na své protivníky, a nabyl v ovzduší jak papežského tak i habsburského dvora takových znalostí osobních i styků, že nepřestávaje býti dvorským lékařem se znenáhla přebarvuje na vlivného diplomata.

Pro obor ten měl chytrý a ctižádostivý povýšenec patrně i dostatečnou míru bezohledného sobectví, s nímž uměl podle potřeby měniti tábor, kynula-li jinde větší čáka zdaru. Neboť sotva že zemřel král Rudolf a v Adolfovi Nasovském říši vyšla

nová hvězda, jejíž lesk zlé prorokoval mladé moci habsburské, vidíme Petra v družině nového krále římského.

Král Adolf děkoval za svou korunu především náhlému obratu, který Václav II. učinil proti habsburskému švakrovi, a styky mezi ním a dvorem pražským byly tehdy velmi těsné. Petr z Aspeltu, který si již asi před tím získal i v Praze některá obročí, poznal lehce, jak vděčným polem činnosti by bylo okolí bohatého krále českého, oceňujícího a štědře odměňujícího nadané rádce. Proto přechod do služeb Václavových mu nebyl jistě příliš velikou obětí, zvláště proto ne, že se stal v době, kdy bystré oko Petrovo mohlo již viděti, jak se koruna římská také na hlavě Adolfově zachvívá; český král nabízel nadto osvědčenému státníkovi velmi lákavé vnadidlo, totiž důstojnost kancléřskou v Čechách, spojenou s bohatým proboštstvím vyšehradským.

To bylo na podzim roku 1296. Nositelem hodnosti kancléřské od roku 1290 býval nevlastní bratr Václavův, probošt Jan, nemanželský synek Přemyslův a mladší bratr opavského vévody Mikuláše. Václav II. choval se, jak mnohé známky tomu svědčí, k levobočkům svého otce vůbec přátelsky, jak k dcerám tak i synům, dbaje toho, aby se jim dostalo opatření, jejich původu důstojného. Jan, který byl asi starší Václava samého, nabyl u něho slušného vlivu zejména po pádu Závišově, k němuž starší jeho bratr, vévoda Mikuláš Opavský, podstatně byl přispěl. Vlastní agendou kancelářskou se patrně mnoho neobíral, ponechávaje ji protonotářům, z nichž jeden měl v péči věci české a druhý kancelář moravskou, zatím co zvláštní protonotář, někdy také kancléřem označovaný, dbal o území krakovské. Ale v radě královë byl Jan platným členem a s význačným důrazem označuje jej i Václav jako „dilectus princeps familiaris et consiliarius noster". O jeho vlivu svědčí i to, že četné kláštery české i moravské mu postupovaly s rozličnými záminkami důchody, kterých Jan při stkvělém dvoře Václavově měl zaoptřebí, s výslovnou prosbou, aby se jejich věcí u krále ujímal. A bylo zjevné, že vliv ten ještě vzroste, podaří-li se mu dosíci, po čem toužil, totiž biskupství pražského po smrti biskupa Tobiáše. Některé zmínky svědčí ovšem o tom, že ani myšlenka, opustiti stav duchovní a státi se světským knížetem, nebyla Janovi, patrně ještě nevysvěcenému, zcela cizí. Ale veškeré plány ty ztroskotaly. Přes podporu královu váhala kapitola po smrti Tobiášově na jaře 1296 zvoliti levobočka bez zvláštní dis-

pensace papežské, a sotva že bylo — prý na radu moravského protonotáře Jana — rozhodnutí aspoň na některou dobu odsunuto zatímní volbou stařičkého kanovníka Řehoře z Valdeka, zemřel Jan náhle v srpnu téhož roku.

Tím bylo uprázdněno kancléřství i proboštství vyšehradské a jest význačné, že král ho nesvěřil nikomu z domácích kleriků, ani zkušenému protonotáři českému Petrovi, synu zdomácnělého v Čechách Vlacha Angela z Pontecorvo, kdysi kollektora komory papežské, který si patrně činil valné naděje na kancléřství. Král hledal raději pro vlivný ten úřad osvědčeného diplomata z říše. A tím byl Petr z Aspeltu, přinášející do služeb krále českého nejen valnou zásobu zkušeností politických a přirozeného nadání, ale i slavné umění lékařské, jež u krále často churavého mu jistě dodávalo zvláštní ceny. Již koncem roku 1296 vyjednává nový kancléř český, který však ještě formálně po některý čas zůstával „familiarem" krále Adolfa, spolu s královým zpovědníkem Heřmanem v Římě o české korunovaci a jiných záležitostech.

Při jednání tom, které se protáhlo až do počátku roku 1297, nezapomínal obratný povýšenec ovšem svých vlastních zájmů. Dosáhlť v Římě toho, že k mnohým obročím svým mohl připojiti, nevíme za jakou cenu, vysoké důstojenství nové, totiž biskupství basilejské.

Jakožto biskup basilejský stává se tedy kancléř krále českého sám říšským knížetem a tu pochopíme, jak vážné postavení pak měl u dvora pražského a že jeho nadání a ráznost zajisté přispívaly i k podstatnému zesílení autority Václavovy jak na venek tak i uvnitř země. Samy listiny z české kanceláře vycházející svědčí o tom, že Petr z Aspeltu dovedl svůj úřad kancléřský daleko pevněji uchopiti nežli předchůdcové. Podrobil patrně veškeru agendu svému skutečnému dozoru více, než se to stávalo před tím, a soustředil ji tak, že vidíme, jak jména zvláštních protonotářů pro Čechy a Moravu mizejí z rekognice listin,[1]) ač starý protonotář Petr Angelův dále zůstal v kanceláři a měl platné místo i v radě královské.

[1]) Zajímavá jest ovšem i skutečnost, že se tehdy v listinách Václavových stále řidším stává výslovné jmenování svědků, což souviselo patrně s obecným sklonem vlády Václavovy k všemožnému vyprošťování správy státní z tradicionálních vlivů šlechty u dvora se kupící a po dokonalejším zbyrokratisování jejím rukami povolaných odborníků.

Vznešení duchovní z říše, jako biskup bamberský, míšeňský, basilejský nebo zpovědník Heřman, měli tedy vrch na dvoře Václavově a k nim se družil i nemalý houfec jiných učených, tonsurovaných hlav, krále trvale obklopujících. Byli to většinou kněží právnicky vzdělaní, a i tu jest význačné, jak poměrně málo z nich bylo rodilých Čechův. Vlastně víme o jediném, který králem byl ceněn, o Oldřichovi z Paběnic, učeném doktoru práva kanonického, scholastikovi kostela pražského a bratru pana Hrabiše z Paběnic, který dovedl své slavné znalosti dekretů užívati, — podobně jako ostatní duchovní rádcové Václavovi — prakticky k hromadění kanonikátů a jiných beneficií, slouže králi ve mnohých vážných poselstvích, zejména při styku s Římem. Svěcení kněžské přijal však teprve mnohem později, někdy po roce 1307. Ten byl tedy Čech, ale vedle něho jsou v užší radě královské téměř vesměs Němci, ovšem Němci v Čechách již zdomácnělí. Tak je to patricijský synek pražský, kanovník Jindřich Šturmův, později protonotář moravský, nebo mistr dekretů Jan Wulfing z Ostrova, také protonotář a kazatel u krále zvláště oblíbený, ale tvrdý Němec, rodem z Güttingen, který se dovedl později vyšinouti na biskupa brixenského, bamberského, a frisinského. Slezský Němec byl, jak se zdá, mistr Alexius, rovněž doktor dekretů, jehož Bernard z Kamence s sebou přivedl na dvůr pražský a který dočasně u krále nabyl prý takové váhy, že „slovům jeho ve všem přisvědčoval a téměř ničeho bez jeho rady konati se nepokoušel“. A snad jich bylo ještě více, hladkých a v hustém lese kanonického práva honěných mistrů, kteří se ochotně přitiskli k trůnu Václavovu, závodíce navzájem o výnosné sinekury církevní, jež jim vliv mocného krále lehce zjednával; venkoncem asi málo sympatická společnost dvorských prelátů, která však se Václavovi II. stala v mnohém nezbytnou.

Poznali jsme jeho sklon k scholastické diskussi a zejména k právnickým úvahám; v kruhu tom mohl král nejlépe hověti potřebě té a učených pánů bylo nadto možno dobře užíti i jako spolehlivých rádců a pomocníků ve věcech komorních, správních i dipomatických. Že byli skoro vesměs cizinci anebo pocházeli z německého patriciátu českých měst, bylo jen s výhodou; nebyli aspoň vkořeněni do domácího světa feudálního, jemuž král málo důvěřoval.

Václav II. užíval tedy z míry jejich služeb, ale svědčí o hloubce odborného zájmu i o jeho duševní nezávislosti, že nebýval

zúplna dosycen schopnostmi těchto Němců, kteří svou moudrost načerpali většinou v Padově nebo Bologni. Nestačili rozletu jeho ducha, když zatoužil po nových, v zemi neslýchaných věcech, jako byl soustavný zákoník práva českého nebo založení vysokých škol, a tu se oko královo obracelo dále za mezníky vlastního Německa, do vlasti vědy právní, Italie, odkud již v době jeho otce mužové jako Jindřich z Isernie nebo protonotář Jindřich do Čech přinášeli nové úřední podněty a nárazy. Původní slavnou vědu právní vlašskou chtěl král míti po svém boku, ne jen její druhotný odvar, a proto si vyprosil z Říma proslulého mistra obojího práva, kanonického i římského, Gozza Orvietského, jehož podle kroniky zbraslavské „jako přítele s radostí přijal a jemu předkládati se jal tajemství své mysli, vždy laskavou tvář mu ukazuje". Nevíme, byl-li Gozzo klerik, ale není vyloučeno, že také jemu byl tučným obročím oslazen dlouhý pobyt v cizí, chladné zemi a mnohé svědčí tomu, že učený Vlach si dovedl v řadě druhých kanonistů zajistiti zvláště ceněné slovo a vliv na krále, plného zájmu i pro světské účelnosti římského práva. Než o tom promluvíme ještě na jiném místě.

Učený sbor středověkého duchovenstva štěpil se zpravidla ne bez jisté žárlivosti na tábor kanonistů, jemně budujících zřízení církevní, a na tábor theologů, její dogmatický podklad střehoucích. Václav II. měl pilnou lásku také k úvahám bohoslovným, snaže se neklidnou duši vynésti až na vrcholky mnišské kontemplace mystické. Potřeba ta otevřela brány jeho přízně i četným mnichům, mezi nimiž zejména šediví mniši cisterčští tak vévodili, že se vliv jejich záhy neobmezil na ukájení náboženských nálad zbožného krále, nýbrž závodil namnoze i jinak se skupinou ostatních rádců. Opaté cisterčští tvoří za Václava II. a namnoze i potom na dvoře českém skupinu venkoncem svéráznou a k ocenění jejich významu jest třeba vzpomenout šíře toho, jaké postavení šedivý řád vůbec měl v zemích českých.

Bylo to postavení zcela význačné, které lze srovnati jen s postavením pozdějšího řádu jesuitského v době protireformační. V 12. a 13. věku jsou cisterciáci u nás po výtce oblíbeným řádem vznešené společnosti feudální. Ve vznikajících městech nebylo ovšem jejich pole; tam v kruhu měšťanské společnosti vítězily nové řády žebravé, k širokým vrstvám se obracející bosáci františkánští a dominikáni, kterým nebylo dovoleno přijímati statků

nemovitých a jimž proto stačilo, postavili-li v městě konvent a větší kostel pro horlivou činnost kazatelskou, kterou veškeré religiositě 13. věku vtiskali nový rys. Pro vznešenou společnost, smývající hříchy nejraději bohatými dary a okázalou štědrostí před Bohem se lesknoucí, byli tito „chudí bratří" asi jen tím, čím jí byli v 16. věku špinaví kapucíni; vznešený pán se k nim sice obracel s patrnou úctou, ale jen výjimkou, hledaje denní styk svůj spíše u uhlazenější a rovněž ještě módní řehole sv. Bernarda, jehož neobyčejná svatost podle slov Hartliba z Dubné „celou církví rozhořela." Klášter po klášteře vzniká cisterciákům v zemích českých štědrostí královou i velmožskou; k starším, jako byl Sedlec, Plasy, Hradiště, Pomuk a Sv. Pole, přistupují v 13. věku Velehrad, Osek, Žďár, Tišnov, Oslavany, Vyzovice, Pohled, Vyšší Brod, Zlatá Koruna a konečně klášter Václavův, Zbraslav, konventy skoro vesměs bohatě nadané a účelnou správou na statcích mohutnějící.

Řád cisterciácký šířil se zde právě v šťastné době rychlého bohatnutí země a dovedl přeúčelně užíti i velikého ruchu kolonisačního. Jednotlivé jeho domy, jako na příklad Vyšší Brod nebo Zlatá Koruna, získaly v pohraničních okresech hotová knížectví. Ale i na půdě starého osídlení vidíme, jak cistercské kláštery neúnavnými směnami a trhy ucelují svá panství, rostoucí hojně i zbožnými odkazy; a kdyby prameny naše nám dovolily vkresliti veškeren nemovitý majetek řádu na počátku 14. věku na mapu zemí českých, viděli bychom jasně, jak cisterciácké državy jako mnohoramenný polyp prorůstají nejrozličnějšími kraji a zabírají neobyčejně veliký díl země.

O bohatství klášterů svědčí nám výmluvně i náhodné zprávy, jako zmínka, že při neúrodě píce jediné Zbraslavi pohynulo v kratké době přes tisíc ovec, nebo že nepřítel odvedl ze zboží sedleckého rázem do sta koní a že ještě zbylo pro lupy pozdější. Statky českých klášterů cistercských ležely někdy i mimo zemi: tak mívají cenné vinice v Rakousích a některé, jako velehradský, důchody i v Polsku, a pochopíme, proč se na příklad ujal tak rychle název kláštera zlatokorunského místo původní Svaté Koruny. Jest ostatně také známo, že řád více nežli řády jiné dbal ve vlastní režii o rozkvět hospodářský na svých dvorcích, grangiemi nazývaných. V Praze pak a v jiných městech konventy měly nejen dvorce a hospitia, nýbrž domy a mlýny na úrok vysazené,

o jejichž šosovní povinnost často svádělv spory se správou městskou, svých výsad a immunit tvrdě se dovolávajíce.

Kláštery druhých řeholí byly ovšem rovněž bohaté; řád benediktinský a jeho starší odnože měly v Čechách slušná zboží, ale poměry jejich byly přece jiné. U nich platila nejen stabilitas loci, poutající členy trvale k určitým konventům a působící, že kláštery rychle srůstaly se svým nejbližším okolím, nýbrž starší řehole neměly především té vnitřní vzájemné spiatosti, jako domy cistercské. Jejich vzájemná souvislost byla spíše jen genetická, nikoliv hospodářská; každý bral se svou cestou a třebas při začátcích první osada bývala cizího původu, nabýval v dalších generacích domácí živel přece převahu, takže kláštery ty se snadno počešťovaly.

Toho u cisterciáků nebylo.[1]) Řád sv. Bernarda byl zejména i v tom pravzorem řádu jesuitského, že dosáhl první zcela pevné organisace celkové, tvořící z rozlehlé sítě mateřských a filiálních konventů, všude v Evropě ve skupiny t. zv. vikarií seřaděných, vskutku jediné těleso, pevně učleněné a spiaté závaznou návštěvou ročních generálních kongregací v Citeaux.

Kongregace ty podrobují svému soudu sebe menší změnu majetku řádového a ruší trhy nevýhodné, jako se stalo na příklad r. 1306 při prodeji některých zboží velehradských opatem Jindřichem. Kapituly ty sesazují také opaty, kteří se neosvědčili, nebo je převádějí jinam, dbajíce důsledně i toho, aby kláštery řádové nevznikaly příliš těsně vedle sebe, nýbrž v provinciích byly účelně rozsazeny; udržují vzájemné vědomí celku i tím, že na příklad za celý řád, ať ležely jeho statky kdekoliv, smlouvají se stolicí apoštolskou sumární výkupné z desátků křížových, vymáhajíce při tom znova a znova exempce ze závazků dioecesánních k malé radosti jednotlivých biskupů a světského kléru vůbec. Kongregace

---

[1]) Totéž platí ovšem i o premonstrátech, kteří však v zemích našich přece nedosáhli tak znamenitého významu. V 12. věku, když župan Jiří jim zakládal klášter v Milevsku a Hroznata v Teplé, když vytlačovali starší řehole z Želiva nebo moravského Hradiště, zdálo se sice, že družina sv. Norberta předstihne šedivé bratry cistercské v závodění o přízeň vznešené společnosti, a Jarloch Milevský mohl oba řády srovnávati se sluncem a měsícem, zemi českou novým jasem zbožnosti zalévajícími. Ale v 13. století cisterciáci dovedli předstihnout své soutěžníky zcela podstatně a zastínili je nepochybně.

a visitátoři pečují vědomě o to, aby jednotlivé kláštery přílišným splýváním se svým okolím zájmu celku nebyly odcizeny. Cistercský řád byl zkrátka prvním řádem velikého, jednotného hlediska a proto v době květu svého mocí evropskou, nedopouštějící, aby členové její toho zapomínali a v malých zájmech místních utonuli. Vidíme, že zvláště schopní mniši jsou posouváni z jednoho kláštera do druhého, rozdělení jmění klášterního na díl opatův a podíly konventuálů, vedoucí často u starších klášterů k tuhým sporům, rovněž u cistercských není; opat vládne jměním veškerým a převor jest jen jeho pobočníkem, a vedlo-li rostoucí bohatství také tu k setření přísného důrazu na odříkavost těch, kteří se původně zvali „pauperes Christi" a byli ve věci té vlastně předchůdci řádů žebravých, nevedlo aspoň k zmenšení celkové moci řádu, nýbrž naopak k jejímu zesílení.

Proto řád cistercský v 13. století v kruzích feudálních působil s úspěchem daleko větším, než řády starší, zachovávaje při tom důsledně svůj internacionalní, cizinecký ráz. U nás byl ráz ten ovšem převážně německý, neboť románských členů do Čech přesazených, ač i tací tu bývali, až z Burgundska a Francie povolaní, nebylo nikdy mnoho; za to však tu měli rodáci z nejrůznějších krajů říše německé naprostou převahu nad přírůstkem vyšlým z domácí, české půdy a poměr ten potrval velmi dlouho vlivem stálého a intensivního styku českých konventů s německými mateřskými domy, jako byly Waldasssy nebo Ebrach. Stále noví členové přicházejí z říše do českých klášterů, z nichž máme první po německu v Čechách psané listiny; proto ve 14. věku říkalo se zde obecně cisterciákům „rýnští mniši" a Karel IV. byl ještě roku 1348 nucen hrozbami na generálním opatu v Citeaux vymáhati toho, aby řád rodilých Čechů z kruhu svého nevylučoval. Čteme-li v době Václava II. jména tehdejších opatů cistercských, slyšíme veskrze typické německé názvy: vedle Heydenreicha Sedleckého stojí osecký opat Gerwik, pomucký Ingebrand, velehradský Konrad, žďárský Arnold, vyzovický Walter (klášter vyzovický býval v 13. věku podle zakladatele zván také smilenheimským), tedy vesměs jména, proti nimž nelze v době té v řadě opatů cistercských v Čechách postaviti ani jediného jména českého zvuku, kdežto o nemnohých opatech jiných, nesoucích jména bezbarvá, víme odjinud, že byli rovněž Němci, jako Ota Zbraslavský, rozený Durynec. A také v seznamu mnichů, vyslaných

k prvnímu založení do Zbraslavě, nesetkáváme se ani s jediným jménem českým.

Taková pevně spiatá skupina klášterů, ohromným majetkem vládnoucí a universálním hlediskem řízená, byla ovšem v zemích českých mocí samostatnou a velikou. Byla sice vůči řevnivosti sousedů i ostatního duchovenstva více než druzí odkázána na ochranu koruny, ale mohla jí naopak prokazovati podstatné služby proti vzdorným živlům. Již Přemysl II. to pochopil, jak ukazuje zejména založení Zlaté Koruny právě uprostřed nebezpečně se ucelující moci Vítkovců, a u syna jeho nebyla to zajisté jen láska k duchovním darům šedivých mnichů, že přilnul tak oddaně k jejich řeholi. Jest význačné, že ve chvíli, kdy se odhodlal změniti ráz své vlády povoláním Arnolda Bamberského roku 1290, právě cistercský opat Dětřich jeho jménem s biskupem vyjednával.

Dětřich byl ovšem opatem ve Waldsassích, tedy klášteře vlastně bavorském; ale klášter ten měl i v západním cípu Čech nemalé statky a jakožto mateřský klášter kláštera sedleckého a oseckého měl u všech českých cisterciáků veliký vliv.[1]) Opat Dětřich býval na dvoře Václavově i potom častým hostem a rádcem ve věcech důležitých, děle se o vliv ten především s opatem sedleckým Heidenreichem.

Tento Heidenreich pak byl osoba vskutku zajímavá, s níž se ještě často setkáme. Pocházeje ze severních Němec, tedy původem Sasík, přijal správu kláštera sedleckého roku 1282 v době nejhroznějšího zpustošení statků, kdy i v bohatém konventu se hladovělo, a šlo především o to, aby obratný správce rány zhojil. Takovým se Heidenreich skutečně osvědčil a výsledky jeho správy byly tak skvělé, že posunuly Sedlec v následujících desítiletích bohatstvím na první místo mezi kláštery českými vůbec. ,,Bůh otevřel mu ruku své štědrosti a zaplavil role jeho nadbytkem hojnosti", napsal o tom se zbožným obdivem kronikář. V pozadí zázraku trčel ovšem stříbrný kužel Kutné Hory, kde měl klášter rozsáhlé pozemky a stará práva, která po otevření neobyčejného bohatství rudných couků umožnila Heidenreichovi, že obratnou rukou mohl požehnání hor měniti v statky skupované v dalekém

[1]) Jest známo, na příklad, že Dětřichovu nástupci věnoval Petr Žitavský první knihu své kroniky.

okolí a učiniti nadto klášter svůj, jak ještě uvidíme, hotovou bankou, otevírající druhdy úvěr svůj i králi i šlechtě. Tento praktický organisátor, honěný finančník a horlivý bojovník za moc svého řádu stává se spolu s Dětřichem Waldsaským pravou rukou mladého krále, který jej někdy zve i v listinách „svým milým kmotrem"; on vymohl, ač ne bez průtahů a obtíží, na Václavovi, že k slávě jména svého a na pamět vysvobození ze zrádného úkladu páně Závišova a jeho panských spojenců založil nový klášter cistercský, ale nikde v daleké pustině, jako Přemysl II., nýbrž přímo před branami pražskými, takřka v dosahu ruky, na Zbraslavi, takže mocný řád touto obratnou volbou místa k sobě připoutal stykem takřka denním zbožného krále, nemilujícího příliš dlouhé potulky šírým krajem.

Viděli jsme již, čím byla Zbraslav Václavovi, a k tomu přispěla zajisté i volba vhodného opata, durynského rodáka Konrada, učeného theologa, ale při tom nadaného i vynikajícího bystrozrakem pro věci tohoto světa, rozeného dvořana a diplomata. Konrad stává se vedle Dětřicha a Heidenreicha králi rádcem denním a naprosto intimním, bez něhož prý, aspoň podle kroniky zbraslavské, král takřka žíti nemohl, svěřuje mu bez rozdílu veškeré své starosti a vládní záležitosti a užívaje ho k důležitým poselstvím i za hranice země. Trojice opatů cistercských, z nichž ani jeden nebyl synem království, stojí tedy králi vytrvale po boku, tvoříc tak význačnou skupinu mezi duchovními rádci a státníky, většinou rovněž cizinci, kteří Václava obklopují.

Než tím cizí živel v okolí Václavově nebyl nikterak vyčerpán, i kdybychom zcela pominuli německé rýmovníky nebo jiné dvořany menší váhy, které lesklý dvůr králův k sobě lákal. Vidíme totiž, že král od té chvíle, co překonal zradu Falkenštejnovu, v nejvážnějších záležitostech státních neváhal se opírati i o netonsurované cizince.

Především o zkušené válečníky cizí. Již vzpouru Vítkovců roku 1290 zdolal jen pomocí branných sil německých, které mu přivedl švakr Rudolf Habsburský a bamberský biskup. Nemalá skupina pánů švábských a franckých prodlévala tehdy se svými houfci v Čechách, pánové známých jmen, jako Eberhard Truchsess z Waldburka, Hillprand maršálek z Papenheimu, Albrecht hrabě z Hohenberka a druhý příbuzný římského krále.

švábský Rudolf z vedlejší větve habsburské, Jindřich z Bamswage a jiní, které slib štědrého žoldu do českých služeb přivedl.

Nebylo v tom ovšem nic nového a neobvyklého. Německo, nemajíc pevné vlády ústřední a jasných cílů národních, jež by překypující a přirozenou bojovnost germánskou sváděly v jednotné řečiště, bylo již v 13. století zbrojnicí zemí okolních. Tak již z 13. století slyšíme z Francie, pyšné na pokroky svého státního ucelení, pohrdlivé vysměšky o tom, jak prý lze v Němcích kohokoliv penězi koupiti. Stejně na jih do Italie jako na západ do Francie nebo na východ do zemí slovanských putují tehdy za žold rok co rok v nové, těžké zbroji větší nebo menší hloučky rytířského proletariátu, vedené zpravidla některým urozeným kondottierem, aby prodávaly cizím pánům svou dovednost rytířského boje, zdokonalenou hlavně v Švábsku a Porýnsku podle vzorů francouzských a velmi obávanou. České stříbro mělo na žoldnéřském trhu v Němcích stejně dobrý zvuk jako sterlinky anglických králů nebo turnosy Kapetovců, a již Přemysl II. doplňoval voje své často takovými četami cizích „železných pánů“. Václav následoval jen jeho příkladu, když po veškerou dobu vlády své na výpravy válečné najímal houfy z říše, vedené často i knížaty tak vznešeného jména, jako byli mladí vévodové dolnobavorští.

V případech těch bývaly uzavírány s hraběcími nebo knícími hejtmany případné smlouvy o výši žoldu za stanovený počet rytířských kopí, určeny předem náhrady za možné ztráty koní, zbroje a života a dávány na zachování smlouvy námezdní pevné záruky, často i zástavou nemovitostí. Ale Václavovi II. nešlo jen o dočasné výpravy; chtěl vládu svou opříti aspoň z části o trvalejší pomoc některých pánů cizích, jejichž otužilé a bezohledné družiny by byly výstrahou každému vnitřnímu hnutí. Tak se dovídáme, že roku 1290 přijal do svých služeb francké pány, s nimiž se v událostech českých ještě několikráte potkáme, Dietegena a Waltra, hrabata z Castellu, spojence biskupa bamberského, kterým svěřil důležitý pohraniční hrad Kladsko, a to, jak štýrský kronikář výslovně praví, „den Beheim ze tratze, den er niht mohte wol getroun.“ Současně však vidíme, že koupil od Albrechta, hraběte z Hohenberka, za 400 hřiven hrad Weiseneck v Breisgovsku, ale vrátil jej hraběti ihned zpět jako české léno, kterážto právní transakce zajisté neměla cíle jiného, než získati švábského pána do trvalých služeb českých, v nichž o několik

let později nalézáme ještě druhého pána z Hohenberku. Šlo tedy patrně o postup podobný, s jakým se potkáváme i později, třebas v 16. věku, když králové francouzští i španělští, vyplácejíce osvědčeným kapitánům a říšským knížatům německým po léta t. zv. pense, si zajištovali tak pro potřebu válečnou trvalou oporu a záruku rychlého verbování na landsknechtském a rejtharském trhu v říši.

Jmenovaní páni z Castellu nevládli ovšem na Kladsku příliš dlouho; opustili Čechy, a to ne po dobrém, spolu se svým bamberským patronem, ale později nalézáme v Kladsku zase purkrabím cizího důvěrníka králova, který se zove Konradem Porýnským a nebyl jistě jediným německým pánem ve vojenských službách Václavových.

Němečtí rytíři v družině panovníků českých bývali ovšem ode dávna zjev častý, třebas že se tu snad nikdy nevzmohli tak, jako v souvěkém Polsku, kde knížata piastovská byla namnoze obklopena četnými družinami pánů z Němec přivolaných, kteří, ač stiháni prudce žárlivostí domácích velmožů, někdy takřka vládli údělem a tvořili zeď mezi knížetem a jeho lidem. Než nešlo jen o služby vojenské. Při Václavovi II. vidíme německé pány světské i na nejvýznačnějších místech dvorské správy a to zejména v úřadě podkomořském, jehož zvláštní důležitosti a dosahu je třeba se zde několika slovy dotknouti.

Podkomoří[1]) za posledních Přemyslovců býval jak v Čechách, tak na Moravě osoba mezi dvorskými hodnostáři zvláště mocná; v odborné literatuře mluvívá se o něm ovšem především jako o finančním ministru královském, vskutku však jeho úkoly se neobmezovaly nikterak na otázky finanční, nýbrž nejlépe bychom jej označili asi jako všemocného ministra pro královské „dominium speciale". Kdežto ostatní hodnostáři dvorští, jako nejvyšší

[1]) V listinách souvěkých nebývá ovšem vždy správně označován jakožto „subcamerarius"; jmenuje se často s nepřesností středověku vlastní prostě „camerarius", takže lze jej někdy másti s nejvyšším komorníkem, jako se stalo Loserthovi právě při Purkartovi Magdeburském v předmluvě k vydání formuláře Svatopavelského. Ostatně zdá se, že ještě v první polovici 13. věku vedle „velikého" komorníka, který býval druhdy hotovým majordomem dvora královského, působívalo současně třeba několik podkomoří a že teprve doba Přemysla II. přinesla pevné rozlišení úřadu podkomořského, jediné osobě svěřovaného, od funkce nejvyššího komorníka, pověřeného zejména důležitým úkolem při novém soudě zemském.

komorník, maršálek, sudí a purkrabí mají své význačné pravomoci a zvykem pevně vytčené obory působení, takže se znenáhla jeví spíše plnomocníky zemské obce než krále samého, a zatím co některé jiné hodnosti dvorské, jako úřad nejvyššího čísníka, stolníka, mečníka a podobné, nenabyvše takové juridikce, scvrkají se v pouhé dobře dotované sinekury, stává se na sklonku doby přemyslovské podkomoří vlastním pomocníkem královým ve všech věcech, kde panovník není poután zemským právem. Tehdy ani úřad soudce dvorského ani hofmistra nebyl ještě vyvinut, a proto svěřuje král nejčastěji právě podkomořímu jakožto svému „vikáři“ slyšení pří, jež vyňal z moci soudů beneficiárních a vyhradil svému rozhodnutí; podkomoří jest zároveň vrchním soudcem stavu městského, k němuž se nejen královská, nýbrž někdy i poddanská města rozličných vrchností obracejí,[1]) má vrchní dozor nad villikacemi komorními i zbožím duchovním, soudní moc ve sporech o minci a urburu a k tomu všemu ovšem i péči o složitou správu finanční, o jejímž rázu ještě promluvíme a která zejména žádala jak odborné rutiny tak namnoze i toho, aby podkomoří svým osobním jměním a úvěrem kryl, kdykoliv bylo třeba, okamžité schodky královské pokladnice.

Byl to tedy úřad nesnadný, a přes to vidíme, že býval cílem žádostivosti mnohých, poskytuje nejen nevšední vliv při dvoře, nýbrž patrně i příležitost ke značným ziskům. Často ovšem asi i ziskům nenáležitým. Není nic význačnějšího, než, že dva podkomoří Václavovi domácího původu, Zbislav z Třebouně roku 1291 a Tas z Vizmburka roku 1304, zahynuli rukou vražednou, protože zneužívali úřadu k nespravedlivému vydírání. Ale i řádné zisky hodnosti podkomořské jistě nebyly malé. Již z pokut soudních z měst i villikací mu plynul značný podíl a nadto býval úřad spojen i s držením některých důchodů župních. Tak víme, že moravský podkomoří míval zpravidla jakožto léno služební některý z předních hradů zemských, Veveří nebo jiný.

Proto nebýval úřad ten, jak se zdá, svěřován z holé milosti a důvěry, nýbrž takřka vydražován. Aspoň máme zachovánu listinu, podle níž Václav II. za roční nájem ve čtyřech lhůtách

---

[1]) Postavení některých měst vrchnostem poddaných ve směru tom osvětluje význačně listina Václava II. pro Horažďovice z roku 1293.

splatný[1]) svěřuje na dobu jednoho roku „officium et curam camere nostre totius per Moraviam et subcamerariam dignitatem" nejmenovanému pánovi, dávaje mu plnou moc souditi pře měst markrabských „a všechny jiné, jež dotud podkomořím moravským po zvyku slušně i spravedlivě příslušely, s výjimkou pří velikých, vyhražených osobnímu slyšení a soudu královskému". Smlouva mimo to spojuje s úřadem výslovně užívání kteréhosi hradu a zboží královského se všemi důchody, kteréžto zboží té doby prý sice bylo kterémusi jinému pánovi zastaveno, ale mělo býti do nejbližšího terminu úročného ze zástavy vyproštěno s výslovnou podmínkou, že, nestane-li se tak, nový podkomoří smí ušlý úrok sraziti se svého nájmu.

Postavení podkomořího na Moravě, zvaného tu na rozdíl od komorníků provinciálních zpravidla prostě „camerarius Moraviae", bylo ovšem podstatně jiného rázu než postavení stejnojmenného hodnostáře v Čechách. Neboť král prodléval na Moravě zpravidla kratčeji než v Čechách; měl tu sice také dvorské hodnostáře, jako stolníka, číšníka, maršálka a jiné, jejichž hodnost hleděla k celému markrabství, ale význam jejich byl, jak se zdá, přece nevalný a hejtmana zemského jakožto vrchního plnomocníka králova v době přemyslovské vskutku ještě nebývalo, leda opouštěl-li panovník na delší dobu země české vůbec, jako se stalo roku 1298 při jízdě Václavově do Míšně a Norimberka. Na Moravě se nevžil také jednotný soud zemský tak jako v Čechách, třebas cuda olomucká získala jakési prvenství; život veřejný se tu poutal s větší setrvačností v rámec bývalých údělů a proto v nepřítomnosti královë hájí především podkomoří zájmu celého markrabství a representuje vládu ústřední.

Podkomoří v Čechách naproti tomu, jsa stále v osobním doteku s králem, stává se především vlivným členem jeho důvěrné rady a jaksi jeho pravou rukou. Uvědomíme-li si tedy to vše, pochopíme, jak význačnou stránkou vlády Václavovy bylo, že úřad podkomořský s oblibou ponechával cizincům. Zprávy naše o tom z Moravy jsou ovšem nadmíru kusé a víme jen, že na sklonku devadesátých let komoru tam spravoval, nevíme jak dlouho,

---

[1]) Jak drahý ten nájem vskutku byl, toho se z listiny bezpečně nedovídáme; jeť zachována jen v t. zv. formuláři Zděnka z Třebíče, kde jména i čísla jsou téměř veskrze fiktivní.

německý pán, Albrecht z Nonecken, ale o Čechách jsme zpraveni lépe. Tam bezprostředně po pádu Závišově se vystřídali v hodnosti podkomořské v krátce dva páni domácího původu, Beneš z Vartemberka a Zbislav z Třebouně, ale potom déle desíti let bez přetržení měl tu v rukou správu komorní cizinec, Purkart z rodu purkrabí magdeburských, který ve službách Václava II. dospěl vůbec veliké vážnosti a vlivu, jak to dokazují zřejmě zejména zbytky jeho úřední registratury ve formuláři zachované.

Pocházeje z rodiny vznešených dynastů dolnoněmeckých, potomků Viprechta Groičského, prodal sice pan Purkart purkrabství magdeburské hned roku 1269 vévodům saským, zachoval však aspoň titul a mocné styky. Jeho stejnojmenný synovec dosáhl arcibiskupství magdeburského a Purkart sám, který přišel do Čech patrně v průvodu Arnolda Bamberského, nabyl důvěry Václavovy tou měrou, že mu po násilné smrti Zbislavově roku 1291 svěřil úřad podkomořský a ponechal jej v něm po drahná leta, jak se zdá, až do roku 1303, kdy změněné poměry politické a neodvratná srážka s králem římským vedly k odstoupení Purkartovu. Hověl tedy vznešený cizinec, německými pomocníky obklopený,[1]) při správě komorní Václavovi II. lépe než kterýkoliv z pánů domácích a uvidíme ještě, že po krátkém úřadování Tasa z Vizmburka k hodnosti podkomořské znova povolal cizince a to vlašského finančníka.

Zdrželi jsme se snad až k únavě v této galerii postav, oživujících dvůr Václava II., ale bylo tak nutno; neboť ti všichni, cizí diplomaté a námezdníci, němečtí opaté a učení preláti, nebyli jen společností dvorskou, zvyšující lesk králův a hovící jeho osobním zálibám, nýbrž měli podstatný vliv na vládu Václavovu, tvoříce jaksi hlavní protiváhu domácímu panstvu. A jejich vliv vzrostl tím více, že nebyli pouhým hloučkem nazdařbůh sezvaných hostí, vmíšených do neklidného ruchu velikého dvora, nýbrž většinou pevně přimknuti ku králi trvalým poměrem služebným. Skutečnost ta dávala vládě Václavově význačné zabarvení.

V pozdějších dvorských řádech knížat německých se rozlišuje dvořanstvo častěji na „gemach“ a „kammer“. Prvním označením se rozuměly komnaty, v nichž kníže vládne takřka v dohledu

---

[1]) Ze sekretářů Purkartových zval se jeden Bösscheffer, druhý Hermann, oba byli patrně Němci.

všech, kdož ke dvoru mají přístup, jsa obklopen rušným kruhem hrabat, pánů, velmožů „oder wer sie da seien". Do komory však mají přístup jen někteří, najmě ti, „die dem fürste in die kammer geschworen haben". Tam ustupuje feudální hlučnost tišší právnické úvaze a písařské důkladnosti. Temperament jednotlivých panovníků pak rozhodoval o tom, zda větší váha příslušela komnatě nebo komoře.

U Václava II. vítězila rozhodně komora. V kroužku lysých hlav chytrých kněží, diplomatů a právníků bylo nervosnímu králi patrně volněji, než v audienční síni, zaplavené přívalem hlučících žadatelů, a Dalimil nám zachytil asi věrně netrpělivé gesto, s nímž Václav II. odtud unikával spěšněji, než dopouštěly staré tradice. Ale při tom kroužek rádců v ústraní na krále čekajících nebyl již společností několika velmožných milců, jako u Václava I.; bylo to skutečně kollegium vládní, služebnou přísahou spiaté.

Na dvoře Václava II. se vůbec mnoho přísahalo. Každý „notarius," vstupující do kanceláře, přísahal, že bude věrně sloužiti a že z úřadu nevynese žádného tajemství, nýbrž naopak oznámí vše, co by bylo namířeno proti prospěchu a cti královĕ; byl nadto vázán k sepsání vlastnoručního reversu o tom, zpečetěného biskupem a proboštem pražským. Villikové, ujímající se nájmu některého zboží královského, přísahali „in curia"; přísahali tam i notářové veřejní, podrobivše se zkoušce před komisí královskou, jak toho žádala konstituce o řádu jejich králem vydaná, i lékaři, kteří chtěli u dvora dosáhnouti „licentiam exercendi artem medicinae".

Není tedy divu, slyšíme-li, že probošt Bernard Kamenecký, vstupuje do služeb Václavových, byl nucen zavázati se „daz er sinen rat swücre". Již to, že mnozí z rádců králových nebyli k němu poutáni přirozeným závazkem poddanským, vedlo přirozeně k takovému opatření, mělo-li se jim, cizincům a pouhým hostem v zemi, také dostati významného názvu „familiaris et consiliarius noster". Tak vznikl v rámci dvora nevalně četný sbor zvláštních důvěrníků a pomocníků králových, přísežná rada, jaká ostatně tehdy i leckde jinde vzniká především proto, že starý, prostý způsob panování již nestačil novým úkolům správním, a době, žádající vůbec intensivnějšího vládnutí.

Nebylo to ovšem ještě skutečné ministerstvo kabinetní, neboť rozdělení jednotlivých resortů zůstávalo v nesmělých počátcích a bylo stále křižováno přidělováním jednotlivých případů podle

nálady a náhody tomu onomu rádci. Ale král měl v komorní radě aspoň stálý sbor mužů literně vzdělaných a věcí státních prakticky zkušených, vázaných přísahou zájmu jeho hájiti, a mohl pomocí jejich vládnouti daleko soustavněji a důrazněji, než spoléhal-li se jen na neukázněný a stále se střídající shluk dvořanů a skupinu nejvyšších beneficiárů dvorských, žárlivě střehoucích svou tradicionální pravomoc podružnou. Vůči těmto služebníkům korunním staršího rázu, feudálním duchem naplněným, representuje přísežná rada a k ní se družící personál namnoze jakousi „ecclesia militans" nového, potřebou opravdového odbornictví dotčeného názoru na panování.

Trosky vzájemné korrespondence některých rádců Václavových, zachované zejména ve formuláři Svatopavelském, dovolují nám aspoň poněkud nahlédnouti do tohoto kroužku, v němž vedle cizích důvěrníků, jako byl zpovědník Heřman, Petr z Aspeltu nebo pan Purkart z Magdeburka, nabyl z domácích pánu českých vlivu především pan Hynek z Dubé přirozenou obratností svou a důvtipem, který mu vynesl tak málo příznivou karakteristiku se strany žárlivých cisteciáků zbraslavských.

S přísežnou radou v těsném spojení byla ovšem i kancelář královská se svými právnicky a literárně vzdělanými protonotáři a diktátory, jimž Václav II. věnoval značný zájem osobní, a pak i komora v užším slova smyslu, totiž kancelář účetní; ta vedla „rationes regis", počty i o důchodech a vydáních panovníkových, již roku 1283 připomínané, a její hlavou byl podkomoří.

Přísežná rada, kancelář a komora tvořily tedy význačné ovzduší, v němž lepší byrokratický pořádek si razil cestu; skupina mužů nejrůznějšího původu, jen na králi těsně závislých, nabyla značného vlivu na státní správu, naplňujíc ji novým duchem písařské přesnosti. A v ovzduší tom nutno hledati také těžisko panovnické činnosti Václavovy, kterou neprávem řada badatelů posuzovala tak, jako by mladý král byl býval loutkou v rukou několika ministrů a snad pouhým „roi faineant", kterým postupně vládli Záviš, Arnold Bamberský, Bernard Kamenecký a Petr z Aspeltu.

Pozornější četba pramenů nám věc ukazuje ve světle nadobro jiném. Václav přál intimním rádcům svým jistě značného vlivu a spoléhal se na ně hodně, ale dovedl je také náležitě držeti v míře, nepodléhaje nikterak vždy a ve všem jejich nátlaku, takže jim

druhdy nebývalo snadno, dovésti jej tam, kam sami chtěli. Zpovědník Heřman píše na příklad roku 1294 v důvěrném listě panu Purkartovi z Magdeburka, že král se zdráhá ratifikovati hotovou již úmluvu s Oldřichem z Hradce a že jest třeba, aby také Hynek z Dubé se pokusil o to, zda by se jeho vlivu nepodařilo překonati odpor. Byl tedy pan Hynek vskutku nemalé váhy u krále, ale přes to vidíme, že Václavovi neušly jeho některé slabosti, zejména zištnost, s níž vlivu svého užíval a někdy patrně i zneužíval. Když kdysi vymohl Žitavským audienci u krále a za ně se příliš horlivě přimlouval, otázal se Václav s úsměvem měšťanů přímo: „Waz habt ir gegeben dem von der Duben, daz er euer wort redt?" a zvěděl, že to byl postav jemného sukna, kterým prosebníci vymohli na mocném rádci, aby se stal jejich „vorreder". Podle názoru doby takový zdvořilý úplatek nebyl jistě hroznou věcí, ale Václav neopomenul přece napomenouti měšťany, aby podruhé bez podobných oklik přímo k němu se obraceli.

V takových otázkách, týkajících se důležitých měst královských, král vůbec neopomíjel kontrolovati a případně i pokárati své nejbližší rádce; tak utržil si podkomoří Purkart řízný „nos" za málo spolehlivé opatření královského rozkazu v jakési sporné věci pražského patricia Fridlina Baiera a nepochybnou důtku pro neplechy, které pod jeho záštitou ztropila vládnoucí strana patricijská v Budějovicích. Ani opaté cisterčští, u zbožného krále tak mocní, nebývali si vždy jisti dosahem svého vlivu: nedatovaný dopis páně Purkartův nám ukazuje na příklad, jak hledali všemožné pomoci, aby odvrátili krále od zřízení nové tvrze v Chocni, která se jim z ohledu na blízké statky řádové jevila nepohodlnou, a zdá se, že ani tak nedosáhli svého cíle.

Rozličné tyto episody, jen šťastnou náhodou zachované, neukazují nám tedy naprosto, že by král byl bezmocný slaboch, ovládaný brzy tím brzy oním oblíbencem. Pozorovateli nezasvěcenému a jen zevní tvářnosti si všímajícímu, jako byl Dalimil, jevil se král, zřídka na veřejném soudě zasedající a často rádci svými zastupovaný, ovšem panovníkem lenivým a mdlým, ale kdo stáli blíže, věděli, že Václav nelhal, tvrdil-li o sobě, že „mnohé noci tráví beze spánku péčí o království" a že ho „Bohem svěřená vláda nad tolika lidem denně tak mnohonásob tiskne starostmi, až jimi jest zmítán jako list ve vichřici". Václav vládl vskutku jinak než jeho slavný otec, ale nevládl méně pevně, nýbrž jen jinými

schopnostmi i novými prostředky a ani jeho panovnická pýcha nebyla patrně menší.

Jak známo, králové, spravující říši se zálibou a pílí ze závětří svého kabinetu a pevně obklopení důvěrnými spolupracovníky, mívají zvláště vypiaté vědomí o svém úkolu i o své moci. Z doby nové by stačilo jmenovati Filipa II. Španělského nebo Ludvíka XIV., ale jest tu příklad Václavu II. daleko bližší. Bylo-li možno při Přemyslovi II. vzpomínati na rytířského souvěkovce, rovněž na tažení tragicky zahynulého, krále francouzského Ludvíka IX. — a vrátíme se k podobnostem jejich znova, až budeme hovořit o věcech polských — ,vtírá se při Václavu II. srovnání s vnukem tohoto svatého krále, Filipem IV., a to tím více, že zápas proti Římu a Habsburkům, jak rovněž ještě uvidíme, vskutku oba svedl na chvíli ke společnému postupu a vzájemné alianci.

Zevní podobnosti mezi Václavem a Filipem ovšem nebylo. Vedle urostlého krasavce, jehož pochlebníci zvali Filipem Sličným, jevil se nedužívý Přemyslovec jistě nevzhledným a také citové nálady obou králů se rozbíhaly patrně různým směrem. Ale po mnohých jiných stránkách zní tu souzvuk. Také francouzský král byl člověk v jádru nerytířský; všude v Evropě zpívali posměváčkové o tom, jak se prý s bázní a nechutí oblékal do těžké zbroje, byv donucen osobně táhnouti do Flander, a jak plačtivě se při tom dával v ochranu mnichů i svatých ostatků. Většině souvěkovců zůstával i on, podobně jako Václav II., zjevem záhadným, sfingou halící se v zášeří poradních komor; také o něm se trousily pověsti, že jest pouhou loutkou v rukou lstivých rádců, a pověsti ty matou ještě podnes dějepisce. Filip IV. neměl na dvoře svém ovšem tolik duchovních ani neměl učených zálibí Václavových, ale tím, čím byli českému králi chytří kanonisté nebo duchovní diplomaté rázu Petra z Aspeltu, bývali králi francouzskému obratní „legisté", právnicky vyškolení rádcové rytířského nebo měšťanského původu, kteří se v jeho osobním conseillu stali velmožné feudalitě mocnou protivahou, hájíce žárlivě zájmů korunních na venek i uvnitř říše. V povýšencích těch, na které praví Francouzové pohlíželi jako na nevítané cizince, ježto většina jich pocházela z oblasti jazyka provencského, a v nichž Paříž poznala první z jihu přicházející snaživce, monarchie Kapetovců nabyla první byrokracie, které úřad králem svěřený nebyl již dočasnými ochotnickým výkonem ani služebním lénem, jako feudálním vel-

možům, nýbrž životním povoláním. Sklony královy, směřující k smělému šíření moci francouzské na úkor slabších a znesvářených sousedů, nalezají v nich lstivé a bezohledné nástroje, a z jejich kruhu za Filipa IV. vyrůstá ve Francii vůbec nový názor na stát, mocně dotčený absolutistickými hesly pozdního starověku, který si tvrzením, že „král jest císařem ve svém království", zajištuje veškeré výhody přičítané učenou jurisprudencí moci císařské, aby mohl pak všechnu sílu národa pevně upoutati do služeb monarchie.

Nešlo při tom ovšem již o náladovou despocii staršího, drsného rázu, kterou vrůst svobod třídních znemožnil, nýbrž o novou moc panovnickou, vyšších úkolů kulturních se podjímající a právními hesly opřenou, která hlásajíc, že zájem celku žádá zajištění autority státní, povznášela tím sebevědomí vládcovo do sfér převysokých. A jest zajímavo povšimnouti si toho, jak současně podobné vědomí moci a sklon k zásadním kladům absolutistickým se hlásil také u Václava II., byv tu rovněž podnícen římským právem a obratnou dedukcí scholastickou.

Na několika místech svého Horního práva polemisuje král proti těm pobloudilým a zpyšnělým, kteří prý míní popírati, že by on, jehož důstojnost jedině majestátu císařskému jest podřízena, nebyl „lex animata", vtělený zákon, a že by mu nepříslušelo výhradné právo „v zemi naší zákony stanoviti a stanovené vykládati". Václav II. přiznává tu ovšem výslovně, že král nemá při tom dbáti jen svého zájmu, nýbrž především blaha celku, ježto prý „všichni lidé jsou zavázáni k množení moci státní a každý zájem osobní má zpravidla ustupovati před zájmem obecným", ale vytýká, že panovník, v jehož rukou spočívá „blaho a klid tolika lidí", jest jediným, vskutku nosným pilířem státu, a ukazuje vtipně na osudech svého otce, jakou zhoubu všech za sebou táhne pád králův. Obřadné sebevědomí zcela podobného rázu, s jakým se potkáváme na souvěkém dvoře francouzském, čiší i ze slov Václavových, jimiž označuje své poddané jako „omnes, quos magnificenciae nostrae regit iudicium" a náladě té odpovídalo zcela dobře, když vysoký hodnostář korunní v listině své krále označuje téměř byzantinským titulem „praeclarissimus princeps et dominus semper magnificus".

S tím vším ruku v ruce šlo pak ovšem i nové chápání úkolů vládcových ve státě, nazírání, jež proti pohodlnému tradiciona-

lismu dotavadnímu i proti náběhům stavovské spoluvlády kladlo účelnou péči o stát, rationalisticky zbarvenou, a necouvalo před sebe smělejším novotářstvím. Již u Přemysla II. jsme se potkali s rozhodnou a ve středověku řídkou odvahou, všestrannými projevy moci panovnické zasáhati do zvykového řádu království a pilným zákonodárstvím je zdokonalovati. Sklon ten byl u Václava II. mocně posilován právnicky vzdělanými rádci a prohlouben subtilní úvahou učenou, která probouzela v mladém králi přirozenou touhu po slavném panování, přerůstajícím hráze dosavadních zvyklostí.

Mladý Přemyslovec měl patrně sžíravou ctižádost, vlastní nadaným duchům, jejichž potřeba rozpětí jest poněkud poutána churavým tělem a kteří tím vášnivěji osnují v zátiší svých komnat smělé plány, podléhajíce při tom často bezděčně knižním vlivům. V politice zahraniční byly cíle jeho stejně prudké jako bývaly rozběhy otcovy, ale cesta k nim byla klikatější a dokonaleji připravována obratnou diplomacií, která dovedla vyčkávati vhodné chvíle a spřádati tiše své sítě. Uvidíme to nejlépe, až budeme jednati o Václavově usilování o korunu polskou. Než také vnitřní politika králova má podobné rysy. Byl nucen se smířiti se vzrostlou mocí českého panstva a opírati se o ni, ale snažil se jí při svém dvoře čeliti sborem intimních rádců, přivolaných většinou z ciziny nebo vybraných ze spolehlivého duchovenstva. Nemohl rovnou setřásti nepohodlná pouta, která moci královské ukládalo právo zemské, valně upevněné po pádu Přemysla II. zejména vzrostlým vlivem pánů na soud beneficiarů pražských, ale hledal obratně prostředků, jimiž by obešel toto úskalí.

Z listin výsadních, vydaných některým klášterům, jako na příklad zderazskému nebo zbraslavskému, vidíme, že nepřikazuje již spory jejich soudu tomu, panstvem ovládanému, nýbrž že je namnoze vyhražuje svému osobnímu rozhodnutí. To jsou význačné náběhy, z nichž v dobách pozdějších vyrostl nový soud dvorský, soutěžící s panským soudem zemským. Za Václava II. ovšem nový soud ten se ještě neustavil jako věc pevných tvarů; krále při něm zpravidla zastupuje některý z jeho přísežných radů, nejčastěji podkomoří, a nebylo tedy ještě řádně ustanoveného soudce dvorského, jurisdikcí tou trvale pověřeného, s jakým se v době lucemburské setkáváme. Ale Václav II. se vskutku nespokojoval s takovým zachraňováním podružných zlomků soudní pravomoci

před zátopou vlivu panského. Jeho cílem se jeví spíše snaha, obratným užitím vhodných prostředků nenápadně znovudobýti koruně půdy ve veškerém soudnictví zemském. Neboť k tomu patrně směřoval jeho plán soustavné kodifikace a reformy všeho v Čechách platného práva, náběh, který jest i jinak velmi význačný pro svérázné myšlení královo, duchem právnického rozumářství dotčené.

O pokusu tom nám vypravuje první kronikář zbraslavský sice dosti obšírně, ale bohužel bez odborné přesnosti. Podle něho hlavní pohnutkou králi byla vratkost a nesoustavnost práva zemského, jehož řády se mu prý jevily „příliš rozptýlenými a zcela nedokonalými". Zejména zdálo se mu protimyslným, že páni na soudech vynášejí rozsudky prostě „secundum suum sensum", podle pouhého, náladového cítění svého, a proto mnohdy nerozvážně. Všichni v zemi měli býti tedy pevněji spoutáni jediným, trvale stanoveným a napsaným zákonem, tak aby „nikdo nadále si neosoboval vymýšleti práva a jak mocný tak i nízký byl bezpečen, že zaň bojuje spravedlnost před sborem jakéhokoliv soudu". Soustavný a všestranný zákonník měl nahraditi právo zvykové a zabrániti „ziskům, které velmožové z nepravých svých nálezků dotud zpravidla brali". Díla tak těžkého si však panovník netroufal svěřiti „žádnému z doktorů dvora svého"; odborník nad ně vynikající měl vykonati zázrak ten a sevříti rozvolněné tělo zvykového práva národního do těsnějšího kabátu řádného svodu. Proto se obrátil Václav někdy na počátku roku 1294 do Říma k spřízněnému kardinálovi Matoušovi z rodu Orsini s prosbou o muže takového, a tak přišel ke dvoru jeho proslulý mistr Gozius Orvietský, profesor práva římského i kanonického, který získav, jak jsme již se toho nahoře dotkli, plnou důvěru královu, díla se vskutku ujal.

Než úmysl králův, jakmile všel v obecnou známost, znepokojil hluboce pány a zejména prý ty, kdož podle mínění kronikářova vždy se stavívali s úsilím na odpor „prospěchům státu". Přemlouváním a naléháním velmožové pak vskutku dosáhli u krále, který prý jim „někdy i v tom, co mu bylo proti mysli, vyhověti hleděl", že provedení úmyslu zatím odložil, nikoliv však nadobro. Neboť vraceje se k němu zpět, vyslal brzy potom jakéhos mladíka, jménem Konrada, do Orleanu, „aby tam ve studiu znalosti zákona prospěl a někdy, vrátě se, sestavení těch zákonů, jak to král zamýšlel, v království českém provedl".

Tolik nám vypráví kronikář a někteří historikové hleděli na událost tu spíše jen jako na zajímavou hříčku okamžité nálady královy. Není pochybnosti o tom, že nálada taková měla snad jakýsi podíl na rozhodnutí, ale vlastní podklad byl zajisté hlubší a určitější. Od té chvíle ,co papežství vítězilo tak úspěšně v západním křesťanstvu zbraní učených svodů kanonických, vznikalo také u světských dvorů tu i onde pochopení, že právní věda může býti velmi účinným prostředkem moci. Století třinácté nebylo jen v církvi dobou vítězství jurisprudence Římu sloužící nad zvykovými řády; jest to století, v němž učené studium právnické, probuzené nedávno před tím k novému životu v Bologni a jinde, si uvědomuje dosah síly své a kdy odborně vyškolený právník, většinou z měšťanského ovzduší vycházející, se stává i v rámci feudální společnosti skutečnou mocí. Není tu třeba mysliti jen na jmenované legisty koruny francouzské ; táž doba viděla i učeného krále kastilského, Alfonse X., který se svými právnicky vzdělanými ,,letrados" hájil obratně zájmu monarchie proti grandům a v sedmidílném zákonníku slavných ,,Siete Partidas" hlásal zásady královské všemohoucnosti. Souvěkovcem Václavovým byl i ,,Justinián anglický", Eduard I., u něhož zcela podobnou úlohu, jako Gozzo v Čechách, v kruhu domácích anglických právníků korunních hrál boloňský glossátor Francesco Accursi. Myšlenka, že nestačí jen fragmentární konstituce a assisy, jednotlivé, zvlášť naléhavé, otázky upravující, nýbrž že jest třeba obecně a soustavně čeliti učeným zákonodárstvím feudalitě a postaviti v něm pevnou hrázi proti neklidným vodám zvykového práva, naplňovala veškeré ovzduší evropské a proto snahy Václavovy ve směru tom nejsou vskutku nic ojedinělého, třebas jsou zřejmým svědectvím ducha neobyčejného.

Že pak neměly hned výsledku kladného a narazily na odpor jediným nárazem nepřekonatelný, bylo zcela přirozené. V drsných dobách minulých, kdy zemské právo se teprve rodilo z boje proti libovůli vládnoucích, byla každá, sebe nesoustavnější kodifikace řádů právních obmezením despocie panovnické i ziskem vznikající šlechty, a proto vítána, nyní však byl poměr obrácený ; šlechta, zmocnivši se živého zdroje práva v soudech, viděla správně v každém spoutání zdroje toho psaným zákonem ohrožení. Již legislace Přemysla II., méně soustavná a k zvykovým řádům snáze se pojící, budila nespokojenost velmožů a rovněž asi nebylo panstvu ne-

snadno uhodnouti, kam Václav II. vlastně míří pokusem o obecný svod českého práva.

Zákonník takový by nebyl býval zajisté jen překážkou volného rozhodování beneficiárů a kmetů při soudech panských, svazuje je silou své písmeny, nýbrž byl by přirozeně u soudů zvětšil i potřebu osob literně vzdělaných a otevřel tak cestu živlům šlechtě málo vítaným a zcela opřeným o cizí myšlenky právní, vrcholící v pojmu naprosté suverennity panovníkovy, jakou římská sentence stručně vystihovala slovy „princeps legibus solutus." A jako se roku 1236 baroni angličtí v Mertonu shromáždění ohradili proti vnášení římských a kanonických hledisek právních na půdu britskou sebevědomým pokřikem „nolumus leges Angliae mutari", podobně panstvo české stanulo v pevném oporu proti kodifikačnímu pokusu Václavovu.

A jistě nebyla to jen hesla třídního zájmu, jež činila odpor ten úspěšným. Dva základní principy stanuly tu proti sobě, hlediska, jejichž zápas se pak vlekl namnoze až hluboko do nové doby.[1]) Vůči novému názoru na stát, který kladl věc celku a spolu ovšem i vládní moci jej zastupující nad sebe starší, subjektivní práva jednotlivce i svobody třídní a upravoval společenský řád shodně s takovým ideálem přesným právem psaným, stojí tu názor starší, jemuž stát jest především svazkem určitých subjektivních práv, zvykem posvěcených a proto i panovníkovi nedotknutelných. A tomuto druhému názoru jeví se čímsi zásadně protimyslným, aby jen učený odborník věděl, co jest právem, aby právo žilo jen v mrtvé knize a nikoliv ve svědomí a zdravém rozumu národa, opřeného o tradice domněle prastaré. Hlásila se tu přirozená nedůvěra i k tomu, aby pohanská moudrost, vyhrabaná všetečně knihomoly v daleké Bologni z trosek dávnověku,

---

[1]) Velmi výrazně zvučí zásadní rozpor ten ještě v 17. věku v polemikách o legislativním právu v Anglii vedených za Jakuba I. mezi slavným kancléřem Francisem Baconem, zastupujícím všestranný nárok koruny na účelné upravování a doplňování platného práva, kde zájem celku toho žádá, a proslulým legistou Edwardem Cokem, hájícím nedotknutelnosti historického řádu národních práv proti prosté generalisaci rozumové, která pomocí maxim římských a pod rouškou ochrany slabých stírajíc stará privilegia třídní, všemoc státu stupňuje k hotové despocii. Zde ovšem spor znenáhla již přecházel na novou půdu boje o stát mezi panovníkem a parlamentem, národ representujícím, ale v pozadí trčí stále ještě starý, středověký problém.

nyní velela národnímu životu; a proto třídní zájem panstva spojoval se s přirozeným cítěním obecným a vítězil.

Šlo jen o to, bude-li vítězství trvalé. Kronikář sám vytýká, že Václav II. vskutku neviděl v ústupu svém věc konečnou. Neboť snaha jeho, aby se nestřetl v zcela otevřeném nepřátelství s panstvem, nebyla asi jeho jedinou příčinou. Veliké obtíže působilo patrně i dílo samé: na prostou recepci římského práva, jaké učený mistr z Vlach s sebou přinášel, nebylo pomyšlení, měla-li reforma dojíti kladného účinku, a soustavné zpracování svérázných řádů českých bylo jistě prací přesahující ve mnohé věci schopnosti cizincovy. Vnitřní překážky ty osvětluje asi správně vyslání mladého Konrada na cizí učení; domácí člověk, který od mládí vyrostl v nepravidelné budově českého života právního, mohl jediný býti s úkol ten, opatřil-li si náležitou erudici. A jest zajímavé, že nebyl poslán do Bologně, původní metropole glossátorů, nýbrž do Francie, kde právě v Orleanu francouzská jurisprudence, ovšem rovněž vzrostlá vlivem vlašským, nejslavněji rozkvétala. Poslání to vrhá tedy velmi příznačné světlo na směr, kterým se zrak krále Václavův v otázkách takových asi vůbec obracel a nelze zhola odmítnouti domněnku, že pověstný dvůr Filipa IV. byl králi českému aspoň poněkud vzorem.

Král Filip IV., opíraje své absolutistické sklony o učené rádce, měl ovšem postavení mnohem snazší. Vlastní země, zejména jih, na římském právě žijící pays du droit écrit, mu dával hojný výběr netonsurovaných, právnicky školených hlav. Český král, však, nechtěl-li sáhati k cizincům, jako byl Gozzo, výběru takového neměl; v 13. věku u nás většinou jen duchovní, dobrým obročím zajištění, chodí za studiem do ciziny, a ještě jest daleko doba, kdy větší počet našich světských lidí se obíral úsilněji právním bádáním. A kněz, který v radě královské měl platné slovo, ať byl sebe obratnějším kanonistou, nemohl zasednouti na soudě vyslovujícím hrdelní rozsudky a tam právo nalézati.

Proto není vyloučeno, že právě tato úvaha vedla Václava II. i k myšlence zároveň vytryskle, zříditi v Praze skutečné vysoké učení. Aspoň se zmiňuje kronikář o úmyslu tom bezprostředně po vypravování o činnosti Gozzově, odůvodňuje věc ovšem jen snahou královou po povznesení svaté víry a prohloubení studií bohoslovných v království českém. Snaha taková působila jistě při vzniku myšlenky spolu s touhou královou po něčem, čím se

žádný ze sousedních knížat ještě nemohl honositi, ale zároveň jest pozoruhodné, že se také proti zaražení vysoké školy v království podle vypravování kronikářova tak důrazně postavili páni zemští, odůvodňujíce odpor svůj neklidem, dotud v zemi trvajícím, který by prý vadil tomu, aby studenti a mistři z cizích zemí do Prahy bezpečně mohli přicházeti. Petr Zbraslavský soudí, že páni tak činili hlavně ze žárlivosti na duchovenstvo, jehož význam v království by vysokým učením byl vzrostl, a podezření bylo nepochybně správné, ale odpor panský, který ostatně asi nebyl jedinou příčinou, proč k uskutečnění plánu nedošlo, zesilovalo patrně také vědomí, že i moc královská by v nové instituci našla valnou posilu.[1])

A tak se nám vrací znova týž motiv. Král, jehož sebevědomí a touha po slávě roste s každým úspěchem, maje oporu v důvěrných rádcích, většinou cizincích a lidech učených, hledá nové a v zemi dotud neobvyklé dráhy, ale naráží co krok na odpor panstva, v zvykovém řádu mocně zakotveného a spějícího k dualistickému rozdělu moci mezi obec zemskou a panovníka. Nechtěje jedva se zotavující zemi vrhati do těžkých zápasů vnitřních, couvá tedy někdy před odporem tím, ale přes to jest moc jeho zřejmě na postupu, jednak úspěchy politiky zahraniční, rozšiřujícími vládu českou do sousedství, jednak soustavnou péči o oblast moci, v níž mu nebylo třeba tolik dbáti dobré vůle s pány, totiž v dominiu speciale.

Orvietský mistr nedospěl k tomu, aby dal zemi české soustavný svod práva zemského, ale zanechal po sobě přece památku trvalou v slavném „Jus regale montanorum“, které jest nepochybně jeho dílem, vzniklým ovšem za horlivé účasti krále samého, jak jsme se již nahoře toho dotkli. Hory, dávající zemi stříbrné požehnání a královské urbuře lví podíl na něm, byly mocným pilířem věhlasu krále českého, jehož cenu Václav II. plně chápal a nedopouštěl, aby cizí ruka se k němu vztáhla. Víme, jak vděčně velebil Boha

---

[1]) Že i jinde a později vývoj učené byrokracie býval spojován s zakládáním nových vysokých škol, prozrazuje plán anglického krále Jindřicha VIII., který, zamýšleje po vzoru francouzském reorganisovati svou státní radu, službu diplomatickou a ústřední úřady vůbec, dlouho se obíral myšlenkou, založit novou kolej, v níž by se především římskému právu učilo důkladněji než v dotavadních domácích inns of court, cechovních to školách praktického práva.

za to, že právě do jeho dob uchoval v zemi skrytu úžasnou úrodu Hory Kutné, a vědomí, že v hornických podnicích má nejbezpečnější oporu,[1]) vedlo ho k tomu, aby s neúnavným úsilím a přemáhaje i zatvrzelý tradicionalism Jihlavských, český řád horní co nejvíce zdokonalil.

Václav II., upravuje s vlašským mistrem soustavně řád svých hor, byl i jinak ve vlastním živlu, neboť zde mohl bez překážky vysloviti své přesvědčení o božském základu a neobmezeném rozsahu panovnického úkolu a zároveň zdůvodniti opatření svá co nejhlouběji, takže odborný zákonník se mu stal jaksi splátkou za nedosažený cíl obecnější. Uděluje jej horám svým měl i vědomí, že koná věc slavnou, dotud v sousedství neobnošenou, kteréžto vědomí mu bylo zajisté vzpruhou a odměnou i při jiném podobném činu, nám již známém, totiž při zaražení nové měny grošové. Po obé šlo o oblast drahého kovu, který razil jménu českému nejrychleji cestu k vážnosti ve světě a který i ve vnitřních poměrech zůstal králi spolehlivým pomocníkem, takže asi právem již Otakar Štýrský uváděl české úspěchy politické v přímou souvislost s rozkvětem Kutné Hory, vyličuje, jak prý se stal Václav II. objevem tím tak bohatým ,,an fahrendem Gut", že ,,daz kreftige guot gap im so frechen muot, daz er trahte und gedaht, wie sich gemerte sin maht an landen und an gewalt".

Ovšem nesmíme tu zapomínati, že bohatství svého král český nečerpal jen přímo u pramene urburou a mincí, nýbrž že se mu poskytuje příležitost, stříbrný proud, po zemi životem hospodářským rozličně se rozbíhající, zachycovati ještě ve mnohých jiných nádržkách.

V jedné z úvodních kapitol Horního práva nalézáme tuto zajímavou úvahu. ,,Stejně jako se sluší," praví tu král, ,,abychom bedlivě dbali obecného užitku svých poddaných, jest třeba, abychom také rovnou měrou ostříhali práv korunních a nevzbuzovali domnění, že pečujíce o potřeby poddanské, jsme nedbalí zájmu vlastního". Slovy těmi jest velmi pěkně vysloveno

[1]) Z níž ovšem neopomíjel čerpati s chvatem takřka horečným, obraceje se prudce proti liknavým těžařstvům těch kverků, kteří prý, opatrně, dolujíce, tvrdívali, že mají svůj peníz bezpečněji schován pod povrchem zemským než kde jinde. Takové zadržování výnosnosti hor tepal Václav II. prudce jakožto hřích proti zájmu země, jež měla býti podle něho co nejrychleji obohacována.

hledisko, určující poměr králův vůči státu. Václav II. má živé vědomí svých obecných povinností, jaké ve středověku jen zvolna si razilo cestu, ale nezapomíná nikterak, že souhrn práv dynastie v celku státním tvoří přece osobitý útvar, k němuž krále vážou závazky zvláštní péče. A nelze popříti, že jich byl pilně dbalý. Poznáme to zejména, povšimneme-li si jen poněkud jeho poměru k hlavním sloupům „zvláštního panování" královského v Čechách, k duchovenstvu a stavu městskému.

Že byly vztahy Václavovy ke klerikům přátelské, není třeba zvláště vytýkati. Král se sám cítil takřka sluhou Páně, žil nejraději v ovzduší kadidla, a podobně jako církev, toužil po tom, aby opřel veškeren život o pevně kodifikované řády právní, — takový král byl většině duchovních ideálem knížete. Klášternímu letopisci „sládla vzpomínka na něho v ústech jako krůpěj medu", když psal o jeho vládě v dobách pozdějšího trápení, kdy nežil již ten „rex pacificus, amator cleri et tutor", jenž dovedl tak účinně chrániti svých kostelů a klášterů před plenem panským a vším neklidem.

Ale ani zbožný Václav II. nedával své záštity církvi české z prosté úcty; i on byl si dobře vědom toho, čím naopak duchovenstvo jest povinno jemu, a neváhal důkladně užívati své moci nad jeho temporaliemi. Na smrtelné posteli viděl se i on zavázána, napravovati mnohé přehmaty, kterých se ve směru tom dopustil a určovati zejména náhrady jednotlivým kostelům, na jejichž statky vztáhl ruku ve chvíli potřeby. Také on platíval zásluhy svých dvořanů duchovními obročími a pěkným příkladem toho jest řada listin z let 1294—96, jimiž rozličné kláštery byly nuceny jeho nevlastnímu bratru, kancléři Janovi, postupovati značných důchodů, aby královský levoboček mohl důstojně žíti při stkvělém dvoře. A také v zdaňování duchovenstva svých zemí přidržel se Václav II. dotavadních zvyků, takže i jemu byla velmi nepohodlným napomenutím slavná bulla Bonifáce VIII. „Clericos laicos" z roku 1296, zásadně zakazující takové samovolné zatěžování kleru. Český král se proti ní ovšem nepostavil v příkrý odpor jako král francouzský nebo anglický, ale odpověděl ihned poselstvím, které, dokládajíc se „nesnesitelným takřka přívalem nákladů", vznikajících zvláště z chystané korunovace, žádalo, aby král český směl znovu vymáhati na svém duchovenstvu peněžitých pomocí. Koruna česká se prostě nemohla ani za nej-

zbožnějšího krále vzdáti tak důležitého pramene příjmu, jako byl podíl na rostoucím bohatství duchovním.

Ruce daleko volnější měl Václav II. ovšem tam, kde šlo o vlastní zboží komorní a zejména o města, ale záležitosti ty žádaly také péče a píle daleko důraznější a soustavnější než věci duchovenstva; zejména bylo třeba dbáti o města královská.

V době zmatků po pádu Otakarově prošla města ta hotovou výhní běd a nebezpečenství. Většina „munitae civitates" se ovšem nedala utiskovati bez obrany; ozbrojený patriciát stavěl pěst proti pěsti a zvláště Pražané se účastnili v době vlády braniborské jako důležitý činitel všech panských porad a jiných běhů politických, rozmnožujíce při tom i jako věřitelé vlády poručenské i jako úvěrníci stísněných klášterů prodejem a zástavami nemálo svá zboží. Kronikář zbraslavský přímo je obviňuje, že vydali Otovi královské děcko, jsouce od něho uplaceni rozdáním četných vesnic předním měšťanům.[1]) Ale to byly vskutku jen výjimky. Zpustošením země utrpěl především městský stav těžké ztráty a zakládaje nově město kterési, Václav II. vytýká výslovně jakožto povinnost svou péči o to, aby „města naše, která po smrti otcově mnohonásobnými bouřemi klidu a takřka obyvatelstva pozbyla, zase poznala dobrodiní míru a lidem se naplnila".

Nejen útoky velmožů a zastavení obchodu v zemi, nýbrž také vnitřní strannictva a sváry v městech samých způsobily, že hned na počátku vlády, podléhaje ještě vedení Závišovu, Václav byl nucen obírati se hotovou obnovou městského života v Čechách. K urovnání vnitřních zápasů a krvemsty s nimi spojené bylo tehdy třeba zřizovati zvláštní smírčí soudy a výbory, a v květnu 1285 byla králem „na žádost všech měšťanů všech měst českých" vydána podrobná ustanovení, směřující k obecné nápravě zmatků, na něž přísahu složili veškeří rychtáři a konšelé celého království.

---

[1]) Také jiná větší města sunula se patrně za zmatků těch namnoze více do popředí, než v dobách klidných. Tak vidíme, že na příklad roku 1282 rytíř Bohuslav ze Žernosek, prodávaje ves kterousi klášteru doksanskému, činil to před „obcí měšťanů litoměřických" a dal listinu trhovou sepsati mistrem Janem, který, jsa kanovníkem kollegiátního kostela sv. Štěpána, byl v městě zároveň obecním písařem (Reg. II., no. 1275). Také smír učiněný vévodou Mikulášem s městem Opavou v dubnu 1284 (Cod. dipl. Mor. IV., no. 217) ukazuje jasně, jaké váhy nabylo město to právě v neklidných časech.

Ustanovení ta nám zároveň ukazují ovšem pěkně, jakou sílu branné svépomoci v neklidných dobách měšťanstvo dovedlo rozvinout, a mladý král toho zásadně nikterak neodsuzoval. Dává naopak svolení k tomu, aby několik měst, kde by jeho moc snad ještě nestačila k pokoření panských škůdců, se spojovalo ve zbrani na ochranu svých práv, a neposlušné pány pokořujíc nebo náhradu na nich vymahájíc, je i zajímalo a věznilo. To byla snad ustanovení jen přechodné platnosti, která přirozeně ustoupila do pozadí, jakmile moc královská zase nabyla náležitého panství v zemi a zaručila právu obvyklý průchod, ale jsou význačná pro postavení měst v rámci řádů zemských, stejně jako dobře ukazuje náladu, jež se v patriciátu pražském, bojem zvlčilém, rozmohla, i zřízení šestičlenné komise konšelské roku 1287 na dobu jednoho roku, která měla podle slov králových čeliti neslýchané bezuzdnosti, odmítající již takřka jakékoliv řádné panství.

Ze statutu komise té vidíme, jak v městě trvala nepřátelství a kuly se vraždy, jež jsme zvyklí klásti jen do tehdejších měst italských, jak Pražané chodí i v městě opásáni a se zbrojnou čeládkou, přechovávájíce psance a tajně se spolčujíce navzájem, stále hotovi zdvihnouti na dané znamení ,,válečný tumult". Poměry takové žádaly zajisté značného úsilí, mělo-li se rychle vrátiti ovzduší klidnější. Než pilná péče o ochranu a množení měst nepřestala zaměstnávati Václava II. ani v době pozdější.

Třebas snad nezaložil již tak značný počet osad nových a života schopných jako otec, umožnil přece rozvoj mnohých tím, že přidávaje půdy okolních vesnic, zesiloval jejich zemědělský základ; překládal nadto častěji i města nevhodně založená na sousední, vhodnější půdu, poskytuje jim štědře dříví k stavbě domů a výhody k vybudování zdí. Dlouhá řada jeho výsadních listin pro města česká i moravská ukazuje, jak byl bedliv toho, aby jeho měšťané nebyli tištěni panstvem a právem zemským. Svobodné statky, které bohatnoucí měšťané měli často daleko od svého města, vyprošťuje tu král z vojenské povinnosti expediční i ze svazku soudů provinciálních, vyjímaje je někdy i z moci obecných berníků a podřizuje soudu městskému, nedbaje toho, že se tím oblast práva zemského podstatně tenčila na úkor panských beneficiářů.

Zapovídá pánům v případech takových výslovně, aby nepoháněli měšťany před soudy provinciální, leda by šlo o sporné

vlastnictví statků svobodných, usnadňuje však naopak soudní postup městských věřitelů proti urozeným dlužníkům[1]) a obranu proti jejich násilnostem; zdůrazňuje městská práva míle, poskytuje jim úlevy celní, zvláště, kde šlo o cla váznoucí v rukou županských, a začíná zejména účelně chrániti zájmu domácích měšťanů proti soutěži cizích ,,hostí" rozličnými právy skladu a obmezeními.

Obmezení ta, jako zejména veliké privilegium pražské z května roku 1304, ukazují jasně, že země česká byla tehdy již nasycena přílivem cizích živlů městských, jimž dříve byla ochotně otvírána, a že zdomácnělý zde patriciát začíná hlasitě žádati ochrany proti dalšímu přítoku i proti jakékoliv cizí soutěži obchodní, poukazuje na veliké daně, které platí králi. V některých případech rozšiřuje král i samosprávu městskou, podléhající jinak valně panství rychtářovu, tím, že městu prodává rychtu anebo umožňuje, aby si měšťané sami rychtáře volili. To byly ovšem jen velmi řídké výjimky, ale i ze mnohých jiných jednotlivostí vidíme, s jakým zájmem král sám si všímal toho, aby jeho města rozkvétala.

Pravidelnou vládu nad nimi ve jméně jeho míval ovšem podkomoří. K němu jde odvolání od rychet a on jest králův ,,vicarius", jde-li o rozsouzení zločinů, přesahujících kompetenci soudu městského, nebo sporů mezi měšťanstvem a šlechticem, který se nechce podrobiti pořadu městského soudu; podkomoří sází zpravidla konšely a hájí zájmu měšťanů, když jim kdokoliv nechtěl učiniti po právu. Při těžkých sporech vnitřních volají ho strany do města, aby je osobně rozsoudil, při čemž ovšem strana prohrávající se vydává velikým útratám, s cestou velmožného pána spojeným. Ale přes to vše pan podkomoří za Václava II. není nikterak neprostupnou stěnou mezi králem a měšťany, i kde jde o dosti vzdálená města královská. Měšťan, jenž od něho nedosáhl práva, mohl hledati pomoci přímo u krále samého, který věcí podobných dbal s pílí pozoruhodnou.

---

[1]) V poněkud trapném rozporu dvojího sklonu ocital se král zajisté, kde šlo o vádu měst s ústavy duchovními, tvrdě hájícími svých výsad na škodu městského života. A spory ty nebývaly řídké, ježto většina klášterů měla v městech četné nemovitosti, ale jak obratně i v nich dovedl Václav II. prostředkovati, prozrazuje na příklad zajímavá listina z roku 1298 (Reg. II., no. 1814), rozhodující spor o placení městských sbírek z týnského dvorce kapitulou.

Zmínili jsme se již o tom, jak pražský Fridlin Baier, jemuž v při se synovcem pokomoří nevyhověl, ač měl tak nařízeno mandátem královským, hledal s úspěchem osobního slyšení u Václava II., anebo jak byly přísně pokárány králem zlořády, zahnízděné ve správě městské v Budějovicích vinou příliš dlouho trpěné strany konšelské ; Václav II. tehdy nařídil panu Purkartovi z Magdeburka velmi důrazně, aby věci té nezanedbal a osobně ji vyřídil, nespokojuje se snad s delegací kohokoliv jiného, podřízenějšího. Proti útisku rychtářskému měli měšťané vůbec bezpečné útočiště v přímé stížnosti ke králi; tak řezník jakýs z Hradce Králové, jehož rychtář nutil mocí k prodání masného kotce pod cenou, vymábá si audiencí mandát královský na podkomořího, aby byl jím ochráněn. A o podobných slyšeních se dovídáme vůbec častěji: tak pražský patricij Konrad od Kamene měl spor s kapitulou pražskou o nájem vsi, a ač již proti němu rozsudek byl vynesen a podkomoří měl kapitulu v držení sporné vsi uvésti, dosáhl Konrad osobním zakročením u krále úplného zrušení rozsudku. Proto města, chtějíce nabýti milostí jakýchkoliv, jdou nejraději přímo ke dvoru, jako učinili Plzenští, vysílajíce dvoučlennou deputaci do Prahy, aby jim vymohla slevu úroku a vůbec pomoc při chystaném obezdění města. Deputace jedná sice s podkomořím, ale neobmeškala toho, aby i před krále samého nepředstoupila.

Král, o němž šla řeč, že tak nerad zasedá na soudě veřejném a že ponechává přímý styk s poddanými právo hledajícími jen rádcům, nezavíral tedy měšťanům dveří své komory. Pochopíme to ovšem, uvědomíme-li si znovu výši zisku, právě z rozkvětu měst mu plynoucího.

V pravidelných důchodech komory na místě neposledním býval zajisté roční úrok z lánů a městišť, z kotců tržních, hospod, pivovarů, lázní a jiných podniků městských. Veliký důchod každoroční plynul také z rychet, které odváděly dvě třetiny pokut a vůbec peněz soudních komoře a spravovaly obyčejně i cla a ungelty tržní. Věci rychetní nebyly ovšem jednoduché, setkáváme se při nich s neobyčejnou rozmanitostí. Někde byl rychtář vskutku povinen zúčtovati a odváděti plný podíl královský, jinde, a to býval za Václava II. asi zjev častější, byl mu také tento podíl pronajímán na rok nebo na několik let za pevný peníz, který skládal v několika terminech. A nájemné takové nebývalo malé. Tak

pražský měšťan Meinhart, najav rychtu v Hradci Králové na čtyři leta, zavazuje se platiti z ní čtvrtletně 25 hřiven stříbra, $2^1/_2$ hřivny zlata a jeden postav jemného sukna gentského.

Rychty bývaly vůbec řádů velmi různých; byly rychty dědičné, vzniklé lokací, které se svolením královým se i prodávaly, kdežto jiné obsazoval král co rok jiným nájemcem, který, složiv přísahu „in curia", býval s mocným listem obci poslán. Jinde propůjčována rychta hned na několik let, a velmi často král volnou rychtu dodatečně přece prodával v dědictví a to za ceny značné. Tak rychta městečka Králic, spojená s podružnou rychtou vesnickou, byla Václavem II. prodána měšťanu Ebronovi za 100 hřiven stříbra, při tom však nepřestával závazek platiti z ní roční úrok 10 hřiven a královský podíl na pokutách. Jinde — ale to byly ještě případy velmi vzácné — kupovalo si rychtu město samo, smluvivši se s králem o pevné nájemné z pokutného i ungeltů, a veškeré tyto mimořádné příjmy, do komory plynoucí, dosahovaly jistě výše velmi značné, stejně jako značné výše dosahovaly i sumy placené za podací gruntů městských, ať šlo o založení města nebo jen o rozšíření jeho obůru připočtením sousedních vesnic královských nebo klášterních.

Tak vidíme, že přenesení města ze Staré Chrudimě do Chrudimě Nové vyneslo komoře královské jen na „anleitu" v době dvou let 1000 hřiven, a můžeme právem za to míti, že téměř každou výsadu, králem městu povolenou, ať šlo o rozšíření svobod nebo o povolení skladu kupeckého, práva lyžného (Schrotamt) nebo nového „kaufhausu", bylo nutno vykupovati nemalým penízem. Bývalo to ovšem spojeno s postupným zcizováním původních práv královských, bez něho se však středověcí panovníci, i ti, kteří měli urovnané finance, nedovedli nikde obejíti.

Tak stávají se města pokladnici královĕ stále bohatším zdrojem příjmů řádných i mimořádných, k nimž se pak jakožto podstatná položka vedlejší družilo i občasné zdanění berněmi „speciálními". A Václav II. v tom nešetřil, jak se zdá, měšťanů svých, žádaje od nich brzy větších, brzy menších „collectae seu exactiones aliaque subsidia", jichž nebylo možno odepříti, třebas že měšťané sebe neochotněji sháněli potřebné peníze vzájemnou reparticí. Neboť král měl po ruce vždy dostatečné prostředky, jimiž mohl obětavost jejich poháněti, zejména hrozbu, že město zastaví některému z pánu zemských, což se vskutku druhdy stávalo a bylo

městům královským nejhorší pohrůžkou, proti níž se marně snažila zajistiti draze kupovaným slibem královským. Než byly tu i jiné pobídky; tak třebas revise gruntů městských přeměřením, při níž se ukázal snadno „přebytek rolí“ nad úroční normál a jež mohla vésti ke zlému přitížení trvalému, jaké stihlo na příklad roku 1301 Uherské Hradiště, kde král prostě „z ohledu na větší blahobyt“ zvýšil komorní plat roční z 40 na 100 hřiven stříbra.

Někdy naopak býval ovšem král nucen příliš tíživá břemena městům rozličně ulehčovati, stanově na příklad, kdykoliv by současně vypsána byla zemská daň obecná i městská zvláštní, že měšťané budou osvobozeni od berně obecné. V jiném městě osvobozoval od daně domy a zdaňoval jen městiště anebo snižoval berni ze svobodných statků, získaných měšťany mimo obvod městský, na polovic a vyjímal z ní, podobně jako byl vyňat panský dominikál, ta role, jež měšťané na vlastní účet vzdělávali, pod úrokem poddanským je nemajíce, takže patricij městský se tu povznášel i v berním ohledu takřka na roveň panstvu.

Úkolem královské politiky městské bylo vůbec, aby našla správnou cestu mezi ukládáním břemen a poskytováním výhod, a tu nebylo ovšem možné, vésti si s takovou tradicionální setrvačností, jako při důchodech plynoucích z vesnic a lánů selských.

Někdy bývalo třeba městu odpouštěti dočasně i úrok řádný, aby mohlo dostáti těžkým nákladům obezdění, opravě mostu nebo jiným úkolům, zejména po požárech nebo jiné pohromě. Tak, když roku 1291 v noci sv. Ambrože Praha téměř celá vyhořela, pomáhal král úlevami velmi účinně znovuzbudování města, jež podle jeho vlastních slov mělo právem „čest hlavy království“; a bylo patrně především dílem vlády Václavovy, mohl-li Florenťan, píšící v době Jana Lucemburského, nazvati Prahu největším městem Německa.

Úsilovná péče, dopřávaná králem měšťanstvu, byla však i jinak, jak se zdá, odměněna neobyčejně zdárným rozvojem stavu toho. Jeví se to zejména stále rostoucím bohatstvím patriciátu, který za vlády předposledního Přemyslovce dosáhl vrcholu moci a významu v zemích českých, protože právě Václav II. dovedl podnikavosti a kapitálové síly bohatších měšťanů užívati co nejvydatněji ve svých službách i mimo rámec osad městských.

Vidíme to jasně, popatříme-li třebas na správu venkovských statků komorních. Statků těch zbýval na sklonku 13. věku jistě

počet značný přes četná zcizení, jimiž mnohé, dříve královské zboží bylo převedeno do trvalého vlastnictví rodů panských. Tak zakládaje Zbraslav, mohl Václav II. dáti klášteru do vínku čtvero městeček trhových a přes padesáte vesnic. Král získával ovšem také nově veliká zboží, jako byl Nový Trutnov, koupený od pánů ze Švabenic, anebo jich nabýval odúmrtí; jindy však je zase prodával a dával si nejednou odkupovat i nápady odúmrtí, jako ukazuje na příklad smlouva, uzavřená roku 1299 s Dětochem z Hořepníka, jemuž král za 700 hřiven popustil dědictví po strýci Sezemovi, soudem zemským za odúmrť prohlášené. Tak se počet a rozsah zboží královského sice měnil takřka každým rokem, ale býval v celku jistě pozoruhodný.

Bylo při tom ovšem rozeznávati mezi těmi statky korunními, které král, podobně jako stará zboží služebná, svěřoval v odměnu vlivným dvořanům nebo purkrabím důležitých hradů, a statky, s nimiž komora královská mohla bezprostředně vlásti. Naznačili jsme již nahoře, že tyto statky v jednotlivých částech země bývaly shrnovány v skupiny zvané villikacemi a dávány nejčastěji v dočasný nájem královským vladařům nebo villikům, v některých částech země také zemskými rychtáři nebo vojty zvaným a vrchní moci královského podkomořího podlehajícím. Za Václava II. najímali villikace královské, jak se zdá, zpravidla bohatí měšťané a to na kratší nebo delší dobu, zcela podobně jako najímali v městech rychty, cla nebo podobná práva komorní. Finanční správě královské byl způsob ten patrně velmi pohodlný, zaručuje jí určité, předem stanovené příjmy, s nimiž bylo možno pevně počítati při úhradě královských vydání, a poskytuje dostatečnou bezpečnost před zcizením, jaké hrozilo vždy, kdykoliv správa korunních statků se ocitla v rukou šlechtických pánů.

Bohatý měšťan vstupoval v držení villikace se závazkem, že bude platiti komoře ročně v pravidelných lhůtách smluvený nájem peněžitý a vedle toho že dodá dvoru obvyklé množství potravin z úrody na villikaci, nebo, když by dvůr do kraje samého zavítal, že bude pečovati po několik dní nebo týdnů o jeho výživu. Za správné placení nájmu stavěl pak zpravidla zámožné jistce anebo dával některou svou nemovitost v zástavu dvorskému hodnostáři, jejž král k tomu splnomocnil. V smlouvách nachází se většinou i ustanovení, že v případě předčasné smrti villikovy právo nájmu přechází až do konce lhůty na tyto jistce. Nájemný

villikus nemá poddané statků mu svěřených nad spravedlnost utiskovati, ručí za inventář a jest povinen při vypršení nájmu vrátiti popluží dvorců přímo pod pluh braných dobře vzdělaná a osetá s náležitým počtem dobytka. Naproti tomu zavazoval se král, že po dobu nájmu z villikace nic nezcizí darováním ani prodejem, a kdyby některé vesnice snad jinými pány byly zadrženy a zabrány, že sleví nájemci kvotu jim úměrnou.

Tak bohatý měšťan se stává vlastně dočasnou vrchností korunních sedláků a měšťanů menších městeček, která podkomořímu přímo nepodléhala; jest jim, jak nejstarší kniha města Bydžova praví, králem ustanoven „in seniorem et promotorem", smí někdy od nich vybírati „jménem berně" mimořádné příspěvky, byl-li mu třeba nájem zvýšen, a stává se i věřitelem královým, když komora „pro nalehavou potřebu" na něm žádá zálohy na částky nájmu, teprve v příštích letech splatné. Ba zdá se, že za Václava II., stejně jako již za Přemysla II., se užívalo těchto villiků i jinak jakožto orgánů královského panování v náhradu odborné byrokracie místní, které ještě nebylo.

Aspoň tomu nasvědčují zmínky některých listin a ve smlouvách nájemných nalézáme ustanovení, že nájemce villikace na příklad má chrániti „regia auctoritate et nomine" veškerých klášterů a statků jejich, ležících „infra terminos villicationis", a nedopustiti, aby kdo jiný se jim vnucoval za vojta. Nejednou ovšem býval vladař takový sám duchovním pánům ochráncem velmi nepohodlným, jako třebas Rulko, villicus poděbradský, který prý obtěžoval poddané biskupa pražského kolem roku 1297 tak, že biskup si na to stěžoval. Jindy slyšíme, že nájemci villikací jsou pověřováni vykonáváním mandátů královských anebo že zastupují podkomořího při souzení těžších případů na soudech sousedních měst královských a podobné.

Bohatí měšťané, pronikající podnikavým duchem a touhou po zisku do všech téměř oblastí života v zemi, jeví se tak nad jiné užitečným nástrojem královým v mnohém směru a skutečnost ta vtírá se zraku našemu ještě zřejměji, povšimneme-li si úkolu, který jim připadal také ve vlastní správě komorní.

Tato správa komorní na sklonku 13. věku žádala již nemalé rutiny i pečlivosti. Dávno minula doba, kdy vláda nad zemí působila nevalný, spíše jen mimořadný obrat peněžní a kdy kníže český nemohl důchodů svých většinou užíti, než měně je v župní bene-

ficia, zaručující služby a vojenskou pomoc lenníkův. Moc posledních Přemyslovců opírala se především o peněžní hotovost; skvělý dvůr i rozpínavá politika zevní žádaly velikých sum, kterých zejména nové zdroje „zvláštního panování" králi sice hojně poskytovaly, ale jichž nebylo snadno spolehlivě mobilisovati a tím chrániti před zcizením. Součinnost obratné a potřebnou jistinou vládnoucí buržoasie tu byla neobyčejně důležita.

Vidíme to třeba při vybírání berně obecné, urbury a jiných dávek podobných. Ani tu se správa komorní neobešla bez nájmu, který měl ovšem své zvláštnosti.[1])

Právo vybírati daň obecnou v některé provincii, kdykoliv byla vypsána, pronajímal totiž král zpravidla družstvu kollektorů; ti si ponechávali odměnou část výběru, zbytek pro panovníka uchovávajíce, takže komora počítala při berni s dvojím ziskem: jednak s výnosem vlastním, jednak s penízem strženým předem za prodej práv kollektorských. V družstvech těch pak bývaly sice nejednou zastoupeny i osoby rodu panského, hlavní práce však připadala měšťáckým peněžníkům, k pánům těm přidruženým, jako vidíme na příklad roku 1300 na Žatecku vedle urozeného pana Alberta Spazmana berníkem Dětřicha Velfovce, měšťana pražského.

Výkony berníků však nebyly ani snadné ani jednoduché; bylo třeba pevně doléhati na vrchnosti a města, mnoho duchovních dominií se dovolávalo královského odpuštění, jiné uzavíraly s komorou na leta platné konvence o placení odbytného „pro determinata pecuniae quantitate", kdežto u podniků důlních bylo podle Horního práva dbáti pilně toho, aby zisky jednotlivých kverků berni neunikaly. Aby na podílu svém nebyl šizen, přidával král pak kollektorům i svého notáře, který, podobně jako královský provisor při mincovnách, bděl nad zúčtováním kvoty komorní a dostával za to rovněž část vybraných peněz a t. zv. výmazného.[2])

---

[1]) Řády bernické, platné v době lucemburské a v mnohém podobné řádům platným na sklonku doby přemyslovské, ač přece ne ve všem s nimi shodné, osvětlil nejpodrobněji Č. Klier v Č. Č. M. 1902, překládaje však zcela nevhodně latinské slovo „civis" slovem „občan".

[2]) Jako tolik jiných úřadů, stávalo se i toto notářství berně v mnohých krajích druhdy pouhým výnosným obročím, inkorporovaným některému klášteru nebo udíleným členům kanceláře, kteří pak práci skutečnou dávali konati svým vikářům.

A nejinak bývalo s urburou, která požehnání hor sváděla do pokladny království.

Dotkli jsme se již nahoře toho, že bývala někdy pronajímána spolu s mincí, někdy však odděleně od ní, a vždy zámožná konsorcia patricijská se v úkol uvazovala, slušný podíl na zisku si zajišťujíce. Také tu, stejně jako při berni, nájem ovšem neznamená, že by jím urburéři nabývali práva na veškeren výnos, králi z dolů připadající. Jen určitý podíl byl jejich, ale ten asi značně převyšoval skutečný náklad spojený s vybíráním, neboť by jinak nebyli na příklad pražští měšťané Eberlin od Kamene a Mikuláš od Věže, přijavše urburu českou 1296 na část roku, mohli za to zaplatiti 1000 hřiven. Týden co týden byli urburéři povinni klásti účet z přijaté rudy a kovu a jako revisní orgán královský stál při tom po boku jejich urburní písař, za každý počet týdenní hřivnou odměňovaný.[1])

Královské podíly, jak na berni v rozličných krajích, tak na urbuře četných dolů, přinášely tedy sumy znamenité, ale z tohoto proudu stříbra, rukou výběrčích družstev prohíhajícího, jen málo vlnek dospívalo vskutku do pokladen pana podkomořího na dvoře královském. Středověk nemiloval vůbec pokladní centralisace, nedospěl jí ani. Zdálo se mnohem jednodušším, komorními mandáty, t. zv. assignacemi, přikazovati úhradu nejrozmanitějších vydání královských přímo kterémukoliv místnímu zdroji příjmů, ať to byl nejblíže splatný úrok pravidelný z lánů a městišť, ungelt, rychta, náhodný výnos odúmrtě, konfiskace či jiné pokuty, berně některého kraje nebo týdenní výnos urburní, nájem celní a cokoliv jiného. Tak se stávalo, že podkomoří a jeho pomocníci s většinou důchodů královských vcházeli v dotek pouze účetnický: měli míti o nich dobrou vědomost i o době jejich splatnosti[2]) a určovali,

---

[1]) S urburou vlastní bývaly spojeny ovšem i jiné funkce; tak na příklad nájem královského ungeltu v kutnohorském Kutelhofu, kterýžto ungelt byl v rozkvétajícím městě tak výnosný, že král mohl na počátku 14. věku jej zatížiti ročním platem 100 hřiven na prospěch církve. Také při četných daních speciálních, jimiž král navštěvoval horní města, vybíraje zvláště vysoké dávky z domů, mlýnů, pecí, lázní a hospod ležících „intra limites argentifodinarum seu montium nostrorum", byli urburéři vedle horních konšelů vlastními výběrčími a pokladníky berní těch.

[2]) Proto měl podkomoří za Václava II. již nemalý počet písařů a účetních pro rozličná odvětví specialisovaných, takže slyšíme o zvláštním písaři důchodů ze zboží psanců nebo z odúmrti, o notáři účtu kuchyňského a podobně.

k úhradě jakého závazku králova jich třeba užíti, kterému věřiteli komory lze dáti právo, v ně se uvázat. Jeden každý, kdo byl pověřen výběrem některých důchodů královských, ať to byl urozený beneficiár, rychtář městský, vladař villikace, urburéř nebo berník krajský, působil tak zároveň jakožto platebna komorní, vypláceje sebrané peníze zpravidla rovnou těm, kdož si assignaci na ně vymohli, a byl ovšem nucen vésti počet o tom, který komoře v obvyklých lhůtách předkládal k revisi a dosažení absolutoria. A tu přečasto se ukazovalo, že assignace učiněné na to ono konto místní vskutku byly daleko vyšší důchodu skutečného a že jeho výběrčí jest věřitelem, nikoliv dlužníkem komory, jemuž jest třeba doplatiti nebo přenésti schodek na termin příští.

Proto mohly namnoze jen osoby zámožné a dobře počtů znalé bráti na sebe funkce, jako bylo na příklad bernictví, a chápeme, kolik vděčných úkolů tu zejména patricijské podnikavosti bylo přístupno. Nepříznivý poměr mezi mandáty assignačními a skutečnými důchody jevíval se pak nejdůrazněji při urbuře, kde účty k výplatě urburéřům přikázané se hromadívaly tak, že bývalo nutno na dlouhou dobu stanoviti jejich pořad a drobiti je na několikerou výplatu týdenní, při čemž ovšem usilovnou snahou věřitelů bývalo zajistiti si v pořadu místo co nejlepší aspoň částkou pohledávky.

Tím se dotýkáme velmi význačné a podstatné stránky vlády Václavovy, jeho úvěru. Souvěké cizině byl král ten neskonalým boháčem; slova Kroesus a Šalamoun tlačila se letopiscům zemí sousedních na rty, kdykoliv jeho vzpomněli, a bohatství ho zdobilo leskem takřka magickým; nádhera dvora pražského podněcovala trpké moralisty, jako byl Dante, až v daleké Italii k zlým odsudkům a obraz nevyčerpatelné hojnosti doplňovaly i veliké sumy, věnované Václavem II. k účelům politiky zevní, ať šlo o zálohy na věno dceřino, učiněné Adolfovi Nasavskému, o peníz, jímž kupováni Piasté polští nebo veliká léna v Míšni, o subsidie poskytnuté Albrechtovi k dosažení koruny římské nebo o žold placený německým kondotierům. Václav II. byl si patrně dobře vědom toho, jak mocnou zbraní jest mu peníz a cenil jej náležitě, ale, nejsa nikterak otrokem mamonu a snad ani příliš úzkostlivým hospodářem, vydával také štědře a namnoze snad i přes míru. Proto, ač všecek svět věřil, že český král jest nesmírně bohat, sledujeme-li poněkud podrobněji zprávy

o komorním hospodářství jeho, vidíme, že ruka do pokladnice sáhající také u Václava II. nejednou zavadila o dno a že jeho panu podkomořímu nebývalo snadno nalézti v seznamu nejblíže splatných důchodů královských konto, jež by nebylo již přetíženo poukazy. Zvláště šlo-li o peníz větší.

Tak zachoval se nám z počátku r. 1300 přípis, v němž král upozorňuje předem podkomořího, že o nastávajících Hromicích bude, najdeš kde najdeš, míti nutno pohotově 2000 hřiven za město Saydu a hrad Borsenstein, koupený od markrabinky míšenské, ježto, kdyby peníze toho v daném terminu nebylo, trh by byl zrušen „k věčné škodě naší a království našeho". Jindy slyšíme, že vlivní členové dvora, jako byl sám zpovědník králův, na něho naléhají, aby s určitým poukazem, na němž měli zájem, nebylo již prodléváno a nalezena bezpečná úhrada. Roku 1296 zase slezský vévoda Bolek velmi hrubým dopisem odbývá pana podkomořího Purkarta, když k němu poslal královského lékaře mistra Kuncelina s žádostí, aby splatnou o Hromicích sumu 60 hřiven prolongoval nebo přijal snad splátku v sukně a vínech. Slezský vévoda vyjadřuje se o tom velmi rozhorčeně a tvrdí, že by byl hotov jen tehdy poshověti, kdyby česká správa komorní vymohla zase jemu poshovění u markrabí braniborského, jemuž jest dlužníkem.

Při středověkém hospodářství, jež neznalo soustavných rozpočtů předem a bylo zvyklé vůbec klín klínem vytloukati, podkomoří patrně často býval nucen pomoci komoře vydatně penízem vlastním anebo aspoň úvěrem svým i svých přátel, takže míval při delším úřadování za králem skoro vždy veliké pohledávky. A tu pak bylo zejména nutno, aby nebyl bez styku s živly, které dovedly po případě rychle pomoci půjčkou, nebylo-li právě u krále chuti uniknouti okamžité tísni prostředkem příliš tvrdým, jako byl prodej korunního zboží nebo dočasná zástava některému pánovi. V takové chvíli bohatství pražského patriciátu přicházelo velmi vhod a vážení členové obchodnické obce na Starém městě si podávali dvéře u pana podkomořího. O věcech těch se dovídáme ovšem jen málo a jen šťastnou náhodou, jako když slyšíme, že Jakub Velfovec půjčil komoře 200 hřiven a že mu byly pak splaceny berní pokladnou provincie žatecké, nebo když pražský měšťan Matěj z Chebu za pohledávku 50 hřiven, které měl za komorou, dostal mandát na výnos rychty chrudimské.

Podruhé se jeví týž Matěj věřitelem králový m na 247 hřiven, kdežto jindy v úloze podobné vystupuje bohatý Dětřich Velfovec, a není pochybnosti, že komorní správa vůbec částěji tak anticipovala úvěrem u pražské plutokracie příjmy, jichž v blízkých terminech z rozličných pramenů mohla očekávati.

Služeb svých patriciát pražský komoře ovšem nepropůjčoval zadarmo, ale jako ve středověku vůbec, také tu lichva bývala nejednou maskována tak, že půjčka se kryla třeba dodávkou drahého sukna, a z zpravidla vidíme rovněž, že pouhé jméno královo úvěru komornímu nebývalo dostatečnou zárukou. Král sám byl příliš mocným a tedy nespolehlivým dlužníkem a proto nejčastěji se půjčovalo ne jemu samému, nýbrž podkomořímu, který zpravidla zase závazek svůj upevňoval ještě jinými jistci. Tak vidíme ručit za dluhy komorní pány rady královské, jako byl Hynek z Dubé, maršálek Dobeš z Bechyně nebo protonotář Petr Angelův. Byl to zvyk tehdy ostatně i jinde častý, který zvětšuje vliv hlavních rádců panovníkových, svazoval je naopak pevným poutem zájmu s korunou. Patriciát pražský úvěrem tím se rovněž mocně tiskl ke králi a ke dvoru a styky jeho s komorou stávaly se tak těsné, že jednotliví členové jeho přímo do ní vcházejí a v dvorském ovzduší domácní.

Tak pozorujeme, že roku 1298 na příklad známý boháč Klaric, častěji nájemce urbury a mince, mající v Kutné Hoře i v Brodě Německém podíly důlní a jehož syn v Budějovicích rychtou tak mocně vládl, výslovně se jmenuje údem komory, a brzy potom se mluví podobně i o jiném měšťanu pražském, Wolflinovi, rovněž urburéři a patrně totožnému s pozdějším rychtářem pražským. Wolflin byl členem komory zároveň s florentským Rinierim, jehož příchod s druhými společníky vlašskými do Čech roku 1300 byl, jak víme, spojen s podnikem finančním, přesahujícím znamenitě všecky zvykové počiny dotavadní a velikého kapitálu vyžadujícím.

Občasná tíseň, k lichvářským půjčkám nutící, obratem ruky však zase bujný přepych a smělé podniky valného nákladu, sklon k pevnému pořádku i hazardní štědrost, vše to tvoří ovšem obraz neklidný, plný prudkých protiv a uvidíme ještě, jak osudně Václav II. vskutku přecenil meze svých finančních schopností a zanechal nástupcům ve směru tom zlé dědictví. Uvažujeme-li však o věci hlouběji, vidíme, že vše to bylo jen nutným důsledkem ctižádostivého rozletu, vyznačujícího jeho vládu, a z části

i předurčeno dotavadním vývojem moci přemyslovské, a změříme-li finanční hospodářství to opravdu měřítkem doby,[1]) bude nám přece přiznati, že při všech nedostatcích stroj, který českému králi opatřoval zlaté pozadí, byl neobyčejně vyspělý. Ovšem především zásluhou patricijské společnosti německé, která byla hospodářsky tak vzbudilá a ani nesnadných administrativních úkolů se nelekala, že v ní král nalézal účinnou protiváhu feudálnímu panstvu. A tu chápeme, že mužové ti, ač chlapského urození, se právem cítili služebníky královskými ne zcela podřízeného rázu a snadno zahořeli sebevědomím nevšedním. Viděliť dobře, jak králi jich jest třeba a Václav II. s nimi patrně i jednával zcela podle toho.

Tak slyšíme k roku 1292, že mistr urbury Ekhard, patrně syn slavného Eberharda, zakladatele města Havelského, „zpupností se proviniv" upadl v nemilost královu, že až jeho statky byly fiskem zabrány, a jen mlýny, jemu v Kolíně náležité, za 500 hřiven zpeněženy. A přece krátce na to dosáhl zase přízně královské takovou měrou, že nejen znova urburu najímá, nýbrž dostává z nájmu jejího slevený aspoň z části i peníze, jež byl konfiskací ztratil. Král vede si tedy s bohatým měšťákem jako s hotovým magnátem, s nímž se lze pohněvati, ale zase smířiti, a pro vzrůst patriciátu německého v Čechách jest případ ten stejně význačný, jako vzrušující příběh boháčů pražských, Reicherta a Wolframa, kteří roku 1291, jsouce sužováni podkomořím Zbislavem z Třebouně, jej na ulici pražské u sv. Klimenta s družinou ozbrojenců přepadli a zabili. Po zločinu bylo jim sice prchnouti ze země, ale

[1]) Jak dlouho, až hluboko do novověku, i v nejpokročilejších státech takový způsob hospodářství komorního potrval, ukazují dobře slova, jimiž na příklad finanční poměry anglické na počátku 16. věku karakterisuje Hatschek (Englische Verfassungsgeschichte 534) pravě: „Dem Schatzminister fehlte damals die Uebersicht über die Staatsausgaben. Die Staatsrevenuen waren gewöhnlich verpachtet oder unter dem Schein von Pacht verpfändet an Kaufleute, an Finanziers und Korporationen. Jede dieser so verpachteten Einnahmen hatte Lasten zu tragen, und zwar diejenigen Ausgaben zu effektuiren, welche jeweils die Staatskasse brauchte. Jede einzelne dieser Einnahmequellen war gleichsam ein Wasserleitungsrohr für sich, durch welches das Geld theoretisch in die Staatskasse fließen sollte, praktisch aber war das Wasser auf dem Wege bis zur Staatskasse schon längst versiegt, d. h. von den größeren und kleineren Staatsgläubigern aufgefangen, ehe dem Schatzminister überhaupt Kenntnis von dem Versiegen der Quelle möglich war".

ne na dlouho; bohatství umožnilo jim nejen smír s rodinou zabitého, nýbrž i se samým králem, jehož majestát tu byl tak neslýchaně uražen, a mohli se klidně vrátiti do Prahy; Wolfram měl tehdy ostatně i s vévodou Fridrichem Míšenským těsné styky a byl jím zván „milým kmotrem", a hrál pak ještě, jak uvidíme i po vymření Přemyslovců velmi důležitou úlohu politickou.

Tato episoda nejlépe ukazuje, jak velikou mocí bylo bohatství měšťanské u nás v době Václava II. a jak milostivým pánem býval král ten plutokracii pražských „cives potiores". Brával dokonce některé z nich výslovně do své „zvláštní ochrany", zaručuje jim tím cenné výhody berní i celní, smiřoval jejich spory, které se někdy — tak spor Olbramoviců s rodem od Kamene — měnily v krvavou válku, propouštěl zatčené Pražany na záruku stejně jako urozené pány a býval, jak ještě uvidíme, i hostem v jejich domech.

Již v první kapitole jsme vytkli, jak vyšší vrstva německého měšťanstva v Čechách, rychlým postupem do popředí života v zemi se prodírajíc, společenské zvrstvení zneklidňovala a význačného zbarvení dějinám našim dávala. Za králů předchozích zjev ten se znenáhla připravoval, za Václava II. však vyspěl tou měrou, že nebylo možné, aby se co nejdříve také v politických dějinách země důrazně neuplatnil. Než o tom o všem udá se nám příležitost promluviti ještě později a zatím stačí snad, co zde bylo řečeno k doložení velikého významu, který pro vládu Václava II. měly těsné styky s měšťanstvem pražským.

* * *

Zdrželi jsme se snad poněkud příliš obšírnými výklady o rázu správy království na sklonku 13. věku, bylo to však nutné, neboť jedině těmito úvahami se nám ujasňuje v mnohém podstata královámí Václavova a sama záhadná bytost jeho stává pochopitelnější. V dějinách evropského lidstva můžeme vůbec pozorovati jaksi trvalý zápas dvojího ideálu životního, který ve vůdčí vrstvě národů působí střídavou silou a stále znovu se přihlašuje od té chvíle, co se ve starověkém Řecku drští dobyvatelé střetli v dlouhém boji s ohebným duchem jónským. Sebevědomí feudálnímu, cenícímu především osobní hrdinství i povahové cnosti silného mužství a věřícímu pevně v přirozenou

sílu zděděné krve ušlechtilé, čelí proud, jenž klade větší důraz na hodnoty intelektuální a obratnost ducha, výchovou k vědění vyzbrojeného. Proud ten, který proti zásadám společnosti chrabře bojující a nepříliš dbalé opatrných počtů, položil spíše buržoasní touhou po klidném a hospodárném občanství, vedl znenáhla k umělejší úpravě života veřejného, v níž silnějším jest chytrý, byť i nebyl z krve vznešené, a převáděl tak správu státní z rukou urozených ochotníků, o třídní výsady opřených, do moci odborně vyškolených a nadaných jednotlivců, třeba plebejců. U nás zapustil v 13. věku své kořeny církví i měšťanstvem, rozvíjeje se rychle vítězstvím hospodářství peněžního nad naturálním, a nalézal ve Václavu II. panovníka, který dovedl jeho sil užívati v zájmu monarchie proti panské feudalitě soustavněji než kterýkoliv jeho předchůdce, silně blíže se mu i svými osobními sklony.

Jak pusobil však na mysl národa nezvyklý zjev krále takového, obklopeného učenými mnichy a výpočítavými publikány, strojícího podivné novoty a ohražujícího se tuhým ceremonielem a nádherou dvorskou proti doteku širších vrstev? Lze to jen tušiti, neboť zprávy naše jsou ve směru tom příliš jednostranné. Obecný lid byl mu jistě stejně vděčen jako klérus za pevnější pořádek v zemi i za mír, kterým se Václavovi podařilo zhojiti rány doby předchozí tak, že dvorský veršovec, Ulrich z Eschenbachu, mohl název Beheim povážlivou etymologií latinsko-německou vykládati jakožto „Beaten heim“ „sídlo blažených“.[1]) Přesto však sotva lze míti za to, že byl Václav II. králem opravdu populárním, jako býval jeho otec. Chyběloť mu jednak bohatýrské gesto, nezbytné k dosažení obecné

[1]) Třeba ovšem připomenouti, že ani v tomto „sídle blažených“ za Václava II. nebylo dosaženo vnitřního míru tou měrou, jakou jsme zvyklí nalézati v spořádaném státě. Aspoň mohli páni čeliti myšlence nového vysokého učení v Praze tvrzením, že země neposkytuje dostatek bezpečnosti pravidelnému přicházení a odcházení mistrů i scholárů, a patrně ani v pozdějších letech vlády Václavovy nebývala tu vzácná překvapení, jakého se dožil roku 1297 arcibiskup magdeburský, který, spěchaje ke korunovaci do Prahy, chasou jednoho lenníka královského byl dokonale obrán. Než takové episody přiházely se i v nejlépe urovnaném státu středověkém, a zprávy nejednoho letopisce dosvědčují vskutku, že Václav II., „rex pacificus“, mohl právem o sobě v Horním právě tvrditi, že píli jeho se podařilo zemi tolik zbědovanou a rozervanou uvésti do žádoucího klidu a tak opravit po každé stránce, až prý takřka nikdo již nevzpomínal dnů neštěstí a všichni slavnému míru se těšili.

obliby, pravá podstata jeho pokrokových snah zůstávala nezasvěcenému množství zřejmě nepochopitelna a zároveň se hlásily v souvěkém ovzduší českém již stále jasněji i hlasy rostoucího uvědomění národního, jeho snahám v mnohém protivné.

Není ovšem nikterak snadné odkrývati klikaté pěšinky, po nichž národní cítění dosahuje vyšších vrcholů dějinných, a v rámci našeho thematu lze se nadto jen letmo dotknouti zajímavé otázky té. Jest však známo, že výraznější vědomí národní, pokud není jen prchavou náladou pudovou, nýbrž má skutečnou a kladnou vyhraněnost, vzniká teprve trvalejším stykem s jinorodými živly a dosahuje pravé intensivnosti odporem proti cizímu panství nebo nemilé soutěži. A zpravidla zvláště poškozené zájmy určitého stavu je burcují k silnějšímu životu.

Ani v Čechách nebylo v ohledu tom jinak a stavem, který zde nejdříve dospěl k opravdovému uvědomění svého češství, bylo asi duchovenstvo domácí; neboť to pocítilo osten cizí soutěže mnohem dříve než vrstvy ostatní a žehralo naň velmi záhy.

První generace kněží světských i klášterníků řádových byly u nás ovšem skoro veskrze cizího původu, ale vedle nich vzrostly rychle i skupiny kněží domorodých, jež vzděláním cizince za nedlouho doháněly; a tím vznikla i význačná řevnivost, která ovšem nemívala jen duchový základ, nýbrž valně se točila kolem vezdejších statků. Duchovní obročí, zvláště tučná místa v kapitolách a bohatých konventech, poutala k sobě ve středověku daleko více nežli v době nové zraky všech, kdo toužili po zcela bezpečně zajištěném blahobytu. Proto stávala se i snadno cílem závodění mezi domácími kleriky a cizinci, kteří se hrnuli do země vytrvale dále, i když jich tu nebylo již třeba, a zasedali sebevědomě ke stolům hojnosti, štědrost velmožů a panovníka k sobě stahujíce. Již v kronice Kosmově máme velmi výrazný ohlas tohoto soupeření a zjevné projevy nechuti proti německým biskupům i kapitulárům do Čech volaným, stížnosti do „vrozené pýchy Němců a zpupné domýšlivosti, kterou projevují neváźnost Slovanům a jejich jazykům“; a také v některých klášterech českých se ozývala již ve 12. věku hesla národní řevnivosti. Čím více pak vývoj církve západní spěl k splynutí všech sluhů Páně v jediný, universální ústav, zastíněný všemocí papežskou, tím trpčími se stávaly nářky domácího kněžstva, jež se cítilo odtištěno od moci a okrádáno o důchody nejen jednotlivými beneficiáry cizího

původu, nýbrž i řády rytířskými, premonstráty i cisterciáky, bosáky a jinými novými řeholemi, které většinou pevnější organisací svou zachovávaly všecírkevní a tím cizinecký ráz svůj důsledněji nežli starší odnože řeholní a nesplývaly tak rychle s národním ovzduším.

Ani u jiných tříd nechybělo ovšem občasných projevů nenávisti proti cizině. Kdykoliv byl boj s německými sousedy, zachvacoval odpor ten i širší vrstvy a proti cizím milcům knížat obracel se často žárlivý hněv domácích velmožů, ale bývaly to většinou přece jen chvilkové nárazy bez trvalých následků, ježto cizí živly světské tvořily v zemi dlouho nepatrné ostrůvky nebo skupiny bez pevných kořenů a německá hrabata i rytíři, v zemi trvale usedlí, sešvakřením rychle splývali s domácím županstvem. Proto po drahnou dobu jen duchovenstvo cítilo váhu cizí soutěže trvale a bylo zároveň vyšším vzděláním svým i širším rozhledem spíše schopno odívati instinktivní odpor ve výraznější hesla obecná.

Neočekávaně rychlý příval německých měšťanů a venkovanů do země české v 13. věku změnil poměry ty ovšem hluboce; příval ten přinesl i duchovenstvu domácímu zajisté mnohé obohacení, ale nezmenšil nikterak soutěž. Naopak; patricijští synkové zajišťují si mnohá obročí, — jména některých kapitulářů to zřejmě prozrazují — a také potřeba nových osadníků, slyšeti slovo boží v rodné řeči, zatlačovala českého duchovního na mnohých místech. Takový význačný případ máme doložen třeba listinou biskupa pražského Jana z roku 1268, kterou se dovoluje německým osadníkům v Žitenici na Čáslavsku, aby se obraceli se svou potřebou svátostní na komendu německého řádu do Dobrovic tak dlouho, dokud by faře jejich „kněz Němec nebyl zjednán, jenž by je, ježto Němci jsou, v zpovědích a jiných spáse duší nutných věcech opatřoval".

Pohoršlivé žárlení a závodění obecné mezi klerem světským a řádovým, o němž jsme se již nahoře zmínili, bylo pak v Čechách patrně ještě více zostřováno právě tím, že v mniššstvu cizí živly měly zjevnou převahu a zejména rychle bohatnoucí „rýnští mniši" cisterčtí se stávali domácímu kléru pravým trnem v oku, takže ani olomúcký biskup Dětřich, jsa roku 1297 na žádost královu nucen potvrditi novou inkorporaci kterési fary klášteru ždárskému, neopominul vplésti aspoň do úvodu listiny, ironicky

se dovolávaje sv. Jeronýma, narážku na to, jak rostoucí bohatství klášterníků jest v odporu s příkazem mnišské chudoby.

Tím vším se v duchovenstvu českého jazyka vyhraňovalo stále jasněji vědomí národní, sesilované také skutečností, že kněz dříve všech ostatních byl i povoláním svým veden k tomu, aby vedle církevní latiny si všímal řeči domácí. Neboť s rostoucí vroucností náboženských potřeb laikův, kterou se vyznačuje pozdější středověk, lidu obecnému nepostačilo prosté přijímání svátostí a mechanické volání slova „Krleš" v kostele; chce více na církvi, žádá poučení podrobnějšího o víře, kázání a svaté dějepravy. A proto kněz překládáním žalmů, perikop, homilií a formulí zpovědních se stává prvním pěstitelem národního písemnictví a přirozeným obráncem rodného jazyka. V ovzduší tom se rodí v druhé polovici 13. věku slavný hymnus svatováclavský a první veršované modlitby, vhodné k recitaci žalmické. Přebásnění cizích legend církevních jest první projev snahy po umělejším tvoření básnickém, jehož potřebu vzrostlá úroveň vzdělanostní vzbudila, a v kruzích vzdělaného kněžstva doby té se ozývají i zajímavé hlasy, plně vystihující nebezpečí, kterým nové rozpětí německého vlivu v městech i na vesnicích ohrožuje nejen český, ale i příbuzný polský jazyk.

Již kolem roku 1272 cítění to dosáhlo klassického výrazu v listáři jednoho z pražských žáků vlašského mistra slovesnosti Jindřicha z Isernie. Jmenoval se, jak se zdá, Bohuslav a ve smyšlených listech svých žaluje trpce na to, jak bezohledně na příklad minorité českého i polského původu jsou posíláni do cizích zemí, kde nemohou užívati jazyka svého, zatím co se v jejich vlasti roztahují němečtí mniši a kláštery vládnou. Rozhořčený vlastenec vidí v tom potupu svou i svého národa a nebezpečí „jazyka slovanského", mluví dojemně o „sladkosti národního cítění" a vytýká s důrazem, že bratří českého a polského zrození boží milostí jsou již stejně vyzbrojeni „doklady učených znalostí" jako cizinci a proto jim rovnocenní.

A že nálada taková současně vládla i v srdcích jiných duchovních literátů českých, ukazuje nejen známý manifest k Polákům, vložený do úst Přemyslovi II. a rovněž ze školy zmíněného Vlacha vyšlý, jehož ještě jinde se nám bude dotknouti, nýbrž i listina, kterou probošt kláštera chotěšovského odpírá příslušnost soudu biskupa řezenského jako konservátora řádu Magda-

lenitek, dovozuje, že ,,Boemia non continetur sub regno Alemanie, cum sit regnum per se et alio utatur ydiomate". Biskup Jan z Dražic, který zakládaje klášter augustiniánský v Roudnici určil výslovně, že členem jeho smí býti jen ,,Čech z otce i matky jazyka českého pošlý" a ne cizinec, náležel sice již generaci o něco pozdější, ale mládí jeho náleží ještě 13. věku. A trochu nálady podobné bylo zajisté již i ve vyzvání, které biskup pražský Tobiáš učinil někdy kolem roku 1287 svým ovečkám, napomínaje je, aby se s modlitbami a poutěmi svými neobraceli toliko do ciziny, nýbrž zůstávali věrni národním patronům českým; vyzvání to bylo tak důrazné, že biskupovi vyneslo přísnou důtku od metropolity mohučského.

Vidíme tedy, že národnostní zápasení a obrana českého jazyka proti cizímu přívalu měla první uvědomělé zástupce v duchovenstvu, což se, jak později uvidíme, stejnou měrou jevilo i v současném Polsku, a právě přízeň, které se u Václava II. těšili němečtí mniši a klerikové, domácí klerus mocně u dvora předhánějíce, nebyla jistě s to, aby zeslabovala protiněmeckou náladu tu. Zbožného krále provázely zajisté modlitby všech, ale k jeho německým rádcům se obracelo nejedno oko se zjevnou nechutí. Jde však o to, zda i jiné vrstvy, a zejména zemanstvo vyšší i nižší tím vším bylo mocněji dotčeno.

Že v lidu obecném přítok cizinců, vytlačujících domácí obyvatelstvo ze mnohých osad a rozrušujících tradicionální ovzduší dravou podnikavostí svou, byl od počátku provázen mnohým steskem, jest samozřejmé, byť i nové německé právo v důsledcích svých přinášelo jasné výhody. Cizinec v takových poměrech jevívá se domácímu všude především ziskulačným vetřelcem a prostý lid český se díval jistě úkosem jak na severoněmecké Sasíky, tak na jihoněmecké Bavoráky, kteří si v jeho vlasti podávali ruku a o nichž šlo pořekadlo, že jeden prý mluví pisklavě, druhý bručivě, navzájem si stejně nerozumějíce jako sova strace, ale oba jsou Němci ,,qui ambo possunt benedici".

Než nešlo tolik o náladu vrstev nižších, jako o vyšší společnost laickou a tu jest neobyčejně těžko vystihnouti proudy, které se v ohledu tom křížily v ustavující se šlechtě české v 13. věku. Není pochybnosti, že právě tehdy panstvo české podléhalo mocně půvabům dvorského mravu a kultury, v rouše německém do Čech pronikající. Dotkli jsme se již v předchozím nejedné z příčin zjevu

toho, ale skutečnou intensivnost jeho nelze přece měřiti pouhými zevnějšími projevy, jako jsou jména hradů a záliba v podobných věcech, jimiž se český pán snažil vyrovnati německým sousedům. Proto jen nesnadno lze rozhodnouti, jakou měrou přední společnost česká za posledních Přemyslovců vskutku poněmčení podlehla.

Jisté jest, že asimilace nebyla nikdy úplná a že rytíř český lišil se i na počátku 14. století ledačíms od německých sousedů, a to i tam, kde je nejvíce nápodobil: tak vytýká kronikář výslovně, že Češi užívají při klání delších a tlustších dřevců než němečtí páni. Sešvakření se sousedními rody působilo, kde k němu došlo, asi nejintensivněji, ale i v rodinách jím dotčených nemizí nikdy zcela jména jadrně česká a sotva který rod panský českého původu byl vskutku úplně zněmčilý. Dvorské ovzduší Václava II. se svým převážně německým rázem sice podporovalo nepochybně vývoj, jenž se nám nejjasněji zrcadlí v skutečnosti, že němečtí básníci dvorští věnují své skladby také českým pánům, jako byl Jan z Michalovic, Boreš z Rizmburka Raimund z Lichtemburka nebo Oldřich z Hradce, a že páni ti i v listinách svých začínají užívati někdy jazyka německého,[1]) ale naopak nelze pochybovati, že právě nakupení cizinstva v okolí královĕ mělo i opačné výsledky.

Panstvo české pociťovalo jistě s nevolí moc německých prelátů, mnichů a hrabat na půdě, kterou sobě vlastnilo, a Otakar Štýrský vyličuje velmi živě, jak prudce v duši urozených Čechů vřel odpor proti cizím rádcům, kterýžto odpor prý vůbec

„der Bêheim staet dem Tiutschen treit,
umb niht wan umb sîn frumikeit“.

Když s Přemyslem II. roj zemanstva českého zajížděl do zemí alpských a pomáhal je ovládat, nebylo ovšem tolik důvodů k protiněmecké náladě jako za jeho syna, který obratněji než otec uměl cizinci na uzdě držeti své Čechy.[2]) A také v obecném životě vy-

---

[1]) Ovšem patrně často prostě vlivem německých příjemců listin těch, zvláště byly-li to kláštery cisterciácké, jejichž vliv na rodiny panské patrně mocně působil.

[2]) I v tom bychom mohli postaviti vládu Václavovu přímo vedle vlády Filipa IV. francouzského, do níž si šlechta severofrancouzská

stupovaly teprve znenáhla význačné stíny, poměr k německému živlu sešeřující.

Německý kolonista, opatřující velmožovi českému zvýšené důchody, byl ovšem vítán, ale jako nelítostný věřitel, užívající valných výhod právních proti panskému dlužníkovi, jako rozpínavý vladař královský a komorní úředník, stává se zbohatlý patricij českým zemanům rychle nemilým vetřelcem. Neslyšně po vší zemi rozsazené cizí skupiny prozrazují tak znenáhla příkré hrany své podnikavosti a tím připravují půdu silné reakci národního uvědomění i ve vyšší společnosti laické, burcují i v panstvu „nelstivé přátele jazyka českého". Sám odpor pánů proti novotám Václavovým nabýval snadno přídechu obrany starých domácích řádů proti cizím vlivům a cítění takové dělil jen malý krok od zvučných hesel národních.[1]) Setkáme se s jasnými projevy tohoto probouzení ovšem až v pozdějších kapitolách knihy, ale nepochybně již doba Václava II. přichystala úrodnou půdu vzniku českého nacionalismu, jaký k nám podnes tak mocně mluví z veršů Dalimilových a který se stal podstatným činitelem dalších dějin českých. Za předposledního Přemyslovce národní vědomí to bylo ovšem ještě příliš spoutáno předchozími sklony a nemohlo zdvihati dosti hlasu svého, ale cítíme takřka jeho neslyšný vzrůst v ovzduší tom a pochopíme, proč mohlo v tak hotové výzbroji vystoupiti do popředí, jakmile pád domácí dynastie hladinu národního života bouřlivě rozvlnil.

Přerozličné a protichůdné byly tedy síly i směry, jež vyrůstaly a zrály v prostředí českém ve chvíli, kdy století třinácté, které přineslo zemím našim tolik změn základních, ustupovalo století novému. Než nesmíme zapomínati, že souvěkovcům se obraz ten jevil ve světle zcela jiném než nám, z dalekého

---

mocně stěžovala, na příklad ústy veršovce Geffroi de Paris, pro přílišnou moc cizincu, Vlachů a Provenzalů, u krále, který jest prý „dur aux siens et douz as estranges."

[1]) Také při vzniku národního uvědomění anglického v 13. věku působil mocně odpor baronů proti vlivným milcům královým z Gaskoňska a Poitou. A kdož by tu nevzpomněl i toho, že známý zákon o výhradném užívání češtiny z roku 1615 byl z valné části rovněž jen výsledkem nechuti proti dvořanům, císařem ze zemí rakouských, z Italie i Španěl přivolávaným, a dílem šlechty, která jinak stála mocně pod vlivem německé reformace.

odstupu věc pozorujícím, jsa mocně ozářen skvělými nadějemi mladého, jedva třicetiletého krále, který, dosáhnuv mnoho, pevně věřil, že obratným úsilím překoná veškeré zbývající překážky, upevní moc svou ještě dokonaleji a zároveň rozšíří také na venek hranice její tak, aby zastínil i slávu otcovu. Získání koruny polské roku 1300 zdálo se nejúspěšnějším krokem k tomuto cíli a proto jest především k němu obrátiti zraky, chceme-li správně oceniti vedle vnitřních, také zevní podmínky moci české na počátku 14. věku.

III.

Koruna polská a uherská.

Druhá koruna královská, koruna polská, byla po léta snem ctižádosti Václava II. Mimoděk navazoval tu na dílo otcovo, ač šel k cíli cestou jinou. V směle rozpiatém rámci snah Přemysla II. Otakara mělo také Polsko místo význačné, neboť král pochopil, že v širém kraji, kde se mluvilo jazykem českému tak příbuzným, bylo velmi třeba silné ruky vrchního pána. Polsko 13. věku byla nešťastná, rozervaná země. Prostírajíc se bez ochranného valu přirozených hranic na východ do nekonečných bažin a stepí, nemělo v čele svých knížat zářivého světce, jako byl český Václav nebo uherský Štěpán, světce, který by byl posvátným dědicem země, silným tmelem a symbolem její jednoty. Národ polský měl ovšem v Hnězdně mocného patrona, Vojtěcha, ale Vojtěch byl apoštol-cizinec, který nepatřil jen Polsku, a teprve mnohem později přidružil se k němu vlastní světec národní, krakovský biskup Stanislav. K němu však se pojilo vlastně více hrůzy než požehnání. Bylť krakovský biskup mučedníkem, byv zahuben samým králem polským, když hájil svobod církevních, a proto se v 13. věku věřilo, že koruna Boleslava Chrabrého, potřísněná svatou krví, unikla kamsi v neznámo a nevrátí se, dokud hrozný hřích nebude smazán sterým utrpením polského národa.

Polsko tehdejší pak nebylo vůbec státem; tvořilo vlastně jen velikou provincii církevní, podléhající lenní svrchovanosti vzdálených papežů a metropolitní správě arcibiskupů hnězdenských. Od smrti Boleslava Smělého (1080), vraha Stanislavova, nebylo tu vskutku korunovaného krále a kraj se tříštil znovu a znovu na libovolně ukrajované a náhodně spojované kusy. Knížata, hrubě nedbajíce prvenství stolce krakovského, dáví se navzájem v zma-

tených bojích; hranice jejich údělů, příliš vratké a mnohdy takřka chvilkové, netvoří spolehlivou kostru národní jednoty a rod Piastův se rozpadá v nepřehlednou spleť větví mazovských, kujavských, slezských, malopolských i velkopolských, jejichž vzájemné soužití se druhdy jeví takřka bojem všech proti všem, kterým se vzdělanostní vývoj země tím žalostněji opožďuje, že i cizí kořistníci ji neúnavně oklovávají a plení.

Hrozný nájezd tatarský roku 1240 byl jen kapitolou dlouhé knihy podobných útoků z východu, zasahujících zhoubně brzy ten brzy onen úděl a provázených neméně svěřepými návštěvami pohanských Litvínů a Jatvěhů nebo schismatických Rusů. Žádná společná obrana nekladla plenům těm trvalejší hráze a také na západní hranici bylo se jednotlivým knížatům polským brániti soustavným záborům markrabat braniborských nebo křižáků německých.

V tomto soumraku národní bídy a rozvratu zaznívají z ochuzených klášterů polských resignovaná proroctví, hlásající, že teprve před posledním soudem bude splněn nebeský slib obnovení polského království podle slov: „In fine dierum gentis illius miserebor et gloria regni illam illustrabo"; ale zoufalství tomu čelily zároveň i hlasy větší důvěry, jako byl hlas dominikána Vincencia roku 1261, pevnou nadějí, že milosrdný Bůh neprodlouží svých trestů až do konce dnů. Vždyť pokořil se rod knížecí v prachu před památkou Stanislava, slavně přijatého roku 1253 papežem v řadu svatých církve obecné, a stejně jako srostly rozsekané údy těla mučedníkova zázrakem v celek, podobně snad „zadrží nyní již všemohoucí ruku hněvu svého, uvede v jednotu rozdělené království, zesílí je spravedlností a oděje znova slávou svou všecko Polsko".

Zvláště v Krakově trvala naděje ta, jsouc živena pohledem na korunovační klenoty, žezlo, korunu a kopí, chované v kapitulním armariu a čekající jen chvíle, „až přijde ten, jenž povolán jest Bohem jako nový Aron". Ale vyvolenec páně nepřicházel a údělná knížata se svými bojovnými družinami ani netoužila po jeho příští. Jen vyšší duchovenstvo, oživující občasnými synodami celé „spatiosa Polonia" vědomí národní, budilo zvolna touhu po pevnější jednotě.

Přemysl II Otakar znal jakožto nejbližší soused dobře poměry polské. Jeho dětstvím přeletěl hrozivý stín velikého nájezdu tatarského, jehož vlny, třeba jen zlehka, se dotkly také

českých zemí. Přímé nebezpečí ustoupilo sice tak rychle, jak přišlo, ale kdo mohl ručiti za to, že se nepřivalí zdvojenou silou? Jako velká hrozba trčela moc tatarská na blízkém východě a po celou vládu Přemyslovu na dvoře pražském neutichlo přesvědčení, že Polsko, dělící západní Evropu od hrůz východu, jest nešťastný, hořící dům, jehož požár má král český hasiti v zájmu svém i všeho křesťanstva.

S vážným důrazem užil srovnání toho olomoucký biskup Bruno, dávaje papeži Řehořovi X. souhrn všeho, oč by bylo na chystaném koncilu obecném v Lyoně především pečovati. A není pochybnosti, že Bruno tu byl jen mluvčím svého krále, který již roku 1255 v listu, poslaném krakovskému biskupovi Prandotovi mluvil o zemi české a polské jako o dvou stěnách téže budovy, spojených jediným úhelným kamenem. V listu tom[1]) vytýká mladý král svou snahu, „poutem nerozlučné smlouvy a přátelství k sobě připoutati všechna knížata polská a s pomocí boží jich chrániti před jakýmikoliv útočníky, schismatiky i pohany, a to tím účinněji, čím dokonalejší moc mu bude nebem popřána."

Přemysl psal tyto programové věty maje zrak upřen ke koruně římské, která mu právě tehdy kynula, a nám se zdá, jakoby dlouhý věk dělil ten projev mladické naděje a sebedůvěry od šeré nálady pamětního spisu Brunonova z r. 1273, jehož cílem bylo především dokázati papeži, jak nebezpečno jest podporovati proti králi českému, obětavému ochránci východních hranic křesťanstva, jeho nepřátele v Německu, nesvorném a velikých obecných cílů již neschopném. Ale základní nazírání na polskou otázku jest stejné v tom i onom projevu. Ne bez jemné ironie ukazuje Bruno papežovi, obracejícímu se s utkvělou touhou jen k znovudobytí Svaté země, že především v Polsku, stále ohroženém Tatary, Rusíny a Litevci, jest „paries proximus nobis", nejbližší ochranná stěna křesťanstva západního, které neudrží drobná knížata německá, nýbrž jen silná moc krále českého.

A přesvědčení takové neměli jen pochlebníci na dvoře pražském, kteří s Ulrichem z Eschenbachu Přemysla zvali „der hoeste kûneg der under krône ie wart bekant, das beste glit der kristenheit". Také vzdálenému annalistovi lambašskému jest Přemysl panovníkem, v jehož rukou spočívá praporec Kristův

---

[1]) Kodeks dipl. kathedry Krakowskiej I. 62.

proti pohanstvu, a dojemný žalozpěv německý nad jeho smrtí vytýká především, že český král byl po všecek život svůj mocným štítem církvi proti východním nepřátelům.[1])

V polovici 13. věku obracel se zrak souvěkovců se zvláštní úctou k zbožnému králi Francouzů, Ludvíkovi IX., který s neúnavným úsilím suna moc svou k břehům severoafrickým, tam i zahynul, snaže se ochrániti tento bok křesťanstva od útoků moslimů. Přemysl II. měl nepochybně v svatém Kapetovci, jen o málo jeho samého starším, jehož výpravy i pražští letopisci pilně zaznamenávali, zářivý vzor. Dotkli jsme se již nahoře toho, jak mladou rozpínavostí kypící říše česká zaujímala po východním boku poklesle moci německé postavení podobné jako Francie po boku západním, a heslo ochrany křesťanstva mohlo i jejímu králi dáti podobné posvěcení. S význačným důrazem psal Přemysl roku 1260 papeži, že se zdržuje odvetného vpádu do Uher jen proto, aby neseslabil důležitou baštu víry Kristovy a „neotevřel brány její a tím i ostatní země křesťanské útoku tatarskému." Podle kroniky erfurtské báli se Tataři především „železného" krále českého a minesinger Sigehêr vytýkal v básních svých výslovně, že křesťanstvo jest ztraceno, nebude-li Otakar čeliti pohanskému východu podobně jako Alexandr ve starověku. S vědomím tohoto velikého úkolu byly patrně spiaty jak slavné jízdy královy do Prus, tak i jeho zdánlivě fantastický plán litevský roku 1267.

Král český měl se podle plánu toho státi lenním pánem Galindie, Jatvěžska a Litvy, získati kraje ty křesťanství, dáti novým biskupům jejich metropolitní středisko v Olomouci a sevříti tak rozháraný živel polský se severu i jihu do pevných hrází poručenskou mocí česko-litevskou. V 12. věku užívala knížata česká slabosti svých východních sousedů nejednou k loupežným vpádům do Polska, houfy otroků odtud odvádějíce. Nyní chtěl Přemyslovec býti rozervanému kraji silnou oporou.

---

[1]) A svědectví těch by bylo možno uvésti řadu; tak na příklad výroky Heřmana Altašského nebo Magna, kronikáře kláštera reichersperského, podle něhož Přemysl životním zápasem, po sedmadvacet let znova a znova naň doléhajícím, „ad nichilum redegit omnes inimicos crucis Christi, qui multociens res nefandas exercuerant in populo Dei". Výrok Brunonův, nahoře uvedený, souvisí ostatně snad také s bullou Alexandra IV. z 10. srpna 1260, v níž se Polsko, ohrožené Tatary, označuje rovněž slovy Horácovými „paries cum proximus ardet" (Voigt, Cod. dipl. Prus. I. č. 1301).

Jeho zájem o věci polské dosvědčovala horlivá úcta k novému národnímu světci Stanislavovi a péče o beatifikaci Piastovny Hedviky. Přenášeje tělo její, Přemysl vytýká důrazně těsný svazek, který ho poutá ke knížatům polským, „přirozeným pokrevencům a přátelům“, a vskutku neopomíjel ničeho, co mohlo pouto to utužiti. Mladým Piastům opatřuje v říši slavná obročí, jako byl stolec solnohradský nebo pasovský, prostředkuje sňatky polských kněžic s německými vévody a přispívá k jejich vyvěnění, stává se poručníkem nedospělých princů a smiřuje rozhodčím slovem jejich spory.

Že snaha po pevnějším zcelení Polska v bezpečnou hráz křesťanstvu nebyla jedinou pohnutkou jeho jednání, jest ovšem jasné. K prozíravé evropské politice dalekých výhledů pojily se také potřeby dne a okamžiku, souvislé zejména s nepřátelstvím uherským. K hrobu sv. Stanislava do Krakova nepřicházel se poklonit jen král český; putoval tam také král uherský, který, stejně jako Přemysl, byl sešvakřen s několikerou větví domu Piastova a mohl se dovolávati slov obecně rozšířené kroniky Kadlubkovy, podle nichž se v nebi sv. Štěpán se sv. Vojtěchem svorně modlí, aby Polsko a Uhry navždy setrvaly ve věrném přátelství.

Mezi Přemyslem II. Otakarem a králem uherským se odehrával po léta diplomatický zápas o spojeneckou přízeň polských sousedů, jež byla té i oné straně stejně užitečná. Přemysl nezapomněl nikdy, jak právě před jeho vstupem na trůn, v letě 1253, hrozný vpád Boleslava Krakovského a Vladislava Opolského do severní Moravy dokázal nebezpečí takového přátelství Piastovců s uherským nepřítelem, a u Kressenbruna, stejně jako v pozdějších bojích jeho se Štěpánem II. a Ladislavem IV., bojovala na české i na uherské straně vždy knížata z nejodlehlejších koutů Polska.

Ale přes to přese vše zasáhal Přemysl II. Otakar do věcí polských jen jaksi levou rukou a bez úsilí soustavného. Jeho hlavní snahy spěly k jihu, do zemí alpských a k Adrii. A nad to trvala mezi ním a knížaty polskými zásadní různost nazírání na poměr k říši německé.

Souvěcí Piastovci vytýkali s žárlivým důrazem, že nepodléhají jinému panství než lenní svrchovanosti papežově, jemuž platí na znamení svodoby halíř svatopetrský. Odmítali, aspoň většina jich tak činila, důsledně veškeré závazky k říši a to právem. Jim,

drobným knížatům, příslušnost k říši římské mohla vynésti jen břemena, nepřinášejíc výhod nijakých. Král český hleděl na to jinak a zmínili jsme se již v první kapitole, proč.

Také v Čechách vyrostla sice panovnická moc Přemyslovců ze samostatných kořenů domácích, ale poloha Čech, jejich přirozené bohatství a příliš rané styky s oblastí franskou způsobily, že země naše byly tak záhy a pevně vkloubeny do středověké říše římské, že později nebylo již možné bez vážných škod je odtud vytrhnouti. Když v polovici 11. věku kníže Spytihněv hledal podobně jako Piastovci v Římě korunu a s ní patrně oporu proti nárokům císařským, netroufal si mu jí již sám papež poskytnouti. Čechy srostly dokonale s říší a dynastii v zemi vládnoucí to vlastně nebylo bez výhody, zvláště když, setřássi většinu tíživých povinností, ze svazku toho plynoucích, mohla jako čelný člen veliké rodiny knížat říšských dbáti toho, aby v Němcích nenabyly vrchu síly jí nebezpečné nebo nepohodlné. Jakožto přední úd říše mohli králové čeští mnohem snáze šířiti moc svou k západu nebo jihu, nežli, kdyby byli stáli vně hranic imperia, a proto se nejevilo lenní příslušenství k tomuto velkému, universálnímu útvaru Přemyslovi II. tíživým okovem jako knížatům polským, zvláště dokud z mysli jeho nevyprchala naděje, že sám dosáhne římské koruny, jako dosáhl zemí alpských i Chebska, mocného vlivu v Bavořích i říšského vikariátu na pravém břehu Rýna. Neboť spojením české i římské koruny bylo podle jeho mínění možná českou otázku v rámci říšském nejbezpečněji rozřešiti a zároveň i obranu křesťanství proti východu zabezpečiti.

Než naděje ta zklamala. Pomocí papeže Řehoře X. bylo proti vzrostlé moci české vztyčeno království Rudolfa Habsburského, a podléhaje roku 1276 zradě i útoku téměř všech sousedů, spojených pod praporem nového krále římského, pocítil Přemysl prudce, jak přese všechny svazky, víží jej a rod jeho k říši, zůstává v ovzduší německém cizincem proto, že nebyl Němec. Slyšel jásot vynášející Rudolfa za to, že podle slov opata admonského „zlomil rohy[1]) zpupného panování slovanského“ a viděl, jak se všude

[1]) Také durynskému kronikáři Sifridovi z Balnhusenu (M. G. SS. 25, 708) jevil se Otakar zvířetem o mnoha rozích, které prý mu byly pak vytrženy všechny až na jeden, ale jevil se mu ovšem také měsícem, který, mnoho jiných měsíčků pohltiv, konečně je všechny zase vydávil.

v říši věří, že sám papež prohlásil nemožným, aby Slovan vstoupil na stolec Karla Velikého.

Vítězný Rudolf pak nepřipravil Přemysla II. jen o životní dílo výboje zemí alpských, nýbrž pokoušel se zřejmě i o to, aby znova dal českému králi pocítiti také stinné stránky jeho závislosti na říši. Zdálo se, že ani bulla sicilská z roku 1212, na niž svědkem byl vedle jiných drobných dynastů švábských stejnojmený děd Rudolfův, neobstojí plně jakožto palladium výsad českých a marně dovozoval Přemysl vítěznému soupeři, že český král jest „údem říše, jehož seslabením imperium ničeho nezíská, nýbrž spíše jen podstatnou ztrátu utrpí.“

Trpká zkušenost ta nezůstala bez vlivu na základní rysy dalších činů Přemyslových. Jak prudkými slovy se domáhá roku 1277 na generální kapitule řádu cisterckého, aby Zlatá Koruna, klášter, který byl takřka symbolem jeho předchozích úspěchů, byla vyproštěna z filiálního poměru k rakouskému klášteru sv. Kříže a postavena pod Plasy! Dovozuje to výslovně svým rozhodnutím, vyvésti království své v každém ohledu ze závislosti na německém sousedství.

Nyní ocenil Přemysl jistě i výhody zásadního odporu knížat polských proti německé nadvládě, hledaje daleko úsilovněji nežli před tím jejich spojenectví. Dnes víme ovšem, že domnělý manifest Přemyslův ke knížatům polským z roku 1278, slovanským cítěním překypující, je pouze slohové cvičení ze školy vlašského rhetora, v Praze působícího Jindřicha Isernského, ale zvučné věty zachovaly nám nepochybně aspoň ohlas tehdejší nálady u královského dvora pražského. Jsou takřka zjevnou polemikou proti vývodům, kterými nedlouho před tím[1]) král Rudolf knížatům slezským vynášel říši římskou jako jediný pevný základ veškerého křesťanského společenstva, vyzývaje je, aby se neoddělovali od jejího mocného svazku. Naproti tomu manifest Přemyslovi připisovaný varuje knížat polských před nenasytnou vládychtivostí Němců, která by ujařmila i svobodné Polsko, kdyby jí v tom nebránila hráz moci krále a národa českého, které k Polákům pojí příbuznost krve i jazyka.

---

[1]) V listu ze 17. června 1276; Löschke Zeitschrift f. Gesch. u. Altertum Schlesiens XX. 107 a Redlich, Reg. imp. nó. 563.

Myšlenka, že Čechy a Polsko jsou jen dvojí stěna téže budovy, společně vzdorující cizímu vlnobití, hlásí se tu stejně, jako se hlásila v starších projevech královых o vzájemném poměru obou zemí, ale roku 1278 hradba budovy té nečelí ovšem s vědomým vzdorem jen východu, nýbrž jest obrácena také proti západnímu nebezpečí a Poláci jsou tentokráte, kdož mají přispěchati na pomoc k uhašení požáru německé sveřeposti, společnou budovu ohrožujícího. Vzrušená a přívalem slov význačná dikce manifestu jest sice nepochybně dílem italského stilisty, ale myšlenka sama nebyla ve chvíli té zajisté ani samému Přemyslovi cizí. Neboť prudké zaujetí protiněmecké, z manifestu sálající, nikterak se neobracelo proti mírnému pronikání německého vlivu a kolonisace do zemí slovanských, jehož král tak důsledně užíval k sílení své moci, nýbrž proti politické rozpínavosti říše, Rudolfem Habsburským znova mocně probuzené. A přesvědčení, že Čechy k Polákům těsně pojí příbuznost krve i jazyka, naznačoval Přemysl i v authentických projevech, jako byla na příklad smlouva s Boleslavem Stydlivým, vévodou krakovským, uzavřená roku 1277.[1])

Než král český padl vskutku v nešťastném boji a jeho polské snahy byly tím pohřbeny. Znělo to takřka jako posměch osudu, že právě vratislavský kníže Jindřich, vychovaný na dvoře pražském „jako vlastní syn králův", týž, který se kdysi zavázal písemně, že nepřijme rytířského meče než z rukou Přemyslových a že oděje i čeleď svou do barev českých, uznal za cenu Kladska, odtrženého od Čech, lenní svrchovanost krále římského,[2]) podobně jako učinil snad i jeho příbuzný, vévoda lehnický. Plné desítiletí není pak slechu o pronikání moci české do Polska, a když Václav II. smělou hru zase začíná, děje se tak za předpokladů zcela změněných.

Přemysl II. nemohl vlivu svého v Polsku platně rozvinouti, jsa příliš poután k zemím alpským, ale z části i proto, že sám žádným kusem země polské nevládl, neboť dočasné poručenství nad Vratislavskem bylo ve směru tom základnou příliš vratkou. Postup jeho syna byl zcela jiný.

---

[1]) Arch. Öst. Gesch. 29 Nó. 36—37.

[2]) Viz k tomu Emler, Reg. II. No. 2248 a 2282—84. Názor Gräbnerův, Böhmische Politik 44, že Jindřich Vratislavský teprve roku 1287 podstoupil lenní svrchovanost krále římského, neobstojí; stalo se tak patrně hned roku 1279.

Pokušení, jíti cestou otcovou a setrvati při nárocích na země alpské, přihlásilo se ovšem i u Václava II. několikráte. Nejprve, dokud byl ještě pod vlivem Záviše z Falkenštejna, a pak znova roku 1292, když se po smrti krále Rudolfa vyšinul na trůn římský pomocí českou Adolf Nasovský a panování rodu habsburského v dědictví babenberském bylo nebezpečně ohroženo mocnou koalicí sousedů. Ale obratné ruce nejstaršího syna a dědice Rudolfova, vévody Albrechta, se podařilo zažehnati nebezpečí, a Václav II. vzdal se pak znenáhla myšlenky, odčiniti porážku otcovu přímým útočením na habsburského švakra, a vzdal se jí tím snáze, že již před tím hledal své nedočkavé rozpínavosti jiných polí, kde bylo se nadíti menšího odporu.

Byly to jednak země míšeňské, v nichž tehdy Wettinci dělením a vnitřním nesvárem do kořene otřásli svou rodovou mocí; již roku 1288 počal tu Václav II. svůj postup tajným jednáním s Fridrichem Drážďanským o koupi jeho podílu. Na druhé straně pak to byly země polské, kde v téže době po smrti vévody Leška Černého ohlásil král český své nároky na vévodství krakovské i sandoměřské, snaže se zároveň získávati lenní svrchovanosti české i hornoslezské Piasty. Úspěchem, který po některém prodlení konečně provázel snahy ty, nabývá vliv český v Polsku základny daleko pevnější, než měl v době Přemysla II. Otakara.

Není třeba, abychom tu líčili podrobně[1]) průběh zápasu Václavova o Krakovsko v letech 1288—1291. Nebyl bez nesnází, protože byl doprovázen posledními dozvuky vnitřních bojů v Čechách, nebezpečnou vzpourou Vítkovců po pádu Závišově. Dotkli jsme se již v předchozí kapitole toho, jak mladý král překonal odboj ten pomocí z Němec, a táž pomoc, vedená bamberským biskupem Arnoldem, mu usnadnila také vstup na stolec krakovský.

Nešlo při tom ovšem jen o výboj válečný; skoro důležitější byla jednání diplomatická jej připravující a provázející. Bylať pro Václava důležitou školou, neboť jej naučila užívati nesvornosti drobných knížat slezských, z nichž nejdříve Kazimír Bytomský a po něm jeho tři bratří, vládnoucí v Těšíně, Opolí a Ratiboři, se stali českými

---

[1]) Následující nástin postupu moci Václava II. v Polsku opírá se především o podrobnější úvahu, uveřejněnou s názvem „Václav II. a koruna polská" roku 1915 v Českém Časopise Historickém, kde lze nalézti také podrobnější vývody o úpravě lenního poměru Čech k říši z roku 1298.

many, a ukázala mu zároveň, že i odpor mocnějších Piastovců, jako byl Přemysl Velkopolský, lze překonati penězi a obratným jednáním. Jediné proti odhodlanému knížeti kujavskému, Vladislavovi Lokýtkovi, bratru Leška Černého, se vším úsilím dědictví krakovsko-sandoměřského si hájícímu, nebylo lze užíti prostředků takových; jeho bylo pokořiti se zbraní v ruce a prostý houfec polní na to nestačil.

Tak se stalo, že tažení do Sandoměře a Kujav, uchystané roku 1292 proti Vladislavu, bylo první velikou zahraniční výpravou Václava II., při níž osobně nebojovný král si získal rytířské ostruhy a pocítil po prvé sladkost velikého úspěchu, když v říjnu 1292 pod hradem Sieradzí před tváří valného zástupu knížat polských, vedených hnězdenským metropolitou, pokořený Lokýtek koleno před ním sklonil, manskou věrnost mu přísahaje. Když pak na sklonku téhož roku jedenadvacetiletý Václav II. vjel slavně do Krakova, byl bezprostředním pánem dvou nejbohatších údělů polských, znamenitých doly a obchodním významem, a lenním seniorem většiny vévod slezských i kujavských, kdežto k jiným Piastům, jako byl Bolek Svídnický, získaný již roku 1289 ustoupením Šumberska, nebo Boleslav Mazovský, manžel Přemyslovny Kunhuty,[1]) ho poutaly rovněž svazky přátelské. Tak mocného vlivu v zemích polských jeho otec nedosáhl nikdy a pochopíme, že touha Václavova se nesla rychle ještě k cílům dalším a vyšším.

V kathedrálním chrámě na Wawelu, který, jsa posvěcen svatému Václavu i Stanislavu, byl přímo symbolem spojené moci českopolské, uviděl korunovační klenoty polské a slyšel zajisté z úst kapitulářů stará přání, aby zemím polským opět vzešla silná moc královská. Spojiti na své hlavě korunu přemyslovskou a piastovskou se stává od té chvíle touhou jeho duše, pokorně se sklánějící před knězem, ale vskutku žíznivé světského lesku, moci a magnificence. Ale ptal-li se, jak by bylo lze obnoviti korunu Boleslava Chrabrého, zněla odpověď krakovských kněží nepochybně, že tak může učiniti pouze stolec papežský, jehož lénem jsou veškeré

[1]) Sňatek ten způsobil nemalé pohoršení, ježto Kunhuta byla k němu vyvedena z kláštera klarisek pražských, kde složila již sliby řeholní; že se tak stalo právě roku 1291 a to s vůlí Václavovou, vnucuje domněnku, že sňatek byl především prostředkem k získání přátelství Boleslavova proti Lokýtkovi.

kraje polské. Souhlasu papežova bylo třeba tomu, kdo by se chtěl ozdobiti korunou, skoro dvě stě let již odpočívající; leč právě v té chvíli jakékoliv jednání s Římem mělo značné nesnáze.

Od smrti Mikuláše IV., který zemřel v dubnu 1292, byl stolec papežský neobsazen a předmětem boje kardinálů, kteří, jsouce rozděleni na dva tábory pod vedením rodů Colonna a Orsini, byli daleci dohody. Šlo tedy o to, zvěděti v čas, která strana má lepší čáku vítězství a získati ji již předem. Rádcem nad jiné povolaným se zdál tehdy jakýsi mistr Alexius, jehož přivedl ke dvoru českému probošt Bernard Kamenecký. Obratný ten kanonista znal dobře kurii římskou a pevně věřil v úspěch strany orsinské. Získati ji, znamenalo podle něho i získání budoucího papeže pro přání česká, anebo aspoň trvalou oporu jejich u kurie. Alexius naplnil mysl královu vypravováním o velikém vlivu rodu Orsini v Římě, o tom, jak před několika lety Mikuláš III., z rodu toho pošlý, jim již připravoval království v Toskáně a jak mocní prokonsulové toužili po spojení s některým domem královským. Z jeho úst mluvila k Václavovi stará sláva Říma, věčného města, která mysl královu mocně vzrušovala. A právě tehdy, 1. března 1293, se mu narodila dcera Jitka. Zásnuby nemluvňat nebyly v době té neobvyklé; nedlouho před tím zasnoubil Václav jinou dcerušku, Anežku, synáčkovi římského krále Adolfa přes to, že byla ještě v kolébce. Úmluva taková, byla-li hned provázena politickým ziskem, měla výhodu pouhého úpisu na velmi dlouhou lhůtu. Proto dal Václav II. svolení k tomu, aby Alexius šel do Říma jednati o získání rodu Orsini závazným slíbením ruky Jitčiny synkovi senátora Gentile Orsini, který byl z čelných členů rodu, jsa vlastním synovcem všemocného kardinála Mattea, a právě roku 1292 se vyznamenal před Pisou jako generalissimus strany guelfské.

Alexius šel tedy do Říma a jeho přičiněním byla rychle zpečetěna svatební úmluva mezi královským rodem českým a římským magnátem, jehož potomci o dvě stě let později se spokojili s tím, že uznali za své příbuzné české pány z Rožmberka. Účinná podpora chystaného jednání o korunu polskou byla zajisté podmínkou svazku, jehož Václav II. užil také k tomu, že tehdy prostřednictvím kardinála Mattea Orsini získal do služeb svých slavného mistra orvietského, o jehož činnosti v Čechách jsme již slyšeli.

Václav II. byl právě v prvním náběhu svých velikých plánů, ale stejně jako narazily ve vnitřní politice novotářské snahy jeho

na mnohý odpor, bylo mu i v otázce polské koruny pocítiti těžká zklamání. Konklave v Peruggi trvalo nekonečně dlouho a teprve v červnu 1294 vlivem kardinálů z rodu Orsini byl vskutku zvolen papežem ubohý poustevník, Celestin V. V zápětí však došla do Říma zpráva, že malá princezna česká, synu senátorovu určená, 3. srpna 1294 zemřela. Tím zájem rodu Orsini na věci krále českého jistě zvlažněl a na sklonku roku pak došlo po nenadálé abdikaci Celestinově k volbě nového papeže, Bonifáce VIII. Mistr Alexius zůstal sice i potom v Římě, žádaje z Čech znovu peněz pro svá jednání, ale konečný výsledek byl zcela neočekávaný. Bonifác VIII. na jaře 1295 obnovil vskutku korunu polskou, ale ten, kdo ji měl nositi, nebyl Václav II., nýbrž kníže z rodu Piastova, Přemysl II. Velkopolský.

Jak došlo k tomuto obratu? Podle kroniky zbraslavské mistr Alexius byl prostě zrádce, který zpronevěřil peníze svého pána a nad to jej ošidil, opatřiv korunu polskou ne jemu, nýbrž druhému nápadníkovi. Snad se versi té na dvoře pražském vskutku věřilo, ale byly tu zajisté i jiné příčiny neúspěchu, než zrádné jednání Alexiovo, který záhy po tom bídně skončil, byv vlastním sluhou zavražděn. Plán Václavův patrně nezůstal utajen a žárlivost vyššího duchovenstva velkopolského, vedeného arcibiskupem hnězdenským, Jakubem Svinkou, byla snadno vzbuzena. Korunovací Václavovou by byl Krakov zajisté postoupil mnohem více do popředí, než bylo snesitelno metropolitovi, zdůrazňujícímu důsledně prvenství Hnězdna. Svinka měl časté styky s Římem, rád vystupoval jako strážce práv stolce papežského v Polsku a nebylo asi příliš těžko probuditi ctižádost Přemysla Velkopolského proti plánům Václavovým.

Kníže ten, vládnoucí po smrti bratrově samostatně zemí poznaňskou, kališskou i Hnězdenskem, dal si roku 1291 sice odkoupiti bohatým králem českým své nároky na Krakov a žil s ním v následující době v dobré vůli. Ale jeho postavení změnilo se podstatně, když roku 1294 smrtí vévody Mestvína získal také Východní Pomořany. Stal se tak pánem největšího zceleného území v Polsku, území, jež se dotýkalo přímo moře, a myšlenka, že by Václav, dosáhnuv království, snad i nad ním chtěl prostříti svrchovanost svou podobně jako nad drobnými knížaty hornoslezskými nebo nad přemoženým Lokýtkem, byla mu jistě málo příjemná.

Bylo to tedy především gesto obrany proti hrozícímu postupu bohatého krále českého, vstupujícího plnou váhou moci své do kruhu Piastovců, když Přemysl Velkopolský se jal ucházeti v Římě o to, aby se koruny polské nedostalo pánu Krakova, nýbrž jemu samému, v jehož zemi leží metropole hnězdenská. A Bonifác VIII? Neznáme důvodu jeho rozhodnutí; snad zdál se mu pohodlnějším lenníkem pán menší moci. Jisté jest, že s jeho svolením mohl Přemysl 26. června 1295 v Hvězdně za assistence biskupa poznaňského, plockého a vloclavského dáti se Jakubem Svinkou pomazati a korunovati na krále polského. Hrob svatého Vojtěcha zvítězil nad ostatky sv. Stanislava a nový král okrášlil pečeť svou významným nadpisem „Reddidit ipse solus victricia signa Polonis".

Nevíme ovšem, jak ostatní knížata polská hleděla na neočekávanou událost, zda viděla v novém názvu Přemyslově skutečný nárok vrchní moci nad veškerou oblastí jazyka polského nebo pouhé vyznamenání, jehož právní působnost nepřesahovala vlastní oblast jeho moci knížecí, kraj velkopolský a Pomořany. Přemysl sám si snad nebyl zcela jasně vědom, jak daleko jdou jeho zásadní práva vůči ostatním knížatům; jistě se těšil z toho, že ušel nebezpečí české nadvlády a dosáhl znamenitého zvýšení své osobní hodnosti; cítil-li se však vskutku „králem Polska" nebo jen „králem v Polsku", jest dnes těžko rozhodovati.

V Praze ovšem přijali čin papeže Bonifáce za těžkou nespravedlivost a korunovaci hnězdenskou za nesnesitelný insult. Jest jistě význačné, že nový biskup krakovský, Jan Muskata, rodem vratislavský Němec a v Bologni vyučený, bystrý kanonista, který požíval zvláštní důvěry Václavovy, právě v polovici června r. 1295 dlel v Praze a s ním i jiný sufragán arcibiskupství hnězdenského, Konrád, biskup lubušský. Lze právem míti za to, že se král český s nimi radil o protestu proti korunovaci „krále Kališského", jak na dvoře českém posměšně Přemysla nazývali. Zvláštním poselstvem pohrozil tehdy Václav Přemyslovi, nevzdá-li se nové hodnosti, že ostřím meče k tomu bude donucen, a obšírné žaloby české putovaly do Říma k papeži, dovozující, že velkopolský panovník a arcibiskup hnězdenský si neprávem osobují „diadem, který od starodávna býval v Krakově" a že učinili to zjevně „na potupu krále Václava". Václav II. žádal na Bonifáci VIII. výslovně zrušení předchozího rozhodnutí, ale věcí ho-

tovou bylo ovšem těžko otřásti a v zápětí byla situace ještě více znesnadněna, když Přemysl II., netěšiv se více než půl roku z nové koruny, 6. února 1296 náhle zahynul rukou vrahovou, synů nezanechávaje.

Smrt jeho vzbudila dvojí otázku: kdo bude po něm vládnouti na půdě Velikého Polska i v Pomořanech a zda na tyto dědice přejde také hodnost královská. Václav II. zajisté kroky svými v Římě a i jinak dosáhl, že žádný z knížat, kteří se zmocnili části dědictví Přemyslova, si netroufal přijmouti výslovně důstojnost královskou, ale zatím nic více. Bonifác VIII. nebyl patrně ochoten měniti zásadně své rozhodnutí Hnězdnu příznivé a nadto jevila se asi doba tehdejší Václavu II. samému málo vhodná k rozvinutí velikých sporů, protože byl právě mocně upoután hrozícím sporem o Míšeň s králem římským Adolfem Nasovským a politikou říšskou vůbec.

Jest to chvíle, kdy český král počal připravovati svržení Adolfovo a pozdvižení svého dosavadního soupeře, Albrechta Habsburského, na trůn římský a kdy otázky ty patrně zaměstnávaly úplně dvůr pražský, posunujíce zájem o věci polské do pozadí. Teprve roku 1299, když pádem Adolfovým spory říšské byly neočekávaně rychle rozřešeny a Václav si dostatečně pojistil odměnu své pomoci v zemích míšenských, vstoupila otázka koruny polské znovu do popředí. Ale tenkráte v jiném rouše nežli před tím. Na dvoře českém hlásí se ve lstivých hlavách právnických a snad i přičiněním krakovského Jana Muskaty od roku 1299 myšlenka, nevymáhati jen korunu polskou na pokladě vévodství krakovského, nýbrž pokusiti se zároveň o získání části nebo celého territoriálního dědictví Přemysla Velkopolského.

Spory o dědictví to vlastně neustaly od roku 1296, neboť po násilné smrti Přemyslově bylo tu hned několik nápadníků. V Pomořanech, na které již tehdy žádostivé zraky upírali jak Askánci braniborští, tak i řád Německý, vystoupil jakožto nápadník Lešek, syn Ziemomysla Kujavského, ve Velkém Polsku snažil se dosíci vlády slezský vévoda Jindřich Hlohovský, dovolávaje se závěti Přemyslovy, největší však úsilí rozvinul Vladislav Lokýtek, jehož šlechta velkopolská povolala do osiřelé země jako manžela Jadvigy, neteře zabitého krále.

Zdržme se trochu u muže, jemuž osud určil, aby od mládí byl úhlavním odpůrcem českého panství v Polsku. Úryvkovité

záznamy několika klášterních annálů, jež jsou takřka jediným naším pramenem o politických bězích v tehdejším Polsku, nedovolují nám ovšem, abychom pronikli až k jeho osobnosti. Z chudých narážek jejich jest možno jen uhodnouti, že život Vladislavův byl vskutku pohnuté drama barbarské pestrosti a plné střídání jasu i stínu, jehož konec teprve ozářila smířlivá a veliká perspektiva. Drsný bojovník, otřelý od mládí ve sterých dobrodružstvích, byl jistě pravým protikladem českého krále, churavého, obaleného dvorským přepychem a klášternickou učeností. U mnohých historiků polských Vladislav jest ovšem od počátku uvědomělým vlastencem, bojujícím obětavě za zcelení národa a proti vládě cizinců v polské zemi. Lze však sotva míti za to, že by představa ta byla výstižná.

Uvědomělé snažení národní, pokud nebylo pouhým přirozeným instinktem, nýbrž mělo ráz skutečného programu, probouzelo se v době té, jak ještě uvidíme, hlavně v duchovenstvu polském a vnikalo na sklonku 13. století asi jen velmi pomalu mezi knížata, obklíčená namnoze cizími, bojovnými námezdníky a s duchovenstvem se statně svářící. Vladislav v prvních letech svého vystupování se neliší nijak od svých knížecích druhů. Měl patrně především vzácnou neústupnost, vlastní tak často lidem drobného vzrůstu, pro jaký byl sám posměšně přezván Lokýtek. Bojoval se zdravým sobectvím především za vlastní zájmy, za svá práva dědická. Jen řada neočekávaných shod asi způsobila, že po vymření Přemyslovců jeho vítězství bylo zároveň vítězstvím národního celku polského a teprve tehdy, k posledku dlouhého boje, postihl Vladislav vlastní cenu národního uvědomění pro své cíle. Ale statečný byl vždy a nezdolatelný v sebedůvěře svérázného hrdiny, protloukajícího se dobrodružně s malou družinou rodným krajem, jehož nezlomila řada těžkých proher a který dovedl těžiti obratně z mnohých šťastných náhod.

Na ty jeho život v pravdě rovněž nebyl skoupý. Štěstí mu přálo především tím, že přežil své bratry a mohl po nich děditi. Jako drobný údělný kníže, vládnoucí nevelikou zemičkou kolem Brestu Kujavského, byl by asi beze stopy zmizel v klubku ostatních Piastovců. Smrt bratra Leška Černého roku 1288 jej však posunula rázem do popředí: mohl zápasiti o Krakov a Sandoměř nejen se slavným vévodou vratislavským, ale později i s mocným králem českým. Byl to boj plný dobrodružství, vítězství a pádů tak ne-

očekávaných, jako byla porážka roku 1289, kdy Vladislav byl nucen v přestrojení žebravého mnicha se vykrásti z Krakova, odtud pak ještě podruhé podobně prchal před vojskem českým. Ale v bojích těch stal se osobou obecně známou a i když konečně roku 1292 byl donucen vzdáti se obou zemí, na něž český lev položil svou těžkou tlapu, zůstalo mu z dědictví po bratrovi aspoň knížectví sieradzské, třebas jako pouhé léno české. Roku 1294 smrtí druhého bratra, Kazimíra, nabyl údělu lenčického, tak že spojil ve svých rukou téměř celou oblast kujavskou. A náhle smrt Přemysla II. mu otevřela dvě léta potom cestu k panství nad Velikým Polskem.

Tu bylo mu ovšem zase zápasiti s ostatními nápadníky dědictví, ale Vladislav snažil se tentokráte nespoléhati se jen na zbraň, nýbrž vedl si diplomaticky. Aby mohl vytlačiti synovce Leška z Pomořan, uzavřel nejprve s Jindřichem Hlohovským smlouvu smírnou, kterou slezskému soupeři postoupil jihozápadní část kraje velkopolského, ponechávaje sobě díl, který bylo snáze s Kujavskem spojiti. Tak opanoval vskutku i Pomořany a byl pánem držav rozsáhlých.

Než po Přemyslovi II. nezbyly jen země a města, zbyl také lesk koruny královské, kterou se zesnulý se svolením papežským byl ozdobil. A lesk ten měl zvláštní cenu pro Piastovce, jenž předchozími zápasy byl takřka předurčen k tomu, aby vzdoroval hegemonii krále českého nad krajem polským. Lokýtek cenil i toto dědictví vysoko. Bez výslovné autorisace papežské, které nebylo ani rychle ani lacino dosáhnouti, netroufal si sice přijmouti koruny královské, nechtěje se patrně před upevněním moci své v novém kraji znepřáteliti zjevně také s Václavem II., svým lenním pánem za Brest a Sieradz, ale naznačoval přece aspoň titulem, jehož v listinách nejčastěji užíval, že není jen pánem obyčejného údělu, jako ostatní Piastovci, nýbrž země vyznamenané důstojností královskou. „Dux regni Poloniae et dominus Pomoraniae et Cujaviae, Lenciciae et Siradiae“ jest titul ten. V jiných listinách užíval ovšem také obratu „dux regni Maioris Poloniae“, který ukazoval zjevně, že v jeho rukou důstojnost království polského jest pojem čistě territorialní, k údělu Velkopolskému se poutající, a nikoliv snad nárok na svrchovanou moc nad veškerou oblastí národa polského, po jaké toužil Václav II.

Na cíl tak vysoký Lokýtkovi tehdy nebylo vskutku možno mířiti, neboť v samém Velkém Polsku jeho postavení se jevilo stále svízelnějším. Hned r. 1297 se rozbila dohoda s Jindřichem Hlohovským a mezi sousedy došlo přece k tuhému boji. Takové zápasy údělných knížat polských nestrhovaly s sebou ovšem širších vrstev národa; země jimi sice trpěly velmi, ale boj opravdový vedla jen malá vojska, jejichž jádrem byly dvorské družiny knížat, složené z několika magnátů, jejich klientů a z čety najatých, cizích žoldnéřů. Vše se končívalo zpravidla jen útočením na několik pevných míst a pálením vsí nechráněných, ale i taková drobná válka žádala peněz. A ty nemohl Lokýtek snadno sehnati, ač jich měl zjevně zapotřebí již proto, že se v boji s Hlohovským opíral zejména o hlouček uherských jezdců, vedených magistrem Synkou, jemuž bylo hotově platiti. Finanční nesnáze rostly tak den za dnem a staly se Vladislavovi konečně osudnou léčkou, jež umožnila zejména Václavovi II., aby svým vlivem nadobro opředl bojovného Piastovce, který stál českému postupu nejvíce v cestě.

Rozmnožení panství Lokýtkova působilo hned roku 1296 v Praze patrně obavou, aby nevystoupil znova s nároky na Krakovsko. Nevíme, zda obava ta byla oprávněná; v titulech listin, v nichž Vladislav vypočítával tak svědomitě své úděly, není tehdy nikdy ani Krakova ani Sandoměře; vidíme však přece jen, že 18. listopadu 1297 vymohl na něm dvůr český zápis, v němž se co nejdůkladněji znova odříkal všech možných nároků na Krakovsko a Sandoměřsko, uznávaje výslovně lepší právo Václava II. Za slavnostní renunciaci tu pak přijal slib peněžité podpory 5000 hřiven stříbra, která zajisté ve chvíli tísně byla velmi vítaná.

Listina svým slohem a ostražitým vypočítáním všech právních prostředků prozrazuje, že vznikla nepochybně v kanceláři české, a pro zásadní stanovisko dvoru pražského jest význačné, že Lokýtkovi nebylo dovoleno zmiňovati se v ní ani narážkou o „království polském". Směl se označiti prostě jen „vévodou Velkého Polska", neboť Václav II. neuznával království polského, jež by se opíralo o korunovaci hnězdenskou z roku 1295, nechtěje patrně upustiti stále ještě od naděje, že si jednou sám korunou polskou, jež mu tehdy unikla, ozdobí skráně. A rostoucí nesnáze Lokýtkovy mu usnadňovaly cestu k tomu cíli.

Peněžní pomoc z Čech, ač-li byla vůbec vyplacena, neukojila zajisté potřeb vévodových, který vlekoucím se bojem s hlohovským

soupeřem byl donucen k vymáhání mimořádných dávek na duchovenstvu velkopolském a byl i jinak se svou válečnou rotou zemi stále na obtíž. Letopisy velkopolské naříkají trpce na divoké to hospodářství, jehož vlastní příčinu můžeme tušiti v chudobě Lokýtkově. Bez vlastního bohatství a patrně prodlužen již z bojů o Krakov, byl odkázán na náhodnou pomoc velmožů světských a duchovních, kteří ho do Velkého Polska byli povolali, ale sotva se měli ochotně k velkým obětem. Tak zápasil Lokýtek znova a znova s nemožností platiti své družině a byl nucen sáhati k násilnému vydírání, jež mu pak podkopalo půdu pod nohama. A bohatý král český hleděl s ironickým úsměvem na zoufalý zápas, jenž mu přiváděl obět přímo do sítě. Okamžik, kdy nesnázemi uštvanému knížeti síť ta byla vržena na hlavu, ukazuje nám listina Lokýtkova, vydaná v Klęce 23. srpna 1299.

Jest to opět listina, jejíž právnicky mnohomluvný a při tom předůkladný koncept patrně dodala kancelář česká a v níž zase slib několika tisíc hřiven svůdnou čočovicí, za niž stísněný Piastovec, který několik dní před tím psal měšťanům do Lubeka důrazně, že nepotřebuje jiného než peněz, prodává své prvorozenství. Listina se jeví prostým užitím přemoci velmožného krále nad chudým dobrodruhem. Slavnostní přísahou na evangelium se v ní zavazuje Vladislav, že o příštích vánocích přijde do Prahy, odevzdá do rukou Václavových své země Velké Polsko, Poznaňsko, Pomořany, Lenčici, Kujavsko i Sieradz a přijme je od něho zpět jakožto dědičná léna česká. S velkou podrobností uvádí listina závazky s tím spojené a záruky, kterých se králi českému od nového mana dostane; a nejen že se v ní neděje nikde zmínka o Lokýtkově „království" velkopolském, nýbrž smlouva určuje, že vévoda má míti novou pečeť s tituly svých zemí, jejíž nadpis byl patrně stanoven tak, aby ani stínem neurážel nároků Václavových. Smlouva vrcholí pak v drakonickém ustanovení, že Vladislav, nedodrží-li slibu a nepřijde-li k lenní přísaze do Prahy, ztratí prostě všechny své země. Spadnou ipso facto na krále českého a poddaným Lokýtkovým bude otevříti brány měst i hradů české moci a složiti Václavovi přísahu poddanskou, aniž by vévoda měl práva tomu jakkoliv brániti. A to všechno za 4000 hřiven polských a za postoupení důchodů župy olkušské na osm let.

Ze spleti římskoprávních a kanonických klausulí listinu přeplňujících a prozrazujících učenou ruku mistra Gozza Orviet-

ského nebo jiného juristy Václavova, vyzírá jasně očekávání, že kníže, podepsav tvrdý úpis ve chvíli tísně, v slově asi státi nebude, a že král český tím nabude proti němu právních prostředků, jaké zákon dává věřiteli proti padlému dlužníku. Poměr schytralého Přemyslovce, opírajícího se o hromady stříbra a diplomatickou převahu, k divokému knížeti z poviselských hvozdů nemohl býti vskutku lépe vystižen nežli pergamenem tím, jenž dnes odpočívá ve vídeňském archivu.

Přišel-li Lokýtek do Prahy, nevíme, nejspíše nikoliv. Ale Václavovi II. nebylo ani třeba využíti až do krajnosti práv, jež mu dával Shylokův úpis, zpečetěný na Klęce. Cesta do Velkého Polska se mu roku 1300 uvolnila ještě jinou branou, kterou mu otevřelo duchovenstvo velkopolské.

Dotkli jsme se již toho, že útisky, které přinášela válka Lokýtkova s Jindřichem Hlohovským, vzbudily prudkou nevůli kleru. Souvěký letopisec poznaňský viní Vladislava a jeho družinu ze svévolného hubení statků duchovních, utiskování poddaných i sirotků, ze svatokrádežného pustošení hřbitovů a jiných věcí, „o nichž mluviti jest hrozno“. Ještě po letech naříkal arcibiskup hnězdenský na bezprávné zabrání statků svého kostela na Lenčicku, a zejména biskup poznaňský Ondřej, z mocného rodu Zarebův vydal konečně v dioecesi své obecný interdikt pro násilí utrpěné od vévody. Biskup ten spolu s Wislavem, biskupem vloclavským, sjednal již v červnu 1298 v dohodě se svým metropolitou v Kościanech tajnou smlouvu s protivníkem Lokýtkovým, Jindřichem vévodou Hlohovským; slezský vévoda, užívaje v listině té poprvé názvu „vévoda království Polského, Pomořan a Slezska“, zaručil v ní duchovenstvu velkopolskému veškeré žádoucí svobody a biskupovi poznaňskému důstojnost královského kancléře pro případ, že by se mu podařilo „dosíci pomocí arcibiskupovou a biskupů jmenovaných i jejich kostelů královské koruny“.

Ondřej Poznaňský a Jakub Sviňka doufali patrně, že stejně jako roku 1295 proti Václavovi Českému opatřili v Římě korunu Přemyslovi, touže cestou nyní vytlačí Lokýtka z jeho velkopolského dědictví a vsunou Jindřicha na jeho místo. Než síla údělného knížete slezského na to patrně přece nestačila a půl druhého roku potom, kdy postavení Lokýtkovo bylo zřejmě podryto a jeho spory s duchovenstvem ještě více zostřeny, obrátil se zrak duchov-

ních magnátů konečně k jedinému sousedovi, jenž mohl mocí svou zmítané zemi dáti rázem klid, ke králi českému.

Někdy na počátku roku 1300 došlo v zemích velkopolských k sjezdu pánů světských a duchovních, na němž odpůrcové Vladislavovi mnohými důvody hájili návrhu, aby byl proti němu král Václav do země povolán a ozdoben korunou hnězdenskou. Zazněla tu slova, jaká asi již za dob Přemysla II. Otakara bylo v Polsku častěji slýchati; byla vynášena do výše moc panovníka, jenž nejlépe může obhájiti krajů polských před nájezdy pohanů a vrátiti jim mír vnitřní, byla prý vytýkána výslovně podobnost jazyka českého s polským a kmenová příbuznost národů těch, pro kterou na panství krále českého nebude nutno hleděti jako na vládu cizince. Mocným lákadlem bylo ovšem také bohatství královo, jehož domnělé nevyčerpatelné poklady obetkaly hotovou svatozáří u sousedních národů. Než přes to přese vše zdálo se potřebným opodstatniti jeho povolání do země aspoň poněkud i dědickým nárokem.

Středověký velmož i tam, kde si osoboval právo volby panovnické, činil tak nejraději v rámci rodu dotud v zemi vládnoucího. Václav II. byl již téměř od tří let vdovcem a kdesi v Němcích u příbuzných své macechy žila mladá dcerka krále Přemysla II. Velkopolského. Dotud jí nebylo mnoho dbáno, nyní však měla vystoupiti v popředí, aby připjala českého krále k rodu Piastovu, zjednala mu dědická práva k zemím velkopolským i ke koruně svého otce.

S požadavkem, aby Václav II. pojal mladou Ryksu za choť, bralo se tedy z jara 1300 poselstvo pánů velkopolských do Čech, kde příchod jeho, aspoň u dvora, zajisté nebudil dojem neočekávaného překvapení. Neboť poselství formálnímu zajisté předcházelo důvěrné jednání, a byly-li které obtíže, šlo při nich asi hlavně o smíření nároků stolce krakovského s hlediskem arcibiskupa hnězdenského, který se nemínil vzdáti požadavku, aby Václav II., stane-li se králem polským, byl korunován jeho rukou.

Šlo o to, přistoupí-li Václav na podmínky poselstva a zejména rozhodne-li se s rukou mladé Ryksy přijmouti korunu svého bývalého soupeře a tím ustoupiti od tradice, která viděla v Krakově hlavu zemí polských. A král přivolil, vida před sebou otevřenu nejschůdnější cestu k dosažení cíle tolik let unikajícího. Povolání

velmožů velkopolských bylo jistě bezpečnější než pouhý důraz na důsledky smlouvy v Klęce uzavřené, a zprávy, které přinesl na počátku roku 1300 králův kancléř Petr z Aspeltu od stolce papežského z Říma, nebyly asi tak příznivé, aby budily naději, že Bonifác VIII. se rychle přikloní k vyplnění Václavovy žádosti o korunování v Krakově. Nemáme sice o tom přímých zpráv, ale z toho, co později následovalo, lze míti za jisté, že papež nechtěl slyšeti o tom, aby změnil předchozí rozhodnutí ve prospěch Václavův. Jen jakožto zeť a dědic Přemysla Velkopolského mohl se Václav II. odvážiti i bez povolení papežského sáhnouti po koruně polské a proto přijal, slibuje poselstvu, že se v brzku vypraví s vojenskou mocí do jejich zemí.

Než Václav II. byl panovník opatrný. Nemaje souhlasu papežského a nedoufaje, že ho v brzku dosáhne, chtěl býti aspoň bezpečen před odporem druhé hlavy křesťanstva, krále římského, i rozhodl se, že vezme země, které se chystal vyrvati Vladislavovi Lokýtkovi, v léno od říše.

Historikové polští kladli nejednou králi českému rozhodnutí to za těžký hřích proti slavné zásadě úplné nezávislosti krajů polských na říši německé a sluší se, abychom věci té věnovali několik slov. Dotkli jsme se již při Přemyslovi II. Otakaru tohoto rozporu mezi státní tradicí českou a hlediskem většiny Piastovců. Poměr Václava II. k říši byl ovšem poněkud jiný, než býval poměr otcův. Zdá se, že nikdy nezatoužil po koruně římské, ač na dvoře jeho nechybělo hlasů povzbuzujících; dovídáme se, že sama sestra králova, vášnivá Anežka, vdova po mladém Rudolfovi a matka Jana Parricidy, odsuzovala opatrnou netroufalost bratrovu, tvrdíc, že kdyby byla na jeho místě, všecek svět by pokořila své moci.

Václav byl patrně sdostatek poučen nezdarem náběhů otcových a věděl, že každé úsilí panovníka slovanského původu by skončilo zase porážkou stejně jako kandidatury souvěkých princů rodu francouzského; Neněmec neměl vskutku vyhlídek na korunu Oty Velikého. Ačkoli tedy nepodléhal žádné illusi ve věci té a ač byl naplněn ctižádostivým sebevědomím panovníka v pravdě velikého a v křesťanstvu nad jiné vynikajícího, nemínil se přece naprosto vytrhovati ze svazku říše římské. Svazek ten mu měl naopak býti cennou zbraní proti žárlivosti sousedů, a neměl-li sám

naděje na korunu římskou, chtěl ji aspoň rozdávati jako přední volitel a dbáti toho, aby nesetrvala na hlavě příliš mocné. Jeho stanovisko ve věci té se srovnávalo asi dlouho se slovy, jimiž podle letopisu souvěkého český komoří Ondřej kdysi krále Přemysla zrážel s ucházení o korunu římskou, pravě, že spokojí-li se se stolcem otců svých a dědičnou moc svou vskutku až k moři rozšíří, král římský v pravdě bude na něm závislý a sám štítem i mečem mu bude sloužiti.

Proto nepokoušel se Václav o zlomení odvěkých svazků, poutajících monarchii přemyslovskou k říši a takřka již vrostlých v český názor světový; ale nesměly býti tíživé a králi českému se mělo dostati plné záruky, že žádný král římský se již nepokusí o takové zdůraznění jejich ,jako učinil posléze Rudolf Habsburský vůči pokořenému Přemyslovi. A tu vskutku vymohl si Václav, dosáhnuv již před tím obnovení práva kurfiřtského a důstojnosti arcičíšnické, dříve než uvolnil Albrechtovi Habsburskému vstup na trůn v Němcích, roku 1298 závazný slib, že on sám i všichni nástupci jeho v království českém budou prosti jakýchkoliv závazků říši povinných za léna, která mají od krále římského a kterých snad ještě nabudou. Jako lenník říšský neměl býti král český nikdy vázán k účasti na říšských taženích a rocích, jen když se k tomu odhodlá dobrovolně a z vlastní vůle.

Slevou tou tedy poměr Čech k říši ztrácel vlastně pravý ráz závazku poddaného, měně se spíše ve spojenectví svrchovaně výhodné a jen jednu stranu právně vížící. Podobně asi, jako toho v 16. věku Karel V. smlouvou burgundskou dosáhl pro kraje nizozemské, požíval král český tehdy ochrany říše: jest jejím údem a smí zasáhati působivě do jejích vnitřních věcí, ale přes to stojí se svou mocí vlastně mimo dosah jejích řádů, pokud řády ty jsou povinnostmi a nikoliv jen právy. Ježto pak výhody ty platily pro všechna, i později získaná léna, nebylo zajisté těžkým rozhodnutím, připustil-li Václav jejich rozšíření na nové državy polské.

A byl v tom i projev prozíravé opatrnosti. Václav II., jak se zdá, vzal kdysi již od Rudolfa I., jsa právě odkázán na jeho pomoc, v léno Krakovsko a Sandoměřsko. Syn Rudolfův, nyní vládnoucí král Albrecht, nevzdal se zajisté zásadních nároků říšské svrchovanosti nad Polskem, třebas neměly valné opory v právní tradici. Promluvíme na jiném místě souvisleji o vzájemném poměru

mezi ním a Václavem II.; zde stačí, připomeneme-li, že poměr ten nebyl ozdoben trvalým přátelstvím, nýbrž naopak do dna prosycen nedůvěrou a žehráním, otráven protivami let minulých. Václav II. pomohl sice Albrechtovi nedávno na trůn římský, ale teprve, když jej byl jednou před tím již se stupňů jeho strhl, a byl nadto jistě zklamán příliš dokonalým úspěchem svého díla, urychleným neočekávaně rychlou záhubou Adolfa Nasovského v bitvě u Göllheimu. Albrecht nebyl, jak se toho v Praze jistě nadáli, zabaven na léta vleklým bojem se svým soupeřem, nýbrž zvítězil na ráz a dosáhl i obecného uznání v říši rychleji, než jeho českému spojenci bylo milo. Zdá se sice, že Albrecht dostál přes to hlavním slibům, učiněným Václavovi před volbou, ane odmítal závazků z volby plynoucích a to tím spíše, že se tíživý stín papežského neuznání stále vznášel nad jeho hlavou, ale hořkosti dřívějších neshod a nepřátelstev tkvěly na dně číše a bylo na obojí straně třeba vědomí opatrnosti, aby nebyly náhle zvířeny.

Proto pochopíme, proč se Václav, dříve než vytáhl do Polska dobývati zemí Lokýtkových, rozhodl požádati Albrechta o jejich udělení v léno. Byl to pouze, jak jsme již pravili, čin prozíravé opatrnosti a nikoliv snad svévolné „koření Němcům", jak mínili někteří dějepisci polští. Albrechtovi se nemělo především dostati pohodlné příležitosti, aby jednou snad mohl vystoupiti proti králi českému s podobným obviněním samovolného sahání na léna říšská, s jakým vystoupil jeho otec proti Otakarovi. Prosba o předběžný souhlas s výbojem chránila před takovými konci a lenní závazek k říši podle normy z roku 1298 nepřinášel vskutku břemen podstatných.

Někdy na počátku června 1300 vybral se tedy kancléř český, pan Petr z Aspeltu, na Rýn ke králi římskému s žádostí tou a neměl nikterak těžkou práci. Neboť vskutku připoutání sil českých k vzdálené oblasti poviselské bylo habsburskému panovníkovi jen vítané. Již Rudolf I. viděl v ucházení Václavově o Krakovsko nejbezpečnější odvrácení revindikační politiky dynastie české od zemí alpských a podporoval je, jsa si dobře vědom toho, že v Německu samém není dosti místa pro současné uplatnění rozpínavých snah moci české a nadějí habsburských. Albrecht soudil o věci té patrně podobně jako otec a roku 1300 měl nadto i jiné důvody, aby se vystřehl jakýchkoliv neshod s králem českým.

Zrak jeho spočinul právě tehdy na hrabství hollandském a některých jiných lénech nizozemských, osiřelých roku 1299 smrtí Jana Hollandského. Jejich získání naplňovalo především jeho mysl. Habsburská moc, opřená nejen o mocné dědictví babenberské a državy švábské, nýbrž dosahující také břehů moře severního, mohla spíše nabýti v říši trvalé nadvlády, než zůstávala-li vlivem svým připoutána pouze k jižnímu Německu. Albrecht, ponechávaje vládu v Rakousích úplně nejstaršímu synovi Rudolfovi, soustředil tedy zájem svůj tehdy především k věcem porýnským, snaže se tam nabývati rozhodné převahy také smírnou dohodou s králem francouzským, které měl sloužiti i sňatek syna jeho s francouzskou princeznou Blankou a v níž Albrecht viděl mocnou oporu jednak proti útokům z Říma, jednak proti nespolehlivosti knížat německých. Než získání Hollandska a zemí frízských nebylo snadné; bylo nutno vyrvati je dědici po přeslici, Janu z Avesnes hraběti hennegavskému, a Albrecht si byl již na jaře 1300 jasně vědom, že proti postupu jeho moci v kraji porýnském zraje vůbec a zejména mezi tamními kurfiřty prudký odpor. Shoda s králem Václavem mu byla v předvečer těžkých zápasů těch tedy zvláště cenná, a když Petr z Aspeltu v Mohuči k němu přistoupil s žádostí svého pána, chvátal jí vyhověti.

Dosvědčuje to zřejmě listina, kterou Albrecht 29. června vydal „svému nejmilejšímu bratru", králi českému, aby prý „aspoň poněkud" odměnil věrnost a příchylnost, kterou Václav vyniká nad ostatní knížata říšská. Dává mu v ní výslovné povolení k zabrání všech zemí Lokýtkových a jejich přijetí jakožto lén říšských, a o nějakých závazcích nebo povinnostech z těchto nových lén plynoucích není ani řeči.

Dosáhnuv tak účelu svého poslání a zpraviv o tom svého pána, Petr z Aspeltu zatím se nevrátil do Čech, nýbrž jakožto kníže říšský, neboť tím byl biskup basilejský, provázel Albrechta dále na tažení do oblasti dolního Rýna, zatím co se Václav, zajištěný souhlasem krále římského, chystal k výpravě do Polska.

Přípravy k tažení tomu byly patrně velmi důkladné. Silnou mocí početného vojska měl býti odpor v Polsku na ráz zlomen. Ještě na smrtelné posteli Václav II. vzpomínal velikého nákladu na to vynaloženého a skoupé zprávy pramenů nám napovídají, že z valné části to byly zase žoldnéřské kontingenty z Německa,

kteréž táhly s českým králem do Polska. Tak zavázal se dolnobavorský vévoda Ota, že přirazí k vojsku krále českého se stem těžkých jezdců za žold pěti tisíc hřiven, zaručený spolehlivými jistci.[1])

Ale vedle cizích kapitánů účastnili se také domácí velmožové čeští se svými družinami dobrodružné jízdy do dalekých končin; o tom není pochybnosti. Dočítáme se toho zejména o panu Hynkovi z Dubé a Jindřichovi z Lipé, kteří ještě po letech připomínali nesplacený žold svůj a táhli se k zástavám za něj učiněným. A podobných zjevů v panstvu českém byla nepochybně více.

Počátek výpravy se však poněkud zdržel, asi hlavně proto, že Václav II. nechtěl opomenouti, oč podle kroniky zbraslavské národ polský tolik žádal a za „potěchu si kladl", totiž sňatku svého s dědičkou Velikého Polska, dcerou Přemyslovou.

Byla to ovšem podivná nevěsta královská, vlastně ještě pouhé dítě, osudem divně zmítané. Mladá princezna, zvaná Richenzou po švédské matce, dceři vyhnaného krále Valdemara, kteréžto jméno bylo vyslovováno u Poláků jako Ryksa a u Čechů pak jako Rejčka, ztratila matku v pátém, otce v sedmém roce a opustila Polsko po zavraždění Přemyslově roku 1296, ubírajíc se do Němec s nevlastní matkou svou, třetí ženou Přemyslovou, Markétou, dcerou Albrechta Braniborského. Jak podobný byl vlastně její osud mládí Václavovu! Na téže braniborské půdě ztrávila i ona několik krušných let dětských, v cizím světě, kde její macecha rychle vystřídala dva nové manžely, knížete Niklota Roztockého a Albrechta Lauenburského. Sama Ryksa byla záhy zasnoubena bratranci Otovi, nejmladšímu synu téhož markraběte, jenž býval poručníkem Václavovým. Patrně mínil rod braniborský sňatkem tím zesíliti své nároky na Pomořany, ale mladý snoubenec zemřel předčasně a pak vzpomněli si duchovní páni velkopolští na mladou dcerku Přemyslovu, nabízejíce ji spolu s polskou korunou českému králi.

Dobrý poměr pražského dvora k rodu braniborskému jistě usnadnil jednání a tak se stalo, že v červenci 1300 mladičká kněžna, zajisté již valně poněmčilá a polskému ovzduší odcizená, vstupovala

---

[1]) Riezler, Gesch. Baierns II. 280; listina ta jest u Emlera, Reg. II. No. 2776 neprávem položena k roku 1306, kdy Ota dlel v Uhrách.

na půdu nové vlasti, do Čech, do země, na jejíž osudy měla míti značný a chvílemi takřka osudný vliv. Tehdy bylo to však ještě nesmělé děvcátko, které nedokončilo dvanáctý rok,[1]) když ji někdy v druhé polovici července v Žitavě z rukou braniborských pěstounů přijímali důstojný opat Heidenreich Sedlecký a pan Beneš z Vartemberka, aby ji slavnostně doprovodili do Prahy před krále, o jehož dvoře v Branibořích jistě slýchala a který ji měl nyní jako manžel ruku podati.

A zdá se nepochybným, že došlo v Praze vskutku k sňatku v posledních dnech července, ale byla to pouhá ceremonie a nic více. Skutečné v sňatky dvanáctiletých děvčátek nebyly ovšem v době té vzácné; Jakub Aragonský na příklad, jednaje o svých dcerách roku 1314, naznačuje, že jedenáct let jest věk, kdy děvče lze provdati, a kronikář zbraslavský přímo tlumočí obecný podiv nad tím, že Václav II. konsumaci druhého manželství svého zdržel až do 14 roku Ryksina. Ať již bylo příčinou odkladu toho cokoliv, jisto jest že Václav II. se spokojil s pouhým slovním obřadem, jenž mu umožnil, aby vystupoval v Polsku jakožto právní dědic Přemyslův, a mladou choť odevzdal do ochrany své tetě, povolané za tím účelem z Polska.

Byla to Griffina, bývalá vévodkyně krakovská, sestra Václavovy uherské matky Kunhuty, která měla kdysi, jak se zdá, značný podíl na založení panství Václavova v Krakovsku a s kterou se v září roku 1299 ještě setkáváme na vdovství jejím v Starém Sąči. Na českém dvoře nebylo tehdy patrně jiné paní královského rodu, jež by se byla mohla státi oporou mladé královničce. Sestra Václavova Kunhuta byla tehdy ještě u svého manžela v Mazovsku a proto povolána paní Griffina a dáno jí v užívání královské panství Budyně i některá jiná zboží, aby se ujala Rejčky, zatím co Václav II. v čele svých vojsk počátkem srpna vstoupil na půdu polskou.

Kudy se bralo tažení, nevíme přesně, ale jest pravděpodobné, že se někde v horním Slezsku vojsko české spojilo s rytířstvem krakovským a pomocnými četami Piastovců hornoslezských. Pak bylo patrně nejprve třeba zlomiti moc Lokýtkovu tam, kde měla

---

[1]) Tvrzení kroniky zbraslavské, že Rejčce roku 1300 bylo již 14 let, není správné; narodila se 1. září 1288; viz o tom Balzer, Genealogia Piastów 256.

oporu nejspolehlivější, v rodném jeho údělu.[1]) Přes Sieradz tedy a Lenčici táhl asi Václav přímo na střední Vislu, k Brestu Kujavskému. Pozdní podrobná zpráva Dlugošova o průběhu tažení nezasluhuje sice v celku víry, zakládajíc se jistě jen na vratkých a mylných dohadech povídavého sběratele, ale poznámka, že král český ležel táborem u Gostinina, v srdci žírných zemí Kujavských, a že pronikl až k Plocku na Visle, opírá se asi přece o datum z některé souvěké listiny Václavovy.

Odpor, s kterým se tu české vojsko setkávalo, byl nepatrný; v otevřeném poli mu čeliti nedovedl nikdo, hrad za hradem, město za městem vzdávaly se téměř bez obrany, a ztečení některých tvrzí, jejichž špatně placené posádky byly metlou kraje, dodalo výpravě vskutku spíše rázu výpravy proti loupežným škůdcům země, jak to tvrdí kronika zbraslavská. Na kterémsi takovém hradě, útokem vzatém, byla nalezena vzácná kořist, bratři a jiní příbuzní Záviše z Falkenštejna. Byli to asi Vítkovci Budivoj a Henclin, kteří nedovedli jako druzí bratři nešťastného otčíma Václavova nalézti po jeho pádu milosti královy, nýbrž hledali útulku u polských nepřátel krále českého. Nyní byli konečně přece v rukou Václavových; moc česká, jejímuž pronikání do Polska se právě Záviš kdysi v cestu stavěl, dospěla po desítiletém usilování až k střední Visle a zbožný Václav ukázal, že neumí zapomínati urážek. Jeho nenávist k zrádnému poručníkovi byla patrně přehluboká a hlavy bratrů Závišových padly na polské půdě rukou katovou stejně jako hlavy jiných loupeživých dobrodruhů z družiny Lokýtkovy, který sám byl nucen prchati z rodného kraje.

Vylíčení Dlugošovo, jak nešťastný vévoda, zradou se všech stran tísněný a marně se skrývající v odlehlých koutech močálovitého kraje, nemoha konečně nikomu ze svých bývalých poddaných důvěřovati, prchal s manželkou do Uher, neopírá se snad o prameny souvěké, ale není pravděnepodobná. Vskutku je těžké upříti

---

[1]) Tak se aspoň věc jeví podle Roczniku wielkopolského (Mon. Pol. 3, 41), kde jedině jest zápis poněkud podrobnější, a také Jindřich Heimburský (Fontes rer. Boh. 3, 321) vytýká, že Václav táhl především „contra Loketkonem“. Že se tažení účastnilo rytířstvo krakovské i sandoměřské, vysvítá ze zápisu Roczniku Traskeho o vpádu ruském do Sandoměřska „militibus existentibus in bello cum rege Bohemie“ (Mon. Pol. 2, 858).

soucitu knížeti, jehož tehdy kolo štěstěny smetlo ve čtyřicátém roce věku s výše skoro královské zase tak hluboko do bídy vyhnanství, že sotva byla ještě naděje na nové povznesení.

Stejně jako Kujavsko podrobil Václav rychle Kališ, Hnězdensko a Poznaňsko, vlastní země velkopolské, kde mu dohoda s magnáty světskými i duchovními předem urovnala půdu, a tak tažením několika málo neděl bylo dosaženo vlastního cíle výpravy. Neboť zdá se jistým, že Václav II. od počátku nemínil tahnouti ani přes Vislu do údělů knízat mazovských, ani do polských Pomořan k Baltu.

Pomořany ty, jest to dnešní Západní Prusko, ovšem hodlal připojiti k ostatním svým zemím, ale spolehl se při úpravě tamních poměrů na spojence, jemuž jen opravdu mocný panovník mohl důvěřovati, totiž na řád rytířů německých, nejbližších sousedů země. Václav II. měl s řádem, který v jeho zemích byl ode dávna bohatě nadán, styky přátelské a přirozeným prostředníkem byl člen řádu, nám dobře známý zpovědník králův Heřman, kanovník řádové kapituly chelmské. Právě několik měsíců před tažením do Polska daroval Václav na jeho prosbu německým křižovníkům kapli na hradě Špilberku u Brna s bohatou dotací a výslovným určením, aby kapitule chelmské sloužila za útulek, kdyby vpády Litvínů a jiných pohanů její pobyt v Chelmsku snad ohrozily. Z těchto slov listiny královské[1]) zní podobný zájem o řád jakožto baštu proti severnímu pohanstvu, jaký vedl Přemysla II. k jeho jízdám do Prus, a není třeba pochybovati o tom, že také Václav II. hájil scelení Polska pod svým žezlem zájmem ochrany křesťanstva od loupeživých sousedů pohanských, k jejichž pokoření řád i Polsko měli svorně pracovati. Jisto jest, že užil přátelských styků s řádem nemalou měrou při pronikání moci české do Pomořan.

V zemi té tehdy značnou moc měl velmož Svenca, palatin kdanský a stlpský, se synem Petrem, jenž přízní Lokýtkovou se stal proboštem v Kališi. Svenca přešel bez obtíží na stranu českou, ale byl ohrožován jinými pány, kteří do země volali Sambora, knížete rujanského. Sambor se zmocnil vskutku některých pohraničních zboží. Na odvrácení nebezpečí toho požádal tedy Václav II. pruského landmistra Helwiga z Goldbachu, aby se ujal vrchní

---

[1]) Byla vydána 23. března 1300; Emler, Reg. IV. No. 1916.

ochrany Pomořan, a nařídil posly svými Svencovi, jehož potvrdil v úřadu palatina a kapitána země, aby ve všem užíval rady landmistrovy i bratří řádových, do Pomořan vyslaných.[1]) Sám do Pomořan a k moři nešel, nýbrž shromáždiv kolem sebe v Hnězdně kruh knížat a velmožů polských, obklopen jsa vítězným vojskem svým, hodlal přijmouti bez průtahů korunu královskou.

Kdy došlo ke korunovaci té, na den sice nevíme, ale podle datování panovnických let polských v pozdějších listinách Václavových jest zjevno, že se tak stalo v posledních dnech měsíce srpna 1300. Hnězdenský arcibiskup Jakub, řečený Svinka, týž, který korunoval Přemysla před několika roky a s nímž Václav II. se poprvé byl sešel již kdysi při oblébání Sieradze roku 1292, vsadil korunu na hlavu Václavovu. Korunovace sama ovšem neprošla bez rušivých stínů a byla pravým opakem nádherné slavnosti pražské roku 1297, která přepychem a počtem knížecích účastníků k sobě připoutala zraky celé Evropy. Kraje velkopolské, zmítané zápasy let minulých, byly zchudlé a zneklidněné; v nich nebylo místa na rozvíjení knížecí nádhery. Vyjma účastníky výpravy a několik Piastovců nebylo tu také cizích hostí knížecích a proto slavnost měla spíše ráz kvapné improvisace, naprosto odchylný od českých korunovací, k nimž často se dály po leta znamenité přípravy. Bylo zjevné, že Václav II. chvátá s návratem a že mu jde jen o to, aby si tentokráte zajistil přijetím koruny co nejrychleji jméno královské v Polsku. Lesku mělo slavnosti dodati pasování četných bojovníků na rytíře, ale také tento obřad byl vykonán způsobem neobvykle ponurým, neboť v Hnězdě kolovaly pověsti, že životu královu hrozí tajné úklady, a proto noví rytíři se nezastkvěli ani v zlatistých řízách slavnostních, nýbrž setrvali v železném odění, takže na slavnosti vůbec jako by byl utkvěl neklid přístrachu a zlých předtuch.

A byla i jiná znamení, která jedva korunovanému králi jaksi posměšně připomínala úskalí, na nichž bylo možno uváznouti. Slavné kázání po korunovaci v dómu hnězdenském neměl polský duchovní, nýbrž kanovník pražský, doktor dekretů Jan Wulfing z Ostrova, královský protonotář a rodem Němec. Bylo to kázání

[1]) Vysvítá to ze zajímavé a bádáním dosud opomíjené listiny Helwigovy z 29. května 1301, otištěné u A. Seraphima, Preussisches Urkundenbuch I_2, No. 762.

velmi dovedně sestavené, patrně plné scholastických subtilit, v jakých si Václav II. liboval, takže mu nemohl upříti uznání ani hnězdenský pan arcibiskup Jakub, veliký nenávistník všeho, co páchlo němectvím, který jistě jen s nechutí viděl uhlazeného dvořana z Čech vstupovati na kazatelnu ve svém kathedrálním kostele. Ale sedě vedle krále, odlehčil své nevůli aspoň drsnou poznámkou, že mistr Jan sice znamenitě káže, ale že jest přece jen psí hlava a šelma německá.

Nevíme, zda král tváří v tvář pokáral smělá slova arcibiskupova[1]), ale nezatajil jich svým důvěrníkům a horšil se nad nimi velmi. A pochopíme snadno, proč. Nešlo jen o urážku vynikajícího člena rady královské; z úst Jakuba Svinky zavanul takřka chladný dech protestu proti rázu okolí králova a jeho sklonům vůbec.

Jest jistě nesprávný názor historiků, líčících věc tak, jakoby Václav II. byl přímo směřoval k založení veliké říše, v níž německý duch a živel měly co možno rychle zvítěziti nad původním prostředím slovanským. Zejména zcela bezdůvodné jest tvrzení Gräbnerovo, že Jan z Ostrova v kázání svém prý „vytýkal německý ráz nového panství v Polsku". Toho jistě nebylo. Ale se stejnou jistotou můžeme říci, že králi, který měl kolem sebe tolik německých rádců a který moc svou opíral zejména o německé měšťanstvo, horníky a žoldnéře, byly velmi proti mysli podobné projevy protiněmeckého nacionalismu. Václav II. znal ducha toho zajisté dobře již z Čech a věděl, že aspoň z části jest rouškou, v níž se kuje také odpor světských i některých duchovních pánů proti vzrůstu moci královské. Viděli jsme ostatně již nahoře, že protiněmecké cítění v Polsku i v Čechách se nevyvíjelo jen v prosté souběžnosti, nýbrž že se namnoze navzájem stýkalo, sesilovalo a vyrůstalo ve skutečné vědomí společných zájmů „slovanského jazyka".[2])

V Polsku bývalo ovšem ještě určitěji nežli v Čechách duchovenstvo vlastním pilířem uvědomění toho. Kdežto u tříd jiných

---

[1]) Tvrdilo se to nejednou, na příklad Wolkan ve své Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen 8, ale bez důvodu podstatného. Neboť uštěpačná replika, že kdo mluví jedovatě jako arcibiskup, má jazyk horší psího, který přece lízáním ranám ulevuje, jest pouhá sentence Petra Žitavského a nikoliv snad výrok králův.

[2]) Velmi případně o této stránce věci pojednal J. B. Novák ve Sborníku Gollově.

odpor proti německému živlu se dlouho jevil i tu spíše jen chvilkovými záchvěvy, nesli duchovní polští přetěžce trvalou soutěž cizineckou a nespokojenost jejich vyrostla konečně v hlasitý odpor proti Němcům jakéhokoliv druhu, hrnoucím se do rozervané země a její domácí řády drsně odsunujícím. Biskupové polští stěžují si na synodách s vášnivým rozhorčením, že cizí řády duchovní v zemi odmítají přijímání Poláků; zakládajíce nové kláštery bez povolení biskupů a „vyhánějíce syny vlasti polské", připojují prý kláštery své k saským provinciím, nedbají interdiktů vyslovených biskupy proti hříšným knížatům, přisluhují jim svátostmi bez ohledu na daný zákaz a kazí tím vůbec církevní svobody. Než polské duchovenstvo spatřovalo záhy přirozeného nepřítele svého i v družinách německých námezdníků a rádců, jimiž se knížata rodu Piastova tak ráda obklopovala a jejichž vzájemné boje hubily zemi. Výboje německých sousedů, jako byla markrabata braniborská, ohrožovaly rovněž těžce i dioecesánní práva biskupů velkopolských a zkracovaly jejich důchody. Neváżnost, kterou německý rytíř ve službě knížecí v Polsku projevoval domácímu obyvatelstvu, a hrabivost, s jakou se vsouval do kruhu domácích velmožů, budila odpor prelátů polských rovnou měrou jako zatvrzelost, s níž němečtí kolonisté odepírávali placení desátků duchovních a halíře svatopetrského, dovolávajíce se svého privilegovaného postavení a handfestů. Biskupové polští viděli se odstrčeny cizími kleriky i pány světskými od vlivu a moci a to tím spíše, že některá knížata polská se ocitla v opravdovém zajetí svých německých družin a dávala němčině přednost, i když jí sama mluvila tak bídně, jako Boleslav Lehnický, součastník Přemysla II. Otakara, o němž kronikář zlomyslně zapsal, že němčinou svou budíval obecnou veselost. Biskupové viděli vůbec ve změnách společenského řádu, jak je Němci do země vnášeli, zhoubu svého postavení a hledali proto ochrany zejména u stolce apoštolského.[1])

Hlavním mluvčím nespokojenosti té byl právě Jakub Svinka, který prý o Němcích vůbec nemluvíval jinak než jako o psích hlavách. Hned na počátku své metropolitní činnosti vyhlásil na

---

[1]) Zprávy o věcech těch nejlépe sebral Jan Ptáśnik v rozpravě „Denar świętego Piotra obrońcą jednośći politicznej i kościelnej w Polsce" Akad. Krakov. Ser. II. 26, 1908. 164 s. Jiné doklady má H. Abraham, Sprawa Muskate 144.

synodě v Lenčici roku 1285 památné ustanovení proti německým mnichům a kněžím, žádaje „k zachování a posile jazyka polského", aby se katechese dála v národní řeči tak, že by školmistry vůbec nesměli býti, kdo neznají dokonale polsky a neumějí v jazyku tom spisy vykládati. V obratném memoriálu do Říma shrnul Svinka tehdy stížnosti národní, ukazuje zejména také na to, že oškubávání Polska německými sousedy zmenšuje výnos halíře svatopetrského, a žádaje, aby stolec papežský se ujal práv jeho suffragánů proti Němcům. Volání pak obnovoval i později, zejména roku 1295, takže nepochybíme domněnkou, že drsné slovo pronesené při korunovaci hnězdenské roku 1300 nevyklouzlo mu z úst náhodou, nýbrž jako nepřímá výstraha králi, který tak miloval německé básníky a cisterciáky, výstraha, aby se jeho vláda snad také v Polsku nestala ochranným štítem cizích mnichů a prebendářů, kteří se k novému králi jistě horlivě tlačili.

Otázka, jak bude králi českému vůbec možno vládnouti nad novými kraji polskými a jakými zásadami se při tom bude říditi, byla ovšem velmi důležitá. Historiografie polská není v oceňování krátké vlády Přemyslovců svorná. Setkáváme se v ní s hlasy velmi příznivými a hned na to s rozhořčeným odsuzováním. Tak praví M. Bobrzyński doslovně: „Vláda česká velmi blaze působila na další rozvoj Polska. Byla to vláda silná, která všeliké zápletky hned v zárodku dusila a společnost polskou, z tolika různorodých činitelů složenou, navykala jednotnosti a svornosti. Vedena jsouc jednotným směrem, navykala vláda česká jednotě zároveň rozmanitě úděly, přesvědčila Poláky, že přes půldruhavěkové rozdělení mohou tvořiti, a to s velkým prospěchem svým, jedno politické tělo. Kdo ví, zda-li bez krátké vlády Václavovy byli bychom se již kdy sami na jednotnou monarchii vzmohli!" Naproti tomu z výroků jiných historiků polských, na příklad H. Abrahama nebo dokonce F. Koneczného, vane ostrý přízvuk nechuti a odsudku. Jim jest vláda česká v Polsku prostě cizovládou, bezohledně odstrkující domácí živel a instituce. Vítězství Václavovo bylo podle nich pouhým vítězstvím německé rozpínavosti a germanisačního úsilí a bylo od počátku nenáviděno vlastenci polskými, kteří skládali veškeré naděje v Lokýtka jakožto uvědomělého zástupce národní svéráznosti.

Skutečně, zdá se, dějiny českého panování v Polsku nenalezly ještě posuzovatele dosti střízlivého, který by je cenil s monografi-

ckou přesností, nejsa v zajetí zásadních hledisek, předem pojatých. Snad bude badatel takový jednou nucen značně stlumiti i chválu i hanu. Než úkol ten by mohl s prospěchem vykonati jen polský dějepisec: co nám zde jest možno podati, jsou prosté a jistě nevýstižné poznámky k důležitému thematu.

Nesmíme zapomínati především, že Václav II. ani po korunovaci hnězdenské nevládl vším Polskem. Jeho vlastní panství tvořilo po vypuzení Lokýtkově ovšem mocný a souvislý pás země, sahající od moře až k hranicím uherským a ruským. Táhlo se od ústí Visly především po levém břehu veliké řeky, jen v Sandoměřsku a Krakovsku přesahujíc také na břeh pravý, a k tomu zabíralo ještě skoro veškero povodí Varty. Pomořany, země velkopolské část Kujavska a vévodství krakovsko-sandoměřské tvořily tento mohutný pás, který jak po levém tak po pravém boku byl ověšen menšími vévodstvími Piastovců. V poříčí Odry byla to knížata slezská, na pravém břehu Visly knížata mazovská a kujavská.

Poměr jejich k českému králi nebyl asi veskrze stejný. Knížata slezská se již od devadesátých let přiznávala většinou k lenní závislosti na Čechách, ač i z nich se někteří patrně nepodrobili. Tak se zdá, že Jindřich Hlohovský, čině si i po roku 1300 dědické nároky na některé země velkopolské, nebyl nikdy v přátelských stycích s mocí českou.

Na dolní Visle kujavsko-inovroclavští synovcové Lokýtkovi, Lešek, Přemysl a Kazimír, uznali lenní svrchopanost českou, a jest pravděpodobné, že tak učinil i nejmladší bratr Lokýtkův, Ziemovit, kníže dobřínský. Neboť právě roku 1300 byl postižen hrozným vpádem Litvínů, který mocně zpustošil jeho zemi a postihl i sousední državy řádu německého. Jedině od silné moci nového krále polského kynula podstatnější ochrana a proto se jí Ziemovit asi sotva vzpíral, stejně jako jest málo pravděpodobno, že by to byl učinil jeho soused Boleslav Mazovský. Někteří polští historikové tak sice tvrdí, ale bez souvěkých dokladů a zapomínajíce, že Boleslav, loupeživými sousedy z východu nejvíce ohrožovaný, měl dříve než jiní Piastovci přátelské styky s dvorem pražským. Víme, že jeho manželkou byla již zmíněna Kunhuta, sestra Václavova, s níž měl syna, význačně Václavem nazvaného. Kunhuta sice opustila manžela z příčiny nám neznámé a vrátila se do Čech,

ale to se událo teprve roku 1302[1]) a v době korunovace hnězdenské nic nesvědčí tomu, že by byl Boleslav Mazovský vzrůstu panství svého švakra na levém břehu Visly překážel.

Neumíme ovšem říci, zda Václav II., dosáhnuv koruny polské, s ní spojoval určité nároky na zásadní suverenitu nade všemi údělnými knížaty polskými z rodu Piastova. Jest to však dosti pravděpodobné a jistě můžeme míti za to, že přijímaje z rukou arcibiskupa Jakuba zlatý vínek královský, necítil se pouhým nástupcem Přemysla Velkopolského, prostým „rex Majoris Poloniae", nýbrž viděl v sobě patrně nástupce Boleslava Smělého, nového Arona, jak ho slibovaly legendy o sv. Stanislavu.

Svědčí o tom hned titul, který přijal od té doby a jehož v listinách dále vždy užíval, prostý ale výrazný název „dei gratia Bohemiae et Poloniae rex". Z něho zmizelo tedy stejně markrabství moravské jako vévodství krakovské a sandoměřské, jichž až do roku 1300 Václav neopomíjel nikdy v titulu vypočítávati. Pojem koruny polské zahrnoval v představě jeho asi stejně Krakovsko i Sandoměřsko, jako pojem království českého mu zahrnoval i Moravu, a již v této změně názvu tkvěl jaksi program i praetense.

Uskutečnění jejich ovšem nebylo snad veskrze úspěšné. Sotva lze míti za to, že by byli všichni Piastovci, i ti, kdož byli již lenním poutem k Václavovi spiati, přiznali korunovaci hnězdenské dosah tak hluboký, a v praxi i po roku 1300 slovem „regnum Poloniae" skoro vždy, aspoň v Polsku samém, se rozumělo jen Velkopolsko na rozdíl od polských území sousedních.[2]) I sama česká správa užívá někdy označení toho ve vytčeném smyslu, čistě territoriálním.

Než právní poměr k zbývajícím knížatům polským byl věc vlastně podružná; důležitější byla úprava vládní moci v rozsáhlém území, králem českým v Polsku přímo zaujatém. Zdá se, že Václav II. po korunovaci v Hnězdně v Polsku příliš dlouho ne-

---

[1]) Teprve 22. června 1302 vstupuje do kláštera sv. Jiří na hradě Pražském, kde se 19. září téhož roku stala abatyší. Zprávy o ní sebral nejlépe Balzer l. c. 424 a M. Vystyd, Die steierische Reimchronik 1, 33.

[2]) Tak mluví Přemysl Inovroclavský v listině ze 7. prosince 1300 (Cod. dipl. Maj. Pol. II. Nr. 833) o hradu Naklo, že leží „in regno Poloniae" a sousedí s kujavským krajem bydgošcským.

prodlel,[1]); aspoň na sklonku roku 1300 byl již zase v Čechách, a lze míti za to, že již před odchodem dal nové říši správu, jež pevně zajišťovala jeho panství.

Kronika zbraslavská, která má nejpodrobnější zprávy o pobytu královč v Polsku, zmiňuje se o tom všem jen obecnými slovy, pravíc, že král odjel, „když byl všechno v oněch krajích polských řádně upravil", a zanechav tam „pro capitaneo" pana Hynka z Dubé. Jestliže vskutku pan Hynek, který jak víme, náležel k nejužšímu kruhu důvěrníků Václavových a byl vlivným členem přísežné rady, po odchodu královč v Polsku některou dobu ještě pobýval, nebylo to jistě dlouho, neboť brzy se s ním potkáváme zase v Čechách a v listinách polských se jméno jeho vůbec nevyskytá. V listinách těch se potkáváme v letech následujících s řadou jiných plnomocníků královských, kteří tu vládu vedou a zpravidla jsou opravdu označováni jménem „kapitánů".

Pozdějšímu zvyku českému by odpovídalo, překládati název ten slovem „hejtman", v historické literatuře polské se však ujal název „starosta"[2]) a většina badatelů věří v přímou souvislost hejtmanů krále českého s pozdějším zřízením starostů polských; než nezdá se, že by skutečná, institucionální souvislost taková byla dokázána. Otázku tu by bylo snad třeba znova podrobiti přesné revisi, jež by zjistila, jak mnoho sledů krátkého panství českého přežilo vůbec zmatenou a rozvířenou dobu let 1306—1314 následující po záhubě Přemyslovců a zda Lokýtek, spojiv konečně opět země polské v jakousi jednotu, mohl na ně nějak navazovati. Cenná monografie St. Kutrzeby o starostech polských 14. věku, vydaná v rozpravách akademie krakovské, dala věci té sice mnohé objasnění, ale ve všem jí přisvědčiti lze přece asi ztěží.

Jisto jest, že slovo „capitaneus" v monarchii přemyslovské mělo pevný obsah hned před tím, než český rod pronikl do Polska; znamenaloť osobu, jíž panovník pro určitý obvod pověřoval vy-

---

[1]) Dlugošovo vypravování o tom, jak táhl z Hnězdna na Poznaň a tam prodlévající Ryksu za manželku pojav, ji korunou ozdobil, odporuje svědoctvím pramenu souvěkých a neprávem je přijal na příklad Caro. Gesch. Polens II. 4.

[2]) Že název ten na počátku 14. věku ani v Čechách nebyl neznámý, dosvědčuje Dalimil cap. 56, mluvě o tom, že Božej a Mutina „v zemi za starosty ostasta".

konáváním úkonů, které jinak byly vyhrazeny jemu samému. Podle názoru 13. století měl panovník vládnouti co možná osobně; sám měl, aspoň v některých případech, seděti na soudě a přijímati stížnosti poddaných a mnoho jiných rozhodnutí záviselo na něm a vymykalo se zvykové kompetenci krajských a dvorských beneficiářů. Zejména byla třeba, aby v každé zemi shromažďoval občas kolem sebe pány k dvorskému roku a vyřizoval nahromaděné otázky většího dosahu. Proto vidíme, že Přemysl II. Otakar v turnu takřka pravidelném navštěvuje Čechy, Moravu a Rakousy a s obvyklou pohyblivostí středověkého krále vládne v nich osobně. Tu není mu třeba hejtmanů zemských. Vzrostl-li však počet panství podrobených vládě jednoho panovníka tak, že nebylo mu možno vzdálenější území pravidelně navštěvovati, nezbývalo, než pověřiti zastoupením panovníkovým některého pána, aby souvislost vládní moci příliš netrpěla. A takovým zástupcem jest kapitán nebo hejtman zemský. Tak vládl král Otakar pomocí takových hejtmanů ve vzdálených krajích, do nichž nemohl příliš často dojížděti, jako byl kraj nad Enží, Štýrsko, Korutany a panství ještě jižněji ležící. Tím se jeho země vlastně rozpadaly ve dvé, na skupinu vlády osobní a skupinu vlád hejtmanských. A totéž vidíme u Václava II. V Čechách a na Moravě postačil vládnouti osobně, ale v Krakovsku a Sandoměřsku užíval hned od počátku hejtmanů.

Tak vlastně jmenování hejtmanů neznamenalo nic jiného, než pouhou substituci osoby panovníkovy, a ke jmenování jejich docházelo někdy i tam, kde jinak král vládl osobně, byl-li totiž panovník nucen odjeti na delší dobu. Tak roku 1298, kdy Václav II. dlel po několik měsíců mimo země české, jsa zabaven jízdou do Míšně a návštěvou říšského sněmu v Norimberce, jmenoval Raimunda z Lichtenburka svým „kapitánem" na Moravě,[1]) a učinil tak nejspíše také v Čechách, ač zde jmeno zástupce nám známo není. A uvidíme ještě, že Václav roku 1304, bera se na výpravu do Uher, rovněž učinil zemským hejtmanem v Čechách svého braniborského strýce.

---

[1]) Proto bývá neprávem vznik trvalého hejtmanství zemského na Moravě kladen již do doby přemyslovské; došlo k němu vskutku teprve za Jana Lucemburského, v letech, kdy nepřítomnost králova se stala zjevem téměř neustálým. A rovněž neprávem vidí Gräbner l. c. 105 v jmenování Raimundově účinek domnělých centralisačních snah Petra z Aspeltu.

Hejtman zemský jest tedy v podstatě náhrada za osobu královu v zemi, jeho plnomocný zástupce. Vskutku ovšem taková náhrada nebývala vždy milá zemi, kteréž se jí dostalo, a hlavně šlo-li o hejtmany cizince. Katastrofa moci Otakarovy v zemích alpských s tím souvisela aspoň z části, a city, s nimiž obyvatelstvo vítávalo vládu hejtmanskou, vyjadřuje případně Otakar Štýrský v 230. kapitole své kroniky. Vypravuje tam, jak se bránili slezští páni ,aby země jejich nepřipadla králi českému. Král prý má tolik zemí

daz wir mit im versûmet waeren;
nû kumt er hinze Merhaeren
etwen kûm in zwein jârn.
wir hieten übel gewarn,
swenn er uns sîne Bêheim sant
ze houbetliuten in daz lant.

Páni slezští zde ovšem Václava II. zle pomlouvali; z jeho itineráře vidíme, že do Moravy jezdil vskutku často vládnouti, ale jest význačný strach, že by nestačil již na jízdy do Slezska a že by tam proto jmenoval Čecha hejtmanem. Václav II. vskutku tak učinil v Krakovsku a, rozšířiv roku 1300 panství své až k moři Baltskému, nemohl asi ani chvíli pomýšleti na to, že by krajům tak vzdáleným a rozsáhlým vládl osobně. Od počátku tu nezbývalo než jmenování hejtmanů.

Jde o to, kolik hejtmanů správa zemí polských žádala. V literatuře se potkáváme ve věci té s rozličnými názory; bylo๠vyslovováno mínění, že nade vším Polskem byl ustanoven jediný nejvyšší kapitán, kdežto jiní badatelé, na příklad Kutrzeba, tvrdili, že každé bývalé vévodství údělné mělo svého starostu. Obojí jest asi nesprávné. K domnění prvnímu sváděl titul některých hejtmanů, kteří se zvali „capitaneus regni Poloniae“, což však dlužno vyložiti jen na království polské v užším smyslu, totiž na Velkopolsko. Na druhé straně máme listinné doklady o tom, že stejně jako pod Piasty bývalo několikero vévodství spojováno dočasně v jediné ruce, tak i za české správy někdy týž kapitán zastupoval osobu královu zároveň v několika údělech. Jisté jest ovšem, že vláda česká nikde nesmazala nadobro hranic údělných útvarů, vzniklých v době předchozí, a že nesvedla dů-

sledného soustředění správy zemské do jedněch rukou. A není bez zajímavosti poohlédnouti se po osobách, jimž král český dával vládnouti svým jménem v zemích polských.

Ocitáme se tu ovšem na půdě velmi nejisté, jsouce odkázáni na několik náhodných zmínek listin, které se právě z doby vlády české zachovaly v počtu pramalém a neposkytují nijaké záruky úplnosti. Kapitáni byli většinou cizinci, Čechové. Jedině v Pomořanech v prvních letech vystupuje jakožto „capitaneus terrae" pán domácí, zmíněný již palatin stlpský a kdanský Svenca, vládne tu však takřka pod dozorem landmistra řádu německého, který v květnu 1301 dočasně ovládl i Kdansk a vyslovoval naději, že král Václav město i s krajem okolním dá řádu „v almužnu a věčné vlastnictví".[1])

Ve skutečnosti král tak neučinil, snaže se později opříti panství své patrně i v Pomořanech o živly spolehlivější, nežli byl řád a místní magnáti. Svenca zůstal palatinem, jeho syn Petr, bývalý probošt kališský, dostal darem město Neuenburg a král český slíbil mu při sňatku s českou šlechtičnou, dcerou Dětřicha Spatzmanna, bohaté věno, ale kapitánem v Pomořanech na sklonku roku 1302 jmenuje se český pán, Tas z Vizmburka, který již roku 1294 hejtmanoval v Krakovsku a nyní se stal starostou královským nejen v Pomořanech, nýbrž současně i v Kujavsku.

Kujavskem se tu ovšem rozumělo nejspíše jen území kolem města Brestu, totiž původní úděl Vladislava Lokýtka. Neboť současně v jiné části Kujavska, v bývalém vévodství lenčickém, vystupuje jakožto hejtman Václavův jakýsi pan Alexius z Lekenštejna, jemuž nejspíše byla přikázána také bývalá země sieradzská. V království polském pak v užším smyslu, tedy ve Velkém Polsku, jmenuje se hejtmanem královským záhy po odchodu Václavově, v lednu 1301, moravský pán Oldřich z Boskovic, který tu však dlouho nepobyl. Byltě králem přeložen do Krakovska a spravoval v letech následujících tuto zemi, se Sandoměřskem spojenou, kdežto na jeho místě starostou ve Velkém Polsku stal se Mikuláš, bývalý vévoda opavský.

[1]) Vysvítá to z listiny landmistrovy, otištěné v Preuss. Urkundenbuch I. 2, Nr. 762.

Mikuláš, levoboček Přemysla II. Otakara a tedy nevlastní bratr Václava II., byl již muž nemladý, prošlý pohnutým životem. Již roku 1273 byl královským otcem pasován na rytíře při tažení do Uher a v bouřlivých dobách po smrti Otakarově hrál dosti důležitou úlohu, snaže se uhájiti především úd[ě]lu opavského proti straně protivné, vedené Závišem z Falkenštejna. Pád jihočeského velmože byl z části jeho dílem a následující postup moci české do Krakovska posunul Mikoláše, znalého poměrů polských, rovněž do popředí. Roku 1294 vidíme ho jakožto kapitána českého v Krakovsku a výnosné to postavení mu umožnilo v následující době vzdáti se země opavské, kterou, snad pro dluhy, zachovati nedovedl a králi Václavovi postoupil.[1]) Jak dlouho tehdy hejtmanoval v Krakově, říci nelze,[2]) ale ve stycích Václavových s knížaty polskými býval asi důležitým prostředníkem; tak při jednání s Vladislavem Lokýtkem v Klęce roku 1299 jest určen rozhodčím s české strany. Pochopíme tedy snadno, proč právě jeho Václav na jaře 1301 jmenoval svým zástupcem ve Velikém Polsku na místě Oldřicha z Boskovic, přesunutého do Krakovska.

Nezdá se však, že by vláda Mikulášova v novém hejtmanství byla bývala úspěšná; aspoň vypravuje Dlugoš, opíraje se patrně o některý záznam souvěký, že bývalý vévoda opavský byl již roku 1302 králem odvolán „pro nářky na zlé vydírání", a zmínky listin to činí pravděpodobným. Neboť od jara roku 1302 zástupcem královým v krajích velkopolských není již Mikuláš a vůbec žádný vznešený kapitán, nýbrž jen provisorní správce s nižším titulem „camerarius regni Poloniae", Fridrich z Čakovic, český vladyka,[3])

[1]) Prasek, Dějiny kraje Opavského 102 měl za to, že Mikuláš Opavska se vzdal hned roku 1294, do Krakova se ubíraje. Než že se tak stalo teprve později, kdy Mikuláš již některý čas v Polsku hejtmanoval, dokazují listiny jeho, otištěné Loserthem z formuláře svatopavelského. Snad se udála „revocatio terre Opavie ad manus regis", o níž se mluví roku 1298 (Cod. dipl. Mor. V. Nr. 84) až po smrti bratra Mikulášova, kancléře Jana, v němž vévoda opavský ztratil cennou oporu. Jistě však k ní došlo před prosincem 1296.

[2]) V březnu 1300 vystupuje jakožto hejtman v Krakovsku pan Vok z Kravař (Cod. dipl. Min. Pol. II. Nr. 538), než není nemožno, že byl jen dočasným zástupcem Mikulášovým, když on se chystal s králem na výpravu do Hnězdna.

[3]) Palacký (II., 283), sveden byv poznámkou Dlugošovou, měl tohoto Fridricha za Slezana a ve stopách Palackého šel i Grünhagen, Schlesische

jenž vystupuje mezi služebníky Václavovy v Čechách po prvé roku 1297.

Patrně byl Mikuláš vskutku odvolán, ale zachoval snad titul kapitána a některé důchody, kdežto skutečnou vládu vedl muž nižší, ale spolehlivější. Fridrich z Čakovic se pak stal na některou dobu dokonce opravdu nejdůležitějším zástupcem královským v nově získané části Polska. Neboť, když v druhé polovici roku 1303 dotavadní kapitán pomořansko-kujavský, Tas z Vizmburku, byl odvolán do Čech, aby se tu stal podkomořím, převzal Fridrich také tato hejtmanství ve správu a mohl se již slavnostněji zváti „gubernátorem království Polského i vévodství Kujavského a Pomořan". V jediné ruce českého vladyky byla tedy spojena všechna vláda nad Velkopolskem, Pomořany a sousedním dílem Kujav, čímž mimoděk dosaženo vskutku znamenitého soustředění moci.

Ze všeho vidíme tedy, že čeští kapitáni anebo jejich zástupci bývali králem posouváni s místa na místo a že se kruh jejich působnosti nejednou měnil. Než jaký vliv měli na vlastní ústrojí státní zemí polských? Pokud chudé zprávy listin nám dovolují přihlédnouti k věci té, zdá se, že nedošlo vůbec k podstatnému přervání předchozího vývoje institucionálního. Český hejtman spojoval sice v ruce své vládu nad několika bývalými vévodstvími, to však neznamenalo, že by byl stíral jejich hranice, stejně jako toho nečinili před tím Piastovci, ovládnuvše několik údělů zároveň. V jednom každém bývalém kraji potrvaly nadále dvorské hodnosti palatinů, soudců, korouhevníbů, mečníků, kastelánů a jiných hrabat v rukou domácích velmožů, královský kapitán předsedal soudům zemským podobně, jako to činil kdysi vévoda, a proto se nezdá, že by panství české do vnitřního života údělů polských bylo vůbec přineslo vážné změny zásadní.

Patrně bránily tomu i výslovné závazky, jež byl král český na se vzal, ujímaje se vlády nad jednotlivými zeměmi, třebas že se nám listiny o tom všude nezachovaly. Aspoň to odpovídalo obecným zvykům doby a můžeme míti bezpečně za to, že páni

---

Regesten IV. 36, stotožňuje jej s Fridrichem von Schaffow, kdežto Dudík, Dějiny Moravy 7, 175 soudil, že se zval po Kášové u Měliče. Při tom si však nepovšimli, že Dlugoš jinde výslovně praví „Friczko de Schachowicz, Bohemus".

velkopolští nebo kujavští si vymohli při korunovaci v Hnězdně zcela podobné reversy královské, jako je dal Václav II. již roku 1291 velmožům krakovským a sandoměřským, zavazuje se jimi k zachovávání starých řádů i svobod a zejména k tomu, že bude úřady a hodnosti ve vévodstvích rozdávati jen s radou pánů, nevymáhaje nějakých nových a neslušných dávek, a že konečně i staré výsluhy a žold rytířský jim budou zachovány.[1])

V celku zůstává zajisté Polsko i pod českou vládou po stránce právní pouhým agregátem státečků, z nichž každý má svůj osobitý život vnitřní a v němž se kapitán vsunul pouze na místo bývalého vévody, takže v čistě ústavním smyslu krátké panování Přemyslovců asi ztěží mělo význam převratný, jaký mu bývá připisován. A přes to přese vše přinesla doba ta Polsku mnoho nového a stala se duležitým mezníkem vývoje dalšího. Novým byl především mír v zemi. Čeští hejtmani nebojují navzájem, jako činila knížata údělná. Se svými družinami a posádkami, mezi nimiž převládali cizinci,[2]) brání naopak loupežím a válkám soukromým a rovnají staré spory velmožů světských i duchovních. A tak annalista poznaňský mohl asi právem zapsati do svého letopisu, že „pod Václavem králem největší mír a spravedlnost v Polsku vládly"; a podobně kronikář kláštera Olivského, se smutkem srovnávaje zmatky pozdější s dobou „slavného krále", povzdechl si, že „pod stínem jeho moci království polské se ve všech dílech svých těšilo dokonalému dobrodiní míru". A nejen uvnitř, i na venek vláda

[1]) Někteří badatelé polští, zejména Abraham, Sprawa Muskaty 137, tvrdí sice, že král český slibům těm ani v Krakovsku ani v Sandoměřsku nedostál, že vládna tam despoticky neobsazoval starých úřadů anebo je stlačoval na význam jen titulární. Avšak doklady tvrzení toho jsou nevalné, neboť při nepatrném počtu listin zachovaných nelze z okolnosti, že o tom nebo onom úřadu v nich v některých letech zmínky není, souditi, že nebyl vůbec obsazen. Takové argumentum ex silencio bylo by jen tehdy připustné, kdyby prameny nebyly veskrze kusé. A naopak mnohé dosvědčuje, že i v Krakovsku za českého panství vážnost starých domácích úřadů nepoklesla. Proč by si byl dal jinak na příklad klášter velehradský na Moravě své důchody ze solní pokladny krakovské potvrzovat nejen králem a jeho kapitánem, nýbrž zvláštní listinou (Cod. dipl. Mor. V. Nr. 48) také od palatina, kastellana a ostatních domorodých beneficiárů krakovských?

[2]) Vedle německých a českých vojínů užívala vláda Václavova v Polsku záhy i uherských námezdníků, jako byl na příklad jakýsi hrabě Štěpán, jemuž krakovský hejtman Tas z Vizmburka roku 1294 dával výsluhu (Cod. dipl. Min. Pol. II. 195).

česká byla projevem silné ruky, která, nespokojujíc se s odrážením útoků, zjednávala si vážnost neklidných sousedů. S chloubou vypravují letopisy malopolské na příklad o tom, jak roku 1302 rytířstvo krakovské a sandoměřské vytrhlo k Novému Lublínu, zabranému před několika lety od Rusínů, zde porazilo v polní bitvě přesilu spojených Rusů, Litvínů, i Tatarů a podrobilo hrad lublínský opět panství krále českého.

Mír sám o sobě pak znamenal rozkvět hospodářský, ovšem především v Krakovsku, které bylo nejdéle pod vládou českou a předběhlo pro své bohatství důlní a výhodné postavení obchodní valnou měrou ostatní kraje polské. Odtud máme bezpečné zprávy o zakládání nových osad městských, jako byl Nový Sącz, vzniklý na půdě, kterou Václav II. odkoupil biskupovi, o pevném hrazení měst starších a o jiných projevech královské péče, pohánějící rozvoj života hospodářského, ovšem hlavně pomocí německých měšťanů a kolonistů.

V jiných částech Polska ovšem poměrně krátká doba českého p nství nebyla asi s to, aby trvale vtiskla svou pečeť dalšímu vývoji, a bylo by nesprávné, představovati si vůbec hejtmany královské jako přehorlivé roznašeče „osvěty", kteří nemají větší péče nad kolonisační a podobné jiné práce. Úkol jejich v rozervaných údělech byl asi namnoze tvrdšího rázu, ale věcí, která se mocně dotkla všech měst polských a nejvíce ovšem zase Krakova, byl nový peníz královský, groš pražský, který zároveň s tažením hnězdenským slavil svůj vstup do zemí polských a vzbudil zde značné vzrušení proto, že právě v Polsku dotavadní poměry mincovní byly zvláště neutěšené a tuze brzdily obchodní rozkvět.

Kujavský letopisec názorně vyličuje, jak byly do Krakova přineseny první bílé groše pražské a jaký převrat v životě obchodním tu způsobily. Neboť do té doby obíhalo v zemích polských jen tak zvané černé stříbro, úžasně znehodnocené denárky, takže větší obchod je obcházel. Užívalť, jak již v první kapitole bylo naznačeno, za konvenční náhradu mincovní hlaviček vzácné veverky šedivé, jejíž břišní kožky přicházely ze Sibiře a pod jménem „vaio", byly z nejcennějších předmětů přepychového obchodu, spojujícího Krakov až i s Italii. Pražský groš stal se tak takořka symbolem vlády české v Polsku, která, neměníc zásadně řádů ústavních, přinášela přece zcela nové ovzduší státního života

Byla tu však ještě jiná okolnost. Čeští hejtmani stáli na místě dřívějších vévod a nevládli v podstatě jinak než oni, ale, jsouce cizinci, nesplývali s životem domácích velmožů přece tak důvěrně, a proto se příkop mezi jejich mocí a mocí domácích beneficiářů mimoděk prohluboval a bývalé dvorské úřady nabývaly snáze rázu stavovských, zemských funkcí, když hlava státečku byla jaksi jen nástrojem cizího panovníka, skrytého kdesi v šeré dálce, přes to však tu i tam se vkládajícího do správy země.

Neboť vskutku zdá se, že Václav II. sám občas písemně zasáhal do důležitých otázek polských a neponechával vše vůli svých zástupců. K němu bývalo třeba choditi zejména pro větší darování ze jmění panovnického a úcta, s jakou o majestátu jeho mluvili někdy sami starostové, dýše ze zajímavé listiny hejtmana lenčického, Alexia z Lekenštejna, který roku 1302, urovnávaje „auctoritate domini regis“ starý spor svého vévodství s arcibiskupem hnězdenským, připomíná slavnostně, že má moc svou z rozkazu „nejjasnějšího knížete a pána, vždy velebného krále českého a polského“ a že jest povinen pečovati o rozmnožování cti jeho.[1]) Vzdálená moc slavného krále byla pozadím, na němž se odrážely postavy jeho starostů, a její pouhá existence byla již důležitou výchovou k větší jednotnosti zemí polských.

Lze se však tázati, jaké asi pocity toto nové panství české vůbec vzbuzovalo ve vyšších vrstvách společnosti jím ovladané. V některých populárnějších spisech polských se potkáváme s tvrzením, že panování krále Václava II., Němcům kořícího se a uznávajícího lenní svrchovanost krále římského, od počátku tajně odporovali uvědomělí členové národa, že mocné sympatie provázely Vladislava Lokýtka jakožto mučedníka národního do vyhnanství a že česká vláda tak od počátku stála na sopce národní nespokojenosti. Ale ve skutečnosti tvrzení ta nemají mnoho pravděpodobnosti. Síla národního uvědomění ve vrstvách laických jest v nich patrně značně přeceněna, stejně jako jest přeceňována uvědomělá snaha vrstev těch o obnovu jednotnějšího státu národního. Doklady nálady takové u světských velmožů nám scházejí docela a jak se zdá, důslednější cítění vlastenecké se tehdy stále ještě obmezovalo především jenom na vzdělanější duchovenstvo. Ale právě toto duchovenstvo přispělo podstatně k povolání Václavovu, těšilo

---

[1]) Cod. dipl. Maj. Pol. II. Nr. 859.

se z toho, že silná ruka jeho kapitánů je chránila před úchvaty světských velmožů, a vzpomínalo ještě po letech na dobu českého krále jako na zlatý věk.

Varoval-li Jakub Svinka Václava II. vylíčeným drsným způsobem před nenáviděnými Němci, jest nám to dokladem, že na samého syna Přemyslova nehleděl jako na Němce, a holý výmysl je, tvrdí-li na příklad F. Koneczny ve svých „Dějinách Polska za Piastovců", že arcibiskup současně tajně nabádal Lokýtka, aby šel do Říma prositi o pomoc. Stávala-li se snad vláda hejtmanů českých některým magnátům brzy nepohodlnou, ač o tom zpráv souvěkých nemáme, nebyl příčinou jistě tolik moment národní, kolik přirozená nechuť k vládě silné ruky a snad i osobní vlastnosti některých zástupců Václavových.

Neboť páni v podobných úřadech postavení rádi si vedou prokonsulsky k vlastnímu prospěchu a to platilo patrně i o některých hejtmanech českých v Polsku. Slyšeli jsme o stížnostech na vydírání Mikuláše Opavského a jeho kollega, Tas z Vizmberka, vládnoucí na Kujavsku a Pomořanech, nebyl jistě lepší. Podle kroniky štýrské byly na něho nářky jako na nestydatého vyděrače již tehdy, když v devadesátých letech vládl Krakovskem, a i způsob jeho smrti jest význačný pro povahu tohoto pána, který nashromáždil v Polsku tolik peněz, že mohl býti hned na to podkomořím v Čechách, kterýžto úřad mohli na se bráti jen boháči. Zahynulť pan Tas takřka před zrakem královým v Praze roku 1304 nožem chudého souseda svého, jehož bezprávně ožebračil, a smrt taková vrhá stín na všecek předchozí život. Vláda česká v Polsku nebyla tedy jistě prosta křivd a tvrdostí, které provázely ve středověku skoro vždy nadvládu jednoho kraje nad druhým, ale přes to sotva lze tvrditi, že měla již ve svém vínku předzvěst brzkého konce.

* * *

Návrat krále Václava z Polska do Čech[1]) na sklonku roku 1300 byl jistě slavný, odpovídaje sebevědomí vzrostlému úspěchem. V úvodu k svému svodu práva horního vytýkal Václav II. nedlouho potom s pýchou, že on první „připojil s pomocí boží krá-

[1]) Itinerář Václavův po korunovaci hnězdenské nám zcela uniká; víme jen, že 6. ledna 1301 byl již v Praze (Cod. jur. municip. II. No. 71).

lovství polské ke království českému", a vskutku v křesťanstvu nebylo v okamžiku tom panovníka vládnoucího bezprostředně a ne jen vrchním panstvím lenním tak rozsáhlému svazku krajů žírných a vyznamenaných v očích současníků zvláště cenným požehnáním důlním hor českých, míšenských i krakovských. Sesílené přítažlivosti státu toho sotva mohl odolati zbytek Míšně, chvějící se v rukou nesvorných Wettinců, nebo úděly nečetných Piastovců slezských, dotud váhajících s uznáním vrchního panství českého. Zdálo se jistým, že širou plochu od horního Mohanu a lesa Durynského až do nepřístupných močálů litevských ovládne trvale stát Přemyslovců, vyrostlý v pevnou baštu proti pohanskému a schismatickému východu, a že v něm živel západněslovanský znenáhla procitne k jasnějšímu vědomí svých sil. Než nestalo se tak. Síla a zájem dynastie české byly vzápětí odvráceny zcela jinam smrtí posledního Arpadovce, krále Ondřeje, který zemřel náhle na počátku 1301, zanechávaje pouze dceru, mladou Alžbětu.

Zpráva způsobila u dvora pražského nepochybně prudké vzrušení nejen proto, že Alžběta byla snoubenkou českého králevice, nýbrž také pro znamenitý zájem, který politika česká vůbec měla v dobách těch na věcech uherských.

Třináctý věk uvedl oba státy, český i uherský, do styků častých a těsných, ba lze mluviti o dlouhém a soustavném jejich soupeření, podmíněném souběžným vývojem. Oba ležely u východních bran středověkého imperia, stát uherský ovšem vně hradeb říšských, a jako v Čechách, také i v Uhrách dovedla národní dynastie spojiti pod svým žezlem veliké kraje a uchrániti jich před údělným i feudálním roztříštěním, jaké namnoze zavládlo jinde v sousedství. V obojí zemi měnil se znenáhla přičiněním dvora královského i církve mrav i řád společenský podle vzorů západních, a podobně jako do Čech přilákalo v 13. věku také do Uher zejména bohatství kovů mnoho přistěhovalců, usnadnilo tu vývoj nových osad městských a zúrodnilo veškeren život hospodářský, třebas že ne tak důsledně a hluboce jako se stalo v Čechách. Proto přirozeně, oba státy, spěchajíce těžiti z rozkladu a seslabení říše po pádu Štaufů, střetly se při tom v prudkém zápase o dědictví babenberské a sponheimské, že Přemysl II. neměl nepřátel urputnějších a vytrvalejších nad Arpadovce.

Příčina, proč v souboji tom království uherské, ač rozsáhlejší, skutečně znovu a znovu podléhalo a ani z konečné porážky sou-

peřovy, k níž ovšem platně přispělo, nemělo kladného zisku, tkvěla nepochybně v jeho větší zaostalosti vnitřní a hlavně v hluboké poruše, kterou vývoj zemí uherských utrpěl nájezdem tatarským. Nájezd, který se zemí českých dotkl spíše jen pohrůžkou, přinesl zemi uherské skutečnou zhoubu dotavadní práce kulturní a to právě ve chvíli kritické, kdy moc dynastie také v Uhrách ustupovala před magnátstvem, které vyrůstalo v sebevědomou skupinu stavovskou.

Vlna vpádu tatarského v Uhrách nezanechala po sobě jen kraj zpustošený a vypálený, nýbrž i stopy trvalejší, zejména hordy divokých Plavců a Kumánů, kteří, velikým nárazem byvše vtlačeni do rovin uherských, zde zůstali. A dotekem s nimi jako by se byl v národě maďarském znova probudil sotva uspaný pud k dobrodružnému nájezdnictví bez zřetele na potřeby vnitřní. Výboj na všechny strany, ohrožování všech sousedů hroznou metlou jízdních útoků stává se v druhé polovici 13. věku zase hlavním obsahem dějin uherských, ovšem bez trvalých úspěchů, neboť ruku v ruce s ním kráčí návrat k obecné nekázni a opojné svobodě pustinné, jemuž ani dynastie neodolala.

Stárnoucí Bela IV. se sice ještě pokoušel o pokračování v kulturním díle doby předchozí, aby zhojil aspoň poněkud rány způsobené Tatary, ale jeho syn i vnuk se již nikterak netajili zjevnou nechutí k snahám takovým a vůbec k pozvolnému vrůstání maďarského živlu do rámce vzdělanosti západoevropské. Štěpán V., manžel Kumánky, bouří se znova a znova proti „švábským“ sklonům svého otce a jeho syn, Ladislav IV., ten se vskutku nelišil již takřka ničím od kočovného příbuzenstva matčina. Za něho se zdálo, že veškeren národ uherský nadobro zachvátila zpětná horečka kmenového barbarství. Papežští legáti, do Uher vysíláni, vzdychají nad tím, že Uhři stykem se sveřepými Kumány „téměř zapomínají života křesťanského“, vracejíce se tajně k pohanským ohavnostem, tak že již sotva „polokřesťany“ zváni býti mohou. Zásady, které zvítězily v celé církvi západní vlivem hnutí klunijského, byly v Uhrách rázem odvanuty: laikové usurpují beneficia duchovní a obsazují je svévolně, kněží zápasí o ně navzájem vojensky, žijí v mnohoženství a dávají křesťanky bez odporu v manželství pohanům. V Římě se přiznávalo, že prý veškerá země uherská žádá nového apoštolátu anebo spíše křižáckého tažení proti králi, který si tropí zjevný posměch ze svátosti

manželství; a při tom království propadalo zřejmě i jinak rostoucímu zmatku.

V rodinných zápasech mezi Belou IV. a jeho synem, ve sporech o poručnictví nad Ladislavem a v jiných svárech podobných vážnost posledních Arpadovců valně hynula. To, co v Čechách v některých zlých okamžicích hrozilo, stalo se v Uhrách skutkem. Jako smečka úskočných dravců soupeří tu na sklonku 13. věku skupiny velmožů bezohledně o prvenství a vliv v zemi, uvádějíce veškeren život veřejný v nevylíčitelný nelad. Byla to ovšem svérázná společnost, pyšně zdůrazňující svou příslušnost k slavným starým svazům plemenným, jako byly „generationes" Aba, Rátolt, Csák Ákos, Borso a jiné. Nejčastěji vystupuje velmožný otec hned s houfcem bojovných synů, honosících se chlubnými tituly bánů, palatinů, magistrů a jinými hodnostmi, které, stavše se spíše kořistí silné ruky nežli darem přízně královské, ztrácely rychle svůj původní význam. Šlechtické klány ty usurpují o závod výsostná práva v komitátech a zápasí navzájem do krve o korunní i církevní panství, nutíce slabší sousedy, aby vstupovali do jejich vojenských družin a tím, jak praví jeden stížný list, „do nedůstojného otroctví, odporujícího přirozené svobodě". Někteří z velmožů se obklopují trvale tlupami kumánských jezdců, jiní najímají cizí, také české[1]), pacholky zbrojné do svých služeb, prodávají moc tu pak věrolomně brzy tomu brzy onomu nápadníkovi, až pod úchvaty a v nesváru těchto koterií magnátských zřízení státní, předchozími generacemi budované, rozpadá se v pouhé trosky, sloužící spíše moci jednotlivců nežli celku národnímu. A se světskými velmoži pak závodili v tom ovšem i biskupové a opaté, namnoze prostí veškerého přídechu duchovnosti, páni ohromných statků a „comites perpetui" nejednoho hrabství, takže prudce zvířeným životem a surovým bojem o moc společnost ta připomíná nejspíše poměry, jaké západní Evropa viděla naposledy v době merovejské nebo při rozvratu říše Karlovcův v 10. věku.

---

[1]) Tak míval Matouš Csák české rytíře ve svých službách na Slovensku, hotové předchůdce husitských „bratrstev". Ve vojenských službách uherských se také asi pomaďarštil synek moravského zemana Vlka z Násilé tak, že přijal jméno Farkas (Vlk) a, získav od biskupa olomuckého v léno kus lesa, zakládal tam roku 1299 městečko zvané „Farkastat" (Cod. dipl. Mor. V. Nr. 112). Naopak víme ovšem, že někteří páni uherští vodívali družiny své za žold bojovati do ciziny, zejména do neklidného Polska.

Zdrsnělému ovzduší tomu se ostatně připodobňovaly dosti rychle i německé osady hornické a městské, které se v zemi zachovaly a nově vznikaly. Cizinci ti, opřeni o své výsady, tvořili někde poměrně rozsáhlé ostrovy, ale ani tam, kde to byly pouhé oasy městské, nesmíme v nich viděti houfečky skromných a před zbraní se chvějících řemeslníčků a kupců. Znávali dobře vlásti mečem a v nich samých docházelo ke krvavým zápasům patricijských družstev o rychty, jejichž páni se pyšně zvali hrabaty. Zejména měšťanstvo budínské, vládnoucí rozsáhlými statky i mimo okruh městský, bylo neklidná společnost, která si nedávala magnáty upřít ani práva, aby se nemísila do sporů o korunu.

V tomto víru sobeckých úchvatů vymírá rod Arpadův, nikoliv však rázem, nybrž spíše desítiletou agonií, vládou Ondřeje III. Život tohoto krále pak byl vskutku pohnutý román, který již u současníků vzbuzoval mnoho pozornosti, a ani my ho nemůžeme zcela minouti, neboť kralování Ondřejovo jest takřka předpokladem osudů přemyslovského panství v Uhrách.

Když v létě roku 1290 Ladislav IV. náhle zahynul kumánským nožem, dlel Ondřej ve Vídni na dvoře vévody Albrechta jako bludný princ, který se marně domáhá dědického podílu. Vlastně již jeho otec byl takový princ bez otčiny, divně osudem zmítaný. Jmenoval se Štěpán a byl mladší syn krále Ondřeje II. Matka, Beatrice d'Este, ho však porodila, pohrobka, až po návratu do italské vlasti a Štěpán se pak marně dožadoval uznání u vládnoucího bratra v Uhrách. Zůstal po všecek život jen odmítaným nápadníkem podílu na panství rodovém, zatoulal se až do Španěl, byl podestou v Ravenně a doufal konečně, že si usnadní dobytí aspoň kusu Slavonie nebo Dalmacie sňatkem s vznešenou Benátčankou z rodu Morosini. Mladý Ondřej, vzešlý ze sňatku toho a vychovaný po vlašsku, pak neupustil od otcovských nároků. Jedva dospěl, odvážil se do samých Uher, počítaje s podporou některých nespokojenců, neboť byl ozářen leskem znamenitého bohatství rodu matčina. Ale benátští strýcové vedli si patrně při skutečném kupování přívrženců v zemích koruny sv. Štěpána příliš opatrně; náběh se nezdařil a zklamaný princ byl nucen hledati útulek ve Vídni, kde si ho cenili jakožto možné zbraně proti neklidným sousedům. Teprve zpráva o zavraždění Ladislavově změnila rázem jeho postavení. Ondřej zbývá jako jediný mužský potomek rodu

Arpadova a opustiv tajně Vídeň, dosahuje v několika málo dnech v červenci 1290 korunovace ve Stoličném Bělehradě.

Povýšení čilého Vlacha na trůn uherský mohlo býti zemi požehnáním, kdyby byl Ondřej dosáhl obecného o uznání tak rychle, jako koruny. Ale jeho desítiletá vláda byla vskutku jen boj a ustavičné válení Sysifova balvanu do vrchu věrolomstva velmožů světských i duchovních, kteří kořistili bezohledně z jeho nesnází.

Bojovalť Ondřej takřka od prvního dne vlády své s neapolskými Anjouovci, kteří rovněž vystoupili s nároky na trůn uherský, popírajíce legitimitu Ondřejovu a dovolávajíce se příbuzenství s posledními Arpady.

Bylo to ovšem jen příbuzenství po přeslici. Sestra zabitého Ladislava, Marie, byla manželkou kulhavého krále neapolského Karla II., a přenešši svá práva na mladšího syna, Karla Martella, doufala, že mezi uherskými velmoži nalezne stoupence, a to tím spíše, že se mohla opírati i o přízeň papežskou.

Mezi rodem Anjou a stolcem římským bylo, jak známo, od záhuby Štaufů trvalé společenstvo, mnohdy tíživé i pro tu i pro onu stranu, ale znovu a znovu upevňované bojem proti neúmorné frakci ghibellinské v Italii. Proto se bezpečil král neapolský, že i v zápasu o Uhry bude podporován jak papežem tak veškerou „parte della chiesa", a vyjednával několikráte s guelfskými republikami na poloostrově, a zejména s Florencií, o peněžní i vojenskou pomoc pro uherské tažení. Jsa si jist tím, že rozsudek dopadne v jeho prospěch, opakoval do únavy tvrzení, že jediný papež jakožto vrchní lenní pán jest oprávněn rozhodnouti, komu koruna sv. Štěpána právem přísluší, a názor ten nalézal ovšem u dvora římského souhlas horlivý.

K rozsudku výslovnému sice nedošlo, Karel Martell však, dokud žil, byl v Italii vskutku uznáván, jak později se připomíná, „skoro obecně a zvláště církví římskou"[1]) králem uherským. Že však přes to rod neapolský po dlouhá léta nedovedl úspěšněji uplatniti svých nároků v Uhrách samých a že chystané tažení znovu a znovu bylo odkládáno, souviselo především s tím, že síly Anjouovců poutal dlouhý boj o Sicilii s Fridrichem Aragonským; nepřály tomu však i jiné události. Jednak překáželo dlouhé uprázdnění stolce papežského v letech 1292—1294 a nešťastný

---

[1]) Emler, Reg. II. Nr. 1964.

pontifikát Celestina V., jednak v létě 1295 zemřel nenadále i sám Karel Martell. Matka jeho, královna Marie, přenesla ovšem bez odkladu své právo na vnuka, Karla Roberta, ale jeho úplná nedospělost byla novou překážkou úspěchu, a to tím více, že ani papež Bonifác VIII., brzy potom zvolený, nejevil valné chuti, dáti veškerou moc v této věci do služeb zájmů neapolských.

Uherská politika Bonifáce VIII. nebyla dosud náležitě posuzována v rámci ostatních snah papežových a zejména bylo v literatuře historické přeceňováno jeho úsilí na prospěch mladého Caroberta. Bonifác VIII., ač tak často a drsně vytýkal universální ráz své vlády nad veškerým světem křesťanským, lpěl s vášnivým a soustavným zájmem především na otázkách italských, jež vyrostly ze zápasu posledních Štaufů s papežstvím. Byl pamětníkem zápasu toho takřka od počátku a nevyprostil se vlastně do smrti z jeho ovzduší. Pravou touhou životní mu bylo, zničiti Fridricha Sicilského, vnuka Manfredova, opírajícího jako uhelný kámen kdekoliv v Italii ještě trvající zbytky ghibellinské a vyrůstajícího tím v pohrůžku moci papežské. Nadto však doufal Bonifác také, že se mu podaří pomocí oddaných guelfů ovládnouti Toskánu a vykrojiti svým nepotům z kraje toho veliké knížectví.

K dosažení těchto cílů především mu měla sloužiti moc neapolských Anjouovců, a vášnivý papež se chvástával, že je k tomu bude poháněti třebas i „hady a škorpiony", anathematy a sesazením, dávaje Karlovi II. nejednou prudkými a bezohlednými slovy na jevo, že jest králem jen z milosti církve, který by bez podpory stolice papežské záhy bídně dohospodařil. Proto, kdykoliv král ten si troufal jednati spíše na vlastní vrub, slýchal od papeže tvrdé výčitky, a také otázka uherská byla z těch, v nichž se jevilo mezi nimi málo shody.

Dokud boj o Sicilii a Toskánu nebyl rozhodnut, nechtěl Bonifác VIII. nikterak, aby koruna neapolská na sebe brala vážně úkoly jiné. Hlásal sice ještě důrazněji nežli jeho předchůdcové, že jediný papež může rozhodnouti o zemích sv. Štěpána, ale nechvátal nikterak, aby rozhodnutí takové vskutku učinil ve prospěch Karla Roberta, a stejně jako Ondřej i princ neapolský mu byl pouhým nápadníkem, nikoliv králem uznaným[1]). Při

---

[2]) Skutečnost, že královna Marie se zove roku 1298 v kterési listině papežské královnou uherskou, nestačí k tvrzení, jaké má na příklad Gräbner,

obsazování biskupských stolcův uherské části Dalmácie a někdy i v Uhrách samých jevila kurie ovšem větší přízeň jeho straníkům, ale jinak papež nedopouštěl, aby neapolský klient své síly v Uhrách příliš poutal.

Proto počet spolehlivých stoupenců neapolských tam dlouho nevzrůstal tak, aby Ondřejovi hrozilo snad vytlačení ze země. Pevným středem odporu proti němu zůstávaly kraje chorvatské a dalmatské, kde zejména mocný rod hrabat brebirských přijímal z Neapole pravidelné roční platy; ale ani všechna města dalmatská se neprohlásila pro Anjouovce a ve vlastních Uhrách se poměry měnily téměř denně. Kdekoliv který magnát světský nebo duchovní se ocital v neshodě s králem Ondřejem, nalézal ovšem pohodlné lože právní pro svůj odpor tím, že se na chvíli prohlašoval přívržencem kandidatury neapolské a popíral právo Ondřejovo. Ale přes noc, byv ústupky získán, měnil prapor, a proto tu dlouho nebylo opravdového boje o trůn dvou pevných táborů, nýbrž spíše vleklý požár, který brzy v malých, brzy ve větších plaménCích tu onde šlehal z rozvrácené budovy státní, a král Ondřej marně vyčerpával síly jeho hašením.

Zvláště v prvních letech, nemaje valně jiné opory než věna své matky Tommasiny, kterou nám některé zprávy líčí jako démonickou travičku vlašskou a která dočasně se jeví vskutku spoluvládkyní synovou, ocital se Ondřej začasté v postavení zcela nedůstojném; býval i zajatcem svých předních manů, chvěl se stále před otrávením, které bývalo ovšem obecným přístrachem panovníků doby té, a přiznával slavnostním potvrzováním svobod říšským sjezdům panským znova a znova výslovně právo, posuzovati vládu královskou a rozhodovati o obsazování vyšších úřadů říšských.

Přes to přese všechno se mu v průběhu let přece podařilo obratným jednáním aspoň poněkud upevniti své panství v zemi,

---

Die böhmische Politik 113, že prý tehdy Bonifác VIII. rozhodl spor o trůn sv. Štěpána vskutku v neprospěch Ondřejův. Veškeré následující projevy papežovy svědčí jasně proti tomu a ani dvůr neapolský si netroufal až do roku 1300 zváti Karla Roberta králem uherským, nýbrž vlastním rodičům jest zpravidla jen „Carolus de Ungaria“, tedy nápadník. Souviselo to patrně ovšem i s ohledem na uherské straníky, kteří k formální volbě nedospělého prince přistoupili nejspíše teprve v Záhřebě v září 1300, jak správně naznačuje W. Fraknói ve článku „Die Thronfolgeordnung im Zeitalter der Arpaden. Ung. Rundschau II. 152.

zejména, když navázal přátelské a příbuzenské svazky s dvorem vídeňským. Zprvu byli Habsburkové sice stejně jeho nepřáteli jako Anjouovci, toužíce rovněž po koruně uherské a vztahujíce na ní lenní svrchovanost říšskou. Než Ondřej odrazil šťastně jejich nároky a získal je posléze pro sebe tou měrou, že směl za druhou choť pojmouti dceru Albrechtovu, Anežku. Habsburská pomoc mu pak umožnila zejména ráznější postup proti mocným pánům z Gysinku (Németujvár). Magnáti ti, osazení při hranicích štýrsko-rakouských, ale vládnoucí i v jiných částech říše značnými statky, hráli v uherských dějinách 13. věku úlohu, kterou lze dobře srovnati s úlohou našich Vítkovců za Přemysla II. Otakara. Neboť touha pánů z Gysinku spěla rovněž k tomu, aby si při samé hranici, mezi zeměmi habsburskými a Uhrami, utvořili téměř neodvislý státeček. Setkáme se ostatně s členy rodu toho, hlavně s mladým Ivanem a Jindřichem, ještě častěji. Za krále Ondřeje byli z prvních přívrženců strany neapolské, ale změnili stejně jako jiní magnáti častěji tábor, a spojení Ondřejovo s Albrechtem Habsburským jim svázalo aspoň poněkud ruce.

Spojení to vedlo také k přátelským stykům se dvorem pražským, které valně usnadnila ovšem i změněná orientace politiky Václavovy v druhé polovici let devadesátých. Neboť dokud se mladý král český znova a znova vracel k plánu aspoň částečného znovunabytí otcovského podílu na zemích alpských, nemohlo býti trvalé shody jeho ani s Habsburky ani s uherským králem. Věc se však měnila, jakmile Václav II. konečně dal na jevo, že se spokojí s náhradou v Míšni a Polsku a že obrátí rozpínavou sílu své říše zcela v tento směr. Tu bylo rázem možné obnovení klidných styků a pak dokonce i spojenectví s dvorem vídeňským a přes Vídeň šly svazky ty dále až do Budína. V téže chvíli, kdy začala společná akce česko-rakouská proti Adolfu Nasavskému, roku 1298, byla mladičká dcerka Ondřejova z prvního manželství, Alžběta, ve Vídni zasnoubena králevici Václavovi a v bitvě u Göllheimu pomáhal sbor jezdců uherských po boku české čety Albrechtovi dobývati koruny římské.

Následky alliancí těch se pak jevily v zápětí i ve vnitřních bězích uherských. Opíraje se o slíbenou pomoc mocných sousedů, král Ondřej pokusil se na velikém sněmu v Budíně v srpnu 1298 o obecnou nápravu říše. Mluvilo se tu o revindikaci rozchvácených statků korunních i církevních, o zrušení samovolně zdvižených

hradů, o klatbě proti neposlušným, loupeživým pánům i o úpravě rady královské a zdálo se, jakoby se vskutku na pomoc králi zdvihala i vlna vlasteneckého uvědomění, čelící zhoubné anarchii. Ale úspěch byl ovšem provázen i nevýhodou, protože přivedl protivnou stranu neapolskou k poznání že jest třeba úsilí ve prospěch Karla Roberta zdvojnásobit a právě roku 1299 dostalo se straně té nadto velmi činného vůdce, jaký ji dotud chyběl.

Přes odpor menšiny zvolila totiž kapitola ostřihomská arcibiskupem mladičkého Řehoře Bododa, horlivého protivníka Ondřejova. Papež ho sice nepotvrdil, patrně pro přílišné mládí, ale pověřil aspoň administrací arcibiskupství, největšího v Uhrách, a Bodod, stav se zároveň i administrátorem v Stoličném Bělehradě, vyšinul se rychle na hlavu strany anjouovské a dovedl ji vzpružiti k nové útočnosti.

Jakožto primas země obrácí proti protivníkům bezohledně zbraň interdiktu, svolává do Vesprima sněmy vlastní strany a snaží se odvésti zejména vyšší duchovenstvo od Ondřeje. Výsledek agitace jeho nebyl ihned stkvělý; sám byl nucen opustiti vlastní diecési a hledati útulku v Charvatsku, kam moc Ondřejova valně nesáhala. Odtud však Bodod spolu s hrabaty brebirskými tím důrazněji naléhal na krále neapolského, aby s větší silou nežli dotud se ujal věcí uherských, nechce-li, aby vyhlídky jeho vnuka byly zcela ztraceny. Žádali ovšem zejména toho, aby král Karel zvýšil peněžité podpory, ale také, aby konečně vypravil vnuka čeliti osobně soupeřovi. Proto zajel hrabě brebirský Řehoř, syn bána Pavla, na jaře 1300 až do Neapole a jeho domluvám se v srpnu vskutku podařilo přivézti do Splitu žádaného prince, byť jen s družinou nevalně četnou. Jedenáctiletý Karel Robert byl pak veden do Záhřeba, kde jej v říjnu po předchozí volbě formální pomazal Bodod slavnostně na krále uherského, vytýkaje, že jako hodnostář stolce ostřihomského je k tomu jedině oprávněn. A tak vstupoval zápas Ondřejův s rodem Anjou konečně do nového, spádnějšího řečiště a stával se vzrušenějším.

Než výprava neapolského nápadníka a záhřebská volba se staly zřejmě proti vůli Bonifáce VIII. a papež se nikterak netajil svou nespokojeností. Zástupce Ondřejův v Římě, Petr Bonzano, který nešetřil peněz na získání vlivných kurialů, věděl o tom dobře a rozhlašoval všude, že jeho pán, až prý porazí a zajme nezkušeného prince, na důkaz své úcty k stolci římskému a po-

slušnosti ho pošle prostě papeži, jsa jist, že týž mu pak neupře žádaného uznání. Z toho jest zřejmé, že ani ve chvíli té strana neapolská nemohla počítati s valnou pomocí Říma a že král Ondřej doufal v úspěch patrně pevněji než kdy jindy, spoléhaje se na pomoc krále Albrechta a snad i na pomoc českou; ale nebylo mu souzeno, dočkati se vrcholného zápasu. Jeho zdraví bylo, jak se zdá, již na podzim roku 1300 vážně otřeseno[1]) a 14. ledna roku následujícího náhle skonal.

To ovšem změnilo stav věci v Uhrách dokonale. Nebylo již mužského Arpadovce a strana neapolská uvítala smrt Ondřejovou jako událost, jež Karlu Robertovi otevírá konečně a plně bránu k panství v zemi. Než sklamala se. Smrtí Ondřejovou vzrostl zajisté počet přívrženců jeho mladého soupeře — z pozdějších zmínek vidíme, že vedle administrátora ostřihomského a velmožů charvatských stanuli při něm tehdy i biskupové nitranský, pětikostelský a záhřebský, některé bohaté kapituly a kláštery, ze světských magnátů pak zejména Štěpán syn Markův a jeho zeť Roland, mocní hlavně v komitátech Poszega a Baranya, Ugrin syn Pousův z kmene Csáků a jiní — ale větší část duchovního i světského magnátstva uherského, trvající dotud v táboře Ondřejově,[2]) nebyla nikterak ochotna palmu vítězství prostě postoupiti protivníkům v Záhřebě shromážděným a vzdáti se snad v jejich prospěch úřadů a moci.

Tvrdila-li strana neapolská, bezpečíc se podporou Říma, že nyní více než dotud jest třeba žádati o rozhodnutí papeže jakožto vrchního lenního pána Uher, odpovídali druzí, že by takové dovolávání papežského soudu bylo se zřejmou ztrátou svobod národních. Rozhodnutí o tom kdo bude v Uhrách vládnouti mělo podle nich zůstati zemské obci, a papežovi bylo přičítáno jen právo „potvrzovati a korunovati krále z pravého rodu králů uherských pošlého, jehož by páni jednomyslně a svorně z rodu toho si vybrali.“ Tak aspoň byla věc vyjádřena doslovně o něco

---

[1]) Svědčí o tom aspoň nápadný důraz, s kterým Petr Bonzano tehdy vytýkal v Římě, že pán jeho jest zcela zdráv; neboť dementi podobná bývají opakem pravdy.

[2]) U mnohých historiků se stalo zvykem, mluviti o straně, čelící nárokům Karla Roberta, jakožto o „straně národní“ a zvláště Gräbner zneužil valně označení toho. Vskutku ve věcech těch moment národní, jak my mu rozumíme, nehrál úlohy rozhodné.

později, roku 1308, a není pochybnosti o tom, že již při smrti Ondřejově hledisko to platilo za správné většině magnátů, shodujíc se úplně i s obecně platnými názory panstva středověkého na právo dynastické. Potkáme se s hlasy zcela podobnými i v Čechách po vymření Přemyslovců, s tím ovšem rozdílem, že tam nešlo o nárok moci papežské, nýbrž o právo císařovo.

Proto magnáti, shromáždění u mrtvoly Ondřejovy, neváhali jednati na svůj vrub a nevyčkávali rozhodnutí z Říma. Z rukou mladé vdovy královské, dcery Albrechtovy Anežky, pro niž si rakouský maršálek, Heřman z Landenbergu, zajel s branou mocí až do Uher, přijali správu hradu budínského, shodli se na novém rozdělení dvorských úřadů a uvázali vůbec ve vládu prozatimní. V Budíně pak, jehož měšťanstvo se porad činně účastnilo, začala se v zápětí jednání o volbě nového panovníka. Pozdní kompilace uherské, jediný domácí pramen kronikářský, dávají nám ovšem jen velmi skoupě zprávu o jednáních těch; že však při nich nechybělo zvučných frásí, dosvědčují listiny,[1]) v nichž se líčí, jak po smrti krále Ondřeje, té „poslední zlaté haluze vypučelé z posvátné z krve krále Štěpána po meči“ všecek národ byl prý rozžalostněn „jako Rachel oplakávaje ztrátu pravého a přirozeného pána a hledaje, jak by zase mohl nalézti s boží pomocí nového panovníka pošlého z krve svatého krále.“ Neboť vskutku se jevilo především nutným, aby proti Karlovi Robertovi, po přeslici s Arpadovci spřízněnému, byl postaven nápadník, který by rovněž nebyl bez téže přednosti, což ostatně nebylo nesnadné, protože krev Štěpánova zúrodnila i jiné rody sousední.

Podle věrohodné zprávy Heřmana, opata Altaišského, obrátili se někteří magnáti nejdříve do Bavor k vévodům Štěpánovi a Otovi, jejichž matka byla dcera Bely IV. Ale bez výsledku. Vévodové dolnobavorští patrně nedůvěřovali nabídce, která snad ani nevyšla od pánů předních. Proto usnula bavorská kandidatura ta dříve, nežli vešla v obecnou známost, a do popředí se posunula kandidatura jiná, českého králevice Václava. Tvrdívá se ovšem, že šlo původně o jeho otce, kmitla-li se však vskutku myšlenka ta vůbec ve vleklém jednání volebním, bylo to jistě jen na chvíli a bez účinku.[2])

[1]) Cod. dipl. Andeg. I. Nr. 47.

[2]) Mínění, že koruna uherská byla nejdříve opravdu a formálně nabízena Václavovi II., zavládlo, zesíleno autoritou Palackého, téměř obecně

V Uhrách nemohlo býti přece sklonu k tomu, aby se pyšná země snad, jako nesvorné úděly polské, podrobila vládě kapitánů málo pohyblivého krále českého, o němž kronikář štýrský tvrdil tak důrazně, že neměl ani síly ani chuti, aby denně cválal s houfcem Maďarů a Kumánů po stepích, jako prý králi uherskému toho jest třeba. Uhři chtěli míti svého krále v zemi sídlícího a nadto pro mladého kralevice Václava bylo možno uvésti nejen to, že byl po bábě stejně pravnukem Bely IV. jako Karel Robert, nýbrž ještě jiný, závažný důvod, totiž, že byl snoubencem jediné dědičky Ondřejovy, Alžběty. Aragonský jednatel v Benátkách, Mario Mariglon, dávaje o té věci zprávu svému pánovi, králi Jakubovi II., vytýká výslovně, že uherští páni obrátili zrak svůj na syna Václavova především proto, že na něho hledí jako na manžela dcery zemřelého krále, vlastní dědičky koruny.[1]) Týž motiv, který provázel Václava II. ke korunovaci do Hnězdna měl tedy dovésti syna jeho ke koruně uherské.

Úvahy ty byly ovšem jen pláštíkem, zdobícím a zakrývajícím mnohou jinou pohnutku vedlejší. Strana odporující Karlovi Robertovi hledala především nápadníka, který by moci neapolské čelil podstatnou silou vlastní a byl s to, nésti i značný náklad

---

a drželi se ho i Krones, Der Thronkampf der Přemysliden und Anjous in Ungarn (Zeitschrift d. öst. Gymnas. 1863, 640) i Huber, Geschichte Oesterreichs II. 79 i Gräbner l. c. 115. Teprve v posledních letech byla proti němu vyslovena důrazněji pochybnost W. Fraknóiem, který ve článku nahoře uvedeném tvrzení to nazval bájkou. Tvrzení vskutku opírá se jen o domácí kompilace uherské z druhé polovice 14. věku (Chron. Budense = Chron. pictum), jejichž skrovná spolehlivost se jeví také nesprávným výpočtem přívrženců té i oné strany, a pak ještě o zmínku v rýmované kronice štýrské cap. 723. Zápis kroniky světelské (M. G. SS. IX. 659), že králevic Václav se stal králem uherským „patre eius primitus renitente" dlužno vysvětliti tak, že Václav II. se zpočátku zdráhal, syna svěřiti Uhrům, jak o tom také kronika zbraslavská vypravuje, která souhlasně s Contin. Vindobonensis a Cont. Hermanni Altahensis neví ničeho o kandidatuře Václava II. Důležité jest svědectví Mariglonovo, o němž ještě bude řeč, že Uhři volili králevice Václava proto, že byl snoubenec Alžbětin; to vylučuje takřka předchozí kandidaturu jeho otce, o níž vznikly neodůvodněné pověsti patrně asi tím, že se tajná jednání, volbě předcházející, dlouho vlekla a rozličné dohady vzbudila.

[1]) Finke, Acta Aragonensia I. 241. Listu toho si povšíml již W. Fraknói v článku „Wenzels Wahl zum König von Ungarn". Ung. Rundschau 1914. 537.

boje. Moc a bohatství krále českého jevily se zárukou zdaru a slibovaly nadto hrabivým rukám magnátů nevšední odměny.

Jméno kralevice Václava bylo tedy v Budíně asi velmi záhy proneseno mezi rozhodujícími voliči, ale dříve nežli došlo k volbě skutečné, předcházela dlouhá vyjednávání předběžná, o nichž nám prameny zachovaly jen dost nejasné narážky[1]). Českou kandidaturu podle pramenů podporoval zejména pan Ivan z Gysinku se svým bratrem Jindřichem, tedy dva nejmocnější a zároveň nejnepokojnější páni západních krajů uherských, o nichž jsme se již zmínili a jimž ani cesta ke dvoru českému patrně nebyla nikterak neznáma. Nebyloť tomu ještě třicet let, co jejich otec, uprchnuv k Přemyslovi II., pojal v Čechách za manželku dceru bohatého Smila z Lichtemburka, kterou však, vraceje se zpět do Uher, bezohledně opustil. Rýmovaná kronika štýrská, popisujíc velmi obšírně tajná jednání, předcházející volbě roku 1301, zkresluje sice jejich ráz svou netajenou nepřízní ke všemu českému, má však přece mnohou dobrou zprávu a zejména to jí lze asi vskutku věřiti, že právě páni z Gysinku byli z prvních, kdo vyzvídali u dvora pražského, svěřil-li by Václav II. vůbec syna Uhrům a jaké oběti by byl ochoten jeho volbě přinésti.

Král český stanul tak před těžkým rozhodnutím a ještě podnes doznívá v úvahách historiků spor o to, nebylo-li přijetí koruny uherské Václavem II. osudným překročením přirozených mezí moci české. Jisté jest jen, že se nestalo ukvapeně a bez rozmyslu.

V radě královë byli mužové, kteří varovali. Nevěrnost a nespolehlivost uherských velmožů stávala se tehdy příslovečnou; jediný dědic trůnu českého, sotva dvanáctiletý, měl jim býti vydán do zdivočelé země, cizích mravů, kde právě král Ondřej zahynul tak podivně náhle a kde i jeho předchůdce Ladislav byl úkladně zabit. Skutečné vlády pak bylo patrně proti neapolskému princi teprve dobývati a to nepochybně s ohromným nákladem, a nedávné tažení do Hnězdna vyčerpalo téměř všechny zdroje příjmů. Uhry bude třeba sytiti českým stříbrem ve chvíli, kdy se upevnění moci v Polsku jevilo tak naléhavým, a nadto bylo

---

[1]) Kronika zbraslavská mluví ovšem jen o jediném poselství uherském do Čech, ale to se vztahuje na slavnostní nabídku koruny, připravenou předchozím jednáním. Uherské listiny (Cod. dipl. Andeg. I. Nr. 47) vytýkají výslovně, že uherská poselstva šla do Čech „iteratis vicibus ante coronationem".

se báti i vážného nepřátelství dalšího, jak s papežem, ochráncem Karla Roberta, tak patrně i s králem římským. Neboť snadno bylo se dohádati toho, že Habsburkům bude spojení koruny české a uherské, které by země jejich sevřelo takřka železným kruhem, velmi proti mysli.

Naproti těmto důvodům stály ovšem jiné. Z pozdějších zmínek vysvítá, že z hlavních strůjců uherské volby Václavovy byl obratný biskup krakovský. Jan Muskata. Není vyloučeno, že očím tohoto předního stranníka české moci v Polsku se jevilo získání Uher především zabezpečením Krakovska a jiných krajů polských pro krále. Styky uhersko-polské ,zejména hospodářské, byly v době té mnohem čilejší, nežli styky, jež se rozvíjely mezi Uhrami a zeměmi českými. Těm byly Bílé Karpaty od Ostravy až k Skalici mocnou překážkou a zbahněný kraj při střední Moravě proslul od dávna loupežným nájezdnictvem hraničným. Naproti tomu důležitá obchodní cesta od ústí Visly ke Krakovu vedla dále přímo na Budín, a obchod mezi západní Evropou a Uhry bral se namnoze po ní, nikoliv po dráze dunajské anebo přes Čechy. Kdo chtěl pevně ovládati Krakovsko a byl nucen odrážeti útoky rusínských i tatarských sousedů, pro toho panství v Uhrách mělo vskutku podstatnou cenu. Neboť každé hnutí proti vládě české v Malopolsku mohlo právě tu nalézati oporu nejsnazší a pozdější doba ukázala skutečně, že Vladislav Lokýtek začal zpětný výboj Krakovska s pomocí uherskou.

Větší silou než snad tyto důvody místní působily ovšem úvahy obecné, hledící k celku moci přemyslovské. Kronikář zbraslavský, užívaje vítané příležitosti, aby mohl novým, působivým rysem okrášliti ve Václavovi pravého knížete míru, tvrdí, že ho koruna uherská lákala především jakožto záruka trvalého klidu v střední Evropě. Měl prý za to, že ,,chudým a vlasti útěcha z toho vzejde,“ když pod vládou českou zvířený živel maďarský bude spoután do pevných hrází a těsným spojením koruny české i polské s korunou svatého Štěpána vznikne moc, proti níž se nikdo neodváží pozdvihnouti zbraně. Opat Petr tu jistě zase poněkud idealisuje obraz svého krále, ale vyloučeno není, že úvahy takové u Václava II. vážily aspoň z části, ovšem vedle mocné touhy po nebývalých a nevšedních úspěších, duši jeho naplňující.

Jaký výhled se otvíral jeho prudké ctižádosti! Žádný král český nepozdvihl ještě zraku ke koruně sv. Štěpána, a snil-li otec v době

litevských plánů o panství od moře k moři, mohl jeho sen nyní uskutečniti syn říší sáhající od ústí Visly až k Dalmacii. Ti, kdož se přimlouvali za přijetí koruny uherské, stavěli prý Václavovi II. před oči také ohromné síly, skryté v národě, který podle jejich slov, „kdysi téměř celé Německo mocí svého meče po dlouhou dobu znepokojoval". Bylo tak svůdné, tvořiti monarchii, v níž by tato nezkrocená bojovnost uherská byla postavena do služeb dynastie české, a jež by se stavěla po bok říši římské jakožto veliký a vskutku evropský útvar. Skrývalo se v tom i vzácné zadostiučinění za pád Otakarův, týmiž Uhry umožněný, a nejlepší snad ochrana před podobným osudem. Neboť kdož ze souvěkovců by byl již zapomněl, že jen vzájemné soupeřství a úporné boje Přemyslovy s krály uherskými umožnily Rudolfovi Habsburskému, že mohl tak snadno povaliti českého krále a jako tertius gaudens ovládnouti země alpské, o něž se oni oba do vysílení přeli.

Spojení té i oné koruny mohlo tedy ochrániti Václava před nebezpečím takovým a sám okamžik se zdál nad jiné příhodným, aspoň hledě k možnému odporu římského krále. Neboť Albrecht Habsburský byl právě úplně zabaven a i vážně ohrožen novým bojem s kurfiřsty porýnskými, jehož výsledek nebyl ještě nikterak zjevný a mohl býti mladé moci habsburské osudný. Čtvero kurfiřtů se pokoušelo se vším úsilím o jeho sesazení, papež Bonifác VIII. je k tomu zřejmě nabádal a v boji posiloval, takže se v říši již vyprávělo, jak pyšně si arcibiskup mohučský poklepává na loveckou brašnu, tvrdě se smíchem, že v ní má ještě několik králů římských. A sám Václav II. jistě nezapomněl, jak lehké mu bylo, odstraniti takovou pomocí knížat říšských Adolfa Nasavského, jakmile se stal nepohodlným českým zájmům, a to byl přece král sice malé moci, ale Římem uznávaný a nestihaný příhanou usurpátora, jako Albrecht![1])

[1]) Že by byl Václav II. do boje toho přímo zasahoval v neprospěch Albrechtův, jak tvrdí kronika štýrská, které jde velmi o to, aby ospravedlnila pozdější vystoupení Albrechtovo proti Čechám, není ovšem pravda. Podle kroniky kolmarské (M. G. SS. 17, 209) měl římský král ve svém vojšti dokonce „homines Bohemiae" a hlavně jeho styky s českým kancléřem, Petrem z Aspeltu, dosvědčují, že dobrý poměr moci habsburské a české tehdy ještě nebyl, aspoň na venek, nikterak zkalen. Uzavřelť biskup basilejský, Albrechtem na sklonku roku 1300 označovaný jakožto „princeps et secretarius noster carissimus", s Habsburky v dubnu 1301 spolek k hájení

A možný odpor papežský proti volbě uherské? Václav II. sáhl po koruně polské bez svolení Říma a nic nesvědčilo tomu, že by Bonifác VIII., který nedávno s takovou nechutí uvítal výpravu Karla Roberta do Charvátska, byl nyní odhodlán státi obětavě za jeho právem ve chvíli, kdy veškeru sílu svou právě soustřeďoval k boji o Sicilii, chystaje se pomocí francouzského prince Karla z Valois k rozhodnému útoku na ostrov. Vskutku Bonifác VIII. ani po smrti Ondřejově neprohlásil, že uznává Karla Roberta pravoplatným králem uherským a dědicem trůnu Arpadovců. Vše, co učinil, bylo, že až v měsíci květnu 1301 jmenoval Mikuláše kardinála Ostijského legátem a latere, který měl v Uhrách stav věcí vyšetřiti a podle slov papežových „jako anděl míru" poměry urovnati tak, aby to bylo s prospěchem křesťanstva a se ctí stolce apoštolského. Plné moci legátovy pak neprozrazovaly nikterak, že by z Říma, kdokoliv se postaví proti nárokům Carobertovým, byl nutně ohrožen zatracením. A ostatně legát ani nechvátal, aby cestu do Uher vskutku nastoupil; pozdě do léta zůstal v Italii a nebylo tedy vyloučeno, že Bonifác VIII. bude i nadále rodu Anjou v Uhrách pomocníkem stejně vlažným, jako za Ondřeje III.

Veškeré věci ty byly na dvoře pražském jistě dokonale brány v počet a snad padaly na váhu i jiné, zcela osobní důvody. Václav II byl sotva třiceti let a uzavřel teprve nedávno druhé manželství. Podle středověkých zvyků jeho syn však v nejbližších letech již dospíval a tací princové žádávali někdy velmi důrazně podílu na vládě jako „mladší", králové, často dříve, nežli otci bývalo vhod spokojiti se s úkolem výměnkáře. Bylo-li možno po dobu života otcova zajistiti synkovi vládu v Uhrách, byl tím klid v Čechách i v Polsku, kdysi tak často rušený ctižádostí dospívajících kraleviců, nejlépe zaručen, a vzejdou-li snad i z druhého manželství králova ještě synové, bude lze mnohem snáze rozděliti koruny mezi ně.

zemského míru na horním Rýně, prodléval na sklonku téhož roku v Heilbroně při dvoře Albrechtově a snažil se zároveň osobními návštěvami ve Vídni získati od vévody Rudolfa bohatou faru svatoštěpánskou pro svého bratra, magistra Paulina, rovněž klerika. Nepřátelství mezi Přemyslovci a Habsburky tedy tehdy ještě jistě nebylo, není však vyloučeno, že Albrecht králi českému valně nedůvěřoval, maje za to, že Václav přece, třebas tajně, jak praví Chronicon Wimpinense (M. G. SS. 30, 1, 673), „aliquantulum principibus favebat".

Kdo z nás, kteří patříme na vzdálené události málo průsvitnou clonou nevlídných a lakonických zápisů kronikářských, na níž se postavy panovníků a jejich rádců míhají jen jako matné stínové obrazy, smí rozsuzovati, co bylo správným a co nesprávným krokem v osudné chvíli? Jisté jest, že Václav II. neodolal důvodům kladným a po delším váhání vskutku projevil zásadní ochotu, dáti Uhrům svého syna. A tím se ovšem veškerému jednání dostalo rázem rychlejšího spádu. Neboť teprve, když velmožové uherští nabyli záruky, že král český neodmítne, došlo v Budíně k pravému sněmu volebnímu a zde byl kralevic Václav „pari voto et communi consilio" prohlášen čekatelem koruny sv. Štěpána.

Stalo se tak asi[1]) v druhé polovici května 1301 a lze souditi, že se tehdy pro volbu Václavovu vyslovila vskutku většina magnátstva uherského, z něhož se jen velmi malý díl hlásil dále ke Karlu Robertovi[2]). Slavné poselstvo s plnou mocí, jednat s kralevicem i jeho otcem, šlo pak na Moravu, kde se dvůr český právě zdržoval. Bán Ladislav z rodu Rátolt a magister Demetrius, syn Mikulášův, stáli v jeho čele, jsouce obklopeni houfcem průvodců, v němž každý z čelných magnátů chtěl býti zastoupen aspoň některým klientem. Neboť s budoucím králem a jeho otcem nebylo poslům těm jednati jen o obecných podmínkách vlády nad osiřelou zemí, o zásadním rozdělení moci ve státu mezi nového krále a obec velmožů, nýbrž především o přídělu úřadů dvorských, hradů a měst jednotlivým osobám. A při tom ovšem každému velmoži šlo o to, aby hned na počátku na něm spočinul stín milosti nového pána. Žádný nechtěl vyjíti na prázdno při prvním dešti darů a projevů přízně, který se měl snésti na žíznivou zemi uherskou z bohatých rukou českého krále, a mnohý z magnátů se hlásil zcela bez ostychu o výkupné za slibovanou věrnost.

Všechny prameny naše aspoň souhlasí v tom že se Uhři rozhodli pro kralevice českého „jsouce k přízni naladěni dary jeho otce

---

[1]) Soudím tak ze zmínky v kontinuaci altajšské, kde se praví, že Václav byl na krále uherského korunován o letnicích (21. května). Toto datum kronikáře jinak velmi dobře zpraveného nemůže hleděti k vlastní korunovaci, k ní došlo až v srpnu, nýbrž hledí patrně k slavnostní volbě a v tom smyslu souhlasí dobře s ostatním pořadem událostí.

[2]) Zprávy o tom, kdo náležel k jednomu i druhému táboru, sebral nejlépe Gräbner l. c. 114 ns.; než pro nedostatek pramenů také jeho výpočet jest velmi kusý.

a v očekávání darů dalších", nebo jak jiný letopisec drsněji praví, ,,koupeni penízem", a ještě mnoho let potom tvrdil Karel Robert vyčítavě, že český princ získal hlasy Uhrů ,,silou své pokladnice."

České stříbro působilo zase divy, stejně jako v Polsku, a zbožný kronikář zbraslavský, přiznávaje, že sladký jeho zvuk rozmnožil horlivost mnohých Uhrů, omlouvá to veršovanou úvahou o tom, jak těžko prý člověk odmítá dary laskavě nabízené. Jeho vrstevník Otakar Štýrský, to ovšem neodbývá tak delikátně, nýbrž líčí drasticky nenasytnost magnátskou a reptání českých dvořanů nad štědrostí, s kterou Václav II. zahrnoval uherské poselstvo stříbrem, klenoty, zbraněmi i drahými rouchy. A s milou opravdu naivností to přiznává i sám Štěpán, kdysi palatin, syn bána Irenea z rodu Ákos, hrabě komitátu borsodského, z nejmocnějších pánů severouherských, který také byl nejštědřeji podarován. Ten ještě po letech vychvaluje čilost rytíře, jenž ho tehdy zastupoval při jednání v Brně a opatřil mu tam prý nejen ,,s bedlivou pílí a pečlivou prozíravostí od krále českého pocty, důstojenství a vzácné dary," nýbrž získal i jednomu ze synů Štěpánových vznešenou nevěstu z vlastní krve králů českých pošlou ,,filiam domini Bavarini ducis Bavarie."

Byla to vskutku asi dcerka pana Bavora ze Strakonic a Anežky, nemanželské dcery Přemysla II., kterou tu chlubná ješitnost uherského tchána učinila bavorskou vévodkyní, ale případ nám osvětluje nad jiné jasně ráz jednání, které se na Moravě v červnu 1301 odehrálo mezi uherským poselstvem a českým dvorem. Václavovi II. bylo zajisté sahnouti až na dno pokladnice než byly vyměněny vzájemné přísahy mezi ním a uherskými plnomocníky, podle nichž měl kralevic český do měsíce býti vypraven do nové říše své a na hranicích země slavnostně přijat šlechtou uherskou.

Místem slavnostního přijetí toho byl určen Hodonín, město v pohraničním styku s Uhry vůbec nejdůležitější, a zde došlo na začátku srpna[1]) k valnému sjezdu uherského panstva, který umožnil již přesnější odhad, na kolik mocnějších přívrženců bude mladičkému panovníkovi se bezpečiti. V čele duchovních byl tu

---

[1]) Václav II. dlel 29. července na Velehradě (Reg. II. Nr. 1890), 12. srpna pak jest ještě v Hodoníně (Fejér VIII/1 Nr. 7, kde ovšem nutno čísti ,,Kodini" místo ,,Kochin".).

Jan arcibiskup kalocský, provázený biskupy jagerským, vácovským, čanádským, velkovaradinským, djakovarským a infulovaným proboštem spišským, kteréžto všechny duchovní pány nalézáme 30. července v Trnavě, shromážděné k jízdě do Hodonína. Z velmožů světských, kteří uvítali hned na hranicích země uherské nového pána, poutal k sobě pozornost přede všemi Matouš, syn palatina Petra z rodu Csák, pán násilnický a výbojný, který již ve sporech za Ondřeje III. se svými bratry Dominikem a Michalem hrál úlohu důležitou, přebíhaje z jedné strany na druhou a získávaje při tom stále nové statky a hodnosti usurpací tak bezohlednou, že jeden z jeho soupeřů ho může ve veřejné listině jmenovati „hlavním kořistníkem a zhoubcem království." Vytlačiv biskupa nitranského z hradu Nitry a z hrabství, byl se zmocnil téměř všech statků bohatého biskupství, ovládl i celou stolici trenčínskou; donutiv mnoho nižších šlechticů v kraji, aby mu sloužili, budoval si silnou rukou bezprostředně u hranic moravských téměř ucelený státeček pohraniční, podobně jako činili, ovšem s menším zdarem, na západě páni z Gysinku. Měl své dvorské úřady s týmiž tituly jako sám král, snaže se však při tom zachovati palatinát uherský nebo aspoň jinou výnosnou hodnost dvorskou.

Tento Matouš Trenčanský se jeví spolu s Gysinskými hlavní oporou české kandidatury a mladý Václav mu později vydal svědectví, že „se přede všemi šlechtici uherskými radou a pomocí co nejbedlivěji přičinil o to, abychom zvoleni byli". Vedle něho vynikal v řadě přívrženců českých palatin Amedeus z rodu Aba, magister Demetrius, člen poselstva do Brna, Kokas, syn Štěpánův z rodu Rátolt a zajisté mnozí jiní, o nichž se zprávy nezachovaly.

Vedle těchto prvních magnátů země, shromážděných v Hodoníně, ne nejmenší pozornost pak na sebe obracel také hrabě Werner, rychtář budínský, který se svým synem Ladislavem nedávno zabil předchůdce Waltra a mocnou rukou se ujal i rychty i statků jeho. Werner byl tu zástupcem německého měšťanstva, jež zajisté nad jiné rádo vítalo krále z tak mocného rodu, od něhož se bylo snad nadíti konečného uklidnění země.

Slavnostní rokoš v Hodoníně byl ovšem po mnohé stránce jen pokračováním jednání předchozího a také zde bylo Václavovi II., jak listiny výslovně dosvědčují, zajišťovati rozličné úřady i odměny stranníkům neúnavně ruku nastavujícím a nešlo

jen o vlastní statky korunní, nýbrž i o zboží církevní, odnímané prelátům, stranícím Karlovi Robertovi, a o holý peníz. Na štědrost českého krále dály se tu vůbec nároky nevšední a tak se dovídáme na příklad, že byl nucen velikými penězi odkoupiti Ivanovi z Gysinku hrad i kostel Ostřihomský, kterých se pán ten v době mezivládí zmocnil a zle prý tam řádil.[1]) S obvyklým nadsazováním mohl Otakar Štýrský živě vylíčiti, jak prý řada vozů a soumarů stěží stačila odvážeti dary, s nimiž se po ukončení schůze hodonínské šlechta uherská vracela do země, ve svém středu majíc mladého krále.

Dvanáctiletý Václav vstupoval tedy na půdu uherskou hlučně; ale zajisté nepřicházel sám, nýbrž provázen četou osvědčených průvodců. Určitě víme, že mu otec určil jakožto spolehlivého rádce do cizího prostředí muže, který se již při šíření českého panství v Polsku znamenitě byl osvědčil a měl patrně i na jednání o korunu uherskou znamenitý podíl, totiž vratislavského Němce, Jana Muskatu, biskupa krakovského. Muskata jede s mladým Václavem do Uher jakožto vicekancléř a vlastní správce kanceláře královské, jejíž titulární hlavou zůstal ovšem arcibiskup kalocský. Jízda pak nesměřovala hned k Budínu, nýbrž nejdříve do stoličného Bělehradu. Nezbytný zápas s Karlem Robertem žádal totiž toho, aby Václav co nejrychleji dosáhl koruny královské, neboť bylo patrně obecně známo, že také neapolský nápadník se chystá slavnostním aktem korunovačním zdůrazniti své právo.

Obklopen zejména četnou zbrojnou družinou Matouše Csáka, chvátal tedy český kralevic z Hodonína přímo do Bělehradu, aby zde 27. srpna z rukou arcibiskupa kalocského přijal korunu sv. Štěpána spolu s novým jménem krále Ladislava V., uherské národní tradici hovějícím.[2])

Mladý král nebyl patrně pověrčivý, jinak by byl sotva zvolil ke korunovaci den sv. Rufa, Čechům zlověstný. Anebo byla snad v tom trocha zadostiučinění za to, že v týž den před třiadvaceti

---

[1]) Fejér VIII. 1. 184.

[2]) Skutečně však nebývalo jména toho potom ani v uherských listinách užíváno důsledně; tak se setkáváme v listinách kapituly jagerské s datováním „regnante illustri rege Hungariae Wenzeslao“, Cod. dipl. Andeg I. Nr. 3.

lety mrtvola jeho děda byla pohaněna týmž lidem uherským, který se nyní před vnukem nízko klaněl? Jistě lze míti za to, že ve chvíli té sebevědomí mladého prince i jeho otce, Václava II., bylo na vrcholu. Jejich soupeř Karel Robert přitáhl sice s Řehořem Bododem současně rovněž do středu země, před Ostřihom, ale město mu neotevřelo bran, a tak byl nucen administrátor ostřihomský svého chráněnce korunovati zatímní korunou kdesi v polním táboře, jak o tom opat Gaufrid zpravoval krále aragonského, přiznávaje, že hvězda rodu Anjou v Uhrách zcela nezvratně klesá, jsouc podporována sotva některými velmoži a nalezajíc hlavně jen u loupeživých Kumánů hlasitější přízeň. Vše ostatní prý drží s králem českým, který má naději, že téměř celou zemi v krátce ovládne.[1])

Proto pochopíme, že se tehdy k moci Václava II. obracel veškeren svět s podivem, jaký zní ze souvěkých veršů pěvce křížového tažení landkrabí Ludvíka,[2]) hlásajících, že co pamět lidská sahá o činech králů, nikdy nebylo slechu, že by byl který z nich bez hrozného úsilí válečného získal v jediném roce takové dvě veliké říše. Téměř bez boje nabyl prý rod český koruny polské a nyní i uherské:

alsô von dem mer biz an daz mer
ist er von der kristen diete
an voller gebiete
den Urbatzen, Kolzen, Valben
den Tzoken anderthalben
Bulgaeren und swaz diu lande sîn
an dem teile bis an Griechen hin.

Od moře k moři, od Baltu až k Adrii, mělo sahati panství rodu Přemyslova a v tu chvíli, kdy ve Stoličném Bělehradě na mladé hlavě Václavově spočinula koruna sv. Štěpána i nejsmělejsí sen jeho otce se zdál skutečností. Jak pochybnou a malou se v okamžiku tom proti moci jeho domu jevila moc krále římského Albrechta, zabaveného kdesi na Rýně drobným bojem o jednotlivé hrady neposlušných kurfiřtů a stiženého prudkým odsudkem papežovým! Tu zajisté nebylo mnoho těch, kdož by byli věřili, že stkvělá ta

---

[1]) Finke, Acta Arag. I. 112.

[2]) Edit. von der Hagen v. 5520 sq.

budova přemyslovská stojí jenom na vratkém písku, jak později podle slov evangelia škodolibě poznamenal Otakar Štýrský.

Po svátcích přicházívají bohužel v zápětí dny všední roboty a ty nastaly novému králi uherskému, Ladislavovi V., jakmile se po korunovaci z Bělehradu odebral do Budína. Ráz vlády jeho, která se tím začala, ovšem není snadno postihnouti. Jest zjevné, že magnáti uherští, zejména drsní uchvatitelé, jako byl Matouš Csák, v mladickém princi viděli pouhý nástroj oligarchické zvůle. A jak bohatá byla vskutku kořist, kterou mnozí z nich odnášeli z volebního ruchu, ukazuje nám výpočet titulů, které si dává na příklad Jindřich z Gysinku; zove se magistrem taverniků, což byl jeden z nejvyšších úřadů dvorských, bánem Slavonie a pánem čtyř komitátů, kdežto jeho bratr Ivan, který se stal palatinem království, vládl rovněž několika stolicemi. A s podobným hromaděním hodností setkáváme se i u jiných, kteří si již v jednání předvolebním byli zajistili tučný podíl na moci veřejné. Naproti tomu však nebylo lze neviděti, že mladý král vkročil do království přece zcela jinak, než kdysi Ondřej III., že nestál tu tak osamocen v cizím prostředí. Do některých pevných míst vstoupily české posádky; tak se v důležité Ostřihomi stal kastelánem český rytíř Zdislav řečený Měšec[1]) a při samé osobě mladého krále stál oddaný rádce, krakovský biskup, jemuž mladý král v listinách svých dosvědčoval, že k upevnění vlády jeho obětavě nastavuje život i jmění.

Ovšem ani Muskata nečinil tak zadarmo; hned mezi prvními vládními činy Václavovými bylo darování spišského hradu Plawiec biskupovi,[2]) ale ve společnosti nespolehlivých velmožů uherských byl Muskata Václavovi oporou jistě podstatnou. A v pozadí stála veliká moc samého krále českého, jehož ruka nepřestávala zasahovati do panství synova a který prý býval i po odchodu jeho ve dne i v noci obtěžován dopisy a prosbami uherských pánů, aby jim „mit guote fulf den sac“. Statky korunní i církevní v Uhrách samých patrně nestačily k ukojení jejich žádostivosti a Václav II. byl

[1]) Fejér VIII. 1, nr. 44 a Emler, Reg. II. Nr. 1957.

[2]) Cod. dipl. cath. Cracow. I. 140; Fejér VIII. 1, Nr. 8 a po něm Gräbner l. c. 118 vztahují list omylem na Jana Kalocského.

nucen sáhnouti i do zásoby svých druhých panství; tak se dovídáme, že v prosinci 1301 v Praze podaroval Jordana Görgeye, hraběte spišských Sasů, dvěma vesnicemi v Krakovsku.[1])

Není tedy divu, že jakmile vyprchal první údiv nad rychlým úspěchem, již světem se trousily pověsti, jak Václav II. prý přece lituje dobrodružství uherského a že jen stud a nechut, upouštěti s hanbou od věci začaté, mu brání aby syna zpět odvolal. Aspoň tak psal v říjnu 1301 z Budína legát papežský.

Papežský legát ten byl nový činitel, který záhy po obojí korunovaci do věcí uherských zasáhl. Šedesátiletý Mikuláš Boccasini, kardinál Ostijský, syn chudého notáře z Trevisa, býval kdysi vychovatelem v patricijských rodinách v Benátkách a odtud poněkud seznámen s poměry království uherského, jež mělo v Dalmacii časté styky s republikou sv. Marka. Byl mnichem řádu dominikánského, který dával stolci papežskému v době tehdejší tolik obratných diplomatů, a jeho socha, zachována podnes v San Domenico v Peruggii, ukazuje rysy klidného a chytrého muže. Bonifác VIII., který cenil jeho ochotnou poddanjost, ozdobil ho purpurem, netuše ovšem, že skromný frate bude jednou jeho nástupcem na stolci Petrově.

Bylo již nahoře vzpomenuto, že papež jmenoval Mikuláše v květnu 1301 plnomocným legátem pro země koruny sv. Štěpána, aniž byl však přesně vymezil jeho úkol. Aspoň se v hlavní listině legační, dané 13. května, mluví jen o žalostném stavu Uher a o hrozných zločinech, tam páchaných, legátovi však nikterak nepředpisuje, jakým způsobem by měl nápravy dosáhnouti. Dobře zpravení diplomaté, jako byl zástupce Jakuba II. Aragonského v Benátkách, tvrdili sice od počátku, že kardinál jde do Uher hlavně jen proto, aby podporoval stranu Karla Roberta, ale ze zpráv Mikuláše samého vidíme, že aspoň na venek to neměl přiznávati; měl si vésti spíše jakožto zcela nestranný pacifikátor rozervané říše a zástupce vrchního lenního pána, který o nárocích neapolského prince nepronesl ještě závazného, posledního slova a byl ochoten slyšeti také hlas strany mu odporující.

Jak málo Bonifác VIII. tehdy vskutku dbal rychlého vítězství Karla Roberta, bylo zřejmé i z váhavosti jeho zástupce. Ještě v červenci 1301 Boccasini dlel v Benátkách a teprve, když

[1]) Cod. dipl. Andeg. I. Nr. 5.

tam došly zprávy, že sněm v Budíně zvolil určitě českého prince a že Václav II. se chystá uvésti ho s velikým vojskem do království,[1]) vydal se přes Vídeň a Prešpurk na cestu do Uher. Až začátkem září objevil se v Rábu, kde zvěděl, že český králevic byl právě v Stoličném Bělehradě korunován a slavnostně do Budína odveden.

Kardinál byl zprávou tou, jak se zdá, opravdu roztrpčen, maje za to, že strana česká schválně urychlila korunovaci, jen aby předešla jeho možnému zakročení a provedla svou bez ohledu na vrchní práva stolce římského. Zejména na arcibiskupa kalocského, který, vkládaje korunu na hlavu Václavovu, si osobil úkol příslušící vlastně primasovi království, arcibiskupovi ostřihomskému, žaloval prudce, dávaje o věci rychlým poslem zprávu do Říma.

Boniface VIII. listy legátovy ovšem rovněž nemálo pobouřily. Nešloť jen o urážku jeho bohorovného sebevědomí, velmi citlivého, kdykoliv se cizí ruce dotýkaly zásadních práv a vážnosti stolce apoštolského; šlo i o nemilou vyhlídku, že zápas se vzrostlou mocí českou k sobě upoutá Anjouovce právě ve chvíli rozhodného boje o Sicilii. Nečekaje dalších zpráv Bonifác VIII. vyprázdnil tedy nádobu hněvu svého na hlavu arcibiskupa kalocského v zajímavém listu ze 17. října 1301, v němž nejprudšími slovy káral duchovního velmože jakožto zběsilého odvážlivce, který prý nezaslouží jména „ctihodného", zasáhnuv tak drze do práv papežských. Způsobem obecně známým z pozdějších bull Bonifác VIII. v listě tom rozvíjí pak smělé theorie o naprosté světovládě papežské a jak zejména Uhry donací sv. Štěpána jsou pouhým lénem a podnoží stolce apoštolského; pohání provinilého arcibiskupa do čtyř měsíců před svůj soud a hrozí mu přísnými tresty.

Tento list je příklad obvyklých projevů ráznosti Bonifácovy, ale jest zajímavé, že současný dopis papežův králi Václavovi II., rovněž 17. října z paláce lateránského datovaný, má zvuk mnohem mírnější. Skoro laskavými slovy, „familiarius et confidenter", vyčítá tu papež králi českému, že dopustil, aby jeho synek byl ozdoben uherskou korunou, nerozváživ, že dříve papeži přísluší o ní rozhodovati, a rozmnožuje tak nebezpečí, že těžce zpustošená

---

[1]) Finke, Acta Aragonensia I. 241. O plných mocích, které kardinál s sebou přinášel viz článek Digardův v Bibl. de l' Ecole des Chartes 1887.

země může novými boji upadnouti do temnot pohanských, státi se obětí Kumánů i Tatarů. Papež ani slovem nevytýká v listu tom, že by mu Karel Robert platil za jedině oprávněného dědice koruny, nýbrž ujišťuje, že chce chrániti i práv Přemyslovců na uherský trůn, mají-li jaká, žádá však na Václavovi II., aby odčinil své i synovo nerozvážné a ukvapené jednání, podrobuje se radám a rozsudku legáta Mikuláše, který prý „jako anděl míru a posel spásy s mnohými námahami a trampotami se byl vypravil do království uherského.“

List byl tedy zřejmě káravý, ale srovnáme-li jej s jinými projevy prudkého papeže, zbude nám přece dojem, že Bonifác VIII. netoužil nikterak po srážce s králem českým, jsa vskutku ochoten k smírnému vyřízení. A nálada ta byla jen ještě posílena následujícími zprávami legátovými z Uher.

Pokračuje ve své cestě, kardinál Mikuláš dospěl začátkem října do Budína, kde se mu naskytla příležitost lépe poznati stav věci. Arcibiskupa kalocského, který se mu jevil vinníkem hlavním, již nezastihl na živu; zemřelť ještě v září a byl pochován v Budíně u františkánů. Za to poznal kardinál, jakou váhu má u mladého krále Jan Muskata a jak nepatrný jest ve vlastních Uhrách počet přívrženců strany anjouovské. Rozervanost země učinila na něho dojem hluboký. Kardinál ujišťoval papeže, že si vede zatím opatrně, nevystupuje jako stranník ani toho ani onoho nápadníka, a měl podle některých příznaků za to, že mezi oběma dokonce již došlo k jednání o smírnou dohodu, která není zcela bez naděje, ježto prý král český již tajně lituje, že se do věci vůbec pouštěl. V Budíně legát také pochopil, že k zostření protiv nemálo přispěly prudké způsoby Řehoře Bododa, a navrhoval papeži, aby nejen uprázdněný stolec kalocský, nýbrž také ostřihomský byl obsazen vhodnější osobou.

Dojem, který zprávy ty učinily v Římě, zrcadlí se v řadě listů Bonifácových z 8. listopadu 1301. Papež uvítal patrně rád myšlenku smírné dohody nápadníků; aspoň dal kardinálovi ostijskému plnou moc k jednání o cenu, za jakou by bylo lze Václava II. pohnouti k ústupu. Vyhrožuje obsazení stolce ostřihomského i kalocského vlastnímu opatření, vybídl legáta přece, aby se poohlédl po vhodných osobách v Uhrách nebo i v zemích sousedních, dávaje mu zároveň plnou moc, že může stíhati i nej-

větší osoby duchovní v zemi censurami a pohnáním před soudní stolec papežský, kdyby se smírnému jednání jeho stavěly v cestu překážky.

Zdá se, že tu šlo především o Jana Muskatu. Aspoň dostal legát, aby mohl krakovského biskupa, v němž u kurie nyní viděli hlavního strůjce uherské kandidatury Václavovy, účinněji pokořiti, list papežský, kde se Muskatovi příkře vytýkalo, že „koná dílo ne pastýře, nýbrž pobloudilého vlka", když vzbuzuje v Uhrách nesváry, a dávala krátká lhůta tříměsíční, před jejímž vypršením se měl zodpovídati samému papeži. K listu tomu měl však legát, jak se zdá, sáhnouti jen tehdy, kdyby se Muskata projevil zjevným nepřítelem smírného jednání; neboť zároveň byl vydán jiný papežský reskript pro biskupa krakovského, mnohem mírnější, v němž Bonifác VIII. sice rovněž kára jakožto dílo nekřesťanské a nehodné jednáni biskupů, kteří by spory „národů živili a války vzbuzovali k obecnému pohoršení", ale činí to spíše obecnými slovy a nepohání Muskatu před svůj stolec, nýbrž vyzývá ho jen, aby přispěl účinně legátovi a vyvaroval se všeho, co by mohlo míru království škoditi a činnosti legátově býti na úkor.[1]) V duchu zcela smířlivém pak byl psán list papežův samému králi Václavovi II.

List ten obrací pozornost královu zejména k zhoubě duší, působené rozvratem poměrů v Uhrách. Král český jakožto „princeps catholicus, deo gratus et apostolice sedi devotus" má prý podati zástupci papežovu ruku, aby společnou prací jejich „království kdysi tak přeslavné a nyní, bohužel, mnohonásobně rozchvácené, mohlo býti duchovně i po stránce vezdejší znovuzrozeno k chvále boží, a k množení víry křesťanské". Jen tak bude Václavovi možno dosíci „věhlasné slávy a věčné odplaty". A znova jej ujišťuje papež, že nemíní nikterak zkracovati opravdové a důvodné nároky české, nýbrž ochotně a horlivě podporovati jeho čest i prospěch.

Z úst Bonifácových řeč taková vůči panovníkovi, jenž byl jednal zřejmě proti záměrům stolce papežského, byla vskutku

---

[1]) Papežské listy Muskatovi jsou otištěny u Theinera, Mon. Hist. Hung. I. Nr. 624; zcela nesprávně jich užil Bretholz, Geschichte Böhmens 502, který, nemaje tušení o úkolu Muskatově v Uhrách a jeho poměru k Václavovi II., tvrdí, že byly nepřátelským krokem papežovým proti českému panství v Polsku a že směřovaly k poštvání biskupa na Václava.

pozoruhodná a ukazuje, kolik papeži záleželo na tom, aby nebyl nucen k zjevné srážce s ním. A pochopíme snadno, proč. Právě tehdy Bonifác VIII. stál v plném boji s římským králem Albrechtem, jenž se v otázce toskánské byl ukázal málo povolným a hledáním pevného spolku s Francií mohl býti i nebezpečným. Papež posiloval znova a znova kurfiřty porýnské v boji proti němu a viděl dobře, že v zápasu tom mocný král český může té i oné straně býti nejcennějším spojencem.

Proto se patrně Bonifác VIII. choval k němu s podivuhodným sebezapřením i v polských věcech. V Římě nemohla korunovace hnězdenská, vykonaná bez papežského svolení, zůstati bez povšimnutí, a to tím spíše, že Vladislav Lokýtek, z Polska uprchlý, hledal u papeže osobně pomoci. Bonifác VIII. jí vskutku neuznával; nedávát Václavovi titulu krále polského a, vysílaje v září 1301 kollektora Bonaiuta Casentinského do jeho zemí, mluví výslovně jen o království českém, vévodství polském a markrabství moravském. Království polské tudíž, v Hvězdně roku 1300 obnovené, pro kurii právně neexistovalo, nicméně se však k výslovnému protestu proti korunovaci Václavově Bonifác VIII. tehdy rovněž ještě neodhodlal. Zásadní otázka nezdála se mu asi tak vážnou, aby proto zaváděl soud s panovníkem církvi oddaným, jehož mocí halíř svatopetrský z Polska byl nejlépe zaručen a jehož přátelství mohlo býti tak cenné. A podobné úvahy vedly asi také k umírněnosti ve věcech uherských.

Jest těžko říci, jak jednání to dvorem pražským bylo oceněno. Zprávy naše jsou příliš kusé. Jisto jest však, bylo-li Václavem II. vůbec zahájeno smírné jednání, jakého si přál legát Mikuláš, že nevedlo k dobrému konci. A postavení legátovo se v Budíně nadto stalo záhy i jinak nesnadným. Mikuláš nemohl a nedovedl trvale vystupovati s tváří nestranného soudce; jeho sklon ke Karlovi Robertovi projevil se patrně již na veliké synodě duchovní, kterou svolal na konci října a na níž vydal zejména velmi ostrou konstituci proti usurpátorům a nesprávným pánům statků církevních hodností. V prudkém sporu mezi měšťanstvem budínským, vedeným stranníky českými v čele s jakýmsi peněžníkem „Martinem Slovákem“ na jedné, a kapitolou budínskou na druhé straně o clo na Dunaji, legát marně přiváděl měšťany hrozbou interdiktu k ústupnosti. Záhy se cítil takřka zajatcem strany Václavovy a počal se, aspoň annály rakouské tak výslovně tvrdí,

v zvířeném městě obávati i o život. Proto koncem roku 1301, opustiv tajně Budín, uprchl do Prešpurku, provázen jsa četnou družinou písařů, auditorů a jiných funkcionářů, kteří tvořili v době té nezbytný průvod legační.

Útěk z Budína znamenal pak patrný konec dotavadního zdání legátovy povýšenosti nad stranami. Jeho dvůr v Prešpurce se stává rychle střediskem horlivé agitace ve prospěch Karla Roberta, která měla neapolskému princi získati zejména duchovní velmože. Na Budín byl vskutku vysloven interdikt,[1]) jehož ovšem měšťanstvo málo dbalo, a processy duchovní zahájeny proti českým stranníkům, kteří se násilím zmocnili některých kostelů.

Tak zakročil legát velmi prudce proti kapitulárům pětikostelským, poněvadž se uvázali v biskupství a hájili ho proti dotavadnímu biskupovi, který se uchýlil do Prešpurka. Podobný spor byl o infulované proboštství spišské, k němuž se mladý král Ladislav táhl právem presentace od legáta popíraným. Čelní stoupenci neapolští, jako byl biskup nitranský, vystupují na počátku roku 1302 zjevně v okolí legátově a není pochybnosti, že o smírném jednání, které by bylo skončilo dobrovolným vzdáním se toho nebo onoho nápadníka, v době té již nebylo vůbec řeči.

Václav II. nemínil patrně ustoupiti od podniku, s nímž sláva jména jeho byla tak těsně spiata. Stál na tom, že jeho syn jest stejně pravnukem Bely IV. jako Karel Robert, a nadto snoubencem dědičky posledního Arpadovce, zvoleným na trůn uherský říšským sněmem „svorně a kanonicky“. Jeho právo bylo tedy lepší práva prince neapolského, a nalézaje se s legátem papežským v patrné roztržce, Václav II. neváhal práva toho hájiti přímo u stolce papežského.

Proto byl na jaře 1302 do Říma vyslán mistr Oldřich z Paběnic, nám již známý člen rady královské, proslulý kanonistickou učeností i obratností. Sklon k jemné dialektice právnické, který byl tak význačnou stránkou Václava II. i jeho okolí, jest nám zárukou, že mistr Oldřich nesl s sebou velmi podrobně zdůvodněné vývody o právu Přemyslovců k Uhrám, jest však pochybné, zda mu bylo vůbec dopřáno skřížiti zbraň svou úředně s řím-

[1]) Listiny otištěné u Fejéra VIIII. 1, Nr. 54 náleží vskutku do roku 1302 a nikoliv do roku následujícího, jak za to měl vydavatel a po něm Gräbner l. c. 126.

skými kanonisty. Neboť nepřinášel ústupků, na něž papež čekal, a vlastně ani uznání vrchní rozhodčí moci jeho v otázce uherské, nýbrž pouhou prosbu krále Václava, aby papež, dbaje lepšího práva jeho syna, vzal Ladislava ve svou ochranu a byl mu „pomocníkem příznivým a vůdcem laskavým". To bylo zdvořilé, ale určité odmítnutí nároků vrchní lenní moci papežské a jevilo se vůči vypiatému sebevědomí Bonifácovu posměšnou svévolí, která také jednání krále českého v Polsku sunula do jiného světla. Proto bylo zcela přirozené, že se Bonifác VIII. nemínil již spokojiti s mírným napomenutím, nýbrž rozhodl se vysloviti svůj nárok mnohem důrazněji a ukázati zároveň králi českému pádně pěst své moci.

V takových chvílích se Bonifác VIII. jen nerad spokojoval s pohrůžkou na trpělivém pergamenu, nýbrž pronášel svá rozhodnutí osobně a zesiloval tvrzení, že papež jest král králů, namnoze velikolepostí, která někdy nebývala daleka nevkusu okázalosti v pravdě herecké. V rodišti papežově, Anagni, kam se Bonifác VIII. rád uchyloval do horského vzduchu Apenninů před letním žárem Říma, předstoupil Oldřich z Paběnic na začátku června 1302 před něho, jejž panegyrikové zvali bohem na zemi, aby v přítomnosti dvora i kardinálů přijal odpověď. Bonifác VIII. v ní shrnul krátce dotavadní průběh sporu o Uhry a vyslovil svůj žal nad tím, že smírné snahy kardinála Mikuláše, který s tak velikou obětavostí vážil cestu do daleké země, nevedly k cíli, nýbrž že rozvrat nešťastného království pokračuje: „A proto" pravil, „jest třeba, aby stolec apoštolský, Bohem, vztyčený vysoko nad trůny a královstvími k nestrannému rozsuzování práv jednoho každého, napravil křivdy, jež se staly, a čelil ráznějším léčením chorobě, vzdorující lékům mírným". Žádosti krále českého o uznání jeho syna králem uherským papež prý vyhověti nemůže, ježto jest mu dbáti i nároků královny neapolské a jejího vnuka; a proto nezbývá než dáti se cestou přesného práva a formálního soudu. Obojí strana bude peremptorně vyzvána, aby do šesti měsíců předložila stolci papežskému doklady svých nároků a papež pak nalezne, „co pro blaho království uzná nutným".

Bonifác VIII. nepolemisoval tedy přímo s tvrzením krále českého, nýbrž položil proti němu prostě silný klad svého půhonu, opřený nejen o vrchní lenní moc nad Uhry, nýbrž i obecný závazek stolce papežského, pečovati o ochranu křesťanstva a jeho mír i zdar. Než na tom nebylo dosti. K půhonu byla připojena

i vážná pohrůžka, jež nehleděla sice přímo k věcem uherským, ale měla krále českého jinde těžce zasáhnouti, totiž v Polsku.

Viděli jsme, že Bonifác VIII. neuznal korunovace hnězdenské, ale byl ochoten mlčky ji přehlédnouti. Nyní však mu měla býti cennou zbraní proti Václavově nepovolnosti. Jako kdyby se náhle dovídal věc z brusu novou, vyslovuje vůči mistrovi Oldřichovi podivení nad tím, že jeho pán se zove také polským králem, nedbaje nikterak vrchního práva stolce apoštolského nad zemí polskou. S důkladností starého právníka, kterým Bonifác VIII, býti nikdy nepřestal, oceňuje čin ten pak jakožto „assumptio falsa regiae dignitatis", tedy zločin, který prý již podle nejstarších řádů právních podléhá těžkým trestům. Stolec papežský nemůže nikterak strpěti této „zpozdilé troufalosti", která budí obecné pohoršení, a proto papež zakazuje Václavovi, aby nadále užíval titulu i pečeti krále polského a vykonával jakožto král polský jakékoliv jednání právní.

Prudký výpad byl v příkrém rozporu nejen s dotavadní shovívavostí vůči skutečnosti skoro již po dvě leta obecně známé, nýbrž lišil se nápadně i od poměrně klidných výkladů papežových o otázce uherské. Proto lze míti za to, že právě v tom byla jistá míra vědomé strategie, která Bonifáce VIII. neopouštěla ani při sebe choleričtějších projevech. Proslulť od mládí v umění advokátském, spojujícím obratný právnický argument s včasným rozhorlením. Poměr k rodu neapolskému a obrana zásadního stanoviska mu nedovolovaly, aby v uherské věci ustoupil. Byl patrně již pevně rozhodnut, uznati jen právo Karla Roberta, ale hodlal předem zlomiti ostří odporu mocného krále českého proti tomu ústupkem, který byl sice velmi laciný, jehož cenu však bylo snad možno připojenými pohrůžkami vydražiti. Papež byl sotva odhodlán, upříti Václavovi navždy a zásadně hodnost krále polského, ale uznání mělo býti teprve odměnou za povolnost v Uhrách. Ustoupí-li tam Václav II. po dobrém, dostane se mu papežského uznání v Polsku; jinak hrozí zjevný spor.

Přijetí uherské koruny českým kralevicem projevovalo tedy stinné následky pro celek moci dynastie české a věc byla tím povážlivější, že i v Uhrách samých postavení mladého krále Ladislava v průběhu roku 1302 již nemělo původní pevnosti. Nespolehlivosti velmožů, přebíhajících za slib větších výhod z tábora do tábora, nebylo lze překonati zvláště proto, že legát papež-

ský z Prešpurku horlivě dbal toho, aby zejména mezi duchovními magnáty zesílil stranu neapolskou. Českému princi bylo zjevnou nevýhodou, že tak záhy po korunovaci mu zemřel Jan, arcibiskup kalocský, a brzy potom i infulovaný probošt spišský Jakub, jeho horliví stranníci. Papežskou provisí dostalo se v květnu 1302 metropolitního stolce kalocského angiovinskému přívrženci Štěpánovi a vlivem legátovým zvolila kapitula spišská probošta Pavla, české straně rovněž nepříznivého. Legát získal na svou stranu i biskupa csanádského i djakovarského a deserce ty nezůstaly zajisté ojedinělé. Ztrátou pro Václava zvláště bolestnou bylo pak asi, že Jan Muskata, netroufaje si déle vzdorovati rozkazu papežskému, opustil vskutku Uhry. Roku 1302 vidíme na jeho místě vicekancléřem jakéhosi Štěpána, jak se zdá, měšťanského původu.

Zřejmým znamením, jak postavení mladého krále v zemi se horšilo, bylo, že strana neapolská v září 1302 se odhodlala k nenadálému útoku na samý střed jeho moci, Budín. Prudký rozmach Karla Roberta souvisel snad poněkud i s tím, že v letních měsících 1302 král neapolský přes odpor Bonifácův se konečně vzdal dlouholetého usilování o Sicilii, a po nezdařilém útoku na ostrov uzavřel v Caltabellottě s Fridrichem Sicilským mír, který na dlouhou dobu odpoutal osudy ostrova od jihoitalské pevniny. Vojenská a zejména finanční pohotovost rodu Anjou se tím nepochybně značně uvolnila a bylo jí snáze vystoupiti s větším důrazem v Uhrách, aby tam našla náhradu za ztracenou moc nad Sicilií.

S vlajícími prapory, jak praví listiny souvěké, přitáhl Karel Robert, provázený rázným Řehořem Bododem a četnými staršími i novými stranníky, před samý Budín a oblehl tu českého soupeře. Byla to jediná chvíle, v níž proti sobě stanuli v dohledu mladí pretendenti, oba po bábě pravnukové Bely IV. a po matce vnukové Rudolfa Habsburského, neboť matka Karla Roberta, princezna Konstancie, byla sestrou královny české Guty. Po tři dny pak leželo vojsko angiovinské táborem před městem, zničilo předměstí i vinice, vedralo se dokonce na okamžik do Nového Budína, který tehdy ještě zcela nesplýval se starým hradištěm budínským. A zvláště povážlivé bylo, že měli dole v městě nejednoho přívržence, zejména ze stranníků zavražděného rychtáře Waltra, takže české vládě v Uhrách chvíle byla kritická, když Karel Robert pod hradem budínským udílel věrnému Janovi, biskupovi nitranskému,

za zásluhy a oběti, projevené v exilu skoro tříletém, v léno stolici nitranskou. Ale úspěch nebyl trvalý. Města dobyto nebylo a blížící se čety Ivana z Gysinku donutily, aspoň podle vypravování kroniky štýrské, stranu neapolskou k rychlému ústupu nazpět do jižních částí země.

Toto tažení na Budín však nebylo jedinou překvapující vojenskou demonstrací strany neapolské. Vidíme, že nabyla stoupenců skoro ve všech částech země, kteří se pak utkávali v drobné válce místní se stranou českou. Slyšíme, že jeden houfec takový se pokusil o dobytí Stoličného Bělehradu, ovšem bez úspěchu. Až v nejsevernějších částech země se bojovalo. Tam kapitula a nový probošt spišský nalézali oporu v Rykolfovi z Tarkö, jemuž Karel Robert dal bohatou odměnu v stolici saryšské, kdežto proti nim se snažil spišské Sasíky zachovati při české straně hrabě Jordan Görgey, nechávaje si ovšem věrnost svou rovněž platiti korunním i církevním zbožím.

Tato stránka boje jest vůbec význačná. Rovnováha sil nutila oba nápadníky, aby stále novými ústupky a dary kupovali věrnost svých přívrženců, ale při tom ovšem nebylo přece možno, žádostivosti jejich zcela nasytiti. Vrcholem nedůstojné odvislosti, jaké propadla koruna tak nepevně spočinuvší na hlavě mladého krále, jsou pak listiny, kterými si Ladislav V. zajišťoval pána trenčanského, Matouše Csáka, na počátku roku 1303.[1]) V nich jest vlastně vyslovena kapitulace veškerého řádu právního před bezohlednou mocí uchvatitelskou, neboť jimi král zaručuje Matoušovi pokojné držení všech kdysi královských nebo církevních statků, které palatin v moci má, ať byly prý panem Matoušem jakýmkoliv způsobem získány. Než na tom není dosti. Král slibuje, že kdyby dřívější vlastníci právem zemským chtěli proti Matoušovi nebo jeho dědicům nároků svých hájiti, že toho nedopustí a že při odejme řádnému pořadu soudnímu.

---

[1]) Listiny ty z 28. února a 4. března (Fejér VIII. 1, Nr. 26 a Cod. dipl. Andeg. I. Nr. 22, 23) jsou vydavateli položeny do roku 1302 a kdož jich užívali, zejména Wertheim, Mattheus von Trencsin 9, nepochybovali o vročení tom. Vskutku však, jsou-li listiny pravé, o čemž by bylo odborné diplomatické úvaze rozhodovati, jest třeba vročiti je do druhého roku vlády Václavovy, tedy po srpnu 1302, a odchylný letopočet jejich by bylo možno snad vysvětliti užitím kalkulu florentského.

A nešlo tu o državy malé, nýbrž o celou stolici trenčanskou a nitranskou, o veliký kraj, v němž si Matouš tvořil zjevně panství, spjaté jen volně s korunou uherskou. Králi Ladislavovi patrně nezbývalo nežli podávati ruku k takovému drobení veřejné moci, neboť přísnější zdrženlivost byla by mocné pány vehnala prostě do tábora protivného. A tak se stávalo, že táž práva a statky veřejné, jako byla hrabská moc v Nitře, byly současně tou i onou stranou rozličným nápadníkům rozdávány a jen síla zbraně rozhodovala, kdo je vskutku podržel. Byl to stav trvalého rozvratu a kaleidoskopicky se měnící občanské války ve mnohých částech země a kronikář štýrský, mluvě o bezmocnosti obou mladých králů uherských, dobře jej líčí slovy:

Alsô gie ez entwer
hiute hin, morgen her;
in dem lande über al
was von dem irresal
weder fride noch gerichte . . .
klein was ir beider gewalt
davǫn ez übel wart gestalt".

Zmatené poměry ty pak doléhaly těžce nejen na kralevice českého, nýbrž i na jeho otce, neboť spolehlivé známky nasvědčují tomu, že se vlastně z Prahy vládlo Uhrám a to nejen peněžní podporou, které se Ladislavovi odtud dostávalo, nýbrž přímým zasahováním českého dvora do věcí uherských. Tak vidíme na příklad, že se kapitola ostřihomská se stížností svou proti královskému kastelánovi neobrací se Budína, nýbrž přímo k Václavovi II. a že na její prosbu český král tvrdého purkrabího vskutku odvolal. Ale právě proto není vyloučeno, že touto trvalou oporou o moc českou synu Václavovu se přece mohlo podařiti, aby přes veškeré ústupky a zmatky dosáhl znenáhlého upevnění v zemi a vytlačil soupeře, kdyby do boje toho nebyl od roku 1303 počal zasahovati v jeho neprospěch nový mocný činitel, král římský.

IV.

Proti papeži a králi římskému.

Upevňování moci české v Polsku nenalézalo překážek u krále římského; viděli jsme naopak, jak je Albrecht vítal, doufaje, že ctižádost Václavova postupem do Povislí bude s dostatek poutána, aby se nestala překážkou jeho snahám v říši a snad znova hrozbou jeho panství v zemích alpských. Než nastolení českého prince na trůn uherský to změnilo rázem. Spojení koruny české s korunou sv. Štěpána ohrožovalo Habsburky zcela nepochybně, zvláště, podaří-li se Přemyslovcům ovládnouti trvale celé Uhry. Neboť pak svírali země rakouské se dvou stran a stačila dohoda s vévody bavorskými, aby snad nalezli i cestu k odvetě za pokoření a smrt Přemysla II. Otakara. Česká vláda v Uhrách byla pánovitému a nedůvěřivému Albrechtovi změnou, proti které se vzepřel veškerou silou a která zároveň mocně probudila jeho starý odpor proti českému švakrovi, jen povrchně překlenutý dočasnou dohodou.

Nelze si vskutku představiti většího protikladu dvou osobností. Albrecht, drsný a střízlivý válečník, který dovedl v prudké seči vyhledati a vlastní pěstí zahubiti soupeře, zasmušilý muž s jedním okem a hroznou tváří, neměl ani stínu knižné kultury a kněžské zjemnělosti Václavovy. Byl téměř mužem již, když se jeho otec vyšinul na trůn, a jeho vlastní cesta k úspěchu nebyla ani pohodlná ani přímá. Vedla mnohým zklamáním a přes mrtvoly; Albrecht zešedivěl v boji o dědictví babenberské, kde jeho panství bylo tolikrát ohroženo vnitřní vzpourou a koalicemi žárlivých sousedů. Václav II. spřátelil se sice se starým králem Rudolfem, otcem své choti, který mu býval dobrým rádcem ve dnech těžké zkoušky, v Albrechtovi však nepřestal viděti soupeře, sedícího

na dědictví Otakarovi odňatém, a Albrecht to věděl dobře. Marně snažili se i Rudolf i Guta, aby překlenuli vzájemnou nechuť švakrů.

Osobní schůze, které měly sblížení sloužiti, je jen zvyšovaly, a kronikář zbraslavský dobře vystihl hluboký podklad protivy tvrzením, že král český tváří v tvář Albrechtovi sice poněkud ustupoval, ale po rozchodu tím houževnatěji stával na svém. Byl to rozpor dvou světů i dvojího sebevědomí; hloubavý intelektuál, naplněný pýchou, vlastní posledním haluzím starých dynastií, srážel se tu se zástupcem rodu nedávno povýšeného, který byl sice rovněž schytralý počtář, ale při tom nejraději roztínal překážky mečem. Moře nedůvěry bylo mezi nimi od té chvíle, co Václav, veden jsa Falkenštejnem, obnovil nároky na některé země alpské. Albrecht tušil pak jeho jemnou ruku v každém projevu nespokojenosti a odporu rakouských pánů proti švábské vládě; cítil, že ruka ta mu odtrhla od úst číši moci, když po smrti otcově se mněl již římským králem, že ho opřádala na počátku vlády Adolfovy pavučinami nástrah, které dovedl setřásti jen stěží.

Podrobnosti nám nejsou přesné známy, ale v životě Albrechtově byl okamžik, kdy jako prosebník před Václavem sklonil koleno, a král český, dávaje mu patrně cítiti převahu své staré moci, nechal ho prý „aus beheimischer tuc" déle klečeti, než bylo slušno. A pokoření taková se nezapomínají, ani když zájem svede obojí stranu později k společnému úsilí, jako tomu bylo u Albrechta a Václava roku 1298. Habsburský vévoda se tehdy stal králem římským vskutku především pomocí českou, ale byl ji nucen platiti dosti draze zástavou Míšně i Chebska a nadto zásadním povznesením krále českého v právním ústrojí říše. Osud Adolfa Nasavského byl Albrechtovi zároveň výstrahou, aby se příliš nebezpečil na trvalost české podpory, a Albrecht byl z mužů, jimž nejlepším zajištěním se jeví vlastní útok.

Nastolení syna Václavova v Uhrách pochopil tedy jakožto hrozivou změnu rovnováhy, kterou nemínil snášeti trvale. Proto od sklonku roku 1301 počítal s nutností nového zápasu s mocí českou a byl k tomu veden také jiným zájmem. Šesti synům, již mu dorůstali, nestačily statky porýnské ani země rakouské k důstojnému zachováni moci rodové; neměly-li se državy ty příliš roztříštit dělením, bylo třeba získati mladším ještě jiné dědictví, dokud to koruna římská na hlavě Albrechtově usnadňovala.

Zprvu ovšem doufal král, že to budou uprázdněná léna hollandská, ale v letech 1300—1301 se přesvědčil, že krajů těch proti hrabatům hennegavským nedobude a neuhájí. Jinde bylo třeba hledati, a Albrecht vstoupil tu přirozeně do šlépějí Adolfa Nasavského, obrátiv zrak k državám nesvorného rodu wettinského v Durynsku, Osterlandu, Pliseňsku a Míšni, k nimž již předchůdcové na stolci římském mu upravili právní cestu soudními nálezy a smlouvami s landkrabětem Albrechtem Nezdárným. Ale právě zde trčela v cestě moc Václava II., který jako říšský vikář a zástavní pán držel Chebsko, Plíseňsko i velké kusy země míšenské a nadto i koupí rozsáhlých lén v nich soustavně uceloval své panství. Kdo chtěl Míšně nabýti, tomu nebylo zápasiti jen s mladými Wettinci, smluv otcem uzavřených neuznávajícími, nýbrž i s králem českým, a bylo-li Václavovi možno sesíliti v zemích uherských, pak jevil se zápas s ním tím těžším.

Veškeré úvahy ty vedly Albrechta k přesvědčení, že nesmí dopustiti zakotvení českého panství v zemích sv. Štěpána, než v jeho moci nebylo ovšem, aby tomu čelil otevřeně v zápětí. Neboť v létě roku 1301, kdy se mladý Václav chystal do Uher, stál Albrecht právě v nejprudším boji s kurfiřty porýnskými a nepřátelství krále českého mohlo mu býti zhoubné. Proto strpěl mlčky korunovaci Ladislava V., hleděl však co nejrychleji uvolniti své ruce na Rýně rozhodnými činy válečnými i hledáním mírné dohody s poraženými nepřáteli. A skutečně se mu podařilo roku 1302 tím i oním prostředkem dosáhnouti kapitulace odbojných knížat a zvýšiti svou vážnost v říši, ale zbýval ještě jiný, důležitý předpoklad úspěšného zahájení boje proti Přemyslovcům, totiž vyrovnání s papežem.

Albrechtovi, který dospěl římské koruny vzpourou proti svému předchůdci a jeho zahubením, záleželo od počátku mnoho na tom, aby uznáním se strany církve setřel skvrnu usurpace. Domáhal se uznání toho neúnavně několikerým pokorným poselstvem, nedávaje se odstrašovati ani posměšným a vyzývavým způsobem, jakým je Bonifác VIII. přijímal.

Papež ten se vzpíral uznání Albrechtovu proto tak dlouho, že viděl v moci obecně přijatého krále římského možnou překážku a nebezpečí. Uznaný král mohl naléhati na korunovaci císařskou, vzpružiti tím ghibelliny italské a znemožniti vlastní plány Bonifácovy ve střední Italii, při jejichž provádění účinnou pomocí

právní bylo tvrzení, že dokud není císaře, správa římských práv na poloostrově náleží papeži. Proto stál Bonifác VIII. od počátku na tom, že jest třeba v Římě zkoumati pilně volbu kurfiřtů a rozhodnouti, je-li platná čili nic, jsa odhodlán nevysloviti slov uznání dříve, pokud by Albrecht nepřiznal, že královská moc jeho i volební právo kurfiřtů jest pouhým výronem milosti stolce apoštolského a dokud by se nad to nevzdal veškerých práv říšských k Toskáně, podobně, jako jeho otec kdysi se vzdal práv k Romagni.

Albrecht sám byl ochoten k všemožným ústupkům, ale byl silně poután ohledem na veřejné mínění německé; neboť mínění to odsuzovalo s žárlivostí, probouzenou scholastickými publicisty, jako byl Jordan z Osnabrücku, každé zjevné zmenšování a drobení práv králů německých i v Italii i v Burgundsku, tušíc v takovém zkracování universálních nároků říše římské a národa německého nástrahu Antikristovu, ať přicházela od krále francouzského a jeho strýců nebo od samého papeže. Proto nemohl Albrecht vyplniti požadavků, které Bonifác VIII. činil podmínkou své approbace, a dlouhé jednání se skončilo bez úspěchu. V dubnu 1301 ohlásil papež dokonce kurfiřtům, že, neospravedlní-li se „vévoda rakouský" do šesti měsíců z vraždy svého pána, Adolfa Nasavského, všichni údové říše mu mají odepříti poslušnost.

Účinek hrozby v Německu byl ovšem nepatrný; doba, kdy slova papežská kácela trůny, minula, a nepřátelství Bonifácovo nezabránilo Albrechtovi, aby nevítězil nad porýnskými odpůrci. Než přes to Albrecht opakoval i potom neúnavně pokusy o dohodu s Římem, doufaje, že papež konečně nahlédne, jak povolného a vší důvěry hodného syna církve vlastně odhání. S vrcholu vítězného postupu svého proti kurfiřtům obrací se znovu a znovu do Říma s pokornými listy exkusačními a prosbou o uznání.

Povolnost tu pochopíme jen, uvedeme-li ji v souvislost s otázkou uherskou a úmyslem Albrechtovým, dosáhnouti podpory papežovy při útoku na Přemyslovce. Nelzeť pochybovati o tom, že poslové královi, roku 1302 znova nabízejíce Bonifácovi, že pán jejich jest ochoten „opásati se neohroženě, mužně a mocně k boji proti rebellům a odpůrcům církve římské nevyhýbaje se ani smrti", mínili při tom především neposlušného krále českého a že se tak stalo po prvé skoro v týž čas, co se papež jal ostřeji hroziti Václavovi II.

Ale tehdy nabídka neměla ještě žádaného úspěchu. Otázka uhersko-polská nebyla papeži v době té patrně ještě věcí tak vážnou a veškeren smír vylučující, aby z ohledu na ni měnil v základech svůj poměr ke králi římskému.[1]) V červnu 1302 přijetí poslů Albrechtových papežem v Anagni bylo stále ještě chladné a náladu při něm vyznačuje nejlépe nechutný výjev v ložnici Bonifácově, kde papež při důvěrné audienci, cítě se uražen tím že členem poselstva jest pouhý subprior dominikánský ze Štrasburka, Werner Kuchinmeister, kopl skloněného mnicha s hrubým láním do tváře tak, že okrvavělý klesl k zemi. Než o několik měsíců později všechno bylo zcela jiné a neočekávanou změnu přinesly patrně především důležité události zcela jiného rázu, totiž ztroskotání veškerých italských nadějí Bonifácových a jeho definitivní rozchod s králem francouzským.

To i ono mělo mocný vliv na veškeren další postup Bonifácův jak vůči Habsburkům tak i v uherské a polské otázce a proto jest třeba, abychom se věcí těch několika slovy dotkli.

Poměr Bonifáce VIII. ke králi francouzskému ukázal jasněji než cokoliv jiného osudnou dvojakost bytosti papežovy, zmítané rozporem mezi povolností prozíravého diplomata, podrobujícího se daným podmínkám, a cholerickou umíněností právníka, přeceňujícího světovládné nároky papežské, plynoucí z kanonistických theorií. Jest známo, že spor s Kapetovcem, žárlivě hájícím naprosté svéprávnosti své panovnické moci, se táhl pontifikátem Bonifácovým jako motiv základní, někdy sice přidušený, jindy však ostře vyznívající. Od prvních potyček o zdaňování duchovenstva francouzského, vzniklých roku 1296, vidí Bonifác ve

---

[1]) Zcela jiného názoru jest ovšem Gräbner l. c. 124, domnívaje se, že již na sklonku roku 1301 otázka uherská u Bonifáce VIII. zatlačila do pozadí zájmy italské a vzbudila v Římě myšlenku smíru s Albrechtem proti králi českému. Kdo však vskutku sleduje podrobně činy a projevy papežovy v první polovici roku 1302, jeho horečný zájem na válce sicilské a odmítavé chování k jednatelům německým, dojde zajisté k soudu opačnému. V rámci práce naší ovšem není možno věci ty široko rozváděti, třebas že v literatuře historické dosud nebyly vyloženy s náležitou jasností a zřetelem k vzájemné souvislosti rozličných otázek; italskou politiku Bonifácovu osvětlil nejlépe a podle nových pramenů posléze Davidsohn v třetím dílu monumentální „Geschichte von Florenz", kdežto o jednání Albrechtově s kurií nejspolehlivěji informuje práce práce A. Niemeierova, Untersuchungen über die Beziehungen Albrechts I. zu Bonifaz VIII. 1900.

Filipovi a jeho bezohledných rádcích právem zásadního nepřítele universální moci papežské, kterého třeba zdrtiti nebo aspoň zastrašiti. Ale přes to mnohé ohledy vedly k tomu, že papež nejednou a to právě ve chvílích, kdy bychom toho nečekali, své rozhořčení vůči Francouzům přemáhal a meč hněvu do pochvy skrýval. Působila tu především úvaha, že plány italské nebylo možno uskutečniti bez peněz plynoucích z Francie do komory apoštolské ani bez pomoci francouzského rytířstva, které jsouc vedeno bratrem královým, Karlem z Valois, mělo přemoci odpůrce Bonifácovy na poloostrově, podobně jako kdysi pomoc Karla z Anjou přemohla Štaufy. A Filip Sličný dovedl užívati obratně těchto závislostí, ale měl ještě jiný, a to účinnější prostředek.

Od své volby chvěl se Bonifác VIII. před vlastním stínem, před přídechem pochybné legitimity, který dusil všecek jeho pontifikát. Přízrak svatého předchůdce Celestina V., jehož byl lstivě odstranil a uvěznil, strhoval ho s výše sebevědomí. Vzpoura kardinálů z rodu Colonna, propuknuvší roku 1397, odhalila mu zřejmě ovzduší nenávisti a hrozícího spiknutí, které ho obklopovalo a tak často pak svádělo k výbuchům šíleného vzteku, kdežto ve chvílích tísně se vídal již před koncilem, jak potupně ho sesazuje. Legisté koruny francouzské kořistili nemilosrdně z tohoto zlého svědomí papežova. Hrozbou, že se král francouzský spojí s jeho odpůrci a s odmítaným králem Albrechtem, s nímž Filip vskutku uzavřel proti vůli papežově rodinnou i politickou alianci, dovedli po dlouhá léta udržovati Bonifáce VIII. v šachu tak, že zavíral oči i před četnými, zjevnými výboji Filipovými ve věcech církevních i před nebezpečím přílišného vzrůstu moci francouzské, že ho naopak zahrnoval desátky ze jmění duchovního a ozářil hlavu jeho děda Ludvíka IX. aureolou světce, ač dobře věděl, že tím jen sesiluje božské právo monarchie Kapetovské, které popíral.

Zájmy okamžité vedly k této oportunistické politice a Bonifác se jim podvoloval, ale věčný strach před francouzskou sfingou, mlčenlivým a sličným králem, otravoval jeho život stále více a více, a nenávist strachem jitřená vřela pod povrchem přátelských styků tak mocně, že občas vybuchovala přece vášnivými projevy i v té době, kdy papež pevně počítal s pomocí Filipovou pro své italské plány a vyznamenával jeho bratra Karla nejvážnějšími úkoly. Temperament Bonifácův a jeho vnitřní

přesvědčení o papežské „plenitudo potestatis" nade vším křesťanstvem, upevňované nemírnou adulací kuriálních učenců, byly příliš silné, takže se nemohly vždy a beze slevy podřizovati nutnosti daných poměrů. A proto někdy i podružné otázky způsobovaly překypění duše hořkostí naplněné.

K takovému výbuchu nespokojenosti vedl na sklonku roku 1301 spor mezi králem Filipem a biskupem pamierským, do něhož Bonifác VIII. zasáhl osudnými bulami Salvator mundi a Ausculta fili. V nich, vztyčuje se prudce proti praeceptuře králově, papež shrnul s vášnivou trpkostí všechny hříchy vlády Filipa IV. vůči církvi a vystoupil proti jeho rádcům jako proti „falešným prorokům a kněžím Baalovým", podkopávajícím prý s vědomou zlobou svrchovanost moci papežské, která právem vévodí králům a trůnům. Jsa rozhodnut čeliti jejich rozpínavosti, volá před svou tvář do Říma duchovenstvo francouzské a hrozí králi ztrátou všech milostí.

Sahaje v otázce poměrně podružné k prostředkům tak drsným, Bonifác VIII. přes to sotva se nadál, že svým projevem rozpoutá konečný zápas s obávaným soupeřem. Doufal spíše, že prudkým slovem zastraší protivníky a donutí krále k částečnému ústupu, stejně jako se o to pokusil o něco později v otázce polské vůči Václavu II. Ale sklamal se trpce. Papežský imperialism narazil tu na stěny přepevné, jakých dosud nepoznal, totiž na budovu nového státního sebevědomí, na níž dynastie Kapetova vztýčila směle a vzdorně prapor nebývalých úkolů a práv státních. Právní spor se stal dějinným okamžikem neobyčejného významu a z výpadu, který nebyl prost náladové náhodnosti, rozvinul se vskutku boj, v němž umění římských kanonistů se poprvé sráží s rovnocenným soupeřem, s bezohlednou a právnicky vzdělanou byrokracií státní. Dvorští legisté Filipovi, Pierre Flote a Nogaret, nečelí těžké střelbě bul a dekretů papežských nebo traktátů Egidia Colonny a jiných kuriálních kanonistů jen prostředky juristické sofistiky, pomáhají si statně i lží, pomluvou a falsifikací výroků odpůrcových, aby jen rozvířili obecné rozhořčení proti Římu.

Prostředky těmi si koruna francouzská vskutku dovedla zajistiti oporu vyšších vrstev národních a veliké shromáždění stavovské, sebrané v dubnu 1302 v Notre Dame v Paříži, dalo Římu odpověď velmi ráznou, která ovšem naopak papeže vy-

dráždila k novým, rozhořčeným výrokům a deklamacím. Metaje národu francouzskému v tvář příkrá slova „amantes neminem, amat vos nemo“, Bonifác proklíná rádce královy jako ďábly posedlé touhou po hříšné moci a chvástá se před tváří svých věrných, že Filipa potrestá jako chlapce, „sicut unum garcionem“. Ale přes to pře se vše po celou první polovinu roku 1302 nevzdával se ještě naděje, že zvířený spor skončí stejně jako roku 1297, netaje se ani tím, že by byl ochoten jednati s některým nezávadným důvěrníkem královým o smír a spokojiti se snad s prostým uznáním své vrchní moci pokud jde o hřích ježto prý úmyslem jeho vskutku není hubiti panovníka, jemuž byl prokázal tolik dobrodiní. Proto i v nejhorší vřavě publicistického a právního boje vyznamenával nerušeně svou důvěrou bratra králova, Karla z Valois, jemuž svěřil vedení boje na Sicilii, a odmítal dále nabídky římského krále Albrechta.

Než to se změnilo rázem, když v srpnu 1302 přišly do Říma dvě zprávy. Jednak že král francouzský u Courtray ve Flandrech utrpěl porážku tak hroznou, že sláva jeho rytířského voje byla přetěžce otřesena, a dále, že přes odpor papežův král neapolský v Caltabellottě smluvil s Fridrichem Sicilským náhle mír, kterým vnuk Manfredův, poslední ze „zmijí štaufských“, zůstával pánem ostrova. Sny Bonifacovy o úplném zničení ghibellinů vlašských a velikém panství rodu Gaetani byly ty tam; Anjouovci setřásali tíživé poručenství Říma, berouce se cestou vlastního zájmu a dlouholeté plány italské, pro které Bonifác byl králi francouzskému projevoval tak málo důstojnou shovívavost, se ztroskotaly dokonale. Tento francouzský trapič, Filip IV., byl však nyní hanebně poražen nizozemskými měšťáky, a se vší vášní zklamané bytosti obrátil se tedy Bonifác k nové touze, pokořiti dokonale aspoň jeho a tím povznésti zraněné sebevědomí. Že hlavní rádce Filipův, Pierre Flote, u Coutray padl, byl jistě soud boží. Papež přeceňoval vůbec dosah porážky té, přeceňoval i míru nespokojenosti vnitřní, jež se tehdy jevila proti vládě Filipově v Languedocu a Burgundsku, a viděl krále francouzského před sebou v prachu.

Král byl tehdy vskutku ochotnější k jednání mírnému, ale papež nikoliv. V listopadu 1302 mu odpovídá známou bulou „Unam sanctam“, v níž nároky papežské theokracie byly vysloveny tak bez výhrady, že při čtení buly jistě mnohým otužilým

kanonistům stydla krev v žilách, když slyšeli, že papež uznává jakoukoliv moc na světě jen „ad nutum et patientiam sacerdotis" a prohlašuje dogmatickým článkem víry, že nedojde spasení stvoření, jež by se ve všem nepodrobilo římskému papeži. Bonifác VIII. zásadně neodmítal sice ani pak jednání další, ale jeho legát, kardinál Jean Lemoine, nesl do Francie vskutku jen ultimatum, s něhož nemělo býti sleveno. Hrot politiky Bonifácovy, dotud obrácený k jihu, stočil se rázem jasně proti západu a nabídky římského krále Albrechta, v červnu 1302 ještě odmítané, se zaleskly náhle v jiném světle.

Po neúspěchu nadějí toskánských aprobace krále římského a možné jeho povýšení za císaře nebyly již věcí nebezpečnou a uznaný král římský mohl býti naopak podstatnou oporou proti Francii. Albrecht byl dosud s Filipem Sličným spojen smlouvou uzavřenou roku 1299 v Quatrevaux a zpečetěnou sňatkem jeho syna, Rudolfa Rakouského, s princeznou francouzskou Blankou. Tuto podporu bylo třeba králi francouzskému odejmouti a také společný postup Říma s Habsburky proti českému králi v otázce uherské jevil se nyní výhodným. Neboť nechtěl-li papež zcela ztratiti neapolské Anjouovce a zabrániti jejich přechodu na stranu starší větve rodu Kapetova, byl nucen ostřeji nežli před tím podporovati jejich nároky na Uhry, a mohl-li při tom také potrestati neposlušného krále Václava, tím lépe.

A tak se stala dohoda mezi stolcem papežským a králem Albrechtem, jak proti Francii tak proti Přemyslovcům se obracejíc, na sklonku roku 1302 neočekávaně snadnou a nalézala nepochybně vřelého přímluvčího i v legátovi Mikuláši, kardinálovi ostijském, prodlévajícím tehdy právě ve Vídni. Boj v Uhrách, rozpoutav se roku 1302 se stupňovanou prudkostí, způsobil totiž, že Boccasini nebyl ani v Prešpurce jist a unikl na půdu rakouskou pod ochranu syna Albrechtova, kde pak po několik měsíců světil kostely a vybíral k své výživě poplatky prokurační, které mu jeho vlastní legační okres v Uhrách odpíral. Kardinál ten jednal zajisté s vévodou Rudolfem a provázel svým doporučením nové, do Říma se beroucí poselstvo smírčí, kterým král Albrecht v prosinci 1302 pověřil probošta Konrada z Lorchu a basilejského rytíře Konráda Müncha.

A poselství to sjednalo vskutku základ, na němž Bonifác VIII. se zvoleným králem římským postavili vzájemnou dohodu. Ne-

máme sice přímých zpráv o jeho jednání, ale podstatu smlouvy konečné lze z pozdějších projevů obojí strany bezpečně uhodnouti. Albrecht slíbil v ní především, že zruší přátelské styky s králem francouzským a poskytne Bonifácovi naopak pomoc proti němu. Hledě k římským právům v Toskáně a v Italii vůbec stačil nyní za změněných poměrů papeži pouhý slib, že Albrecht, i když dosáhne koruny císařské, nebude po celých pět let ustanovovati říšského vikáře v Toskáně a Lombardii a i potom jen takového, který by došel schválení papežova. V otázkách zásadních mu bylo ovšem jíti mnohem dále v ústupnosti, neboť Bonifác VIII. stál na tom, aby jeho světovládná moc a podřízenost císařství pod papežskou svrchovanost byla výslovně vytčena. Němečtí badatelé sváří se sice nekonečně o to, zda přísaha oboedienční, kterou se tak mělo státi, byla přísaha lenní, činící krále římského vasalem stolce apoštolského, čili nic; ale i kdybychom přiznali pravděpodobnost některých námitek proti lennímu rázu přísahy té,[1]) nemůžeme popříti, že znamenala dokonalé upuštění od starších nároků, jimiž se králové římští stavěli po bok papežův jako druhá, svéprávná hlava křesťanstva. Albrecht přiznal výslovně, že císařství jest darem milosti papežské, čerpajíc lesk svůj od něho jako měsíc od slunce; přijal i důsledek theorií kanonistických, že volební právo kurfiřtů pochází a trvá z vůle stolce apoštolského, od něhož veškerá moc v křesťanstvu vůbec béře svůj právní původ. A zavazoval se také, že nebude jednati o zajištění koruny římské svému synovi bez výslovného svolení papežova.

Byly to tedy ústupky neobyčejné, k nimž se Albrecht patrně jen proto mohl odhodlati, že pojal ještě důsledněji nežli jeho otec, Rudolf I., myšlenku, císařům doby předchozí většinou cizí, podepříti pokleslou moc císařskou kompromisem s papežstvím. Kompromis takový žádal sice upuštění od nejednoho starého nároku říšského, vyžadoval též zásadního uznání prvenství stolce Petrova i ve světských bězích, ale z kompromisu toho kynul značný i zisk.

Dlouhý vzájemný zápas obou universálních mocí umožnil zajisté valně nebezpečný vzrůst sousedů říše na západě i na východě a od té chvíle, co se skutečně státotvorné síly v Evropě účinněji projevovaly, stálo jak císařství tak papežství před těžkou

---

[1]) Námitky ty shrnul zejména W. Renken v dissertaci „Hat König Albrecht dem Papste Bonifaz VIII. einen Lehnseid geleistet? Halle 1909.

otázkou. Jejich vlastní těžisko tkvělo spíše v morální moci obecné než v bezprostřední vládě nad určitým rozsáhlým územím, a pevněji se ucelující království a knížectví territoriální jevila příliš zřejmě snahu, setřásti tuto tradicionální vrchní moc vůbec. Společnou základnu její vytkl o dvě stě let později Zwingli dobře známými slovy „das Papstum und das Kaisertum sind beide von Rom" a bylo na snadě, že spojení dotavadních soupeřů proti témuž nepříteli přinášelo nejednu výhodu. Přijímaje meč moci své pokorně z rukou papežových vzdával se sice král Albrecht dávného nároku císařů na nadpráví v křesťanstvu, ale právě ústupek ten a smírná dohoda s Římem mohly snad zostřiti zbraň samu.

Aspoň to výslovně sliboval Bonifác VIII. při slavnostním konsistoriu v Lateráně 30. dubna 1303 v dlouhé allokuci, kterou, vysloviv schválení Albrechtovo, se obracel k jeho prokurátorům. V ní vytýkal sice znova a důrazně svou vrchní moc nade všemi trůny a připomínal Němcům, že by stolec papežský mohl důstojnost císařskou, kterou jim daroval, bez úhony práva zase odejmouti; současně však prohlašoval, že král římský, jehož bude slušno ozdobiti císařskou korunou, jest „králem nade všemi pozemskými krály, z nichž žádný není vyňat z moci jeho", a marně se prý brání tomu zpupnost francouzská tvrzením, že neuznává vyššího pána nad sebou. „Pouhá lež jest to, neboť také Francouzové právem jsou a býti mají poddanými krále římského a císaře a my stanovíme, že kdokoliv by jiné hlásal, i kdyby to anděl nebeský byl, kacířství hláše".

Výmluvně vyzýval tehdy papež Bonifác krále Albrechta, aby hájil bedlivě svých práv k všemu křesťanstvu, slibuje, že mu v tom bude pomocen veškerou silou proti komukoliv v světě. Byl to význačný a zcela neobvyklý projev souručenství imperia a papežství, dostatečně ospravedlňující učený sermon, kterým zaň vydal dík Albrechtův kancléř Jan, znova ujistiv papeže naprostou poslušností a oddaností svého pána. Jedva smířené obecné moci v křesťanstvu vytáhly tu svorně do pole proti zásadě svéprávnosti novodobého státu, který legisté vlaští i francouzští právě počínali sebevědomě označovati jako „universitas superiorem non cognoscens". A opovědění zásadního boje neplatilo zajisté jen králi francouzskému, nýbrž rovnou měrou také králi českému, který jsa rovněž naplněn přesvědčením o božském původu své moci a opíraje se o právo Uhrů na svobodnou volbu, odmítal

příslušnost soudu papežského a ani přísným zákazem Bonifácovým se nedal pohnouti, aby odložil titul krále polského.

Václav II. po návratu Oldřicha z Paběnic z Říma si nedal nikterak zviklati přesvědčení o právu svého syna k Uhrám. Po vypršení šestiměsíční lhůty neposlal do Říma ani plnoprávného zástupce k soudu papežskému, nýbrž jen jakéhosi doktora dekretů Jindřicha a budínského kapitulára Jana, kteří spolu se stálým prokurátorem koruny české u dvora papežského, laikem Janem, předstoupili před papeže prostě jako „omluvčí",[1] zásadně odmítajíce soud papežův prohlášením že jejich pán „vůbec nikdy nepomýšlel na to, že by se měl o království uherské souditi".

To byl ovšem podle Bonifáce VIII. drzý čin odboje, a papež, jsa si nyní jist pomocí krále římského, neváhal již s vynesením konečného rozsudku, a to tím spíše, že protivná strana neapolská soud uznala a k němu vyslala skvělé poselstvo v čele s novým arcibiskupem kalocským, provázeným biskupem záhřebským, rábským a vesprimským a jinými vyššími duchovními z Uher i ze Sedmihrad.[2]) Rozsudek byl tedy vynesen 31. května 1303, kdy Bonifác VIII. prohlásil, že království uherské právem se získává nárokem dědické posloupnosti a nikoliv volbou národa, a uznal oprávněnými dědici trůnu sv. Štěpána královnu neapolskou Marii a jejího vnuka Karla Roberta. Proto sprostil zároveň poddané koruny uherské přísah učiněných Václavovi a pohrozil nejtěžšími tresty duchovními všem, kdož by odporovali dále panství neapolského prince. Václavovi II. ponecháno sice na vůli přednésti do čtyř měsíců své důvody proti rozsudku, ale odvolání nemělo míti síly odkladné. Naopak. V nejbližších dnech papež zvláštním listem vybídl Karla Roberta, aby se vlády v Uhrách mocně chopil „pokud mu to dovoluje útlé mládí", a zároveň vyzval 11. června jiným listem, v němž připomíná, že Karel Robert jest vlastním synovcem Albrechtovým,

---

[1]) „Excusatores" nazývá je listina papežská. Reg. II. Nr. 1964.

[2]) Členy poselstva lze poznati z průvodních listů krále neapolského otištěných v Mon. Hung. Diplomacziai emlélek 1, 170. Současně s poselstvím vrátil se ke dvoru papežskému také legát Mikuláš, který opustiv v dubnu Vídeň, byl 11. května v Padově a deset dní potom již v Anagni; Grandjean, Benoît XI avant son pontificat. Mélanges d'archéologie et d'historie VIII. 282. Jeho zpráva o poměrech uherských a českých byla jistě u papeže rovněž veliké váhy.

i krále římského, ať prince při vládě účinně pomáhá a nedopustí, aby král český nalézal pro svůj výboj v Uhrách pomoci v říši nebo v zemích habsburských.

Král Albrecht dosáhl tedy toho, po čem toužil, a plným právem kronikář štýrský karakterisuje toto poselství Bonifácovo slovy, že od nepaměti nedošlo německého krále z Říma „so friuntlich botschaft", jako tehdy. Albrechtovi se dostalo na jaře 1303 nejen uznání papežského, nýbrž i výslovného vyzvání, aby čelil králi českému, a tím i značné mravní opory v chystaném boji.

Bylo to ovšem za cenu závazku, že přeruší dotavadní dobré styky s Francií a postaví se proti ní na stranu papežovu. Neboť téhož dne, který přinesl rozsudek o Uhrách, 31. května, Bonifác VIII. odmítl drsně také poslední omluvný list Filipa Sličného a dal svému legátovi plnou moc, aby vyhlásil klatbu na něho, nepokoří-li se král okamžitě a dokonale. A při tom měl legát zejména slavnostně sprostiti veškerých přísah pány světské i duchovní v království arelatském, v Burgundsku a na pomezí lotrinském, kteří, ač členové říše, byli se zavázali králi francouzskému manskou věrností.

Boj měl tedy Francii zasáhnouti na místě velmi citlivém, ochromiti její rozběh směrem k Rýnu i k Alpám, za Filipa IV. tak úspěšně pokračující, a také oku nezasvěcených se jevila jasně souběžnost útoku na krále francouzského i českého. Papež i císař spojili se tu k svornému boji proti románské i slovanské moci, ohlodávající od pádu Štaufů na tom a onom pomezí středověkou říši římskou a svírající postupně živel německý do těsnějších hranic. Vrací se nám tedy znova a znova motiv, na který jsme již v ústavních dějinách narazili, souběžnost a vnitřní příbuznost úspěchů posledních Přemyslovců se snahami souvěkých Kapetovců, podrobujících si kus po kuse bohatou oblast říšskou na západ od Rýna a Rhonu a zasahujících i do vnitřních dějin rozervaného Německa s podobnými úmysly, jako panovníci čeští. Království římské, probuzené Rudolfem Habsburským zase k novému životu a sebevědomí, nalézá v obojí dynastii přirozené nepřátele a jeho spojení s Římem proti nim nebylo naprosto protismyslné.

Při tom ovšem nesmíme zapomínati, že se skutečné cíle spojenců roku 1303 navzájem úplně nekryly a že zásadní dohoda jen z části odpovídala jejich určitým úmyslům. Bonifác VIII. chtěl

užíti moci Albrechtovy především proti Francii a věc česká mu byla asi vedlejší, Albrecht pak viděl naopak ve srážce s Francií spíše jen nepohodlný přívažek shody, obraceje se s veškerým zájmem k boji s Přemyslovci, který měl nejen říši, nýbrž ještě více jeho vlastnímu rodu posloužiti. To se však ukázalo teprve časem; zatím Francii jako dynastii českou neočekávaný smír císařství s papežstvím ohrožoval rovně a není podivné, že i tyto obě mocnosti záhy dospěly k jednání o vzájemnou pomoc a obranu.

V slavnostní allokuci approbační 30. dubna 1303 Bonifác VIII., pronášeje hrozbu, že zdrtí každého knížete, který by se mu stavěl v cestu, poznamenal výslovně: „Někteří panovníci vskutku smlouvají se navzájem, ale my jim pravíme, že kdyby všichni vládcové světa se dnes spikli proti nám a svaté církvi, pokud pravda jest na straně naší a my stojíme při ní, nevážíme piklů jejich ani jako stébla trávy". Narážka ta neplatila patrně jen úmluvám chystaným právě tehdy mezi dlouholetými soupeři, Filipem Sličným a Eduardem Anglickým, nýbrž v Římě tušili nepochybně také již jednání navázané mezi Prahou a Paříží.

Podceňovali bychom patrně diplomatickou obezřelost Václavovu domněnkou, že neměl o skutečných úmyslech Albrechtových tušení dříve, než došla do Prahy zpráva, jak posledního dubna 1303 v Římě podle posměšných slov Petra Zbraslavského „holubice se stříbrnými křídly a zlatým hřbetem" smířila krále římského s papežem, a list Bonifácův oznamující také českému králi approbaci tu s přísným napomenutím, aby Albrechta byl poslušen ve všem „poníženě a oddaně". V Praze byli asi dobře zpraveni o tom, co se chystá, ale zevní styky Václavovy s úskočným švakrem zůstávaly přes to dlouho ještě zdvořilé a korektní[1]) a zdá se, že český dvůr do poslední chvíle se snažil jednáním diplomatickým zdržeti Albrechta od kroků, které by vedly k přervání dosavadních přátelských svazků Habsburků s Přemyslovci. Český kancléř Petr byl v prvních měsících roku 1303 několikráte

[1]) Že by byl Albrecht již v létě 1302 svolával říšskou hotovost proti českému králi, jak tvrdí Böhmer, Reg. Alb. Nr. 381, jest nesprávné (srovn. také Niemeier l. c. 168). Hotovost ta byla určena proti arcibiskupovi kolínskému i trevírskému a proti hraběti Janu Hennegavskému. Ještě 25. května 1303 vydával Václav II. v Praze jako kurfiřt souhlasný list k zcizení některých vesnic říšských v Elsasích, v němž označuje Albrechta svým pánem. Mon. Germ. Const. IV. Nr. 153.

jak ve Vídni u vévody Rudolfa tak v Ulmu i ve Špýru u samého krále římského, a na počátku května, vraceje se do Čech, přivedl s sebou do Prahy i Jindřicha, biskupa kostnického, který byl z nejdůvěrnějších rádců a diplomatů Albrechtových.[1]) Mosty mezi Václavem a králem římskym nebyly tedy ještě spáleny ve chvíli, kdy v Římě právě zrálo rozhodnutí o koruně uherské, ale současně snažil se Václav II. již nepochybně zabezpečiti se mocnými spojenci pro případ neodvratné srážky a v téže chvíli, co jednal s biskupem kostnickým, posílal již do Francie návrh smlouvy neobmezující se na pouhou obranu, nýbrž připravující preventivní útok proti římskému králi.[2])

Kronika štýrského Otakara, plná nenávisti proti Petrovi z Aspeltu jakožto hlavnímu strůjci nezdarů, stíhajících moc habsburskou na počátku 14 věku, vidí v tomto kancléři českém vlastního vinníka, který prý proti vůli ostatních rádců přemluvil svého krále k spolku s Francií a k záhubnému spoléhání na pomoc odtamtud. Kronikář znehodnocuje toto tvrzení své sice v podrobnostech vážnými poklesky chronologickými i věcnými, ale tolik mu lze asi vskutku věřiti, že basilejský biskup měl patrně hlavní podíl na diplomatickém jednání dvora českého s Filipem Sličným na jaře 1303. Že by byl za tím účelem sám jel do Francie, jak se tvrdívalo, není ovšem možné; jednalť právě co nejhorlivěji s králem Albrechtem, ale při svém pobytu ve Švábsku a v Porýní neopomenul jistě navštíviti své biskupství a sejíti se s tím, kdo pak vlastní vyjednávání s králem francouzským vzal na se.

Byl to Theobald hrabě z Pfirtu,[3]) drobný dynasta hornoelsaský, který nemíval s Habsburky dobrou vůli, stav se za Adolfa Nasavského říšským vojtem v Elsasích. Maje léna také v hrabství burgundském, byl Theobald klientem krále francouzského a proto

---

[1]) O itineráři Petrově podávají regesta Vogtova nejlepší zprávy; domněnka Gräbnerova l. c. 130, spojující pobyt Petrův ve Valdsasích na začátku května s jednáním s markrabaty braniborskými, jest zcela bezdůvodná.

[2]) Návrh jest nyní přesněji otištěn v Mon. Germ. Const. IV. Nr. 1199. Proti mínění Huberovu (Mitt. d. Inst. VI. 398), že by jednání to patřilo až k roku 1304, vyslovili se právem i Niemeier a Gräbner i Vogt.

[3]) Tedy nikoliv hrabě Asto (!) VIII. z Este-Ferrary, jak, sveden byv názvem „comes Ferrensis“, s osvědčenou určitostí tvrdí Bretholz, Geschichte Böhmens 504.

zvláště vhodným prostředníkem při jednání mezi Prahou a Paříží. O počátcích jednání ničeho nevíme, ale na jaře 1303 bylo již valně pokročilé, neboť někdy v květnu toho roku posílal Václav II. svého rytíře Heřmana Spechta s hotovým návrhem smlouvy k panu Theobaldovi. A v zápětí za ním pak vyslal ještě druhého posla, švábského rytíře Jana, přivedeného kancléřem Petrem do služeb českých, s duplikátem smlouvy. Zdálo se patrně nutným zabezpečiti se tak pro případ, že by první poselství padlo do rukou nepřátelských, a již z toho lze souditi, jak důležitým a kvapným dvoru pražskému vyjednávání to se jevilo. A také kreditiv Janův nám ukazuje, jak plně požíval hrabě Theobald důvěry Václavovy, maje se s poslem královským sám vypraviti do Francie, aby pohnul Filipa IV. k přísežnému schválení smluvního návrhu.

Tento návrh se nám zachoval a, byl-li vskutku upřímně míněn, nepřipouštěl pochybnosti, že Václav II. jest rozhodnut, podstoupiti po boku krále francouzského co nejdříve boj útočný, který měl Albrechta podobně zahubiti, jako on sám byl zahubil Adolfa Nasavského. Mluvíť se ve smlouvě o něm již jen jako o samozvanci, „jenž se za krále římského vydává" a spojenci se zavazují vytrvati v boji proti němu „až do konce", aby prý nebezpečí Čechám i Francii hrozící dokonale bylo odvráceno. A k boji tomu mají oba králové vedle veškeré branné moci svých zemí do svatého Jakuba (25. července), přibrati do služeb svých sbor německých žoldnéřů, jaký by bylo lze najmouti za cenu 100 tisíc hřiven váhy pražské, kterážto pomoc bude králem francouzským sebrána v Německu západním, Václavem pak v Německu severovýchodním.[1])

Suma 100 tisíc ve smlouvě jmenovaná jest na dobu tu a na poměry středoevropské peníz ohromný, převyšující všecek důchod největších knížat říšských, a ukazuje jasně, že Václav II. byl vskutku odhodlán k boji rozhodnému. Brzký termin mobilisační, v návrhu jmenovaný pak dokazuje, že ač dotud s králem římským vyjednával, opravdu hodlal válku začíti ještě téhož roku, patrně dříve nežli Albrechtovi, nevládnoucímu tak velikou hotovostí, bylo možno vykonati nutné přípravy. Věděliť Václav II. dobře, že nejlepší obranou jest vlastní útok a chystal se k němu

---

[1]) Tak aspoň lze nejpřirozeněji vyložiti výslovné rozlišení „Alemania" a „Teutonia" v návrhu smluvném. V podružném bodu smlouvy stanoví se nadto, že žoldnéři němečtí, které Václav II. i Filip IV. již z dřívější doby ve službách svých mají, mohou býti pojati v počet vytčeného nákladu.

velmi důkladně, vida, že mu nebude bojovati jen s římským králem, nýbrž také s nebezpečnou mocí papežskou. Sám návrh smlouvy to prozrazuje. V něm Václav vytýká sice výslovně svou úctu k „stolci apoštolskému a k víře křesťanské, ke které se známe, velebíce ji jako kterýkoliv jiný vyznavač pravé víry", ale prohlašuje zároveň, že jest rozhodnut pomáhat si vzájemně s králem francouzským proti papežovi, který by nepřátelsky jednal ať proti Filipovi nebo proti Ladislavovi, králi uherskému.

Zbožný král český, posměšně označovaný „králem mnichů", odhodlal se tedy k otevřenému zápasu s Římem po boku panovníka, proti němuž Bonifác VIII. metal tak hrozná obvinění, a není pochybnosti, že se tak stalo teprve po vážných úvahách a ne bez odporu některých rádců Václavových. Otakar Štýrský v 726. kapitole své rýmované kroniky zachoval zajímavý ohlas těchto úvah státní rady královské, který jistě není holým výmyslem, třebas jej veršovec v zmateném pořadu svých zápisků vřadil hned k událostem roku 1301.

Podle vypravování toho někteří z rádců Václavových, jati strachem před spojenou mocí krále a papeže římského, radili k ústupu v uherské záležitosti, připomínajíce zejména, že i tak veliký panovník, jako byl Fridrich Štaufský, na konec klesl zdolán mocí stolce apoštolského. A zvláště nyní, když se zdá, že papež nalezne oporu v králi římském, jeví se prý odpor proti spojené jejich vůli věcí velmi povážlivou. Král Václav však hlasů těch nedbal, bezpeče se především na to, že proti Albrechtovi lze užiti jakožto účinné zbraně násilného způsobu, kterým došel trůnu, zabiv svého pána a krále, a vytýkal, že totéž platí prý i o Bonifácovi, který v žaláři tajně zahubil svého svatého předchůdce. Zve se tedy vlastně jen neprávem papežem, ježto učení doktoři pařížští spisy svými dokázali, že papež ani nemůže ani nesmí dobrovolně moci své se vzdáti, označujíce volbu Bonifácovu za neplatnou. „Budu-li tedy proti oběma falešným hlavám křesťanstva", pravil prý tehdy Václav rádcům svým, „státi za jedno s králem francouzským"

„so weiz ich ninder
anderswâ zwêne kunige
alsô rîche, als ich und
der von Frankrîche.
wer möcht uns beiden widerstreben?"

Papežská klatba není všemocná; také králové aragonský i sicilský byli stiženi bleskem tím a málo jim uškodil, ježto právo bylo na jejich straně, a proto jest i Václav odhodlán nedbati hrozeb Bonifácových a třebas „in des bannes burde leben, unz ein ander bâbest werde“.

Snad nebylo o věcech těch v nejužší radě Václavově tak řízně a bez obalu mluveno, jak tvrdí štýrský apologeta Albrechtův, ale můžeme míti bezpečně za to, že také na dvoře pražském nalezly tehdy velmi živý ohlas stále se stupňující útoky, které se od počátku roku 1303 v Paříži proti legitimitě Bonifácově dály a které diplomacie francouzská úsilovně šířila po všem křesťanstvu. Co se dříve jen šeptem vyprávělo v místních kroužcích spirituálů vlašských a přívrženců rodu Colonna, to hlásali nyní rádcové Filipa IV. s dryáčnickým hlaholem a nestoudným nadsazováním: papež Bonifác jest averroistický kacíř a epikurejský sodomita, popírající nesmrtelnost duše a rouhající se pravé víře ctěním model i démonů, který nosí ďábla v prstenu kdysi krále Manfreda a rozmlouvá s ním v tichu své ložnice, neváhaje veřejně hlásati, že jest šťastnějším a vyšším samého Spasitele, a jiná hrozná kacířství; Bonifác jest vrah svatého svého předchůdce, brodí se jen v křesťanské krvi a štve bratra proti bratru, zatím co svatá země zůstává ztracena. Ježto pak král římský úkolu svého jakožto vrchní vojt k nutné nápravě a záchraně církve nekoná, jest král francouzský nucen ujmouti se ohroženého křesťanstva proti tomuto poslu Antichristovu a způsobiti, aby se sešel obecný koncil k sesazení falešného pastýře a reformě církve, lstivými kanonisty hříšně zmonarchisované a bludnou učeností otrávené.

Státní moc, spějící k nebývalému rozsahu a sebevědomí, vystupuje tu poprvé zřejmě jakožto plnoprávný obhájce křesťanského dědictví a jeho mravních hodnot proti Římu a tato hrozná obvinění, jež Nogaret a Vilém de Plaisians za bouřlivého souhlasu notáblů francouzských v Paříži předčítali veřejně, valila se na jaře 1303 vším světem západním jako veliká vlna, pronikající i tam, kam pokoutní zpravodajství dotud nebylo doneslo ohlas římských klevet. A současně vláda francouzská oznámila všem dvorům i formálně svůj úmysl, naléhati vší silou na svolání brzkého koncilu obecného, a není tedy pochybnosti, že i mezi učenými duchovními na dvoře pražském obvinění metaná proti Bonifácovi VIII. byla předmětem vážných úvah, které ze-

sílily odhodlání Václavovo, setrvati po boku Filipa Sličného děj se co děj v odporu proti Římu i jeho habsburskému spojenci. Vždyť nešlo jen o věci vezdejší; církev svatou bylo vytrhnouti z panství hrozného bludu a úkolu toho nesměl se zbožný král český vzdalovati. Svědomí Václavovo bylo tím nepochybně uklidněno a spolek s mocným vládcem francouzským stupňoval prý jeho důvěru v úspěch až sebevědomým výrokům, že „ein so hoher kunic als ich bin" se nemusí vůbec nikoho v světě báti.

Přes to netřeba ovšem pochybovati, že jednání o alianci s Francií se dálo zcela tajně a že se Václav II. se vším úsilím zároveň snažil zajistiti i na jiných stranách pomocí k chystanému boji. Pro nedostatek současných zpráv uniká nám sice většina tehdejších kroků a pokusů diplomacie české, ale její horečnou činnost dokazují aspoň některé narážky. V boji Albrechtově s kurfiřty rýnskými v letech 1301—1302 stál král český stranou a jen proto dosáhl Albrecht konečného vítězství. Nyní však snaží se Václav II. všemožně odčiniti to, co tehdy zameškal, tajným jednáním s arcibiskupem mohučským Gerhardem z Eppensteinu, který z duše nenáviděl Albrechta a těžce nesl své nedávné pokoření.

Zjevná podpora tohoto nejváženějšího z duchovních kurfiřtů by byla zmohla mnoho, zvláště mělo-li se dosáhnouti podobně, jako se stalo při Adolfovi Nasavském, zlehčení a otřesení práva Albrechtova na korunu římskou. O tom prý jednal Václav vskutku tajně kurfiřtem saským a snad i s ostatními volenci, ale nedávné vítězství Albrechtovo a jeho uznání papežem způsobilo, že nedosáhl nikde více nežli ujištění přátelské neutrality.[1]) Knížata, ač nepřála Albrechtovi, byla spíše ochotna vyčkávati výsledku boje, a u jediného mocného rodu říšského měla diplomacie česká úspěch podstatnější, u Askánců braniborských. Než to byl vskutku úspěch nad jiné cenný.

[1]) Kronika štýrská mluví výslovně o uplácení kurfiřta mohučského i saského a zajímavou zprávu má i durynský kronikář Sifrid z Balnhusena (M. G. SS. XXV. 715), jenž tvrdí, že Albrecht svolal na 20. ledna 1303 sjezd dvorský do Mersebuıka; ježto však kurfiřt mohučský „quibusdam litteris regis Boemie mutatus" proti tomu odporoval, „fuit diete curie celebritas prepedita". Snad to byla jen pověst v Durynsku šířená po odřeknutí sjezdu, ale jest význačná pro napjatou situaci tvořících se táborů.

Poměr Václavův k markrabatům těm, kteří jako vlastníci kdysi českého Budyšínska a Zhořelecka byli jeho bezprostředními sousedy a s rodem Přemyslovců mívali po celé 13. století styky nejtěsnější, byl sice vůbec velmi přátelský, ale nesmíme zapomínati, že také král Albrecht se snažil od let nabýti přízně Askanců, dav zejména dceru svou za manželku markrabímu Heřmanovi a potvrdiv zeti některé důchody říšské v severních Němcích, jako bylo na příklad vojtství a říšská daň v městě Lubeku, o jehož ovládnutí se Braniborci od mnoha let pokoušeli. Kdyby se mu bylo podařilo je zachovati po své straně, hrozilo Přemyslovcům těžké nebezpečí jak v severních Čechách, tak ve Velkopolsku a i v polských Pomořanech, na které si markrabové braniborští již na sklonku 13 věku činili valné naděje i nároky. Bylo tedy Václavovi II. zajistiti se jejich přátelstvím co nejbezpečněji, třebas i za cenu sebe značnějších ústupků.

Askánci braniborští byli tehdy ještě rod dosti četný a vzrůstu panství svého dychtivý, jehož dvě větve, otonskou i Janovu, nutila přes časté dělení držav a rodinné spory společná hodnost kurfiřtská namnoze k svornému vystupování na venek. Ve větvi otonské tehdy jediným dospělým mužem byl zmíněný již Heřman, syn Oty Dlouhého, kdysi poručníka Václavova. Větev starší naproti tomu měla několik členů, z nichž vynikali zvláště hrdinný Ota IV., který kdysi po boku Otakarově bojoval na Moravském poli, a jeho synovec Waldemar. České panství v Pomořanech a Velkopolsku zastavilo sice výbojný postup Askánců do zemí polských, ale současně jim ukazoval rozklad moci nesvorných Wettinců jinde možnost úspěchu. Již roku 1291 koupili od Albrechta Nezdárného přes odpor synův jeho v Posálí marku landsberskou a na počátku roku 1303 prodal Heřmanovi, Otovi i Waldemarovi markrabě Diezman i Dolní Lužici, starou državu wettinskou. Dosáhnuvše tak bezprostředního spojení territoriálního s Budyšínem a Zhořelcem, spojení Askánci obrátili zraky své hned dále i k sousední Míšni, a Václavovi II. nezbylo, chtěl-li zachovati jejich pomoc spojeneckou, než aby jim otevřel cestu do kraje toho.

Právě ve chvíli, kdy se jeho srážka s Albrechtem stala neodvratnou, postoupil braniborským strýcům řadu důležitých práv a zboží v Míšni, zejména bohatá města Freiberk, Míšeň i jiná pan-

ství, která měl sám zástavou od krále římského.[1]) Byl to tah jistě velmi obratný. Václav tušil již tehdy patrně, že Albrecht bude na něm vymáhati především vrácení zástavy míšenské. Postupuje ji Askáncům braniborským, připoutal je tím pevněji k sobě a zároveň i bezpečně znepřátelil s Albrechtem. Postoupení to pak bylo současně i splátkou na pomoc v chystaném boji, neboť Václav, ač sám měl od říše zboží míšenská v sumě 40 tisíc hřiven, zapsal je Braniborcům v sumě 10 tisíc vyšší, nemaje patrně vůbec mnoho naděje na jejich znovuzískání. To byla ovšem značná obět vynucená situací, ale nesmíme si věc přes to představovati jako naprostý konec českého panování v krající míšenských; týkala se jen některých držav, v nichž Václav II. vládl jménem říše. Zboží koupená kdysi od Fridricha Drážďanského a landkraběte Albrechta, léna biskupství míšenského, země plíseňská a Osterland zůstávají i potom v rukou krále českého a Braniborcům se dostalo jen menší polovice bohatých zemí.

Smlouva ta kryla tedy země české na severu, bylo však třeba opatřiti se lépe i na straně slezské a v Polsku, odkud mohlo rovněž přijíti nebezpečné zaneprázdnění. Rozdrobení Piasté hornoslezští byli ovšem zcela ve vleku českém a připiati k Václavovi pevně svazkem lenním; než jinak bylo ve Slezsku dolním. Tam o panství se dělila trojí větev, hlohovská, vratislavsko-lehnická i svídnická, a jen na tyto dvě poslední se mohl král český bezpečiti.

Nebylo v obou tehdy dospělých knížat nýbrž jen dědicové nezletilí a poměry poručenské byly výhodné jeho zájmu. Nad zeměmi větve svídnické měl totiž moc poručnickou od roku 1301 markrabě Heřman Braniborský a nad mladými vévody lehnicko-vratislavskými vykonával opatrovnictví od roku 1302 sám Václav II., dobře ho užívaje ve vlastním zájmu. Ve Vratislavi seděl český kapitán a Václav II. připoutal k sobě mladé syny zesnulého vévody Jindřicha V. nadto i svazkem rodinným, dav nejstaršímu z nich, dvanáctiletému Boleslavovi, v manželství svou sedmiletou dcerušku Marketu.

---

[1]) Že se zástava ta stala roku 1303, ukázal přesvědčivě Gräbner l. c. 130; nesoudím však, jako činí on, že by byla důsledkem smlouvy uzavřené již roku 1300 při získání Pomořan Václavem II. a kompensací braniborských nároků na toto panství. Vznikla patrně teprve ze snahy dvora českého, nedopustiti, aby král Albrecht Askánce převedl na svou stranu.

Sňatek dětí byl slaven, jak se zdá, záhy po Novém roce 1303 v Hradci Králové a matka ženichova, vévodkyně Alžběta, přesídlila pak se syny svými na delší dobu vůbec ke dvoru pražskému. Těsné spojení s touto lehnicko-vratislavskou větví bylo Václavovi tím cennější, že jím mohl vyvážiti nepřízeň, kterou mu projevoval jiný Piast dolnoslezský, Jindřich Hlohovský, kdysi soupeř Lokýtkův, který nemohl zapomenouti svých nároků na dědictví po Přemyslovi Velkopolském a jal se právě v letech 1302—1303, patrně jakmile se papež Bonifác VIII. vyslovil proti hnězdenské korunovaci Václavově, zase užívati význačného titulu „heres regni Poloniae".[1])

Nedovídáme se ovšem, zda příkré vystoupení Bonifáce VIII., upírajícího Václavovi titul a práva krále polského, v Polsku vlastním již roku 1303 jevilo nepříznivé následky,[2]) zdá se však, že se toho v Praze vskutku obávali a že se zde ozvaly hlasy výstražné, nabádající krále, aby neopominul zesíliti své nároky na dědictví Přemysla Velkopolského uskutečněním svého sňatku s mladou Piastovnou.

Viděli jsme, jak v červenci roku 1300 došlo sice k slavnostnímu zasnoubení královu s dědičkou trůnu velkopolského, ale skutečné provedení sňatku s dívkou, podle názoru středověkého již dospívající, král odkládal i po návratu z Polska rok po roce, ponechávaje Ryksu dále v ústraní a v opatrování své tety Griffiny. O příčině odkladů těch nemáme sice zprávy přímé, ale není asi těžko ji uhodnouti. Kronika zbraslavská mluví o intimním životě

---

[1]) Hlohovský měl ostatně s Václavem II. také jakožto s poručníkem větve lehnické spory o část území vratislavského, kterou kdysi, roku 1295, byl zrádně vynutil na Jindřichovi V. A proto bylo českému králi tím spíše počítati s jeho otevřeným nepřátelstvím, jakmile by jeho panství ať v Polsku ať v Čechách bylo odjinud ohrožováno.

[2]) Co Bretholz, Geschichte Böhmens 504 píše o domnělé schůzi Václavově s knížaty polskými, dovolávaje se listu pražského biskupa Jana, jest nesprávné, neboť list ten, jak J. B. Novák již dávno ukázal, pochází vskutku od biskupa Tobiáše a náleží do roku 1289. A rovněž úmluvy s řádem pruským, o nichž tu Bretholz mluví, hledí až k roku 1305 (viz k tomu Preuss. Urk. I. 2, Nr. 820). S právem mnohem větším by bylo možno položiti otázku, zda snad se změněnou náladou některých Piastovců polských vůči hegemonii české nesouvisel návrat sestry Václavovy, Kunhuty, do Prahy která, jak jsme již nahoře poznamenali, právě v polovici roku 1302 svého mazovského manžela opustila.

Václavově s šetrností oslavné legendy, ale i z jejího vypravování čiší přídech pohoršení, který obecně působila zřejmá nechut králova, uvésti mladistvou Polku v práva panovnice a manželky. Bylof prý třeba krále důtklivě napomínati, než tak učinil, a zdá se tedy, že jakési jiné osobní sklony tu byly hlavní překážkou. Od roku 1297 byl Václav II. vdovcem, a to vdovcem mladičkým, ještě dlouho nedosahujícím let, které době té platily za „polovinu cesty životní", a mnišská odříkavost, ač ji jinak tak vysoko cenil, nebyla přece s to, vtisknouti veskrze svůj ráz jeho životu. Naopak, také u něho, jako u mnohých jiných pobožnůstkářů, docházelo patrně k spojení náboženské rozechvělosti s horoucími vzněty erotickými a třebas bychom neuvěřili zcela pověstem v cizině šířeným o jeho prostopášnosti, nelze upříti aspoň jisté míry pravděpodobnosti tomu, co vypravuje Otakar Štýrský v 754. kapitole své kroniky, jak právě v posledních letech života mladý král uvízl v poutech krásné paní — Anežkou ji jmenuje kronikář — která jej dokonale opředla půvabem své „milosti" a jemným dvorským uměním.

Vládnouc vším, „čím se ženy mohou mužům cennými státi", dovedná ve zpěvu i hudbě, vymohla si prý u dvora postavení takové, že dvanácte koní bylo jí vždy k službám; na komorních vozech jezdila s králem, vozíc s sebou drahá roucha i klenoty a kdo se těšili u Václava vlivu, viděli v ní nejednou nebezpečného soupeře. V plastickém vylíčení kronikářově jeví se nám paní ta hotovou markýzou Pompadourovou 14. věku; neboť nebyla ani žárlivá, stávajíc se i prostřednicí, zatoužil-li král po jiné krásce, a v bězích politických mu prokazovala prý služby nemalé, nosíc poselství jeho tajně k sousedním knížatům a špehujíc v jeho zájmu obratně v cizích zemích. Lze těžko míti za to, že by byl štýrský veršovec zajímavou postavu, dýšící opravdovou životností, zhola vymyslil. Hodí se příliš dobře k ostatním rysům rafinovaně naladěné bytosti královy a bezpečně doložených zpráv o jeho „incontinencia" dostává se nám i odjinud.[1]) Život na dvoře pražském byl tedy asi sotva takového rázu, aby bez hlubokých změn do jeho rámce mohla býti uvedena mladá královnička, a Václav II. vzpíral se, jak dlouho jen bylo možno, dáti čtrnáctiletému dítěti místo po svém boku.

---

[1]) Na příklad v dobře zpravené Continuatio Zwetlensis (M. G. SS. IX. 661).

U poddaných však neobvyklé poměry ty budily patrně nelibost, které pak zvláště v Polsku se snadno dostávalo politického přibarvení. Vždyť jen závazkem sňatku s Ryksou dosáhl Václav II. tak rázem dědictví velkopolského i Pomořan a od té chvíle, co z Říma jeho právo na korunu polskou tak prudce potírali, bylo vskutku nebezpečné oddalovati opravdové provedení manželského svazku a odstrkovati sirotka od lesku vlastního dvorského života. Nyní bylo naopak třeba zdůrazniti sňatek Václavův jakožto právní podklad hnězdenské korunovace a obrátiti zraky všeho světa k skutečnosti té. Jen tak pochopíme, proč obratný diplomat Konrád, opat zbraslavský, o velikonocích 1303 v Brně králi tak důrazně vytýkal nutnost uvedení mladé královny ke dvoru a její rychlé korunovace. Jeho nástupce Petr, spisuje svou kroniku více nežli deset let potom, nevystihoval sice již vlastního politického pozadí věci, ale Václav II. uznal nutnost a podrobil se jí. Ryksa měla vstoupiti ve veškerá práva skutečné manželky a k slavnostní korunovaci její na královnu českou i polskou určen svátek letnic, 26. května 1303.

V krátké době nebylo ovšem možno ustrojiti slavnost skvělou, a zřejmý kvap, který jen naléhavostí politických poměrů lze vysvětliti, nedovoloval ani, aby korunovaci vykonali arcibiskupové mohučský a hnězdenský. S jejich svolením vzal úkol ten na sebe biskup vratislavský, Jindřich. Než beze vší slávy korunovace se přece neobešla, ani bez cizích hostí. Byli to především markrabí braniborští, kterým Václav II. v první polovici května vyjel v ústrety až do Žitavy, a ještě dlouhou se vzpomínalo v městě tom slavnostního turnaje, pořádaného tehdy na jejich počest na městské louce za přítomnosti šesti knížat a čtyř set rytířů. Václav byl doprovázen svým zpovědníkem Heřmanem a nepřítomného Petra z Aspeltu, který se v té chvíli vracel právě od dvora krále Albrechta do Čech, zastupoval jakožto protonotář výmluvný mistr Jan z Ostrova.

Slavnostní turnaj skončil se však tragicky, neboť zahynul v něm pan Heřman řečený Barby, spřízněný s markrabaty braniborskými, a to vinou některých lenníků pana Jindřicha z Lipé, který prý proto upadl u krále dočasně v nemilost.[1]) Korunovace

---

[1]) O věcech těch zpravuje nás žitavská kronika Jana z Guben (SS. RR. Lusat. 1, 5) a Cod. dipl. Lusat. I. Nr. 109.

sama, provedená ve chrámu sv. Víta v Praze, byla oslavena velikým panketem v dřevěném sále, sroubeném mezi basilikou a chrámem sv. Jiří, a mladá královna, odkládajíc nezvyklé v Čechách jméno Richenza, přijala tehdy módní jméno Alžběty. Ale původní jméno nedalo se přece rázem zatlačiti a Čechům slula i později ještě královnou Rejčkou.

Korunovace roku 1303 měla tedy stejně významný doprovod motivů politických jako korunovace roku 1297, ale jak naprosto jiné byly motivy ty. Tehdy mluvilo se o velikolepých slavnostech pražských po všem světě jako o demonstrativním projevu dohody Václava II. s habsburským švakrem, a korunovace se stala vskutku dnem úmluv, které rok na to povalily Adolfa Nasavského a vynesly Albrechta do výše. Korunovace roku 1303 proti tomu byla vzdorným zdůrazněním práv Václavových na Polsko proti papeži i spojenému s ním králi římskému, projevem jeho souručenství s domem braniborským a snad přímo od kvasu korunovačního král český vysílal tajného posla do Francie nabízeti králi Filipovi spolek proti Albrechtovi, „který se zove římským králem" a který měl býti nyní spojeným úsilím francouzským i českým sevřen. Korunovace Rejččina bořila tedy jaksi to, co kdysi zbudovala korunovace Václavova, a stála ve stínu diplomatických příprav k velikému boji, který měl rozhodnouti, zda jsou silnější obě navzájem smířené universální moci křesťanstva nebo spojená síla Kapetovců a Přemyslovců.

Ve chvíli té záleželo ovšem mnoho na tom, zda Filip IV. bude vskutku ochoten s plným důrazem vystoupiti proti Habsburkům a zda vůbec ratifikuje smlouvu, podle níž veliký boj měl začíti hned na konci léta roku 1303. A zdá se, že u Filipa IV. ochoty té nebylo. Vítal sice nepochybně spojenectví české jakožto účinnou pohrůžku Albrechtovi, kdyby král římský chtěl vskutku ve službách Bonifáce VIII. na Francii udeřiti a říšská práva v Arelatu a Burgundsku revindikovati. Filip pohřbil jistě bez velikého žalu i přátelskou smlouvu, uzavřenou s habsburským panovníkem v Quatrevaux roku 1299, smlouvu, která ani tou ani onou stranou nebyla upřímně zachovávána, ale k bezodkladnému útoku a k uvázání v náklady tak značné, jakých návrh Václavův žádal, k tomu bylo asi u dvora francouzského tím méně chuti, ježto současně také u Albrechta Habsburského se v poměru k Francii jevila značná zdrženlivost a nevalný sklon k rychlému vyplnění

slibů v Římě učiněných. Bylť Albrecht v hájení říšských práv při západní hranici, pokud tu nešlo o jeho rodový zájem, ještě vlažnějším než otec a viděl v úkolu tom spíše jen nutné zlo, což ve Francii bylo asi dobře známo.

A tak se stalo, že ve složité hře diplomatické zůstali na konec ošizeni i papež i král český. Albrecht, dosáhnuv svého potvrzení a dostatečné legitimace k útoku na moc Přemyslovců, neučinil vskutku nic, čím by odvrátil chystaný francouzský útok na Bonifáce VIII., a král francouzský, ač-li vůbec schválil smlouvu s Václavem, o čemž není určité zprávy, nevedl si rovněž tak, aby se král český byl mohl již v létě 1303 odvážiti útočných kroků proti Habsburkům a užíti snad jejich nepřipravenosti.

Vypuknutí boje bylo tak odročeno, soupeři se jen vzájemně střehli a do trvajícího napětí vpadla jako hromová rána zpráva o katastrofě Bonifáce VIII. v Anagni. Jak zachvěl se tehdy svět křesťanský zvěděv o ní! Na počátku září chystal se papež právě zmraziti slavnostním interdiktem veškeren církevní život francouzský a tu byl v rodném městě, sotva den jízdy od Říma, uprostřed svých nepotů a kurialů, přepaden hloučkem osobních nepřátel a francouzských zakoupenců vedených Nogaretem, synem francouzského kacíře, a florentským lichvářem Musciatem, a při přepadení hrozně pohaněn, zcela jako prostý plebán vesnický, který se znelíbil divokému sousednímu zemanovi! S hrůzou a úžasem se vypravovalo, jak krvavý Sciarra Colonna, zatím co jeho rota plenila a pálila v papežském paláci, vztekle hrozil smrtí starci vztyčenému na lůžku, který s křížem a klíči sv. Petra v ruce odolával důstojně hrozbám svého lenníka i bezohlednému naléhání Viléma Nogareta, jenž chtěl na něm vynutiti resignaci anebo jej odvléci do Francie před koncil, aby ho soudil a sesadil podle rozkazu králova. A přicházely pak zprávy další, jak osvobozený papež, pokořením pološílený, vrátiv se do Říma, vlastně jen změnil vězení, ocitaje se úplně v rukou rodu Orsini, a zde 11. října 1303 bídně zemřel.

Byla to tragedie života, v němž bezprostředně sousedily světovládné nároky s trpkou bezmocností, osobní rysy příliš veliké s příliš malými, a katastrofa ukazovala zejména, jak vratké jest vůbec postavení papežů bez spolehlivého základu territoriálního. Papežové, kteří chtěli vládnouti světu, nebyli vskutku pány ani v Římě, jsouce nejednou nuceni krčiti se kdesi v Orvietu nebo Viterbu a třásti se před každým hnutím neklidného kraje.

Bonifác VIII. padl jakožto oběť protikladů těch, které koncem konců papeže odvedly na méně výbušnou půdu, do Avignonu, ale zcela neočekávaná smrt „nejsrdnatějšího hříšníka na stolci Petrově", jak Bonifáce VIII. nazval souvěký kronikář italský, změnila rázem i mnohé jiné věci a to nikoliv ve prospěch krále českého. Sotva měsíc uplynul od smrti papežovy a v Praze se již vědělo, že jeho nástupcem není nikdo jiný než Mikoláš Boccasini, týž, který v letech 1301—1303 legátoval v Uhrách. A zvědělo se také rychle, že nový papež Benedikt XI., ač oddaný přítel Bonifácův, nebude jeho mstitelem. Učený dominikán, který sám byl pln údivu nad cestami prozřetelnosti, jež ho přivedly až na stolec Petrův, nedovedl býti hrdinou dalšího důsledného boje s nepoddajnou Francií, a obratní diplomaté Filipovi, kteří to rychle vystihli, nalezli snadno cestu k výhodnému kompromisu, kdežto naopak král Albrecht, smrtí Bonifácovou sprostěný tíživých závazků, které mu proti Francii ukládaly sliby approbační, byl si jist, že proti Přemyslovcům může přes to počítati s podporou papeže, který se s nimi byl v uherské otázce již jako legát tak prudce střetl.

A tak se shroutila smrtí Bonifácovou základna, na níž spočívala pospolitost zájmu francouzského i českého, a Václav II. cítil asi podobné zklamání jako o mnoho později, roku 1620, pociťovali odbojní stavové čeští, na protihabsburskou politiku Francie se bezpečivší a neočekávaným obratem dvora francouzského trpce zklamání. Roku 1303 nebyly ovšem mosty k vzájemné dohodě mezi Prahou a Paříží docela spáleny, ale prozatím Václav II. mohl sotva počítati se skutečnou pomocí z Francie, jsa naopak jist, že ve věci uherské se setká snad s důslednějším odporem stolce papežského nežli dosud, a uvěříme štýrskému veršovci, tvrdícímu, že tehdy se v radě Václavově ozvaly velmi trpké nářky. Ti, kdo roku 1301 byli zrazovali od přijetí koruny uherské, stojíce nyní před hrozivou válkou s římským králem, vyzývali prý pana Petra z Aspetu jakožto hlavního strůjce českofrancouzských námluv uštěpačně „daz er uns her bring die hilfe des von Frankrîche, des sul wir im alle gelîche danken", a zdá se, že Václav II. sám, bystře pochopiv dosah nastalé změny, mnohem úsilovněji než před tím se jal hledati, zda by přece nebylo možno bez boje s králem římským najíti shodu.

Svědkové souvěcí nám sice nezachovali dostatečných zpráv o tom, jak se na venek utvářel poměr českého krále k Albrechtovi

od června 1303, tedy od té chvíle, kdy byl vynesen výslovný rozsudek papežský o koruně uherské a král římský vyzván, aby Karla Roberta podporoval. Nevíme, zda Albrecht, dávaje Bonifácovi VIII. z Norimberka 17. července 1303 znova slavnostní ujištění svých slibů, snad tak neučinil projevem, který jeho nepřátelské postavení k Václavovi nepokrytě prozrazoval, anebo zda předstírání dobrých styků vzájemných ještě některou dobu potrvalo. Nikterak však nelze pochybovati o tom, že Albrechta nezůstaly tajny diplomatické i vojenské přípravy českého krále a jest velmi pravděpodobné, že byl dobře zpraven i o důvěrném jednání česko-francouzském,[1]) zachytiv jednoho z poslů českých.

Nebylo-li tedy nepřátelství mezi králem českým a Habsburky v druhé polovici roku 1303 ještě otevřeně vyhlášeno, bylo jistě veřejným tajemstvím, že k boji dojde co nejdříve, a dobře rozumělo se obecně zejména slavnostnímu a nápadně okázalému návratu Albrechtovu do Rakous v září 1303. Bylť zjevné, že král přichází do největší državy rodové, kde vůbec nepobyl od své volby roku 1298, hlavně proto, aby sebral její síly k útoku na země české, a Vídeň stává se ve chvíli té ohniskem nejhorlivějších příprav diplomatických i vojenských. Mnoho knížat říšských tu navštěvuje Albrechta, zejména jeho zeť, Albrecht vévoda Saský, falckrabové rýnští Rudolf i Ludvík, oba mladí vévodové korutanští, Jindřich hrabě Gorický, arcibiskup salzburský, biskup pasovský a jiní páni, jejichž pomoc v chystaném tažení mohla býti především cenná a jejichž získání bylo přední snahou Albrechtovou. A proto pochopíme, že způsobilo obecné vzrušení, když koncem listopadu ve Vídni se objevil český kancléř, Petr z Aspeltu, aby jménem svého pána, tehdy právě v nedalekém Brně prodlévajícího, s Albrechtem přece ještě jednal „damit zwischen in bêden wurd gemacht ein suon".

Byl to poslední pokus smíru, o němž nám bohužel jen stranické vypravování rýmované kroniky štýrské podává zprávu a k němuž patrně popud vyšel z české strany; ale přes to nebyla to jistě pouhá pout do Canossy. I v nové situaci, způsobené smrtí Boni-

[1]) Svědčí tomu skutečnost, že ve formuláři vzniklém v kanceláři Albrechtově není zachován jen duplikát návrhu Václavova do Francie poslaného, nýbrž i kreditiv posla, jemuž byl svěřen. Otakar Štýrský, který jest takřka officiálním oslavovatelem vlády Albrechtovy, znal zřejmě text smlouvy a ukul z ní těžké obvinění i králi českému i Petrovi z Aspeltu.

fácovou a tím, že naděje ve Francii kladené selhaly, nebyl Václav II. nucen hledati míru za každou cenu. Šlo mu asi o čestné odvrácení boje, který pro tu i onu stranu mohl skončiti tragicky, a vskutku ani Albrecht neodmítal zhola jednání. Přijal poselství a mezi Brnem a Vídní došlo na sklonku roku k delšímu vyjednávání, jehož se vedle českého kancléře účastnil především nejobratnější diplomat habsburský, Jindřich z Klingenbergu, biskup kostnický; ale výsledek byl od počátku pochybný, ježto požadavky, které Albrecht kladl, byly příliš tvrdé.

Král římský se nespokojil s tím, že, dovolávaje se výroku stolce papežského, žádal ustoupení Přemyslovců z Uher; osvojuje si plně hledisko papežské popíral také právo Václavovo ke koruně polské a což bylo ještě závažnější, hodlal užíti okamžiku i k tomu, aby rázem zastavil vůbec postup moci české do sousedních krajů říšských. Žádal na švakrovi bez obalu, aby se vzdal držení Chebu i zemí míšenských. Peníze, v němž mu kraje ty roku 1298 byly zastaveny, mělo se Václavovi ovšem dostati, ale z vlastního měšce, do něhož ruka Albrechtova i nadto hodlala hluboko zasáhnouti.

Neboť nepřihlížeje nikterak k vyjimečnému postavení koruny české v rámci říše a k tradicionálním výsadám jejím, tvrdil Albrecht, že králům římským přísluší právo regální k veškerým dolům v českých zemích zdviženým a že se právu tomu Přemyslovci dotud jen neprávem vymykali. Tím se prý sice těžce prohřešili proti říši, ale Albrecht byl hotov prominouti a i pro budoucnost právo regální Václavovi popustiti, přizná-li mu jakožto desátek císařský značnou sumu — v Čechách se později mluvilo o 80 tisících hřiven — anebo postoupí-li mu urburu kutnohorskou aspoň na šest let.

Kutná Hora, podle jedněch, „ohnisko lakotenstva a propast všeho zla", podle jiných božský zázrak bohatství, tvořící nejpevnější sloup moci králů českých, lákala k sobě zrak krále římského silou neodolatelnou. Albrecht, jehož podle slov kronikářských „štěstěna vynesla až k nejvyššímu vrcholu, ale jehož žízeň po moci ani Rýn ani Dunaj nedovedl uhasiti", hleděl od dávna se závistí na požehnání, které útroby země do klína nenáviděnému českému švakrovi sypaly a které jemu bylo odepřeno přese všecko úsilné hledání. Annalisté rakouští vypravují, jak nutil kláštery svých zemí se značným jejich nákladem k hledání ložisek drahých kovů a jak žárlivě dbal svých důlních práv; když roku 1297 ve Štýru

byl nalezen poklad zlatých mincí římských a sběhlým obyvatelstvem rozebrán, vymáhal jej vévoda na účastnících kořisti vytýkaje důrazně, že vše, co země jeho kryje, jen jemu patří. Státi se, třebas na kratko, pánem legendární Hory, jevilo se jemu, který býval po všecek život, chtěl-li dosíci vytčených cílů, nucen k tuhé šetrnosti, svodem nad jiné silným, a nepodařilo-li se to, bylo snad aspoň možno donutiti krále českého pod zástěrkou právního nároku, aby z vlastních důchodů vyplatil říšské zástavy míšenské, v nichž Albrecht již viděl léna svých synů a nový podklad vzrůstu moci habsburské.

Plán byl pojat s nevšední bystrostí a jeho právní rouška, spojená s výroky stolce papežského, chránila krále římského aspoň poněkud před výčitkou, že přepadá bez důvodů dotavadního spojence, jehož pomocí dosáhl trůnu. A není vyloučeno, že Albrecht nalézal současně i jiné motivy, jimiž měl býti Václav zeslaben. Slyšíme, že pochyboval i o právech jeho ke Krakovsku a Sandoměřsku, ujímaje se nároků Lokýtkových, a podle kroniky štýrské hájil dokonce i Mikuláše Opavského, manžela své sestřenky, který po ztrátě kapitanátu v Polsku patrně zatoužil po znovunabytí Opavska.

Byla to tedy příliš veliká kytice nároků a požadavků, kterou kancléř Petr z Vídně do Brna přinášel, a pochopíme, že je nemohl Václav II., nejsa poražen, ani z části přijmouti. Bylo však o nich přes to jednotlivě jednáno a obratní juristé dvora českého užili při tom jistě výzbroje své co nejdůkladněji. V kronice zbraslavské slyšíme ještě ohlas jejich vývodů, dovolávajících se na příklad toho, že Albrecht, nemaje dotud ani důstojnosti císařské a neovládaje „plene fasces imperii“, nemůže prostě „iure regio“ vymáhati desátky, kterých králové čestí nikdy neplatili.

Toto nezvyklé rozlišování práva císařského od kusého práva krále římského jest zvláště význačné, prozrazujíc nám znova tehdejší těsné styky dvora českého s francouzským. Neboť také legisté Filipa Sličného se snažili zeslabovati moc králů římských v Burgundsku i v Italii především theorií, podle níž římský král, který ještě na císaře není korunován, pouze ve vlastním „regnum Alemaniae“ má plnou moc vládní, nikoliv však v ostatních korunách imperia.[1])

[1]) Právníci francouzští podpírali tvrzení to také zákony Justinianovými, v nichž císař mluví o ustanoveních, jež jsou „ex eo tempore valitura,

Hlediska toho, kterým si moc francouzská rovnala cestu k Rýnu a k Alpám, chápe se tedy Václav II. jako prostředku obrany a snaží se vindikovati koruně české podobné vyjimečné postavení mimo vlastní „království německé", jaké theorie korunovační přisuzovala koruně arelatské. Proti papežským rozsudkům ve věcech uherských a polských pak vytýkal zejména svá práva, získaná „legitimae successionis, dotis et vocacionis titulo" a co jiného více, hlavní podporu však při jednání mu poskytl markrabí braniborský Heřman, který sám přijel do Brna, aby se odtud za Albrechtem odebral do Vídně a pak ještě dále do Štýrského Hradce. Než ani úsilovné přímluvy braniborského zetě a jeho opětovné doléhání nepohnuly Albrechta k větší ústupnosti. Byl patrně nezvratně rozhodnut k záporu a snažil se jen nejprudším způsobem odvrátiti Heřmana od spolku s Václavem, hroze také jemu říšským achtem.

Ale marně; na Braniborce nepůsobily ani výklady o tom „waz schaden unde smâch dem rîch in kurzer frist widervaren ist von dem kunig Wenzlâ". Jsa zcela získán postoupením Míšně a nejsa nikterak zváben vyhlídkou, že by i tam, v přímém sousedství jeho rodu, rostoucí moc habsburská se měla usaditi, zůstal Heřman věrným českému strýci a odejel náhle z Vídně.[1])

Tak se skončilo zcela bez úspěchu dlouhé jednání krátce před vánocemi 1303 a nepřátelství mezi Habsburky a Přemyslovci se

---

quo nutu divino imperiales suscepimus infulas"; tak činil na př. Jean Cabussole v dobrozdání pro město, Die sepsaném někdy roku 1310, tedy v době, kdy si Filip IV. vůbec při svých pokusech o Toul, Lyon a jiná města říšská touto korunovační theorií postup usnadňoval. Ale věc nebyla tehdy nikterak nová; Fr. Kern, Die Reichsgewalt der deutschen Könige nach dem Interregnum, Hist. Zeit. 106, 43 sq, ukázal dobře, že již za dob Rudolfových k Francii se klonící lenníci říšští, jako falckrabí burgundský Ottenin nebo Delfin Humbert, téže záminky užívali k odmítání vrchní moci krále římského a že především Karla z Anjou lze považovati za vynálezce theorie, jež měla zabrániti znovuvzkříšení říšské moci v království burgundském i italském.

[1]) O jednání tom zachovala nám sice jen kronika Otakara Štýrského zprávu, ale není důvodu jí nevěřiti, aspoň pokud jde o hlavní rysy, obvyklým fabulovaním veršovcovým ovšem přizdobené; neboť vypravování Otakarovo souhlasí s itinerářem Albrechtovým a také pobyt Václavův v Brně v listopadu i prosinci 1303 lze listinami doložiti (Reg. IV. Nr. 1939 a Cod. dipl. Mor. V. Nr. 158).

stalo nejen neodvratnou, nýbrž i obecně přiznanou událostí. A zřejmým projevem jeho bylo také odvolání habsburského prince Jana od dvora pražského.

Čtrnáctiletého tohoto syna — pohrobka předčasně zesnulého bratra Albrechtova Rudolfa a české princezny Anežky choval totiž Václav II. od útlého dětství na svém dvoře a vymáhal pro něho, jak se zdá, již dávno podíl na dědictví otcovském. Podle některých zpráv kmitla se osoba Janova i ve vyjednávání o Míšeň na sklonku roku 1303 a na české straně byla prý ochota k ústupkům ve prospěch tohoto vnuka Rudolfa Habsburského a Přemysla II. Otakara, jimiž mohl býti spor o říšské zástavy při severních hranicích českých po dobrém vyrovnán.[1]) Ale když vše se rozbilo, tu naléhal Albrecht na to, aby mladý Jan, jeho budoucí vrah, opustil český dvůr, obávaje se snad, že by v něm Václav měl nebezpečné rukojmí, a s Janem odešlo poslední zdání vzájemné shody obou dynastií. Zbývala válka, jež měla rozhodnouti mezi Václavem a Albrechtem podobně, jako kdysi mezi jejich otci meč rozhodoval.

* * *

Rok 1304 stal se vskutku rokem prudkého zápasení válečného habsburské moci s králem českým, ale boj vlastní vzplanul teprve v jeho druhé polovici a zejména sám Albrecht zasáhl do války hlavní silou svou až s podzima. Toto opoždění, které, jak se pak ukázalo, bylo z hlavních příčin neúspěchu, vysvětlíme však snadno, uvážíme-li jakých příprav žádalo tažení proti Čechům. Šlo£ o přípravy rázu právního, finančního i vojenského a nadto ještě o překonání četných jiných překážek.

Albrecht Habsburský nemínil s Václavem II. vésti pouhou válku sousedskou, k níž stačila prostá opověď; chtěl vystoupiti jménem vší říše a to nebylo mozné bez některých průtahů a bez tradicionálních kroků soudních. Listiny k tomu hledící se nám sice nezachovaly, ale právní postup byl sotva jiný, než jakým roku 1300 Albrecht vystoupil proti Janovi Hennegavskému ve sporu o Holland, Zeeland a Frísko. Výrokem zpřízněných knížat, vysloveným na dvorském roce v obvyklé formě „reichsweistumu", dal si král římský patrně nejprve přiřknouti právo výkupu zástav říšských v Chebsku

---

[1]) Tak bych aspoň vysvětloval narážku v dobře zpravené Cont. Zwetlensis 661.

a Míšni a uznati nárok na regál horní v Čechách.[1]) Slavné poselstvo — kronikář zbraslavský mluví výslovně o „nuncii satis solemnes" — neslo pak do Prahy citaci, vyzývající Václava, aby se zodpovídal dvorskému soudu říšskému jako „škůdce knížectví a práv říšských," a dal do jisté doby zadostiučinění. Když Václav II. setrval v odporu a lhůta prošla, byl knížaty na jiném sjezdu říšském vysloven rozsudek, na základě jehož mohl král Albrecht přistoupiti k publikaci achtu a žádati členy říše o pomoc proti českému rebellovi.

Jest pravděpodobné, že předbežný nález a citace byly učiněny v Norimberce, když tam Albrecht v době mezi 10.—20. březnem roku 1304 slavil dvorský sjezd,[2]) a konečné odsouzení že se stalo až na říšském sjezdu ve Frankfurtě v posledních dnech června téhož roku; neboť tam byl, jak listiny dosvědčují, vynesen přísný rozsudek i proti markraběti Heřmanovi Braniborskému, spojenci Václavovu, a lze míti za to, že obojí se stalo zároveň.

Sám právní postup proti králi českému žádal tedy několika měsíců, kteréžto doby Albrecht ovšem zároveň již užil k mobilisaci branných sil, umožňující mu vytrhnouti do pole hned, jakmile říšský acht proti Václavovi bude vysloven. Než přípravy ty, s nimiž začal již za zimního pobytu v Rakousích a Štýrsku, nebyly lehké.

Poměrně nejsnáze bylo se zajistiti pomocí z Uher. Karel Robert sám se tehdy přiznával výslovně,[3]) že veškeru naději svou opřel o „drahého strýce Albrechta" a proto vypravil k ujednání společného postupu do Vídně již na sklonku roku 1303 poselstvo vedené magistrem Benediktem, synem hraběte Budy z Gezthu, který byl i před tím sloužil při diplomatických posilkách do Říma.

Ale bylo jisté, že strana neapolská v Uhrách zesílí tou měrou, aby mohla ohroziti moc českou tak, jak by k rozhodnému úspěchu bylo třeba? A za nejpříznivějších poměrů znamenala pomoc odtamtud jen sbory lehké jízdy, jež nerozhodovaly boj. Daleko více

---

[1]) Vysvítá to také ze slov kroniky zbraslavské, jež tvrdí v 71. kapitole, že Albrecht chystaje válku „convocat quosdam principes et amicos, justum se asserens, confugiens non ad conscienciam sed ad testem".

[2]) Viz Mon. Germ. Const. IV. Nr. 187. Podle smlouvy uzavřené Albrechtem 1. května 1304 s biskupem vircpuským (ib. Nr. 188) acht říšský proti Václavovi II. tehdy ještě nebyl formálně vyhlášen, kdežto 1. července (ib. Nr. 194) již ano. Z toho vyplývá značná pravděpodobnost pro červen jakožto měsíc konečného rozsudku.

[3]) Cod. dipl. Andeg. Nr. 74.

záleželo na solidním sboru rytířských bojovníků, jehož jádro bylo postaviti rodovým drzavám habsburským, a k tomu nestačily jen dlouhé porady, v nichž podle štýrského kronikáře Albrecht jednal se svým synem Rudolfem podrobně o tom, „mit wie getânen dingen, er uz solde bringen grâven, friên, dienstman, swaz er der möht geten in ietwederen sînen lande". Neboť bylo nutné, získati k spolehlivé a účinné účasti na tažení nejen mocné pány zemské, svobodné i ministeriály, ještě před několika lety v Rakousích i ve Štýrsku znova a znova se bouřící proti „švábské" vládě Habsburků; bylo třeba zmoci tu i rozličné jiné překážky, v jejichž překonávání Albrecht sám byl zešedivěl. Nebylať vnitřní a territoriální ucelenost zemí rakouských nikterak dokonána, a mnohonásob je jestě prostupovaly větší a menší državy rozličných svobodných pánů říšských a zejména knížat duchovních, bez jejichž souhlasu nebylo možno uvolniti všecku brannou sílu kraje. S arcibiskupem salzburským, biskupem pasovským, řezenským, frisinským, bamberským bylo tu jednati o pomoc i s opaty velikých klášterů bavorských, v zemích rakouských rozsáhlými enklavami vládnoucími, a zejména bylo třeba pojistiti se i proti možným nemilým příhodám na neklidném jižním pomezí štýrském.

V boji s Přemyslem II. Otakarem platným spojencem Rudolfovým tu býval kdysi, jak známo, Menhart Gorický a Tyrolský, jemuž podílem z vítězství se dostalo vévodství korutanského, zástavního držení Kraňska i marky vindické. Synové jeho Ota, Jindřich a Ludvík, od roku 1295 v državách těch společně vládnoucí, byli nejdůležitějšími sousedy Habsburků na jihu a dosud také jejich věrnými spojenci. Nejpodnikavější z nich, mladý Jindřich Korutanský, bojoval po boku Albrechtově roku 1298 u Göllheimu a účastnil se později i jeho tažení proti kurfiřtům na Rýně. Zachovati pomoc Jindřichovu a jeho bratří v těžkém boji s Václavem bylo tedy přední snahou Albrechtovou a Otakar Štýrský líčí velmi podrobně, jak se o to jednalo ve Vídni na samém sklonku roku 1303. V jeho vylíčení mají vrch ovšem motivy spíše osobní a podružné, jako na příklad nevraživosti turnajové mezi rytířstvem korutanským a habsburskými Šváby, ale jádro vypravování jest nepochybně správné.

Mladý vévoda, kterého osud o několik let později postavil do Čech za hlavní překážku vítězného postupu moci habsburské, ocitá se tehdá po prvé v odporu s králem římským, manželem

jeho sestry Alžběty. Albrecht vymáhal na něm pomoc proti Čechám, vymáhal ji sliby i hrozbou, že jemu a bratřím odejme říšskou zástavu kraňsko-vindickou, ale marně. Nelze říci, zda snad již tehdy Jindřichovi byly učiněny naděje na ruku nejstarší dcery Václava II., nebo zda byl prostě syt obětí ve prospěch moci habsburské a dotčen obavami před jejím přílišným vzrůstem. Odepřel a jeho neochota byla královskému švakrovi těžkým zklamáním, neboť pomoc rodu korutanského nevyvážilo, získal-li Albrecht některé menší pány okolní, jako byl Albrecht Gorický nebo hrabě Menhart z Ortenburka. A odmítnutí Jindřichovo nadto jistě i vydražilo podmínky těchto sousedů tak, že i k získání podružného spojence, jako byl třeba hrabě Oldřich z Heunburka, bylo třeba postoupení důležitého hradu Arnfelsu v Dolním Štýrsku.

Veškerá jednání ta zabavovala Albrechta tedy v prvních měsících roku 1304; začátkem března pak opouští Rakousy a v nejbližší době ukazují nám data listin, jak neúnavně, zatím co říšský process proti Václavovi dozrával, král římský sám kroužil jižním i jihozápadním Německem od Norimberka až ke švýcarským horám a k ústí Mohanu, pojížděje po říšských městech s horečným chvatem a jednaje s velikými i drobnými pány o pomoc proti Čechám, při čemž byl nucen nešetřiti ani sliby ani hotovými obětmi.

Neboť na počátku 14. věku nestačilo prosté vyzvání, aby vytvořilo velké vojsko národní a přivádělo členy říše pod prapory královské. Knížata a hrabata říšská se již necítila povinna prostě „bî des rîches hulden naht unde tag dem rîche ze dienen". Proto Albrechtovi bylo jednati s každým z nich zvláště, přemlouvati a kupovati, a to tím více, že veřejné mínění v Němcích, jak souvěký mnich kronikář fürstenfeldský zřejmě naznačuje, nemělo chystanou válku proti Václavovi veskrze za spravedlivou a hledělo velmi střízlivým okem na domnělá provinění českého krále proti říši.

Poměrně nejsnazší bylo získání některých knížat duchovních, podléhajících vůbec více vlivu královskému, zvláště tu, když šlo o válku schválenou Římem. Vedle jmenovaného již Konráda Salzburského a jeho sufragánů z oblasti bavorské mohl se Albrecht záhy bezpečiti i na pomoc biskupa augšpurského, vormského, špýrského a opata fuldského, k nimž se ovšem družili i starší klienti domu habsburského, biskupové kostnický a štrasburský,

a posléze přistoupil i mocný biskup vircpurský.[1]) Za to nepoměrně méně bylo knížat světských, kteří byli ochotni účastniti se útoku na moc přemyslovskou. Nejpodstatnějším úspěchem úsilí Albrechtova ve směru tom bylo, že získal téměř všecek rod wittelsbašský, pro vpád do Čech zvláště důležitý, rod, jehož se bylo po případě i báti, kdyby se Václavovi snad podařilo na svou stranu jej převésti.[2]) Vskutku nejen falckrabí Rudolf, nýbrž i jeho dolnobavorští strýcové, Ota a Štěpán, se zavázali na jaře 1304 k pomoci králi římskému a tím byl ucelen nepřátelský polokruh, země české z jihu svírající.

Než nešlo jen o získání spojenců politickými důvody a obecnými sliby; finanční stránka velikého podniku byla mnohem svízelnější. Neboť jen malá část knížat říšských, králi pomoc přislíbivších, byla patrně ochotna nésti také břemena ze závazku toho plynoucí. Většině byl král nucen zaručiti v náhradu značné obnosy peněžité a tak se dovídáme na příklad z dopisu falckrabího Rudolfa, náhodou zachovaného, že kníže ten se zavázal k tažení do Čech jen za znamenitou sumu, z níž část mu byla hned splacena a zbývajících 1200 hřiven zapsáno na některých zbožích ve vévodství rakouském. A podobné smlouvy bylo Albrechtu uzavírati nepochybně i s četnými jinými spojenci a to valnou měrou i se zcela drobnými pány říšskými, jejichž význam byl ovšem posilován souvěkými poměry vojenskými.

Bylať na počátku 14. století každá větší válka útočná již podnikem velmi nákladným, který nebylo lze vésti jen náhodně improvisovanými silami a na rychlo sehnanou výzvou. Měla svou odbornou techniku a pevné společenské předpoklady. Vojsko

---

[1]) Zajímavá smlouva jeho proti Václavovi, uzavřená s Albrechtem 1. května 1304, jest otištěna v M. G. Const. IV. Nr. 188.

[2]) Neboť že se král český vskutku namáhal, aby v nastávajícím boji sousední knížata říšská pro sebe získal, jest nepochybné. Podařilo se mu to sice, jak jsme již viděli, pouze u Askánců Braniborských a zpráva Jana z Vitrinku, že také kurfiřt mohučský a vévoda saský za veliký peníz přešli na jeho stranu, jest nepochybně mylná, ale Albrechtovi bylo zajisté nejedním drahým ústupkem pečovati o to, aby v tomto směru činnost české moci překazil. Tak zdá se, že Gebhard Mohučský užil právě této příležitosti, aby si vymohl na králi římském slevu tuhých podmínek z roku 1302, a že i z Říma ve věci té bylo na Albrechta působeno (viz k tomu Vogt, Reg. der Erzb. von Mainz Nr. 824).

do pole táhnoucí hemžilo se ovšem množstvím rozličné čeládky pěších záškodníků a lehce oděných harcovníků, ale boj vlastní rozhodovala rytířská jízda, na velmi drahých koních, za něž si páni počítávali až po padesáti hřivnách, chráněná oděním ceny rovněž nesmírně veliké a provázená houfem služebnictva. Toto jádro vojska nebývalo sice příliš četné,[1]) ale za to velmi drahé, takže jen panovníci nebo města vládnoucí značnými důchody mohly sehnati několik set nebo dokonce přes tisíc plnocenných kopí.

Neboť železné čety ty mívaly převahou již zřejmě ráz řemeslně námezdnický. Dotkli jsme se věci té sice hned v předchozích kapitolách, nebude však se škodou, osvětlíme-li ji tu poněkud podrobněji. Zámožnější šlechta byla v pozdějším středověku sice skoro vesměs rytířsky vyzbrojena a v klání vycvičena, ale jen s malou poměrně částí její bylo panovníkům počítati při jakémkoliv větším podniku vojenském a to skoro vždy za drahý žold. Z prosté povinnosti poddanské nebo na základě závazků lenních bývalo ozbrojené panstvo a zemanstvo téměř všude svolné jen ke krátkým hotovostem obranným nebo rychlým odvetným nájezdům do sousedstva. Knížata upravovala ovšem zřízení manská znova a znova, snažila se je utužovati, ale opatření ta stačila zpravidla sotva k zajištění několika pevných míst a rezavěla příliš rychle. Annalista kolmarský vypravuje na příklad k roku 1304 výslovně, jak drsných slov bylo užívati Albrechtovi, aby aspoň část rytířstva elsaského, svých lenníků, k jízdě do Čech pohnul; hrozil jim prý dokonce zdaněním chlapským, nebudou-li ochotni urozenou svobodu svou s mečem v ruce vysluhovati, a ani to nemělo, jak se zdá, valného výsledku.

Vážnější operace vojenské, na dobu několika měsíců se protahující a žádající solidního obozu i jiných technických pomůcek, obstarávaly tehdy již jenom skupiny rytířského žoldnéřstva,

---

[1]) Pro souvěký názor o početnosti velikých vojsk jest význačné prohlášení sienských guelfů z roku 1282, kteřížto slibují, že poslechnou krále, přijde-li vskutku s „Theotonicorum militum magna potencia, scilicet numero quingentorum“. Tedy 500 rytířů byla již veliká armáda, s níž římský král v Italii důstojně vystupoval. Z hlediska toho jest také třeba posuzovati původní závazek krále českého, účastniti se římské jízdy četou 300 oděnců, jakožto závazek velmi těžký a podstatný, dokud nebyl v malý plat proměněn.

které se válce odborně věnovalo a služby své prodávalo ať na delší dobu ať na jedinou kampaň válečnou.

Dělo se to podle pevných smluv námezdních. Ve smlouvách těch nešlo ovšem vždy o žold stanovený přesně podle počtu kopí a dnů služebných, ač ani takové smlouvy na počátku 14 věku nebyly nezvyklé;[1] nejčastěji sjednáván souhrnný peníz hned za celé tažení, splatný z části předem, z části dodatkem, a vedle něho určen i tarif náhrad za škody utrpěné ztrátou koní nebo jednotlivých kusů zbroje a vyjednány podíly na kořisti.

Nad lenníkem nebo ministeriálem provázejícím prapor knížecí z vděku za udělenou půdu nabývala tak ve vojštích pozdějšího středověku stále více vrch pestrá, z rozličných končin shledaná společnost professionálů, namnoze mladších synků šlechtických, spojujících s dobrodružným sklonem snahu po zakoupení některého zboží doma nebo v cizině z výsluh vojenských.

Námezdné to rytířstvo, jehož rozvoj byl valně podporován i šířícím se hospodářstvím peněžním, rozmohlo se nejprvé v zemích románských, zejména ve Francii a Katalonsku, ale od druhé polovici 13. věku počínaje i Německo, a to hlavně kraje švábské, porýnské a francké, stále vydatněji opatřují země sousední za žold odborně osvědčenou chasou rytířskou. Většinou se nedálo její najímání jen jednotlivě, nýbrž v houfcích, sebraných zkušenými kapitány a rotmistry, kteří na válku již dokonce hleděli způsobem pozdějších kondottierů a mívali vedle vyššího žoldu osobního také rozličné znamenité provise. Jimi vyrůstá na kmeni středověké chevallerie svérázná odnož, plná smělé a bezohledné podnikavosti, která vskutku dovedla nejeden drobný rod hraběcí a rytířský k větší moci territoriální. Neboť z výsluh a kořistí řemesla válečného množili někteří šťastní kapitáni soustavně své rodové statky, kupovali zboží za zbožím a umožnili potomkům svým někdy až i postup do vysokého kruhu knížecího.

---

[1]) V případě tom se platívalo nejčastěji jízdnímu těžkooděnci po 4 hřivnách stříbra měsíčně, jej provázejícím lehkooděncům pak jen čtvrtina peníze toho; většinou však býval rytíř v případech těch zavázán, stravu a píci ze žoldu si kupovat. Nejvíce zpráv pramenných o smlouvách takových sebral K. H. Schäfer v knize „Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts", kde ovšem pozornost jest obrácena především k zvláštním poměrům vlašským.

Dokonalým vzorem takového hraběcího kondottiera, rytířskou válkou na vlastní i cizí vrub vedenou věčně zabaveného, ale také stále výše a výše vynášeného, byl na počátku 14. věku třebas Eberhard Virtemberský, s nímž se nám ještě nejednou bude obírati. Nebyl však jediným význačným representantem tohoto typu urozených dobrodruhů; podrobné dějiny Švábska, Bavorska a vůbec jihozápadního Německa nám ukazují mnoho jiných podobně podnikavých pánů říšských, bez nichž se téměř žádná válečná srážka v souvěké střední Evropě neobešla a kteří byli vždy hotovi z jakéhokoliv politického konfliktu kořistiti, své služby té oné straně nabízejíce. Hrabata z Castellu, Hohenlohe, Oettingu, Hennebergu, Leuchtenbergu, Hirschbergu a jiní drobní dynasté jihoněmečtí dávají se neúnavně s družinami svými do vojenských služeb větších knížat a tvoří jaksi společnost, s níž se potkáváme takřka na všech souvěkých bojištích středoevropských.

Habsburkové, kteří sami vyšli z tohoto neklidného prostředí říšské šlechty švábské, pochopili dobře, jakou mocí jest odborně vyškolené rytířské žoldnéřstvo jihoněmecké a dovedli obratně užívati ve svých službách jeho sil a věhlasu. Námezdná družstva švábská a porýnská, obestírající se sebevědomě nimbem nepřemožitelnosti, tvořila dlouho vlastní jádro jejich moci, jsouce pro domýšlivost a zpupnost svou v Rakousích i Štýrsku stejně málo oblíbena, jako francouzské rytířstvo, kterým souvěcí Anjouovci podobně ovládali království neapolské a velikou část Italie ostatní.

Zajistiti se tedy co možno největším počtem bojovníků těch a soustřediti ve vojšti svém nejosvědčenější hejtmany námezdné bylo zajisté úsilnou snahou Albrechtovou na jaře roku 1304, ale nebylo nikterak snadné sehnati zároveň i náklad na to potřebný.

Zmínili jsme se již v první kapitole o tom, jak boj Rudolfův s Přemyslem II. souvěkovcům se jevil namnoze soubojem chudého Davida švábského s bohatým Goliášem českým a také nový zápas Albrechtův s Václavem nepostrádal v jejich očích podobných rysů. Neboť s přemrštěnými pověstmi o bohatství krále českého kontrastoval zřejmě finanční stav římského krále. Albrecht byl sice dobrý počtář a šetrný hospodář, neboť jinak mu nebylo ani možno dosáhnouti životních cílů; bedlivý dozor nad veškerými důchody dýše z velikých urbariálních soupisů habsburských

jeho doby a také výslovné zprávy pramenů to dosvědčují, ale válka vedená roku 1298 a pak hned na to v letech 1300 až 1302 vyčerpala ho skoro úplně a proto přípravy k českému tažení roku 1304 se neobešly bez hromadného zastavování kde jakých důchodů rodových i říšských, jen aby bylo možno jak knížecím pomocníkům, tak i drobnějším vůdcům námezdných rot poskytnouti záruky za slíbený žold a náhrady polních ztrát, bez kteréhožto zajištění vypočítaví bojovníci nebyli nikterak ochotni do pole vytrhnouti. Král Albrecht napjal ve směru tom jistě veškeru svou nevšední energii a prostředky, kterých mu bylo se chápati, byly nejrůznějšího druhu. Brzy čteme, že donucuje rakouské úředníky zemské, aby ručili bavorskému vévodovi za slíbený obnos žoldu, brzy získává peníze půjčkou u florentského domu obchodního Alfani, dávaje mu jako zástavu do správy mincovnu ve Švábském Hallu, zatím co sám neúnavně objížděl říšská města, vymáhaje na nich mimořádné dary a půjčky. Tak vzpomínal annalista kolmarský s trpkostí, jak na jeho rodném městě král tehdy vynutil dar 400 hřiven a ještě jiné věci.

Bylo Albrechtovi vyčerpati kde který zdroj příjmů do dna, což nebylo ovšem možné bez průtahů a také z těchto příčin král nemohl hned na jaře 1304 tažení své do zemí českých nastoupiti, nýbrž protahoval počátek jeho takovou měrou, až v Porýnsku se již ozývaly hlasy, že si na Čechy vůbec ani netroufá, obávaje se moci krále, kterému prý ustavičně tisíce hutníků vynášejí z útrob země zlato i stříbro.

A při tom při všem bylo králi římskému třeba míti v pilné patrnosti ještě i kroky Václavovy, jimiž si český král v říši chtěl rovněž zajistiti spojence a sebrati vojsko námezdné stejně jako to činil kdysi i jeho otec před osudným bojem s králem Rudolfem. Tu spěla úsilná snaha Albrechtova ovšem k tomu, aby takové verbování české v Němcích co možno nejmenším úspěchem bylo provázeno a říšský process proti Václavovi II. zahájený byl ve směru tom nepochybně zvláště dobrou zbraní.

Hlavně proto patrně se českému králi nepodařilo z urozených pánů porýnských získati do svých služeb nikoho jiného, než mladého Ruprechta Nasavského, syna zabitého krále Adolfa, kdysi ženicha zemřelé dcery Václavovy Anežky, který byl po smrti otcově po celý rok držán v zajetí Albrechtově a hořel asi touhou pomstíti smrt otcovu.

Ruprecht odebral se se svou zbrojnou družinou opravdu ochotně do Čech, ale mimo něho se toho neodvážil nikdo jiný z jihoněmeckých pánů, takže úmyslné zkřížení obranných opatření českého krále bylo v tomto směru vskutku provázeno zdárným výsledkem. A ostatně bylo postavení Václavovo ve chvíli, kdy pomalý postup příprav soupeřových mu mohl snad výhody některé poskytnouti, i jinak značně znesnadňováno, totiž vývojem poměrů v Uhrách, jenž ho konečně přinutil k tomu, aby ještě dříve než se bude měřiti s králem římským, podnikl chvatnou výpravu na pomoc synovi do Budína.

Panství českého královice v Uhrách jevilo se totiž od sklonku roku 1303 stále neutěšenějším a na konec i vážně ohroženým. Morální váha výslovného rozhodnutí papežského počínala tehdy znenáhla sice ale přece jen vážnou měrou působiti. Až do nedávna bylo české straně možno tvrditi, že Řím nepromluvil slova konečného, ale začátkem srpna 1303 vrátilo se do země slavnostní poselstvo Karla Roberta, rozsudek Bonifáce VIII. byl na veliké schůzi přívrženců strany neapolské veřejně prohlášen a těžké tresty církevní pohrozily jménem samého papeže všem, kdož by dále trvali při Václavovi.

To vše nemohlo zůstati bez následků. Stranu neapolskou stihla ovšem v nejbližší době rovněž těžká rána. Administrátor ostřihomský, Řehoř Bodod, který byl na podzim sám zajel k papeži, patrně proto, aby nedal jeho podpoře usnouti, zahynul při katastrofě v Anagni rukou svěřepých útočníků takřka před očima Bonifácovýma. Ale jeho stolec přešel rychle na jiného horlivého stranníka rodu Anjou, Michala dotud biskupa záhřebského, který se spolu s arcibiskupem kalocským ze všech sil vynasnažoval, aby odtrhl veškeré duchovenstvo koruny uherské od Václava. Zprávy o chystané válce Albrechtově proti Čechům pak působily rovněž nepříznivě, a to tím spíše, že král český nyní nemohl svým stoupencům v Uhrách již tak štědře platiti jako dosud, kdežto strana protivná naopak napjala veškeru sílu, aby je kupovala. Dovídáme se, že bába Karla Roberta, královna neapolská Marie, tehdy zastavila i šperky své a zlatou korunu u největší banky florentské, pověstné firmy Bardi a Peruzzi, jen aby umožnila nové zásilky peněz do Uher.[1])

---

[1]) Mon. Hung. Dipl. Emlékek I. Nr. 224; viz také Fejér VIII. Nr. 67.

Hlavně od počátku roku 1304 byla tedy hromadná deserce z tábora českého králevice zřejmě patrna. Palatin Štěpán, syn Ireneův, který ještě roku 1303 byl posílal svého klienta, hraběte Řehoře, do Čech peníze si půjčovati a na počátku následujícího roku ještě v listinách počítával data podle let panování Ladislavových, vydává 5. dubna 1304 listinu „Carolo illustrissimo rege regnante" a s ním přešla do nového tábora také kapitula jagerská pod jeho vlivem stojící. Totéž pak učinila tehdy i kapitula ostřihomská, kterou Václav II. ještě v létě 1303 se snažil zachovati při své straně odvoláním nepohodlného českého kastelána, a kapitula ta umožnila novému arcibiskupovi dokonce přístup do samé Ostřihomě.

Dotud váhající některá města dalmatská uznala rovněž Karla Roberta a postavení českého prince v ovzduší takto denně se množící zrady se jevilo znenáhla věru nebezpečným.

Roku 1303 ještě mohl jezditi krajem,[1]) nyní stával se takřka zajatcem v Budíně a ani tam nebyl zcela jist životem; cítil se prý poněkud bezpečen jen v novém městském paláci budínském uprostřed měšťanstva své strany a i tam tušil všude úkladné vrahy. Značnou nevýhodou pro jeho panství bylo ostatně také, že novému papežovi, Benediktovi XI., nebylo možno čeliti výtkou, že není „verus summus pontifex", jaké před tím proti Bonifácovi v Uhrách patrně hojně bylo užíváno.[2]) A nový papež ten, bývalý legát uherský, trval při rozhodnutí předchůdcově.

Vše to vedlo Václava II. k tomu, že se rozhodl na jaře 1304 uprostřed příprav válečných proti Albrechtovi, navštíviti Uhry osobně v čele značného vojska. Věda dobře o úmluvách mezi Habsburky a Karlem Robertem, doufal patrně, že se mu podaří rychlou ranou útočnou ochromiti uherského protivníka dříve, nežli se spojí s vojskem rakouským, a předejíti tak jejich součinnost, jež stala se kdysi Otakarovi osudnou. Pomalý postup zbrojení Albrechtova v říši to dovoloval a zdálo se vskutku účelné, učiniti ve věcech uherských pořádek dříve, nežli bude hájiti samých Čech.[3])

---

[1]) Tak byl v květnu 1303 v Pásztó blíže Jageru (Fejér VIII 1 Nr. 43).

[2]) Dosvědčuje to také důraz položený na slova „perpetuis futuris temporibus v e r i summi pontifices" při jednání pacifikačního sněmu roku 1308.

[3]) Věc bývá zpravidla ovšem líčena tak, jako by se byl Václav do Uher vybral prostě jen proto, aby synka odtud vyvedl. Mám však za to,

Tu bylo ovšem třeba, dáti zatím vládu v zemích českých do rukou spolehlivého „kapitána", který by byl s to, aby za nepřítomnosti královy možné útoky odrazil a další přípravy válečné řídil, a jest význačné, že Václav II. k tomu neurčil nikoho ze svých domácích důvěrníků. Jeho německý spojenec, Heřman, markrabí braniborský, zůstal hejtmanem v Čechách, a bezpeče se v něho, vypravil se Václav II. koncem května přes Moravu vskutku do Uher, učiniv z opatrnosti na cestě v Brně také ještě některá poslední pořízení pro případ své smrti, při čemž moudrý opat zbraslavský neopomenul, aby si tu nedal jakousi druhou listinou fundační zaručiti znova všechna zboží a práva, získaná klášteru za vlády Václavovy.[1])

Cílem tažení byl ovšem Budín a stísněné postavení mladého krále uherského se jasně jevilo také tím, že nesměl táhnouti otci vstříc, nýbrž že vyčkával jeho příchodu před samým městem. Václavovi II. však nešlo jen o to, aby tam prostě co nejrychleji dospěl. Chtěl si dříve zabezpečiti trvale důležité přechody přes Dunaj a proto s vojskem udeřil především na důležitý Kahutský brod u Parkáně, který byl v rukou nepřátelské kapituly ostřihomské, zmocnil se ho a na to i samé Ostřihomě. Velmi trpce si naříkali pak překvapení kapitulárové na plenění českého vojska v městě i v kathedrále; král sám prý s družinou vstoupil do sakristie, zmocnil se pokladu i armaria, v němž byly chovány listiny arcibiskupství, a dal proboštovi i kapitule tvrdě pocítiti svůj hněv za jejich nevěru.

že tak nebylo předem rozhodnuto, nýbrž teprve, když král český na vlastní oči poznal svízelnou situaci v Budíně, a že Václav II. původně počítal ještě s možností zabezpečit panování synovo v Uhrách vojenským úspěchem. Svědčí tomu aspoň jeho nepoměrně dlouhé prodlévání na půdě uherské v době, kdy jeho přítomnosti v Čehách bylo právě více než kdy jindy třeba, a také znamenitá moc vojenská, jejíž veliký počet nevytýkají jen letopisci rakouští, nýbrž sám Karel Robert, v jedné pozdější listině (Cod dipl. Andeg. 1. nr. 192) vzpomínaje toho, jak král český „cum magna et maxima multitudine armatorum usque Pesth personaliter venit." Toho všeho nebylo třeba, měl-li král od počátku na mysli jen vyvedení synka z Uher a nikoliv rozsáhlejší podnik válečný. Ostatně vypravuje dobře zpravený souvěký letopisec světelský výslovně, že Václav II. byl nucen z Uher odtáhnout „antequam negotia sua terminare posset... inconsumatis negotiis atque imperfecfis."

[1]) Tadra, Listář kláštera zbraslavského nr. 15 a Cod. dipl. Mor. V. nr. 194.

Vzetím Ostřihomě mělo vojsko české otevřenu cestu na Budín a mohlo v brzku rozbíti své stany před hlavním městem, „na Rákuši", jak praví Dalimil. A tam došlo i k setkání otcovu se synem.

Václav II. stál patrně o to, aby před tváří shromážděného množství bylo co nejjasněji prokázáno, že jeho syn jest svéprávným králem a jediné pravým nositelem svaté koruny uherské. Odpovídalo to však i jeho sklonu k slavnostní nádheře a zalibě v důstojné obřadnosti, že nežádal přirozeného a improvisovaného setkání se synem, s nímž se po tři léta nebyl viděl. Ozdoben korunovačními insigniemi sv. Štěpána vyjel mu mladý Václav z města v ústrety a na místě předem určeném, koberci bohatě zdobeném, uvítal latinským proslovením otce tak, jakoby cizí panovník vítal souseda, až na konec pravda nabyla přece vrchu nad důstojnou formulí a hošík se slzami padl otci v náručí.

Otakar Štýrský tvrdil sice později, že všechna sláva a okázalost ta byla jen k tomu schystána, aby se Václav II. mohl snáze zmocniti insignií korunovačních a s nimi ze země prchnouti. Než není to pravděpodobné. Král český by se byl sotva v Uhrách zdržel až pozdě do července, kdyby nebyl měl skutečně úmyslu, učiniti rázný pokus o upevnění moci synovy v zemi. Jeho sliby uherským přívržencům, že se oboří na stranu protivnou se vší mocí, kterou byl s sebou přivedl, nebyly asi vědomým klamáním, a vidíme vskutku, že se dály vážné přípravy k trvalému zabezpečení panství Přemyslovců v zemi a že zejména brannými posádkami českými byly na příklad nově opatřeny důležité body opěrné, jako byl Vyšehrad, zajišťující spojení mezi Budínem a Ostřihomí, nebo Bělehrad Stoličný. Ale některé nepříznivé okolnosti donutily krále posléze k úplné změně plánů původních.

Karel Robert se mu nepostavil vůbec polem a léto bylo výjimečně parné. V Rakousích prý vyschl roku toho Dunaj tak, až bylo lze jím probřísti, a vojsko české v Uhrách trpělo nesmírně nemocemi a nedostatkem píce, zatím co Václava II. docházela neutěšená zpráva za zprávou. Doufal-li snad přece, že říšská knížata, mezi nimiž měl kdysi tolik přátel, neschválí výslovně postupu Albrechtova proti němu, zklamal se, neboť v posledních dnech června bylo králi římskému lze ve Frankfurtě vyhlásiti proti němu slavnostní acht, zbavující jej i dědice jeho všech lén

říšských[1]) a ohroziti touž zbraní i jeho spojence a zástupce v Čechách, Heřmana Braniborského. A nad to pak došla do Budína v polovici července i vzrušující zpráva, že vévoda rakouský náhle vtrhl do Moravy a zle tam řádí.

Rudolf, nejstarší syn Albrechtův, byl s přípravami k tažení patrně hotov mnohem dříve, nežli otec jeho, v Porýnsku meškající. Kontingenty některých blízkých spojenců, jako byl Konrád Salzburský, vyčkávaly sice příchodu Albrechtova, ale rytířstvo štýrské a rakouské se začátkem července již hojně shromažďovalo kolem vévody, a Rudolf, nemoha na vlastní vrub začíti s tažením rozhodným, chtěl aspoň sebrané vojsko živiti na účet jižní Moravy. Zajistiv si bok posádkou vloženou do Marcheggu, překročil tedy Dyji a jal se loupežně zajížděti až do Brněnska.

Bylo to ovšem pouhé hubení a pálení otevřených vesnic, z nichž se obyvatelstvo valem utíkalo do pevných hradišť a měst. Jediným velikým úspěchem jmenovali účastníci lstné získání Mikulova bývalým majitelem městečka toho, Jindřichem z Liechtenstejna, a kruté vypálení dřevěné pohraniční tvrzky Jaroslavic na Dyji, v níž zahynulo mnoho rodin zemanských z okolí tak bídně, že to na dlouho utkvělo i v paměti otrlých žoldnéřů. Pohraniční škádlení však zneklidňovalo Václava II. v Uhrách a vzbuzovalo obavu, aby tam nebyl vůbec odříznut od Čech s vojskem ztenčujícím se, ježto se i věrnost pana Matouše Csáka, pána trenčanského, jehož územím bylo se králi vraceti, jevila velmi pochybnou. Nezbývalo tedy než jednati rychle a bezohledně.

Přes vynaložené úsilí vláda kralevice českého v Uhrách neměla již tolik půdy, aby jediný dědic trůnu českého i polského tu mohl setrvati bez nebezpečí, a vojska potřeboval otec k hájení vlastních zemí. Rozhodl se tedy syna vyvésti vůbec z neklidné země, kde nebyl na konec zcela jist ani Budínem, těžce nesoucím dlouhý interdikt, pro pikle stranníků neapolských, z nichž zvláště Ladislav, syn bývalého rychtáře Wernera, se zdál nebezpečným. Ale odjezd mladého panovníka neměl býti naprosto resignací na důstojnost královskou a práva, která si přičítal. Korunovační insignie, koruna, meč a šat sv. Štěpána, byly Uhrům zvláště

---

[1]) Že acht proti Václavovi vyslovený se vskutku i na dědice jeho vztahoval, vysvítá jasně z listiny mírové z roku 1305, kde se výslovně zmiňují „regales sentencie vel banna, que eius se extendebant ad heredes“.

posvátnou zárukou pravého panství nad zemí. Kdo je měl v moci, měl v očích národu přednost před každým druhým nápadníkem, byl jaksi v ochraně jejich mystické síly. Dávaje se s vojskem na zpětný pochod do Čech, vzal tedy Václav II. s sebou nejen syna, nýbrž také korunu i ostatní klenoty a také živá rukojmí. Hlouček velmožů, kteří se sice do Budína byli dostavili, ale v jejichž věrnost král neměl valné důvěry, byl jím lstivě zadržen a odváděn do Čech.[1])

Václav hledal v nich asi záruky, aby jejich rody nepřešly do tábora protivného, a chtěje se tak dokonale zajistiti i Budínem, sadil tam nové konšely s jakýmsi Petrmanem jakožto rychtářem, odváděje i odtud nemalý počet nespolehlivých patriciů do zajetí. Správa země za unikajícího mladého krále pak zůstala jeho plnomocnému kapitánu, Ivanovi z Gysinku, který s bratrem Jindřichem setrval dále nejmocnější oporou strany české. Upraviv tak věci uherské, bral se Václav zrychlenými pochody nazpět do Čech a dospěl tam šťastně, aniž by si byl vévoda Rudolf troufal na hranicích moravsko-rakouských cestu jeho zkřížiti. Syn Albrechtův nechtěl se vydávati nebezpečí bitvy dříve, než otec přišel, a couvl tedy včas z Moravy zpět na půdu rakouskou, nepokusiv se ani valně, aby vracející se vojsko české obtěžoval.

Přes to byl návrat králův ze země uherské zřejmě neslavný. Annalista světelský vytýká výslovně, že lidu a koní na tažení mnoho pohynulo, a ti, co zbyli, přišli hrozně schvácení. Pomýšlel-li Václav II. opravdu na ochromení uherských nepřátel dříve, než jim bude možno pomáhati Habsburkům, nedosáhl účelu toho nikterak, neboť za ustupujícím jeho vojskem pěnila se naopak širá země uherská jako zneklidněné moře, z něhož již jen jako ostrůvky čněla tu a tam města osazená českými posádkami a hrady nečetných stranníků jeho syna. Zvěst o odvezení klenotů sv. Štěpána a odvlečení čelných pánů i měšťanů šla zemí uherskou jako horká vlna, obracející kvapem vše na prospěch strany neapolské.

I prostý lid se prý hrozil nad tím, že král český jako zloděj odnesl ze země svaté památky „záruku národního štěstí“ a „slávu i čest zesmutnělého království“, jak patheticky psal nový biskup

---

[1]) Zprávu o šlechtických rukojmích přináší určitě Cont. Weichardi de Polhaim 817 a potvrzuje ji provolání Albrechtovo k magnátům uherským ze srpna 1304 (Reg. II. nr. 2010).

ostřihomský, a po vší zemi se šířilo volání, že obecnou povinností jest, zpět z Čech jich vydobýt. S kazatelen hlásali to kněží a arcibiskup kalocský prý dokonce prohlašoval, že účast na válce proti svatokrádežným Čechům přinese duším bojovníků stejné výhody jako tažení do svaté země. Se všech částí říše se začínaly tedy sbíhati houfy ke korouhvím Karla Roberta, rozvinutým v západních Uhrách, a na konec tu nalézáme i většinu bývalých čelných stoupenců Václavových.

Bylo zjevné, že moc Přemyslovců v Uhrách opravdu se bortí a uhasíná neodvratně, ptáme-li se však proč konec ten byl tak rychlý, neuspokojí nás zajisté odpověď historiků tvrdících, že panství české v Uhrách padlo především proto, že jeho německý ráz a sklony se střetly s národním sebevědomím magnátstva.[1]) Neboť opravdu v pramenech souvěkých nenalézáme ani stopy takového hlubšího protikladu a stejně v nich není slechu o jakémkoliv germanisačním usilování české moci v Uhrách. Přemyslovci se v zemi neudrželi prostě proto, že nalezli příliš silné nepřátele zevní s papežem a králem římským v čele a že v rozvířeném, věrolomstvím otráveném ovzduší uherském každý pokus o vládu byl smělou sázkou, při níž prohra byla pravděpodobnější zisku. Moc Václavova byla zajisté s to, aby velikými náklady a úsilím poněkud upravila rozhárané poměry polské a uvedla je do lepšího řádu; že vzala na sebe v téže době a vlastně bez oddechu i v Uhrách úkol podobný a to úkol podstatně ještě ztížený nepřátelstvím tak mocných soupeřů, šlo nad její síly.

Ustupuje z Uher, král Václav neměl ovšem času hloubati o tom a ohlížeti se zpět do země, kde se takřka za patami jeho vojska odpadlictví rodilo a kde se již i Matouš Trenčanský, tolika milostmi vyznamenávaný, chystal do tábora Karla Roberta. Králi českému šlo o obranu zemí otcovských. Oplativ několika nájezdy z Moravy do pohraničních krajů rakouských červencovou návštěvu Rudolfovu, vrátil se v polovici srpna[2]) do Prahy, aby tu vyčkával hlavního útoku Albrechtova. Než útok ten se vskutku pozdržel až do podzimu, zajisté k radosti Václavově a k nespo-

---

[1]) Tvrzení to rozvinuje především Gräbner l. c. 132.

[2]) Datum to vysvítá z kroniky zbraslavské a z ostatní souvislosti událostí. Domnělá listina pražského biskupa Jana z 15. srpna, které se dovolává Dudík (Dějiny Moravy VII. 211), jest vskutku jen autorem formuláře přestrojená listina biskupa Tobiáše o patnácte let starší.

kojenosti vévody rakouského, který se zjevnou netrpělivostí očekával příchodu otcova a vojska říšského, aby spolu s ním a s Uhry obnovil vpád do zemí soupeřových.

Hlavní příčina průtahu tkvěla, jak jsme již viděli, především ve vleklém průběhu úsilí Albrechtova o sehnání mocného vojska v říši. Římský král věděl dobře, že Čechy jsou, jak kronikář fürstenfeldský tehdy napsal, „kraj svízelný a ode dávna nedobytný", o jehož pokoření prý bylo samému Otovi Velikému plných čtrnácte let bojovati. Proto chtěl míti voj vskutku znamenitý, který by byl s to, aby na ráz zlomil odpor, ale snahou tou se jen ještě více odsouval začátek tažení, chystaného původně asi na letní měsíce.

Tak se na příklad teprve 25. července podařilo Albrechtovi získati pevnou smlouvou pomoci nejneklidnějšího válečníka švábského, hraběte Eberharda Virtemberského, s nímž se sám teprve nedávno byl smířil a jehož si patrně nikterak nechtěl zůstaviti v zádech. Hrabě se uvolil k tažení do Čech, ale jen za žold 2000 hřiven, v němž mu král byl nucen zastavili některá zboží říšská a důležité vojtství klášterní. Tím však byly patrně přípravy ve Švábsku a v Porýnsku konečně přece dovršeny a v prvních dnech srpna spatřujeme Albrechta v Norimberce ve středu sbírajících se houfů válečných, an výmluvným manifestem vyzývá magnáty uherské, aby co nejsilněji podporovali mladého Karla Roberta při „srážení rohů odbojné vyzývavosti krále českého", a slibuje, že co nejdříve vytrhne s vojskem říšským do pole, aby se s nimi spojil na moravských hranicích k společnému útoku na země protivníkovy.[1])

Než vskutku i tento pobyt králův v bohatém městě říšském se valně prodloužil a to nejspíše nesnadným jednáním s vévody bavorskými. Jak falckrabí Rudolf, tak jeho dolnobavorský bratránek Ota byli sice králem již před tím získáni, ale nemínili trpěti hrozícího zpustošení svých zemí, jakmile zvěděli, že Albrecht, nehodlaje vtrhnouti do Čech přímo ze západu, nýbrž z jihu společně se svým synem, určil některým svým jihoněmeckým spojencům Linec za místo válečného srazu a chtěl se tam sám bráti se vším

---

[1]) Manifest jest jistě authentický, ale na místo Neuburgu starších tisků dlužno položiti Norimberk, čímž jakákoliv nesrovnalost mizí (viz Winkelmann, Acta imp. inedita nr. 219).

svým lidem z Norimberka zemí bavorskou. Zejména vévoda Ota bránil se tomu, znaje dobře, jak hrozné škody přinášel průchod rot tak četných, a připustil teprve po delším jednání za slib zvláštní odměny, že se vojsko Albrechtovo, cestou nové a nové tlupy přibírajíc, smělo ubírati podél Dunaje do Rakous. A bavorští letopisci neopomenuli zaznamenati, že tažení to bylo vskutku znamenáno hotovými spoustami kraje, kterým šlo, až se za ně lid domácí krutě mstil na menších četách, za hlavním vojem se trousících.

Tak se stalo, že polovice měsíce září již minula, když sbory říšské se v Horních Rakousích k útoku na Čechy teprve řadily a přes Cáhlov k hranicím braly. A proto také o předchozím spojení s rakouským a uherským vojskem na hranicích moravských již nebylo řeči. Zima nutila postupovati co nejrychleji a král Albrecht posunul spojení obojího vojska raději do jižních Čech, k Budějovicům, hlavně také proto, že jeho syn, vévoda Rudolf, byl zatím, nevyčkávaje příchodu otcova, již vstoupil znova na vlastní vrub na půdu moravskou.

Vévodu přiměl k tomu především zřetel na spojence uherské, kteří hned po ústupu Václavově se začali valem sbírati kolem Prešpurka. Sám král Karel Robert, podle rakouských zpráv ještě „pouhý něžňounký hošíček", tam přišel v polovici srpna, maje s sebou sedm duchovních knížat uherských, vedených arcibiskupem Michalem Ostřihomským, a rostoucí družinu magnátů světských. Pověst, že tažení půjde do bohatých krajů českých, lákala ještě více nežli hlásání kříže do jeho tábora kořistníky se všech koutů země a vedle vlastních Uhrů hemžili se tu staří stoupenci rodu Anjou z Charvátska, Srbové z Bosny a Rašky, Sekelové a Valaši ze Sedmihrad, jež přiváděl vojvoda Ladislav, a nejvíce pozornosti budili ovšem divocí Kumáni ze Zátisí a Banátu, které přiváděli ve velikém počtu magister Ugrin syn Pousův z rodu Csák a magister Leukas syn Vavřincův. Hrůza šla s těmito pohanskými kočovníky, o nichž až v Bavořích se vypravovalo, že pojídají nasolené ručky malých dětí, a kteří s ďábelskou rozkoší se chystali na výpravu jako na veliký lov lidí pro otrocké trhy východní. Žádná páska kulturní je nepoutala k společenstvu křesťanskému; měli ve stanech svých pohanské věštce a šamany a nikde nešetřili kostelů. Než i křesťanští Maďaři byli hrozní hosté, zachovávajíce podle Ellenharda Štrassburského většinou ještě

dlouhé vlasy v copy spletené, divoký vous a původní útočnost lehkých jezdců, kterým žádný brod nebyl dosti hluboký a kteří mizeli tak rychle, jako se byli objevili.

Samému Rudolfovi Rakouskému a jeho rytířské družině bylo nevolno při pohledu na rostoucí houfy spojenců, kterým záhy nedostačilo plenění západouherských statků pánů z Gyssinku a kteří s netrpělivostí tlačili na to, aby se s jízdou do Čech již začalo. Nejsouce zvyklí zimnímu tažení a potřebujíce hojné píce pro své koňstvo, Uhři nemínili déle se vázati válečným společenstvem nežli do sv. Michala na konci září, a byla nadto i obava, že shromážděni příliš dlouho na samých hranicích, nebudou vůbec rozlišovati mezi zemí nepřátelskou a spojeneckým krajem rakouským.

Proto s nimi uzavřel vévoda o sv. Bartoloměji (24. srpna) v Prešpurce podrobnou smlouvu, nám ovšem jen z části zachovanou v původním znění, o níž však i kronikáři štýrští a rakouští dávají dobré zprávy. Bylo tu smluveno, že ani ta ani ona strana neuzavře s Čechy míru zvláštního, dokud nebudou vráceny klenoty sv. Štěpána; podrobně byl stanoven i řád pochodů a táboření, jakož i dělení kořisti společně získané, aby nedošlo k třenicím. Otázkou nejtěžší při tom byl lup otroků a pohanství Kumánů. Znělo to vskutku téměř jako posměch křižáckým heslům, jimiž boj vedený králem a papežem římským proti Čechům byl přizdoben, když vévoda Rudolf spolu s panem Menhartem z Ortenberka, Jindřichem hrabětem ze Schaunberka, Oldřichem hrabětem z Heunburka a rakouským maršálkem Heřmanem z Landenberka vydávali uherským divochům hotový revers, kterým se jim dovolovalo na místě žoldu[1]) páliti vsi, odváděti křesťany do otroctví a zachovávati na tažení pohanské pověry i oběti; jen se to nemělo díti hned na rakouské půdě, nýbrž teprve až v zemích českých.

A tak se vyrojilo koncem srpna vojsko rakouské spolu s Uhry podél Moravy k ústí Dyje, aby odtud po jižních krajích moravských táhlo směrem ke Znojmu. I Matouš Trenčanský se k nim posléze přidal[2]) a ubohý kráj pocítil všecku tíhu hrozné metly barbarského válčení, obmezujícího se ovšem skoro veskrze na ple-

---

[1]) „Loco salarii" praví výslovně letopisec světelský.

[2]) Dosvědčuje to listina Karla Roberta otištěná u Fejéra VIII. I Nr. 146.

nění bezbranného venkova. Neboť české vojsko polní nebránilo vůbec hranic moravských; jen pevná místa, na něž se rakouské a uherské vojsko neodvažovalo, poskytovala zde obyvatelstvu útulku. Až na Rýn a do Durynska zalétaly pak pověsti o hrozném řádění uherské chásky v jižní Moravě, jakého tu nebylo pamětníka od strašného vpádu kumánského roku 1253. Soustavné pálení a pobíjení obyvatelstva bez rozdílu věku nebylo věcí nejhorší. Vypravovalo se o hrozných blasfemiích pohanů v chrámech božích, spálených i s lidmi, již se do nich byli utekli, o tom, jak ďábelským mučením Uhři vynucovali prozrazení ukrytých pokladů. Celá stáda ubožáků k otroctví určených prý honili s sebou, nepovolným dokonce i provazy skrze dlaně provlékajíce a děti ke koňským ohonům přivazujíce.

Byly to věci i otrlému středověku hrozné, ale že nešlo o pouhé pomluvy, dosvědčuje sám král uherský Karel Robert, který ještě po letech odměňoval s odpornou upřímností své věrné výsluhami za udatnosti na Moravě vykonané tehdy „pleněním, pálením a ničením, jak toho žádal příkaz pomsty", a také z kroniky štýrské se dovídáme, jak pernou práci měl vévoda Rudolf neustále s urovnáváním srážek, hrozících mezi jeho pány a uherskými spojenci proto, že Kumáni a Uhři, postupujíce podél křivolakého toku Dyje, vskutku zajížděli za plenem i na rakouská zboží a tam podobně si vedli.

Vévoda byl by spory ty nejraději rozřešil rychlejším postupem do vnitra nepřátelské země, ale byl nucen čekati, až se otec s říšským vojskem přiblíží a to se protahovalo tak, že v Rakousích se mluvilo již vůbec o odvolání říšské výpravy a teprve na samém konci měsíce září přišla konečně zpráva, že Albrecht stanul na české půdě.

V budějovické kotlině měl se král spojiti s vojskem synovým a uherským, ale Rudolf mu netáhl vstříc přímo z Moravy, nýbrž zabočil nejprve zpět na půdu rakouskou a tam se položil polem mezi Cmuntem a Vítorazí, ač jeho vlastní kraj při tom Uhry velmi trpěl. Příčina tohoto obcházení kratší cesty tkvěla asi v silném zasekání českých hranic zemských mezi Hradcem Jindřichovým, Strmilovem a Landštejnem, kde mocní Vítkovci vládli zbytku hvozdu pomezního a neměli se k tomu, aby znova zradili svého krále.

Viděli jsme nahoře, jak odboj Vítkovců a jejich spojení s Rudolfem I. podstatně přispělo k pádu Otakarovu a jak členové téhož rodu, pro zajetí pana Záviše se bouříce, také mladého Václava kdysi vážně ohrozili. Podle kroniky mnicha fürstenfeldského doufal prý i roku 1304 Albrecht, že pokoří Václava podobně, jako se to podařilo jeho otci, „suffragantibus sibi perfidissimis suppanis", maje za to, že, jakmile s mocí svou k Čechám přirazí, nespokojení magnáti čeští proti králi se vzbouří. Ale hned chování Vítkovců ukázalo správnost politiky Václavovy vůči nejmocnějším rodům zemským, kterou mladý král uměl k sobě poutati zejména jihočeské pány, jako byli Oldřich z Hradce, Jindřich z Rožmberka nebo Smil z Nových Hradů. Velmožové mu zůstali vesměs věrni a vévoda rakouský, netroufaje si udeřiti na Hradec a vyhnuv se až k Cmuntu, viděl, že mu bude i s této strany raziti si cestu do Čech násilím po podružné stezce zemské, vedoucí přes zboží novohradské.

Postavení Rudolfovo nebylo tehdy i jinak valně příjemné. Dovolávajíce se svého závazku, platného jen do konce září, uherští jezdci se již nechtěli vůbec pokoušeti o proniknutí do Čech vlastních. Byli obtíženi koristí moravskou a chystali se prostě odvléci naloupená stáda a tisíce schytaných otroků přes Rakousy do domoviny. Marně s nimi jednal vévoda, ukazuje patrně na to, že jeho otec již vskutku v Čechách stojí, překročiv šumavské kopce a proniknuv s velikým vojskem podél Vltavy do roviny. Teprve když Albrecht sám, jsa znepokojen prodléváním synovým, zajel s malým průvodem od Budějovic až do ležení u Cmuntu, podařilo se mu přemluviti Karla Roberta a většinu vojska jeho k prodloužení smlouvy a dalšímu tažení do Čech. Ale část kumánských jezdců neposlechla ani svého krále, v noci opustila s několika tisíci zajatých ležení a hnala se napříč zemí rakouskou zpět do Uher, což vzbudilo v rakouském vojště zase takový neklid a obavy před dalším pleněním divochů těch, že Albrechtovi nezbylo, než, aby za nimi vyslal jízdní četu, která je dohnala, z veliké části pohubila a zajatce vyprostila. První větší úspěch v poli, annalisty rakouskými do nebe vynášený, byl tedy vybojován vlastně proti spojencům a byl již začátek října, když konečně vojsko rakouské se zbytkem Uhrů, spálivši podhradí novohradské, ale hradu samého nedobyvši, splynulo s říšským vojskem v rovině u Budějovic.

Tehdy se teprve počalo tedy vlastní tažení, které mělo zlomiti moc Přemyslovců,[1]) a obvyklé strategii doby by byl nejlépe odpovídal útok nebo pravidelné obléhání některých důležitých míst v zemi k nabytí záruky a opory pro možný boj let příštích. Všichni kronikáři souvěcí vytýkají jaksi s podivením, že král Albrecht nedobyl a ani neobléhal žádného tvrdšího hradu nebo města v Čechách,[2]) někteří z nich to však zcela případně vysvětlují jednak pokročilou dobou roční a hlavně snahou královou sil svých netříštiti a nezeslabiti pro chystanou velikou srážku.

Albrecht sázel mnoho na jedinou kartu veliké bitvy, jež mu měla přinésti úspěch podobný, jako Rudolfovi bitva na Moravském poli nebo jemu samému vítězství u Göllheimu. Spoléhal se na osvědčenou cenu svých Švábů a Porýnců i na početnou převahu uherské jízdy. Což bylo dobytí některých hradů a měst proti takovévému úspěchu, který by vyvrátil panství Přemyslovců tak, jako bitva u Beneventa vyvrátila panství posledních Štaufů v Neapolsku? A ostatně byl si Albrecht snad i vědom toho, že finanční poměry mu sotva dovolí v roce příštím opakovati tažení stejně nákladné, tak že v odvážné hře jen rychlý úspěch se mu jevil skutečně cenným. Proto byl od počátku rozhodnut nedopustiti tříštění sil a stál na tom, aby vojsko jeho společně s Uhry a rakouským kontingentem působilo v Čechách jediným mocným přívalem. Šlo však o to, zda se Václav II. dá pohnouti k veliké polní bitvě.

Že se s tím v táboře Albrechtově na počátku pevně počítalo, ukazuje zajímavý list falckrabího Rudolfa, psaný v září za po-

---

[1]) Bachman, Geschichte Böhmens I. 707 věc vyličuje tak, jako by byl Albrecht vyčkával v Čechách déle sedmi neděl, nabízeje bitvu Václavovi, a podobně si pod dojmem nepřesných zmínek kronikářských průběh války představovali i jiní dějepisci. Vskutku však pobyt Albrechtův v Čechách od vstupu přes Šumavu až k ústupu na Jihlávu nebyl delší pěti neděl a vlastní pochod od Budějovic k Hoře Kutné trval sotva tři týdny.

[2]) V listinách uherských (Cod. dipl. Andeg. I. nr. 178, 192) mluví se ovšem o dobytí a spálení četných „munitiones et castra“ a jakýsi magister Pavel béře odměnu za to, že při obléhání hradu „Lean“ mu několik zubů vyrazili; šlo tu však patrně jen o dřevěné tvrzky vládycké a ostatní prameny, zejména Eberhard Řezenský, letopisci rakouští i Matyáš Neuenburský vytýkají vesměs souhlasně, že Albrecht „nullam civitatem aut castrum opugnare volebat“.

stupu na Budějovice[1]), ale počet zklamal. Vrátiv se v srpnu 1304 do Čech, Václav II. nebyl, hledě k velikým přípravám protivníkovým, v postavení zcela výhodném. Úspěchu podstatného, jak jsme viděli, v Uhrách nenabyl, spíše rozjitřil zemi, a vojsko jeho bylo zle decimováno. A nadto přicházely i z Polska zprávy nemilé o událostech, které znemožňovaly užití posádek tam položených a pomoci knížat piastovských k obraně Čech. Vladislav Lokýtek objevil se zase v zemi a začal ohrožovati panství české.

Dobrodružný kníže, který od roku 1300 jedl hořký chléb vyhnanství a býval časem až v takové bídě, že byl nucen manželku svou, Jadvigu, nechávati kdesi v ústraní pod ochranou oddaného měšťana z Radziejova, nabyl nových nadějí od té chvíle, co Bonifác VIII. začal králi českému upírati právo královské v Polsku. Tehdy, zdá se, přichvátal sám do Říma[2]) připomínati své nároky a stal se přirozeným spojencem Karla Roberta. Neúspěch českého tažení do Uher a vzrušení, nastalé po odvezeni klenotů korunovačních, umožnilo mu, že se s hrstkou uherských námezdníků, kterou mu prý poskytl bývalý palatin Amadeus, z Uher vkradl do Haliče a zmocnil města Vislice na Nidě, velmi výhodného pro ohrožování českého panství jak v Sandoměřsku, tak v Kujavách. Vpád jeho stal se jistě po předchozí dohodě s polskými stoupenci, zejména s bratrem Ziemovitem Dobřínským; u něhož již v červenci 1304 spatřujeme Jaška, písaře Lokýtkova, a který se patrně postavil nyní zjevně proti českému panství v dolním Povislí.

Jak mnoho jiných pomocníků se tehdy k Vladislavovi přihlásilo, ovšem nevíme, lze však míti za to, že mnohý nespokojenec s tvrdou vládou českých hejtmanů připjal své naděje k vracejícímu se neúnavnému nápadníkovi a že tedy z polských država Václav II. sotva mohl čekati pomoci. Nejspíš ještě od svého vratislavského svěřence Boleslava, ale i v samém Slezsku bylo počítati s nepřátelstvím Jindřicha Hlohovského, který, jak se zdá, s Habsburky vešel v jednání.

A stejně málo vydatná se jevila pomoc, kterou bylo možno získati za peníze v Německu. Dotkli jsme se již toho jak úspěšně

---

[1]) Reg. II. nr. 2012.

[2]) Že byl vskutku v Římě, nedosvědčuje jen pozdní zpráva Dlugošova, nýbrž také ruská kronika hypatievská k roku 1305 (Polnoje sobranie russkich ljetopisej II. 227).

říšský acht a vliv Albrechtův tam působily proti českém verbování. Třebaže Heřman Braniborský za doby nepřítomnosti Václavovy v Uhrách jeho jménem jednal dále s některými knížaty dolnoněmeckými,[1]) a z Čech podle řezenského kronikáře Eberharda na žoldnéře do Němec přes 200 tisíc hřiven bylo posláno, lze přece věřiti Otakarovi Štýrskému, že z ohledu na habsburskou moc a na říšskou klatbu nikdo z čelnějších kondottierů německých, vyjma Ruprechta Nasavského, si netroufal přiváděti branné mužstvo do služeb českých.

Nemaje tak dostatek cizích „hostí" válečných, Václav II. byl nucen počítati hlavně s hotovostí domácí, jíž bylo ovšem k vlastní obraně země jistě možno sehnati v značném počtu. Neboť prameny české ukazují, jak upřímné bylo v zemi rozčilení nad tvrdými požadavky Albrechtovými a zvláště nad tím, že prý nežádá jen Kutné Hory, nýbrž i „nejlepší tři města v zemi". Rychle oživly vzpomínky na to, že se to syn zhoubce Otakarova chystá na Čechy, a zjednávaly obranným snahám Václavovým valnou oporu. Ale věc měla i povážlivé stránky.

Prostá výzva zemanská hodila se vlastně jen k hájení pevných míst a táborů, proti slavnému rytířstvu Albrechtovu bylo ji těžko vésti. Větší odbornou cenu válečnou měly ovšem družiny velmožů, klání rytířskému zvyklé a dobře vyzbrojené, ale bylo možno jim ve všem důvěřovati? Václav II. opíral se v míru tolik o cizí živly a obával se prý — aspoň tak tvrdí kronika štýrská — že nejeden Čech jej tajně nenávidí. Mnozí z velmožů jako hned Vítkovci, se sice osvědčovali věrni, než viděli jsme v předchozích kapitolách, jak napjatý byl v podstatě poměr mezi dynastií a panstvem v Čechách, a první vážnější neúspěch králův v poli mohl snadno probuditi sotva uklidněné žádostivosti. A srazil-li Václav bojovné družiny svých pánů předčasně v hromadu, byl vůbec jist, že je udrží v jednotě a naprosté věrnosti, jak žádala rozhodná bitva? Stín vzpomínky na krvavé pole Moravské tkvěl jistě v duši královĕ, když viděl, jak Albrecht své síly soustřeďuje k jedné rozhodné ráně. O zradě se tehdy vůbec tolik mluvilo v Čechách. Dalimil tvrdí výslovně, že Němci z českých měst krále římského tajně do země zvali, ba v radě Václavově prý byli cizinci,

[1]) O jednání s Otou Brunšvicko-Lüneburským svědčí listina vévodova z 24. srpna 1304; Reg. II. nr. 2008.

o nichž bylo podezření, že „což se s nimi král uradieše, to Albrecht ihned vzvédieše". V povídačkách těch se zrcadlily ovšem jen rostoucí národní protivy i nechuti mezi českým zemanstvem a německým patriciátem a byly to patrně pomluvy stejně nedoložené, jako výslovné tvrzení Otakarovo, že naopak mezi pány českými bylo několik, kteří „waern geheime und gereht von Rom dem kunig Albrecht"; ale všechno to jest tak význačné pro pohnutou náladu doby a vůbec pro poměry české na počátku 14. věku.

Proto rozhodl se Václav II. k prosté obraně. Třebas to vrhalo stín zbabělosti na jméno jeho, nechtěl sázeti vše na rozhodnou srážku v poli, jako učinil otec. I rozdělil vojsko své značnou měrou po důležitých hradech a městech, která dobře opatřil, a hlavní jádro vybraných námezdníků[1]) položil pod vedením Heřmana a Oty Braniborského k Nymburku, odkud bylo patrně možno stejně v čas přispěti na pomoc i Praze i Hoře Kutné, dvojímu ohnisku královské moci v Čechách. Výzva panská byla zatím ponechána v jednotlivých krajích, stojíc připravena na rychlé svolání, kdyby se snad jevil přechod k útoku výhodným.

Vyčkávavé a obranné vedení války mělo ovšem těžké stíny. Bylo nutno, podobně jako se již stalo v jižní Moravě, dáti veliké části země české bez odporu v plen kořistníkům uherským i německým. Družiny baronů, na něž opat zbraslavský zlý nářek vedl, vyčkávajíce povelu královského zahnízdily se po bohatých zbožích klášterních nebo kostelních a vyjídaly je hůře, nežli sám nepřítel, plny radosti nad tím, že mohou trochu sehnouti hřebínek duchovním pánům, kterých ruka králova dotud byla tak pečlivě hájila. A tak se prý dála přes tři neděle téměř všude, i kam vojsko nepřátelské nedošlo, neslýchaná zlodějstva, zatím co král podle slov kronikářových „jen opatrně vyčkával, až by zvěděl dokonale, jaká jest síla vojenská krále římského a jak početná."

Právě pokročilost roku umožňovala tuto passivní strategii, neboť v měsíci říjnu bylo možno nadíti se, že blížící se zima vypudí nepřítele rychle ze země. Z trpkých úsměšků kronikářů přejících Albrechtovi o bídné zbabělosti české, pro kterou prý Václav nepřijal několikrát nabízené bitvy, lze vskutku tušiti hněv, který se zmocňoval krále římského, když to poznával, ale ke změně

---

[1]) Kronikář mluví o pěti tisících těžkooděnců, což však jest patrně číslo valně upřílišené.

válečného postupu bylo již pozdě. Neměla-li veškera námaha a hrozný náklad zůstati nadarmo, bylo třeba aspoň dobýti, ne snad několika měst menších, nýbrž místa, jehož ztráta byla protivníkovi smrtelnou ranou. Praha byla příliš pevná, proto zbývala Kutná Hora, stříbrné srdce království.

Vskutku vidíme, že Albrecht, spojiv se se synem, neudeřil na Budějovice ani na kterékoliv město jiné v jižních částech země, nýbrž že po některém prodlení a vyzývání k bitvě se dal náhle jihovýchodními kraji českými přímo proti Hoře, a nenalézaje cestou vážnějšího odporu, přirazil před ni 18. října.

Naděje na rychlý úspěch nebyla tu vskutku vyloučena. Město, které vyrostlo v průběhu posledního desítiletí na samých jamách rudných, bylo ještě zcela nehotové. Třebas že Václav II. v horním právu tamním konšelům kladl na srdce, aby dbali co nejsnažněji o „rychlé rozmnožení města a jeho ozdobení budovami", byl to vlastně teprve nepravidelný shluk polovesnických osad a skupina domů postavených na rychlo a většinou ze dřeva; nákladnější stavby byly tu ještě vzácností a město bylo jen ledabyle opevněno náhozem a hradbami z kolů sbitými a vrbovím opletenými. Vážnému útoku osada podobná spíše táboru vystěhovalců nežli městu skutečnému, mohla sotva odolati a zvláště pochybné bylo, jak se zachová pestrá společnost hutníků, většinou německých, přišlých sem z nejrůznějších končin světa. Podle některých zpráv počítal prý Albrecht hlavně s tím, že němečtí měšťané mu bez boje brány otevrou, a sám král Václav prý se toho obával, „aby některým z nich uši nevisely spíše na stranu krále římského". Ale horníci byli patrně pamětlivi výsad a obětavé péče, jíž se právě jim od Václava dostávalo, a odolali svodům zrady tím spíše, že král český neopominul do města vložiti spolehlivou posádku.

Albrecht tedy, jehož vojsko se položilo táborem v údolí malešovského potoka, usadiv se sám v klášteře sedleckém, byl tím hluboce zklamán. V jeho vojsku řádila nadto úplavice, kterou souvěké pověsti, patrně však neprávem, přičítaly vodě potoka hornickými struskami otráveného; blížící se zima odňala koňům píci a Uhři tlačili znovu na návrat. Bylo sice možno pokusiti se o rychlé ztečení slabých hradeb a Albrecht chtěl hned nazítří po svém příchodu uchystati obecný útok na město, ale narazil i v tom na odpor svých spojenců.

Někteří kronikáři Albrechtovi přízniví, stojíce patrně pod dojmem pozdějšího postupu obou pánů, vinili Otu Bavorského a Eberharda Virtemberského, že znemožnili útok ze lstivé zrádnosti a ukazujíce k tomu, že by vedl k hroznému pohubení německých krajanů v městě uherskou rotou. Než to byly jistě jen nezaručené zkazky, jaké vznikají po každém nezdařeném tažení, a příčiny, proč vojsko Albrechtovo se zdráhalo útočiti na Horu, byly asi méně humaního důvodu. Mužstvo bylo patrně uštváno, znechuceno bezvýsledným bojem a plno obavy, že po možném odražení útoku bude následovati protiútok českých sil, na blízku postavených. Město sevříti se všech stran nebylo možno a síla obležené posádky ukazovala se hned druhého dne výpadem, který vedl k zajetí některých roztoulaných kořistníků, v městě pak umučených a s hradeb sházených. Proto nedošlo vůbec k útoku na město[1]) a postavení Albrechtovo se stalo zřejmě kritickým, když se po třídenním nečinném ležení před Horou rozneslo, že král český sem táhne od Prahy s vojskem značné síly.

Václav II. vyčkával vskutku patrně jen tak dlouho, dokud o vlastním záměru Albrechtově nemohlo býti pochybnosti. Pak ale nemínil dále trpně přihlížeti řádění nepřátelskému a zejména nehodlal dopustiti obléhání a možné ztečení drahé Hory Kutné. Kronika štýrská, která má o tomto tažení Albrechtově vůbec zprávy velmi dobré a patrně z úst kteréhosi účastníka války, líčí, jak v téže chvíli, co se král římský k Hoře přiblížil, z Prahy na všecky strany se rozletěli poslové, svolati do čtyř dnů ke Kolínu nad Labem zemskou hotovost pánů i měst. K rychlému rozhodnutí tomu Václava II. prý přivedla zejména energická výzva pana Jindřicha z Lipé,[2]) který radu královskou strhl k útočnému odhodlání a zdá se opravdu, že to byla chvíle, kdy pán ten, který v následujících letech tak hluboko vryl jméno své do dějin doby, po prvé na se obrátil obecnou pozornost.

[1]) Také Eberhard Řezenský potvrzuje výslovně, že Albrecht odtrhl od Hory „nulla impugnatione ibi facta.“ Kronikář ten poznamenal ostatně, rovněž jako Petr Zbraslavský, pověst o otrávení vody horníky.

[2]) Užívám tohoto znění a nikoliv z „Lipého“, kteréž se rozšířilo teprve v 15. věku. Starší doba užívala tvaru Lipá podobně jako Dubá. O Jindřichovi není dotud monografie, ač by jí nepochybně zasloužil; článek H. Brunnerův, Die Herren von Lippa“ vydaný v Zeitschrift f. Gesch. Mährens XII. v mnohém nepostačuje dějepisnému významu zajímavé osobnosti.

Otakar mluví o něm jakožto o mladém županovi a Jindřich byl tehdy snad vskutku ještě poměrně mlád, ač brzy na to již měl urůstající syny. Dotkli jsme se hned nahoře toho, že náležel mezi podnikavé šlechtice, kteří hledali štěstí dvora Václavova a v jeho službách, maje nepochybně oporu v mocném strýci, panu Hynkovi z Dubé. Vlastní jmění Jindřichovo nebylo ovšem na počátku asi příliš valné; s bratrem Čeňkem měl Českou Lípu a hrad Ojvín a nemohl se ve směru tom zejména rovnati příbuzným pánům z Lichtemburka, kterým zvláště stříbronosné doly na českomoravské vysočině dodávaly zcela zvláštního postavení a s nimiž Jindřich od počátku míval těsné styky. Život ve společnosti takové byl však patrně z míry nákladný a první listiny, v nichž se s Jindřichem z Lipé roku 1296 setkáváme, jsou dlužní úpisy na rozličné půjčky dosti značné, učiněné u bohatých patriciů pražských, známých lichvářů. Ale Jindřich nesloužil králi Václavovi jen dvorsky. Vojenské výpravy krále toho do Polska byly, jak se zdá, pro některé pány české školou vojenské podnikavosti; sloužíce tam králi, utvořili si vojenské družiny, s nimiž pak později tak mocně zasahovali do osudů země české. Žitavský kronikář Jan z Guben tvrdí výslovně, že Jindřich z Lipé se bil v Polsku pod panem Tasem z Vizmburka, zemským hejtmanem krakovským, a zmiňuje se hned na to o jeho bojovných lennících.[1])

Výsluhou, po které Jindřich nejvíce toužil, byla pak Žitava a blízký hrad Ronov. Toto královské zboží, tehdy ještě přímo k Čechám náležející, kde předkové Jindřichovi se byli zmohli jakožto královští kasteláni, bylo Přemyslem II. z rukou jejich vykoupeno a za Václava II. dlouho državou korunní. Někdy však po roce 1300 získal je pan Jindřich vskutku za dlužný žold v zástavu, kterou — aspoň se tak později v městě tvrdilo — tehdy ovšem nepodržel příliš dlouho. Bylať mu prý roku 1303 odňata pro zmíněnou již nahoře neurvalost jeho družiny při turnaji, který Václav II. byl uspořádal v Žitavě hostům, jedoucím ke korunovaci jeho manželky. Ale nemilost královská patrně neměla dlouhého trvání; když válka roku 1304 žádala zkušených bojovníků, nalézáme

[1]) Guben (SS. RR. Lusat. I. 5) zve lenníky pana z Lipé „die Napticzer und die Tannevelder“ a nevyhnul se ve vypravování svém některým omylům, když na příklad tvrdí, že pan Tas z Vizmburka, zahynuvší již na konci roku 1303, s Jindřichem z Lipé také bojoval proti Rakušanům. Jádro vypravování jest však cenné.

Jindřicha z Lipé zase v okolí královė. Nevíme ovšem, zda táhl s ním do Uher, jako jeho strýc, pan Hynek z Dubé,[1]) jisté jest však, že se posunul do popředí ve chvíli, kdy král Albrecht ohrozil Kutnou Horu.

Jak se to stalo, není ovšem zcela jasno. Podle Dalimila Jindřich, háje Horu spolu s panem Janem z Vartemberka, nepřipustil nepřítele ani k městu. Podle kroniky štýrské byl naproti tomu vůdčím duchem, který řídil zemskou hotovost, sebranou u Kolína. Ten i onen úkol se sice snad navzájem zcela nevylučoval, ježto Hora nebyla nepřítelem se všech stran sevřena a ani vlastně obléhána; jisto však jest, že tažení to Jindřicha uvedlo v obecnou oblibu a že „pro své hrdinstvo ot toho časa sě vzmože".

Jak veliké bylo vojsko české, které se tehdy u Kolína rychle sebralo a k němuž Václav II. sám 21. října z Prahy přirazil, sice nevíme, ale na počet bylo jistě značné. Eberhard Řezenský praví dokonce, že tam bylo na deset tisíc těžkých koní a přes 100 tisíc ostatního lidu, kdežto Otakar Štýrský zmenšuje počet rytířsky oděných na 3200, ale i to jest patrně ještě číslo příliš značné, neboť podle Matyáše Neuenburského měl Albrecht, když vytáhl s vojskem říšským, na 3000 oděnců a budil již počtem tím hotový úžas. Rozhodně však tu konečně stanuly blízko proti sobě značné sbory a v nejbližších dnech bylo snad přece možno čekati velikou bitvu polní.

A není pochybnosti, že Albrecht i po ztrátách, které utrpěl, byl odhodlán, nevyhnouti se jí. Ale nezdálo se mu ovšem výhodným sváděti boj pod samou Kutnou Horou, kde silná posádka výpadem mohla uškoditi. Proto ustoupil 22. října na dvě míle od města na místo výhodnější, doufaje, že za sebou potáhne jízdu českou a svými Šváby porážku jí připraví. Chtěje zdůrazniti význam okamžiku, pasoval prý tu již asi padesát panošů na rytíře, jak se to dálo tehdy před mnohou slavnou srážkou. Byla to patrně poslední naděje, které se chytal, vida s rozhořčením, jak Kutná Hora, cíl jeho touhy, který byl takřka v dosahu ruky, mu přece uniká. Ale opatrnost Václavova zkřížila i tentokráte počet římského krále.

Ve válečné radě Čechů, kteří, přirazivše k Hoře, nalezli ležení nepřátelské opuštěno, nebylo svornosti. Někteří prý radili

---

[1]) Viz Cod. dipl. Mor. V. nr. 194.

k útočnému stíhání ustupujících Němců i Uhrů, kdežto většina, ukazujíc na vratkost bojovného štěstí, mínila, že by král sám, pouštěje se v bitvu rozhodnou, „mohl život i království ztratiti". Stín Přemyslův jim tanul patrně před očima a zbraslavský kronikář, jenž ovšem nemiloval valně pánů českých, se vysmíval nadto s uštěpačnou skepsí i opravdovosti těch, kdož radili k obecnému pronásledování. Byli prý rádi, že nepřítel pole opustil, ač se tvářili, jakoby toho litovali, že jim uniká příležitost k hrdinství. Než Petr Zbraslavský si tu vedl vskutku asi nespravedlivě k svým krajanům a nechápal dobře situace. Václav II. dosáhl i bez boje plně svého vlastního cíle; zabránil útoku na Horu a o ostatní se postarala sama doba roční, přinesši neočekávaně veliký chlad. Neboť raný sníh zavál již českomoravskou vysočinu, Uhři se bouřili a říšské vojsko, úplavicí zmožené, vypovídalo službu. Albrecht se vítězné bitvy nedočkal a byl naopak v zápětí nucen ke kvapnému ústupu, který drobným škádlením českých jízdních čet se stával stále neutěšenějším.

Vojsko německé stejně jako uherské pustošilo ovšem dále kraj, kterým se bralo, a rozzuřený král prý chválil výslovně každého, kdo Čechům hodně škodil „mit roube und mit brande". Ale Češi opláceli krvavě hloučkům záškodníků a v zemi se ještě pak dlouho vzpomínalo, kolik německých pícovníků tehdy pobil pan Dětoch z Hořepníka a jak pan Jindřich z Lipé s Janem z Vartemberka „vždy o Švábích biesta a škodu jim velikú činiesta". Drsný hornický kraj, po jehož stříbře Albrecht tolik byl toužil, mstil se živelně zištným útočníkům tak, že ústup nepřátel se podobal stále více útěku, až v den Šimona a Judy, 27. října u Buřenic blíže Hořepníka se konečně rozdělily jejich houfy nadobro. Uhři se svým králem odtud táhli přímo přes Moravu domů, a Albrecht chvátal rovněž zasněženým Jihlavskem do Rakous. Ztráty jeho šiků mrazem tu byly prý zvláště citelné a řady rytířstva rakouského i říšského prořídly značně, než o Všech svatých vojsko konečně stanulo na rakouské půdě a rychle se začalo rozcházeti.

Tažení tak dlouho připravované, k němuž se pojilo tolik naděje, skončilo se tedy zjevným neúspěchem a ze souvěkých kronikářů ani ti, kdož nejvíce přáli Albrechtovi a nejhlasitěji se posmívali zbabělosti krále českého, nepopřeli, že z mocné výpravy se vlastně vracely ubohé trosky „cum confusione et casso labore", aniž bylo dosaženo jakéhokoliv úspěchu jiného, než hroz-

ného zpustošení některých krajů českých, o němž zpráva dolétla až do daleké Florencie a dala podnět k veršům Dantovým, kladoucím Albrechtovi za vinu, že jím „regno di Praga fia deserto".

Zpráva ta přišla ovšem do toskánské metropole patrně v zabarvení zvláště tendenčním, plném výsměchu pro nestatečnost krále českého, jenž ani takovým pustošením se nedal pohnouti k polní bitvě, a pod jejím dojmem především veliký básník, srovnávaje hrdinnou smrt Otakarovu s domnělou zbabělostí jeho rozmařilého syna, napsal asi verše, které podnes vrhají tak těžký stín na památku Václavovu; vskutku však Václav II. byl vítězem, který ovšem děkoval úspěch vskutku spíše prozíravé obratnosti než hrdinné odvaze, a není pochybnosti, že správněji než genialní Florenčan na věc hleděl mnich cisterciáckého kláštera v polské Olivě, když si zapsal do svého letopisu se zadostiučiněním, že nebezpečný útok byl obrácen v niveč a nepřátelé Václavovi pokořeni, protože Bůh sám prý stál při zbožném králi českém.

V.

Konec Přemyslovců a smrt Albrechtova.

Veliký náběh tedy selhal. My, kteří hledíme na věci tehdejší pod dojmem blížící se konečné katastrofy rodu Přemyslova, dovedeme si ovšem těžko představiti situaci, do níž rod habsburský byl uvržen nezdarem tažení roku 1304 a jeho bezvýslednosti. Mladý princ český byl sice z Uher vytlačen, ale jeho strana tam přece úplně nezanikla a při nestálosti poměrů uherských nebyla vláda Karla Roberta ještě nikterak zajištěna. V Polsku Vladislav Lokýtek udržel se sice v některých místech, ale jeho úspěchy byly teprve v začátcích a vlastnímu cíli velikého zápasu, pokoření dědičné moci krále českého, Albrecht se nepřiblížil téměř ani o krok, takže zejména i získání Míšně mizelo stále v mlhavé dáli a se zjevnou výčitkou mohl zapsati klášterník světelský do svých letopisů, že pro Míšeň jen zbytečně zahynulo přes třicet tisíc lidských životů.

Sklíčen přezimoval Albrecht v Rakousích s prořídlou družinou svých věrných Švábů a Elsasanů, kteří prý byli většinou nemocemi a útrapami tažení tak zdoláni, že se jim nechtělo v zimě ani domů se vraceti, a pohromou největší pro moc habsburskou se nadto jevilo hrozné břemeno dluhů válkou vzrostlých. Bylať veliká armáda proti Čechám sebrána s krajním využitím všech důchodů, zastavením četných zboží rodových i říšských a přes to bylo stále mnoho závazků neuhražených a nekrytých. Vojsko spojenců říšských, uniknuvši z Čech, rozešlo se sice bez odkladů — falckrabí Rudolf na příklad byl v prosinci již v Mnichově — ale do Vídně v zápětí docházeli nemilí poslové vymáhati zadržené části žoldu a náhradu ztrát utrpěných na tažení. A král římský nemohl, jak Eberhard Řezenský výslovně vytýká, „ani knížatům ani ry-

tířům vypláceti slíbené částky", byl nucen hledati nové zástavy, záruky i lhůty a při tom mu nezbývalo namnoze, než aby se otevřeně přiznával, že tak činí, „ježto hotových peněz u nás není".[1]) Z toho však vznikaly trpkosti i nemilé spory s neuspokojenými věřiteli, z nichž někteří, jako rázný Eberhard Virtemberský, neváhali hojiti se otevřenými útoky na sousední zboží říšská i habsburská.

Nejvíce hluku svými požadavky způsobil tu ovšem Ota Bavorský. Vévoda, podle kronikáře člověk „holohlavý a chytrý, ale statný bojovník", asi čtyřicetiletý, byl patrně sám v peněžních nesnázích a nedomáhal se jen zadrženého žoldu, nýbrž také slíbené vysoké náhrady za těžké škody, které jeho země na podzim utrpěla průchodem vojsk královských. Annalista bavorského kláštera osterhofenského i veršovec štýrský vyličují shodně, jak důrazně prosil Albrechta o splátky a jak marně upomínal královy jistce, žádaje zejména, aby mu bylo v záruku lepší zastaveno aspoň několik měst a hradů v Rakousích. Ve Vídni si tehdy mohli dobře vzpomenouti, jak zcela podobné jednání a spory se odehrály roku 1277 mezi otcem vévodovým Jindřichem a Rudolfem Habsburským o náhradu za účast na tažení proti Přemyslovi II. Ale peněz nebylo a k cíli nevedly ani osobní schůzky ve Welsu a v Linci, na nichž se chtěl král římský smírně smluviti s naléhajícím věřitelem. Ota, který se s Albrechtem nepohodl také o dědictví po nedávno zemřelém hraběti z Hirschbergu, hrozil konečně přímo, že si násilím zjedná právo, a dodal slovům svým důrazu tím, že se zbraní v ruce zastoupil Švábům z Rakous domů se vracejícím cestu na hranicích své země, až byli nuceni probíti se násilím.

Nebyla to tedy nikterak růžová nálada, ve které se Albrecht začátkem března 1305 bral z Rakous do Norimberka, aby se dal zase v obvyklou projížďku po jižních Němcích a k novým přichystal zápasům. Jeho válečnický věhlas utrpěl nezdarem českým nepochybně a budova jeho moci jevila vůbec povážlivé trhliny. V Durynsku mladí Wettinci, Fridrich Pokousaný a Dizman, kterým nepřátelství mezi Přemyslovci a Habsburky vypuklé posílilo naději na úspěch v boji o otcovské dědictví, tiskli s novou od-

---

[1]) Tak vyjadřuje se Albrecht doslovně na příklad v zástavní listině pro pana Fridricha z Hohenecku.

vahou Erfurt i jiná města, jež měla sloužiti za oporu královu postupu do Míšně; ve Švábsku hrabě Eberhard uváděl nepokrytým nepřátelstvím proti Habsburkům vše ve zmatek a před nedávnem pokoření kurfirsté duchovní patřili se škodolibou radostí na rostoucí nesnáze královy. Albrecht byl sice hotov s nezdolnou energií čeliti všem odpůrcům, ale věděl jistě dobře, jak povážlivá jest skutečnost, že množící se nepřátelé jeho mohou nalézti oporu a sjednocení ve stínu nepokořené moci české.

Nebylo ovšem pochyby, že také Václava II. boj stál těžké oběti a zejména byl to naprostý klam, když se v sousedství ještě stále mluvilo o jeho nezměrném bohatství. Neboť ani Václav II. roku 1304 nebral již z plna, a ruka jeho se dotýkala rovněž povážlivě dna domněle nevyčerpatelné pokladnice.

Jednajíce o komorní správě jeho, zmínili jsme se již o tom, že ani slavné důchody kutnohorské nezabránily, aby nebyl nucen občas utíkati se k úvěru pražského patriciátu, mocných pánů. zemských a svých podkomoří. Téměř žádný panovník středověký se ovšem bez toho neobešel, ježto pevný rozpočet a bezpečná úhrada každého vydání byly věcí době té ještě zhola neznámou a chvíle přebytku se téměř všude střídávaly s chvílemi tísně. Ale horečné šíření panství přemyslovského současně do Míšně, do Polska i do Uher si vyžadovalo vskutku sum zcela neobyčejných a na smrtelné posteli omlouval se Václav II. výslovně, že tyto veliké úkoly posledních let ho donutily „činiti nesmírná vydání, platiti žold vojínům, peníze bráti na úrok lichevný a tu onde v krajní nutnosti od věřitelů půjčky téměř vyprošovati, ježto veškerým nákladům příjem pokladnice královské nikterak nemohl postačiti". Válka s Albrechtem pak zdvojila potřeby ty a nutila přímo ke krajnímu napětí úvěru.

U většiny knížat souvěkých úvěr ovšem nalézal přirozenou hrázi a obmezení v tom, že zpravidla bez věcné zástavy a záruky na pouhé slovo a závazek se tehdy panovníkům nepůjčovalo, leda z donucení. U Václava II. však bylo jinak; král český dosahoval patrně úvěru i na prostý zápis, že splatí dlužný peníz z budoucích týdenních důchodů urbury kutnohorské, tedy anticipací tohoto velkého zdroje příjmů, a užil důvěry té ve chvílích potřeby tak nadměrně, že na počátku roku 1305 souhrn dluhů jeho, založených i nezaložených, tvořil již vysokou horu, jejíž tíha pak osudně utkvěla i na jeho nástupcích. Byl to následek příliš

rychlého a rozpínavého postupu přemyslovské politiky, spějící k postavení vskutku evropskému, který vzdáleným očím sice byl ještě zakryt zevním leskem dvora pražského, ale bližšímu pozorovateli se stával zcela zjevným.

A lze sotva nalézti lepšího dokladu vzrostlé finanční tísně Václavovy, než jsou náhodné zmínky o úkolech, které roku 1304 nastaly florentským bankéřům, přivolaným do Čech k zaražení měny grošové. Víme, že společníci ti zůstali trvale v zemi, obírajíce se nejen správou mince, nýbrž patrně i jinými obchody, k nimž jim přízeň královská usnadňovala cestu. Tak ukazují na příklad výsady udělené roku 1304 Pražanům, že obratní Florenčíci měli postavení zvlášť privilegovaných importérů a není vyloučeno, že se pokusili v zemích českých i o zavádění pokročilé textilní výroby své vlasti. Při tom však Rinieri, Apardo i Cino vystupovali v komorních službách královských zároveň jako velcí páni, tlačíce se do ovzduší domácí feudality zcela tak, jako to činívali i jinde do ciziny přivolaní členové vlašské „haute finance". Koupili na Moravě panství Černou horu, v Čechách pak Křivsudov s dvojí tvrzkou a desíti vesnicemi, a získali lacino snad i jiná zboží odúmrtí na krále spadlá, takže se k nim nepochybně mnoho očí obracelo se stejnou tichou závistí, jako ve Francii k jejich slavným krajanům, Bicciovi a Musciatovi. A závist ta rostla nepochybně v pohoršení, když se roku 1304 rozneslo, že messer Rinieri vládne jménem Václavovým v Krakovsku jako hejtman zemský a pan Apardus že se stal královským podkomořím v Čechách.[1])

Vlaští cizinci dostali tedy do svých rukou oba úřady pro korunu nejdůležitější a největší důvěry vyžadující, vládu nad vévodstvím, které bylo podkladem panství českého v Polsku, a komorní správu v Čechách. Zda snad třetí společník, Cino, měl podobný úkol na Moravě, nevíme, ale není to vyloučeno. Zvláštní zjev ten si vysvětlíme jen mimořádnými poměry, způsobenými válkou roku 1304 a nutícími krále k tomu, aby se opřel beze všech ohledů k dotavadní tradici o muže, kteří mu nejspíše mohli pomoci při úsilném shánění peněz. Krakovsko se svými doly a obchodním významem žádalo ve chvíli té asi ruky obratnějšího finančníka, nežli byl pan Oldřich z Boskovic, dosavadní hejtman, který byl

[1]) Zpravuje nás o tom zejména listina z 23. února 1305; Cod. dipl. Mor. V. nr. 169.

proto přeložen do hejtmanství velkopolského. Florenčan Rinieri měl patrně jakožto jeho nástupce s náležitou dovedností využíti urburních a jiných zdrojů země pro okamžitou potřebu královu, při čemž mu, jak se zdá, byl po bok postaven biskup Jan Muskata. Druhý společník florentský, messer Apardus, pak převzal jako podkomoří podobný úkol v Čechách a celá „societas" pomáhala králi svým úvěrem a jměním překonávati kritickou chvíli, stejně jako na příklad o něco později florentská banka Bardi a Peruzzi umožňovala svým úvěrem králi anglickému válku proti Francii.

A že šlo o znamenité sumy, kterými se Vlaši ti tehdy stávali věřiteli Václavovými, dosvědčují bezpečně zprávy pozdější. Po mnoha letech ještě král Jan Lucemburský byl nucen zaručiti splacení peněz, které republika florentská, ujímajíc se nároků Aparda a jeho společníků z dob Václavových, na něm vymáhala, a roku 1316 ceněn byl zbytek dluhu na 28 tisíc hřiven.[1])

Zdá se ostatně, že bohatí Vlaši roku 1304 ani nestačili sami na vzrostlou potřebu královskou; aspoň vidíme, že si přibrali za společníka jakéhosi Michala z Kolína nad Rýnem a chtějíce vyhověti okamžité tísni, byli nuceni zpeněžiti na ráz i vlastní své nemovitosti v Čechách. Jsou to ovšem jen kusé a náhodné zprávy, z nichž se dovídáme na příklad, že v únoru 1305 prodali své mlýny a rozsáhlé usedlosti u Brna tamnímu patriciovi a že v dubnu hned na to od nich koupil klášter sedlecký za 2000 hřiven panství Křivsudov, ovšem s výhradou zpětného kupu do dvou let, kteroužto podmínkou trh se stával vlastně spíše půjčkou. Bohaté kláštery cisterciácké, jimž Václav II. býval tak horlivým ochráncem, byly tehdy patrně i jinak nuceny pomáhati komoře královské,[2]) a zdá se, že mimořádnými berněmi Václav II. v posledních letech své vlády vůbec hojně dokračoval jak na duchovenstvo tak na města královská, vypisuje i berně generální častěji, než bylo před tím zvykem. Ale s rostoucí potřebou vlaští pomocníci jeho neváhali sáhati i k jiným prostředkům. V květnu 1305 přiznával se nemocný

---

[1]) R. Davidsohn, Forschungen zur Geschichte von Florenz III. 121 a Vogt, Reg. d. Erzb. von Mainz nr. 1857.

[2]) Ještě roku 1341 počítal si na příklad klášter sedlecký na 4000 kop, jež Václav II. zůstal dlužen opatu Heidenreichovi a které jeho nástupci na trůně nesplatili. A to byl jen zbytek větších dluhů původních.

král na příklad, že nedávno, patrně za války roku 1304,[1]) nucen jsa naléhavou nutností, vztáhl ruku na peníze sebrané zástupcem papežského kollektora v dioecesi olomoucké a vzal z nich 580 hřiven, o které pak komora apoštolská dlouho ještě upomínala jeho nástupce a, jak se zdá, bez konečného úspěchu, neboť ještě podnes chová Vatikán ve svém archivě zápis Václava II. k tomu hledící.

V době zápasu s Albrechtem byl tedy i český král nucen na všech stranách hledati, čím by ucpal zející díry svého rozpočtu, a netonul nikterak v pokladech tak, jak se mimo Čechy věřilo a jak zcela naivně i blízcí kronikáři, na příklad mnich světelský, ubezpečovali. Nepohrdalť tehdy ani drobnou peněžitou pomocí svého slezského zetě, přijímaje od města Vratislavě roku 1305 příspěvek 500 hřiven, takže skutečný stav jeho financí, jsa porovnáván se stavem Albrechtovým, nebyl dojista stkvělý; úpadek hrozil i jemu, ale jeho úvěr byl přes to patrně větší a jeho postavení tím výhodnější.

Lze míti za to, že se i v Čechách ostře kritisovaly konce, k nimž vedla smělá politika Václavova, a že se obecně žehralo na nezvyklé novoty i na časté berně. Otakar Štýrský to tvrdí a také podmínky pozdějších reversů korunovačních proti panování cizinců a časté berni obecné tu měly zajisté svůj původ. Ale Václav II. byl přisedl k vysoké hře a nemohl zpět, třeba že boj žádal i jiných obětí. Nebot jest jisté, že válka s králem římským měla vůbec značný a neblahý vliv na poměry v Čechách.

Viděli jsme, jak z nejcennějších úspěchů vlády Václavovy bylo, že dovedl stlumiti vnitřní zápasy skupin panských a zjednati koruně u velmožů vážnost takovou, že ve stínu jejím statky duchovenstva a měst byly bezpečny před úchvaty neklidných sousedů. Dosáhl toho jednak opíraje se soustavně o branné síly, najímané v cizině, ale také tím, že podnikavé pány zabavoval ve svých službách v Polsku i v Uhrách. Válka roku 1304 přiměla ho však k svolání zemské hotovosti a páni ti si rázem uvědomují plně svou moc, střásajíce uzdu, která je dosud krotila.

---

[1]) Vysvítá to také z okolnosti, že zmíněný kollektor byl mistr Bonaiuto z Casentina, kanovník aquilejský, jenž byl Benediktem XI. poslán do Čech a do Uher v únoru 1304; viz Reg. II. nr. 2035; Riezler, Vatik. Akten nr. 30 a Haller, Papstum und Kirchenreform I. 137.

Dřímající jejich touha po bohatých statcích duchovních probouzí se znova mocně a kronikář zbraslavský neměl ani dosti slov, aby si do syta požaloval na strasti rozpoutanné obrannou válkou na zboží klášterů, zejména cisterckých. Družiny šlechtické podle něho po odražení nepřítele odkládaly prý sice zbraň, ale chápaly se honem cepů, aby si vymlátily klášterní zásoby, shánějíce z panství klášterních dobytek a vyjídajíce co neodnesly. Tak mnohý pán prý si i jinak shladil žáhu na duchovním sousedu, na něhož dotud, obávaje se krále, jen úkosem hleděl a hrozné se tím staly škody zemi.

Actus tam viles faciens, non est miles;
miles pugnare debet, non spoliare

veršuje zmíněný klášterník vyčítavě a svolává trest boží na hlavu Albrechtovu, jenž svou lakotou byl poslední příčinou všeho zla.

Válka nebyla tedy ani pro Čechy bez hlubokých a pro další vývoj osudných ran, jejichž dosah nemohl býti v okamžiku tom ani dosti oceněn, Václavovi II. však šlo o to, aby stůj co stůj zlomil ostří pohrůžek římského krále; byl odhodlán napnouti veškery síly k boji dalšímu, jsa jist, že úspěch zhojí rány a proto nepřistoupil na polovičatý smír, který se mu na samém počátku roku 1305 nabízel.

Tehdy král Albrecht, jsa k tomu prý doháněn zvláště naléháním vévody bavorského a Emicha, biskupa frisinského, navázal nové jednání o kompromis a projevoval prý — aspoň podle letopisce světelského — „souhlas se vším, co by se zdálo čestným a rozumným“. Ale Václav II., důvěřuje „věci a spravedlnosti své“, nejevil ochoty k žádaným ústupkům a odmítal mír, který by nebyl zadostiučiněním. Chtěl patrně tentokrát dobojovati svůj zápas s Albrechtem do konce i za cenu nejtěžších obětí. Že ostatně již v době, kdy vojsko Albrechtovo ještě dlelo v Čechách, pomýšlel na vážnou odvetu, ukazují jeho snahy, znovu navázati s Francií. Spolek, o který se jednalo roku 1303, zklamal sice, ale nebylo vyloučeno, že změna evropských poměrů jej přece učiní cenným.

V červenci 1304 zemřel v Perugii Benedikt XI., papež ochotný ke smíru s králem francouzským, a nastala opět mnohoměsíční sedisvakance a vášnivý zápas o stolec Petrův mezi stranou francouzskou a Bonifaciány, toužícími především po odvetě za zločin

spáchaný v Anagni. Filip IV. byl nucen počítati s tím, že se papežem snad stane některý z jeho nepřátel, který obnoví proti němu spolek s Albrechtem. Současně však král francouzský užíval zabavení římského krále v Čechách, aby šířil svou moc v říšských krajích Lotrinska a usiloval zejména o Verdun. Tím byly obnoveny předpoklady společného postupu a v Praze to patrně včas poznali. Právě ve chvíli, kdy se Albrecht obracel proti Kutné Hoře,[1]) ujíždí z Čech tajně kancléř český, Petr z Aspeltu, do Francie sjednat nový, protihabsburský spolek s Filipem IV., jehož účinky se ovšem teprve roku příštího mohly osvědčiti.

Poslání nebylo ovšem ani tentokrát provázeno štěstím. Pan Petr jel sice po skrytých cestách, jeho protivníci však dávali dobrý pozor na každý jeho krok, jsouce přesvědčeni, že basilejský biskup jest „ein phaffe trugenhaft", sklonný ke všemu, co páchne lstí a ošemetnou zradou. Ve Švábsku byl přepaden habsburskými klienty, panem ze Sargansu a panem z Montfortu, listy krále Václava byly mu odňaty a český kancléř, bez ohledu na to, že jest vysoký prelát a kníže říšský, odpykal diplomatickou horlivost svou několikaměsíčním žalářováním a velikým výkupným.

Zda chystaný spolek s Francií byl za poměrů těch vůbec dojednán, nevíme, ale Václavovi nechybělo jiných spojenců, když na počátku roku 1305, odmítaje mírné nabídky, byl hotov pokračovati v boji. Přední péčí jeho bylo ovšem, aby získal v říši spolehlivého condottiera, který by do českých služeb přivedl z Němec dostatečný počet zbrojného lidu a učinil krále méně závislým na českých pánech. Zemřelť k veliké žalosti Václavově v Praze 8. prosince 1304 dotavadní hejtman německých námezdníků, Ruprecht Nasavský. S knížecí nádherou doprovodil král jeho tělo do hrobky u sv. Víta, ale ohlížel se neodkladně po nástupci, a tu se mu nahodil s Albrechtem znesvářený Ota Bavorský.

Vévoda bojoval již roku 1300 pod českým praporem v Polsku, a že roku předchozího byl Albrechtovým spojencem, nevadilo naprosto. Doba byla takovým přemetům knížat říšských

---

[1]) Že poslání Petrovo patří do doby po 22. září 1304 a nikoliv do letních měsíců téhož roku, jak tvrdil Hovedissen (König Albrechts I. Verhältnis zu Böhmen 35), potvrzuje nejnověji také Vogt, Reg. Nr. 1071, kde jsou sestaveny všechny prameny hledící k té věci.

zvyklá a Václav II. nelitoval nákladu, kterého věc vyžadovala. Někdy v březnu 1305 Ota s četou svou přijel vskutku do Čech a, jak shodně vypravují prameny souvěké, byl hned jmenován hejtmanem všech válečných sil, jemuž i čeští velmožové byli nuceni složiti přísahu poslušnosti. Václav doufal patrně, že tak nejlépe uklidní jejich probuzenou vzpínavost, když je podřídí cizí ozbrojené ruce.[1])

Vévoda nepřinášel do Čech ostatně jen válečnou zkušenost; usnadňoval také získání cenných spojenců v říši. Byl to především jeho nedílný bratr Štěpán a pak Eberhard Virtemberský, který nyní, jak se zdá, přímo vstoupil do služeb českých. Důležitější bylo však ještě, že se Otovi podařilo nadto pro stranu krále českého získati i nejmocnější sousedy habsburských držav na straně jižní, vévody korutanské.

Také král Albrecht znal ovšem dobře cenu těchto svých švakrů a, ač vřel proti nim hněvem proto, že mu neposkytli podpory při tažení roku 1304, přece snažil se je všemožně odvrátiti aspoň od spolku s nepřítelem. Tak rozšířil v lednu 1305 ve Vídni milostivou listinou nemálo dotavadní práva korutanských bratří k říšským clům v Luegu a Bolzanu, ale ústupek patrně již nestačil. Ota Bavorský měl pro ně lákadlo účinnější, sňatek mladého vévody Jindřicha Korutanského s nejstarší dcerou Václavovou, Annou, který byl v prvních měsících roku 1305 vskutku smluven. Podle kroniky štýrské získal Václav vévody nadto i vydáním všech listin, o které se kdysi opíral nárok Přemyslovců na dědictví sponheimské v Korutanech i Kraňsku a kterých se Václav sám v mládí byl ještě dovolával, ohrožuje jimi bezpečnost rodu Menhartova v držení krajů těch.

Vidíme tedy jasně, jak politika česká po neúspěchu Albrechtově roku 1304 snaží se sevříti Habskurky s rozličných stran mocným kruhem, těšíc se stále i účinnému spojenectví braniborských Askánců, které král římský marně hleděl, podobně jako Korutance, odvrátiti od spojení s Čechy drobnými ústupky přes to, že byli dotud v achtu říšském.[2])

---

[1]) Zda byl Ota snad již tehdy získán i vyhlídkou na korunu uherskou a slibem, že jeho jednání s uherskými velmoži, o němž níže bude zmínka, z Čech bude podporováno, nelze s určitostí říci. Otakar Štýrský to tvrdí.

[2]) Tak lze vysvětliti, aspoň, že připustil zase vyplácení říšské daně města Lubeku markraběti Heřmanovi, ač-li ji město snad nevyplácelo

Tak stojí český král na jaře roku 1305 pevně a mocně proti soupeři vysílenému nezdařeným útokem. Byl sice sám nucen napnouti veškeré síly, ale podklad jeho panství byl neotřesen a současníkům ve chvíli té se nejevil nikterak ohroženým on, nýbrž moc habsburská, které bylo možno jen s krajním odhodláním a nevelikou vyhlídkou na úspěch pokusiti se znova o útok na Čechy. Vše to se však rázem změnilo, když se ukázalo, že Václav II. nebezpečně ochuravěl a že život jeho jest na mále. Více než kdy jindy posunul tu osud jednotlivcův osudy vší střední Evropy.

O rázu nemoci královy šly světem podivné zkazky. Zdálo se nemožným, aby mladý král, který oslnil všecek svět nádherou a rychlými úspěchy, zemřel všední plebejskou chorobou. Mnohem pravděpodobnějšími jevily se dohady, že byl zahuben prostopášnou vášní, a pověsti ty došly až do daleké Florencie, kde pomáhaly velikému básníkovi uceliti si představu o nestatečném a zrůdném synovi velikého otce, kterou v několika lapidárních slovech své „Božské komedie" zvěčnil. Štýrský Otakar se ovšem nespokojil s tak stručnou zmínkou, nýbrž vylíčil trnoucím čtenářům, jak rafinovaně podplacená milenka Anežka Václava prý zahubila při lásce hnusnou nemocí, kterou panovník ze studu tajil tak dlouho, až bylo již pozdě. Se vznosem takřka básnickým útočí tu neúnavný rýmovník na paní „Minne", že ve stínu jejího žezla tak hrozná věc byla dokonána. Než to vše byly patrně holé povídačky, svědčící o tom, jaký zájem se k osobě Václavově vůbec pojil. Pramen nejspolehlivější a nemoc královu dosti názorně vyličující, kronika zbraslavská, nám ukazuje, že Václav, od mládí jsa zdraví chatrného, zemřel prostě úbytěmi, kterýžto „morbus ptysicus" snad nebyl než dědictví po matce, rovněž ve věku mladém zemřelé, ale byl patrně poněkud urychlen neklidným životem posledních let králových.

První stopy nemoci, již před tím tajně hlodající, se začaly prý jeviti za podzimních mlh po návratu z namáhavé jízdy uherské a v následujících bojích s Albrechtem. Zvolna, ale jistě, „non repente sed lente et bene", trávilo pak zrádné zlo přes zimu síly královy. Koncem února 1305 navštívil Václav sice ještě Litoměřice, ale pak úplná vyčerpanost ho upoutala na lože trvale a

---

samovolně. Neboť, že by Heřman byl od Václava II. ustoupil, jak se domnívali Kopp III. 350 a Dudík VII. 220, není správné.

nemoci přibývalo rychle. Na zelený čtvrtek (15. dubna) byl již tak sešlý, že nemohl sám konati obvyklé mytí nohou chudým starcům a dal je vykonati svým milým opatem zbraslavským, Konrádem. Brzy na to přijal i poslední svátosti a zcela vychudlý, modravé barvy v tváři, uhasínal v šeru ložnice. Ale konec nepřišel přece tak rychle, jak se tehdy čekalo; ještě mnoho neděl trvalť trapné a bolestné umírání a při úplné bezmoci tělesné Václav neztrácel ani na chvíli jasnosti ducha. Octnuv se ve stínu smrti, poznal naopak v čas, že jinošská ruka šestnáctiletého syna nebude s to, aby dobojovala s úspěchem veliký zápas s rodem habsburským, a uvědomil si, že mu nesmí zanechati po sobě dědictví tak tíživé.

Durynský kronikář Sifrid z Balnhausenu[1]) vypravuje, že král český „před velikonocí těžce ochuravěv a cítě nebezpečí smrti, posly a slavnostními prostředníky smluvil smír s králem římským a zanechal psané ujednání takového míru svému jedinému synu Václavovi, jemuž také, ještě živ jsa, vládu odevzdal", a zpráva ta, jak průběh událostí ukazuje, jest asi vskutku zcela spolehlivá. Václav II. odhodlal se nyní přece k podstatným obětem, aby syna sprostil dalšího boje, a král Albrecht, chystající se právě k zápasu s Eberhardem Virtemberským ve Švábsku, nebyl rovněž neochoten podati ruku míru, který ho vyprošťoval z trapné starosti a sliboval mu nadto i značný prospěch.

Jednání nebylo přes to nikterak snadné, neboť neběželo jen o spor mezi Přemyslovci a Habsburky; byloť opatřiti také zájmy rodu braniborského i vévod bavorských a dotknouti se i Uher a Polska, kde vedle Lokýtka král římský měl spojencem také Jindřicha Hlohovského. Kdo tu prostředkoval mezi umírajícím králem a Albrechtem, nevíme sice určitě, jest však nejvíce pravděpodobno, že to byli hlavně vévodové braniborští a s nimi sešvakřený pan Berchtold, hrabě z Henneberka, hornofrancký dynasta a muž veliké obratnosti, s nímž se v dějinách českých let následujících ještě mnohokráte setkáme a který v době té měl těsné styky s domem Albrechtovým.

Jednání smírné, tolika stran se dotýkající vyžádalo snad některého času, ale není pochybnosti, že bylo ještě za života Václava II. ,jak zmíněný kronikář tvrdí, dosaženo shody aspoň

[1]) M. G. SS. XXV. 717.

o hlavních bodech,[1]) totiž, že Albrecht má nabýti uspokojení svých nároků ústupky v Chebsku a v Míšni, a rod braniborský že bude odškodněn v Pomořanech. To byly hlavní oběti, které bylo králi českému přinésti, chtěl-li syna sprostiti břemene vážného boje s Habsburky, a není pochybnosti, že nebyly tak veliké, aby otřásty podstatou moci české, která tak z těžké krise vycházela ne sice vítězně, ale v podstatě nezlomena.

Tak zabezpečoval Václav vládu svého syna na venek a s touže starostlivou péčí dbal i o úpravu vnitřních poměrů svého dědictví. Jeho duch, sklonný k pevnému pořádku a právnické přesnosti, zůstal důsledný i v okamžiku smrti. Petr Zbraslavský, jemuž se nekonečné umírání královo jevilo zvláštní milostí boží, umožňující do běla očistiti duši dlouhým ohněm bolesti od strusek hříchu, klade ovšem hlavní důraz na náboženskou roznícenost královu a zachycuje poslední měsíce života jeho v obraze zřejmě hagiografickém, plném vtíravé svatozáře. Ale i u něho umírající král, rozdav nádherné lože i šaty a leže v šerém rubáši na prostém loži, nezapomíná přesného urovnání závazků pozemských.

Ve mnohých případech splývala ovšem, jak řada zachovaných listin z posledních dnů Václavových jasně ukazuje, péče o spásu duše s urovnáním spletitých závazků právních. Král, maje předstoupiti před nejvyššího a znova a znova zpytuje své svědomí, vzpomínal si, jak často sáhl nespravedlivě po cizím zboží nebo nedostál daným slibům, a duchovní okolí mu neopomíjelo připomínati zejména případy, kde šlo o majetek klášterní, bez náhrady přibraný k tomu onomu městu královskému, nebo o vydřené daně a sporné poměry vlastnické gruntů darovaných kostelům bez dostatečného odškodnění původních vlastníků.

Ale to vše byly jen otázky podružné; nejtěžší věcí byla lavina dluhů korunních, která v posledních letech vzrostla nejrůznějším

---

[1]) Zdá se dokonce, že mírový preliminář v době smrti Václavovy nebyl ani vzdáleným kruhům tajemstvím. Aspoň vidíme, že právě z Pomořan, kde se patrně roznesla zpráva o chystaném vydání kraje Braniborcům, přichvátali k úmrtnímu loži královu četní zástupci klášterů, řádu německého i velmožů světských, aby dosáhli písemných záruk rozličných slíbených i přijatých již milostí, a také Albrecht dával v některých tehdy vydaných listinách — na příklad ve smlouvě o Schweinfurt a v listinách pro Cheb (Reg. nr. 510—511) — na jevo, že den smíru mezi ním a králem českým jakož i s markrabaty braniborskými jest nedaleký.

způsobem a nyní tížila svědomí Václavovo obavou, že mladý nástupce nebude ochoten uznati veškeré závazky otcovy, čímž památka jeho vážně utrpí. Věřitelé hlásili se na zprávu o chorobě královė u dvora jistě stejně důrazně jako bývalí služebníci a klerikové, tlačící se k loži umírajícího s prosbou o poslední dary a legáty; dluhy komorní však tvořily nepřehlednou spleť správných i přemrštěných nároků, takže Václavovi konečně nezbylo, než ustanoviti zvláštní komisi k jejich soustavnému prozkoumání a sepsání.

Důvěrní rádcové jeho, Konrád Zbraslavský a Heidenreich Sedlecký zasedli ke stolu spolu s učeným Janem z Ostrova a kanovníkem pražským Janem Šturmovým, moravským protonotářem, a ti čtyři Němci v duchovním šatě jali se obšírně spisovati závazky královské a zároveň asi též revidovati komorní hospodářství Vlachů Aparda a Riniera, kteří na jaře 1305 již nevystupují ve vysokých hodnostech, jako krátce před tím.

Komise vyslýchala prý všechny hlásící se věřitele, zkoumala zápisy jejich a dospěla k jakémus takémus přehledu aktiv a passiv královských.

Výsledek nebyl příznivý a tíha dluhů se objevila tak veliká, že král měl za nutné zabezpečiti passiva aktem co nejslavnostnějším, totiž shromážděním předních velmožů zemských u svého lože. Mladý Václav, král Uherský, stanul tu před umírajícím otcem v průvodu duchovních i světských magnátů, z nichž zvláště se zmiňují páni Heřman z Dubé, nejvyšší purkrabí hradu pražského, Jindřich z Rožmberka, nejvyšší komorník, Tobiáš z Bechyně, maršálek dvora králova, Vítek z Landštejna a pak moravští páni Smil z Obřan a Ješek z Meziříčí. Bylo to vlastně smutné a tragické finale krále, jehož bohatství bývalo příslovečné, když umírající Václav pohnutlivou řečí se omlouval, že suma jeho dluhů vzrostla v takovou výši velikými podniky posledních let, a scholastickým výkladem se snažil zdůvodniti, že se „právem splácí z fisku královského to, co na jméno královo bylo kdy půjčeno".

Nám se jeví taková souvislost závazku přecházejícího s jednoho panovníka na druhého věcí zcela přirozenou a srostlou s podstatou státního úvěru, ale v době, o níž jde, taková představa trvalosti moci státní se začínala k svému právu teprve prodírati a to spíše jen v kruzích učených. Doba hleděla na úvěr královský namnoze ještě jako na prostý úvěr osobní, jenž málo váže ná-

stupce, pokud on osobně smlouvu nepodstoupil. Proto pochopíme, proč Václav II. stál na tom, aby syn před očima jeho spolu s přítomnými magnáty složil velikou přísahu na hlavu sv. Václava, největší svátost země, a na jiné svátosti přinesené před lože chorého, že věřitelům otcovým práva neupře a že na umoření dluhů jinou zárukou nezaložených bude věnovati aspoň sedmý díl důchodů z urbury kutnohorské.

Tak měla býti od paměti slavného krále odvrácena příhana úpadku, ale péče umírajícího šla ještě dále. Rozpoutání zbůjnosti panstva, způsobené válkou, leželo asi těžce na jeho duši; viděl již, že za slabé vlády nedospělého syna zase zemi zachvátí vír vzájemných záští a hubení duchovního zboží jako po smrti Otakarově, že právo bude zase šlapáno nohama mocných a soudní ochrana majetku i života zneváženěna. Tomu chtěl brániti, pokud vůbec bylo lze, a před ložem svým dal synovi a shromážděným tu baronům přísahati slavný landfríd, zavazující i mladého krále i pány, že nebudou bráti v ochranu lupiče ani rušitele míru jakéhokoliv stavu, jakmile by soudem a výrokem kmetů zemských byl usvědčen a odsouzen. Jak kralevic tak velmožové byli nuceni slíbiti slavnostně, že takovému ani příměří neposkytnou ani se ho pomocí nezastanou, a že stejnému trestu jako vinník propadne i každý, kdo by mu pomáhal.

Byla to posvátná smlouva míru, před umírajícím uzavřená a opatřená pečetěmi královskými i pánů,[1]) a nám prozrazuje, jak správně asi Václav II. odhadoval neklidné síly, zadržované jeho

---

[1]) Nedatovaný zápis o přísaze té byl z vratislavského formuláře po prvé vydán Th. Jacobim v „Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae" p. 25 a později znova a lépe otištěn v Mon. Germ. Const. IV. p. 1225. Oba vydavatelé jej kladou ovšem k roku 1300, patrně proto, že mladý Václav v něm není zván králem uherským. Důvod však nestačí a ze srovnání s vypravováním kroniky zbraslavské vysvítá, kam jej dlužno zařaditi. Zajimavé jest, že Václav II. v něm vystupuje jakožto „rex senior" a jeho syn tedy platí za mladšího krále. Nechceme-li to prostě vztahovati na jeho uherskou hodnost královskou, mohli bychom míti za to, že mladému Václavovi byla ještě za života otcova dána jakási spoluvláda jakožto „králi mladšímu", jak to vskutku tvrdí Sifrid z Balnhausenu. Věci té by bylo dobře věnovati přesnější úvahu monografickou rovně jako skutečnosti, že Václav III. hned od smrti otcovy, ač nekorunován, užívá plného titulu královského, a že jím mizí dotavadní zvyk, nekorunovaného krále zváti jen „dominus regni".

obratnou rukou a jaká nebezpečí tušil vládě synově, jež bylo možno zažehnati jen, budou-li páni sami s větší vážností hleděti k svému zemskému soudu a když také mladý král bude jeho výroky ceniti. Neboť i ten měl býti v libovůli své vázán slibem přísežným.

Václav II. sám se ovšem asi neklamal o pochybné ceně závazků takových, ohrožených živou silou vzdoru a sobectví, ale chtěl patrně učiniti vše, co bylo v moci jeho chladnoucí ruky. Slavnostně byla také tehdy prohlášena a zajištěna i jiná ustanovení královská, dary učiněné duchovním ústavům, zejména klášteru zbraslavskému, jemuž připadla valná část skvostných paramentů a pokladů dvorské kaple, a vůbec ujednáno poslední pořízení, v němž Václav II. pamatoval zvláště na svou druhou manželku, mladičkou Alžbětu Rejčku, která mu právě tehdy, 15. června, povila dcerušku a jíž bylo jakožto vdovství na důchodech několika měst zajištěno dvacet tisíc hřiven.

Se světem takto vyrovnán, věnoval se pak král vlastní duši, vzpomínaje v nervosní rozechvělosti před zpovědníkem znova a znova starých hříchů a veda až do posledního dechu s duchovními oblíbenci zbožné úvahy o spáse duše a záhadách křesťanských, až prý horoucí plamen jeho roznícenosti všecko okolí s sebou strhoval, třebas že slabého hlasu králova již takřka ani slyšeti nabylo.

Osobně určoval tu Václav kněžím, jaké mše třeba sloužiti na oltářích v ložnici zřízených a ostatky svatých přeplněných ve chvíli skonu. Poslední zápas pak konečně nastal 21. června, kdy v přítomnosti opatů zbraslavského a sedleckého, kteří se střídali v předčítání umučení Páně podle evangelia Matoušova, královo drobné a nemocí zničené tělo, — „corpusculum" praví výslovně kronikář, — dotrpělo.

Ač Václav II. sám prý žádal pohřbu prostého v šedém rouchu cistercského konvrše, byl vskutku pochován se slávou, jakou v životě miloval. Nezemřel ovšem na hradě Pražském, neboť královský palác byl požárem někdy roku 1303 zle poškozen a pohnutá doba následující nepřipustila asi tak rychlé opravy, aby se tam dalo pohodlně bydliti. A Václav II. byl ostatně, jak se zdá, vůbec milovníkem nového pohodlí, které poskytovaly spíše domy rychle bohatnoucích povýšenců měšťanských, než starší stavby hradní. Když se zastavil v Brně, nebydlíval na hradě, nýbrž v městě u zámožných patriciů, a také poslední dny života

a choroby své prožil na Starém městě v domě zlatníka Konrada, blíže kostela sv. Klimenta,[1]) v místě pro blízkost mostu i řeky velmi vhodném, a právě vedle konventu dominikánského, kde zemský soud se scházíval.

Tam byla tedy mrtvola králova nejprve veřejně vystavena v rouchu nádherném a den po smrti pak v průvodu nošena kostel od kostela za nářku lidu pražského, který se jistě těžce loučil s králem stkvělým a přítelem měst. Okolo třetí hodiny odpolední byla obchůzka u konce a rakev vložena na loď, na níž syn s velmoži vezl tělo otcovo do Zbraslavě, zatím co množství lodí jiných a lid po břehu se hrnoucí je doprovázel. Teprve pozdě večer mohli tu mniši uvítati svého zakladatele a poskytnouti mu noční stráž v chrámu Panny Marie, sotva dostavěném, ale ještě nevysvěceném, kde 23. června opat Konrád, vykonav exekvie, přijal tělo, obalené v nádherná roucha, s pozlacenou korunou na hlavě a žezlem v ruce, a uložil je do hrobky uprostřed kostela, nad níž se v krátce potom zdvihal kamenný náhrobek se sochou královou.[2])

* * *

Král Václav zemřel mlád, dosáhnuv jedva 34 let a jest vskutku těžko říci, zda hvězda jeho při smrti byla již v sestupu, nebo spěla-li ještě výše. Král šel po celý život jaksi horečně za velikými a neobvyklými cíly a zemřel právě uprostřed odvážné hry tak náhle, že stěží měl času, aby vržené kostky bral se stolu, vida, že jeho syn by nebyl s to s úspěchem dohrati. Jisté jest, že součastníci ve všem neporozuměli panovníkovi, který vedl těžké války, ač nebojovný, miloval lesk dvorský, ale byl zároveň zbožností téměř mnichem, který se nořil v učené úvahy a vedl život sedavý, ale šířil svou říši do bezmezné dálky. Hleděli na něho jistě jako na zjev záhadný, ale pamět po něm zůstala přece veliká a to nejen v kruhu mnišských oblíbenců, kteří by byli nejraději zesnulého prohlásili hned svatým, tvrdíce, jako Jan

---

[1]) Vysvítá to jasně z 80. kapitoly kroniky zbraslavské, třebas Tomek místu tomu jinak rozuměl.

[2]) Že to nebyl pouhý relief na desce náhrobní, dosvědčuje zpráva Petra Žitavského o pacholkovi z družiny Viléma Zajíce, který prý roku 1307 k soše přistoupiv, políček jí vytal.

z Ostrova, že se jim ve snu zjevuje se zlatozáří věčného světla. I jiným byl Václav, jak roku 1319 král Jan pravil, „magnae et felicis recordationis, divus rex“, jehož předčasný skon byl důležitou událostí a to nejen pro české dějiny. Neboť nejbližší doba ukázala, podle slov dobře zpraveného souvěkovce, že zemřel sice jen člověk, ale že s ním zašlo mnoho, neboť prý s ním pohasla pochodeň moci královské, chudým zahynul mír a nářek nastal všemu světu.

Smrt panovníkova v dobách těch znamenala ostatně vždy mnoho; stát nebyl ještě útvarem tak ustrojeným, aby změna na trůně nebyla v mnohém zároveň i změnou rázu vlády. Osobnost králova podmiňovala takřka veškeré důležitější projevy života státního, aspoň ve sféře vlastní moci vladařské, v níž téměř vše záviselo na jeho sklonech a schopnostech. Středověk znal dobře náhlé přemety ze stavu klidného pořádku do úplné rozháranosti, způsobené pouhým posunem na trůně, neboť měl sice dosti přesně stanovené a tradicí posvěcené řády právní, ale jejich skutečná ochrana a vůbec moc výkonná byla ještě příliš náhodná, ježto se neopírala, leda vyjimkou, o odbornou byrokracii a jiná zařízení, v autonomické nepřetržitosti činná, nýbrž spočívala především v osobní energii i bdělosti panovníka i jeho vlivných rádců. A zvláště změna, kterou rok 1305 přinesl moci přemyslovské, byla hluboká; postavilať na místo panovníka, stojícího v rozkvětu mužného věku a plného odvážných plánů, jinocha sotva odrostlého dětským škorničkám.

Pouhých šestnáct let bylo Václavovi III., když přijal vládu nad trojím královstvím, českým, polským i uherským, a to s tíživým dojmem skutečnosti, že jest jediným členem rodu. Vědomí, že se může státi také posledním členem svého rodu, hlásilo se jistě jako zlověstný přídech hned při jeho nastoupení; nedávné vymření Arpadovců bylo ponurým mementem a tvrdilo se dokonce, že svatý kazatel Bertold Řezenský kdysi výslovně předpověděl takový náhlý pád rodu králů českých, příliš rychle rozmohlému.

Ale doléhavost podobných úvah mírnily v Čechách aspoň trochu vzpomínky, že také otec mladého krále býval plných deset let a jeho děd ještě mnohem déle jedinou mužskou haluzí staré dynastie, a podle zpráv rakouského kronikáře kvetlo tu dokonce jakési proroctví, že zvláštní milostí božskou jest rod Přemyslův vůbec chráněn před vymřením. Ale právě šíření takové uklidňující

věštby dosvědčuje, že v zemi si byli dobře vědomi toho, jak černý mrak trčí na obzoru, mrak, který sice byl dvakráte šťastně zažehnán, ale nechce na trvalo zmizeti.

Mládí královo samo sebou nebylo jistě pociťováno za nebezpečí; středověk kladl mez dospělosti níže než my a ještě žila generace, která měla v paměti, že i Václav II. nebyl o mnoho starší, když, zbaviv se poručnictví Falkenštejnova, sám začal vládnouti se zdarem a slávou. Ale mezi otcem a synem byl rozdíl i v povaze i ve výchově. Václav II. prodělal těžkou školu prvního jinošství v cizím ovzduší a pak uprostřed bezohledných zápasů českých velmožů, které zbystřily jeho nedůvěru k mocným vasalům a vypěstovaly předčasnou chytrost i opatrnost ve volbě rádců a spolupracovníků. Také Václav III. byl v útlém věku odveden do ciziny, do Uher, a měl zde rovněž příležitost k předčasnému dozrání v panovníka. Ale věc byla přece podstatně jiná. Princ, zhýčkaný v přepychu otcovského dvora, stál i v Uhrách v záštitě moci otcovy, spoléhal na to a z Čech se rozhodovalo skutečně o vážnějších záležitostech uherských. Tak těšil se mladý Václav lesku koruny, aniž plně pocítil její tíhu; a když začala naň vskutku doléhati, byl otcem rychle odveden z dosahu všeho nebezpečí a pobyt v Uhrách měl patrně především jen ten výsledek, že králevic poznal bujnou nevázanost polobarbarského ovzduší, pro mladou mysl tak svůdnou, a volný způsob vlády, naprosto odchylný od opatrné vlády otcovy, přetížené právnickou pedanterií a kněžskou psavostí.

Zprávy letopisů líčí nám Václava III. souhlasně jako pěkně urostlého mladíka, který nebyl bez nadání a, dosáhnuv pečlivého vychování, uměl prý plynně mluviti česky jako německy, latinsky jako uhersky. Štýrský veršovec i Dalimil vyslovují shodně přesvědčení, že by byl nepochybně vyspěl i v dobrého panovníka, kdyby mu byl osud dopřál přečkati první bouře mladistvé zbujnosti. Ty se ovšem přihlásily, jak se zdá, hned po smrti otcově.

Pozdější opat zbraslavský Petr, tehdy ještě skromný mladší člen řádu, skládaje roku 1305 v únavných leoninských verších žalozpěv nad smrtí Václava II., obracel se k mladému králi s výmluvnou apostrofou, v níž mu přál, aby dosáhl slávy otcovy, nesetkávaje se v životě svém protivenstvím a, jako dokončil Šalamoun chrám Davidem začatý, aby i on navázal na dílo otcovo. Později, skládaje svou kroniku, byl Petr ovšem nucen užíti jiného

biblického srovnání; Šalamounem jevil se mu tehdy Václav II. a jeho syn jen nerozumným Roboamem, který, „pohrdnuv radou moudřejších a starších v Israeli, hledal jen společenství a rady mladších a proto zahynul".

Srovnání nebylo nevhodné, neboť nastoupení nového krále znamenalo vskutku téměř úplné odpoutání od dosavadního způsobu vlády v Čechách. Na místě cizích státníků, jako byl Petr z Aspeltu nebo Purkart Magdeburský, a německých řeholníků, jako byl zpovědník Heřman a cisterští opaté, vidíme v radě Václava III. skoro veskrze domácí velmože české, mladého panovníka zcela ovládající. Někteří badatelé němečtí, jako již biograf Petra z Aspeltu, Heidemann, viděli v tom vítězství uvědomělého češství nad německými vlivy, a posléze zejména Gräbner hledal původ zjevu toho v účelném programu politickém Václava III.

Gräbner má totiž za to, že mladý král, který se prý v Uhrách naučil ceniti sílu národní pýchy a „ideou národnosti se tam napojil", poznal bystře základní chybu otcovu v nedostatečném ohledu na národní cítění české a v germanisujících sklonech jeho řádu vládního. Chtěje opraviti chybu tu a vládnouti v Čechách i v Polsku jako král vskutku národní a slovanský, oblíbil si prý těsné společenstvo se šlechtou českou a změnil v tom zcela dosavadní způsob dvorského života v Praze. Gräbner se snaží vůbec Václava III. učiniti panovníkem bystrým a prozíravým, odsunuje lehkou rukou nejen truchlivý obraz mladého zpustlíka, jakým se nešťastný král jeví podle kroniky zbraslavské, nýbrž také podobné zmínky jiných letopisců souvěkých.

Než myslím, že neprávem. Neníť nejmenšího důvodu věcného pro to, abychom změně způsobu vládního, kterou přineslo nastoupení Václava III., podkládali podněty uvědomělého nacionalismu. Vždyť právě přední oblíbenci mladého krále, jako na příklad Raimund z Lichtemburka, vynikali dokonalou zněmčilostí a výklad daleko přirozenější nám dává tak zhusta se vyskytující odpor sklonů synových proti tomu, čeho si otec nejvíce cenil.

Velmi poučnou analogii nalézáme hned v souvěké Anglii. Tam zemřel roku 1307 veliký panovník Eduard I., neúnavný zákonodárce a zdokonalovatel státu, který dovedl obratnou rukou a ráznou prozíravostí udržovati v rovnováze soupeřící členy a skupiny národní společnosti. Jeho synek však, Eduard II.,

vstoupiv na trůn, mění na ráz všecek způsob vlády otcovy, upadá do rukou několika všemocných milců a uvádí zemi v krátké době do tak hlubokého zmatku, že z toho zvláště moc korunní odnesla trvalou škodu. Zcela podobně věc měla se patrně i s Václavem III. Mladičký král nedovedl naprosto postačovati úkolu vladařskému tak jako otec, který ve směru tom ovšem podstatně byl předběhl svou dobu. Hleděl na dílo panovnické mnohem chlapečtěji — „more puerili" praví výslovně letopisec — a zejména mu nebylo vůbec patrně po chuti knižní a duchovně právnické ovzduší otcovského dvora, dlouhé porady o věcech správních v těsné komnatě a soustavný dozor na kancelář i komoru. A pobyt v Uhrách, uprostřed zmatených poměrů, zesílil jistě tyto sklony; společnost bujných magnátů byla zábavnější než kruh mnišských rádců a opatrných legistů, panovati znamenalo především žíti s pocitem volné moci.

Ujímaje se vlády v Čechách, Václav III. tedy nepomýšlel snad ani na změnu zásadní, ale nebyl prostě s to, aby ovladl pevně důmyslný stroj otcem seřízený, a velmožové čeští ovšem užili vítané příležitosti, aby těžili z neočekávané změny.

Již dlouho byli čekali, až přijde zase chvíle, kdy jejich vliv zatlačí cizí rádce a kleriky, kteří tak žárlivě bděli nad společným zájmem svým i korunním. Krise, která vyznačovala poslední rok vlády zesnulého panovníka, zejména válka na podzim roku 1304, vzpružila nemálo sebevědomé magnátstvo v Čechách i jeho touhu po moci a byla jaksi přechodem k novému režimu, k jehož zavedení patrně přispěla také okolnost, že tu právě nebylo při smrti Václava II. z míry silného státníha cizince, který by byl dovedl zmírniti sráznost přechodu a také u mladého krále náležitou platnost si získal.

Ota Bavorský, jemuž podle jedné zprávy umírající král syna zvláště doporučil a který v otázkách zahraniční politiky jistě měl značný vliv, nedlel v Čechách tak trvale, aby také do věcí vnitřních soustavně zasáhal, opustiv záhy po smrti králově Čechy, snad aby dokončil smírné jednání s Albrechtem; a kancléř královský, Petr z Aspeltu, dlel touž dobou ve svém basilejském biskupství.

Nemáme sice přímých zpráv o tom, proč se Petr, byv někdy v březnu 1305 za velké výkupné z vazby svých nepřátel propuštěn,

do Čech již nevrátil,[1]) podobá se však pravdě, že to bylo vůbec podmínkou jeho propuštění; strana habsburská nemohla připustiti, aby nebezpečný jí státník dále v Čechách působil. Petr zůstal tedy v Basileji, ale patrně nerad; neboť žil v takové nevůli se svou kapitulou, Habsburkům stranící, že — aspoň tak čteme v zápisech Matyáše Neuenburského — dokonce kanovník kterýsi se opovážil ho spolíčkavati v síni kapitulní. Všechno táhlo tedy Petra mocně zpět do Čech, na větší jeviště státnické, ale dříve nežli si cestu tam uvolnil, zemřel Václav II. a u jeho mladého nástupce předním důvěrníkem zůstal Petr, syn Angelův, protonotář, který byl sice kdysi, roku 1296, basilejským biskupem vytlačen z vůdčího místa v kanceláři, ale setrval přes to jejím členem.[2])

Tento protonotář Petr, syn české matky Petruše a kuriála vlašského, z apenninského městečka Pontecorvo rodilého, ale v Čechách za Přemysla II. zcela zdomácnělého, měl tehdy již přes šedesát let, byl peněz nesmírně chtivý a znamenal vzor klerika, zneužívajícího dvorského postavení k hromadění výnosných obročí. Dosáhl časem celého věnce kanonikátů v Praze, na Vyšehradě, v Olomouci, v Krakově, ve Vratislavi, v Sadské, v Litoměřicích, v Staré Boleslavi, tedy skoro všude, kde král český vliv svůj v kapitolách uplatňoval, a nad to i jiných beneficií, jako byla fara u sv. Petra v Brně, zdvižená na jeho žádost na proboštství. Obratný dvořan dovedl, jak se zdá, získati rychle naprostou důvěru mladého Václava III., takže dosáhl hned po jeho nastoupení i proboštství kostela Pražského a mohl si činiti naději, že se domůže i hodnosti kancléřské po nepřítomném Aspeltovi.

---

[1]) Domněnka Heidemannova (Peter von Aspelt 39), že roku 1305 se přece ještě vrátil do Čech, opírá se jen o listinu z 24. května (Reg. II. 2032), která však vskutku patří do roku 1304. Z kroniky zbraslavské jest zřejmé, že nebyl při Václavovi II. v posledních měsících života králova a že ho zastupoval Petr Angelův; zprávy sestavené Vogtem (Reg. nr. 1072) to potvrzují.

[2]) Spor o jeho totožnosti s protonotářem Petrem, činným v kanceláři české v letech 1289—1296, jehož Heidemann a jiní badatelé němečtí neprávem ztotožňovali s Petrem z Aspeltu, rozhodneme zajisté ve prospěch názoru Emlerova, sestavíme-li bez předsudku veškeré zprávy listin a zejména také ty, které Vogt v listáři arcibiskupství mohučského nově uveřejnil. Vogt sám ovšem ve věci té, sveden jsa apodiktickým tvrzením Gräbnerovým, neučinil správného soudu. Že Petr Angelův také za kancléřství Aspeltova nepřestal úřadovati jako protonotář, dosvědčuje na příklad listina Václavova pro biskupa krakovského z 24. března 1303.

Nešlo to ovšem zlehka. Václav III. mu svěřil sice ihned úplně agendu kancelářskou, takže Petr mohl listiny královské opatřovati svou rekognicí, z počátku ale přece jen jakožto protonotář a nikoliv jakožto kancléř. Neboť důstojnosti té se nepřítomný Aspelt vzdáti nechtěl, dovolávaje se patrně toho, že jest nerozlučně spojena s proboštstvím vyšehradským, jehož právním a světskou mocí nesesaditelným držitelem byl a které mu dávalo ovšem příjmy nemalé. Žádostivý protonotář však naléhal a tak bylo konečně nutno spornou věc smírně rovnati před stolcem apoštolským v Lyoně, kam se proto odebral známý kanonista český Oldřich z Paběnic. Jemu pak se podařilo vymoci na Klimentovi V. v lednu 1306 rozsudek, podle něhož se protonotáři Petrovi vskutku dostalo proboštství vyšehradského a tím i hodnosti kancléřské, ale důchody proboštství měly býti ještě po několik let zachovány Petrovi z Aspeltu na splacení dluhů biskupství basilejského.

Zda biskup s rozhodnutím tím byl spokojen, nevíme; jisté jest, že ani některý čas potom se nevzdával titulu kancléře českého a že vzpomínal se steskem na dobu svého vlivného působení v Čechách, což dosvědčuje i anniversarium, které v květnu 1306 v Basileji založil na pamět svého milostivého pána, Václava II. Ale starý diplomat nebyl ovšem muž, který by skládal ruce nečinně v klín a po zašlých dnech slávy s resignací vzdychal; cítil ještě žhavou touhu po moci a osud mu dal stkvělé zadostučinění. Vlivem francouzským a osobní obratností, rozvinutou při návštěvě kurie v Lyonu, podařilo se mu totiž zcela mimo nadání dosáhnouti místa, kde mohl svou protihabsburskou náladu ještě účinněji uplatniti než kdysi v Čechách, totiž nejvyšší důstojnosti duchovní v Němcích, arcibiskupství mohučského, jež mu padlo na konci roku 1306 do klína a vyneslo ctižádostivého měšťanského synka na vrchol dějinného působení. Setkáme se s ním ještě mnohokráte.

Zatím tedy, co se Petr z Aspeltu, pozbyv naděje na návrat do Čech, bral ke kurii hledati neočekávaně skvělé náhrady za ztracené působiště, přijal tu Petr Angelův plně funkci kancléřskou i titul, s nímž po prvé vystupuje v květnu 1306,[1]) a slunil se v přízni

[1]) Tvrzení Heidemannovo a Vogtovo, že titul kancléřský přijal již v prosinci 1305, opírá se jen o listinu pochybné pravosti, otištěnou Emlerem v Reg. nr. 2066; listiny pravé ukazují vesměs, že Petr Angelův přijal titul teprve po papežském rozhodnutí (viz Reg. nr. 2068—2071, 2090). Tím padají i

královĕ tak, že ho Václav III. zval dokonce „princeps noster dilectus", ač vyznamenání to předešlým kancléřům bylo přiznáváno jen proto, že jeden byl biskupem, druhý levobočkem královým. Petr Angelův dovedl se patrně vlichotit náležitě v důvěru mladého krále a není příčiny, proč bychom nevěřili zprávám, které tvrdí, že jí i valně zneužíval, stávaje se příliš horlivým přisluhovačem panské skupiny ,která po smrti Václava II. dvůr ovládla a rychle mu vtiskla ráz naprosto odchylný od obřadného pořádku let předchozích.

Jak kronika zbraslavská tak i Otakar Štýrský vypravují dosti shodně, ale ovšem každý s jinými podrobnostmi, o divokém hospodářství tom. Ve společnosti synků magnátských mladičký král oddával se prý zejména bezuzdnému pití, běhal po Praze za nevěstkami „jako panošík pouhý" a prázdnil vůbec číši života tak hltavě, že nerozumné hýření budilo pozornost až v cizině. Vskutku i jiní letopisci dotýkají se těch „zlých a hnusných věcí" výslovně jakožto čehosi, co přesahovalo obvyklou míru zbujnosti mladých knížat soudobých, a kronikář kláštera Matsee praví dokonce, že si Václav III. vedl prostě jako zběsilý maniak. A není snad nemožné, že to byla vskutku nervová rozechvělost, vyskytující se v rodě přemyslovském již od dob Václava I., která si žádala tímto způsobem své daně na princi, obklopeném četou bezohledných soudruhů, v jejichž zájmu bylo ovšem nedopustiti, aby vlivu u krále nabyl kdo jiný a kteří rádi hověli jeho nerozumnému sklonu k orgii. Petr Zbraslavský věřil dokonce, že tu šlo o ďábelskou intriku vypočítavých velmožů, kteří mladé synky své Václavovi úmyslně nastrkovali jako svůdce, jen aby jej přivedli k nedbalosti a špatnému životu a tak jeho panovnickou ráznost otupili.

Mnišský kronikář v tom jde snad příliš daleko, nejsa prost stranické nechuti vůči pánům, s jeho řádem o moc a vliv v zemi soupeřícím. Chladná promyšlenost a plánovitost takového rafinovaného kažení mladého vládce jest asi stejně málo pravděpodobna jako uvědomělý nacionalism český, který okolí Václava III. připisují někteří badatelé novější. Byla to patrně instinktivní a v tolika

---

výwody Heidemannovy k tomu hledící a není dokladu, že by Aspelta z Čech byla vypudila bezohledně a proti právu „nacionální strana", na kteréžto výwody především Gräbner tak důvěřivě navázal svá další tvrzení.

případech se opakující snaha feudální skupiny, učiniti vášnivého hocha nástrojem své moci hověním jeho jinošským náladám a odtištěním jeho od jiných, rozmyslnějších rádců.

A panská společnost kořistila z nezkušenosti mladého krále tím snáze, že i zadluženost, v jaké mu otec království zůstavil, poskytovala hojnou příležitost k lovení v kalných vodách. Kronikář štýrský, o poměrech těch, jak se zdá, dobře zpravený rytířskými dobrodruhy německými, kteří v Čechách pobyli, vypravuje výslovně, jak se velmožové čeští Václavovi znova a znova hlásili s nároky na odškodné za vojenské služby prokázané jeho otci a jak král, který prý neměl „weder silber noch phenninge", jim za to dával v zástavu statky komorní, vesnice, městečka i celá zboží. Již Václav II. býval nucen podobně si vésti v posledních měsících svého života a dovídáme se na příklad, že Jindřich z Lipé tak zase nabyl Žitavy i vsí Schlackendorfu a Hengtbergu a podobných zástav že se domohl také Hynek z Dubé a jistě i jiní páni za výlohy v dvorských a vojenských službách královských skutečně nebo domněle učiněné.

Věc sama zásadně nebyla nikterak neobvyklá, naopak, byl to obyčejný prostředek soudobého hospodářství finančního, ale šlo o jeho rozsah; a pohoršení obecné budilo, když vešlo ve známost, že družina mladého krále zneužívá i chvílek jeho nepříčetnosti při vymáhání takových náhrad a jiných výprosů. Bedlivé sepsání závazků královských, vykonané čtyřčlennou komisí na jaře roku 1305, patrně bylo odplaveno nároky s jiných stran houfně ohlašovanými a urovnání závazků zemřelého krále nabývalo rázu horečného drancování zboží komorních neskromnými dvořany. Až do sousedních zemí donášely se pověsti, jak páni vymáhají veliká darování a zástavy na královském jinochu, zmoženém silným vínem a blábolícím závažná rozhodnutí s bezstarostností opojených. Souvěkovcům bylo jasno, že vina toho nemalým dílem padala i na nového kancléře, Petra Angelova; ten prý o nerozumných donacích spisoval bez prodlení listiny, o nichž opat zbraslavský s opovržením užil slovní hříčky, že nebyla to „privilegia" nýbrž „pravilegia", ne listiny, nýbrž zlostiny. Dovídáme se také, jak obratně si při tom stárnoucí mnohoobročník druhdy vedl; zdráhal se prý na oko a odkládal věc, ale psal pak listinu přece, jakmile mu král v opilé náladě, rozjařenou družinou jsa podněcován, pohrozil, že nena-

píše-li hned, bude nucen trestem vyvaliti ze svého sklepu nejlepší sud vína nebo dáti nejlepšího koně ze svých stájí.[1])

Zápach odporné opilosti čiší z těchto shodných vypravování několika navzájem nezávislých svědků souvěkých a také listiny, ač se jen nepatrný zlomek jejich původního počtu zachoval, nám dosvědčují zištnou obratnost některých milců mladého krále. Tak se dovídáme z listiny Václavovy, vydané v prosinci 1305 panu Raimundovi z Lichtemburka, že pán ten získal dvě vesnice královské, které byl vykoupil ze zástavy svých strýců, pánů z Lipé, v plné držení dědičné, ač skutečná cena jejich splacený zástavní peníz daleko převyšovala. V listině se mluví ovšem o tom, že darování již nebožtíkem králem bylo stanoveno, ale tvrzení to krylo patrně jen jako zástěrka zjevné poškození komory královské.

Raimund z Lichtemburka náležel vůbec k předním milcům královským, maje důležitý úřad vrchního strážce hvozdů královských nejen v Čechách, nýbrž i na Moravě, úřad zvláště hledaný proto, že s ním bylo namnoze spojeno rozhodování o zbývající půdě kolonisační, která stále ještě zůstávala cílem žádostivosti mnohých. A jak i jinak Lichtemburk patrně uměl zneužívati důvěry Václava III., ukazuje nám skutečnost, že při volbě jeho nástupce, Rudolfa I., z prvních starostí Raimundových bylo, vymoci si listinou záruku, že nebude právem stíhán pro výsluhy, jež byl na mladém králi vymámil. Hojil se tak nejspíše z dluhů, do nichž byl upadl v letech minulých nákladným pobytem při dvoře krále Václava II., kdy spolu s Jindřichem z Lipé a jinými Ronovci býval nucen pečetiti pražským patriciům mnohý zápis lichevný. Setkáme se s ním ostatně ještě častěji jako odvážným snaživcem, který neopomíjel nikdy vhodné příležitosti k zisku a mladému králi zamlouval se zajisté především svou obratnou zběhlostí v dvorském mravu, kterou nám dosvědčuje výslovně německý pěvec Jindřich z Freiberka. Básníkovi tomu byl pan Raimund vrcholem rytířské dokonalosti, „ein ritter vrech und gar kurteis“, jemuž Jindřich, jakožto svému přednímu příznivci, věnoval umělé skládání o Tristanovi, v předmluvě do nebe jej vynášeje.

---

[1]) Že Petr Angelův také za Jindřicha Korutanského těsně byl spiat s panskou kotterií, ukazuje jeho zatčení roku 1309, jež dosvědčuje, že měšťané na něho hleděli jako na spoluvinníka magnátů, ze slabosti královy kořistících.

Obraz, který nám poskytuje dvůr mladého Přemyslovce, není tedy vábný, ale jest to obraz, jaký v dějinách středověkých není naprosto neobvyklý a jemuž jen tragické zakončení dodává osobitých rysů. Vidíme, že královského otce vskutku neklamala předtucha, když se staral před smrtí tak úsilovně, aby slavnostními přísahami a pečlivým soupisem závazků zamezil zmatky a rozvrat v zemi, přecházející do slabých rukou bujného dítěte. Prostředek se osvědčil vskutku málo účinným a bylo dosti na tom, že aspoň v zahraniční politice opatrné jednání umírajícího usnadnilo situaci. Neboť smíru s králem římským bylo vskutku dosaženo za podmínek, o nichž jsme se již nahoře obecně zmínili. Ale ovšem ne bez dodatečného jednání.

Zpráva o smrti Václavově zastihla Albrechta ve Špýrech a římský král poctil prý památku bývalého švakra slavnou bohoslužbou zádušní, což samo o sobě naznačovalo, že smír s achtovanými Přemyslovci jest blízký. Albrecht tehdy zbrojil sice znova, ale sotva již proti Čechám, spíše proti Eberhardovi Virtemberskému, nepojatému do míru. O definitivní sjednání míru s Čechy se pak přičiňovala nejen markrabata braniborská a Berchtold z Henneberka, nýbrž, jak se zdá, i Jindřich Korutanský, který platil zejména za důvěrníka knížat dolnobavorských. Pomocí jejich byl v Praze 5. srpna podepsán mírový preliminář panem Berchtoldem a odeslán králi Albrechtovi k ratifikaci, k níž opravdu došlo 18. srpna v Norimberce.

Z řady listin, které vyžádalo složité ujednání, se nám bohužel nezachovaly všechny kusy, takže naše vědění o konečných podmínkách není úplné, dovídáme se však ze zbylých aspoň o věcech hlavních a vidíme zejména, jak Albrecht slavnostně zrušil kletby říšské a rozsudky vynesené proti Přemyslovcům se slibem, že po všecek život nebude Václavovi a jeho nástupcům dále činiti žádných překážek „v královstvích českém i polském nebo jakýchkoliv jiných knížectvích a zemích a vůbec ve všem, co na krále Václava jako dědictví otcovské nebo kterýmkoliv jiným způsobem přešlo, i kdyby říši římské na to nějaký nárok, obecně „Ansprache" zvaný, příslušel". Král Václav má „zmíněné království české i polské, knížectví, země a všechno ostatní svobodně a klidně podržeti s plným panstvím a všemi tituly, poctami, právy, pravomocemi, užitky nadzemními i podzemními, a to državy lenní právem lenním, državy zpupné a dědičné právem vlastnickým

a dědičným". Albrecht upustil tedy od námitek proti českému panování v Polsku a nepopíral výslovně ani jeho nároků na Uhry, ač mu titulu krále uherského nepřiznal; zmínka o „utilitates intra et supra terram" pak ukazuje, že upustil rovněž i od nároků říšských na regál horní v zemích českých, smířiv se zase s plnou suverennitou Přemyslovců v zemích českých a stvrdiv Václavovi III. nadto zvláštní listinou všechny výsady, práva i svobody, jeho otci a králům českým vůbec krály římskými a zejména jím samým udělené.

To byl zjevný ústup od silného náběhu proti moci rodu českého od roku 1303 učiněného a šlo o to, jakou cenu Albrecht skutečně odnesl za námahu, která síly jeho do dna vyčerpala. Než právě o tom zprávy naše nejsou zcela bezpečné. V hlavním traktátu smírném jakožto jediný ústupek se strany české se uvádí vrácení Chebska k říši v rozsahu, v jakém je Václav II. kdysi byl přijal v zástavu od krále Adolfa; statky, které tam králové čeští koupili vlastními penězi a které se proto nemohly počítati za zboží říšské, měly zůstati dále při Čechách a o jejich rozsahu měl rozhodnouti zvláštní soud. Ale i tomu soudu se mohl král český vyhnouti, kdyby se rozhodl statky ty vzíti od říše v léno. Podle toho by byla tedy pouze stará říšská léna v Chebsku bývala hlavním ziskem Albrechtovým,[1]) vskutku však zdá se přece, že jinou, dnes již nezachovanou listinou Václav III. přistoupil ještě na další ústupky rovněž již před smrtí otcovou zhruba smluvené a především k Míšni se táhnoucí.

Aspoň výslovně tak tvrdí annalista světelský a svědčí tomu zejména i okolnost, že se markrabatům braniborským, jimž od roku 1303 část Míšně byla zastavena, v náhradu za zástavu tu tehdy vskutku dostalo od krále českého zápisu na polské Pomořany, jehož by byl Václav III. sotva vydal, kdyby nebyl k tomu býval donucen závazky, které mu smír s Albrechtem ukládal a které především k Míšni hleděly. O jejich rozsahu ovšem nevíme ničeho a můžeme se jen dohadovati, že také v Míšni šlo především

[1]) Nejasné ustanovení další mírového traktátu, hledící k dodatečnému stanovení rozsahu a práv vévodství vratislavského prostředkem dvou rozhodčích, lze nejspíše vysvětliti dohadem, že Jindřich Hlohovský, s Václavem II. znepřátelený, byl Albrechtem brán v ochranu jakožto spojenec a že šlo zejména o území sporné mezi ním a švakrem Václava III., Boleslavem Vratislavským.

o práva a zboží, která kdysi Václav II. držel jakožto říšský vikář a zástavní pán podle smlouvy z roku 1298, vyhlášením říšské klatby proti němu zrušené.

Albrecht získal tak značná práva v marce míšenské a snad i v Pliseňsku a Osterlandu, ale ústupky neznamenaly ani tu, že by česká moc tím byla na severu hor Krušných úplně vymizela. Jako v Chebsku zůstaly králi českému i v zemích míšenských značné statky zpupné, koupené kdysi od rozličných Wettinců, rovně jako léna přijatá od biskupství míšenského, a vliv český tímto směrem postupující nebyl tedy pro všecku další budoucnost nikterak zasažen. Bylo mu jen počítati i v těchto rozervaných končinách s mocnou a důslednou soutěží rodu habsburského, jež před tím byla tak rázne zastavila postup Přemyslovců k jihu.

Přes to však nelze říci, že by z úsilného zápasu stát český byl vyšel poražen a neplatilo to ani o jeho spojencích, neboť Albrecht byl nucen zároveň smířiti se po dobrém jak s vévodou Otou a Štěpánem Dolnobavorským, tak s rodem markrabat braniborských a sejmouti s nich bez jejich podstatného pokoření říšské klatby. Náhlá smrt Václava II. vyprostila rod habsburský vskutku z nebezpečného postavení, zjednávajíc mu neočekávaně výhodný odchod ze slepé uličky konečného neúspěchu, ale sama o sobě nepřivodila podstatného úpadku moci přemyslovské, takže se vláda mladého Václava III. nezačínala nikterak jako vláda předem odsouzená k živoření v potupě porážky.

Skromný rozsah úspěchu krále římského byl ostatně patrný i v otázce uherské. Pro uherskou korunu Albrecht vskutku začal boj a nemohl tedy ve věci té povoliti na tolik, jako v otázce polské, aby totiž uznal Václava III. také uherským králem, což mu ostatně i dotavadní spojenectví s Karlem Robertem zajisté nedovolovalo. Ale zdá se, že se spokojil věru s málem, totiž s tím, že ve smlouvách smírných o koruně uherské nebyla vůbec učiněna výslovná zmínka a že obě strany ve věci té setrvaly mlčky na svém stanovisku, bez vzájemnéhó uznání, ale i bez výslovného protikladu. Albrecht nenazval ve svých listinách Václava králem uherským, ale trpěl mlčky, že Václav sám se jím zváti nepřestával. Snad ho ovšem čeští jednatelé před tím v čas byli důvěrně ubezpečili, že Václav vskutku nemíní práv svých v Uhrách již mocí vymáhati, ale není pochybnosti, že v srpnu 1305, když mír v Praze a v Norimberce

byl zpečetěn, otázka uherská zůstávala nerozřešena a že král český, aspoň podle jména, stále trval při svých nárocích ke koruně sv. Štěpána.

Úplný nedostatek pramenů znemožňuje nám sice přesnější poznání toho, co se v Uhrách roku 1305 skutečně sběhlo, jisté však jest, že se Karlovi Robertovi přes veškeré úspěchy předchozí ani tehdy nepodařilo zdolati nadobro moc českých stoupenců, třebas řídce rozesetých po království. Boje v zemi trvaly dále a vidíme, jak neapolské čety dobývají hradu Spišského, obsazeného českou posádkou, zatím co čeští žoldnéři z Vyšehradu přepadají lodi na Dunaji a kapitula budínská se listy psanými latinou vskutku barbarskou obrací do Prahy k Václavovi jakožto „králi uherskému", dovolávajíc se jeho dvorského soudce Tomáše. Hlavními odpůrci angiovinského panství v Uhrách a vůdci české strany pak zůstávali stále bratří Ivan a Jindřich z Gysinku, proti nimž arcibiskup ostřihomský, Tomáš, vydal v červenci 1305 hroznou klatbu, odevzdávající je výslovně satanáši, ovšem jen „in interitum carnis, ut spiritus eorum in die iudicii salvus fiat".

Z klatby té jest zřejmo, že Ivan ovládal Ostřihom a hubil krutě okolní statky neapolských přívrženců, ač prý byly již jen holou „kůrkou chleba, zbylou po hltavosti dračího plemene české posádky", a z pozdějších zpráv vidíme také, že roku 1305 dokonce někteří velmožové, jako biskup csanádský, kteří nedávno byli přešli na stranu neapolskou, zase se od ní odvraceli a tak zmatku v zemi neubývalo. Tak se měly tedy věci uherské, když se na podzim mladý Václav, píšící se do té doby důsledně králem uherským, náhle práv svých ke koruně sv. Štěpána výslovně zřekl ve prospěch Oty Bavorského.

Vlastní pozadí této abdikace nám ovšem zůstává zahaleno rouškou neprostupnou a proto nelze k němu připínati ani příznivé ani odsuzující úsudky o státnických schopnostech mládého krále a jeho rádců. Víme o věci vůbec příliš málo a zachované zprávy jsou nadto veskrze nejasné. Kronika zbraslavská tvrdí, že se Václav sám do Uher vrátiti „dobrým způsobem nemohl a nechtěl" a proto prý přenesl svá práva na Otu, takže z vypravování toho vzniká dojem, jako by hlavní příčinou postupu byla nechuť mladého krále k další vládě v Uhrách, z níž všechno vzalo původ. Skutečně se však věci asi tak prostě neodehrály a není vyloučeno, že iniciativa k vzdání Václavovu vyšla z Uher samých.

Otakar Štýrský tvrdí totiž, že Ivan z Gysinku, vida, že mu nelze čeliti trvale národnímu rozhořčení, vzbuzenému proti Čechům po odvezení říšských klenotů, hledal své straně krále nového, ale přece takového, který by mohl nejsnáze navrácení svaté koruny na králi českém vymoci a s ním nebyl znepřátelen. Obrátil se tedy s nabídkou k Otovi Bavorskému a tentokráte se zdarem. Vévoda neodmítl a ještě před smrtí Václava II. jednal o tom v Čechách, kde se mu prý skutečně podařilo umírajícího získati, ač sjednání zatím zůstalo tajné a teprve po uzavření míru s Albrechtem bylo uskutečněno.

Vylíčení to, třeba snad v jednotlivostech ne zcela spolehlivé, má nepochybně dobré jádro. Neboť také annály bavorského kláštera Osterhofen tvrdí, že koruna uherská byla Otovi nabídnuta hrabaty a biskupy uherskými a sám papež Kliment V. se vyslovuje podobně v bulle, vydané roku 1307 proti Otovi a jeho přívržencům. Lze míti tedy za to, že vlastní popud vyšel vskutku z Uher. Páni z Gysinku, zvěděvše o nebezpečné chorobě Václavově a ztrácejíce naději, že by jeho syn jako král český a polský v Uhrách vskutku kdy pobýval, jali se patrně v Bavořích i v Čechách důrazně jednati o přenesení koruny sv. Štěpána na Otu, a zájmům českým, jakmile mladý král nehodlal veškerou sílu svých zemí v Uhrách upoutati, jevilo se řešení takové nejvýhodnějším, přenášejíc tíhu pochybného podniku na spřáteleného souseda, o němž se dalo čekati, že zachová i v budoucnosti přátelský poměr k Přemyslovcům. A také ujednání míru s Albrechtem bylo usnadněno, mohli-li čeští jednatelé nadhoditi, že se jejich král sice formálně nezříká nároků na Uhry, ale že je nemíní již mocí uplatňovat. Mlčení smírné smlouvy o uherské otázce aspoň nasvědčuje takovému tichému závazku, v jehož pozadí se kryla myšlenka pozdějšího postupu českých práv Otovi, zatím ovšem před Albrechtem utajená anebo aspoň zjevně nevytčená.

Jisté jest, že její uskutečnění se stalo v zápětí po konečném stvrzení míru s králem římským. V polovině září 1305 vybral se vévoda Ota s družinou několika bavorských pánů opět do Čech a doprovázel pak Václava III. na Moravu, kde v prvních dnech říjnových přijal z jeho rukou korunovační klenoty a slavnostní resignaci na království uherské.

Vlastním důvodem k jízdě českého dvora na Moravu byla ovšem věc jiná, totiž sňatek s Violou, dcerou vévody Měška Tě-

šínského. Sňatek ten vzbudil namnoze velmi nepříznivé posudky součastníků, jimž se zdálo, že dcerka „chudého knížete", který byl nadto leníkem českým, „ze so hôher krôn niht gezam". Kronikář zbraslavský byl nad messaliancí tou dokonce opravdově rozezlen, sváděje ji na lstivou intriku pánů českých, mladým králem vládnoucích, kteří se prý obávali, aby Václav dynastickým spojením s některým mocným rodem nenabyl snad proti nim opory a jejich vlivu se nevymkl. V tvrzení bylo asi vskutku aspoň zrnko pravdy. Z pánů českých starší pamatovali si jistě dobře, jak vzpružení moci Václava II. a střesení nadvlády Vítkovců bylo těsně spiato s příchodem Habsburkovny Guty do Čech, a sňatek s bezmocnou Piastovnou se jim jevil zárukou, že něco podobného se nebude opakovati.

Podle Otakara Štýrského byli však i na dvoře krále římského málo spokojeni s náhlou ženitbou Václavovou, a Albrecht prý vyslal dokonce do Čech zvláštní poselstvo, jež mělo od ní krále odvrátiti a připomenouti mu závazek k Alžbětě, dceři Ondřeje Uherského, s níž byl Václav, jak víme, od roku 1298 zasnouben. Zpráva ta jest sice poněkud podivná, vzpomeneme-li si na předchozí odpor Habsburků proti české kandidatuře v Uhrách, o zásnub s Alžbětou se opírající, ale zcela nepravděpodobná přece není. Neboť Albrecht, spoléhaje na sílu strany anjouovské v Uhrách, neviděl snad nyní v českých pokusech tím směrem se obracejících již vůbec vážného nebezpečí a sňatek s Alžbětou mohl naopak zesíliti svazky mezi Přemyslovci a Habsburky proto, že malá princezna uherská byla již od let vychovávána na dvoře ve Vídni. Hned po smrti Ondřejově ji totiž odvedla s sebou nevlastní matka její, dcera Albrechtova, z Uher do Rakous, a jen proto patrně nebyl její sňatek s Václavem uskutečněn v letech, kdy mohl Přemyslovcům valně posloužiti k upevnění se v Uhrách. Nyní však Václav III., jsa rozhodnut o postupu svých práv Otovi, nestál již oň a bývalá dědička trůnu uherského zemřela vskutku neprovdána roku 1338 v ústraní habsburského kláštera ve Švýcařích.

Nedbaje přání dvorů habsburských přidržel se tedy Václav III. dcerky vévody těšínského, ať již v tom podléhal vlivům cizím či jen vlastnímu mladickému rozmaru,[1]) a urychlení sňatku bylo ne-

[1]) Že by byl Václav III. při tom, jak tvrdí zejména Gräbner, býval veden především politickými motivy, totiž snahou po upevnění

pochybně podporováno také obecným přáním, aby mladý král co možno bez prodlení pečoval o zajištění rodu. Svatba slavena byla v Brně 5. října 1305, při čemž Viola, podobně jako kdysi Rejčka, přijala křesťanštější a tehdy nad jiné oblíbené jméno Alžběty.

Hlavním svatebním hostem byl vévoda Oto, který se však odtud i s klenoty sv. Štěpána záhy vydal na dobrodružnou pout za korunou uherskou, nedbaje obtíží, na něž jeho podnik hned na začátku narážel. Neboť přímá cesta z Moravy do Uher byla mu zatarasena Matoušem Csákem a průchod zemí rakouskou do oblasti pánů z Gysinku nebyl rovněž volný, ježto jak král Albrecht, tak jeho syn Rudolf, jsouce buď již předem zpraveni o plánech Otových, nebo zvěděvše o nich od poslů do Moravy vyslaných, prohlásili, že bavorskému vévodovi naprosto nedovolí přístupu do Uher. I nezbývalo Otovi, než aby se s několikerým dobrodružstvím v přestrojení a v průvodu kupecké karavany proplížil zemí rakouskou, než mohl na začátku listopadu vstoupiti v Šoproni na uherskou půdu a dosáhnouti korunovace.

Episoda ta a sňatek Václavův ukazují tedy, že přes smírnou smlouvu v srpnu uzavřenou poměr dvora pražského k Habsburkům se nestal příliš vřelým, a k jeho zlepšení nepřispělo zajisté ani sešvakření mladého krále českého s rodem korutanským. Sňatek nejstarší sestry Václavovy Anny s vévodou Jindřichem, smluvený vlivem Oty Bavorského již za života Václava II., byl totiž skutečně vykonán v Praze 13. února 1306, kam mladý vévoda přijel, jsa doprovázen Albrechtem, hrabětem Gorickým, Oldřichem, hrabětem z Heunbergu, a jinými pány ze zemí alpských. Věno, jehož se Anně tehdy dostalo, bylo tradicionální věno Přemysloven, které ovšem již dávno neodpovídalo slávě a bohatství králů českých; pouhých deset tisíc hřiven se krčilo skromně vedle obvěnění a ranního daru 21 tisíc, jež Jindřich své nevěstě přiřkl a, odvážeje ji do nové vlasti, na zastávce v Landshutě se zárukou vévod bavorských na některých statcích tyrolských zapsal. Václav III. nebyl patrně s to, aby věno zvýšil, a Jindřichovi šlo zajisté především jen o dynastický svazek s královským rodem.

zviklané moci české v Polsku, není nikterak pravděpodobné. Získání Měška Těšínského, který byl nadto zcela v dosahu moci české a leníkem královým, nemohlo míti tu cenu a všecek ráz vlády Václavovy nežádá ani toho, abychom jednání jeho podkládali vždy střízlivé úvahy státnické.

otvírající jeho ctižádosti veliké naděje pro případ, kdyby Václav snad zemřel bezdětek. Tak bylo uskutečněno rodinné spojení mezi Přemyslovci a rodem Menhartovým, jež se mělo v době netušeně blízké státi zemi české osudným; v Čechách bylo tehdy nepochybně vítáno především jako bezpečná opora pro možné nové spory s Habsburky.

Prozatím ovšem srážka taková nehrozila, neboť Albrecht byl dosti zabaven zápasem s Eberhardem Virtemberským a pomýšlel vedle toho také na důrazné uplatnění svých starších i nově získaných práv k Durynsku a zemím míšenským proti Wettincům. S jeho strany nebylo se králi českému tedy obávati znepokojení a po složení koruny uherské nechystal se ani Václav III patrně k žádnému výboji, snaže se především bujně užívati mladého života. Ale neklidné poměry polské toho nedopustily a vtiskly mu přece zbraň do ruky.

Panství české v Polsku bortilo se od počátku roku 1305 povážlivě. Čeští místodržící v Krakově, Vlach Rinieri a biskup Jan Muskata, nedovedli vypuditi Vladislava Lokýtka z pevné Vislice. Naopak, tuhý Piastovec nalézal, jak se zdá, u všech krajanů s českou vládou nespokojených stále ochotnější pomoci přes to, že prý biskup mnohé z jeho stoupenců byl na hrdle ztrestal, a Vladislav zmocnil se i hradu Pelczysky i některých jiných míst v Sandoměřsku, kde mu úspěchy ty pak zjednaly rychle další spojence. Pozdější události nasvědčují tomu, že se Lokýtek nadto již tehdy asi znova dohodl s Jindřichem Hlohovským o společný postup, přenechav slezskému spojenci nárok na vlastní země velkopolské, kde se Jindřich záhy zmocnil aspoň části Poznaňska. Bratr Lokýtkův, Ziemovít Dobřínský, a jeho synovec Přemek Inowroclavsko-Bydgoštský pak útočili na české panství zase v Kujavsku a jejich poměrně neveliká moc vzrostla spojením s Litevci, kteří v létě 1305 vtrhli loupeživě do Lenčicka a pokusili se na podzim dokonce o některá pevná místa až v zemi kališské. Český hejtman ve velkém Polsku, pan Oldřich z Boskovic, opíraje se hlavně o posádky v pevných městech, jako byla Kališ, Hnězdno, Radziejów, Mogilno, Pyzdry a Konín, nestačil sám na tolik nepřátel, a to tím méně, že také v Pomořanech se hlásil zřejmě odpor proti českému panství.

V Praze viděli tedy, že otřesené panství nelze zachrániti než účinnou pomocí sousedů některých a úvaha ta uspíšila patrně

postoupení Pomořan markrabatům braniborským, smluvené již Václavem II. Někteří historikové polští činí postoupení to těžkým proviněním Přemyslovců proti národní myšlénce polské, zapomínajíce, že nebylo bez praecedencí se strany Piastovců a že k němu došlo patrně pod tuhým tlakem nutnosti, s několika stran na krále českého doléhající. Smlouvou sepsanou dne 8. srpna 1305 se zavázal Václav III. k vydání Pomořan markrabatům Otovi, Heřmanovi a Valdemarovi, ale jen tehdy, když oni do jeho rukou vrátí zástavy míšenské a zavážou se také zachovati nedotčena práva obyvatel pomořanských a zvláště těch, kteří od Václava II. dostali ze statků vévodských odměny za své služby. Česká vláda chránila tak včas své přívržence. Ke skutečnému postupu však nedošlo hned v zápětí. Ještě na sklonku roku 1305 vládl v Pomořanech stlpský palatin Svenca a jeho syn Petr Neuenburský jakožto zástupcové krále českého a teprve na jaře 1306 proniklo vskutku panství braniborské do některých částí země, kde se mu ostatně nemalá část šlechty protivila, navazujíť otevřeně styky s Lokýtkem.

Vedle markrabat braniborských měl však i řád německých rytířů podpírati ohrožené panství české v Polsku. Styky řádu toho s Přemyslovci zůstávaly totiž přátelské i v době, když král Albrecht na Čechy útočil a z části zasahovaly do věci té, jak se zdá, také některé vnitřní spory řádové. Velmistr Gotfrid z Hohenlohe, roku 1303 k resignaci donucený, dovolával se proti svému nástupci pomoci u Albrechta, kdežto nový velmistr, Siegfrid z Feuchtwangen, hledal naproti tomu zase oporu u Václava II., na jehož dvoře zvláště landmistr pruský Konrád Sack býval častým hostem. Proto mohl mladý Václav III. počítati s podporou řádu, když ho docházely zprávy o nebezpečí hrozícím Velkopolsku i Kujavsku. Prolévaje tehdy právě po svém sňatku s Violou v prvních dnech října v Bruntálu na Opavsku, vypravil odtud k landmistrovi do Prus na rychlo řádového bratra Havla s úpěnlivou prosbou o pomoc proti zhoubnému vpádu Litevců. Zda pomoci té vskutku došel, nevíme, dovídáme se však bezpečně, že o několik měsíců později nepohrdl prostřednictvím řádu při jednání se svými protivníky.

Synovec Lokýtkův, Přemek Inowroclavský, způsobil totiž tehdy, že se měšťané důležitého Břeště Kujavského prohlásili pro Lokýtka a jako svého starého pána ho zpět do země volali. Ale v městě byla menšina s tím nesouhlasící, která se utekla do

tvrze břeštské pod ochranu české posádky a jejího velitele, jakéhosi pana Berolda. Mezi městem a tvrzí nastaly přestřelky a hejtman zemský, Oldřich z Boskovic, vystoupil útočně proti samému Přemkovi, jemuž zajal bratra Leška a odňal hrad Barow i clo v Radziejowě. Byl však z neznámých nám příčin králem odvolán a na jeho místo postaven Pavel z Paulštejna, který prostřednictvím landmistra Konráda a zmíněného již bratra řádového Havla zahájil smírné jednání se stranou protivnou. Jednání toho se účastnili také Gervard biskup vloclavský a Heřman biskup chelmský, nám dobře známý bývalý zpovědník Václava II., který patrně i v novém kruhu svého působení se horlivě ujímal českých zájmů.

Jednalo se v Toruni a král Václav III. nebyl neochoten smluviti s Lokýtkem a jeho synovcem mír byť i za některé ústupky vypuzenému vévodovi. Skutečně bylo smluveno v lednu 1306 aspoň místní příměří, platné až do podzimu, a čekalo se, že k dalšímu jednání Lokýtek sám přijde do Kujavska.

Ale v zápětí se vše rozbilo. Lokýtek dostal totiž z Uher pomoc mocného palatina Amadea a ovládl na jaře, patrně náhlým přepadením, krakovský Wawel. Město samo se mu ovšem hned nepoddalo; jsouce vedeni sebevědomým vojtem Albrechtem, krakovští Němci zůstali věrni českému králi a vznikla i tu zcela podobná situace jako nedávno před tím v Břešti. Než Lokýtek nabýval patrně v Krakovsku stále půdy, zmocnil se hlavních biskupských statků i s tvrdým hradem Bieczem a zdá se, že již tehdy sám Jan Muskata mu padl do rukou. Nemělo-li české panství v bohatém Malopolsku zcela zahynouti, byla rychlá a vydatná pomoc nutná, a zejména bylo zachrániti Krakov.

Nebezpečí to vytrhlo mladého Václava konečně z rozmařilých daremností, jimiž mařil čas mezi zištnými milci. Až do té chvíle nevěnoval patrně zájmům svého panství v Polsku valné péče osobní,[1]) nyní však, když poměry skutečně zahrozily, jal se chystati obranu s jinošskou horoucností a jak se zdá i se stejnou náladovou

[1]) Opáčné tvrzení Gräbnerovo l. c. 137, jakoby Václav III. byl býval pojal vážný plán, opříti moc svou o národně slovanský stát českopolský „mit voller Gleichstellung aller Landesteile", jest holá smýšlenka, pro niž není ani stínu dokladu a která zjevně odporuje všemu, co víme o vládě královského hocha.

bezohledností, jaká vyznačovala všecku jeho vládu. Na sebrání nájemného vojska nebylo peněz a proto nařídil král prostě obecnou zemskou hotovost k záchraně Krakova.

To byla ovšem věc nezvyklá, ježto v očích Čechů Krakov byl cizinou, pro niž tradicionální závazek obranné výzvy vlastně neplatil, a vymáhání kvapné hotovosti vzbudilo patrně v zemi, sotva se zotavující ze spoust roku 1304, značnou nelibost a hotové zděšení. A snad narazil Václav III. i na zjevnou neochotu a malou obětovnost svých pánů, která rázem zkalila jeho dotavadní důvěrnost k nim. Aspoň se tehdy těm, kdož nesli těžce rozháraný způsob vlády Václavovy, toužíce zpět po pořádku za jeho otce platném, naskytla příležitost přesvědčiti krále o nespolehlivosti jeho panských oblíbenců.

Podle Otakara Štýrského přičinili se o to zejména němečtí měšťané, tedy nejspíše patriciové pražští, kteří za předešlých let mívali u komorní správy tak značný vliv a nyní se cítili nadobro zatlačeni. Ti prý nenápadně v střízlivé chvilce poučili krále o tom, jak je soustavně šizen panským okolím a ukázali mu, bude-li dále rozdávati celá panství tam, kde jeho otec dával sotva jedinkou vesnici, že záhy dohospodaří tak důkladně, až nejeden velmož český bude jeho bohatším. A skutečně prý se jim podařilo pohnouti Václava k tomu, že pojal úmysl vyrvati pánům statky nesprávně získané.

Tak si aspoň představoval náhlý obrat králův štýrský souvěkovec; kronika zbraslavská naproti tomu vytýká především blahodárný účinek napomenutí, jimiž prý Konrád, opat zbraslavský, přivedl mladého krále na lepší cestu a k tomu, aby si vedl nadále s větší vážností a lépe se vystříhal nenáležitého hýření. Než vypravování to, zvláště zbavíme-li je trochu legendárního a kněžsky nasládlého přídechu, lze s předchozím zcela dobře uvésti v soulad.

Německý patriciát i němečtí opaté cisterčtí měli v magnátech, ovládajících mladého krále, společného nepřítele, jehož vliv se zajisté společně snažili zeslabiti i zlomiti. Válka chystaná k záchraně Krakova a nákladné přípravy k ní ukázaly i nezletilému Václavovi rychle, k jakým koncům vede nepořádná štědrost a jak nespolehlivou oporou ve chvíli potřeby jest velmožné panstvo. Byl nadto patrně nucen obrátiti se o peníze i o půjčky jak k městům tak ke

klášterům[1]) a jejich předním zástupcům se tedy podařilo nalézti k němu snáze přístupu a nabýti vůbec větší moci na dvoře. Zajímavým dokladem náhle vzrostlého vlivu obratných mnichů pak jest zejména skutečnost, že se jim podařilo přemluviti Václava, aby podobně jako otec ještě před nebezpečnou výpravou do Polska zajistil zdar své vlády rychlým založením nového cistercského kláštera. Vskutku vydal mladý král 14. května 1306 dlouhou listinu zakládací, kterážto, přihlédneme-li blíže, se jeví dokumentem nesmírně zajímavým.

Václav III. se v ní pokouší zjevně o to, aby šel zcela ve stopách otcových, ale dospívá tím vlastně k nechutnému plagiátu. Otec založil klášter zvaný „Aula regia“, proto nový klášter synův se bude nazívati „Thronus regis“; bude posvěcen rovněž Panně Marii a listina zakládací opakuje tytéž myšlenky, jako zakládací listina zbraslavská, jen slovy poněkud odchylnými. V jedné věci byl ovšem rozdíl podstatný: Václavovi II. bylo možno založiti bohatý klášter ve vzácné oblasti u samé Prahy a od počátku jej stkvěle vyvěniti; jeho syn činí tak v zapadlém koutě kolonisačního území na Moravě, asi tam, kde dnes leží Vsetín, a zajišťuje novému založení jen skrovný důchod 100 hřiven, poukázaných na urburu kutnohorskou a tím jen velmi nepevně zajištěných. Byl to tedy spíše akademický projev ochoty, dáti se touže cestou jako otec a jaksi poklona před mocným řádem „rýnských mnichů“, jehož finanční pomoc před výpravou krakovskou byla zvláště cenná. Ale i tak to byl projev pro změnu nálady královy velmi důležitý.

Výpravu do Polska hodlal Václav vésti sám a proto bylo třeba, aby na dobu nepřítomnosti svěřil vládu v zemi české plnomocnému hejtmanovi, kterýmž se měl státi jeho švakr, Jindřich Korutanský; jemu král, jak Dalimil výslovně poznamenal, „na vojnu jeda, zemiu poručil bieše“ a řídil se tedy i v tom příkladem otcovým, že, ze země vycházeje, kapitanát nemínil poručiti některému z pánů českých, nýbrž cizímu, spřízněnému knížeti. Nelze vskutku ubrániti se dojmu, že poslední měsíce vlády mladého krále byly

[1]) Závislost mladého do boje táhnoucího krále na bohatých klášterech ukazuje nejlépe skutečnost, že i pro výzdobu své polní kaple Václav III. si ve Zbraslavi vypůjčil cenné paramenty a zejména zlatý kříž, nemaje patrně sám peněz, aby si opatřil vlastní.

patrně po mnohých stránkách vyznačeny odvrácením od dotavadních sklonů.

Přípravy válečné pak se protáhly až do července a teprve tehdy se Václav hnul na Moravu, jsa provázen velmi četným sice, ale nevalně seřízeným vojskem zemské hotovosti, která podle zvyku doby cestou kraj nadmíru pustošila. A tak dospěl nešťastný Přemyslovec až k osudnému cíli svého krátkého života, do Olomouce, kde se na starém hradišti zemském, na místech dnešního kathedrálního kostela sv. Václava, odehrála závěrečná tragedie národní dynastie české.

O zevním průběhu vraždy Václavovy znějí zprávy letopisců poměrně dosti shodně. Král, ubytovaný v domě děkanském, byl po polednách dne 4. srpna, když jen lehce oděn na loži odpočíval, kýmsi trojí ranou zrádně proklán a zemřel v zápětí, vědomí již nenabyv. Stráž před domem postavená na pokřik učiněný uchopila jakéhosi německého žoldnéře, Konráda z Botensteinu, který prý s krvavým nožem z domu byl vyběhl, a utloukla ho dříve, nežli se se přesvědčila, zda byl skutečně vrahem. Příšerný zločin pak zůstal zahalen rouškou tajemství, která nikdy nebyla s něho sňata, ale tím více lákala souvěkovce i badatele pozdější k všemožným dohadům o motivech vraždy a jejím vlastním strůjci.

V Čechách opatrní a střízliví posuzovatelé té doby, jako byl opat zbraslavský, pokrčili prostě rameny a spokojili se s tvrzením, že záhadu nelze vůbec spolehlivě rozřešiti, kdežto jiní byli ovšem méně zdrželiví a vyslovovali záhy odvážné domněnky

Tak veršovec, známý jménem Dalimil, tvrdil bez okolku, že vraha najal král Albrecht, ač mínění to patrně mělo stejně málo opory jako podezření, jež v naší době německý historik, drže se prostě hesla „fecit, cui profuit", vrhl na Vladislava Lokýtka. V cizině naproti tomu bylo mínění souvěkovců o původu vraždy ku podivu svorné; téměř všechny letopisy mimočeské vyslovují s naprostou určitostí, že Václav III. byl zrádně zahuben svými českými pány, které prý k posledku zpupně a zcela nesmyslně byl urážel, a tato shoda cizích pramenů jest tak naprostá,[1]) že opravdu nelze

[1]) Vedle letopisců, jejichž zprávy sestavil Gräbner l. c. 141, viní české pány z vraždy Václavovy také Sifrid z Balnhausenu (M. G. SS. XXV.

domněnku zhola odmítnouti, zvláště, uvážíme-li, že také Dalimil, ač hlavní vinu sune na Albrechta, tajůplně naznačuje přece, že tu snad nechybělo jiných spoluvinníků, o nichž soud přenechává Bohu a z nichž někteří v době, kdy psal, patrně ještě žili. Z tohoto obcházení věci a z přílišné opatrnosti, s jakou o události vyslovuje se i opat zbraslavský, lze souditi, že také v Čechách hned po činu se trousily zlé pověsti o spoluvině některých pánů domácích, kteréžto podezření pak v druhé generaci ještě mnohem hlasitěji tlumočil Beneš Krabice z Veitmile.

Pražský kanovník ten, jehož styky s císařem Karlem IV. jsou věcí známou, vytýká ve své kronice, jak neopatrně si vedl Václav III., s dotavadními milci svými se nepohodnuv. V dětinné rozhněvanosti prý si postavil v řadu hrnečky hliněné, které pak jmény velmožů oslovoval a holí rozbíjel, volaje: ,,Ty, pane, vrať mi hrad, který jsi vyloudil, neboť jinak, jako hrnec tento rozbiju hlavu tvou a kteréhokoliv jiného poddaného, mně se protivícího.“ Výroky ty se roznesly po zemi a jimi ohrožení polekáni pravili v srdci svém: ,,Kam spěje hošík ten? Ponecháme-li ho takto, všechny nás zničí a vypudí.“ A úvaha ta se prý stala skutečnou příčinou záhuby Václavovy, neboť Beneš Krabice, ač neoznačuje vrahy přímo, praví výslovně o pánech českých, že podle jeho přesvědčení viny sprostiti jich nijak nelze, ježto byli buď sami pachateli vraždy anebo jí schválně nezabránili, v kterémžto případě zanedbání se rovná spoluvině.

Vypravování to bychom ovšem mohli pokládati za holou povídačku, po letech vzniklou, kdyby nápadně podobný motiv se neobjevoval zcela nezávisle také ve veršované kronice štýrské, která vznikala bezprostředně po zločinu. Otakar Štýrský, který ovšem s osvědčenou svou líbezností ke všemu, co jest české, svolává na zrádnou zemi českou kletby vyslovené Davidem po smrti Jonathanově proti hoře Gilboa, vyličuje rovněž, jaké zděšení způsobily pánům nenadálé revindikační úmysly mladého krále, který, jsa měšťany podnícen, jim prý hodlal sebrati nejen nedávno vymámené statky korunní, nýbrž i dědičná zboží. Otakar nezná sice historky s hrnci, líčí však podrobně, jak se král, ač měšťany varován,

717), Cont. Sancrucensis tercia (ib. IX. 733), Annales Matseenses (ib 832), Annales Osterhovenses (ib XVII. 554) a Rocznik Grysowski większy (Mon. Pol. Hist. III. 697).

v opilé náladě s úmysly svými netajil, chvástaje se tváří v tvář pánům, že si nyní s nimi povede jako orel, který podle středověkých pověstí zval štědře i jiné ptáky k hostině, ale jakmile pokrmu ubývalo, sáhal bozohledným spárem po nejbližším spoluhodovníku. Úmysly a výroky těmi zastrašení starší velmožové přesvědčili prý obratně své mladší druhy, že nezahubí-li krále na tažení vojenském, zaplatí to stejně, jako Záviš splatil svůj krátký lesk a vliv bídným koncem pod sekyrou královskou, ježto mladý král patrně míní plně vstoupiti do šlépějí otcovských. S novellistickou názorností vyličuje pak štýrský rýmovník, jak dvanáct mladých rytířů českých házelo v kostky o to, kdo má vraždu na sebe vzíti a jak los padl na pana Odolena z Wildsteinu,[1]) který s jedním soudruhem hrozný čin vskutku vykonal a k zakrytí své viny nadto i králova sluhu zabil. Není pochybnosti, že touha po hodně poutavém vylíčení svedla tu veršovce asi v ledačems za meze opatrnému dějepisci vytčené, ale v podstatě kryje se jeho obraz přece s vypravováním Benešovým a domněnku, že vražda vyšla z kruhu pánů českých, opravdu odmítnouti nelze. Snad nešlo vskutku o chladně zosnovaný úklad hromadný, vrhající stín na všecku velmožnou společnost v Čechách, nýbrž spíše o osobní zločin některého pána, jehož královský chlapec v nepříčetné náladovosti byl hluboce urazil. Středověk znal dobře takové msty, které stihly i korunované hlavy; král Albrecht skončil tak a sám Přemysl II. zahynul na Moravském poli vlastně rovněž mečem vášnivého zemana rakouského, hledajícího soukromé odvety na bývalém svém zeměpánovi.

Než buď jak buď! Vskutku příčiny a podrobnosti ošklivého činu zajímají nás mnohem méně nežli jeho následky.

V Olomouci byl patrně zmařen život pobloudilého hocha, který předčasně zasedl k stolci moci a vedl si tu jako dítě, kterým vskutku ještě byl. Kráčeje bez rozvahy po kraji propasti, sřítil se do ní, a proto jest přirozené, že teprve pozdější generace mu věnovaly větší míru soucitu, nežli mnozí souvěkovci, jimž, jak praví letopisec rakouského kláštera sv. Kříže, hrozná smrt se zdála náležitým koncem neřestného života. Osobní tragika však tu ustu-

---

[1]) Pána jména toho v listinách souvěkých nenalézám, roku 1284 se však v Čechách vyskytá Holen z Wildštejna (Reg. II. nr. 1306—17) mezi předními pány zemskými. Nejde tu snad o chybu písařskou?

puje zcela do pozadí před tragikou celého národa, který byl nožem úkladného vraha spolu zasažen ve chvíli osudné, kdy pod vedením staré národní dynastie spěl k velkým cílům a významu vskutku evropskému.

Již smrt krále Václava II. byla takovou nešťastnou náhodou a nepřízeň osudu dovršila v Olomouci své dílo. Nemůžeme sice říci, kolik pravdy měly hlasy tvrdící, že i u Václava III., jakmile by se byl jen vybouřil, „čáka k dobru bieše"; jisté jest však, že národ český ztratil v něm nejen panovníka, nýbrž daleko více, totiž rod, který jej byl stmelil v celek a uvedl do západního světa, rod, který mu dal ochranné světce a vůli k mocnému rozpětí za přirozené hranice. Přemyslovci zmizeli a národ nenalezl již dynastie domácí. Z ciziny mu přicházeli páni, z ciziny daleké i blízké, někteří z nich i ocenili plně význam sudetského království jakožto základní osy mocného státu středoevropského, ale to byli přece jen jednotlivci. Dynastie, jež by byla s jeho národním životem dokonale srostla, český národ již nepoznal, a v tom tkvěla jedna z příčin jeho sirotčího osudu, který jej přivedl k tomu, že tak často býval nucen sloužiti cílům jiným, nežli svým vlastním, a chtěl-li kdy pozdvihnouti osobitě svého hlasu mezi národy evropskými, býval nucen učiniti tak namnoze v odporu proti svým králům, jak v době husitské tak i v 17. věku.

Kronikář zbraslavský, dávaje zprávu o tom, jak kladli mladého krále do provisorního hrobu před hlavním oltářem v Olomouci, žaluje pohnutě nad nepřízní osudu a vyzývá lid český, aby hořce lkal, osiřev tak bídným způsobem. Opat Petr viděl událost jen z několikaletého odstupu, plného bídy a divných zmatků; my, patříce na ni z odstupu staletí, nemůžeme než souhlasiti s jeho smutkem.

* * *

Zpráva o záhubě mladého krále letěla rychle krajem, jsouc roznášena hotovostí zemskou, která se od Olomouce rozprchla ve zmatku tak zřejmém, že i stan královský s nádhernou kaplí polní neušel drancování. Po letech ještě se sháněl klášter zbraslavský marně po některých klenotech oltářních, půjčených Václavovi III. na tažení do Polska.

Trpké vědomí náhlé osiřelosti se rozlilo zemí a národu bylo prý jako nevěstě, které zahubili ženicha. Kdysi býval veliký počet mužů z pokolení Přemyslova zemi takřka kletbou a teprve seschnutí rodu na jedinou větev v 13. věku přineslo bezpečnější mír vnitřní a přispělo podstatně k rozkvětu moci české; nyní se ukázal rub věci. Zmínili jsme se již, jak se možnost náhlého vymření královského plemene plížila od dlouhých let hrozivě na obzoru českém a jak přístrachy ty konejšila v lidu proroctví, zaručující, že rod Přemyslův bude kvésti až do sklonku dnů lidských, proroctví, jejichž planost se nyní ukázala. Středověk neznal sice legitimity ve smyslu novodobém jako naprostého a jaksi nadpřirozenou mocí ozářeného nároku určitých jednotlivců na trůn a vládu — jeden každý panovník býval volen nebo aspoň přijímán, i když taková „electio" druhdy nebývala než pouhou formalitou, kde syn po otci následoval — ale středověk byl při tom naplněn dokonalým přesvědčením o posvátném právu rodů panovnických k trůnu a hlubokou úctou k „sanguis regius". Jednotlivé členy dynastie národ povyšuje a třeba i svrhuje s trůnu, rod však, z něhož je vybírá, jest nádoba posvěcená, k níž se s chloubou a důvěrou upírají zraky všech.

Proto s pocitem ponížení uvědomoval si nyní národ, že Češi, zvyklí v posledních letech dávati sousedním krajům panovníky, budou nuceni sami se „dožebrávati" vládce kdesi v cizině. Než nešlo jen o to. Kdo stál v mužném věku, vzpomínal si ještě jasně na strasti země po náhlém pádu Přemysla II., na léta zmatků a nevýslovné bídy braniborského mezivládí. Nebyla slavná vláda Václava II. snad jen krátkým snem, ozářeným leskem moci vskutku veliké, po němž procitnutí bude tím trapnější? Neboť v době tehdejší skoro vždy mezivládí provázely těžké zmatky. Moc panovnická byla ještě příliš osobní a takřka bez opatření, která by automaticky podržela otěže řádu státního, když panovníka nebylo; a nadto vlastní cíl panování měl ráz především koercitivní, vrchole v úkolu, zabraňovati bezpráví. Vládce byl jakoby hrází, o niž se měly tříštiti vlny násilnických sklonů, a kde hráz ta padla, třeba jen na chvíli, rozbíhala se záplava bezpráví zpravidla do široka. Často stačila jen zpráva, že král leží na smrt, aby nepokojní se hnuli.

O Čechách to platilo zvláště. Viděli jsme, jak vysokého napětí tu dosahovaly protichůdné sklony jednotlivých skupin,

zejména panstva, kléru a patriciátu, a jakého umění vládnoucí ruky bylo třeba, aby byla jejich rovnováha zachována. Jako neklidný kůň neslo zejména panstvo otěže moci královské a spatřili jsme, že jakmile jen srážka s Albrechtem a po ní následující smrt Václava II. poněkud uzdu uvolnila, velmožové hned začali projevovati touhu po dravých skocích. A proto nyní, když ubohý mladý jezdec ležel bezduch na kraji cesty, bylo podle žalobných slov současníkových rychle zřejmo, „na jak křehkých základech spočíval veškeren blahobyt české vlasti.“ Všechny zadržované žádostivosti a nechuti vypukly nepokrytě a náladu mnohých vyjádřil asi nejupřímněji lapka jakýs, který se v pozdějších zmatcích s loupeživou družinou pana Zajíce z Valdeka vedral do kláštera zbraslavského. Stanuv v novém chrámě klášterním tváří v tvář kamenné soše Václava II., vztyčené nad hrobem královským, udeřil ji pěstí v líc s výsměšným pokřikem: „Za tvého života, králi, krčili jsme se do stínu a netroufali činiti násilí, a nyní hle, ty hniješ, my žijeme a činíme, co nám jest libo.“

Pánové zemští se ovšem vystříhali tak upřímného pokřiku, jaký stropil tento rouhač, jehož prý nadto božská spravedlnost v zápětí potrestala oslepnutím, ale ve mnohém z nich vřelo asi podobně jásavé sebevědomí. Věděliť, že nyní přišla jejich chvíle, kdy budou rozhodovati o koruně podobně jako před několika lety uherští magnáti, a že moc ta jest jim zárukou beztrestnosti ve mnohém směru. Viděli, že v dlouhém závodění s korunou o moc v zemi nyní osud vtiskl do jejich rukou mocnou kartu a neváhali zneužíti šťastné chvíle s plnou bezuzdností.

Se všech stran království zazněly nářky na zrádná přepadání, svévolný pych a trápení poddaných těch vrchností, které se nedovedly násilí opříti. Hlavně zboží klášterní a statky měšťanské pocítily těžce nedostatek ochrany královské. Jejich bohatství, vzrostlé ve stínu moci korunní, bylo v očích urozených sousedů čímsi vlastně nenáležitým a proto vhodnou kořistí. Podrobnosti nám ovšem unikají skoro naprosto. Jen náhodná pozdější zmínka zpravuje na příklad o tom, jak pan Jindřich z Rožmberka, nejvyšší komorník zemského soudu, a jeho bratranec pan Vítek z Landštejna, vniknuvše násilně do Budějovic, sehnali tu s rychty Mikuláše, syna bohatého urburéře Klarice, snažíce se patrně nabýti vrchu v důležitém městě, které jako hlavní opora korunní moci v jižních Čechách bylo Vítkovcům trnem v oku.

Hrazená města vzdorovala ovšem snáze zvůli panské, za to zboží duchovní, zejména bohaté zásobené statky cisterciáků, uviděly v době mezivládí mnohou nevítanou návštěvu lačných sousedů, kteří se již nespokojovali, jako na podzim roku 1304, s pouhým vyjídáním vesnic klášterních a odháněním dobytka. Mnohem pádněji kladli někteří z nich ruku svou na statky duchovní, ať již pod záminkou vojtských práv nebo pod zástěrou jiných nároků. Tak obsadil Haiman z Dubé, syn nejvyššího purkrabí pražského, mladík, který první svému potomstvu vysloužil přezdívku Berků, městečko Landškroun s kruhem vesnic, zdráhaje se vrátiti je, dokud by vlastník, klášter zbraslavský, nesložil vysoké výkupné. A běd takových přinášel kléru rozechvělý okamžik více, a to zvláště tam, kde šlo o staré spory vlastnické, jako mezi panem z Valdeka a klášterníky zbraslavskými o lesy brdské, nebo mezi biskupem a Hynkem Krušinou z Lichtemburka o pozůstalost Záviše z Falkenštejna, tchána Hynkova. Jinde zase byl bouřlivý neklid způsobován návratem starých, vytlačených pánů; tak v Opavsku, kam na ráz se vrátil vévoda Mikuláš k ztracenému údělu se hlásе.

Zmatek a nejistota rozvířily se tedy v zemi podobně jako v hrozném roce 1278 a oči všech utištěných se s nedočkavým očekáváním upíraly k Praze, přijde-li odtud aspoň rychlé obnovení moci královské.

Bylo zřejmé a obecně uznáváno, že věc ta leží především v rukou pánů českých. I když posloupnost knížecí v minulých dobách nebývala pochybná, přijímali oni na veřejném roce jako přirození zástupcové obce svobodných dědice trůnu s obřadným projevem souhlasu, který slul volbou. Zlatá bulla sicilská z roku 1212 jim stvrzovala výslovně toto právo voliti krále a proto nyní šlo jen o to, bude-li svoboda volby jejich naprostá nebo snad zúžena dědickými právy plemene Přemyslova po přeslici.

Souvěký názor nepomíjel rád podobných nároků. Viděli jsme, jak silný byl v Uhrách ohled na ženské příbuzenstvo vymřelé dynastie při obojí volbě, i roku 1291 i 1301; v Čechách nad to prý jakési listiny císařské stvrzovaly výslovně dědická práva Přemysloven. Nejsou nám sice zachovány, šlo však patrně o privilegium, jež Přemysl II. kdysi v letech 1265—1267 vymohl na králi Richardovi a kterým se koruna česká stávala „ženským“ lénem t. j. i po přeslici dědičným. Nemaje tehdy z několikaletého druhého manželství ještě jiného potomka než dcerku Kunhutu, zasnou-

benou durynskému lantkraběti Fridrichovi, snažil se Přemysl II. jí a ženichovi odstraniti překážky možného nástupnictví v zemích českých, aspoň pokud šlo o lenní poměr k říši.[1]) Narozením Václava II. brzy potom indult pozbyl sice váhy, ale roku 1306 nebylo těžko znova jej připomenouti. Žilať ještě sama Kunhuta jako abatyše u sv. Jiří na hradě pražském a kolem ní se kupilo čtvero Přemysloven, které nyní mohly zdvihnouti nárok na dědictví otcovské a žádati, aby Čechové při volbě nového panovníka k nároku tomu přihlíželi.

Byly to vesměs dcery Václava II. z dvojího lože a vesměs bytosti mladičké. Na nejmladší z nich, Anežku, dceru polské Rejčky, nemluvně jedva roku odrostlé, ovšem sotva kdo vzpomněl. Z dcer prvního manželství s Gutou Habsburkovnou pak byla pouze čtrnáctiletá Eliška neprovdána. Nejmladší Markéta byla přes útlý věk již manželkou Boleslava Vratislavského a v době smrti bratrovy asi sotva v Praze. Nejstarší Anna, vlastně rovněž ještě polo dítě, byla, jak víme, od několika měsíců manželkou Jindřicha Korutanského a tento sňatek stal se nyní pro české dějiny zvláště významný.

Jindřich sám vládl, jak se zdá, ve chvíli vraždy olomoucké v Čechách jakožto zemský hejtman na místě švakrově.[2]) Již jeho sňatek s Annou nestal se patrně bez vyhlídky na možné nástupnictví v zemích koruny české a nyní, když se cesta k cíli tak neočekávaně byla otevřela, neváhal mladý kníže na ni odhodlaně vkročiti.

Žena v Čechách nikdy nevládla a proto páni čeští, přidržujíce se dědických práv Přemysloven, měli vlastně volbu jen mezi ním a teprve dospívajícím knížetem vratislavským. To

---

[1]) O listinách těch jsme pojednali v článečku „K volbě roku 1306" (Gollův Sborník 153). K mínění tam vyslovenému se přidal a přesněji je vymezil V. Novotný v Čas. Matice Mor. XXXVIII. 25.

[2]) Námitky, které jsem ve článku v předchozí poznámce jmenovaném uváděl proti přítomnosti Jindřichově v Čechách na počátku srpna 1306, nejsou dostatečné, jak správně na to ukázal V. Bozděch v článku „Volební jednání r. 1306" (Výr. zpráva zemské reálky v Příboře 1909) a ani přivěšení pečeti Jindřichovy k listině Dětmara z Gurnitz nedokazuje, že by Jindřich aspoň 15. června 1306 byl býval v Korutanech dlel, neboť pečeti zeměpanské bývaly k podobným listinám jakožto projev souhlasu někdy i dodatečně přivěšovány. Pěkný doklad tohoto je na příklad pečeť Fridricha Rakouského na listině Voka z Kravař ze dne 3. března 1308 (Cod. dipl. Mor. VI. 15).

zlepšovalo podstatně vyhlídky korutanského vévody, ale bylo třeba jednati co nejrychleji, aby se cizí ruce nemohly vmísiti do volby a páni čeští přikročiti k zištnému vydražování stolce královského. Bylo to tedy asi dílo Jindřichovo, že termin volebního jednání byl vypsán s nápadným chvatem. Osudný měsíc srpen nebyl ještě u konce, když se v Praze již začaly hlučné schůze panstva, k volebnímu roku sezvaného.

Přesných ustanovení zásadních o tom, kdo má v Čechách podíl na volbě královské, asi nebylo. Středověk řešíval otázky takové někdy dosti na neurčito a nejraději prostým přihlížením k skutečné moci, což bylo tím snazší, že při volbách podobných hlasy se nepočítaly, nýbrž vážily. Slabší účastníci byli prostým chórem vedle mocných protagonistů a zdálo se tedy zcela přirozeným, že krále českého zvolí především ti z obyvatelstva země, v jejichž rukou jest opravdový podíl na panování, bez ohledu na jejich postavení v právu zemském. Proto vidíme, že urození páni do Prahy se sjíždějící z porad svých nevylučovali ani mocných měšťanů.

Nešlo ovšem o korporativní zastoupení stavu městského zvláštními posly, jako později na sněmech 15. věku. Volební jednání tehdejší nemělo ještě vůbec úpravných řádů vyspělého sněmování kuriálního. Byla to spíše neklidná schůzka velmožů a šlechticů, zvyklých navštěvovati pravidelné a zápovědné roky dvorské, k níž byli přizváni také Pražané. Neboť především jen na ně a vedle nich snad ještě na Kutnohorské, namnoze s Prahou těsně souvisící, smíme mysleti, kdykoliv se v době té mluví o „cives" jakožto účastnících zemských běhů, a nikoliv snad na zástupce měst venkovských. Praha zosobňuje tehdy jaksi sama sílu cizího měšťanstva v zemi vůči panstvu, a to nikoliv snad vyslovným zmocněním ostatních měst,[1]) nýbrž prostě proto, že se uvnitř jejích hradeb za posledních Přemyslovců rozmohly rody, které peněžním bohatstvím, majetkem nemovitým a osobním sebevědomím zřejmě přerůstaly nížinu městského života, prorážely hráz dělící svět „chlapský" od „zemanského" a tiskly se mimoděk do společnosti

[1]) Města ta ovšem uznávala namnoze mlčky toto postavení Prahy jako přirozené. Tak pravili kouřští r. 1310, rozpakujíce se přijmouti o své ujmě nového krále Jana: „Nolumus hunc primum regnare super nos, sed quidquid Praga, nostra metropolis, fecerit, hoc et nos similiter faciemus."

vyšší a i do ruchu dvorského života. Mluvili jsme o tom dosti již v předchozích kapitolách a vytkli, že na počátku 14. věku Praha měla v zemi české asi zcela podobné postavení jako v Uhrách město Budín, jehož bojovný patriciát míval rovněž značný podíl na volbách královských ne jako zástupce veškerého stavu městského v zemi, nýbrž svým individualním významem. A příkladů podobných dalo by se ostatně nalézti v cizině ještě více; hned postavení Londýna v anglické „Magna charta" jest téhož rázu, neboť jediní londýnští sedí s počátku vedle baronů ve stavovských výborech říšských.

O průběhu volebního jednání na sklonku srpna 1306 v Praze zahájeného jsou zprávy naše bohužel velmi kusé. Víme jen, že se Jindřich Korutanský úsilně domáhal od počátku, aby byl jako manžel nejstarší z dědiček trůnu přijat za krále a že ona privilegia císařská, nárok Přemysloven podpírající, byla veřejně čtena. A valná část shromážděných pánů souhlasila vskutku s řešením takovým tím spíše, že Jindřich sám jako zemský hejtman prý vzbudil naději na dobrou vládu. Než záhy ozvaly se i hlasy protivné, které, pomíjejíce vůbec dědické nároky Přemysloven, k tomu se nesly, aby česká koruna byla podána rakouskému vévodovi Rudolfovi. Proti korutanské kandidatuře vystoupila kandidatura habsburská.

Její vznik není ovšem zcela jasný, ale sotva lze míti za to, že byla výsledkem spontánního rozhodnutí pánů českých. Habsburské strany za posledních let předchozích v Čechách jistě nebylo a jest spíše podobno pravdě, že první popud přišel od samého vévody Rudolfa z Vídně. Rudolfovi byly ovšem naděje korutanského strýce od počátku zřejmé a jakmile došla zpráva o katastrofě olomúcké, zvážil jistě na ráz i nebezpečí, které hrozilo habsburskému panování v zemích alpských, kdyby je moc Jindřichova sevřela z jihu i ze severu. Neboť moc taková mohla rychle nabýti sklonu k obnovování velikého panství Přemysla II. a nebezpečí se dalo v čas zažehnati jen vlastní habsburskou kandidaturou v Čechách.

A také král Albrecht byl nepochybně téhož názoru. Neuvěřitelná zpráva o vraždě Václavově ho stihla u Hagenavy na Rýně právě, když v Elsasích sbíral rytířský voj k výpravě do Míšně a do Durynk. Neboť nedlouho před tím ve Fuldě byl vynesl slavnostně říšský acht proti wettinským lantkrabatům Fridrichovi a Diez-

manovi, jsa hotov se vším úsilím sklízeti plody smlouvy uzavřené s Václavem III. roku předchozího a zmocniti se i kraje kolem Wartburku i bohatých lén míšenských. Věc česká byla však přednější a Albrecht neznal váhavosti. Bez prodlení odkládá tažení a chvátá na pomezí české; 20. srpna byl ve Špýru, den na to ve Wimpfen na Neckaru a pak ho již nalézáme v Norimberce, odkud byl styk s Čechy nejsnazší. A ještě než tam dorazil, vypravil do Prahy slavnostní posly, žádaje pánů českých důtklivě, aby králem nevolili jiného, než jeho syna Rudolfa.

Tak narazil korutanský vévoda přes veškeren chvat na vážné překážky, jež mu znemožnily vyříditi věc prostým náběhem. Počet těch, kteří se na první ráz přiklonili k myšlence voliti Rudolfa, nebyl ovšem veliký, byli však mezi nimi vážení mužové a vládli účinnými důvody. Byloť tak na snadě, že, bude-li syn Albrechtův pominut, nic neuchrání znavené a vyčerpané země české od nových útoků krále římského. Voliti Jindřicha znamenalo voliti válku s mocným sousedem a pochopíme, že právě živly po míru toužící, jako byli vlivní opaté cisterčští, se rychle zviklaly v závazku věrnosti k ženské pošlosti rodu Přemyslova, jak to dobře vysvítá z vypravování kroniky zbraslavské.

Většina voličů však lnula pevněji k domácí dynastii, jejíž kořeny se ztrácely v temnu národních pověstí a která dala Čechům tolik slavných chvil. A což nebyl rakouský Rudolf týž kníže, který nedávno v čele rot kumánských vrahů a paličů projížděl zemí českou, nebyl jeho otec zasmušilý, jednooký král, jehož moc vůbec vyrostla z krve prolité na Moravském poli a jehož tvrdá ruka přinesla tolik běd do země české? Korutanský vévoda byl ovšem také cizinec a syn drobného německého knížete, který si prodloužil vévodský plášť kusem urvaným z královského šatu Přemyslova; ale toho se v Čechách již asi mnoho nevzpomínalo. Korutany nesouvisely se zeměmi českými přímo, v posledních bojích za Václava II. jejich knížata nestála v šiku bezohledných útočníků a syn Menhartův, jakožto choť Přemyslovny, stává se proto jaksi národním kandidátem proti rakouskému „vrahovi".

Úvahy ty, jejichž ohlas zní ještě z veršů Dalimilových, rozvířily mocně Prahou a způsobily tu obecnou, i do nízkých vrstev sahající náladu, která nebyla bez účinku na vlastní voliče. Později se vypravovalo dokonce, že mladé Přemyslovny, na kolena klesnuvše před shromážděnými pány, úpěnlivě prosily, aby nebyly zbavovány

dědictví[1]) otcovského. V tom tradice pozdější snad poněkud přibarvovala, ale jistě volební rok nebyl bez výjevů hlučných a vzrušujících. Lid pražský projevoval nepokrytě Jindřichovi svou náklonnost a pod tlakem nálady té byl Korutanec konečně většinou voličů vskutku provolán králem někdy na začátku měsíce září.

Avšak, jako se ve středověku zhusta stávalo, menšina neustoupila od svého nápadníka a rovněž neustoupil král Albrecht. Byl tentokrát odhodlán nespokojiti se s pouhým odbytným soustem. Českou korunu chtěl svému rodu získati stůj co stůj a o právní důvody nebyla nouze. Vyzýval-li před tím Čechy, aby volili jeho syna svým králem, zdůraznil nyní, po prohře, zcela jiné hledisko. Čechy se mu rázem staly prostě lénem říšským, osiřelým smrtí posledního mužského potomka lenního rodu a proto na říši spadlým, o němž rozhodovati přísluší jen římskému králi. Dědických nároků Přemysloven, opírajících se o listiny krále Richarda, byl hotov stejně nedbati, jako otec nedbal jiných listů Richardem udělených králi českému, a volební právo pánů českých, ač zaručené bullou sicilskou, mělo prostě ustoupiti tíze jeho meče.

Již do Norimberka přijel patrně s počtem branného lidu; rozmnožoval jej chvatně v nejbližších nedělích, chystaje se přes Chebsko vpadnouti do západních Čech a dávaje zároveň pokyn Rudolfovi, aby i on s rakouskými pány z jihu vytrhl ku Praze. Šlo o to, zda se Jindřich Korutanský odváží čeliti hrozící bouři.

S počátku hodlal zajisté. Aspoň hledal spojence. Osmého září se sešel na pomezí českobavorském v Brodě s vévodou dolnobavorským Štěpánem, uzavíraje s ním obrannou smlouvu, jejíž hrot čelil zjevně proti Habsburkům. A smlouvu tu podepsal Štěpán také jménem svého bratra Oty, v Uhrách o trůn zápasícího, takže Jindřich mohl doufati, že tímto spojením s dolnobavorskými

---

[1]) Vypravování to má Pulkava (F. R. Boh. 5, 188), který je ovšem v druhé redakci své práce spojil s výpisky z kroniky zbraslavské tak nešťastně, že obraz volby u něho jest zcela v opak obrácen. Jest však zřejmé, že zmatek ten vznikl jen nedbalým užíváním a násilným zkracováním předloh, s jakým se u Pulkavy i jinde (na příklad při událostech roku 1248) setkáváme, a názor Gräbnerův (l. c. 153), jen o vylíčení volby roku 1306 se opírající, jakoby Pulkava byl užíval kroniky zbraslavské v redakci zcela jiné, než jaká nám se zachovala, jest nepochybně nesprávný a zamotává jasný poměr dvou pramenů dohady zcela zbytečnými a celkovým srovnáním neopřenými.

vévody donutí Habsburky k opatrnému postupu a nabude času, aby se v Čechách upevnil. V tom se však těžce zklamal.

Neboť nečekaje ani, až otec z Chebska vyrazí, pronikl Rudolf v druhé polovici září přes Jihlavu do Čech a prvního října stanul již před samými hradbami pražskými.[1]) Výpad nebyl jistě bez nebezpečí, měl však plný úspěch. Korutanec netroufal si útoku Rudolfovu polem vůbec čeliti, nemaje patrně řádného vojska. Valných sil branných s sebou do Čech nepřivedl a bratr Ota, s nímž se dělil o otcovské dědictví, sotva mu mohl poslati rychlou pomoc, jsa právě zabaven hraničním bojem s gorickými sousedy. Bavorského spojence pak střehl král Albrecht a tak nezbývalo Jindřichovi, než aby počítal s tím, že panstvo české projeví za uhájením Prahy a odražením habsburského vpádu podobnou horlivost jako roku 1304. Než tu se rychle ukázalo, že kořeny Jindřichovy netkvěly v české půdě ještě tak hluboko, aby mohl beztrestně nápodobiti defensivní postup Václava II.

Štýrský Otakar líčí velmi názorně, jak se v kritické chvíli páni čeští ze závazku vyvlékali tvrzením, že jsou sice hotovi dědického nároku Přemysloven hájiti pořadem práva, že však těžko jim jest se zbraní v ruce znova čeliti římskému králi a jeho synovi.

---

[1]) Opačně si věc představoval Otakar Štýrský, který své obšírné vylíčení volby Rudolfovy pomátl domněnkou, jakoby byl první k Praze přitáhl král Albrecht a zde se stavy českými vyjednával dříve, než za ním Rudolf přijel, kdežto vskutku, jak listiny dosvědčují, rakouský vévoda otce předešel. Tím dostává se vypravování Otakarovo ovšem do mnohanásobného odporu s ostatními prameny, bylo by však s chybou úplně je proto pomíjeti, tím spíše, že také pro tuto část rýmované kroniky jest třeba upustiti od mínění, přičiněním Seemüllerovým zobecnělého, jakoby pramenem Otakarovým byla bývala první kniha kroniky zbraslavské. Čteme-li pozorně únavné sloupce veršů Otakarových. k roku 1306 hledících, poznáme, že veršovec sice sám tehdy jistě Čech nenavštívil, jak Horczicka (Mitt. d. Ver. XVII. 197) a jiní za to měli, ale zdá se pravděpodobným, že čerpal zprávy své o tehdejších událostech českých aspoň od některého, třebas podřízeného, účastníka tažení Rudolfova ku Praze. Tak dověděl se mnoho zajímavých podrobností, ale zmotal k nerozeznání jejich postup a zněšvařil je nadto některými typickými doplňky, jež měly zvýšiti poutavost vypravování a posloužiti jeho ucelení, zvláště kde šlo o událost tak sensační a nepostrádající erotického přídechu, jako byl urychlený sňatek Rudolfův s vdovou po Václavu II. Proto jest třeba přijmouti z vylíčení toho jen podrobnosti, které přirozeně doplňují zprávy jinými prameny spolehlivě ověřené.

Věc Jindřichova se jim patrně jevila ztracenou, zvláště když v prvních dnech října 1306 také Albrecht s vojskem svým vstoupil z Chebska do Čech a, proniknuv až k Lounům, tam tábor rozbil.

Tu zmizela nadobro ochota velmožů českých nasaditi hrdla a statky za Korutance a dochází naopak k rychlému přecházení jejich na stranu rakouskou. Listiny vydané v těchto rozhodných dnech Rudolfem před Prahou i Albrechtem u Loun ukazují ovšem, jak cenných ústupků mnozí z nich dovedli přestupem svým nabýti, a že neopustili stranu Jindřichovu zadarmo. Tak získává pan Jindřich z Rožmberka nárok na hrabství i hrad Raabs v Rakousích, které míval již kdysi jeho otec a které posouvalo pána svého takřka do svobodné šlechty říšské. O jiné věci šlo zase panu Raimundovi z Lichtemburka, který měl především důvodnou obavu, aby nový král český nezkoumal příliš důkladně způsob, jakým mnohé korunní statky v dobách Václava III. přešly do jeho rukou. Proto si dal králem Albrechtem 10. října v Lounech potvrditi výsluhy ty a nárok na některé sumy splatné z urbury královské, získávaje nad to i slib, že obdrží od Rudolfa výnosný a vlivuplný úřad podkomořský, stejně jako si pan Jindřich z Rožmberka vymohl, že bude zachován při úřadu nejvyššího komorníka.

A s pány těmi přicházeli jiní, šlechtici i patriciové, nabízejíce králi římskému i vévodovi rakouskému ke koupi své poslušenství a služby, takže po několik dnů patrně posel za poslem chodil mezi táborem lounským a Prahou v těchto věcech. Oba Habsburkové pak nezavírali nikterak ruky štědrosti své. Vévoda rakouský řídil se při tom, — aspoň tak tvrdí, ne bez zlomyslnosti, Dalimil — radou otcovou, aby neodvažoval příliš úzkostlivě proseb pánů českých, nýbrž do vůle jim dával pergamenů a černidla. Až usedne pevně v sedle, pak prý bude snadno, vše jim zase odejmouti a „šíji mečem oholiti". Proto nestačil kancléř Rudolfův, mistr Bertold z Kyburka, mnohoobročný farář hollabrunský, pečetiti listiny o darování hradů, městeček a jiných důchodů českým pánům při tomto málo důstojném trhu o korunu českou.

Hromadná deserce odňala tak v několika málo dnech Jindřichovi Korutanskému veškerou naději na udržení Prahy a země. Nepřítel stál před hradbami a kolem rostla zrada. Nezbýval než útěk a Jindřich nebyl tou měrou hrdinou, aby promeškal vhodnou chvíli k němu. Kterési noci se vykradl z Prahy i s manželkou svou tak neočekávaně a skrytě, že ani mladičká švakrová jeho,

Eliška, o úmyslu jejich nezvěděla a bez pomoci jsouc tu ostavěna, zoufalstvím takřka šílela. Odvážná sázka byla ztracena a syn Menhartův, nedočkav se ani slavnostního nastolení, bral se přes Bavory zpět do Tyrol bez valné naděje, že věc se kdy ještě změní v jeho prospěch.

Habsburkové zvítězili takřka bez boje, pouhým zdůrazněním vůle k vítězství odsunuli železnou rukou právo Přemysloven, ale šlo o to, nebylo-li by užitečno úspěchu získanému mocí dodati přece právního zabezpečení. Albrecht, nechávaje na žádost Čechů, zhouby země se obávajících, vojsko své u Loun a zajev sám do tábora před Prahou,[1]) mohl zajisté trvati při tom, že udělí synovi Čechy a Moravu prostě z vlastní moci jakožto spadlé léno říšské. Ale věc měla i stinné stránky. Král český, opírající se jen o lenní praporec přijatý z rukou otcových, mohl se v budoucnosti snadno octnouti v nesnázích, kdyby koruna římská přešla, podobně jako roku 1292, zase na pána Habskurkům nepřejícího. Tu se mohlo opominutí volby bullou sicilskou stanovené snadno vymstíti a sloužiti k popření jejich práva. Proto vidíme, že Albrecht byl po útěku Jindřichově rázem znova ochoten uznati volební právo Čechů, vyzní-li ve prospěch jeho syna. Rudolf měl býti v Praze slavně a jednohlasně zvolen a větší část pánů, dříve Jindřichovi přející, byla nyní k tomu svolná, ač ne bez podmínek.

Albrecht a jeho syn získali sice bohatými dary a sliby jednotlivě mnoho velmožů, nyní kladlo však panstvo české také jako celek své požadavky. Nevíme, zda dosáhlo již od Rudolfa obecného reversu, zaručujícího svobody zemské a obmezujícího v nejedné věci výslovně moc panovníkovu, jaký byl od následujících panovníků před vstupem na trůn vyžadován; ale pravdě se to velmi podobá. Zcela určitě víme, že nový král byl zejména nucen vzíti na sebe výslovně těžké břímě dlužních závazků posledních Přemyslovců a uznati i zástavy jimi učiněné. Pro mnohé z pánů jevil se patrně právě tento bod zvláště důležitým, neboť pozdější záznamy nám ukazují, v jak velké míře někteří z nich byli věřiteli koruny.

[1]) Stalo se tak někdy mezi 10.—16. říjnem. Tvrzení V. Novotného (Kronika Zbraslavská 191), že Rudolf již 3. října byl v Praze, opírá se jen o nesprávný regest Emlerův k listině č. 2108; příslušný text listiny ukazuje, že vévoda vskutku ještě ležel před Prahou. A rovněž nesprávně položil Emler listinu Albrechtovou č. 2110 k 8. říjnu; patří k 10 a ukazuje, že král byl tehdy ještě v Lounech.

Tak počítal si Hynek z Dubé peníz, který měl roku 1306 ještě za králem, na 2638 hřiven, a u pana Jindřicha z Lipé činila suma ta 2250 hřiven, tedy obnosy po představě doby vskutku značné, jejichž splácení si páni u nápadníka koruny ovšem neopominuli zásadně zajistiti. Ale byly tu i otázky rázu podstatnějšího, hledící k samým základům veřejného práva v Čechách, při nichž nepostačovalo pouhé slovo budoucího krále českého. Tak vidíme, že si páni čeští tehdy vymohli i na jeho otci, králi Albrechtovi, slavnostní potvrzení bully sicilské z roku 1212 a jest jasné, že jim při tom šlo zejména o potvrzení práva, voliti si a přijímati krále; neboť zároveň byl Albrecht nucen potvrditi jim i listinu císařskou z roku 1216, k volbě Václava I. hledící.[1])

Jednání s pány českými před vstupem Rudolfovým do Prahy v polovici října vedené nabylo tak vůbec rázu jakési revise poměru koruny české k říši a jest zajímavé, že panstvo spolu s městem Prahou neváhalo vůči římskému králi vystupovati tu jako legitimní zástupce celého „regnum Bohemiae". Jako mezivládí po smrti Přemysla II. měla i tato a nejblíže následující doba nemalý význam pro vývoj státního sebevědomí obce panské v Čechách. Neboť rovně jako se souvěcí páni uherští pevně drželi „svobody voliti krále svého" a hájili jí i proti nárokům papežského stolce, podobně také české panstvo trvá vůči králi římskému při názoru, že česká koruna není prostým lénem říšským, nýbrž královstvím skutečným, kde národ volí a přijímá svého pána.[2]) A Albrecht

---

[1]) Jest to zřejmé z listiny pánů českých z 23. října 1306 (Reg. II. nr. 2121). Emler má tu v příliš stručném výtahu svém ovšem mylné tvrzení, že inserovaná listina jest Reg. I. nr. 532, pohlédnutím do originálu ve státním archivu vídeňském zachovaného zjistil jsem však, že jde vskutku o nr. 531, totiž o zlatou bullu sicilskou.

[2]) Patrně dovolávali se zároveň i starších výsad, než byla bulla sicilská a opírali se o nejednu historickou reminiscenci, třebas že ji nebylo lze doložiti přímo listinou. Vysvítá to dobře z důrazu, s jakým na příklad Dalimil, nejvýraznější tlumočník tehdejších názorů šlechty české, vypravuje o odměně, jíž se zemi české za prvního krále, Vratislava, dostalo císařem Jindřichem IV.

„Tehdy císař dá zemi české svobodenství
a u volení dobrovolenství,
když by přirozeného kněze nejměli,
kohož by zvolili, toho by za kněze jměli".

A zajisté leckdo byl sto, aby uvedl i slova sázavského pokračovatele Kosmova z druhé polovice 12. věku, dovozujícího „quod electio ducis Boe-

byl hotov přáti Čechům práv zajištěných bullou sicilskou, ale za cenu upuštění od jiných, pozdějších výsad; šlo mu patrně jednak o listiny Richardovy, zaručující dědická práva Přemysloven, ale dále také o ústupky jím samým Václavovi II. učiněné roku 1298, jimiž Čechy byly takřka veškerých závazků k říši sproštěny. Vše to mělo zmizeti, privilej z roku 1212 měla zůstati zase normou poměru Čech k říši a věc byla prostě vykonána tak, že páni, království české zastupující, zpečetili Albrechtovi slavný revers, v němž vyznali, že od něho „ani nežádali aniž obdrželi" potvrzení jiných listin pro království české než zmíněných dvou z roku 1212 a 1216. Tím byla ostatní privilegia odstraněna a pohřbena a není pochyby, že se král Albrecht zároveň postaral, aby vůbec bez stopy zmizela.

To vše je jasné, třebas že zprávy o jednání tom zachované jsou nadmíru skoupé; nás však zajímá při tom zvěděti i jména těch, kdo se ve chvíli tak důležité cítili povoláni mluviti a jednati jménem království. Naznačili jsme již, že ani při tomto aktu nechyběli Pražané; rychtář, konšelé a všecka obec Starého města přivěsili svou pečeť vedle pečetí magnátů českých, zdůrazňujíce tím své výjimečné postavení mezi ostatními městy českými. Pečetili ovšem na posledním místě; před nimi šla řada pánů, ale ani těch nebylo mnoho a většinou je již známe. V čele stál biskup, Jan z Dražic, za ním hned triumvirát za Václava II. zvlášť vlivný, totiž Hynek z Dubé, Tobiáš z Bechyně a Jindřich z Rožmberka; pak následují páni Raimund z Lichtemburka, Albrecht ze Žeberka, Jindřich z Lipé a Oldřich z Lichtemburka. To byli tedy náčelníci panstva získaného pro volbu Rudolfovu a jest význačné, že mezi nimi není velmože z jihozápadních krajů českých, žádného Bavora nebo pána z Valdeku, Ryzmberka a Potštejna. Uvidíme později, proč tak bylo.

Úpravou státoprávních otázek nebylo však jednání předcházející nové volbě ještě vyčerpáno; páni čeští žádali určitých slibů také v jiné věci, totiž v otázce ženitby Rudolfovy. Pozbyli dynastie domácí a cizinec povolaný na stolec Přemyslovců měl býti především zakladatelem nové posloupnosti. Toť bylo hledisko, s nímž se ve středověku nejednou potkáváme tam, kde dochá-

miae, sicut ab antecessoribus nostris accepimus, nunquam in imperatoris semper autem in Boemiae principum constitit arbitrio, in sua vero potestate electionis sola confirmatio.

zelo k volbě a přijímání panovníka z rodu jiného než králů dotavadních. V případech takových bývala dávána přednost nápadníkovi, který měl již syny, právě proto, že přinášel s sebou bezpečnost potomstva. Rakouský vévoda však byl již na druhý rok vdovcem a neměl z prvního manželství s francouzskou princeznou Blankou dětí. Čechům šlo nyní patrně o to, aby jako zakladatel nové dynastie neotálel s péčí o legitimní dědice trůnu. Z pramenů vysvítá jasně, že bezodkladný sňatek byl činěn přímo podmínkou volby a proto jest na snadě domněnka, zda páni nemínili cestou tou nalézti smír mezi nároky Přemysloven a skutečnou mocí habsburskou. Snad bylo vskutku nějakou chvíli uvažováno o možnosti sňatku Rudolfova s osiřelou Eliškou, jak to kronika štýrská výslovně naznačuje, ale, stalo-li se tak vůbec, bylo od myšlenky té patrně v zápětí upuštěno pro blízké příbuzenství obou, které se příčilo souvěkým názorům a žádalo aspoň dispensace papežské, spojené s dlouhými průtahy. Vskutku byla Rudolfovi vyhlédnuta jiná nevěsta, vdova po Václavu II., Alžběta-Rejčka, která trávila s dceruškou své mladé vdovství na dvoře pražském.

Některým posuzovatelům událostí těch zdála se volba ta z míry záhadnou, ač její motiv jest zcela jasný. Byl to patrně zřetel na zachování práva ke koruně polské novému králi českému.

Náhlá smrt Václava III. znamenala také v polských poměrech dějinný obrat. Výprava, jež mohla vésti k záchraně Krakova a zachování českého panství v zemi, se rozutekla. Od vraždy olomoucké neuplynulo ani plných čtvero neděl a Krakov přijal Lokýtka za pána, obec zemská celého vévodství s biskupem Janem Muskatou v čele mu přisáhla věrnost a posádky české, v rozličných krajích polských ještě se držící, byly ztraceny. Zatím co se v Čechách zápasilo o království, podařilo se Lokýtkovi znovu nabýti všech zemí kujavských a na počátku října mu holdovala i větší část panstva pomořanského, takže mohl v zápětí pomýšleti i na postup do Velkého Polska, pokud je ovšem hned po pádu Václava III. neobsadil jeho spojenec, Jindřich Hlohovský, s nímž se byl Lokýtek, jak se zdá, o rozdělení země již předem dohodl. Ale proti nim oběma vystupoval tu jakožto „dědic království velkopolského“ i šestnáctiletý vévoda vratislavský Boleslav, opíraje nárok svůj patrně o sňatek s Marketou českou, takže takřka celé Polsko vymřením Přemyslovců se stalo zase jevištěm závodění a zápasu rozličných větví piastovských o hranice údělů a jednotící symbol

královské koruny, Václavem II. znovu probuzený, mizí opět na řadu let z dějin polských.[1])

V Čechách však tehdy neměli panování nad Polskem ještě nikterak za odbytou episodu. Páni, z nichž tak mnozí právě tam byli získali ostruhy rytířské, trvali, jak se zdá, na tom, aby Rudolf zůstal i králem polským a nastoupil tak v plné dědictví Václava II.[2]) Dcera Přemysla Velkopolského, která kdysi byla urovnala Václavovi cestu ke korunovaci hnězdenské, měla nyní také nové dynastii býti podporou při zachování svazku česko-polského, a Rudolf se sňatku s ní nikterak nevzpíral. Neboť třebas bychom nepřijímali doslovně líčení Otakara Štýrského, který, chápaje se se zjevnou zálibou příležitosti k poutavé vsuvce, obšírně vypravuje, s jak vášnivou náklonností Rudolf na ráz zahořel k Rejčce, můžeme věřiti, že mladičká a ctižádostivá vdova v rozpuku svých sedmnácti let dovedla býti věru svůdnou nevěstou, když šlo o to, aby znova vstoupila na trůn.

Tak byly uklizeny veškeré překážky a 16. října[3]) urychlené jednání vyvrcholilo řadou slavnostních aktu. Rudolf byl znova zvolen za krále českého, přijal na hradě Pražském přísežný hold panstva a podal ještě téhož dne ruku Alžbětě k sňatku, posvěcenému salcburským arcibiskupem Konrádem.

* * *

---

[1]) Již 6. září 1306 udílí Boleslav jako ,,heres regni Poloniae" vesnici jakousi ,,svému městu" Kališi (Cod. dipl. Maj. Pol. II. nr. 905; pochybnosti Grünhagenovy (Schles. Reg. IV. nr. 2905) o pravosti listiny té jeví se lichými, zvláště přihlédneme-li k listině otištěné v Cod. dipl. Maj. Pol. II. nr. 914). Že Boleslav pak vskutku v následující době zápasil s Jindřichem Hlohovským, dosvědčují zápisy v účtech vratislavských (Henricus Pauper 18). zdá se však, že se mu valně nedařilo, neboť roku 1308 vládl i v Kališi Jindřich Hlohovský, který vůbec až do smrti (1309) zachoval panství nad celým téměř Velkým Polskem a uhájil ho i proti Lokýtkovi, zápasem o Pomořany valně zabavenému (viz Mon. Hist. Pol. III. 41 a K. Potkański, Walka o Poznań v Rozpr. Ak. Krakov. 38, 5).

[2]) Že Rudolf hned po volkě přijal titul krále českého i polského, jest zřejmé jeho listin, na příklad z Reg. IV. nr. 1944.

[3]) Datum to jest doloženo dvojím, vzájemně nezávislým pramenem, totiž jednak kronikou erfurtskou (M. G. SS. XXX. 1, 457) a pak ještě přesněji zápisem zachovaným v kompilaci t. zv. Beneše Minority, kde čteme určitě: Dominica, qua legitur evangelium ,,Simile est regnum coelorum regi, qui fecit nuptias etc."

Království české mělo nového panovníka, Praha to však nevítala s tváří radostnou. Lidu jevil se Rudolf vskutku vetřelcem, který, jsa podporován nevěrou prodejných pánů, týchž pánů, které nejedna ústa vinila smrtí Václava III., vytlačil holou mocí právní dědičky království. Náklonnost veliké části národa provázela prchajícího Jindřicha a Přemyslovnu Annu jakožto pravé dědice země za i hranice, kdežto na Rudolfovi lpěla památka, že byl vrahem plemene českého a výtka, že jest cizincem, jehož rukou, jak praví letopisec durynský, „regnum Bohemie ad Theotonicos translatum est". I jeho překotný sňatek s polskou princeznou, jehož vlastní motivy do širších vrstev asi nepronikly, jevil se schválným opominutím neprovdané Přemyslovny.

Nálada ta platila ovšem asi jen málo v očích krále Albrechta, který v zápětí po volbě udělil synovi mocí říšskou Čechy i Moravu v léno a se sebedůvěrou si uvědomoval zázračný obrat, který rodu jeho přinesla doba tak krátká. Právě přede dvěma roky byl nucen upustiti od obléhání Hory Kutné a s vědomím ztracené hry prchati z Čech; nyní seděl jeho syn na trůně v Praze, souvislá oblast habsburské moci se prostírala od Durynska až ke hranicím korutanským a byla naděje, že se přeleje snad i do dalekého Polska. Albrecht jistě ještě nezapomněl, jak v mládí, jako synek švábského hraběte, slyšel divy o ohromném panství krále Přemysla. Nyní on sám a jeho syn vládli téměř vším panstvím tím a mohli doufati, že na jeho mocném podkladu i říšské koruně, rovněž mečem získané, dají nový lesk a učiní ji trvalým klenotem rodovým.

Povídavý kronikář souvěký, Sifrid z Balnhusenu, vypravuje o vidění jakéhosi kněze drážďanského, který prý již o vánocích roku 1305 ve snách spatřil nad královstvím českým zářící světlo nebeské, jehož jasu se všichni podivovali; světlo však, náhle ve tvar ryby se měníc, padlo na zemi a zcela uhaslo, zatím co se od západu na oblohu sunula jiná, větší hvězda a její lesk pak ozářil nejen české, ale i míšenské kraje tak, že i v noci lidé mohli jako ve dne choditi za svou prací a pole se jen hemžila rolníky. A tu usoudili prý moudří lidé již tehdy, že dojde k pádu panství rodu Přemyslova a po něm vzejde moc slavná a pevná, v jejímž stínu bude mír tak zaručen, že i noc pozbude svých nebezpečí — moc habsburská.

Jde tu patrně jen o pochlebnou vaticinatio ex eventu, ale jest význačné, že přichází právě z oblasti durynsko-míšeňské, kde

patrně nyní, po vítězství Albrechtově v Čechách, měli za věc hotovou konečnou porážku Wettinců a rozšíření moci habsburské. A vskutku vidíme, že se Albrecht nedal úspěchem v Čechách přivésti k tomu, aby složil ruce v klín a delšího oddechu si popřál. Slavnosti pražské byly sotva odbyty a listiny s pány českými předem smluvené 23. října zpečetěny, a již vidíme, jak Albrecht chvátá, aby užil zbývajících chvil podzimu přece ještě k dobytí míšeňského Osterlandu, zatím co jeho spojenci v Durynsku, vedení městem Erfurtem, oblehli pevný Wartburk.

Nepochybně jen proto, že měl úmysl ten od počátku na paměti, byl král přivolil k tomu, aby vojsko jeho u Loun se zastavilo, a rovněž není pochybnosti, že chystaný výboj Míšně měly podstatně usnadniti i zbytky českého panství v kraji tom zachované a nyní na prospěch moci habsburské obrácené. Výprava směřovala přímo proti Lipsku, hlavnímu středisku wettinského odporu. V prvních dnech listopadu minul král Altenburk a 13. toho měsíce ležel v Borně na jihu od Lipska. Dosáhl-li zde úspěchů podstatných, nevíme, zdá se však, že nikoliv; doba roční byla asi příliš pokročilá. Wartburk se ubránil Erfurtským a počátkem prosince také král římský stanul zase na půdě české, bera se nejkratší cestou do Vídně.

Tento návrat přes Čechy měl, jak se zdá, své zvláštní důvody. Bylo třeba pány a žoldnéře krále provázející „abdankovati" a peníz k tomu nutný mohla poskytnouti nejsnáze měšťanská plutokracie česká, která kdysi bývala úhelným kamenem moci Přemyslovců a nyní měla sloužiti i jejich habsburským nástupcům. Proto asi táhl Albrecht přes Horu Kutnou, a zastaviv se v klášteře sedleckém, vymohl tu nemalou půjčku na bohatém patriciovi kutnohorském Perchtoldovi Pirknerovi a na pražských Pušovcích. K zimnímu pobytu svému vybral si pak tentokráte Vídeň a nikoliv oblíbené Švábsko, patrně proto, že uvedením Rudolfovým do Čech nebyly ještě všechny naléhavé otázky vyřízeny.

Král Albrecht měl příliš mnoho synů a nemohl pomýšleti na to, aby zanechal veškeru moc rodovou v jediné ruce syna nejstaršího. Jakmile dosáhl koruny české, byl Rudolf nucen vzdáti se Rakous a Štýrska ve prospěch druhorozeného bratra svého, Fridricha, který již počátkem listopadu oznamuje papeži Klimentovi V., že se stal podle vůle svého nejjasnějšího otce v těchto zemích nástupcem staršího bratra, „na království české i polské

božím vnuknutím svorně zvoleného a přijatého". Zdá se sice, že se Rudolf jen nerad a po některém zdráhání loučil s panstvím nad krásnými zeměmi alpskými, v nichž se byl učil vládnouti, ale rodový zájem žádal na něm ještě dalších obětí. Neboť sotva se jen poněkud v Čechách ohřál, byl nucen vymáhati na pánech zemských, aby přivolili k takové úpravě posloupnosti panovnické, která zaručovala také jeho bratřím podstatná práva k trůnu českému a tím ovšem valně zkracovala Čechům právo volby.

Není nám známo, proč král Albrecht naléhal na bezodkladné zabezpečení koruny české veškerému svému potomstvu touto cestou. Rudolf byl přece mlád a právě oženěn, takže bylo možno počítati s dlouhou vládou jeho i s jeho potomstvem. Než nebyl snad zcela zdráv; aspoň Dalimil tvrdí o něm, že si vedl od příchodu do Čech ve stravě s podivnou přísností a opatrnou zdrželivostí, „neb mdlého života bieše". Buď jak buď; jest jisto, že Albrecht se necítil bezpečným, dokud koruna česká pouze jeho nejstaršímu synovi byla zaručena a uchystal ve věci té zcela neobvyklé opatření.

Když se Rudolf na počátku roku 1307 vybral na Moravu, aby také tam přijal poslušenství pánů zemských a měst, došlo mezi ním a otcem, provázeným novým vévodou rakouským a třemi nejmladšími bratry, k osobní schůzce ve Znojmě a při ní k podstatné změně veškerého monarchického práva v koruně české. Zemím českým byl tehdy uložen první přesně stanovený řád dědický, vybudovaný na zásadě prvorozenství a vyhlášení změny té se stalo 18. ledna 1307 ve Znojmě s užitím veškerého slavnostního formalismu lenní soustavy. Vrácením symbolických korouhví do rukou otcových vzdal se tu Rudolf lén českých, která před třemi měsíci v Praze pouze jemu byla udělena, a král Albrecht pak podal je znova, ale ne již jemu samému, nýbrž současně i všem jeho bratřím. A při tom stanovil, že Rudolf má sice vlásti sám plně a nezkráceně všemi lény koruny české, kdyby však zemřel bez manželského potomstva anebo potomstvo to někdy později vyhaslo, tu koruna připadne bratřím jeho nebo jejich potomkům podle pořadu prvorozenství.

To byla ovšem hluboká změna, obmezující v důležitém bodu zlatou bullu sicilskou a odstraňující takřka nadobro dotavadní volební právo Čechů, Albrechtem samým před několika měsíci přiznané. A římský král si byl dobře vědom toho, že se novým

opatřením dostává zřejmě v odpor s uznanou právní tradicí českou, která ani za dob přemyslovských neznala prostého pořadu prvorozenství, nýbrž viděla ve volbě, třebas byla omezena na příslušníky rodu královského, podstatnou podmínkou dosahování trůnu. Proto v listině o novém řádu vydané král Albrecht vytkl výslovně, že jsou-li snad v novém řádu některé právní nedostatky a nedokonalosti, s dobrým vědomím je odstraňuje a nahražuje „plností naší mocí královské, jejíž míra jest nekonečná a která i nedokonalé může učiniti dokonalými". Přenesl se tedy sofismatem o všemoci císařského práva přes veškeré právní obtíže a sporné otázky, spoléhaje se ostatek na to, že, jak v listině rovněž výslovně pravil, čeští páni k opatření jeho nedali pouze své svolení nýbrž dokonce o ně prý prosili.

Souhlasné zprávy pramenů souvěkých i pozdějších ukazují nám opravdu, že tehdy ve Znojmě velmožové čeští i moravští přísahali znova věrnost poddanskou nejen Rudolfovi, nýbrž spolu i vévodovi Fridrichovi a jeho bratřím, a vydali o svém přistoupení k novému řádu posloupnosti i řadu listin, které pak byly dlouho chovány ve Vídni a ukazovány jakožto doklad práv habsburských k zemím českým a důkaz křivopřísežnictví českých pánů.

Panstvo české nekladlo tedy výslovného odporu pozoruhodnému zmenšení svého práva mocným slovem krále římského, ale sotva lze věřiti vypravování štýrského veršovce, vyličujícího věc tak, jako by Češi byli Albrechtovi ve Znojmě a již před tím zmíněné handfešty přímo vnucovali a v zabezpečení dědických práv jeho synů zvláštní prospěch nalézali. Otakar, stejně jako někteří jiní kronikáři ze zemí alpských, měl dosti podrobné zprávy o jednání tom, ale zprávy zkalené a z druhé ruky, kterým nadto ani plně neporozuměl a silně je pomátl. Proto jest třeba jeho vylíčení užívati velmi opatrně a spíše můžeme za to míti, že král Rudolf byl naopak nucen vykupovati novou povolnost panskou novými sliby a ústupky.

Aspoň tomu nasvědčují některé náhodně zachované zmínky listin, jako o daru 200 hřiven, učiněném králem 27. ledna v Brně „de liberalitate regia" mocnému pánovi moravskému Janovi z Meziříčí, nebo listina, kterou se rakouský vévoda Fridrich zavazuje panu Hynkovi z Dubé, že uzná a zaplatí jeho pohledávky peněžité vůči koruně české, kdyby Rudolf před zaplacením jejich zemřel.

Podobnými zárukami a milostmi bylo zajisté možno sebráti skupinu velmožů ochotných k spečetění žádaných reversů, ale sotva lze uvěřiti, že oblíbenost nového krále u vší obce zemské vzrostla takovými, dávným zvykům a právním názorům se příčícími novotami. Král Albrecht zabezpečil sice korunu českou svému potomstvu tak pevně, jak popsaným pergamenem a přísežnými formulkami bylo lze, ale nebral patrně v počet ztrátu popularity, která jednáním tím, sliby z října 1306 valně rušícím, jeho synovi a rodu vznikala. Vskutku však věc ta byla tím více naováženou, že se vláda Rudolfova v Čechách i jinak s velikou přízní nesetkávala. Ovšem spíše vinou těžkých poměrů, do nichž mladý panovník vstoupil, než jeho vlastní.

Rudolf nebyl jistě špatným vládcem a hospodářem. I kdybychom nedali plnou víru pochlebným epilogům, jež mu věnovali oficiosní letopisci rakouští nebo Petr Zbraslavský, který zjasnil obraz panování Rudolfa také proto, aby stíny pozdější vlády korutanské tím více zčernaly, jest jisté, že pětadvacetiletý král činil vše, co mohl, aby upravil velké a nesnadné dědictví rodu Přemyslova. Měl zajisté střízlivou ráznost a chladnou ukázněnost, která vůbec vyznamenávala Habsburky při prvním jejich vstupu do velikých běhů dějinných. Největší potíž, na niž jeho vláda od počátku narážela, byla hromada dluhů, zbylá po náhlém ztroskotání smělých náběhů Václava II., lavina, která vzrostla nejen nerozumným hospodářstvím, dary a zástavami posledního Přemyslovce, nýbrž také ústupky učiněnými Rudolfem samým při volebním jednání pánům i patriciům. Zlatá koruna česká uvázla hluboko v tůni lichvy feudální i měšťácké a bylo třeba dlouhé i opatrné ruky, měla-li býti odtud zase vynesena.

Především léčil Rudolf neduh své moci přísnou spořivostí, kterážto mu asi vůbec nebyla věcí nezvyklou. Vytkli jsme již několikráte ,s jak krajní opatrností Habsburkům bylo tehdy hospodařiti, chtěli-li dosáhnouti velikých cílů, k nimž se rozpínala jejich ctižádostivost. Zvláště král Albrecht byl hotový umělec ve způsobu, jakým dovedl veliké náklady své politiky krýti obratným užitím všech prostředků a spojovati požadavky vysoké hodnosti s úpornou spořivostí. A tak se i na dvoře vévodském ve Vídni nežilo v podobném přepychu jako v Praze za posledních Přemyslovců, jejichž dvůr se proto právě rakouským annalistům jevil ozářen leskem přímo východní marnotratnosti. To přestalo

za Rudolfa úplně. Se sklamáním pozorovali kramáři a kupci pražští, kteří za předešlé vlády dvoru mnoho dodávali a zajisté s nemalým ziskem, že se nový král snaží úplně vyprostiti z jejich lichevných počtů, dávaje si přímo a na vlastní účet přivážeti z Rakous víno, olej a jiné potřeby pro dvorské hospodářství. Brzy ozývaly se po ulicích pražských popěvky o „králi hokynáři" a posměšky ty se měnily v zřejmou nevoli, když se ukázalo, že král všemožným šetřením zmenšuje vůbec podstatně náklad na dvůr a také osobně prostým životem uvádí v zapomenutí stkvělou magnificenci svých předchůdců. Tu kolovaly po vší zemi vtipy o „králi kaše", jak prý sobě a družině nepřeje sytosti. Velké město, vzrostlé v blahobytu svém nemalou měrou právě nákladným dvorem králův, nešetřících stříbrem dolů a zlatem řek českých, cítilo se přímo ohroženo skoupým cizincem, o němž se nadto tvrdilo, že ubohou dceru královskou, vlastní sestřenku Elišku, nelítostně s otcovského hradu sehnal dolů do města. A kromě toho byla Praha zajisté málo spokojena i s přesností, s jakou Rudolf vymáhal přes těžké doby obvyklé daně i dávky.[1])

A král šetřil vskutku i jinak. Jen z důchodů úsporných odkládal zajisté slavnost korunovační, kterou jeho otec původně měl za tak neodkladnou, že hned na podzim 1306 vyjednával s kapitulou právě uprázdněného arcibiskupství mohučského, zda by nepřipustila, aby ji vykonal biskup eichstädtský na místě mohučského metropolity. Pak se o ní však již vůbec nemluvilo, ač ještě před sklonkem roku na stolec arcibiskupský v Mohuči zasedl nový arcibiskup, náš dobrý známý, Petr z Aspeltu. Rudolf korunou Přemyslovců nebyl vůbec ozdoben a jeho střízlivý sklon cenil patrně nad stkvělou okázalost symbolické slavnosti praktické úspěchy, kterých bylo možno dosáhnouti velikým nákladem na korunovaci nutným. Petr Zbraslavský tvrdí, že po dobu své vlády z týdenních výnosů urbury uvolňoval pokaždé aspoň tisíc hřiven na umořování dluhů, a některé zprávy listinné prozrazují, že tomu vskutku tak bylo. Vidíme na příklad, že jedinému panu Hynkovi z Dubé bylo v dubnu a květnu 1307 na důchodech kutnohorských poukázáno 1638 hřiven a vedle něho spláceno zároveň i jiným věřitelům.

[1]) O tom se dovídáme z pozdějších záznamu účetních na příklad, že byla Praha nucena vypůjčiti si peníze na vánoční poctu dvorem požadovanou u žida Jakuba.

Kde šlo o dlužný žold, bylo opatrné hospodářství to velmožným pánům českým jistě vhod, jinak však bylo, šlo-li o vyplácení zástav nemovitých. To bývalo panským věřitelům asi stejně nemilé, jako jsou v naší době málo vítány konverse státních půjček; znamenalť i ztrátu naděje, že za sumu zástavní, často ceně zboží zcela nepřiměřenou, octne se hrad nebo jiný statek komorní trvale ve vlastnictví panského věřitele a jeho rodu. Při volbě své Rudolf byl ovšem nucen napřed potvrzovati zástavy i pochybné oprávněnosti, upevniv se však u vládě, neopominul důkladné revise. Otakar Štýrský vypravuje, jak volal proto všechny držitele zboží kdysi korunních k svému dvoru a jak páni s různými výmluvami příchod odkládali, po straně proti králi se obracejíce s nevolí a s nářkem, že jest zcela v rukou cizinců a rakouské družiny. Rostoucí nevoli tu prozrazují zřejmě i verše Dalimilovy, v nichž se tvrdí, že Rudolf vskutku chtěl „všechny české pány zbíti" a „jich zlého chytře hledáše", takže „kdyby byl býval živ déle, byla by pošla mezi pány veliká mele".

Panstvo počíná tedy záhy se zklamáním hleděti k novému králi vidouc, že stejně, jako bývalo za Václava II., cizí rádcové, zejména rakouští páni Dětřich z Pilichdorfu a Jindřich ze Schaunberka, mají na něho hlavní vliv a vedle nich i obratní opaté cisterčští, Konrad Zbraslavský a Heidenreich Sedlecký, znovu nabývají u dvora půdy. Sám biskup pražský, Jan z Dražic, vůbec nevalně příznivý cizím mnichům, dostal se do zřejmého rozporu s králem a to, jak se zdá, zejména pro neshody v počtech o škodách statků biskupských, jejichž náhrada mu byla komorou odpírána.[1]) Životopisec biskupův, František Pražský, později pomlouval zle Rudolfa, tvrdě o něm dokonce, že odcizil kostelu pražskému cenné klenoty i ostatky a zejména hlavu sv. Markéty. Patrně přehlížel

[1]) Že by příčinou sporu byly bývaly otázky správy církevní, jak za to má V. Chaloupecký (Čas. přátel starož. XIII. 68), není doloženo, jistě však není správná domněnka téhož autora (ib. 135), že Jan z Dražic Rudolfovi poslušnost venkoncem vypověděl a do tábora jeho veřejných nepřátel přešel. V listině Jindřicha Korutanského z 6. května 1308 (Reg. II. nr. 2175), které se tu Chaloupecký dovolává, mluví se sice o škodách, jež vojska Albrechtova a Rudolfova způsobila na zbožích biskupských, lze to však stejně vztahovati na boje z roku 1304, jako na podzimní tažení za korunou českou let 1306 a 1307, které se zajisté dotklo nejednoho biskupského statku. Kdyby byl Jan z Dražic býval stál v otevřeném boji s králem, nebyl by patrně mohl 22. února 1307 klidně sedět v Praze (Reg. II. nr. 2132).

opatrný král také důkladně bývalé klenoty kaple královské, což se neobešlo bez sporů s duchovenskou obcí hradu pražského.

A tak mohutněla, z rozličných pramenů vyvěrajíc, nechuť k habsburskému králi a nálada ta byla tím významnější, že v zemi české byl kout dosti rozsáhlý, v němž od počátku panování Rudolfovo bylo velmi pochybné. Byly to západní končiny české od Pobrdska přes Plzeňsko směrem ke hranicím bavorským. Zde řada mocných pánů setrvala při tom, že Přemyslovny jsou pravé královny země, a nalézajíc patrně oporu v sousedních stycích s Bavorskem, nelekala se ani branného odporu proti vnucenému králi.

V čele pánů těch se jmenuje především Vilém Zajíc z Valdeka, jímž tehdy do dějin českých vstoupila postava velmi působivá. Syn mocného kdys Zbislava z Třebouně, zavražděného v úřadě podkomorničím v Praze roku 1291, byl Vilém pánem silného hradu Valdeka u Hořovic a členem starého rodu Buziců, pyšnícího se znamením svinné hlavy, který jako pán Žebráku, Zbiroha i Rožmitálu a jakožto zakladatel kláštera sv. Dobrotivé na Ostrově měl tehdy čelné místo v zemi. O panu Vilémovi slyšíme ovšem až v pohnutých dobách po náhlém vymření královského rodu; teprve tehdy sune se do popředí jeho drsná a neklidná osobnost, zajímavá zejména tím, že ji tak zvaný Dalimil ozářil leskem uvědomělého vlastenectví.

Pan Vilém Zajíc z Valdeka jest veršovci pravým hrdinou českým, hájícím směle zájmů domácího panstva proti cizím vetřelcům, a „nelstivým přítelem jazyka českého", kdežto naopak německým mnichům zbraslavským, s nimiž sousedil a časté spory míval, býval zosobněním panského zbujnictví, ohrožujícího veškeren řád země a hotového jen k loupeži zboží komorních a církevních. A proto není snad ani náhodou, že se s pánem tím nesetkáváme vůbec při dvoře krále Václava II. Patřil patrně k těm, kdo od počátku s nechutí hleděli na roj cizích rádců světských i duchovních, krále obklopující. Ne že by snad jeho české uvědomění jazykové bylo tak mocné, aby vše ,co němectvím páchlo, mu bylo nesnesitelné. Víme bezpečně, že byl na příklad těsně spřátelen s bavorským lantkrabím Oldřichem z Leuchtenberka, ale vládní směr králův, o cizince se opírající a nové nezvyklé řády osnující, mu byl asi stejně protivný, jako mnohým jiným pánům českým. A když v říjnu 1306 velká část velmožů, kteří se za Václava II. u dvora pokorně tísnili, obra-

tem ruky a beze zřetele na Přemyslovny přešla od Jindřicha Korutanského do tábora habsburského, nebylo rovněž Viléma Zajíce mezi nimi. Setrval při těch, kteří hlasů svých Rudolfovi nedali, stojíce na tom, že Přemyslovny jsou jediné „pravé královny" země,

Takových pánů bylo prý zejména na Plzeňsku nemálo. Jménem z nich se uvádí ovšem jen pan Ojíř, patrně z Komberka, z rodu pánů Rýžmberských, který měl na Stříbrsku znamenitá zboží. Ale také dále směrem k jihozápadu trval tento odpor proti habsburské posloupnosti a nalézal tu mocnou oporu hlavně v panu Bavorovi ze Strakonic, synu nevlastní sestry Václava II., který spoléhaje na svá pevná města Horažďovice a Strakonice, vládl také důležitým královským hradem Zvíkovem a byl tak pánem téměř celého Pootaví, maje při tom spolu s bratry svými rozsáhlé statky i na Blatensku, Příbramsku, Prachaticku a jinde v jižních Čechách.

Takovým způsobem zboží panstva odporujícího od počátku kralování Rudolfovu tvořila široký pás v hustě zalesněném kraji od dolní Berounky až k hranicím země a odpor ten byl tím povážlivější, že se nedál zajisté bez dorozumění se zahraničními protivníky moci habsburské a byl mravně podepřen neodvolanými nároky Jindřicha Korutanského i jeho choti.

Jindřich sám ovšem po útěku z Čech nepomýšlel asi mnoho na rozvinutí úsilného zápasu s králem římským a jeho synem. Netroufal si ani vlastniti si titul zvoleného krále českého, spokojuje se s tím, že jeho manželka Anna se psávala v listinách svých „Erbe des Kunigreichs ze Beheim".[1]) Ale jeho spojenci, vévodové dolnobavorští, měli, jak se zdá, více odvahy setrvati v odporu proti přílišnému vzrůstu moci habsburské. Jim nešlo pouze o české sousedství, nýbrž také o korunu uherskou, o niž vévoda Ota od podzima 1305 se vším úsilím zápasil, narážeje při tom v rozervané zemi nejen na stoupence Karla Roberta, nýbrž i na nepřízeň Habsburků, jeho soupeře zjevně podporujících. Neboť králové Albrecht i Rudolf Český, oplácejíce Otovi bedlivě jeho spojenectví s Jindřichem Korutanským, nespokojili se s tím, že vyslali na sklonku roku 1305 do Uher ke Karlovi Robertovi a

---

[1]) Svědčí o tom zejména listiny otištěné Schönachem v Mitt. d. Ver. 45, 131 a 47, 283.

k vojvodovi sedmihradskému slavnostní poselstvo přátelské; Rudolf se snažil nadto zesíliti postavení strany anjouovské účinně i propuštěním rukojmí uherských, jež roku 1304 byl Václav II. do Čech odvedl. Z českého zajetí se vracející Ladislav, syn bývalého hraběte-rychtáře budínského Vernera, přepadl pak začátkem června 1307 Budín a krvavě tu potlačil stoupence strany věrné kdysi Václavovi II. a nyní Otovi Bavorskému, a to právě ve chvíli, kdy Ota sám upadl v nastraženou léčku a v zajetí vojvody sedmihradského, což se prý stalo, aspoň podle slov bavorského kronikáře, rovněž jen „návodem krále římského Albrechta".

Proto pochopíme, že mezi Habsburky a dolnobavorským Štěpánem, bratrem Otovým, potrvalo prudké nepřátelství i po útěku Jindřichově z Čech a že odpor proti králi Rudolfovi v Čechách právě na straně hranic bavorských zvláště tvrdě se hlásil. Čeští páni krajů těch byli patrně z Bavor povzbuzováni a není ovšem vyloučeno, že jejich sebedůvěru zesílila nadto i úspěšná obrana wettinských lantkrabat, Fridricha i Diezmana, proti postupu moci habsburské v Pliseňsku i v Durynsku.

Právě v květnu 1307 utrpělo vojsko Albrechtovo, vedené Jindřichem z Nortenburku, v jehož řadách bojovali také čeští manové jako na příklad purkrabí liznický, úplnou porážku u Lucky blíže Altenburka, která vzbudila veliké vzrušení po vší říši a nemalé potěšení všem, kdož s obavou sledovali hrozivý vzrůst moci Albrechtovy. A neúspěch ten byl tím působivější, že také nový pokus o dobytí Wartburka skončil nedlouho před tím porážkou habsburské výpravy a zajetím jejího vůdce, hraběte z Weilnau. Neohrožení Wettinci dokazovali činem, že odpor proti králi římskému není nikterak beznadějný, a dodávali tím odvahy i jiným jeho odpůrcům, jejichž území, roztroušená od Tyrol a Korutan přes úděly dolnobavorské až do středních Čech a Míšně, tvořila vskutku jakýsi dlouhý klín, štěpící povážlivě ve dvé říšskou a rakouskou moc Habsburků.

Chtěli-li tedy Albrecht i Rudolf zlomiti účinné tuto koalici proti jejich vzrostlé moci, byli nuceni v létě 1307 opět napnouti veškeré síly k boji. I sebral v červnu král římský opravdu značné vojsko u Frankfurta nad Mohanem, aby mocným vpádem do Durynska zkrušil Wettince, zatím co jeho syn, král Rudolf, vytrhl rovněž do pole, aby si opravdovou výpravou válečnou v západních Čechách vymáhal konečné uznání a pokořil odbojné pány.

Výprava ta měla plný úspěch. Proti silnému vojsku královu většina odbojníků ani si netroufala hájiti svých tvrzí a prchla, takže vlastním cílem tažení zůstalo pokoření pana Bavora, opírajícího se o města dobře opatřená. Jeho zboží byla vydatně pleněna a odpor téměř již zlomen, když Rudolf s vojskem se položil před pevnými Horažďovicemi. Strakonický pán, nedostávaje patrně z Bavor valné pomoci, poddával se a jednal o podmínky úplné kapitulace, takže přijetí vlády Rudolfovy také v tomto koutu země se jevilo zajištěným, zatím jeho otec v Durynkách rázně postupoval proti míšenským markrabatům a odpor vévod dolnobavorských zajetím Otovým v Uhrách byl rovněž otřesen. Ale právě v této chvíli vrcholného úspěchu, osud, který byl prvním Habsburkům tolik přál, odvrátil od nich svou přízeň.

Rudolf před Horažďovicemi těžce onemocněl. O chorobě jeho jen vzdálenější kronika erfurtská vyslovuje obvyklé tehdy podezření otravy; prameny lépe zpravené mluví vesměs o úplavici, která u krále již před tím churavého — Otakar Štýrský si vybájil, že byl zhuben příliš vášnivým milováním královny Rejčky — rychle dosáhla hrozivé síly. Cisterčští opaté Konrád a Heidenreich, na kvap přivolaní k loži královu, mohli jedva několik slov promluviti s umírajícím, jehož poslední péče platila manželce; zdvojnásobilť jí vdovství králem Václavem II. vysazené na čtyřicet tisíc hřiven. Zemřel 3. července 1307 a náhlá smrt ta právě ve chvíli konečného úspěchu budila dojem čehosi osudově tajemného tím spíše, že se i s mrtvolou tak náhle zkoseného mladého krále udály věci vskutku podivné.[1])

Dobře zpravený mladší pamětník, František Pražský, tvrdí totiž, že smrt králova byla důvěrníky jeho po jakousi dobu schválně zatajena, ježto právě šlo o to, aby jednání s panem Bavorem o vydání některých pevných měst a zejména královského hradu Zvíkova bylo podle přání skoncováno. Proto byl prý pán ten, když přišel do ležení hledati milosti královy, přiveden k tmavému stanu, v němž odpočívalo vychladlé tělo Rudolfovo, a v klamném domnění, že stojí před živým, donucen, aby se Zvíkova vskutku vzdal do rukou pana Jindřicha z Rožmberka, králi věrného. Historku tu mohli bychom ovšem odmítnouti jako planou povídačku tábo-

---

[1]) O sporném datu smrti Rudolfovy a událostech k ní se pojících pojednali jsme poněkud podrobněji v článku „Smrt krále Rudolfa" (Lumír 1916, 153 ns.).

rovou, kdyby její aspoň částečnou pravdivost nedosvědčoval ještě jiný záznam souvěký, totiž listina, vydaná králem Rudolfem v ležení před Horažďovicemi, ale 4. července, tedy den po smrti královê. V ní panovník dává hrad Zvíkov Rožmberskému na tak dlouho v zástavu, dokud mu nebude vydáno hrabství Raabs, již při volbě roku 1306 slíbené, anebo, kdyby se toho dosíci nedalo, jiné rovnocenné zboží v Čechách podle rozhodčího výroku pana Jindřicha hraběte ze Schaunberka, nejvyššího maršálka Tobiáše z Bechyně a pana Albrechta ze Žeberka. A při tom se stanoví výslovně, že v případě bezdětné smrti Rudolfovy závazek přechází na Fridricha nebo kteréhokoliv jiného z bratří králových, jenž v Čechách vlády dojde.

Listina jest zachována v originálu a řádně zpečetěna, a přece nelze pochybovati o tom, že byla sepsána až po smrti Rudolfově s užitím nesprávného tvrzení, jakoby ji byl vydal král ještě živý.

Situace způsobená neočekávanou smrtí Rudolfovou byla patrně taková, že donutila jeho důvěrníky k nezvyklému jednání. Král zemřel bezdětek a hlavní předáci rakouské strany v Čechách stanuli nad jeho mrtvolou v trapné úvaze, co bude dále. Jejich cílem bylo, zabezpečiti nástupnictví na trůně českém bratrovi zemřelého, Fridrichovi Rakouskému; ale ten byl daleko a při náladě v Čechách obecné bylo na snadě, že jeho nastoupení nebude lehké. Pan Jindřich z Rožmberka, nejvyšší komoří a velmož, jehož hlas při volbě mocně vážil, byl poněkud znechucen tím, že se mu dosud nedostalo Raabsu, tak závazně slibovaného. Strana rakouská nemohla se jím bezpečiti, nedá-li mu ihned pevné záruky, že tentokrát slib nezklame, a jakožto takové žádal Jindřich pevného Zvíkova. Pan Bavor sliboval sice v jednání kapitulačním vydání hradu toho, ale bylo takřka jisto, že přeruší jednání a snad i odpor svůj obnoví, doví-li se v čas o smrti královê. Chtěla-li strana rakouská tohoto mocného odpůrce oslabiti a zároveň Rožmberka pevně k sobě připoutati, nezbývalo než zamlčeti na krátko skon Rudolfův a sehráti s Bavorem smutnou hru před stanem královským. Pokořený velmož sklonil, nevěda, své koleno před pouhou mrtvolou v příšeří posazenou a podepsal rozkaz k vydání Zvíkova, načež královský notář rychle sepsal a zpečetil listinu Jindřichovi z Rožmberka hrad přikazující.

Byl v tom všem zášleh ryzí tragiky. Mladý a hospodárný král, který s takovou nechutí již při své volbě zištným pánům

dával zástavní listy, že zkušenému otci jej bylo k tomu přemlouvati, byl nyní nucen i jako chladnoucí mrtvola sloužiti k tomu, aby se podobnými úpisy panská přízeň kupovala. A to zcela bez užitku, neboť žádná moc nedovedla umlčeti odpor, který se po vší zemi ozval proti setrvání habsburského panství, jakmile zvěst o smrti Rudolfově se rozšířila.

Historikovi není snadno oceniti krátkou vládu Rudolfovu a výhledy k ní se pojící. Syn Albrechtův byl nepochybně bystrý a rázný panovník, předurčený k tomu, aby se stal také v říši německé nástupcem otcovým. Vzdav se nároků na země alpské, byl by zajisté v zemích českých hledal základnu své moci a zde rychle zdomácněl, takže rozřešení poměru Čech k říši, jaké přinesla doba Karla IV., mohlo již za něho býti dosaženo. A také osudy domu habsburského by se byly braly jistě jinou cestou, kdyby jeho hlavní větev byla již ve 14. věku zachovala vládu v naší zemi. Než veškeré dohady takové jsou plané hříčky vůči tvrdé skutečnosti. Král zemřel a síly, které jeho osobnost vázala, začaly znovu svou bouřlivou hru v krajích českých.

* * *

Vlastní rukou uložil upřímně rozžalostněný opat zbraslavský Konrád krále Rudolfa k věčnému klidu do hrobky uprostřed chrámu sv. Víta na hradě Pražském, ozdobiv mu hlavu pozlaceným padělkem prosté koruny přemyslovské, které „zimní král" v životě vskutku nikdy nenosil. Byl to již třetí člen rodu habsburského, který tam ve stínu staré románské basiliky spočinul po boku tety Guty a strýce Rudolfa, jimž, podobně jako jemu, pobyt v zemi české se stal v mladém věku osudným. Dětí královských po něm nezůstalo a proto podle úmluv znojemských se měl v dědictví prostě uvázati vévoda rakouský Fridrich. Než stalo se jinak.

Ovšem ne vinou Fridrichovou. Fridrich, sotva že obdržel zprávu o skonu bratrově, vybral se ještě v červenci s vojenským průvodem z Rakous do jihozápadní Moravy, maje v úmyslu nejdříve markrabstvím se zajistiti a pak do Čech vstoupiti. Hned počátek se však jevil svízelným. Pevné Znojmo neotevřelo vévodovi svých bran, a proto se položil polem u Jemnice blíže k hranicím

českým, odkud mohl v obojím směru, jak v markrabství, tak v království, s pány i městy nejsnáze jednati.

Obtíží jednání toho mladý vévoda hned na počátku patrně nepodceňoval. Mohl ovšem přijmouti bez odkladu titul krále nebo aspoň dědice království českého; vždyť před půl rokem za souhlasu Čechů i Moravanů vzal z rukou krále římského země koruny české v léno, třebas že jen in eventum. Než neučinil toho. Nechtěl patrně sáhnouti po titulu královském dříve, dokud nebude pány českými znovu přijat a na stolec uveden, a stejně si vedl i vůči markrabství moravskému. Byl to zřejmě projev vážnosti k státoprávním názorům českým, ve Znojmě tak znásilněným, šlo však o to, nemine-li se opatrnost taková účinkem, přicházejíc příliš pozdě.

A tu vskutku bylo záhy zjevno, že vyhlídky na Moravě pro rod habsburský jsou mnohem vlídnější než v Čechách. Morava měla od dávných dob jak ve věcech hospodářských,[1]) tak i jinak zřejmý sklon k zemi rakouské a dovedla i nyní oceniti výhody dynastického svazku mezi obojím krajem. Proto vidíme, že obec pánů moravských v Brně shromážděných s biskupem olomouckým Janem v čele nikterak neodporovala nárokům Fridrichovým, nýbrž nevyčkavši ani výsledku věcí v Čechách vyslala do ležení jemnického své zástupce, aby vévodovi jménem veškeré „universitas nobilium terrae Moraviae" složili přísahu věrnosti poddanské.

Ovšem ne bez podmínek. Poslové přinášeli hned návrh slavnostní listiny, kterou měl nový markrabě Moravanům potvrditi a rozmnožiti svobody zemské; požadavky pánů byly v ní v řadě článků přesně shrnuty. Návrh se nám bohužel nezachoval, ale lze míti za to, že požadavky panské nebyly zcela skromné, neboť Fridrich, ač byl rychle ochoten žádanou listinu vydati, zdráhal se přece pojmouti do ní některé z žádaných kusů. Proto vyslal do Brna s vracejícím se poselstvem svého důvěrníka, johannitského komtura meilberského, Bertolda ze Salzachu, aby s pány jednal a dohodl se s nimi též o to, kdy a kde by mu chtěli složiti osobně společnou přísahu věrnosti. Neboť slib věrnosti učiněný pouhým poselstvem vévodovi patrně nestačil. Ale tu se ukázalo, že páni moravští nemají přece valné chuti hned se vypraviti do jeho ležení. Vymlouvali se, že vévodovi již před půl rokem ve Znojmě holdovali a že by obno-

[1]) Zejména vinařství moravské prozrazuje tyto staré styky, jakož i právní řády důležitých měst moravských.

vování přísahy jim způsobilo zjevně „úhonu a umenšení cti“. Kdyby vévoda mocně o to stál, byli prý ovšem hotovi vyhověti mu, jakmile se příležitost udá, ale nezavazovali se k určitému terminu a hledíc k článkům vévodou odmítnutých, trvali při své prosbě, aby do konečného inauguračního diplomu byly přece pojaty.

Tak se vleklo smlouvání s pány po všecek měsíc srpen a současně jednal vévoda z Jemnice ovšem také s městy moravskými, slibuje jim slavnostní potvrzení všech výsad a svobod, jakmile by za krále českého byl „přijat a korunován“. Ale naděje ta byla zprávami z království přicházejícími stále umenšována.

Zřídka teklo pro schopného panovníka v jeho zemi tak málo slz, jako v Čechách pro krále Rudolfa. Ne žal, nýbrž neskrývanou radost působila neočekávaná zpráva o jeho žalostném konci. Lid věřil, že zde ruka boží spočinula na vetřelci, který osiřelé děti domácího rodu královského s údělu jejich byl sehnal, a páni si rovněž oddechli, jsouce zbaveni přesného počtaře na trůnu a odhodláni přes sliby ve Znojmě učiněné těžiti podle sil z nového bezkráloví. A zvláště důležité bylo, že přes zřejmý úspěch posledního tažení Rudolfova veškeren odpor strany korutanské v západních Čechách přece ještě nebyl udupán, nýbrž smrtí královou rychle znova vzplanul.

Zejména pan Vilém Zajíc z Valdeka vystoupil nyní do popředí. V nastalém zmatku se mu podařilo sehnati s pevného Křivoklátu švábskou posádku a jeho branná družina mohla v brzku zajížděti až poblíž samé Prahy. Jako nevítaný host navštívil tehdy Vilém se svou četou i klášter zbraslavský a neopustil jej s prázdnýma rukama. Strana korutanská takřka přes noc zdvihala se i jinde, zejména v Praze samé, a její důvěra v úspěch vzrostla tak, že neváhala zvláštními posly zváti Jindřicha, aby z Tyrol přichvátal do Čech a boje za práva své choti se ujal. Ulice pražské zase zhlučněly rozčilenými spory o tom, co dále bude, a družinami pánů sjíždějících se k poradám.

Za toho stavu věcí stoupenci strany habsburské, kupící si kolem královny Alžběty, po druhé ovdovělé, mezi nimiž zvlášť vynikali starý maršálek Dobeš Bechyňský se svými pokrevenci a bohatý patricij Volfram, netroufali si ani žádati, aby Fridrich Rakouský byl uznán králem prostě pořadem nástupnickým, v Znojmě přijatým. Posouvali spíše do popředí nutnost neodpo-

rovati hrozné moci krále římského a navrhovali straně, vytýkající právo Přemysloven, jakýsi kompromis: Fridrich měl býti „postulován" za krále, pojme-li v manželství dceru Václava II., mladou Elišku.

V rozčilených hovorech o právní stránce věci padlo asi mnohé prudké slovo a starému Dobešovi byla zvláště zazlívána jizlivá poznámka, že by snad bylo třeba do Stadic jeti znova pro některého vzdáleného příbuzného vymřelého rodu, když se jeví taková nechuť k přijetí panovníka z ciziny. Napětí rostlo, až se přívrženci Jindřichovi odhodlali k násilí, jsouce jisti podporou pražské ulice.

Hlavy panstva se sešly právě — bylo to v předvečer sv. Jakuba, tedy 24. července[1]) — k poradě ve dvoře biskupském na Menším městě a to patrně v počtu nevelikém, neboť shromáždění stačil kterýsi z menších, postranních pokojů biskupových. Starý Dobeš, dnou sklíčený, byl nucen odpočívati na lůžku po boku hostitele, biskupa Jana z Dražic, a kolem nich se tísnil sbor ostatních pánů, když se z hlavní síně do komory poradní vedrala skupina ozbrojených stoupenců strany korutanské, vedená dvěma členy rodu z Lichtemburka, panem Ulmanem a jeho synovcem Hynkem, zvaným Krušinou, naléhajíc hrozivě na to, aby se pánové konečně prohlásili pro Jindřicha Korutanského. Ve zmatku nastalém byl hlasitě odporující pan Dobeš ubit někým z Lichtemburků; na zločinu tom spolupůsobilo snad i staré záští soukromé. Bylť Hynek Krušina zetěm Záviše z Falkenštejna, jehož pád především panu Dobešovi a jeho rodu byl přičítán a o jehož dědictví pan Hynek pak vedl ještě po letech pře s vítěznou stranou.

Rána mečem bezmocnému starci, jehož dlouho pamětníci zvali „velikým Dobešem", vyrovnávala tedy velmi staré účty, ale byla zároveň smrtelnou ranou kandidatuře habsburské. Neboť násilné vystoupení v panské poradě bylo znamením k bouřlivému vzchopení strany korutanské v Praze vůbec, kterým stoupenci habsburští i z patriciátu pražského měli býti pohubeni a zastra-

---

[1]) Datum to má t. z. Beneš Minorita, u něhož právě v těchto letech jsou zřejmé sledy staršího pramene letopisného. Ostatně přináší o událostech pražských roku 1307 vedle kroniky zbraslavské a Otakara Štýrského dobré zprávy také Beneš Krabice, který čerpal patrně z tradice kathedrálního kléru pražského, třebas že již neporozuměl vždy pravé podstatě věci. Naproti tomu méně spolehlivým jeví se vylíčení Pulkavovo, který se snažil především hlavní výjev co nejvíce zdramatisovati.

šeni. Volframovi, po němž se odpůrcové zvláště byli sháněli již v domě biskupském, podařilo se z města prchnouti, ale jiný straník rakouský, bohatý Hiltmar Fridinger, zahynul ve vratech minoritského chrámu sv. Jakuba, kde hledal patrně asylu, byv ubit luzou vedenou staroměstským měšťanem Mikulášem, řečeným Thusintmark.

Strach padl na nečetné ostatní stoupence habsburského nápadníka a pod tlakem obecné nálady byla volba Jindřichova zajištěna. Šlo jen o to, zda se korutanský vévoda odváží do Čech, odkud byl deset měsíců před tím tak nehrdinsky uprchl.

A zdá se vskutku, že Jindřich trochu váhal s uposlechnutím hlasů svých stoupenců, takže teprve důrazná přímluva a slib pomoci dolnobavorského vévody Štěpána ho k tomu přiměly, aby se podruhé pustil v odvážný podnik. Aspoň vyznívá to ze slov kronik bavorských a pochopíme snadno, proč tak bylo. Vévodovi Štěpánovi i jeho v Uhrách zajatému bratru stalo se zájmem opravdu životním, aby v Čechách rod habsburský pole neopanoval. Hněvivé verše Otakara Štýrského prozrazují jasně, že od vymření Přemyslovců dolnobavorský Lancut byl vůbec místem, kam hlavně se sbíhaly rozličné nitky protihabsburské politiky; odtud bylo nejúčinněji usilováno o součinnost všech, kdož v říši odporovali přemoci krále Albrechta, a bohaté Čechy měly zůstati ústředním článkem v tomto řetěze. Svou i cizí pomoc zaručoval tedy Štěpán Jindřichovi, jen aby ho pohnul k obnovení sázky. Ve Švábsku se byl utkal nedávno před tím ve zjevném nepřátelství s mocí habsburskou znovu dobrodružný hrabě Eberhard Virtemberský, jehož služby mohly býti velmi cenné každému, kdo je dovedl zaplatiti. Proto navázal s ním vévoda Štěpán bez odkladu jednání, aby zajistil Jindřichovi četu jeho otužilých manů pro očekávaný boj o Čechy, ale neopominul zároveň počítati i s pomocí wettinského lantkraběte Fridricha Pokousaného, který, jsa přímo ohrožen výpravou Albrechtovou v Durynsku i v Míšni, bez rozpaků sliboval veškerou pomoc nárokům svého korutanského švakra.

Těmito nadějemi a sliby jsa poháněn odvážil se vévoda Jindřich s nečetnou družinou, zanechávaje zatím v Tyrolích mladičkou choť svou, jež byla právě s outěžkem,[1]) rychlé jízdy do Čech, kde

[1]) Anna dlela 20. srpna ještě v Hallu a porodila v listopadu dceru,, která však po několika měsících zemřela (viz o tom článeček Schönachův

byl v Praze uvítán opravdu s bezmezným nadšením. Nikdo si již netroufal odporovati jeho volbě, v níž prostý lid viděl záchranu práv Přemysloven, a Praha byla jakoby opojena, když 15. srpna roku 1307, v den Nanebevzetí Bohorodičky, nový král usedl na hradě Pražském na starý stolec panovníků českých a břevnovský opat Bavor mu k posílení slavnostní nálady místo koruny, kterou ozdobiti krále směl jen arcibiskup mohučský, vsadil na hlavu svou mitru, takže korutanský kníže před tváří lidu tu seděl ozdoben podobně, jako staří vévodové čeští, kápí biskupskou vyznamenaní. Petr Zbraslavský, který viděl v slavnosti té vlastní začátek běd potom přišlých, líčí ironicky, jak nárůdek pražských ulic od měšťana až k umaštěné hokynářce po náméstích tančil a výskal radostí nad tím, že nenávidění Švábové jsou nuceni ustoupiti zeti krále Václava.

Hlasitý jásot vítal tedy novou vládu, ale vítaly ji neprodleně i vážné starosti, především nutnost přichystati se na nevyhnutelný útok Habsburků, z nichž jeden stál v Durynsku v čele značného vojska a druhý na Moravě úspěšně nabýval půdy. A zdálo se, že se mladý král Jindřich tentokráte bude míti k obraně s větší rázností a větším zdarem nežli roku předchozího.

V první řadě bylo ovšem nutno zabezpečiti se Horou Kutnou, klenotem království a předním zdrojem moci v zemi, a vskutku tam chvátal Jindřich, sotva že byl dozněl jásot v Praze; již čtvrtého dne po slavnostní volbě setkáváme se s ním v klášteře sedleckém, an vydává tu první své listiny jakožto král český.

Poměry v Hoře Kutné žádaly patrně zvláště rozhodných opatření, neboť také tam, rovněž jako v Praze, se utkala strana korutanská prudce se stoupenci Habsburků ve vrstvě zámožného patriciátu. Mezi nimi vynikali především bratří Jenslin a Ortlieb z Rosenthalu, kverkové velmi bohatí, z nichž první za Rudolfa držel rychtu kutnohorskou, kdežto druhý již za Václava II. byl si koupil rychtu v nedalekém Nymburce. Vedle nich pak v čele přívrženců habsburských stál i Pertold Pirkner, jehož jsme poznali

v Mitt. d. Ver. 47, 283). Zpráva Jana z Vitrinku (ed. F. Schneider 1, 343), že Jindřich tehdy jel do Čech s velikou družinou, není naprosto správná, jak ukazují listiny i pozdější události. Korutanský kronikář má v těchto kapitolách vůbec mnoho podivných nesprávností, tak báchorku o synu pohrobku Rudolfově.

jakožto věřitele krále Albrechta, opět muž velikého bohatství, kterého podle slov kronikářových výtěžky stříbrných dolů „povznesly do výše nad meze měšťanského stavu". Byl to opravdový magnát měšťanský neobyčejného sebevědomí, který prý „více z všetečné touhy po lesku než ze skutečné potřeby" si v blízkém údolí na potoku Křenovce postavil pevný hrad Pirkenštejn a později se jeví pánem i jiných hradů.[1]) Naproti tomu vedli stranu korutanskou mocní Ruthardovci a v bojích, které se patrně za nového bezkráloví v městě se rozpoutaly, podržela strana ta vrch.

Pertold byl nucen uprchnouti na Pirkenštejn, bratří z Rosenthalu se utekli k Fridrichovi Rakouskému a nový král Jindřich, pospíšiv do Kutné Hory, ustanovil tu nového rychtáře Alberta, jak se zdá z rodu Ruthardova, a slíbil městu „solich frîunge, des alte und junge immer waeren frô". Zároveň se mu podařilo zajistiti se i sousedním Kolínem a druhým nejdůležitějším zdrojem zisků urburních, Jihlavou, takže se mohl ještě před sklonkem srpna vrátiti do Prahy s vědomím, že nejdůležitější opora moci královské v Čechách, okres stříbrného dolování, jest proti útokům strany protivné dobře opatřen.

Úspěch ten byl patrně valně usnadněn účinnou pomocí panského rodu, který v kraji tom sám vládl důležitými městy důlními a měl moc vůbec znamenitou, totiž Lichtemburků. Páni z Lichtemburka, nejspíše dokonale nespokojení s opatrným hospodářstvím krále Rudolfa, zajistili odvahou svou, ani prolití krve se nelekající, návrat Jindřichův a posunuli se tím vůbec mocně do popředí. V čele jejich stál stále ještě obratný pan Raimund, který roku 1306 byl sice z prvních, kdo přešli k straně habsburské, ale nyní pevně přilnul k Jindřichovi, zachovávaje také při něm důležitou hodnost podkomořskou. Ve chvíli, kdy neodvratný boj žádal značných peněz, nebylo jistě úkolem lehkým nésti úřad

---

[1]) Roku 1317 byl vlastníkem hradu Tempelštejna na Moravě, koupiv jej snad po roce 1312, kdy zboží templářská byla prodávána. Již roku 1303 vystupuje sice s přídomkem „z Tempelštejna" jakýsi Pertold, jehož s ním však nikterak ztotožňovati nelze, neboť byl to prostý člen řádu templářského nesoucí totéž, tehdy velmi oblíbené jméno a přidělený komturství tempelštejnskému („Abel et Pertoldus, cruciferi domus in Tempilsteyn" Reg. II. nr. 1955). Také Jan a Ortlieb z Rosenthalu byli sto, aby po vyhnání z Hory roku 1307 v Rakousích si koupili hrad Haseneck s příslušným zbožím (Reg. II. nr. 2167).

ten a pan Raimund neučinil tak zadarmo. Za pobytu v Hoře Kutné dal si novým králem postoupiti v dědičné držení a tedy ne pouze v zástavu důležitý hrad zemský Bítov se zbožím k němu příslušným a darování to osvětluje lépe než co jiného situaci Jindřichovu.

Nový král přišel do rozvířené země ve chvatu a bez valných sil vojenských a jeho listiny z doby potom nejbližší nasvědčují i tomu, že přišel bez veliké hotovosti peněžní. Chtěl-li se udržeti v zemi proti útokům krále římského a jeho syna, bylo mu od počátku počítati především s pomocí a obětavostí těchže pánů, kteří ho před rokem tak bezohledně byli zůstavili na holičkách. Jediní oni mohli mu ve spěchu, jakého žádal rozhodný okamžik, poskytnouti dostatečné opory vojenské svými družinami a brannými četami, na vlastní vrub sehnanými.

Že vskutku nebylo jiného prostředku k nutné obraně země, toho máme dobré doklady. Tak dovídáme se, že si pan Jindřich z Lipé později počítal náklad, který tehdy, na podzim roku 1307, ve službách vojenských krále Jindřicha z vlastního jmění byl učinil, zejména na žold svým „stipendiariis et soldenariis", úhrnně na 11.875 hřiven. Snad opravdová vydání jeho výše té nedosahovala, ale již skutečnost, že sumu tak značnou mohl vůbec vysloviti, ukazuje jej ve světle hotového Valdštejna 14. věku, který vůči novému králi stál jakožto hejtman o vlastní měšec a úvěr se opírající. A nebyl zajisté jediný svého druhu v panstvě českém, neboť zejména smělé podniky Václava II. vychovaly ve šlechtě české patrně vůbec takovou vojáckou zkušenost a podnikavost a ta nyní dvojím bezkrálovím dospěla k tomu, aby síly své co nejsamostatněji užila.

Poučným dokladem jest nám také způsob, jakým důležité Znojmo bylo zachováno straně korutanské. Královským purkrabím na hradě tamním byl roku 1307 mladý Vítek z Landštejna, který výnosnou župu přijal patrně po svém strýci, Smilovi z Nových Hradů. Když po smrti Rudolfově rakouský vévoda vstoupil do jižní Moravy, šlo o to, zda mu město otevře brány, a tomu vskutku lidé páně Vítkovi zabránili, ač v Praze volba Jindřichova ještě nebyla vykonána. Vítkův maršálek Jeník byl tehdy ovšem nucen spolu s vicepurkrabím Mikulášem dáti měšťanům záruku, že budou svým vlastním lidem hradeb městských brániti a že pan Vítek, bude-li třeba, posádku zesílí tak, aby obyvatelstvu žádné nebezpečí nevzniklo.

Na příkladu tom vidíme tedy dobře, jak samostatně si mocní páni vedli v začínajícím zápase a že rozhodující otázkou zakotvení Jindřichova v Čechách bylo, zda většina jich se ho opravdu přidrží a při něm vytrvá přese všecky přísahy králi Albrechtovi v lednu 1307 učiněné a psanými handfešty stvrzené. Náhodou zachované nečetné listiny z počátku vlády Jindřichovy ukazují nám vskutku dosti značný kruh nejmocnějších pánů, kolem mladého krále se tisknoucích. Vedle Lichtemburků a jmenovaného pana z Landštejna vidíme v něm z Ronovců Hynka z Dubé se synem Půtou i Jindřicha z Lipé, z Markvarticů mladého Jana z Vartemberka, z Buziců pana Viléma Zajíce a počet ten rostl patrně denně. Tak zachovaly se nám pozdější přístupné listy Heimana pána na Ronově a Přibyslavi i moravského velmože Smila z Obřan, v nichž ten i onen přísežně slibují králi Jindřichovi poddanou věrnost, zavazujíce se, že nikdy od něho neustoupí a vší silou proti komukoliv jeho zájmu budou hájiti.

Přístupy takové se ovšem většinou neobešly bez předem zaručených odměn, jimiž zbývající statek korunní tál jako jarní sníh. Dobře nám to ukazuje na příklad přístup pana Jindřicha z Rožmberka, učiněný teprve 13. září. Jihočeský magnát, který byl před mrtvolou Rudolfovou tak naléhal na zabezpečení své kořisti stranou rakouskou, neobrátil se ke korutanské straně lacino. Nejen že bylo třeba ponechati mu úřad nejvyššího komorníka a potvrditi mu zástavu Zvíkova; Zvíkov se měl státi jeho plným dědictvím spolu s královským dvorcem Záhořím, a nový král bral nadto na sebe závazek, že plně nahradí Rožmberkovi a ostatním jeho příbuzným z kmene Vítkovců také všechny škody, které by válka jejich statkům přinesla. A význačno jest, že pan z Rožmberka se nespokojil s listinou sekretem Jindřichovým zpečetěnou, nýbrž že si dal sliby ty zaručiti také spojencem královým, míšeňským markrabětem Fridrichem.

Tím se dotýkáme druhé význačné opory panství Jindřichova v Čechách. Nejen vojenská moc pánů českých, kteří jej byli do země povolali, také činná pomoc říšských nepřátel rodu habsburského jevila se od počátku oporou jeho trůnu. Vévoda dolnobavorský mu umožnil příchod do Čech a zde stanul po jeho boku hned v zápětí po volbě markrabě Fridrich. Neúmorný Wettinec ten, osudem krutě zmítaný dědic lantkrabství durynského i zemí míšenských, jehož současníci zvali Fridrichem „s pokou-

sanou tváří", ale také Fridrichem „Hrdinným", nedal se klamati skutečností, že vojsko krále Albrechta postupovalo v Durynsku a zle pustošilo jeho statky. Jakmile seznal, že Jindřich Korutanský znova vystupuje jakožto nápadník trůnu v Čechách, byl přesvědčen, že se otázka habsburské přemoci v říši, na níž jeho vlastní osud závisel, nerozhodne jinde, než na české půdě.

Zabrániti za každou cenu, aby Habsburkové nezachovali dědictví rodu Přemyslova, a přispěti k jejich porážce v zápase o korunu českou zdálo se mu úkolem mnohem důležitějším, než škoditi královskému vojsku někde v Osterlandu nebo Pliseňsku. Ještě před sklonkem srpna zajel s brannou družinou do Prahy, uzavřel tu 1. září s Jindřichem pevnou smlouvu o vzájemné obraně a zustal zde i v následující době, aby spolu s Jindřichem podstoupil nebezpečí nepřátelského vpádu. Zvláštní postavení jeho vedle krále Jindřicha pak vyznačuje velmi dobře zmíněný závazek, který na sebe bral vůči panu z Rožmberka a zajisté i vůči jiným velmožum, že sliby jim učiněné budou splněny. Korutanská vláda v Čechách stála tak od počátku ve stínu spoluvlády míšenského spojence, který při tom ovšem neopominul také sobě zajistiti slušnou náhradu z důchodu urbury kutnohorské, a životní tragika krále Jindřicha, jakožto loutky ráznýma rukama brzy do výše zdvihané a brzy zase odhazované, hlásila se hned na počátku jeho druhého vystoupení v Čechách.

Skoro současně s obranným spolkem uzavřeným mezi Fridrichem a Jindřichem byla však v Praze listinou utvrzena i námezdní smlouva s virtemberským hrabětem. Eberhard zavázal se na pomoc proti Habsburkům přivésti do Čech houf bojovníků „tak veliký, jak jen možno bude", ovšem že na útraty Jindřichovy, a měl přijmouti za námahu tu do čtrnácti dnů po vkročení na českou půdu 2000 hřiven a tolikéž pak i při odchodu. Tuto mzdu verbířskou opatrný hrabě si však dal dobře zaručiti několikerou listinou a to nejen králem Jindřichem, nýbrž také předními pány českými, kteří tak slovem svým vlastního krále mocně zaručovali.

Hned první dny panování Jindřichova v Čechách byly tedy naplněny horečnými přípravami k obhájení znovuzískané koruny proti témuž nárazu, jaký před rokem byl náhle strhl královský purpur s beder korutanského vévody a který nedal na sebe ani tentokráte dlouho čekati.

Zpráva o náhlé smrti Rudolfově, zdrcující a rázem ohrožující všechny výpočty předchozí, zastihla římského krále Albrechta, když byl právě z Wetteravska vytrhl mocně do kraje durynského. Zdá se ovšem, že Albrecht zvěděv ji, z počátku dosti se bezpečil na účinek znojemských přísah, doufaje, že nástupnictví Fridrichovo v zemích českých s velikými obtížemi se nesetká. Aspoň pokračoval dále v tažení směřujícím přes Mülhusy, Seebach, Langensalzu a Naumburg do Osterlandu, znamenaje cestu svou hrozným pustošením kraje. Teprve v první polovici srpna, patrně po zprávách o tom, co se v Praze sběhlo, stáčí náhle svůj pochod k jihu do Chebska a obrací se k některým knížatům říšským o rychlou pomoc. Ze dnů těch máme zejména jeho dopis, kterým důrazně žádal nového kurfiřta mohučského, Petra z Aspeltu, aby jej rychle navštívil, ježto prý se nechce obrátiti do Čech, nevzav dříve od něho rady.[1])

Byla v tom jakási ironie osudu, že mocný král se nyní, v kritické chvíli, obracel k muži, který jako kancléř Václava II. kdysi tak účinně byl křížil jeho snahy; ale Albrechtovi nešlo jen o radu, nýbrž také o brannou pomoc. Věděltˇ asi dobře, že tentokráte mu cestu ku Praze neurovná vrtkavost českých pánů, kteří se tak rozhodně vyzuli ze znojemských přísah, a tušil, že jen úspěšným útokem zachrání rodu svému královský stolec v neklidné zemi.

Proto se snažil dáti své jízdě do Čech ráz skutečné výpravy říšské, a vskutku se mu podařilo získati pro ni aspoň hornobavorské falckrabí, Ludvíka i Rudolfa, a vedle některých menších knížat duchovních konečně i Petra z Aspeltu. Po boku krále římského vstupoval tedy bývalý probošt vyšehradský zpět do země, již byl opustil na podzim roku 1304, a to se zbrojným průvodem tak četným, že si mohl později počítati deset tisíc liber na útratách z tažení toho. Takto vzrostlé vojsko Albrechtovo, které podle souvěkých, arci nepochybně přehnaných zpráv dosáhlo znamenitého počtu až deseti tisíc oděnců, leželo 22. srpna ještě v Königsberku blíže Chebu a překročilo hranice české asi v téže chvíli, kdy v Praze král Jindřich podpisoval obranné a námezdné smlouvy se svým míšenským a virtemberským spojencem a rakouský vévoda Fridrich, nedokončiv ani jednání s moravskými pány, začal pustošiti jihočeské statky Vítkovců.

[1]) Dopis ten nalezl a otiskl Levison v Neues Archiv XXXII. 443.

Zdá se, že se Fridrichovi tehdy podařilo opanovat i Budějovice, zatím co jeho otec, postupuje podél Ohře, na počátku měl rovněž podstatné úspěchy. Získalť města Žatec i Kadaň, kterou mu vydal pan Fridrich ze Šumburka, župní držitel hradu kadaňského, založivší krále římského nadto ještě i půjčkou přes tisíc hřiven stříbra. Zdálo se tedy, jako by se měly události roku 1306 opakovati, ale úspěchy přestaly při dalším postupu do země, protože, jak praví souvěký oficiosní letopisec rakouský, ,,skoro veškerá města a páni čeští naděje královy zklamali". Ukázálo se rychle, že boj o korunu českou bude tentokráte neskonale svízelnější, a že nebude pouhou válečnou procházkou jako vítězné tažení po smrti Václavově, kdy panstvo české o překot spěchalo hledati milosti římského krále. Čeští páni, poznavše za Rudolfa opatrný režim habsburský, netoužili po jeho návratu a také většina měst zůstala pevně při Jindřichovi. Proto pochopíme však také, že se v nadějích svých zklamaný a rozhněvaný král římský, směrem ku Praze postupuje, bezohledně mstil za věrolomnost pánů českých všemožným hubením jejich zboží, což oni zase podle sil opláceli menším záškodným houfům nepřátelským.

Tak udržela se dlouho pamět, jak mnoho škody způsobil slavný turnajník pan Plichta, syn Habartův z rodu Janoviců s orlicí ve štítě, pán na hradu Žerotíně blíže Panenského Týnce, na lidech a koních tehdy v kraji lounském králi římskému ,,a tiem čest velikú učiní rodu svému". V otevřeném poli se ovšem Jindřich Korutanský silnému vojsku nepřátelskému zase nepostavil, zůstávaje spolu s míšenským markrabětem v Praze a klada opět naději v podobnou obranu země, jaké se roku 1304 přidržel Václav II. A podobně jako tehdy nepokusil se ani Albrecht přímo o Prahu, nýbrž, obešed ji, spěchal položiti se táborem mezi Horou Kutnou a Kolínem, kde se spojil s vojskem rakouským, od jihu postupujícím.

To bylo někdy v druhé polovici měsíce září, tedy v době roční již valně pokročilé, a pochopíme, že Habsburkové tentokráte napiali všechny síly k tomu, aby aspoň v důležitém okršku horním dobyli trvalých úspěchů. Tu se však ukázala cena včasných opatření, která byla učinila strana korutanská k zajištění tamních měst. Marně spoléhal král římský na pomoc své strany mezi horníky, marně útočil na Horu i na Kolín s nejvydatnějšími prostředky tehdejší techniky obléhací, mezi nimiž se zvláště vytýká

veliký „antwerk", který házel ohromné koule zápalné do obležených míst. Kutná Hora byla po roce 1304, snad samým Rudolfem Habsburským, důkladněji opevněna; nový „kostlich werk" táhl se „alumbe umb den berc" a také rázných obránců nechybělo ani jí ani Kolínu. Domácí tradice přičítala asi právem hlavní zásluhu uhájení toho i onoho města panu Jindřichovi z Lipé, po jehož boku stál Jan, syn Beneše z Vartemberka, s ním po matce spřízněný, pán ještě mladý, který se však již i v cizích zemích byl udatností proslavil a hořel podle slov kronikářových touhou po činech nevšedních a po všem, co slibovalo čest.

Němečtí útočníci tu patrně naráželi, stejně jako již v Lounsku a zřejměji než kdy v letech minulých, na novou generaci šlechty české, která v rozletu rostoucího sebevědomí a bohata pevnými jedinci, plnými dravé výbojnosti, si byla osvojila západní umění rytířské tak dokonale, že úplně odvykla před ním couvati. Z německých letopisců i ti, kteří stáli moci habsburské nejblíže, přiznávají, že vojsko Albrechtovo v drobném boji, který se odehrával kolem horních měst a pod jejich hradbami, utrpělo velmi vážné ztráty a na konec bylo zjevno, že nedobude ani Hory ani Kolína.

Než římský král nemínil tentokráte ustoupiti bez trvalého, byť skrovnějšího úspěchu, jako učinil před třemi roky. Syn jeho, přijatý za pána v značné části Moravy, měl bezpečnou naději na postup třeba znenáhlý i v Čechách, kdyby se podařilo v části země s Moravou sousedící nabýti vhodné základny několika pevnými městy, odkud bylo pak možno soupeře tak zvanou „denní válkou" unaviti. A zvláště výhodnou skupinu takovou ve východních Čechách tvořilo patero měst, totiž Polička, Vysoké Mýto, Chrudim, Hradec Králové a Jaroměř, zapsaných v zástavu věnnou Alžbětě, vdově po Václavu II. a králi Rudolfovi. Města hleděla k paní Rejčce jako k své vrchnosti a poměr ten otvíral přístup k jejich snadnému získání. Neboť královna Alžběta po smrti Rudolfově stála zřejmě při svém rakouském švakrovi, přijímala jeho posly a počítali ji za důležitou oporu jeho nápadnictví. Ale právě proto ji po vítězství strany korutanské v Praze zadrželi a s nedůvěrou hlídali. Chtěl-li Albrecht její pomocí nabýti věnných měst, bylo třeba vyvésti ji dříve z rukou nepřátelských a obratnost ženská to vskutku umožnila.

Noční dobou přilnul rakouský vévoda Fridrich s jízdní četou až ke klášteru zderazskému, ležícímu uprostřed předměstských

zahrad a vinic na přístupném svahu mezi hradbami pražskými a vyšehradskými, a vyčkal tu Alžběty, která se s jedinou služkou a malou dceruškou svou tajně z města vykradla, aby ji rychle odvedl do královského ležení před Kutnou Horou.

Útěk Alžbětin byl velkým úspěchem strany habsburské, neboť nyní bylo možno upustiti od beznadějného obléhání Hory a přes to tažení nezůstalo zcela bez výsledků. Někdy kolem posledního září[1]) vytrhlo vojsko Albrechtovo z dotavadního ležení směrem k Hradci Králové a 5. října vidíme již samého krále, jak v klášteře opatovickém, ležícím výhodně uprostřed kruhů věnných měst Alžbětiných, vyjednává se zástupci jejich. Neboť nestačilo patrně pouhé vyzvání královny vdovy, aby věnná města otevřela své brány habsburským posádkám. Němečtí měšťané v čele s Královéhradeckými, které Dalimil proto zle viní, byli sice ochotni „pustiti Šváby na svá města" a přijmouti Fridricha za pána země, ale nechtěli tak učiniti bez určitých záruk a užili vhodné příležitosti i k tomu, aby rozmnožili trvale své svobody.

Listinou zvláště slavnostní byli Albrecht i Fridrich nuceni Hradci, Jaroměři, Chrudimi, Mýtu a Poličce zaručiti nejen výsady dotavadní, nýbrž rozmnožiti je ve mnohých kusech, z nichž dobře lze poznati, co bylo tehdy touhou měšťanů. Vedle výhod čistě místních, jako bylo povolení skladu kupeckého, jarmarku a kusa královského lesa, jež si Hradečtí vymohli, vidíme, že přední snahou východočeských měst těch byla svobodnější účast na výnosném obchodování stříbrem, kterému urburéři bránili zabavujíce náklady drahého kovu, jejich předkupnému právu unikající a z Hory podloudně do sousedních měst dopravované, kde cizí hosté na ně čekávali.

Věnná města měla na obchodu tom patrně velký zájem a počítala si za ústupek nevšední, když Albrecht nyní obmezil právo konfiskační urburéřů na mílový okres kutnohorský a i tam stanovil za hřivnu sebraného stříbra slušnou cenu 42 grošů. Jiné

[1]) Dne 28. září leželi ještě před Horou, kteréhožto dne Petr z Aspeltu tam „v den svatého Václava" dává odpustky kterémusi oltáři ve Vídni (Vogt, Reg. nr. 1142); dva dny potom však počal se již ústup, neboť 30. září přistupuje Smil z Obřan, přední šlechtic moravský, v Kutné Hoře k poslušenství krále Jindřicha a vydává o tom listinu přísežnou, což by v obleženém ještě městě asi sotva byl učinil (Schönach, Mitt. d. Ver. 43, 187).

ústupky byly rázu obecnějšího, na příklad slib zachování dobré mince jak grošové tak denárové nebo ustanovení processualní, usnadňující postavení měšťanů ve sporech s pány a vůbec se zemany. Pro rozsah moci královské však zvláště důležité byly závazky, hledící k umenšení a pevnému stanovení berní královských jak z vlastních gruntů městských tak i ze svobodných statků jednotlivých měšťanů a k zúžení moci královského podkomořího ve věcech rychetních. Měšťané se takovým zvětšováním kompetence svých soudů patrně zajišťovali trvale před nákladným potahováním sporů ke dvoru, stejně jako se snažili proti možné libovůli toho onoho velmože, zastávajícího podkomořský úřad, zajistiti výsadou, že nebude proti běhu práva zatčen nikdo, kdo může postaviti rukojmí nebo má aspoň určité minimum nemovitého majetku.

Boj o korunu vedl tak mimoděk k soustavnému umenšování panovnické moci v Čechách a to v nejrůznějším směru, neboť ani ten ani onen nápadník trůnu nemohl odpírati drobné a někdy i větší ústupky pánům a městům jeho se přidržujícím. Šlo o to, nabýti co nejvíce půdy, a proto král Albrecht viděl v ústupcích učiněných v klášteře opatovickém levnou cenu, získal-li jí skupinu důležitých měst, východní Čechy ovládajících a k moravské oblasti přirozeně přičleněných.

Města ta ostatně nebyla jedinými pevnými body, které rakouská strana v Čechách zachovala; podle některých zpráv dostal se do jejích rukou také Nový Bydžov, osada ještě nehotová a jen plaňkami hrazená, na samých hranicích zemských pak byl obsazen hrad broumovský, opatem břevnovským Bavorem právě v posledních letech zvlášť pevně vybudovaný. Také Kouřim stála při straně rakouské, kdežto u samé Hory Kutné hrádek Pirkenštejn byl rovněž opěrným bodem budoucího postupu. V západních Čechách zůstávala Kadaň a Žatec v rukou habsburských, v Čechách jižních pak Budějovice.[1]) Tu všude byly ponechány větší nebo menší posádky, kdežto ostatek valně ztenčeného vojska

[1]) Bydžov jmenuje ovšem jen Dalimil, kdežto Budějovice jsou v počtu měst uvedených Benešem Minoritou. Že Kouřim teprve v březnu 1308 uznala Jindřicha, jest zřejmé z Cod. juris nunicip. II. 156. O tom, že Broumov byl v držení rakouském, dovídáme se ze smírčí listiny mezi Jindřichem a Fridrichem Rakouským ze 14. srpna 1308, kde ovšem stojí doslovně „die stat ze Broewnow“; ale že Broumov v době té podobně býval psán, ukazuje na příklad list Bonifáce VIII. z roku 1295 (Reg. II. nr. 1716).

královského opouštěl již v první polovici října[1]) za zlé nepohody zemi českou, rozděliv se na moravských hranicích dvojím proudem.

S některou částí obrátil se totiž vévoda Fridrich do Brna, „ke stráži města toho a k obhájení Moravy", jak praví rakouský annalista, kdežto král Albrecht se vracel přímo do Rakous, pokusiv se ovšem ještě cestou v jihozápadní Moravě polepšiti moc synovu tím, že pohrozil Znojmu, před kterým ležel 17. října; ale landštýnská posádka udržela město, takže králi nezbylo, než bráti se dále. A v patách za ním vstupovali do Moravy stoupenci jeho protivníka v čele s podkomořím Raimundem z Lichtemburka, který 16. října byl v Brodě Německém a tři dny na to již vjížděl do Znojma jako plnomocník krále Jindřicha, v zápětí rovněž přes Jihlavu do Znojma chvátajícího.

Straně korutanské záleželo zřejmě velmi na tom, aby zachovala v moci své tento strategicky důležitý kout země moravské, byť to stálo značné ústupky. Stejně jako před tím Habsburkové městům východočeským se byli zavázali nejedním slibem, byl nyní Jindřich nucen městům jihomoravským slibovati hory doly, aby je udržel. Tehdy si vymohlo Znojmo nejen nové záruky, omezující práva královské posádky v hradě, a slib, že bude po šest let vůbec úroků i daní prosto, nýbrž obdrželo i plné právo města Prahy a svobodné obsazování rychty volbou měšťanskou, z kteréžto rychty dokonce i důchody, dotud do komory markraběcí plynoucí, měly býti na věčné časy obraceny „k nápravě města". To znamenalo darování vskutku znamenité a svobodu zcela neobvyklou, ale král nemohl toho patrně odepříti městu pro obranu proti Rakousům tak důležitému, které si výslovně vyhradilo právo, vypověděti mu přísahu poslušnosti poddanské, kdyby slibů nedodržel. A podstatných ústupků si vyžádali zajisté i ti páni moravští, kteří té chvíle, jako to víme na příklad o panu Janu z Klimberka, nově ke straně korutanské přistupovali. Ukazujíť nám listiny Jindřichovy, že král se snažil rozličnými dary a exempcemi právními získati pro sebe i osoby z nižšího duchovenstva, jako na příklad plebány v Čáslavi nebo ve Znojmě, které jmenuje svými dvorskými kaplany.

---

[1]) Listina, podle níž král Albrecht ještě 11. října v Opatovicích prodléval (Reg. II. nr. 2151), pochází vskutku z 5. října (viz Böhmer, Acta imperii selecta 416 a Kopp 277).

Vraceje se v listopadu 1307 z jižní Moravy nazpět do Prahy, měl tedy Jindřich asi podobný pocit, jako Václav II. tři roky před tím. S těžkými obětmi sice, ale přece podařilo se mu odraziti hrozný útok krále římského, podporovaného mocnými knížaty říšskými, a udržeti se na královském stolci přemyslovském. Ovšem že postavení jeho bylo přece podstatně jiné a nesnadnější. Morava zůstávala v rukou soupeřových svou větší částí a v Čechách rovněž řada bodů důležitých. Jindřich utrpěl nadto těžké škody i ve svém rodném panství. Neboť současně s útokem na Čechy vpadl zemský hejtman štýrský, Oldřich z Wallsee, podporovaný arcibiskupem salzburským Konrádem a biskupem krkským, do Korutan a zmocnil se tu Celovce, Sv. Víta, Völkermarktu a jiných důležitých měst. Jindřichův bratr Ota nemohl s dostatečným úspěchem brániti vévodství, úplně prohlodaného enklavami salcburskými, frisinskými, bamberskými a statky rozličných klášterů bavorských, kde zeměpanská moc ještě nescelila kraj v pevnou jednotu, jsa zároveň ohrožen v Kraňsku a vindickém krajišti hrabaty gorickými a ortenburskými, užívajícími vhodné příležitosti k vyrovnání starých sporů. Habsburská politika pak měla ve výbojích těch aspoň vhodnou zástavu a příležitost připoutati k sobě i jiné ziskulačné sousedy, jako na příklad patriarchu aquilejského, kdežto naopak někteří ze spojenců Jindřichových, kteří jej byli tak horlivě tlačili do zápasu o českou korunu, neprojevovali valné obětavosti. Zejména Štěpán Dolnobavorský, který však tehdy prý vážně churavěl. Ukázalo se to hned po skončení podzimní kampaně v Čechách.

Tehdy král Albrecht, v Rakousích jen několik dní se pozdržev, mohl se svou družinou bez velikých překážek projíti celým údělem Štěpánovým. Bavorská výzva se mu postavila sice na odpor u Neuburka na Innu, ale sestávajíc většinou z pěšáků na rychlo sehnaných, byla těžkou jízdou švábskou na ráz rozehnána. Albrecht bral se již 11. listopadu hlavním městem Štěpánovým, Lancutem, a popleniv vydatně kraj, odpočal si v Norimberce, odkud bylo nejsnáze stříci jak české, tak bavorské i wettinské nepřátely.

Pohnutý rok nekončil mu tedy zcela bez úspěchů, ale oč zhoršilo se přece postavení jeho od vánoc předchozích, které byl slavil ve Vídni s vítězným vědomím, že rodu jeho kyne trvalé držení ohromného a nepřetržitého panství, prostírajícího se od jižního svahu Alp až k Sále a do Polska Ztratil syna znameni-

tých nadějí a s ním i větší část Čech, kdežto výboj Durynska a zemí míšenských přes opětovné úsilí valně nepokročil; protivná koalice knížat nebyla povalena, nýbrž pevněji spiata společným zájmem a hrozné oběti tolikerých válečných podniků doléhaly stále tíživěji na jeho bedra. Již nemohl se jako před rokem opříti o úvěr pražského a kutnohorského patriciálu; v průběhu českého tažení byl nucen jednotlivým rytířům hraditi splatný žold zase zástavami, a zvláště, když koncem října rozpouštěl větší část vojska v Rakousích, nebylo postavení jeho snadné. Obvyklé náhrady jednotlivým hejtmanům za ztracené koně, lidi a zbroj družily se k zadrženému žoldu a také opatření zimních posádek pro česká města vyžádalo nákladu nevšedního. Tak zpravuje nás náhodou zachovaná listina, že za jediného válečného oře, zůstaveného ve službě pana Waltra z Castellu, velitele švábské posádky v Chrudimi, bylo nutno dáti vlastníkovi v zástavu ovesné clo v Brucku ve výši 44 hřiven. Ještě po letech při rozdělování rodinného jmění počítal si rakouský vévoda Fridrich ve prospěch svůj značné sumy, v kterých tehdy důchody jeho vévodství byly zadluženy, a kdyby veškeré listiny úhradné, tehdy Albrechtem vydané, byly zachovány, objevil by se jistě velmi pestrý obraz složitých operací úvěrních jakožto rub hlučné výpravy rytířské.[1])

Než starosti Albrechtovy byly zajisté i jiného rázu. Postavení v říši bylo sice pro úžasnou pohyblivost a ráznost jeho v podstatě ještě pevné, ale král cítil dobře, jak mnoho škodolibých očí se upírá s nadějí k jakémukoliv jeho nezdaru a jak zejména v západních končinách říše lačný soused, král francouzský Filip Sličný, se nemůže dočkati nového otřesení královské moci německé, aby beztrestně v oblasti burgundské a lotrinské své panství rozšířil. Albrecht viděl lépe než kdo jiný, jak úsilně diplomacie francouzská rozdmychává zejména žhavý popel nespokojenosti porýnských knížat duchovních, těžce nesoucích Albrechtovo vítězství v celní válce let 1301—1302 a s obavou hledících i na jeho postup v Durynsku, kde zejména mohučské arcibiskupství mělo značné zájmy vlastní. A nad to ukazovala poslední leta stále jasněji, jak mocné zbraně nabyl Filip Sličný v poddajném

---

[1]) Podle pozdějšího výroku Jindřicha VII. přesahoval náklad Albrechtův na výpravu roku 1307 peníz 100 tisíc hřiven a byl ještě po letech z největši části nesplacen. (Kron. Zbrasl. 139.)

papeži Klimentovi V., zbabělém a lakomém Gaskoňci, netroufajícím si ani Francii opustiti, aby zasedl na apoštolském stolci v Římě.

Nástupce hrozného Bonifáce VIII., v Avignoně, Lyoně a kde jinde v jižní Francii neslavně pobývající, chvěl se před bezohledností rádců krále Filipa a vedl si zcela podle jejich přání zejména při obsazování důležitých stolců církevních v Němcích. Již jmenování Petra z Aspeltu arcibiskupem mohučským se tu obracelo zřejmě proti zájmům Albrechtovým, nebot bývalý kancléř Václava II., ač se zatím s vrozenou opatrností vyhýbal otevřené srážce s králem a v případě potřeby i své služby mu prodával, vyčkával jen vhodné chvíle, aby se s papežskou pomocí a v dohodě s novým arcibiskupem kolínským, Jindřichem z Virneburka, zavázaným rovněž jen králi Filipovi za své povýšení, znova domáhal sporných cel na Rýně a vůbec moci, kterou Albrecht byl jejich předchůdcům zkrátil. Jmenování rodilých Francouzů na stolec basilejský a kostnický, s rodinnou mocí habsburskou těsně sousedící, bylo také neklamným znamením nového směru papežské politiky z Paříže ovládané, který byl dovršen, když po smrti Dětřicha Trevírského i tento třetí stolec kurfiřtský byl papežem v únoru roku 1308 dán Balduinovi Lucemburskému, mladíčkovi připoutanému závazkem lenní věrnosti ke králi francouzskému a takřka na dvoře Filipově vyrostlému.

Král Albrecht cítil jasně, jak mu obratná ruka lstivého souseda na západě, který se dovedl před nedávnem i o vzdálené Přemyslovce opříti a k němuž se snad již tehdy[1]) i Jindřich Korutanský o pomoc obracel, soustavně podkopává půdu v Porýnsku, a byl si vědom toho, že konečný neúspěch v Čechách a v Míšni může zvířiti proti jeho rodu v říši novou bouři, horší předchozích. Bylo tedy nutno tu i tam a zejména v Čechách, zvítěziti nebo aspoň udržeti se stůj, co stůj a proto vidíme, že ani zima zde nepřinesla úplného klidu zbraní. Neúnavně se snaží obojí strana na tom onom bodu otřásti silou protivníkovou a zviklati jeho postavení. A bylo přirozené, že v této drobné „denní" válce popud nevycházel jen od panovníků, nýbrž že samostatná podnikavost jednotlivých pánů v ní měla volné pole.

---

[1]) Aspoň lze tak souditi z pozdějších zmínek o jednání mezi Paříží a Prahou při volbě krále římského roku 1308.

Tak se dovídáme ze záznamu letopisce jinak na slovo skoupého, že pan Vilém Zajíc z Valdeka dobyl Žatce, takže v této části Čech již jen Kadaň zůstala v moci habsburské. Daleko větší pozornost pak připoutaly k sobě boje v kraji věnných měst východočeských. Posádky v nich rozsazené se utkávají s okolním zemanstvem v neustálých potyčkách, pustošíce a vypalujíce soustavně okolí, až z toho vznikaly pověsti, že král Albrecht chce Čechy hladem vymořiti. Hodlá prý na jaře přivésti do království roty chlapů s kosami, kteří úrodu požnou a donutí tak pány české, aby se pokořili před jeho Šváby, v městech rozloženými a z Rakous zásobovanými. Vskutku zdá se ovšem, že bylo již v zimě nutno věnná města z Moravy zásobovati a to dalo podnět k šarvátce, působící široko daleko mnoho hluku, o níž jak u Dalimila tak v rýmované kronice stýrské máme dosti podrobné zprávy.

Někdy po novém roce 1308 byl totiž z Moravy takový oboz zásobovací, prý na 30 vozů, vypraven k Vysokému Mýtu a bylo třeba, aby se mu dostalo na české půdě bezpečného průvodu. Proto se vypravila značná četa Švábů z Chrudimě k Mýtu, vedouc si při tom s bezstarostným sebevědomím, ač prý byla zajatým českým županem varována před nástrahou. Z pozdějších listin vysvítá, že v čele jejím byl Walter hrabě z Castellu, týž hornofrancký pán, který s bratrem Dietegenem býval kdys ve službách Václava II. a purkraboval na Kladsku. Znal tedy jistě poměry české a byl z těch cizích pánů, proti nimž se již za Václava II. obracela žárlivá nenávist české šlechty. Mezi vesnicemi Turovem a Opočnem byla jeho četa vskutku napadena houfem Čechů, vedených Ctiborem, pánem blízké tvrze Uherska. Útočníci měli snad počtem převahu, ale němečtí rytíři, zvyklí pohrdati Čechy a spoléhajíce na svou dokonalou výzbroj, přijali boj. Chvástajíce se prý, že z nich každý platí za deset protivníků, pustili se v půtku, pyšně tlukouce mečem o štíty a potřásajíce vysokými klenoty na helmách. Ale konec byl žalostný, neboť téměř nikdo z švábských pánů se nespasil z boje. Většina, ztrativši koně, byla zajata a ještě po letech počítal si pan Walter z Castellu na 800 hřiven škody z této pohromy.

Otakar Štýrský omlouvá sice porážku tvrzením, že šest Čechů šlo na jediného Němce, a praví dokonce, že sedláci, sběhše se z okolních vesnic, pomáhali tyčemi a žebříky utloukati opěšalé rytíře; ale po celých Čechách se nesla radostná zvěst o slavném ví-

těztví nad devíti hrabaty a jejich houfy, zvyšujíc neobyčejným způsobem sebevědomí ozbrojené společnosti národní.

Od dob Přemysla II. hledělo se v Čechách i v zemích sousedních na švábské a porýnské pány, vycvičené v těžkém jízdním boji po západním způsobu a lesknoucí se v nákladné zbroji, s posvátnou úctou, stejně jako se hledělo v Toskáně nebo Neapolsku nedávno před tím na severofrancouzskou družinu Anjouovců. Moc habsburská od dob Rudolfových opírala se především o ně a páni ti byli zvyklí prodávati válečný věhlas svůj cizím panovníkům, jako byl Václav II., jen velmi draze. Již rok 1304 a podzimní tažení 1307 ukázalo, že lze odolati jejich útoku, nyní však bylo zřejmé, že cizí páni nejsou ani v otevřeném poli nepřemožitelni a že se dají zajímati jako jiní. České rytířstvo cítí s chloubou, že dorostlo jejich výše a jásá nad východočeským úspěchem stejně hlasitě, jako nedlouho před tím jásali durynští a míšenští bojovníci, když u Lucky pobili a přemohli podobně větší četu Švábů. Vojenská prestiž Habsburků, opírající se o jihoněmecké professionály rytířského boje, která byla tak ohromila svět úspěchy získanými na Moravském poli, u Göllheimu a v jiných menších srážkách, nepomíjela jen obratnou defensivní strategií českou, nýbrž ztrácela i v otevřeném poli své kouzlo.

Naděje Jindřichovy na zachování koruny české drobnými úspěchy těmi tedy stoupaly zajisté nemálo a oblast jeho moci vzrůstala; tak vidíme, že v březnu 1308 město Kouřim uznalo jeho panství, a zdá se, že i na Moravě nabýval půdy. Aspoň se dovídáme, že rakouský vévoda, na hranici korutanské prodlévající, po porážce u Opočna na rychlo poslal do Moravy se zvláštní vojenskou posilou štýrského maršálka Oldřicha z Wallsee, aby markrabství zajistil, a templářský mistr Egon, podle kroniky štýrské rovněž důvěrník vévodův, se snažil rozličnými ústupky zachovati v táboře habsburském vlivné pány moravské, jako byl pan Bolek z Kravař.

Ale přes tyto příznivé vyhlídky můžeme dáti víru Otakarovi Štýrskému, ujišťujícímu, že Korutanec již na počátku roku 1308 prodléval v Čechách jen s pocitem stesku po svém rodném panství v Tyrolích a „daz in des lebens dâ verdrôz". Jeho postavení v zemi vskutku nebylo závidění hodné. S podstatnou mocí vlastní do země nepřišel a ve chvíli, kdy Habsburkové a jejich spojenci ohrozili

téměř celé Korutany, nemohl na bratrovi Otovi žádati ani posil ani peněz. Byl stále odkázán na pomoc a dobrou vůli svých českých voličů a z těch jistě mnozí jen a neradi nesli vyhlídku, že země ostane snad na dlouhou řadu let bojištěm a jablkem sporu mezi dvojí dynastií, podobně jako ubohá Míšeň nebo Durynsko. Proto vyčítali prý Jindřichovi mnozí neskrytě „daz er hât niht der maht noch der kraft von sîner erbschaft, dâ er uns mit beschermen mug“.

Trousily se pověsti, že také značný počet pánů českých se začíná přece viklati ve své věrnosti a že mistr Egon také z Čech přinesl do Vídně dobré sliby pro vévodu Fridricha a výzvu, aby znova udeřil na Čechy, panstvím Jindřichovým již přesycené.

Že páni čeští vskutku nebyli v slovu příliš pevní, Jindřich dobře věděl, a poslední léta je navykla žádati nadto za poddanskou věrnost a pomoc stále nové a nové ústupky. Královské listiny Jindřichovy z první polovice roku 1308 nám ukazují jasně, jak kde kdo v Čechách zneužíval tísně zvoleného krále k množení svých důchodů a práv. A snad ze všech nejzjevněji biskup pražský, Jan z Dražic.

Biskup ten stál sice od počátku při Jindřichovi a zachovala se nám i přísežná formule, kterou mu věrnost poddanskou sliboval. Ale trval na tom, aby mu nový král dal plnou náhradu těžkých škod, které biskupství v posledních letech válečnými běhy bylo utrpělo, a počítal si peníz tak veliký, že se patrně dlouho jednalo o to, jak věc rozřešiti. Konečně na jaře 1308 byl nalezen způsob zdánlivě vhodný. Král slavnostní listinou přiřkl biskupovi i jeho nástupcům na věčné časy plný desátek z důchodů mince kutnohorské i z urburního zisku komory ze všech dolů v Čechách. Biskup měl nabýti práva sázeti ke všem urburním úřadům své zřízence, aby přijímali týdně desátek ten a dbali o jeho úplnost.

To byl ústupek vskutku neslýchaný, který při výši důchodů, králi českému z hor plynoucích, znamenal jistě lichvářskou náhradu škod biskupových a v budoucnosti se opravdu ukázal nemožným. Ale král Jindřich byl nucen postupní listině přivěsiti svou pečeť a význačný jest i způsob, jakým k tomu byl přiveden. Biskup sám toho nedokázal, nýbrž teprve, když se byl smluvil s panem Jindřichem z Lipé, nejvyšším maršálkem, který spolu s podkomořím panem Raimundem z Lichtemburka měl patrně krále především v rukou. Jedině pan Jindřich toho dosáhl u krále

„zralostí rady a podpory své", jak biskup výslovně uznává, ale ovšem ne zadarmo. Závaznou listinou, provázenou souhlasem kapitoly, slíbil mu biskup darem za pomoc tu roční podíl 200 hřiven z výnosu zmíněného desátku a to na věčné časy, takže Jindřich z Lipé důchod ten mohl odkázati nebo prodati komukoliv, jen když to nebyl nepřítel kostela pražského; a také to si vymiňoval biskup, aby mu bylo volno kdykoliv vykoupiti tíživý úrok ten sumou 1000 hřiven.

Tu vidíme nejlépe, jak bezohledně se dělil přední rádce králův s biskupem o peníz vydřený na bezmocném panovníkovi a není třeba pochybovati, že šlo o věc zcela podobného rázu, když král později na příklad i jinému Ronovci, Hynkovi řečenému Žák, synu nejvyššího purkrabí Hynka z Dubé, zastavuje kutnohorské lyžné, tedy důchod, který jinak koruna s užitkem pronajímala městu neb rychtáři a jehož si feudální pán povšiml zajisté jen jako příležitosti k vydatnému zisku. Listinami toho nelze sice veskrze doložiti, ale není třeba nevěřiti steskům kroniky zbraslavské na hrabivost i jiných pánů, z nichž prý „co mohl kdo z důchodů korunních uloviti, to snažil se podržeti, jeden získávaje města nebo vesnice, druhý opomíjeje neprávem uchvácené vrátiti a všichni hromadíce o překot bohatství".

Čechům veřejné mínění evropské později jistě křivdilo domněnkou, že si Jindřicha Korutance vůbec jen proto zvolili za krále, že byl bezmocný a neschopný čeliti jejich ziskuchtivosti. Pohnutky, jež vedly k jeho volbě, byly jistě méně vypočítavé, ale když se postavení jeho tak utvořilo, že byl nucen znova a znova se ucházeti o pomoc panskou, bylo asi z předních velmožů nemnoho těch, kteří by byli odolali svodu a nezajistili si aspoň některé výhody. A města si vedla zcela podobně.

Tak vidíme, že byl Jindřich nucen věrnost Litoměřických kupovati 26. února 1308 privilegiem, podle něhož měly všechny dotavadní i budoucí svobody Praze udělené také Litoměřicům náležeti, ale město při tom neodstupovalo od svého práva magdeburského; a zejména se zavazoval král tehdy na věčné časy, že Litoměřic nikdy nezastaví, nýbrž pod přímým panstvím svým je zachová. Totéž bylo slíbeno i městu Písku, kterému se nadto dostalo záruky, že původní osada, Starý Písek, opodál města ležící, nikdy nebude ke škodě nového založení znovu-

zřízena.[1]) Příklad, který dala na podzim roku 1307 města věnná, horní a Znojmo, působil patrně mocně i v městech ostatních, a snaha dosíci ve vhodné době znamenitých darů a výsad na újmu moci korunní, stala se obecnou jak v panstvu tak v patriciátu.

Tím vším byl však povážlivě stupňován rozvrat hospodářství komorního, zjevný již za Václava III., a málo rázný král nevycházel z tísně, upadaje hloub a hloub do rukou věřitelů. Hned z prvních měsíců jeho vlády máme dlužní úpisy, jimiž slibuje jednotlivým měšťanům pražským a jiným věřitelům postupné splácení půjčených peněz z urburních důchodů kutnohorských, které byly již předchozími anticipacemi tak zatíženy, že týdenní podíl na těžbě a zisku mincovním komoře královské náležitý byl vskutku na dlouhou dobu napřed úplně vyčerpán.[2]) Proto nezbývalo králi a jeho podkomořímu panu Raimundovi z Lichtenburka, než aby hledali jiných, mimořádných zdroju, a tu daňový útisk bohatých klášterů zůstával cestou nejschůdnější.

Nenávist, kterou kronikář zbraslavský věší na vládu Jindřichovu, má zajisté hlavní počátek v úsilí, s jakým vláda ta na cisterciácích vynucovala s rozličnými záminkami mimořádné dávky. Tak byl klášteru sedleckému upřen podíl na urbuře kutnohorské, plynoucí patrně z gruntovních nároků kláštera k části dulního pole, a opat donucován, aby si právo to, chce-li je vůbec zachovati, vykupoval nemalými půjčkami, což opatrnému finančníkovi, jako byl sedlecký Heidenreich, bylo zajisté věci velmi trpkou, zvláště když viděl, že z peněz, na klášteře tak vydřených, bohatnou páni, dávnou nepřízní a závistí proti cizím klášterníkům se netající.

Z novějších historiků se pokusili někteří o obhájení nešťastné vlády Jindřichovy proti nelítostnému odsudku Petra Žitavského

[1]) Listina pro Písek jest zachována jen v pozdějším českém překladě (Cod. jur. nunic. II. 158), s datem však jistě porušeným. Neboť 13. srpna 1308 Jindřich nepobýval v Praze, nýbrž ve Znojmě; proto lze míti za to, že tu jde o omyl překladatelův a že listina vskutku náleží do prvních měsíců roku toho.

[2]) Tak ukazuje na příklad dorsuální poznámka na dlužním zápisu Jindřichově pro pražského měšťana Fridlína z října 1307, že dlužných 661 hřiven nebylo splaceno z urbury, jak bylo slíbeno, nýbrž že si věřitel pomohl k penězům teprve později zabavením několika set beček tyrolské sole z Hallu.

a o důkaz, že její obraz v kronice Petrově jest stranicky zkreslen.[1]) Ale jistě neprávem. Jindřich snad nebyl osobně špatnějším mnohých svých vrstevníků, ale nestačil rozhodně na těžký úkol, jehož se byl podjal, jsa k tomu ovšem od počátku tlačen spíše naléháním přátel, než vlastní vůlí k moci. Naznačili jsme již také, že tragika jeho panování byla aspoň z části důsledkem nedostatečnosti vlastních prostředků, s jakou byl vržen do víru bojů o korunu českou, ale hlavní příčinou nezdaru byla přirozená slabost králova. Dalimilovi jest Jindřich člověk dobrý sice, ke kralování však „sprostný", který nemá jiné starosti, „jedno že rád, boží muž, syt býti chtieše", a ironická karakteristika ta souhlasí plně s poznámkami i jiných souvěkovců, ať to jest erfurtský letopisec, jemuž Jindřich byl ve vládě příliš „mansuetus", nebo kronikář světelský, který jej bez rozpaků kárá z lenivosti; ze všech těchto úsudků plyne jeden a týž dojem málomocné neschopnosti, kterou zbraslavský opat vytýkal tvrzením, že Jindřich nebyl sice hošík věk m, vskutku však jednáním.

Při tak malých vlohách vrozených tedy a chabé prostřednosti povahové pochopíme, že synu Menhartovu bylo ve vrtkavém a jemu cizím prostředí českém záhy nevolno a proto vystihl štýrský veršovec patrně zcela dobře královo postavení na počátku

---

[1]) Ze starších to byl zejména Heidemann (Forschungen zur deutschen Geschichte IX. 471), hlavně o rozbor kroniky zbraslavské se opírající, který však ve své apologetické snaze nevytkl dosti důrazně, že také jiné prameny, jako na příklad letopisci rakouští a durynští, o Jindřichovi nevalně soudili, a že on i pozdější vládou svou v zemích alpských zjevnou neschopnost projevil (viz o tom na př. Huber, Gesch. Oesterreichs II. 105). Z novějších pak zejména J. Gebauer (Věstník spol. nauk 1908) snažil se dokázati, že vláda Jindřichova přinesla do Čech nový, pokročilejší řád účtování komorního a splácení dluhů královských z důchodů urburních místo primitivního zastavování a zcizování statků komorních, za Přemyslovců prý jedině obvyklého. Tvrzení takové mohl však vysloviti jen, kdo o komorní správě posledních Přemyslovců vskutku valně poučen nebyl a celek vlády Jindřichovy nadto posuzoval jen podle několika ojedinělých dokumentů. Od badatelů německých bylo takové ukvapené posuzování poměrů českých ovšem s ochotou přijato, jak dosvědčuje na příklad článek R. Heubergerův (Mitt. d. Inst. Erg. IX. 120), kde se odkazem na bádání Gebauerovo výslovně píše, že finanční hospodářství Menhartovců, třebas se v alpských zemích velmi špatně bylo osvědčilo, v Čechách bylo „immerhin ein Fortschritt gegenüber dem bis dahin herrschenden primitiven Gebrauch". Kdo zná vskutku dobu Václava II., přizná, že opak jest pravda.

roku 1308 tvrdě, že Jindřich měl tehdy chvíle, kdy zoufal nad úspěchem a chtěl znova utéci se z Čech do klidu rodných hor. Ale i k tomu bylo třeba větší odhodlanosti, nežli mu byla osudem dána, zvláště když byl k dalšímu setrvání v boji znova a znova přidržován ráznou rukou cizí.

Vír dobrodružného života zavál totiž v době té zase do Prahy muže, který již za posledních Přemyslovců tu býval častým hostem, Otu Bavorského, nástupce Václava III. na trůnu uherském. Vyváznuv ze zajetí vojvody sedmihradského a nemoha si troufati nazpět do Bavor ani přes kraj Matouše Trenčanského, ani přes země habsburské, byl Ota nucen k dlouhé, bludné pouti. Přes země Jiřího, knížete Haličského, jehož matka byla jeho vlastní tetou, dostal se konečně do Slezska k vévodovi Jindřichovi Hlohovskému, kterýžto byl sestrou svou rovněž s Wittelsbachy sešvakřen. Zasnoubiv se v Hlohově s jeho dcerou Anežkou, chvátal odtud do Čech, a objevil se tu asi v lednu 1308, maje prý ještě dlouhý vous střižený podle uherského způsobu.

Již před zajetím v Sedmihradech byl neklidný kníže ten hlavním podněcovatelem spolků v říši čelících Habsburkům, jsa si jasně vědom, že koruny uherské nezíská, dokud jeho soupeř, Karel Neapolský, bude jimi podporován. Trpký neúspěch uherského dobrodružství jej nikterak neuklidnil. Naopak; přichází do Prahy s novými, velkými plány a stále pln důvěry, že mu trosky bývalé české strany, kolem pánů z Gysinku se kupící, znova otevrou cestu do Uher a že pomocí jich bude možno dokonce i Štýrsko válečně ohroziti. Proto měl býti pan Jindřich z Gysinku ještě pevněji připoután k protihabsburské straně sňatkem svého syna s dcerou vévody korutanského Oty, a cestou Slezskem nabyl pak Ota rovněž i přesvědčení, že by bylo vhodné a možné také tamní Piastovce získati k pomoci proti Albrechtovi. Z vypravování Otakara Štýrského o věcech těch zní takřka ozvěna hesel známého manifestu z roku 1278, když se tu vypravuje, jak Ota hodlal přesvědčit knížata polská, že vítězství krále římského v Čechách by přineslo také jim ztrátu svobody a kruté panství německé.

Vskutku se asi snažil a snad se zdarem dosáhnouti především vyrovnání sporů mezi budoucím tchánem svým, vévodou hlohovským, a mladým vratislavským vévodou Boleslavem, švakrem

Jindřicha Korutanského, kteří, jak víme, zápasili o dědictví velkopolské. Aspoň neuplatňoval v pozdější době Boleslav již nároků svých ve směru tom a náhradou mu bylo Opavsko, jehož se později vskutku zmocnil a to nepochybně v dohodě s korutanským švakrem proti vévodovi Mikuláši, levobočku Přemysla II.

Podle zpráv Otakarových neúnavný Ota vysílal pak z Prahy poselství až do Sas, jednaje zároveň o udržení spolku s Fridrichem Míšenským a hledaje znova zajištění branné pomoci Eberharda Virtemberského, jehož zástupcové se v první polovici února 1308 v Praze zase objevili a s králem českým vešli v novou smlouvu, kteráž nám jest v plném znění zachována a v níž se úkol Oty Bavorského jakožto plnomocného prostředníka výslovně vytýká. Na plných deset let zavazuje se v ní švábský hrabě podporovati proti Albrechtovi a jeho stoupencům krále českého a v případě jeho smrti i jeho dědice, totiž královnu Annu a její sestry, Elišku a Markétu, které tu vystupují společně jako jediné pravé dědičky zemí českých, kdežto o Anežce, dceři Václava II. z druhého lože, se zmínka neděje. Eberhard sám hodlal přijeti k ratifikaci smlouvy do Prahy o příštích velkonocích, dostav za námahu svou zaručeno paušální odbytné deseti tisíc hřiven, jejichž splatnost byla hned přesně stanovena. Čtyři tisíce měly býti ještě před příchodem Eberhardovým pro něho deponovány u pražského měšťana Mikuláše od Věže z rodu Welfoviců, kdežto zbývajících šest tisíc mu mělo býti později vypláceno ve lhůtách a na záruky, které by určil Oto Bavorský, jehožto „radou a pořízením“ smlouva vůbec vznikla. Korutanský král jeví se tu zcela ve vleku dobrodružného Wittelsbacha, který, upraviv dílo v Praze, chvátal dále do vlastní země, kam prý ještě před koncem února dospěl.

Obojí strana tedy, král římský stejně jako koalice proti němu ukutá, chystaly se na jaře 1308 k obnovení zápasu, jehož hlavním jevištěm měly zůstati nešťastné země koruny české. O velikonocích v dubnu 1308 přijel vskutku Ota znova do Prahy, tentokráte se samým Eberhardem, a přípravy válečné byly zajisté v plném proudu, když začátkem května vší říší se rozezněla neuvěřitelná zpráva o zavraždění krále Albrechta.

Sbíral právě na horním Rýnu s těžkým úsilím spojence a leníky k novým bojům, když byl 1. května zrádně ubit mladým synovcem Janem a jeho druhy v kraji, který byl vlastní kolébkou

jeho moci rodové, právě tam, kde švýcarské řeky Aara, Reusa a Limaat do roviny vstupují a volněji se rozlévají. Velmocné postavení prvních Habsburků rozkvetlo s rychlostí věru úžasnou v krátké době třiceti let nejen podivuhodnou jejich rázností, nýbrž také náhlým skonem jejich hlavních soupeřů; pomohla je budovati stejně záhuba Přemysla II. i Adolfa Nasavského v rytířském boji, jako neočekávaný konec Václava II. i jeho syna. Ale roku 1307 osud obrátil svou čepel proti nim samým a to, aspoň podle mínění mnicha světelského, prý proto, že se tehdy kněžstvo králem Albrechtem nespravedlivě utiskované, přestalo za něho modliti a Bůh se jal navštěvovati plémě Rudolfovo svým hněvem.

Zemřel tak podivně mladý král český před Horažďovicemi a několik měsíců potom ležel i jeho otec bezduch v krvi přímo pod rodným „hnízdem jestřábů“, strmým Habichtsburkem, nedosáhnuv cílů svých, ke kterým spěl s tak neúnavnou prudkostí a tuhou vůlí, v pravdě ocelový muž, v jehož prsou jedině něžná náklonnost k manželce a vlastním dětem zněla měkčí strunou. A byla v tom divná hra osudu, že vražedné ostří do jeho hrdla vetkl vnuk Přemyslův a syn téže české princezny Anežky, která pohrdlivě vyčítala svému bratrovi Václavovi II., že netouží po koruně císařské, tvrdíc s vášnivým sebevědomím, kdyby vládla všemu světu a jen malý kousek země by panství tomu se vzpíral, že by dala všechno v sázku, aby i ten získala.

Posledním důvodem k hroznému činu bylo osmnáctiletému mladíku ovšem hořké zklamání nad soustavným zadržováním slibovaných statků Kyburských, ale již souvěcí letopisci neklamali se o tom, že to, co vášeň Janovu stupňovalo až k šílenství, bylo zklamání nad ztracenými většími vyhlídkami. Hoch chovaný až do roku 1304 na dvoře pražském, viděl nejprvé ve sporné Míšni své budoucí panství, ale byl rychle zklamán. Rod jeho matky vymřel v Čechách a on cítil, jak praví brabantský pokračovatel světové kroniky Martinovy, že jest „regno Bohemiae proximior haeres“. Ale řada synů Albrechtových vsunula se zase mezi něho a českou korunu; ve Znojmě v lednu 1307 král římský, uděluje jim všem korouhve lenní, ani slovem nevzpomněl práv Janových a nyní dospívající princ viděl, jak i jeho otcovský podíl a věnné statky mateřské ve Švábsku propadají zástavám, které žádal boj o Míšeň a Čechy ve prospěch šťastnějších bratranců. Proto

vzkypěla v něm prudká krev matčina a bez rozmyslu pozdvihl ruku proti strýci, vida se odsouzena k doživotní prostřednosti a nedoveda toho snésti.

Byla to sice planá pomluva, když oficiosní letopisec rakouský v klášteře sv. Kříže psal, že král byl zavražděn úplatkem českých peněz, jimiž prý byli vrahové získáni, ale nepřímo to byla přece česká otázka, utkvělá touha zajistiti korunu Přemyslovců svému potomstvu, která ukrátila dny Albrechtovy, a v Praze zazněl především jásot nad hrozným činem „junocha šlechetného“.[1]) Petr Žitavský kárá ostře lid ten, který podle něho se radoval nad krutou smrtí hlavního nepřítele království, nevěda, jaké jiné horší metly mu osud chystá; ale vskutku jásot nezněl jen v Čechách, nýbrž i na mnoha jiných místech v říši poznamenali o zesnulém, že „ani nářku ani žalu po něm neslyšáno“. Většina knížat říšských, světských i duchovních, oddechla si, jsouc zbavena tvrdé ruky krále, který s houževnatostí tak znepokojivou budoval monarchii svého rodu a o jehož cílech nebylo lze říci, kam až směřují. V první řadě ovšem triumfovala koalice stojící v boji s Habsburky.

Fridrich Míšeňský, který po nedávné smrti svého bratra Diezmana spojil ve své ruce téměř veškeré nároky domu wettinského, upevňuje se nyní znova v Durynsku, pokořuje Eisenach, odkud mu král Albrecht ještě na počátku roku byl zahrozil, a vytlačuje rychle habsburské posádky z Osterlandu i Pliseňska. A jeho příkladu následuje i Jindřich Korutanský v Čechách, snaže se co nejrychleji uceliti pánství své jak v království samém, tak na Moravě.

Mladí dědicové Albrechtovi s vévodou Fridrichem a třetím bratrem Leopoldem v čele octli se tak ovšem na ráz v největší tísni a při nejistotě, zda se podaří jim zachovati korunu římskou a mocné postavení v říši, byli v zemích českých rychle tištěni do málo nadějné defensivy, takže panství Fridrichovo se začalo v zápětí po zavraždění Albrechtově i na Moravě zjevně droliti. Jest význačné, že na příklad od 18. května při dvoře Jindřichově vystupuje přední pán moravský, Vítek ze Švábenic, dotud komorník olomoucký, který brzy potom obdržel od Jindřicha i důležitý

---

[1]) Tak o Janovi píše Dalimil, který i jinde pochvalně naráží na čin Paricidův, dávaje již Přemyslovi od pluhu prorokovati, že po vymření rodu jeho „vnuk pomstí svého děda“.

úřad podkomořský na Moravě. A také biskup olomoucký Jan opustil tábor rakouského vévody, čímž se ovšem sám dostal do těžkých sporů. Mnozí totiž z jeho manů, s nimiž již před tím míval zlé soudy, zůstali při Fridrichovi, a v kapitule i kleru olomouckém se utvořila strana rakouská, vedená, jak se zdá, kanovníkem mistrem Martinem, která odpírala biskupovi zjevně poslušnost, takže Jan byl nucen sáhati až k rozsudkům, zbavujícím many lén a neposlušné kněze obročí.

Válka vnitřní pronikala tak veškerou Moravou, zatím co král Jindřich hleděl užíti nesnází strany protivné především k tomu, aby ve východních Čechách vytlačil rakouské posádky ze zbývajících měst. Začátkem června vidíme, jak rozbil vojenský tábor na Kutnohorsku, kde dotud protivníci jeho byli z hradu Pirkenštejna okolní kraj stále znepokojovali. S pomocí horníků kutnohorských byl po některém obléhání hrádek bohatého kverka vskutku přinucen ke kapitulaci, a Fridrich nebyl s to, poskytnouti mu pomoci; a zajisté v touž dobu počet měst, v nichž habsburské posádky se ještě držely, zmenšil se na několik málo ostrůvků, trčících beznadějně v kraji, obecně již uznávajícím korutanského nápadníka.

V té chvíli pak právě před Kutnou Horou došlo k zajímavé a význačné změně v dvorské vládě Jindřichově. Dotavadní podkomoří, pan Raimund z Lichtemburka, který od nastoupení Jindřichova byl vedl správu komorní, tu ustupuje s úřadu. Příčiny neznáme; snad nestačila již jeho úvěrní síla, aby v napiatých poměrech dále financoval vládu Jindřichovu a čelil obtížím, které žádaly ruky silnější. Ze zpráv listinných vysvítá vskutku, že byl v poslední době před tím nejednou nucen na vlastní vrub sháněti těžce potřebný peníz,[1]) a při konečném počtu s králem, který složili 11. června v ležení u Kutné Hory královský kancléř Petr Angelův a komorní písař Mikuláš, dokázal Raimund, že svých peněz za komorou královskou má již 9042 hřiven 1 lot. Dále patrně jeho úvěr nestačil a proto vrací úřad do rukou králových, vymiňuje si, že mu dlužná suma bude co nejrychleji splacena z urbury a mince kutnohorské.[2])

[1]) Tak zastavil v květnu 1308 několik svých vesnic a vesnic bratra Oldřicha cisterciákům sedleckým v 1600 kopách.

[2]) A to nejprve po 200 hřivnách týdně a teprve až by umoření dosáhlo dvou třetin dlužní sumy, zbytek po 100 hřivnách, takže podle smlouvy té

Můžeme býti ovšem jisti, že pan Raimund při počtu tom sebe nikterak neošidil a spolu jest zjevné, že vlivné místo nepopostupoval nikomu, kdo by byl jeho komorní správu podrobil přísné revisi dodatečné. Neboť úřad podkomořský béře z rukou jeho příbuzný a přítel zjevný, pan Jindřich z Lipé. Obratní Ronovci patrně nebyli ochotni ztratiti vliv, kterého byli u dvora nabyli; nestačil-li již pan Raimund, sune se na jeho místo bohatší a ještě bezohlednější člen rodu, který si k němu cestu byl již před tím dobře upravil. Viděliť jsme, jak býval pan Jindřich z Lipé z předních opor, ale zároveň i věřitelů královských a jak zištně dovedl zneužívati svého vlivu; panu Raimundovi sloužil již během jeho úřadování za ručitele při půjčkách a byl vyhlédnut i za případného poručníka synů Raimundových. Úřad, který byl v tehdejších poměrech vskutku nejdůležitějším při správě korunní, zůstával tedy v rukou téže skupiny, která krále Jindřicha svým vlivem obklíčila, jenže ctižádostivý pán z Lipé, jehož rychlý postup, od roku 1304 se počítající, jsme mohli sledovati, opět vystoupil o stupínek výše. Neboť pro jeho postavení bylo vyznačené, že se nevzdal ani hodnosti nejvyššího maršálka, k níž mu byla vražda Tobiáše z Bechyně cestu otevřela, nýbrž že ji spojil s úřadem podkomořským a tak zvolna dospíval opravdového majordomátu vedle stísněného krále.

Věc ta byla pak tím důležitější, ježto se smrtí krále Albrechta postavení Jindřicha Korutanského vskutku začínalo tak nadějně polepšovati, že závislost na pánech českých, do níž ho vtiskl boj s mocí habsburskou, mohla býti snad v krátce střesena. Obracelť se zápas zřejmě v jeho prospěch nejen v zemích českých, nýbrž také v kraji korutanském, čehož svědectvím byl zejména smír, uzavřený počátkem července 1308 vévodou Otou Korutanským, bratrem Jindřichovým, s dotavadním spojencem Habsburků, brabětem gorickým.

Habsburští bratří, Fridrich a Leopold, jimž připadla nesnadná úloha zachrániti ze spletitého dědictví a nároků, po otci na ně tak náhle přešlých, co se zachrániti dalo, poznali tu asi rychle, že od boje o korunu českou dlužno zatím stejně upustiti, jako od boje to panství durynsko-míšeňské. Jevilať se jim právem věcí důleži-

---

odcházející ministr byl nucen nejméně pět čtvrtí roku poshověti, než dosáhl plné náhrady svých záloh.

tější péče o starší državu rodovou a pokus o zachování koruny římské, jejíž ztráta nesla s sebou zlá nebezpečí, jak již jednou, roku 1292, zkušenost byla ukázala. V této náladě stal se tedy smír jejich s Jindřichem Korutanským rychle možným.

Již někdy v červenci bylo uzavřeno předběžné příměří, které mělo zastaviti drobný boj v Čechách doznívající a zachrániti zbývající skupiny habsburských stranníků před úplným vykrvácením. Dovídáme se sice, že nebylo řádně zachováno, ale ani konečný mír nedal na sebe dlouho čekati. V srpnu 1308 dlí Jindřich Korutanský hned od počátku měsíce ve Znojmě, vhodném k přímému jednání s rakouským sousedem; zda také Fridrich tam přišel osobně, není jisto, ale vskutku 14. srpna v městě byla zpečetěna smlouva, kterou byla válka o země české „gentzlich vericht, versünt und vertaidingt".

Kdo měl o sjednání nesnadného traktátu hlavní zásluhu, nevíme; zdá se však, že na něm měl podstatný podíl bývalý rádce a podkomoří Václava II., pan Purkart z Magdeburka, věcí českých tak dokonale znalý a zároveň důvěry Habsburků požívající. Určité zprávy o podmínkách míru nám dává jen list smluvný krále Jindřicha, v originálu zachovaný; kronika zbraslavská, jinde tak hovorná, nemá o důležité věci té ani slova, nejlepší svědectví jak nedostatečný byl vskutku politický obzor jejího původce. Smlouvou znojemskou vzdával se tedy vévoda Fridrich úplně a na věky veškerých práv k Čechám a Moravě, ať již jich byl nabyl vůlí krále římského, svého otce, dědictvím po zemřelém bratru Rudolfovi nebo uznáním pánů a měst českých i moravských. Sliboval, že vydá Jindřichovi do čtrnácti dnů všechna města jeho stranou v zemích českých ještě hájená a zavázal se dokonce pomocí 300 rytířů přispěti k pokoření těch, která by do konce září smlouvě vzdorovala. Při tom se však mělo habsburským stoupencům dostati všude plné amnestie; léna, statky a obročí duchovní jim měla býti vrácena a zachována, královna vdova Alžběta, sedící tehdy v Klosterneuburce pod ochranou rakouského švakra, měla si zachovati své vdovství neztenčené i věnná města v Čechách, a rovněž i svobody, udělené městům těm za krále Rudolfa, měly zůstati v platnosti[1]; naproti tomu vzal král Jindřich Korutan-

---

[1]) Také o vybavení zboží, zastavených Fridrichem v zemích českých, a o splácení dluhů králem Albrechtem v městech tamních učiněných a asi

ský na sebe závazek, že splatí do dvou let dotavadnímu soupeřovi svému vysoké odškodné 45 tisíc hřiven pražských ve lhůtách přesně určených a jako záruku ponechá v rukou jeho řadu pevných měst a míst, jež budou pak postupně vrácena podle pořadu učiněných splátek.

Výpočet měst těch není nezajímavý. Byla to především města a hrady, kterých Habsburkové dobyli v Kraňsku a ve vindickém krajišti, a ze smlouvy vysvítá, že Jindřich nebyl neochoten zboží ta jim vůbec prodati k ulehčení svých závazků, svolí-li k tomu jeho bratr Ota. Další skupina zástav pak záležela v korutanských městech Celovci, Sv. Vítu a Völkermarktu a konečně tu byla i skupina držav moravských, při níž jest význačné, že nebyly to snad zbytky oblasti, která se byla Fridricha v boji přidržela, nýbrž naopak města, která dotud stála při straně korutanské, především Jihlava se svým obvodem dulním a Znojmo, nadto pak i Ivančice, Podivín, Pohořelice a hrad Veveří, vesměs s dotavadním příslušenstvím.

Snad byla tu vybrána schválně místa, kde nebylo habsburské klientely a jejichž nálada byla králi českému zárukou proti trvalému zcizení a odepření postupu po splacení zástavních peněz, proti čemuž ostatně ochranu dávala také některá smluvní ustanovení, hledící k správě těchto zástav. Rakouský vévoda směl sice sázeti do měst své purkrabí z kruhů pánů štýrských nebo rakouských, ale purkrabí ti měli složiti králi českému přísahu na vydání místa, jakmile bude vyplaceno. A důležito jest, že přísahu tu nebylo jim skládati jen králi Jindřichovi, nýbrž také „den lantherren". Panstvo české tedy vystupuje tu vedle krále jakožto rovnoprávný podílník státního zájmu a suverennity české a představa ta proniká vůbec vší smlouvou, takže jejímu duchu plně odpovídalo, když vedle pečetě královské své pečetě přivěsili jako zástupcové panstva i pan Jindřich z Rožmberka, Jindřich z Lipé, Albrecht ze Žeberka, Heyman z Dubé mladší, Raimund z Lichtemburka, Jan z Vartemberka, Vítek z Landštejna, Zdeslav ze Šternberka a Vítek ze Švábenic.

Rakouský vévoda věděl dobře, že král Jindřich není vskutku pánem v Čechách, nýbrž že lví podíl na moci veřejné tam náleží

---

dvanácti tisíc hřiven dosahujících, jakož i o jiných menších otázkách místního nebo osobního rázu má zajímavá smlouva ta ustanovení podrobná, jichž tu však netřeba se dotýkati.

panstvu, a proto žádal jejich výslovného přistoupení k smlouvě, kterou se sice vzdával smělé naděje životní, ale která mu měla poskytnouti aspoň možnost, aby snáze spořádal tíživé závazky se všech stran naň doléhající.

Byl to vlastně truchlivý konec smělého náběhu. Plných pět let se bylo obracelo usilování rodu habsburského k zemím koruny české, nejprve za zlomením vzrostlé moci Přemyslovců a pak za jejich poděděním; úporný boj vyžádal ohromného počtu obětí a strávil i život Albrechtův i jeho nejstaršího syna, a nyní bylo se synům krále římského spokojiti s tím, mohli-li českým stříbrem aspoň z části uhraditi těžké náklady, na boj vynaložené. Ale také české země vycházely ze zápasu s hroznou pohromou. Velmocenský rozlet jejich do krajů polských, míšeňských i uherských byl ochromen a slavená síla koruny české byla vážně otřesena vnitřním rozvratem, který podporoval rozpínavost panstva i měst a posiloval neodvratně vítězství stavovských živlů nad jednotící mocí panovníkovou, položenou do rukou zjevně neschopných.

OBSAH.

II. Král a panstvo české.

III. Koruna polská a uherská.

V. Konec Přemyslovců a smrt Albrechtova.

